včera

dnes

zítra

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST

2013

Září 23 - 25

Sborník příspěvků
Conference Proceedings

Marek Blatný
Martin Jelínek
Petr Květon
Veronika Nielsen
Dalibor Vobořil
(Eds.)

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.
2014

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST 2013
VČERA, DNES A ZÍTRA

Sborník příspěvků 16. ročníku mezinárodní konference

23. - 25. září 2013, Zámecký hotel Třešť, Třešť

Editoři:
Marek Blatný, Martin Jelínek, Petr Květon, Veronika Nielsen, Dalibor Vobořil

Recenzenti:
Marek Blatný, Martin Jelínek, Petr Květon, Katarína Millová, Veronika Nielsen, Dalibor Vobořil

Pořádající instituce:
Psychologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i.
Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
Ústav experimentálnej psychológie SAV
Spoločenskovedný ústav SAV

Vydavatel:
Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno, 2014

ISBN 978-80-86174-21-1

Publikace neprošla jazykovou korekturou.

OBSAH

Váženie oblastí kvality života. Overenie vzťahu medzi kvalitou a významnosťou jednotlivých oblastí kvality života 5
Peter Babinčák

Iracionálne presvedčenia ako koreláty kvality života a spokojnosti 9
Peter Babinčák, Peter Langoš

Osobnostné vlastnosti ako prediktory subjektívne vnímaného šťastia 14
Peter Babinčák, Valentína Pipasová Karolová

Potreba kognitívnej struktury vo vzťahu k emocionálnímu vyhoreniu u učiteľov 20
Andrea Baranovská

Emočná regulácia vo vzťahu k agresívnemu správaniu v škole 24
František Baumgartner, Eva Karaffová, Kristýna Mžyková

Proaktívne zvládanie ako prediktor kvality zivota pacientov po totálnej endoprotéze bedrového a kolenného kľbu 29
Simona Belovičová, Eva Sollárová

Autonómia ako koncept seba-determinačnej teórie vo vzťahu k rizikovému správaniu študentov VŠ: medzinárodná štúdia SLiCE 34
Jozef Benka, Oľga Orosová

Rodové rozdiely vo vzťahu indikátorov religiozity a spirituality s konzumáciou alkoholu u vysokoškolských študentov. Štúdia SLiCE. 38
Marianna Berinšterová, Oľga Orosová

Vnímané bezpečie, rizikové správanie a iracionálne presvedčenia u príslušníkov policajného zboru SR 42
Miroslava Bozogáňová, Karolína Barinková

Kultúrne rozdiely v motivácii dobrovoľníkov 48
Ivan Brezina, Zuzana Bencová

Elektrodermálna aktivita a jej vzťah k neurotizmu 53
Igor Brezina, Petra Soláriková, Daniela Moskaľová, Vladimír Chudý

Normatívne presvedčenia a konzumácia alkoholu medzi vysokoškolákmi: medzinárodná štúdia SLiCE 58
Monika Brutovská, Oľga Orosová, Ondrej Kalina

Chápanie hodnoty Sloboda u agresorov a obrancov šikanovania 63
Mária Dědová

Spojitosť medzi emočnou inteligenciou, perfekcionizmom a vzťahovou väzbou u študentov humanitných odborov 67
Dominika Doktorová

Doménově specifická kreativita ve vztahu k úrovni empatizace a systemizace 72
Daniel Dostál, Tereza Záškodná, Alena Plháková

Sociálna opora v práci a v rodine a jej vzťah k percepcii domácich a pracovných povinností 77
Denisa Fedáková, Katarína Naser

Environmentálne povedomie: analýza súčasného stavu konštruktu a výsledky predbežných meraní 82
Miroslav Frankovský, Vladimír Čema

Možnosti taxonómie náročných situácií v manažmente organizácií 87
Miroslav Frankovský, Dana Kaščáková

Vzťah štýlov humoru, sebaúcty a osobnostných charakteristík 92
Michal Hajdúk, Veronika Boleková, Anton Heretik Jr.

Vzťah medzi piatimi osobnostnými faktormi a existenciálnymi/religióznymi premennými 97
Peter Halama

Analýza vzťahu firemnej kultúry a osobných hodnôt zamestnancov 101
Zuzana Heinzová, Matej Belko

Vnímaná sociálna opora mužov a žien vzhľadom na riziko rozvoja poruchy príjmu potravy 106
Lucia Hricová, Oľga Orosová, Jozef Benka

Vztah sebepoškozujícího jednání dětí staršího školního věku k depresivitě a dalším faktorům 110
Veronika Hrubá, Josef Regner, Iva Burešová, Mojmír Svoboda

Reflektívna funkcia biologického a adoptívneho rodiča a jej vyhodnocovanie 116
Daniela Husovská

Užívanie alkoholu u vysokoškolákov v kontexte vybraných sociodemografických charakteristík - porovnanie štyroch krajín v rámci medzinárodnej štúdie SLiCE 120
Anna Janovská, Oľga Orosová, Beáta Gajdošová

Ekologicky validní testování prostorové představivosti – zhodnocení prototypu inovativní položky zaměřeného na schopnost prostorové orientace 124
Martin Jelínek, Petr Květon, Dalibor Vobořil

Meranie subjektívne hodnotenej kvality života seniorov s využitím tradičného a individualizovaného postupu 131
Monika Kačmárová

Črtová emocionálna inteligencia vo vzťahu k školskej úspešnosti žiakov nižšieho a vyššieho sekundárneho stupňa edukácie 135
Lada Kaliská, Vladimír Salbot

Vplyv sociálnej reputácie rodiny a hierarchie v detskej skupine na správanie učiteľov 139
Martin Kanovský, Ivana Struková

Emocionálna inteligencia vysokoškolských študentov - komparatívna analýza 144
Michal Kentoš, Zuzana Birknerová

Percepcia bezpečia vo vybraných krajinách Európy 149
Michal Kentoš, Jozef Výrost

Psychometrické vlastnosti dotazníku GPP-I: vliv formátu odpovědí 154
Helena Klimusová, Martin Jelínek, Jaroslava Dosedlová, Iva Burešová

Pilotná EEG štúdia: kvalitatívne porovnanie pozorovanej aktivácie v mozgu synestétky a nesynestétky s výkonom v behaviorálnej úlohe 161
Ľubica Konrádová, Silvia Harvanová

Ako sociálne normy ovplyvňujú ľudské správanie 166
Stanislava Kováčová

Rod, ohnisko kontroly a zvládanie záťažových situácií 170
Miroslava Köverová

Možnosti využití metod komputační lingvistiky v psychologii 175
Dalibor Kučera, Jiří Haviger

Kvalita vzťahu a záväzok u manželov a kohabitujúcich **179**
Viera Lehotská

Social dominance orientation, dialektické myšlení a sociální projekce do prezidentských kandidátů na Taiwanu, v Koreji a v České Republice **184**
Vaclav Linkov, Beom-Jun Kim, I-Ching Lee

Sebakontrola a výkonová motivácia u stredoškolských študentov **189**
Tatiana Lorincová, Katarína Darániová

Sebakontrola a vnímanie rizika v oblasti starostlivosti o zdravie **193**
Ladislav Lovaš, Katarína Mésznerová

Je resiliencia prediktorom subjektívnej pohody seniorov? **196**
Jana Lukáčová

Postoje ke smrti v kontextu vnímání časové perspektivy **200**
Klára Machů, Martina Cholevová

Efektivita kognitivního tréninku z hlediska osobnostních rysů – předběžné výsledky **205**
Vladimír Marček, Tomáš Urbánek

Zložitosť prepájania vzdialených konceptov v teoretickej súvislosti s psychofyziologickým nabudením **210**
Martin Marko, Igor Brezina

Subjektívne vnímanie kvality zdravia v súvislosti s osobnostnými črtami a emocionálnymi väzbami adolescentov **215**
Zuzana Mičková

Porovnanie troch metód identifikácie DIF **219**
Andrej Mentel

Vzťah starostlivosti o rozvoj nadania a vnímania svojho nadania **224**
Margita Mesárošová

Faktorová štruktúra škály kvality života pre schizofréniu a dotazníka Subjektívne hodnotenie kvality života u ľudí so schizofréniou **230**
Gabriela Mikulášková, Monika Kačmárová

„Vím, jak si získat a udržet přátele“ – seberegulace v sociálních vztazích mladých lidí **235**
Katarína Millová, Pavla Dučáková, Kateřina Kratochvílová, Michaela Mňuková, Eva Nentvichová, Lenka Sakálošová, Iva Senohrábková, Michaela Šimanová

Od Velké ekonomické krize po globalizaci: výhody a úskalí longitudinálních výzkumů sledujících člověka v měnících se společnostech **239**
Katarína Millová

Strategie seberegulace v dospělosti: selekce, optimalizace a kompenzace ve vynořující se a střední dospělosti **243**
Katarína Millová

Prosociální dimenze osobnosti u dobrovolníků **247**
Zdeněk Mlčák, Helena Záškodná

Vplyv neurotizmu na variabilitu srdcovej frekvencie **251**
Daniela Moskaľová, Igor Brezina, Anton Heretik Jr.

Student life cohort in Europe (SLiCE) – medzinárodná longitudinálna štúdia **255**
Oľga Orosová, René Šebeňa, Jozef Benka, Beáta Gajdošová

Osobnostní dimenze a percepce pracovní zátěže u pomáhajících profesí **259**
Karel Paulík, Michal Tichý

Dvě dotazníkové metody k měření narcismu 265
Olga Pechová, Daniel Dostál

Pohlavné rozdiely vo vzťahoch medzi osobnostnými faktormi a rozhodovacími stratégiami u slovenských záchranárov 270
Lukáš Pitel, Jitka Gurňáková

Tvořivost ve vztahu ke snění a k propustnosti mentálních hranic 276
Alena Plháková, Markéta Jurásková, Daniel Dostál

Vnímaná vzťahová väzba a jej vzťah k interpersonálnej orientácií u adolescentov 280
Marta Popelková, Veronika Malčeková

Možnosti identifikácie interindividuálnych rozdielov v procese osvojovania hudobných zručností 285
Zuzana Rojková

Vliv fenoménu ohrožení stereotypem na výkony dívek a chlapců v matematice 290
Tomáš Rubín, Irena Smetáčková

Health psychology: the past and the present 295
Iva Řezáčová

Analýza štruktúry a valencie socioemocionálnych preferencií a kvality sociálnej opory vzhľadom na prevenciu šikanovania v skupine 299
Iveta Schusterová

Kognitivní funkce u pacientů v akutní fázi bipolární afektivní poruchy 305
Monika Sisrová, Iva Stehnová, Dagmar Beránková

Pohotovost ke kladení otázek u dětí v kontextu nadání a tvořivosti 309
Veronika Smetanová, Iva Burešová, Jana M. Havigerová

Biomarkery a psychická odolnosť somatizácie pri akútnom strese 314
Petra Soláriková, Igor Brezina, Barbora Mesárošová, Nataša Hlaváčová

Subjektivní vnímání kvality života pacientů během první epizody schizofrenie 319
Iva Stehnová, Monika Sisrová, Dagmar Beránková

Životné situácie ako faktory sebapoškodzovania u sociálne znevýhodnených adolescentov 324
Zita Kitty Širilová, Jana Rozborilová

Sebaúcta adolescentov: porovnanie jednotlivcov a dvojčiat 329
Jana Šuchová

Vplyv konkrétneho vs. abstraktného feedbacku na rozhodovanie detí vo veku 6 až 13 rokov 334
Mária Túnyiová, Ivan Sarmány-Schuller

Tréning rozpoznávania emócií v pregraduálnej príprave v pomáhajúcich profesiách 339
Jana Turzáková, Gabriela Vörösová, Martina Romanová

Starostlivosť o seba a agresia u príslušníkov policajného zboru 344
Katarína Vasková, Barbora Zichová

Vzťah medzi domácimi zdrojmi pre vzdelávanie, vzdelanostnými ašpiráciami a školskými výsledkami žiakov: Kvalitatívna sonda o prenose kultúrneho kapitálu 349
Jana Zemková, Andrej Mentel

Sebaistota a ašpiračná úroveň v rámci dynamiky a autoregulácie osobnosti 353
Ľubica Zibrínová

VÁŽENIE OBLASTÍ KVALITY ŽIVOTA. OVERENIE VZŤAHU MEDZI KVALITOU A VÝZNAMNOSŤOU JEDNOTLIVÝCH OBLASTÍ KVALITY ŽIVOTA

Peter Babinčák
Inštitút psychológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
✉ babincak@unipo.sk

Weighting domains of quality of life. Verifying the relationship between quality and importance of individual areas of quality of life

The research goal was to verify the relationship between subjective assessment of the quality of life (QoL) in its various areas and the evaluation of the importance of these areas. Another objective was to verify whether this weighting in combination with the values of importance will bring new or different information about the QoL. The preliminary results on the sample of 201 respondents suggest the existence of close correlation relations between the assessment of the quality and importance. At the level of the questionnaire items for one quarter of items no significant differences between the assessment of the quality and importance were recorded. For most respondents it applies that at least in the half of the items they identified the identical assessment of the quality and the importance in the given area of life. A possible explanation for this is the adaptation of the assessment of the importance of the areas of life to the current situation of a person. The consequence of this fact is that weighting does not offer any meaningfully different results with respect to the assessment of life when it was included into the evaluation of QoL.

Key words: quality of life, weighting domains of QoL, importance of individual areas of QoL

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0374-10

Úvod

Používanie „váženia“ sa stalo pomerne bežnou praxou pri zisťovaní kvality života, pričom ako váha sa najčastejšie používa skóre významnosti hodnotenej oblasti kvality života. Myšlienka váženia sa zakladá na tom, že špecifické oblasti života majú pre jednotlivcov odlišnú významnosť-dôležitosť a táto informácia by mala byť obsiahnutá aj v skórovacej procedúre nástoja merajúceho kvalitu života (Wu, & Yao, 2007). Významnejšie oblasti kvality života by mali viac ovplyvniť jej celkové skóre, ako tie menej významné. Viacero známych nástrojov využíva procedúru váženia, patrí k nim napríklad Comprehensive Quality of Life Scale (Cummins, 1999). V literatúre sa však nenachádza postačujúce zdôvodnenie, či matematický úkon násobenia kvality a významnosti skutočne zodpovedá procesom, ktoré človek vykonáva, keď hodnotí kvalitu svojho života.

Váženie oblastí na základe ich významnosti môže byť realizované 3 spôsobmi (Hsieh, 2012) : 1) Externé váhy založené na teoretickej alebo konceptuálnej báze. 2) Váhy ako regresné koeficienty z modelu, kde je závislou premennou celkové skóre kvality života a prediktormi sú hodnoty spokojnosti s jednotlivými oblasťami. 3) Tretí prístup aplikuje odlišné váhy pre odlišných respondentov najčastejšie na základe osobnej preferencie či významnosti jednotlivých oblastí života.

Andrews a Withey (in Hagerty et al., 2001) experimentovali so zohľadňovaním významnosti u spokojnosti s jednotlivými oblasťami života a tvrdia, že údaje o významnosti nezvyšujú presnosť predikovania kvality života ako celku. Podobne ďalší autori (in Russell et al., 2006) nezaznamenali výhodu pri hodnotení kvality života so zabudovanou váhou významnosti. Stiggelbout a kol. (2008) pri individualizovanom meraní kvality života potvrdili, že vážené skóre nezlepšuje korelačné vzťahy s hodnotami globálnej kvality života oproti neváženému skóre. Samotné nástroje pre meranie kvality života spravidla už zahŕňajú také oblasti, ktoré sú významné pre väčšinu osôb a preto podľa Rusella a kol. (2006) nie je potrebné sa dotazovať na ich významnosť. Odlišnú argumentáciu možno nájsť u Hsieh (2012), ktorý uvádza hypotézu, podľa ktorej spokojnosť so špecifickými oblasťami života závisí od vnímanej diskrepancie medzi tým, čo osoba má a tým čo chce mať, a tiež od dôležitosti danej oblasti života. Váženie potom nie je potrebné, pretože hodnotenie významnosti je už zahrnuté v skóre spokojnosti. Russell a kol. (2006) k samotným hodnotám významnosti jednotlivých oblastí života uvádzajú zistenie o nižšej reliabilite oproti hodnotám spokojnosti. Otázne je však, do akej miery je zmysluplné hodnotiť vnútornú konzistenciu pre sumu hodnôt významnosti. Teoretické koncepcie

oprávňujúce zoskupovať hodnoty spokojnosti so špecifickými oblasťami života do domén a globálneho skóre sú známe (Sirgy, 2005), obdobná teória týkajúca sa hodnôt významnosti nie je k dispozícii.

Cieľom tohto výskumu bolo preskúmať zmysluplnosť váženia hodnôt kvality života na základe významnosti jednotlivých oblastí života. Čiastkovým cieľom bolo porovnať reliabilitu vážených hodnôt oproti neváženým a overiť, či váženie hodnôt kvality života privodí zmenu skóre oproti neváženým hodnotám. Pri vyhodnocovaní údajov výskumného nástroja bolo zaznamenané veľké množstvo totožných odpovedí pre významnosť i kvalitu hodnotenej oblasti života. Preto bolo ďalším zámerom posúdiť mieru zhody medzi hodnotami kvality a významnosti a tesnosť vzťahu medzi kvalitou a významnosťou pre jednotlivé oblasti života.

Metóda

Výskumu sa zúčastnila príležitostným výberom zostavená vzorka 201 osôb vo veku od 15 do 78 rokov (priemer 33,07), s prevahou žien (63%). Z hľadiska vzdelania bola štruktúra nasledovná: 19% osôb bez maturity, 55% SŠ s maturitou, 26% VŠ vzdelanie.

Vo výskume bola použitá modifikovaná metodika SHQZ (Subjektívne hodnotená kvalita života; Džuka, v tlači), ktorá v pôvodnej verzii obsahovala 36 výrokov patriacich do 6 oblastí subjektívne hodnotenej kvality života (psychická, fyzická, kognitívna, environmentálna, sociálna, spirituálna) a 2 odpoveďové škály zisťujúce akosť-kvalitu v určitej oblasti života a spokojnosť s danou oblasťou. Odpoveďová škála spokojnosti (nevyhodnocuje sa) bola nahradená škálou významnosti hodnotenej oblasti života.

Tabuľka 1.
Ukážka položky a odpoveďových škál nástroja (položka patrí do fyzickej oblasti kvality života)

	Vaše ohodnotenie				
JE ►	Veľmi dobré	dobré	ani dobré ani zlé	zlé	Veľmi zlé
1. Moje telesné zdravie	5	4	3	2	1
Táto oblasť života je pre mňa ►	Je veľmi dôležitá	Je dosť dôležitá	Je pre mňa trochu dôležitá	Nie je príliš dôležitá	Vôbec nie je dôležitá
	5	4	3	2	1

Vážené skóre bolo rátane ako súčin hodnôt kvality a významnosti. Vnútorná konzistencia jednotlivých subškál nástroja pre zisťovanie kvality-akosti a váženého skóre sa výrazne neodlišovala. V tab. 2 je uvedená aj reliabilita hodnotenia významnosti. Jedná sa o hypotetické skóre (pozri vyššie), vypočítané pre potreby porovnania s autormi iných štúdií (Russell et al., 2006) a neodlišuje sa od hodnôt kvality.

Tabuľka 2.
Reliabilita modifikovanej metodiky Subjektívne hodnotenej kvality života (Džuka, v tlači)

Oblasť kvality života SHKŽ	**α (kvalita)**	**α (významnosť)**	**α (kvalita x významnosť)**
Fyzická	0,649	0,612	0,682
spirituálna	0,628	0,723	0,725
Sociálna	0,529	0,582	0,595
Environmentálna	0,560	0,587	0,668
Kognitívna	0,722	0,769	0,771
Psychická	0,685	0,774	0,763

Výsledky

V prvom kroku sme sa pokúšali kvantifikovať pozorovanú tendenciu respondentov rovnako hodnotiť kvalitu i významnosť v jednotlivých položkách použitého nástroja. Pre zozbierané dáta platí, že:

-105 osôb (52%) uviedlo minimálne v polovici odpovedí pre kvalitu i významnosť tú istú hodnotu; 100% osôb uviedlo minimálne v polovici položiek odpovede líšiace sa najviac o 1 bod;

- ak uvažujeme o 7236 zaznamenaných odpovediach respondentov (201 osôb x 36 položiek), pri 3606 odpovediach bola zaznamenaná nulová diferencia, teda osoba pre hodnotenie kvality i významnosti použila tú istú hodnotu, proporcia nulových diferencií je 49,8%. Diferencia jedného bodu z 5-bodovej odpoveďovej škály bola zaznamenaná 2808 krát.

Obdobné hodnotenia kvality a významnosti by sa mali prejaviť v podobe vysokých hodnôt korelácií kvality a významnosti pre jednotlivé položky nástroja. Z 36 položiek dotazníka bolo 8 korelačných koeficientov vyšších ako 0,5; 22 korelačných koeficientov bolo vyšších ako 0,3. Korelácie medzi kvalitou a významnosťou na úrovni subškál nástroja nemá zmysel vyhodnocovať kvôli nízkej výpovednej hodnote sumovaného skóre významnosti.

Kvôli overeniu zmysluplnosti procedúry váženia hodnôt kvality života sme pre jednotlivé oblasti dotazníka vyrátali vážené i nevážené skóre, ich korelácie sú uvedené v tab.3. Zaznamenali sme vysoké hodnoty korelačných koeficientov pohybujúce sa od 0,831 do 0,902, čo vypovedá o veľmi silnom vzťahu.

Tabuľka 3.
Korelácia váženej a neváženej subškály dotazníka kvality života

	r (Pearson)
Fyzická oblasť	0,902
Psychická oblasť	0,831
Sociálna oblasť	0,856
Spirituálna oblasť	0,871
Environmentálna oblasť	0,868
Kognitívna oblasť	0,865

Pre odpoveď na otázku, či zmení vážené skóre výsledok jednotlivca v dotazníku bolo vážené i nevážené skóre normalizované a bola vypočítaná diferencia. Za kritérium zmysluplnej zmeny sme stanovili zmenu o 1 smerodajnú odchýlku. Na grafe v tabuľke 4 je ilustrovaná prevaha nulových alebo nízkych rozdielov medzi normovaným váženým a neváženým skóre vo fyzickej oblasti dotazníka SHQZ (v grafickom zobrazení to sú hodnoty od -1 do 1 na osi x). Podobne i v ostatných oblastiach nenastala u prevažnej väčšiny respondentov zmena skóre väčšia ako jedna smerodajná odchýlka.

Tabuľka 4.
Rozdiely medzi normalizovaným váženým a neváženým skóre dotazníka Subjektívne hodnotenej kvality života (Džuka, v tlači) (N=201)

	< 1 odchýlka pod priemer	**V rozpätí ± 1 odchýlka okolo priemeru**	**> 1 odchýlka nad priemer**
Fyzická oblasť	2	197	2
Psychická oblasť	6	185	10
Sociálna oblasť	6	187	8
Spirituálna oblasť	3	188	10
Environmentálna oblasť	4	192	5
Kognitívna oblasť	3	190	8

Diskusia

Cieľom tohto výskumu bolo posúdenie zmysluplnosti váženia hodnôt kvality života, ak sú pre váženie použité hodnoty významnosti jednotlivých oblastí života a jedná sa o generickú dotazníkovú metodiku. Autori viacerých štúdií konštatujú, že aplikácia váženia neprináša ďalšiu informáciu k hodnotám kvality života, nezlepšuje prediktívnu silu metodiky vzhľadom k iným mieram globálnej kvality života, resp. neprináša rozdielne výsledky oproti neváženým hodnotám.

Pri zbere údajov bola zaznamenaná tendencia respondentov identicky hodnotiť kvalitu a významnosť jednotlivých oblastí života. Totožné skórovanie kvality a významnosti spochybňuje podstatu váženia, keďže nemení povahu výsledných hodnôt. Je obtiažne stanoviť, kedy sa jedná o postačujúco veľké množstvo identických odpovedí. Možno uviesť to, že identických odpovedí

(takmer polovica všetkých zaznamenaných odpovedí a tiež veľké množstvo minimálnych diferencií) bolo tak veľa, že to oprávňuje uvažovať o existencii tendencie rovnako hodnotiť kvalitu i významnosť pre vybrané oblasti života obsiahnuté v použitom dotazníku. Kvalita a významnosť sa v odpovediach respondentov zlievajú dohromady. Oblasť, v ktorej osoba dosahuje vysokú kvalitu, považuje za významnú a naopak. Možným vysvetlením je prispôsobovanie hodnotenia významnosti oblastí života aktuálnej situácii osoby. Philip a kol. (2009, s.781) vysvetľujú túto skutočnosť povahou škál likertovského typu, ktoré umožňujú respondentom simultánne zahŕňať preferenciu určitej oblasti do posudzovania miery súhlasu či nesúhlasu s tvrdením týkajúcim sa tejto oblasti.Tendencia k stotožňovaniu hodnôt kvality a významnosti je naznačená aj vo výsledkoch korelačných analýz. Silné korelácie váženého a neváženého skóre poukazujú na možnosť, že je meraný ten istý konštrukt, resp. že osoby mali problém odlíšiť kvalitu a významnosť. Z hľadiska reliability váženého a neváženého skóre neboli zaznamenané výraznejšie rozdiely, nepotvrdila sa tendencia k nižším hodnotám vnútornej konzistencie pre hodnoty významnosti.Porovnaním diferencií medzi váženým a neváženým normovaným skóre sme sa snažili zistiť, či sa zmení relatívna pozícia určitej hodnoty vzhľadom k hodnotám ostatných respondentov po aplikácii váženia. Na základe výsledkov možno konštatovať, že aplikácia váženia výrazne nezmenila hodnoty osoby v porovnaní s ostatnými respondentmi.

Záverom možno konštatovať, že vážené skóre nepredstavuje bohatšiu ba dokonca ani výrazne odlišnú informáciu oproti neváženému skóre generického nástroja na meranie subjektívnej kvality života. Matematická procedúra násobenia skóre významnosti a kvality je pravdepodobne príliš zjednodušujúca a nepostačujúco rekonštruuje spôsob, ako človek postupuje, keď hodnotí kvalitu svojho života. Hsieh (2013) na druhej strane uvádza, že problém „nefungovania“ váženia často tkvie v neadekvátnych metódach váženia, ktoré nemusia mať nevyhnutne charakter lineárnej funkcie. Výzvou pre ďalší výskum je overiť iné spôsoby váženia hodnôt kvality života a ich zmysluplnosť. Zároveň by bolo vhodné porovnať kriteriálnu validitu váženého a neváženého skóre.

Literatúra

Džuka, J. (v tlači). Multidimenzionálny model významných oblastí subjektívne hodnotenej kvality života a jeho empirické overenie–výsledky predvýskumu. Československá psychologie.

Hagerty, M.R., et al. (2001). Quality of life indexes for national policy: Review and agenda for research. Social Indicators Research, 55, 1-91.

Hsieh, Ch. (2013). Issues in Evaluating Importance Weighting in Quality of Life Measures. Social Indicators Research, 110 (2), 681-693.

Hsieh, Ch. (2012). Should We Give up Domain Importance Weighting in QoL Measures? Social Indicators Research, 108, 99-109.

Philip, E.J., Merluzzi, T.V., Peterman, A., & Cronk, L.B. (2009). Measurement accuracy in assessing patient's quality of life: to weight or not to weight domains of quality of life. Quality of Life Research, 18, 775-782.

Sirgy, M.J. (2005). The Psychology of Quality of Life. In W.R. Lenderking, & D.A. Revicki (Eds.), Advancing Health Outcomes Research Methods and Clinical Applications. McLean, VA : Degnon Associates.

Stiggelbout, A.M., et al. (2008). Individual quality of life: adaptive conjoint analysis as an alternative for direct weighting? Quality of Life Research, 17, 641-649.

Wu, Ch.H., & Yao, G. (2007). Importance has been considered in satisfaction evaluation: an experimental examination of Locke´s range-of-affect hypothesis. Social Indicators Research, 81, 521-541.

IRACIONÁLNE PRESVEDČENIA AKO KORELÁTY KVALITY ŽIVOTA A SPOKOJNOSTI

Peter Babinčák, Peter Langoš
Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita
✉ babincak@unipo.sk

Irrational beliefs as correlates of quality of life and satisfaction

The objective of the study was to verify the relationship between irrational beliefs, quality of life and satisfaction with life. The research sample of 142 adult respondents were presented with the Scale of Irrational Beliefs (Kondáš, & Kordačová, 2000), the questionnaire for measuring culturally specific irrational beliefs (Langoš, 2011), the WHOQOL-Bref (WHO, 1997) questionnaire for measuring quality of life, and the Satisfaction with Life Scale (Diener et al., 1985). The results confirmed the link between irrational beliefs and quality of life and life satisfaction, but no relationship between culturally specific irrational beliefs and the quality of life has been confirmed.

Key words: irrational beliefs, culturally specific irrational beliefs, quality of life, satisfaction with life.

Grantová podpora: Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0374-10.

Úvod

Problematika iracionálnych presvedčení je v psychologickej literatúry dobre rozpracovaná, podobne sa to týka aj kvality života. Prepojenie týchto konštruktov je však zriedkavé napriek tomu, že ponúka zaujímavý rozmer pochopenia dynamiky kvality života a jej ovplyvniteľnosti cez iracionálne presvedčenia. Iracionalita podľa Kondáša a Kordačovej (2000) je psychologickou kategóriou, ktorá predstavuje na jednej strane nedokázateľné domnienky, nerealistické nároky a túžby, na druhej ide o bežné chyby myslenia (napr. nadmerné zovšeobecňovanie alebo čierno-biele videnie). Pod iracionálnymi presvedčeniami sa chápu osobné presvedčenia o tom, že niečo musí alebo nesmie existovať. Dôsledkom býva úzkosť, panika a iné negatívne emócie (Kordačová, 2005). Podľa Drydenovej a Branchovej (2008) je pre iracionálne presvedčenia charakteristické, že sú rigidné alebo extrémne, nie sú konzistentné s realitou, sú nelogické, zohrávajú negatívnu úlohu v emocionálnom prežívaní, správaní a kognitívnych procesoch osoby a bránia jedincovi v dosahovaní jeho cieľov a prežívaní zmyslu života.

V predloženej práci používame okrem koncepcie iracionálnych presvedčení neurotického typu (Ellis, & McLaren, 2005) pojem kultúrne špecifických iracionálnych presvedčení. Možno ním vyjadriť obmedzenú platnosť iracionálnych presvedčení na špecifický kontext danej kultúry. Tento pojem má blízko k anglickému pojmu superstition, resp. poverčivosť. Damishová, Stoberocková a Mussweiler (2010) definujú poverčivosť ako iracionálne viery v to, že objekt, akcia alebo okolnosti, ktoré nie sú logicky prepojené s cieľom činnosti ovplyvňujú jej výsledok. Kondáš a Kordačová (2000) v tomto kontexte spomínajú folklórnu iracionalitu, ktorá oproti prirodzenej iracionalite obsahuje napr. moc bosoriek, alebo vykladanie kariet. Najčastejšie sa tieto presvedčenia týkajú úkonov, ktoré majú priniesť šťastie, respektíve odvrátiť nešťastnú událost.

Konštrukt iracionálnych presvedčení vzťahujeme v tomto výskume ku koncepcii kvality života. Definovaniu pojmu kvalita života sa venovalo množstvo autorov (pozri Cummins, 1999), pre účely nášho výskumu sme sa priklonili ku koncepcii WHO, ktorá definuje kvalitu života ako „individuálne vnímanie svojej pozície v živote v kontexte kultúrnych a hodnotových systémov, v ktorých žije a vo vzťahu k jej cieľom, očakávaniam, normám a záujmom“ (WHO, 1999, str. 3). Užšie možno kvalitu života vymedziť ako spokojnosť so životom či subjektívnu pohodu, čo Hnilicová (2005) zaradzuje pod psychologické prístupy k chápaniu kvality života.

Problematika vzťahu/vplyvu iracionálnych presvedčení na ukazovatele kvality života alebo subjektívnej pohody či spokojnosti je v literatúre popisovaná len čiastočne. Kondáš (in Kordačová, 2004) poukazuje na to, že iracionálne presvedčenia podporujú emočnú dysfunkciu a naopak pozitívne emócie napomáhajú psychickej pohode jedinca. Racionálne myslenie je tak základom a predpokladom osobnostnej vyrovnanosti a pocitu životnej spokojnosti ako kľúčového činiteľa psychologicky

chápanej kvality života. Kuhl (in Gröpel, & Ivanovičová, 2009) uvádza, že určité kognitívne schémy (napr. pesimistické a optimistické myšlienky, naivné presvedčenia) môžu determinovať unipolárne prežívanie afektov a takto ovplyvňovať pohodu resp. spokojnosť so životom.

Hlavným cieľom výskumu bolo overiť súvislosť medzi iracionálnymi presvedčeniami a kvalitou života. Konkrétne do akej miery predikujú iracionálne presvedčenia a kultúrne špecifické iracionálne presvedčenia mieru kvality života resp. spokojnosti so životom. Sekundárnym cieľom bolo overenie rozdielov v miere iracionálnych presvedčení na základe vybraných demografických premenných. Taktiež sme zisťovali vzťah medzi iracionálnymi presvedčeniami a kultúrne špecifickými iracionálnymi presvedčeniami.

Metóda

Súbor účastníkov výskumu tvorilo 142 osôb získaných príležitostným nenáhodným výberom, ktorí boli kontaktovaní elektronickou formou. Popisné charakteristiky vzorky účastníkov výskumu sú uvedené v tabuľke 1.

Tabuľka 1.
Charakteristiky výskumného súboru

				Vek		Vzdelanie		Svetonázor	
	N	Min	Max	M	SŠ	VŠ	neveriaci	agnostik	veriaci
Muži	50	18	56	27.02	19	25	18	5	27
Ženy	92	18	49	26.23	38	46	18	9	64
Spolu	142			26.51	57	71	36	14	91

Použité metodiky

Škála iracionálnych presvedčení (Kondáš, & Kordačová, 2000) obsahuje 40 položiek rozdelených do 5 faktorov - bezmocnosť (α=0.778), idealizácia (α=0.620), perfekcionizmus (α=0.755), externálna vulnerabilita (α=0.711) a negatívne očakávania (α=0.654).

Škála kultúrne špecifických iracionálnych presvedčení (Langoš, 2011) je 18 položkový nástroj zameraný na presvedčenia charakteru povier, ktorými sa osoby riadia napriek tomu, že k nim nemajú empirické potvrdenie (α=0.898). Položky nástroja boli konštruované na základe predvýskumu (Pr.: Nie je dobré, keď sa so známymi lúčime cez prah dverí; Ak mi prejde cez cestu čierna mačka, otočím sa alebo počkám...).

Kvalitu života sme zisťovali známou metodikou WHOQOL-Bref (WHO, 1997), ktorá pozostáva zo 4 oblastí: fyzická oblasť (α=0.726), psychická oblasť (α=0.782), sociálna oblasť (α=0.756) a environmentálna oblasť (α=0.738).

Škála spokojnosti so životom SWLS (Diener et al., 1985) je 5-položkový nástroj na hodnotenie globálnej spokojnosti so životom ako celkom (α=0.825).

Výsledky

V prvom kroku sme overovali povahu vzájomných vzťahov medzi iracionálnymi presvedčeniami a mierami kvality života (tab. 2).

Tabuľka 2.
Korelácie iracionálnych presvedčení a kvality života

N=142	**Bezm.**	**Ideal.**	**Perf.**	**Ext.v.**	**Negat.o.**	**IP total**	**KŠIP**
Bezm.		.518**	.523**	.625**	.555**	.838**	.477**
Ideal.			.580**	.568**	.282**	.762**	.393**
Perf.				.503**	.527**	.810**	.336**
Ext.v.					.347**	.785**	.257**
Negat.o.						.676**	.165
IP total							.420**
WHO-F	-.276**	-.065	-.077	-.271**	-.275**	-.248**	-.104
WHO-P	-.282**	-.029	-.076	-.296**	-.310**	-.250**	.058
WHO-S	-.258**	.032	-.084	-.226**	-.325**	-.213**	.030
WHO-E	-.277**	.053	.005	.067	-.227**	-.130	-.099
WHOtotal	-.338**	.001	-.074	-.268**	-.357**	-.261**	-.027
SWLS	-.266**	.045	-.037	-.197*	-.268**	-.182*	.107

Pozn. Vzhľadom k priaznivým hodnotám zošikmenia bol použitý Pearsonov korelačný koeficient; N=počet; ** p<0,01, * p<0,05; Bezm. = bezmocnosť; Ideal. = idealizácia; Perf. = perfekcionizmus; Ext.v. = externálna vulnerabilita; Negat.o. = negatívne očakávania; IP total = celkové skóre Škály iracionálnych presvedčení; KŠIP = kultúrne špecifické iracionálne presvedčenia; WHO-F = fyzická oblasť kvality života; WHO-P = psychická oblasť; WHO-S = sociálna oblasť; WHO-E = environmentálna oblasť; WHOtotal = celkové skóre WHOQOL-Bref; SWLS = spokojnosť so životom.

Predpokladali sme negatívny vzťah medzi iracionálnymi presvedčeniami a kvalitou života resp. spokojnosťou so životom. Stredne silné korelačné vzťahy s kvalitou života (WHO) vykazovali 3 subškály (bezmocnosť, ext.vulnerabilita, negatívne očakávania) a celkové skóre škály iracionálnych presvedčení. Ďalšie subškály (idealizácia, perfekcionizmus) so skóre kvality života nekorelovali.

Subškály iracionálnych presvedčení a kultúrne špecifických iracionálnych presvedčení sme vložili ako prediktory do regresných modelov (hierarchická lineárna regresia - stepwise), v ktorých sa ako kritérium vyskytovali škály kvality života a spokojnosti so životom (tab. 3).

Tabuľka 3.
Regresné modely pre ukazovatele kvality života a spokojnosti so životom ako kritérium a iracionálne presvedčenia ako prediktory (akceptované modely p < .05)

Prediktor	**R**	**R^2change**	**b**	**t**	**p**
WHOQOL total (F_{total} (3,127) = 10.880; p<0.01)					
Negat.očakávania	.359	.129	-.524	-3.386	.001
Bezmocnosť	.394	.026	-.341	-2.926	.004
Perfekcionizmus	.452	.050	.383	2.813	.006
(constant)			50.223		
SWLS – spokojnosť so životom (F_{total} (3,127) = 8.646.; p<0.01)					
Bezmocnosť	.265	.070	-.401	-4.915	.000
KŠIP	.375	.071	.101	2.797	.006
Idealizácia	.412	.029	.227	2.092	.038
(constant)			17.993		
WHOQOL fyzická oblasť (F_{total} (3,127) = 7.637; p<0.01)					
Negat.očakávania	.280	.079	-.130	-3.274	.001
Externál.vulnerabilita	.339	.036	-.105	-3.096	.002
Perfekcionizmus	.391	.038	.091	2.389	.018
(constant)			15.021		
WHOQOL psychická oblasť (F_{total} (3,127) = 9.394; p<0.01)					
Negat.očakávania	.302	.091	-.163	-3.590	.000
Externál.vulnerabilita	.368	.044	-.135	-3.482	.001
Perfekcionizmus	.426	.046	.117	2.670	.009
(constant)			13.959		
WHOQOL sociálna oblasť (F_{total} (1,129) = 15.764; p<0.01)					
Negat.očakávania	.330	.109	-.194	-3.970	.000
(constant)			13.539		
WHOQOL environment.oblasť (F_{total} (2,128) = 9.619; p<0.01)					
Bezmocnosť	.282	.080	-.137	-4.338	.000
Idealizácia	.361	.051	.120	2.743	.007
(constant)			9.985		

Analýzou rozptylu sme overovali rozdiely v iracionálnych presvedčeniach na základe rodu, veku a svetonázoru.

Tabuľka 4.
Rozdiely v iracionálnych presvedčeniach resp. kultúrne špecifických iracionálnych presvedčeniach z hľadiska rodu, vzdelania a svetonázoru

Zdroj variancie	Suma štvorcov	df	F	Sign.
Závislá premenná – perfekcionizmus				
Rod	.010	1	.000	.986
Vzdelanie	128.996	1	4.275	.041
svetonázor	.151	1	.005	.944
Rod * vzdelanie	2.881	1	.095	.758
Rod * svetonázor	.111	1	.004	.952
Vzdelanie * svetonázor	8.112	1	.269	.605
Rod * vzdelanie * svetonázor	31.380	1	1.040	..310
Závislá premenná – kultúrne špecifické iracionálne presvedčenia				
Rod	1449.287	1	7.314	.008
Vzdelanie	.057	1	.000	.986
svetonázor	1161.104	1	5.860	.017
Rod * vzdelanie	9.356	1	.047	.828
Rod * svetonázor	9.356	1	.047	.828
Vzdelanie * svetonázor	160.895	1	.812	.370
Rod * vzdelanie * svetonázor	408.183	1	2.060	.154

Signifikantný efekt zvolených demografických premenných sa prejavil pri subškále perfekcionizmu a kultúrne špecifických iracionálnych presvedčeniach. V prípade perfekcionizmu bol zaznamenaný efekt vzdelania (priemer SŠ = 14,81, VŠ = 12,51). Pre kultúrne špecifické iracionálne presvedčenia sme zaznamenali 2 hlavné efekty, efekt rodu (priemer žien = 26,84, mužov = 17,83) a efekt svetonázoru (priemer veriacich = 26,49, nepraktizujúcich = 18,47).

Diskusia a závery

Cieľom výskumu bolo preskúmať vzťah medzi iracionálnymi presvedčeniami a ukazovateľmi kvality života. Korelačná analýza poukázala na súvislosti troch subškál iracionálnych presvedčení (bezmocnosť, ext. vulnerabilita, negatívne očakávania) a celkového skóre iracionálnych presvedčení s hodnotami kvality života, pričom korelačné vzťahy sú obdobné pre všetky oblasti kvality života a spokojnosť so životom a o čosi vyššie pre celkové skóre kvality života. Idealizácia a perfekcionizmus zhodne poukazujú na nesignifikantné vzťahy ku kvalite života. O čosi odlišnú štruktúru vzťahov naznačuje regresná analýza. Potvrdil sa príspevok negatívnych očakávaní, bezmocnosti a ext. vulnerability k znižovaniu hodnôt kvality života. V prípade idealizácie a perfekcionizmu je ich vplyv na hodnoty kvality života malý ale má opačný smer v zmysle pozitívneho súvisu týchto premenných s niektorými subškálami kvality života. Kultúrne špecifické iracionálne presvedčenia s hodnotami kvality života nekorelovali a v regresných modeloch sa presadili len pri kritériu spokojnosti so životom. Zaznamenané výsledky potvrdzujú odlišnú povahu iracionálnych presvedčení neurotického typu a kultúrne špecifických iracionálnych presvedčení, ktoré majú charakter povier. Prvé vystihujú skôr personálne charakteristiky, povahové rysy, druhé vypovedajú o tendencii prijímať v kultúre zdieľané presvedčenia bez empirického základu. Zaujímavá je aj odlišnosť v príspevku jednotlivých iracionálnych presvedčení k mieram kvality života. Kým vyššie skóre iracionálnych presvedčení bezmocnosti, negatívnych očakávaní a ext. vulnerability znamenajú nižšie skóre kvality života, iracionálne presvedčenia perfekcionizmu a idealizmu súvisia s kvalitou života pozitívne. Z toho možno predpokladať, že iracionalita v myslení nemusí iba negatívne ovplyvňovať kvalitu života. Otázne je, či by sa podobná tendencia prejavila aj pri objektívnych mierach kvality života.

Ďalej sme overovali rozdiely v iracionálnych presvedčeniach z hľadiska rodu, vzdelania a náboženského svetonázoru. K rozdielnym zisteniam v prípade rodových rozdielov dospeli

Kordačová (2004) a Ištvanová (2010), my sme rodové rozdiely nezaznamenali. V prípade kultúrne špecifických iracionálnych presvedčení sme zistili vyššie hodnoty u žien, podobne ako Wattová a Wieseman (2004), ktorí potvrdili vyššiu mieru poverčivosti u žien. Pre ostatné demografické premenné neboli zaznamenané signifikantné efekty. Efekt náboženského svetonázoru v smere vyšších hodnôt u žien sme na našej vzorke zaznamenali len pri kultúrne špecifických iracionálnych presvedčeniach.

Z hľadiska samotného vzťahu medzi hodnotami iracionálnych presvedčení neurotického typu a kultúrne špecifickými iracionálnymi presvedčeniami, jednalo sa o slabé až stredne silné korelácie. Môžeme predpokladať, že tieto konštrukty nie sú obsahovo zhodné, i keď vypovedajú o podobných a súvisiacich charakteristikách iracionality v myslení. Zaradenie škály kultúrne špecifických iracionálnych presvedčení do výskumov sa takto nejaví nadbytočným, keďže pridáva ďalšiu informáciu o iracionálnych presvedčeniach k zisteniam z tradičných mier tohto konštruktu.

Z obmedzení výskumu je nutné spomenúť nedostatky vyplývajúce zo spôsobu výberu a veľkosti vzorky. Zároveň je potrebné pristupovať k interpretáciám výsledkov opatrne zohľadňujúc fakt, že prediktory v regresných modeloch vysvetľovali dokopy len malú časť variability závislých premenných, najviac to bolo 20,5% pre celkové skóre kvality života. V ďalšom výskume by bolo vhodné porovnať prediktívnu silu iracionálnych presvedčení s osobnostnými vlastnosťami, keďže možno očakávať, že tieto premenné sa obsahovo čiastočne prekrývajú.

Literatúra

Cummins, R. (1999). Beyond Rural Health to Well-Being: An Appraisal of the Comprehensive Quality of Life Scale - 5th Edition.[Vyhľadané 17.7.2013 na http://nrha.org.au/PAPERS/5_fifth.pdf]

Damish, L., Mussweiler, T. & Storebrock, B. (2010). Keep Your Fingers Crossed! How Superstition Improves Performance. Psychological Science, 21(7), 1014-1020.

Dienner, E., Emmons, R.A., Griffin, S. & Larsen, R. J. (1985). The satisfaction with life scale. Jurnal of Personality Assesment, 49(1), 71-75.

Dryden, W., & Branch, R. (2008). The Fundamentals of rational emotive behaviour therapy. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Ellis, A., & McClaren, C. (2005). Racionálně emoční behaviorální terapie. Praha: Portál.

Gröpel, P., & Ivanovičová, M. (2009). Iracionálne presvedčenia a spokojnosť so životom: Korelačná štúdia. Československá psychológie, 53(1), 84-91.

Hnilicová, H. (2005). Kvalita života a její význam pro medicínu a zdravotnictví. In J. Payne et al. (eds.), Kvalita života a zdraví (s.205-216). Praha: Triton.

Ištvanová, J. (2010). Vzťah iracionálnych presvedčení a emócií. Rigorózna práca. Prešov: PU.

Kondáš, O., & Kordáčová, J. (2000). Iracionalita a jej hodnotenie. Bratislava: Stimul.

Kordačová, J. (2004). Kvalita života optikou osobných presvedčení. In J.Džuka (Ed.) Psychologické dimenzie kvality života. Prešov: FF PU.

Kordačová, J. (2005). Miesto iracionálnych presvedčení v prežívaní strachu. Československá psychologie, 49(1), 65-73.

Langoš, P. (2011). Vzťah iracionálnych presvedčení a osobnosti. Bakalárska práca. Prešov: PU.

Watt, C. & Wiseman, R. (2004). Measuring superstitious belief: Why lucky charms matter. [Vyhľadané 31.3.2013 na http://www.richardwiseman.com/resources/PAID-charm.pdf]

WHO (1997). WHOQOL-Measuring quality of life. Geneve: World Health Organization.

WHO (1999). WHOQOL Annotated Bibliography. [Vyhľadané 17.7.2013 na http://depts.washington.edu/seaqol/docs/WHOQOL_Bibliography.pdf]

OSOBNOSTNÉ VLASTNOSTI AKO PREDIKTORY SUBJEKTÍVNE VNÍMANÉHO ŠŤASTIA

Peter Babinčák, Valentína Pipasová Karolová
Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita
✉ babincak@unipo.sk

Personality characteristics as predictors of subjective happiness

The aim of the study was to test the predictive power of personality traits and self-esteem with regard to the subjective happiness. The sample consisted of 75 respondents who were administered the Subjective Happiness Scale (Lyubomirsky, & Lepper, 1999), Oxford questionnaire of happiness (Hills & Argyle, 2001), the Rosenberg self-esteem scale (Rosenberg, 1965) and the Scale for measuring aspects of the Big Five (DeYoung, Quilty,& Peterson, 2007). The personality dimensions of the Big Five model and self-esteem when compared to the demographic variables features in the linear regression model as predictors of happiness. For both instruments for measuring subjectively perceived happiness the two predictors were self-esteem and extraversion, while the predictive power of extraversion is supported primarily by the aspect of enthusiasm

Key words: Subjective happiness, personality, self-esteem.

Grantová podpora: Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0374-10.

Úvod

Koncept šťastia býva v psychologickom výskume zaradený pod psychologické koncepcie kvality života (Hnilicová, 2005) spolu so subjektívnou pohodou, spokojnosťou so životom či flow. Najčastejšie býva stotožňovaný so subjektívnou pohodou (Džuka, 1996), alebo je považovaný za jej komponent (Okuna a Stock in Šolcová & Kebza, 2004). Haller a Hadler (2006) načrtli päť odlišných prístupov k definovaniu šťastia: 1) Šťastie ako stabilný rys indivídua. 2) Šťastie ako dôsledok objektívnej životnej situácie. 3) Šťastie ako funkcia užitočnosti indivídua. 4) Šťastie ako výsledok procesov porovnávania sa s inými skupinami. 5) Šťastie ako pretrvávajúca národná alebo kultúrna charakteristika. Lyubomirsky & Lepper (1999) navrhujú používať pojem subjektívne šťastie - globálne, subjektívne posúdenie toho, či je človek šťastný alebo nešťastný. Rôzni ľudia uvádzajú síce rôzne zdroje osobného šťastia, ale väčšina vie podobne vypovedať o tom, či sú šťastní, alebo nie. Takéto globálne hodnotenie sa javí byť pri hodnotení šťastia vhodnejšie, ako analýza jeho komponentov (Veenhoven, 2006).

Je veľké množstvo charakteristík, ktoré možno považovať za prediktory šťastia (pozri napr. Šolcová & Kebza, 2004). Tkach a Lyubomirsky (2006) identifikovali tri kategórie prediktorov, prvú kategóriu tvoria demografické faktory a životné pomery, do druhej kategórie zaradili rysy a dispozície a tretiu kategóriu predstavuje úmyselné správanie. Na rozdiel od demografických a situačných premenných, premenné osobnosti tvoria veľkú časť variancie individuálnych rozdielov v úrovni šťastia, až 40 –50 % (Diener et al., in Tkach & Lyubomirsky, 2006). DeNeve a Cooper (1998) uvádzajú neuroticizmus ako najsilnejší prediktor spokojnosti so životom a šťastia. Podobne i ďalší autori potvrdzujú vzťah medzi osobnostnými rysmi Big Five modelu a šťastím (Meliksah, & Weitekamp, 2007, Holder, & Klassen, 2010, Diener & Seligman, 2002, Hřebíčková at al., 2010). Ďalším významným prediktorom šťastia je sebahodnotenie (Malekiha, Abedi, & Baghban, 2012). Furnham a Cheng (2000) potvrdili očakávaný vplyv osobnosti na šťastie a tiež vplyv sebahodnotenia, pričom sebahodnotenie a extraverzia sa prejavovali ako priame aj nepriame prediktory šťastia, zatiaľ čo neuroticizmus predikoval šťastie sprostredkovane cez sebahodnotenie. Joshanloo a Afshari (2009) dokonca zistili, že sebahodnotenie je významnejším prediktorom životnej spokojnosti než ostatné osobnostné rysy a overili aj mediátorový vplyv sebahodnotenia. Vplyv svedomitosti a prívetivosti na spokojnosť so životom bol úplne sprostredkovaný sebahodnotením, vplyv extraverzie a neuroticizmu bol sprostredkovaný iba čiastočne.

Cieľom tejto štúdie bolo preskúmať vzťahy medzi osobnostnými premennými Big Five modelu, sebahodnotením a subjektívne vnímaným šťastím a zistiť, ktoré osobnostné premenné sa presadia ako prediktory šťastia v regresnom modeli v porovnaní s demografickými premennými.

Metóda

Vzorka účastníkov výskumu pozostávala z 75 študentov denného vysokoškolského štúdia (21 mužov, 54 žien) získaných príležitostným nenáhodným výberom. Kvôli ďalším analýzam sme zisťovali tiež rodinný stav a vierovyznanie.

Použité boli nasledovné výskumné nástroje:

Oxfordský dotazník šťastia (The Oxford Happiness Questionnaire; Hills & Argyle, 2001). OHQ je metodika na meranie šťastia ako multidimenzionálneho konštruktu, ktorý zahŕňa časté prežívanie pozitívnych afektov alebo radosti, vysokú priemernú úroveň spokojnosti a absenciu negatívnych pocitov, ako sú depresia a úzkosť (Príklady položky: Veľa sa smejem; Myslím si, že nevyzerám príťažlivo).

Subjektívna škála šťastia (Subjective Happiness Scale; Lyubomirsky & Lepper, 1999). SHS zisťuje šťastie ako globálne subjektívne posúdenie toho, či je človek šťastný alebo nešťastný. (Príklad položky: Vo všeobecnosti sa považujem za: 1–nie veľmi šťastnú osobu; 7-veľmi šťastnú osobu).

Škála na meranie aspektov Big Five modelu osobnosti (Big Five Aspect Scales; DeYoung, Quilty & Peterson, 2007). BFAS je škálou na meranie 5 faktorov osobnosti pričom každý faktor reprezentujú dva vzájomne korelujúce aspekty.

Rosenbergova škála sebahodnotenia (Rosenberg Self-Esteem Scale; Rosenberg, 1965) je klasickou škálou na meranie globálneho sebahodnotenia.

Tabuľka 1.
Reliabilita a zošikmenie subškál použitých nástrojov

Škála / počet položiek	Reliabilita (Cronbach α)	Skewness
Šťastie SHS / 4	0,784	-0,754
Šťastie OHQ / 29	0,876	-0,102
Extraverzia / 20	0,818	-0,331
Entuziazmus / 10	0,760	-0,072
Asertivita / 10	0,803	-0,543
Svedomitosť / 20	0,722	-0,397
Usilovnosť / 10	0,760	-0,226
Disciplinovanosť / 10	0,590	-0,524
Prívetivosť / 20	0,855	-0,975
Súcitnosť / 10	0,834	-1,144
Zdvorilosť / 10	0,734	-0,583
Otvorenosť voči skúsenosti / 20	0,727	-0,175
Otvorenosť / 10	0,724	0,037
Intelekt / 10	0,712	-0,143
Neuroticizmus / 20	0,854	0,265
Utiahnutosť / 10	0,722	0,333
Nestálosť / 10	0,819	0,222
Sebahodnotenie / 10	0,790	0,009

Výsledky

Korelačnou analýzou faktorov osobnosti sa preukázal najtesnejší vzťah extraverzie a subjektívne vnímaného šťastia. Odlišná štruktúra korelačných koeficientov bola zaznamenaná v závislosti od použitého nástroja na hodnotenie šťastia. Analýza na úrovni aspektov osobnostných faktorov ukazuje, že za negatívnym vzťahom neuroticizmu a šťastia stojí predovšetkým utiahnutosť, vzťah svedomitosti so šťastím určuje najmä usilovnosť a povahu vzťahu prívetivosti so šťastím ovplyvňuje predovšetkým súcitnosť.

Tabuľka 2.
Korelácie dimenzií a aspektov 5-faktorového modelu osobnosti a šťastia (SHS, OHQ) (N=75)

	Šťastie - SHS	Šťastie - OHQ
Extraverzia	0,443**	0,608**
Entuziazmus	0,462**	0,553**
Asertivita	0,324**	0,509**
Svedomitosť	0,240*	0,415**
Usilovnosť	0,296*	0,494**
Disciplinovanosť	0,067	0,139
Prívetivosť	0,142	0,449**
Súcitnosť	0,357**	0,530**
Zdvorilosť	-0,064	0,229*
Otvorenosť voči skúsenosti	0,240*	0,491**
Otvorenosť	0,144	0,403**
Intelekt	0,220	0,337**
Neuroticizmus	-0,306**	-0,364**
Utiahnutosť	-0,405**	-0,404**
Nestálosť	-0,167	-0,260*

Poznámka. SHS - Subjektívna škála šťastia; OHQ – Oxfordský dotazník šťastia; kurzívou sú označené jednotlivé aspekty 5 faktorového modelu.

V regresnom modeli sme sa pokúsili analyzovať vplyv demografických premenných, osobnostných faktorov/aspektov a sebahodnotenia vzhľadom k šťastiu meranému odlišnými metodikami (tab. 3 a 4).

Tabuľka 3.
Regresné modely pre rod, stav, náboženské vierovyznanie, sebahodnotenie a 5 faktorov osobnosti ako prediktorov a šťastie ako kritérium (akceptované modely p<0,05)

Prediktor	R	R^2change	b	t	p
Šťastie – SHS ($F_{total}(3,71) = 11,352$; $p<0,001$)					
Rod	0,174	0,03*	0,490	2,221	0,030
Sebahodnotenie	0,521	0,24**	0,078	3,157	0,002
Extraverzia	0,569	0,05*	0,536	2,350	0,022
(constant)			0,399		
Šťastie – OHQ ($F_{total}(5,69) = 28,768$; $p<0,001$)					
Rod	0,181	0,03*	6,392	2,547	0,013
Sebahodnotenie	0,658	0,40***	1,019	3,487	0,001
Extraverzia	0,739	0,11***	11,625	4,379	0,000
Prívetivosť	0,803	0,10***	10,691	4,447	0,000
Otvorenosť voči skúsenosti	0,822	0,03*	7,736	2,587	0,012
(constant)			-20,511		

V regresnom modeli s 5 faktormi osobnosti bolo najsilnejším prediktorom sebahodnotenie, o niečo slabší vplyv pri oboch škálach šťastia zaznamenala extraverzia. V modeloch kde boli vložené jednotlivé aspekty faktorov osobnosti sa pri dominantnom vplyve sebahodnotenia preukázali ako významné prediktory oboch škál šťastia entuziazmus (F-extraverzia) a súcitnosť (F-prívetivosť).

Tabuľka 4.
Regresné modely pre rod, stav, náboženské vierovyznanie, sebahodnotenie a 10 aspektov osobnosti ako prediktorov a šťastie ako kritérium (akceptované modely p<0,05)

Prediktor	R	R^2change	b	t	p
Šťastie – SHS ($F_{total}(7,67) = 9,330$; p<0,001)					
Rod	0,174	0,03*	0,453	2,236	0,029
Sebahodnotenie	0,521	0,24*	0,601	2,176	0,033
Entuziazmus	0,605	0,09*	0,637	3,148	0,002
Utiahnutosť	0,628	0,03*	-0,535	-2,537	0,014
Súcitnosť	0,644	0,02**	0,703	3,249	0,002
Zdvorilosť	0,680	0,05**	-0,712	-3,119	0,003
Asertivita	0,703	0,03*	-0,397	-2,043	0,045
(constant)			2,282		
Šťastie – OHQ ($F_{total}(7,67) = 33,413$; p<0,001)					
Rod	0,181	0,03*	5,704	2,534	0,014
Sebahodnotenie	0,658	0,40*	0,725	2,520	0,014
Súcitnosť	0,756	0,14***	8,562	4,788	0,000
Entuziazmus	0,814	0,09***	10,952	5,263	0,000
Otvorenosť	0,852	0,06***	9,003	5,154	0,000
Nestálosť	0,874	0,04**	-5,149	-3,060	0,003
Usilovnosť	0,882	0,01*	4,197	2,025	0,047
(constant)			-7,062		

Okrajovo sme analýzou rozptylu overovali efekt rodu, stavu a náboženského vierovyznania na hodnoty šťastia. Nezistili sme žiadny signifikantný efekt ani interakciu vybraných faktorov vzhľadom k hodnotám šťastia, a to ani pri jednej z použitých škál šťastia.

Diskusia

Cieľom predloženej štúdie bolo analyzovať vzťahy medzi osobnostnými vlastnosťami a šťastím, pričom sa 5-faktorový model pre hodnotenie osobnostných vlastností doplnil o jednotlivé aspekty faktorov osobnosti. Miera šťastia bola zisťované dvoma odlišnými metodikami. Zistenia možno zhrnúť do niekoľkých oblastí:

a) Korelačná analýza potvrdzuje súvis medzi osobnostnými vlastnosťami extraverzie (+) a neuroticizmu (-) voči šťastiu, čo je v súlade so zisteniami iných autorov (Costa, & McCrae, in Hřebíčková, 2010).

b) Zaznamenali sme zásadný pozitívny vplyv sebahodnotenia ako prediktora šťastia – sebahodnotenie vysvetľovalo v jednotlivých regresných modeloch 24-40% variancie závislej premennej. Vplyv sebahodnotenia bol výrazne vyšší ako tomu bolo u ostatných osobnostných premenných. Silný vzťah medzi sebahodnotením a šťastím potvrdili aj Malekiha, Abedi a Baghban (2012) či Furnham a Cheng (2000).

c) Osobnostné premenné a sebahodnotenie sa v regresných modeloch presadili voči demografickými premenným. Pre prežívanie šťastia sú tieto skutočnosti dôležitejšie ako vybrané demografické údaje.

d) Zaujímavým faktom bola absencia neuroticizmu v regresných modeloch - Furnham a Cheng (2000) uvádzajú, že sebahodnotenie a extraverzia sa prejavujú ako priame i nepriame prediktory šťastia, avšak neuroticizmus predikoval šťastie nepriamo - sprostredkovanie cez sebahodnotenie čo môže byť dobrým vysvetlením i pre naše analýzy

e) Vzťahy medzi osobnostnými vlastnosťami a šťastím sú tesnejšie, ak je k hodnoteniu šťastia použitý merací nástroj OHQ. Pravdepodobne to vypovedá o rozdielnostiach medzi nástrojmi, kde OHQ zastupuje konceptualizáciu šťastia ako osobnostného rysu a SHS je nástroj blízky konceptu subjektívnej pohody. Pri výskumoch týkajúcich sa šťastia je dôležité zaujímať sa o teoretické pozadie použitého nástroja, keďže nie je jednota v tom, čo je obsahom pojmu šťastie.

f) 10 aspektov osobnosti umožňuje lepšie pochopiť vzťahy 5 osobnostných faktorov a šťastia. Vzťah extraverzie a šťastia sa opiera najmä o entuziazmus a len v malej miere o asertivitu; otvorenosť voči skúsenosti súvisí so šťastím na základe otvorenosti a nie intelektu; faktor prívetivosti súvisí so šťastím na základe súcitnosti, nie zdvorilosti atď.

Závery

Za prínos štúdie možno považovať potvrdenie zistení iných štúdií o vzťahoch vybraných osobnostných faktorov a sebahodnotenia so šťastím na slovenskej vzorke. Zároveň je obohatením analýza za pomoci 10 aspektov päťfaktorového modelu osobnosti, ktorá umožňuje „jemnejšiu" analýzu oproti pomerne širokým kategóriám osobnostných vlastností modelu Big Five. Silnejší vplyv osobnostných vlastností oproti demografickým premenným nebol tak prekvapujúci ako výrazne silnejší vplyv sebahodnotenia oproti osobnostným premenným. Dominantná pozícia sebahodnotenia vzhľadom k prežívaniu šťastia je zaujímavým zistením, ktoré si žiada ďalšie overovanie a ponúka zaujímavé možnosti pre praktické aplikácie. V štúdii sme zároveň poukázali na rozdiely pri použití odlišných nástrojov na hodnotenie šťastia opierajúcich sa o odlišné teoretické východiská. Obmedzením výskumu bola veľkosť vzorky a spôsob jej výberu.

Literatúra

DeNeve, K., & Cooper, H. (1998). The Happy Personality: A Meta – Analysis of 137 Personality Traits and Subjective Well – Being. Psychological Bulletin, 124 (2), 197 – 229.

DeYoung, C. G., Quilty, L. C., & Peterson, J. B. (2007). Between facets and domains: 10 Aspects of the Big Five, Journal of Personality and Social Psychology, 93, 880-896

Diener, E., & Seligman, M. (2002). Very happy people. Psychological science, 13 (1), 81 – 84.

Džuka, J. (1996). Subjektívna pohoda v kontexte pojmov šťastie, spokojnosť, duševné zdravie a jej determinácia. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 31 (2), 99 – 110.

Furnham, A., & Cheng, H. (2000). Perceived parental behaviour, self – esteem and happioness. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 35, 463 – 470.

Haller, M., & Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: an international comparative analysis. Social Indicator Research, 75, 169 - 216.

Hills, P.,& Argyle, M. (2001). Emotional stability as a major dimension of happiness. Personality and Individual Differences, 31, 1357–1364.

Hnilicová, H. (2005). Kvalita života a její význam pro medicínu a zdravotnictví. In J. Payne et al..(eds.), Kvalita života a zdraví (s.205-216). Praha: Triton.

Holder, M. D., & Klassen, A. (2010). Temperament and Happiness in Children. Journal of Happiness Studies, 11, 419 – 439.

Hřebíčková, M., Blatný, M., & Jelínek, M. (2010). Osobnost jako prediktor osobní pohody v dospělosti. Československá psychologie, 54 (1), 31 – 41.

Joshanloo, M., & Afshari, S. (2009). Big Five Personality Traits and Self – Esteem as Predictors of Life Satisfaction in Iranian Muslim University Students. Journal of Happiness Studies, 12, 105 – 113.

Lyubomirsky, S., & Lepper, H. S. (1999). A measure of subjective happiness: preliminary reliability and construct validation. Social Indicators Research, 46, 137-155.

Malekiha, M., Abedi, M. R., & Baghban, I. (2012). Personality, Self-esteem predictors of happiness and depression among High School Student in Iran. Interdisciplinary journal of contemporary research in business, 3, (10), 569 – 580.

Meliksah, D., & Weitekamp, L. A. (2007). I am so happy, cause today I found my friend: friendship and personality as predictor of happiness. Journal of Happiness Studies, 8, 181 – 211.

Rosenberg, M. (1965). Society and the adolescent self-image. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Šolcová, I., & Kebza, V. (2004). Kvalita života v psychologii: Osobní pohoda (well-being), její determinanty a prediktory. In Hnilicová, H. (Ed.) Kvalita života (21 – 32). Sborník príspevků z konference. Kostelec nad Černými lesy: IZPE.

Tkach, Ch., & Lyubomirsky, S. (2006). How do people pursue happiness? Relating personality, happiness – increasing strategies, and well – being. Journal of Happiness Studies, 7, 183–225.

Veenhoven, R. (2006). How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories. Retrieved March, 20, 2013 from
https://www3.nd.edu/~adutt/activities/documents/Veenhoven_paper.pdf

POTREBA KOGNITÍVNEJ STRUKTURY VO VZŤAHU K EMOCIONÁLNÍMU VYHORENIU U UČITEĽOV

Andrea Baranovská
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie
✉ andrea.baranovska@azet.sk

Key words: emotional burn-out syndrome, need for cognitive structure, burn-out, teacher

Úvod

Schopnosť dosiahnuť kognitívnu štruktúru je dôležitou schopnosťou potrebnou pre dosiahnutie vyššej kvality v emocionálnom aj sociálnom živote človeka. znížená schopnosť vytvárať si kognitívnu štruktúru môže viesť k pocitom neistoty, ktoré priamo môžu ovplyvňovať celkové naladenie človeka. Zároveň sme sa v našom výskume zamerali na to, ako spolu súvisí schopnosť dosiahnuť kognitívnu štruktúru s jednotlivými zložkami, ktoré charakterizujú syndróm vyhorenia u učiteľov základných a stredných škôl – a to v oblasti emočného vyčerpania, depersonalizácie a osobného uspokojenia.

Spôsob vnímania a pozorovania sveta okolo seba a jeho aktívna zmena sa priamo odráža na tom, akým spôsobom spracovávame informácie a dáta so svojho okolia. Asimilácia a akomodácia sú dva dôležité procesy, ktoré sa podľa Piageta (1970) podieľajú na vytváraní jeho mentálnych reprezentácií a kognitívnych štruktúr. Už spomínaní Neuberg a Newson (1993) definujú kognitívne štrukturovanie ako proces vytvárania si a používania abstraktných mentálnych reprezentácií, ktoré sú zjednodušením a zovšeobecnením predchádzajúcich skúseností. Kognitívne štrukturovanie by podľa Bar-Tala malo napomôcť k vytváraniu pocitu istoty (1962, in Čerešník, Sarmány-Schuller, 2004). Na rozdiel od nich Bunder (1962, in tamtiež) definoval neistotu ako neschopnosť adekvátne, automaticky a rýchlo štrukturovať a triediť informácie. Pretože práve procesom štrukturovania a tým, že prestáva vnímať nekonzistentné a irelevantné informácie, si jedinec uľahčuje vytváranie pocitu istoty vo svojom živote. Na základe toho by sme mohli povedať, že človek s vysokou mierou kognitívneho štrukturovania mal by mať vyššiu mieru istoty a naopak. Schopnosť vytvárať si kognitívnu štruktúru zasahuje priamo do schopnosti človeka riešiť problémy a rozhodovať sa. Tieto procesy sa výrazne prejavujú najmä v záťažových situáciách, kedy sa má človek rozhodnúť pre niektorú z možností a súčasne si uvedomuje nebezpečenstvo, ktoré je s tým spojené.

Pre potreby nášho výskumu sme sa rozhodli zamerať sa na zisťovanie vzájomného vzťahu medzi burn-out syndrómom – v oblasti emočného vyčerpania, depersonalizácie a osobného uspokojenia a schopnosťou kognitívneho štrukturovania. Zároveň sme sa zamerali aj na to, ako učitelia samotní vnímajú svoju práca, či sa cítia byť ohrození burn-out syndrómom a či by si opakovane vybrali toto povolanie. Na zisťovaných úrovniach sa syndróm vyhorenia prejavuje najmä celkovým emočným vyčerpaním, ktoré sa prenáša aj do kognitívnej oblasti a vedie k celkovej strate motivácie. U učiteľa sa objavuje a prevažuje depresívne ladenie a pocit bezvýchodiskovej situácie a beznádeje. Dochádza k útlmu celkovej aktivity, redukuje sa spontánnosť a kreativita človeka, jeho iniciatíva. To korešponduje s poznatkami Kahnemana a Tverskeho (1981), ktorí tvrdili, že rozhodovanie a posudzovanie situácií, ktoré je ovplyvnené neistotou vedie k využívaniu a preferovaniu takých stratégií automatického spracovávania informácií, ktoré redukujú ich nadmerné množstvo na mieru, ktorú môže jedinec zvládnuť. V rámci psychického vyčerpania človek prežíva márnosť vynaloženého úsilia a nízka zmysluplnosť vlastného konania. Ďalšou podstatnou charakteristikou psychického vyčerpania je redukcia činnosti len na rutinné správanie a využívanie stereotypných fráz a klišé (Baranovská, Ručková, 2012). To opäť súhlasí s inými zisteniami od Bar-Tala a Guinote (2002), ktorí tvrdia, že človek, ktorý má vysokú potrebu kognitívneho štrukturovania využíva na redukciu neistoty kategorizovanie informácií a preferuje ich rýchle a jednoduché spracovávanie formou stereotypného myslenia. V správaní takéhoto človeka sa potom môže vyskytovať tendencia využívať unáhlené riešenie problémov typu – všetko alebo nič.

Výskumný problém

Cieľ nášho výskumu, na ktorý sme sa zamerali bolo zistiť existenciu vzájomného vzťahu medzi schopnosťou vytvárať kognitívnu štruktúru u učiteľov a mierou burn-out syndrómu v oblasti emočného vyčerpania, depersonalizácie a osobného uspokojenia. Učiteľov v súčasnosti považujeme za jednu z najrizikovejších povolaní ohrozených syndrómov vyhorenia. Vychádzali sme z ankety, ktorú sme robili medzi učiteľmi a ktorej sa zúčastnilo 241 učiteľov z celého Slovenska, ktorí mali vyjadriť svoj názor na to, či považujú svoje povolanie za psychicky, či fyzicky náročné. 66,4% učiteľov považovalo svoju prácu za psychicky náročnú, 28, 6% za psychicky aj fyzicky náročnú, 1.7% sa vyjadrilo, že sa im ich práca zdá byť fyzicky náročná a len 3,3% opýtaných učiteľov tvrdilo, že ich práca je nenáročná. Už tieto výsledky považujeme za alarmujúce.

Cieľ výskumu

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť aký je vzťah medzi mierou vyhorenia u učiteľov a ich schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru. Zároveň sme zisťovali subjektívnu mieru vnímania ohrozenia syndrómom vyhorenia a typom školy, v ktorej učitelia pracovali.

Výskumné otázky

Na základe stanovených cieľov sme si určili nasledovné výskumné otázky: Aký je vzájomný vzťah medzi jednotlivými zložkami burn-out syndrómu a schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru? Akým spôsobom sa mení tento vzťah v závislosti od typu školy, v ktorej učiteľ pôsobí?

Charakteristika výskumnej vzorky

Nášho výskumu sa zúčastnilo 241 participantov. Vo výskumnej vzorke sme neskúmali pohlavie ani vek respondentov. Na základnej škole pôsobilo 49,4% participantov, 45,6% pôsobilo na strednej škole, 4,6% na odbornom učilišti a 0,4% na vysokej škole. Z celej výskumnej vzorky subjektívne až 55,6% opýtaných učiteľov vnímalo, že sú ohrození syndrómom vyhorenia, 27, 8% tvrdilo, že nie a 16,6% nevedelo odpovedať. Toto rozloženie bolo rovnaké nezávisle na type školy, v ktorej učitelia pôsobili. Výber respondentov bol náhodný. Jediným kritériom pre zaradenie do výberu bola profesia respondenta.

Metódy a techniky výskumu

Na meranie schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru sme použili 24 položkový dotazník AACS – Ability to Achieve Cognitive Structure Scale. Autorom dotazníka je Bar-Tal (1993). Dotazník je zložený z 30 výrokov, ktoré mali respondenti posudzovať na 6-bodovej Likertovej škále v rozpätí 1 – 6 (vôbec nesúhlasím až po úplne súhlasím). Jednotlivé položky v dotazníku sa dotýkajú schopnosti dosiahnuť istotu správnym rozhodnutím, schopnosti prijať určité riešenie a schopnosti štrukturovať život. Celkové skóre je poukazuje na individuálnu schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru. Reliabilita testu vyjadrená Cronbachovou α je 0,83. V závislosti od aritmetického priemeru (108) a štandardnej odchýlky (14,09) sme si určili tri kategórie schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru – nízka schopnosť, stredne vysoká a vysoká schopnosť vytvárania.

Na meranie miery burn-out syndrómu sme použili štandardizovaný dotazník Christiny Maslachovej – Maslach Burnout Inventory, ktorý je jedným z najznámejších a najvyužívanejších dotazníkov, zameraných na zisťovanie miery vyhorenia v troch dimenziách – emocionálne vyčerpanie (EE), depersonalizácia (DP) a v oblasti osobného uspokojenia (PA). Každá z dimenzií sa hodnotí v troch stupňoch a to vo vysokom, strednom a nízkom. Dotazník obsahuje 22 položiek (9 otázok zameraných na EE, 5 otázok na DP a 8 otázok na PA). Učiteľ hodnotí výskyt týchto príznakov na škále od 0 – 6 (nikdy, niekoľkokrát za rok, raz za mesiac, niekoľkokrát za mesiac, raz za týždeň, niekoľkokrát za týždeň, denne). Na spracovanie získaných dát sme využili štatistický program SPSS. Na výpočet normálneho rozloženia dát vo vzorke sme použili Kolmogorov-Smirnovov test normality. Normálne rozloženie sme nezistili v žiadnej sledovanej položke, preto na vyhodnocovanie používame neparametrické testy.

Analýza výsledkov výskumu a diskusia

Aký je vzájomný vzťah medzi jednotlivými zložkami burn-out syndrómu a schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru?

Tabuľka 1.
Korelačný vzťah medzi dimenziami burn-out syndrómu a schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru.

			Emočné vyčerpanie	Depersonalizácia	Osobné uspokojenie	Hrubé skóre AACS
Spearmanova korelácia	Emočné vyčerpanie	Korelačný koef.	1,000	,588**	,606**	,133*
		Sig.	.	,000	,000	,039
		N	241	241	241	241
	Depersonalizácia	Korelačný koef.	,588**	1,000	,379**	,169**
		Sig.	,000	.	,000	,009
		N	241	241	241	241
	Osobné uspokojenie	Korelačný koef.	,606**	,379**	1,000	,144*
		Sig.	,000	,000	.	,025
		N	241	241	241	241
	Hrubé skóre AACS	Korelačný koef.	,133*	,169**	,144*	1,000
		Sig.	,039	,009	,025	.
		N	241	241	241	241

**. Signifikantnosť korelácie na hladine 0,01; *. Signifikantnosť korelácie na hladine 0,05

Ako môžeme vidieť v tabuľke 1 medzi jednotlivými dimenziami a hrubým skóre schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru existuje štatisticky signifikantný vzťah aj keď tieto vzťahy nie sú silné. Ako však môžeme vidieť u ľudí, u ktorých sa prejavuje vysoká miera psychického vyčerpanie vykazujú vysokú mieru schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru, čo by potvrdzovalo náš predpoklad.

V závislosti od typu školy, v ktorej učitelia pôsobili sa signifikantné vzťahy medzi premennými nepreukázali.

Tabuľka 2.
Porovnanie respondentov na základe ich zaradenia do skupín podľa školy, v ktorej vyučujú a dimenzií syndrómu vyhorenia a hrubého skóre schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru.

	Emočné vyčerpanie	Depersonalizácia	Osobné uspokojenie	HSAACS
Chi-skóre	1,065	3,343	1,002	,475
Df	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,587	,188	,606	,788

a. Kruskal Wallisov Test; b. premenná: typ školy

V priemernom poradí mierne viedli učitelia základných škôl v každej meranej položke, ale tieto rozdiely neboli štatisticky významné.

Záver

Táto štúdia prináša čiastočné výsledky rozsiahleho výskumu, ktorý sa zameriava na skúmanie syndrómu vyhorenia u učiteľov a ich potrebu a schopnosť vytvárať kognitívnu štruktúru. V tejto etape môžeme konštatovať, že existuje vzájomný vzťah medzi jednotlivými dimenziami syndrómu vyhorenia a schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru. Zistili sme tiež, že neexistuje súvislosť medzi typom školy, na ktorej učiteľ pôsobí a mierou jeho vyhorenia, či schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru. Alarmujúce sú zistenia, že takmer 95% opýtaných učiteľov považuje svoju prácu za psychicky a/alebo fyzicky náročnú a tiež, že nadpolovičná väčšina z nich sa cíti byť subjektívne ohrozená syndrómom vyhorenia a podľa testu Maslachovej MBI sa v našej vzorke nachádzalo až 35,3% učiteľov s vysokou mierou emočného vyčerpania, takmer všetci v kategórii vysokej

depersonalizácie a 65% v kategórii vysokej miery osobného neuspokojenia. Hodnoty, ktoré sme získali poukazujú na potrebu aktívne sa zaoberať učiteľmi a primárnej, sekundárnej aj terciárnej prevencii.

Literatura

Baranovská, A., & Ručková, G.(2012). Vzťah medzi osobnostnými charakteristikami a subjektívne vnímanie záťaže učiteľov pôsobiacich na základných a stredných školách. Klinická psychologie a osobnost: 1, 79 – 85.

Bar-Tal, Y., & Guinote, A. (2002). Who Exhibits More Stereotyping Thinking? The Effect of Need an Ability to Achieve Cognitive Structure on Stereotyping. European Journal of Personality: 16, 313-331.

Čerešník, M., & Sarmány-Schuller, I. (2004). Kognitívne štrukturovanie a neistota z perspektívy maskulinity a feminity. In: I. Ruisel & D. Lupták & M. Falat (Eds.), Sociálne procesy a osobnosť. (67 – 74) Bratislava: SAV.

Kahneman, D., & Tversky, A.(1981). The framing of decisions and the psychology of choice. American Association for the Advancement of Science, 211, 453 – 458.

Neuberg, S.L., & Newson, J.T. (1993). Personal Need for Structure: Individual Differences in the Desire for Simple Structure. Journal of Personality and Social Psychology. 65, 113 – 131.

Piaget, J. (1970). Psychologie inteligence. Praha: SPN.

EMOČNÁ REGULÁCIA VO VZŤAHU K AGRESÍVNEMU SPRÁVANIU V ŠKOLE

František Baumgartner[1], Eva Karaffová[1], Kristýna Mžyková[2]
[1] Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno
[2] Ostravská univerzita, Ostrava
✉ baumgartner@psu.cas.cz

Emotion Regulation in Relation to Aggressive Behavior at School

Emotion regulation plays the important role in dealing with stressful situations, therefore it can be supposed its positive effect in relation to aggression and bullying. The article is devoted to question, if emotion regulation diminishes the frequency of aggressive behavior in school classes. It was used the questionnaire of aggressive behavior and the questionnaire of cognitive regulation of emotions in research sample of 108 pupils of elementary school. The obtained results reveal that adolescents, which behave aggressively, use more frequently blaming others and less acceptation as the strategies of emotion regulation. The defenders who try to forestall of aggression more frequently use positive reappraisal and putting into perspective.

Key words: cognitive emotion regulation, aggressive behavior, school classes.

Príspevok vznikol s podporou RVO: 68081740 a grantového projektu GA ČR P407/12/2325.

Úvod

Regulácia emócií sa chápe ako proces, ktorým ľudia ovplyvňujú, aké emócie budú mať, kedy ich budú mať a ako ich budú prežívať a vyjadrovať (Gross, 1998). Pritom proces regulácie emócií môže byť automatický alebo riadený, vedomý alebo nevedomý a môže sa vzťahovať na jeden alebo viac emočných komponentov (Gross, 1998, Eisenberg et al., 2000). Regulácia emócií je zameraná na udržanie, zosilnenie alebo utlmenie emócií a ich výrazu, a to zvyčajne so zreteľom k sociálnemu kontextu (Slaměník, 2011). Gross v procesuálnom modele emočnej regulácie diferencuje dve všeobecné stratégie regulácie, ktoré sa líšia tým, že jedna z nich vyjadruje zameranie na antecedenty, tzn. na predpoklady vzniku emócií, zatiaľ čo druhá je zameraná na odpovede, čiže na samotné prejavy emócií (Gross, 1998, Gross, John, 2003). Detailnejšiu pozornosť venuje kognitívnemu prehodnoteniu, ako stratégii vzťahujúcej sa k predpokladom vzniku emócií a expresívnemu potlačeniu, ktoré sa vzťahuje k obmedzeniu prejavov emócií v správaní.

Garnefski, Kraaij a Spinhoven (2001) píšu o regulácii emócií ako o komplexnom a zložitom fenoméne, v rámci ktorého sa sústreďujú na aspekt kognitívnej regulácie emócií. Thompson (1991) vymedzil kognitívnu reguláciu emócií ako kognitívne spôsoby riadenia a ovplyvňovania informácií s emočným nábojom. Podľa Garnefski, Kraaij a Spinhoven (2001) je pri koncipovaní kognitívnej regulácie emócií dobrým východiskom štúdium copingu. Podobne ako zvládanie je aj emočná regulácia často spojená so záťažovými situáciami. Stratégie zvládania sú však v podstatnej miere sústredené na správanie v záťažových situáciách, naproti tomu stratégie regulácie emócií sa vzťahujú k prežívaniu. Uvedení autori vyčlenili celkove deväť stratégií, ktoré chápu ako postupy kognitívnej regulácie emócií. Sú nimi sebaobviňovanie, prijatie, premýšľanie, pozitívne zameranie, plánovanie, pozitívne prehodnotenie, posudzovanie v kontexte, katastrofizácia a obviňovanie iných (Garnefski, Kraaij, Spinhoven, 2001, Garnefski, Kraaij, 2006). Podľa Grossa a Johna (2003) je efektívnejšie, keď sa regulácia emócií uplatňuje vo fáze vzniku emócií a tu sa uplatňujú práve kognitívne stratégie. Ich využívanie je spravidla spojené s uspokojivými interpersonálnymi vzťahmi. Pokiaľ túto myšlienku aplikujeme na oblasť agresívneho správania, resp. šikanovania ako druhu agresie, ktoré predstavujú negatívne javy v interpersonálnom kontexte, umožňuje to vysloviť predpoklad, že kognitívne stratégie emočnej regulácie môžu fungovať ako určitá zábrana alebo bariéra výskytu agresie. Opodstatnenosť tohto predpokladu dokumentujú výsledky výskumov uvádzané Olweusom, ktoré naznačujú, že obete šikanovania majú nedostatky v emočných zručnostiach (Olweus, 1994).

Výskumný problém a hypotézy

V empirickom výskume bola sledovaná frekvencia výskytu agresívneho správania v škole z pohľadu dospievajúcich, ktorí sa o ňom vyjadrovali z pozícií obete, agresora a pozorovateľa. Možno porovnávať, či táto miera bude rovnaká alebo rozdielna práve vzhľadom k týmto pozíciám a tiež

posúdenie dievčat a chlapcov. Sústredili sme sa ďalej na to, či sa odlišnosti vo využívaní jednotlivých stratégií regulácie emócií prejavujú v rozdielnej frekvencii agresie zažívanej ako obeť alebo ako agresor. Predpokladali sme, že častejšie využívanie stratégie sebaobviňovanie je spojené s tým, že sa dospievajúci viac stávajú obeťami agresívneho správania zo strany iných. Bol tiež vyslovený predpoklad, že častejšie využívanie stratégie obviňovanie iných sa spája s tým, že dospievajúci viac sú aktérmi agresívneho správania voči rovesníkom zo školy.

Metóda

Výskumný súbor tvorilo 108 žiakov Základnej školy Porubská v Ostrave vo veku 12 až 15 rokov. Vo vzorke bolo 51 dievčat a 57 chlapcov. Priemerný vek bol 13,2 rokov a smerodajná odchýlka 0,7.

Použité nástroje

CERQ-short (Cognitive Emotional Regulation Questionnaire, short form, dotazník kognitívnej regulácie emócií, krátka forma). Autormi dotazníka sú Garnefski a Kraaij (2006). Má 18 položiek, oproti 36 v pôvodnej, dlhšej forme dotazníka. Obsahuje 9 subškál, ktoré sú zastúpené dvoma položkami a ktoré zisťujú rozličné stratégie kognitívnej regulácie emócií. Respondenti vyjadrujú mieru súhlasu s výrokmi na 5-bodovej Likertovej škále (od 1-takmer nikdy po 5-takmer vždy). Vnútorná konzistencia (Cronbachova alfa) celej škály v našom výskume bola 0,72.

OBVQ (Olweus Bully/Victim Questionnaire, Olweusov dotazník Agresor/obeť). Z rozsiahlejšieho dotazníka, ktorého revidovaná verzia má 36 položiek (Solberg, Olweus, 2003) bolo vybratých 15, pričom ich znenie bolo pozmenené. Namiesto šikanovanie bol použitý pojem agresívne správanie. Otázky sa týkali výskytu agresie v škole, vlastnej skúsenosti s ňou v roli obete a útočníka, ako aj tendencií zasiahnuť voči nej. Šesť otázok sa vzťahovalo k očakávanému správaniu spolužiakov/spolužiačok v situácii agresie namierenej voči osobe respondenta/ respondentky. Na 5-bodovej stupnici sa dospievajúci vyjadrovali, s akou mierou ochoty by im ostatní pomáhali v takejto situácii.

CE Scale (Collective Efficacy Scale, škála kolektívnej sebaúčinnosti). Použili sme 6 položiek z rozsiahlejšieho dotazníka Goddarda (2002). Hovoria o spolupráci žiakov a učiteľov školy smerujúcej k eliminovaniu agresívneho správania. Celkové skóre sa chápe ako ukazovateľ kolektívnej sebaúčinnosti. Položky sú formulované ako oznamovacie vety a respondenti mieru spolupráce posudzujú na stupnici 1 až 5 (od vôbec nie po výborne).

Procedúra a štatistické spracovanie

Dáta boli zbierané osobnou administráciou v školských triedach. Účasť vo výskume bola anonymná a zakladala sa na súhlase rodičov, ako aj samotných respondentov. Získané dáta boli spracované v štatistickom programe SPSS 15.0.

Výsledky

Pozrieme sa najprv na mieru výskytu agresívneho správania v škole z pohľadu dievčat a chlapcov. Výsledky sú prezentované v tabuľke 1.

Tabuľka 1.
Posúdenie výskytu agresie žiakmi a žiačkami ZŠ

Položka dotazníka	Rod	n	M	SD	T - test
Žiak/žiačka ako obeť agresie	Chlapci	57	1,86	1,20	1,40
	Dievčatá	51	1,57	,92	
Žiak/žiačka ako aktér agresie	Chlapci	57	1,89	,98	1,24
	Dievčatá	51	1,69	,73	
Obava z agresie spolužiakov	Chlapci	57	1,49	,73	**-2,44***
	Dievčatá	51	1,86	,85	
Žiak/žiačka ako pozorovateľ agresie	Chlapci	57	2,61	,88	,45
	Dievčatá	51	2,53	1,06	
Snaha ukončiť agresiu medzi žiakmi	Chlapci	57	2,39	1,00	,80
	Dievčatá	51	2,24	,95	
Očakávanie pomoci iných v pozícii obete	Chlapci	57	3,24	1,03	**-4,31****
	Dievčatá	51	4,04	,89	
Spolupráca žiakov a učiteľov v snažení obmedziť agresiu	Chlapci	57	3,15	,82	-,23
	Dievčatá	51	3,19	,71	

Zaznamenávame rozdiely v posudzovaní frekvencie agresie z pozície obete a útočníka na jednej strane a pozorovateľa na strane druhej. Jej výskyt sa ako častejší uvádza z pozície pozorovateľa. Dievčatá a chlapci sa nelíšia v hodnotení miery výskytu agresívneho správania. Dievčatá však majú signifikantne väčšie obavy z agresie voči nim, zároveň však v porovnaní s chlapcami viac dôverujú iným, že im pomôžu. Pokiaľ ide o spoluprácu učiteľov a žiakov v snahe zabrániť agresii, jej úroveň je hodnotená skôr nejednoznačne, priemer je práve v strede stupnice.

Nasledujúca tabuľka 2 prináša porovnanie dospievajúcich, ktorí sa obávajú agresie zo strany iných s tými, ktorí nemajú strach z ubližovania. Zaujímavé je, že sa neukázali rozdiely s ohľadom na to, či deti boli alebo neboli obeťami agresie.

Tabuľka 2.
Porovnanie stratégií KRE u detí, ktoré sa neboja, resp. boja agresie iných

Stratégie KRE	Skupiny	Priemer	Smerodajná odchýlka	t-test
Sebaobviňovanie	Str - (56)	4,46	1,57	-2,35*
	Str+ (52)	5,33	2,17	
Akceptácia	Str -	6,34	2,08	1,48
	Str +	5,75	2,04	
Premýšľanie	Str -	4,70	1,72	**-3,52****
	Str +	5,98	2,07	
Pozitívne zameranie	Str -	5,07	2,04	0,83
	Str +	4,73	2,22	
Plánovanie	Str -	5,73	1,95	-0,53
	Str +	5,94	2,15	
Pozitívne prehodnotenie	Str -	5,18	1,96	0,33
	Str +	5,06	1,81	
Posudzovanie v kontexte	Str -	5,32	1,99	-0,07
	Str +	5,35	1,86	
Katastrofizácia	Str -	4,00	1,72	**-3,69****
	Str +	5,46	2,37	
Obviňovanie iných	Str -	3,79	1,53	-0,07
	Str +	3,81	1,74	

V troch prípadoch pozorujeme signifikantné rozdiely. Dospievajúci s obavami viac uplatňujú premýšľanie, katastrofizovanie a sebaobviňovanie ako stratégie regulácie emócií. Prejavuje sa tendencia silnejšieho zaoberania sa samým sebou, čo môže ústiť do sebaobviňovania.

Ďalšia tabuľka 3 prezentuje porovnanie tých detí, ktoré boli aspoň občas útočníkmi a ublížili iným s tými, ktorí žiadnu agresiu neuvádzajú.

Tabuľka 3.
Porovnanie stratégií u detí, ktoré nie sú, resp. sú aktérmi agresie

Stratégie KRE	**Skupiny**	**Priemer**	**Smerod. odchýlka**	**t-test**
Sebaobviňovanie	Agr - (43)	4,67	1,73	-0,9
	Agr + (65)	5,02	2,04	
Akceptácia	Agr -	6,56	2,03	**2,08***
	Agr +	5,72	2,05	
Premýšľanie	Agr -	5,37	1,98	0,24
	Agr +	5,28	2,02	
Pozitívne zameranie	Agr -	4,77	2,10	-0,55
	Agr +	5,00	2,15	
Plánovanie	Agr -	6,00	2,01	0,69
	Agr +	5,72	2,07	
Pozitívne prehodnotenie	Agr -	5,07	1,88	-0,23
	Agr +	5,15	1,89	
Posudzovanie v kontexte	Agr -	5,33	2,06	-0,03
	Agr +	5,34	1,84	
Katastrofizácia	Agr -	4,40	2,06	-1,20
	Agr +	4,91	2,24	
Obviňovanie iných	Agr -	3,42	1,24	**-1,99***
	Agr +	4,05	1,81	

V dvoch stratégiách regulácie emócií sa líšia. Tí, ktorí sa dopustili útoku, menej využívajú akceptáciu a viac obviňujú iných v porovnaní s tými, ktorí sa nedopúšťajú agresie. Akceptácia pritom patrí spolu s plánovaním, posudzovaním v kontexte a premýšľaním k najviac využívaným spôsobom kognitívneho regulovania emócií.

Napokon tabuľka 4 uvádza porovnanie dospievajúcich, ktorí sa snažia zabraňovať agresii a stávajú sa obrancami s tými, ktorí sa neangažujú.

Tabuľka 4.
Porovnanie stratégií KRE u detí, ktoré sa nesnažia, resp. snažia zastaviť agresiu

Stratégie KRE	**Skupiny**	**Priemer**	**Smerod. odchýlka**	**t-test**
Sebaobviňovanie	Obr - (26)	4,85	2,07	-0,33
	Obr + (50)	5,00	1,84	
Akceptácia	Obr -	5,65	2,31	-1,20
	Obr +	6,30	2,19	
Premýšľanie	Obr -	5,69	2,43	0,62
	Obr +	5,38	1,90	
Pozitívne zameranie	Obr -	4,27	2,44	-1,26
	Obr +	4,88	1,73	
Plánovanie	Obr -	5,23	2,21	-1,90
	Obr +	6,20	2,06	
Pozitívne prehodnotenie	Obr -	4,23	1,75	**-2,90****
	Obr +	5,48	1,80	
Posudzovanie v kontexte	Obr -	4,54	1,53	**-2,69***
	Obr +	5,66	1,81	
Katastrofizácia	Obr -	4,85	2,44	-0,49
	Obr +	5,12	2,21	
Obviňovanie iných	Obr -	3,77	1,48	0,37
	Obr +	3,64	1,44	

Ako vyplýva z tabuľky deti, ktoré sa snažia zabraňovať agresii využívajú viac pozitívne prehodnotenie a posudzovanie v kontexte ako stratégie emočnej regulácie. Ide o podobne orientované stratégie, ktoré znamenajú snahu o pozitívny náhľad na dianie.

Diskusia a záver

Výsledky výskumu v súbore dospievajúcich naznačujú existenciu vzťahu medzi tým, aké kognitívne stratégie regulácie emócií sú uplatňované a výskytom agresívneho správania. Nepotvrdil sa predpoklad, že u obetí agresie bude viac využívanou stratégiou sebaobviňovanie. Celkove sa deti, ktoré boli obeťami agresie nijako nelíšia v emočnej regulácii od tých, ktoré sa s agresiou voči sebe nestretli. Predpoklad, že u agresorov je častejšie obviňovanie iných ako stratégia emočnej regulácie sa potvrdil. Navyše v menšej miere využívajú prijatie, akceptáciu situácie. Dospievajúci, ktorí vystupujú ako obrancovia, ako tí, ktorí sa snažia zabrániť agresii, väčšmi akcentujú tie stratégie, ktoré umožňujú presiahnuť rámec daný momentálnou situáciou a nazerajú na ňu kontextuálne. Využívanie týchto stratégií sa javí ako efektívne v interpersonálnej interakcii, čo je v súlade s názormi Grossa a Johna (2003).

Možnosti zovšeobecňovania výsledkov sú limitované malým výskumný súborom. Nemožno zodpovedať otázku, či využívanie niektorých stratégií emočnej regulácie vedie k oslabovaniu výskytu agresívneho správania. Zistenia však naznačujú zmysluplné súvislosti, a tak sa problematike budeme venovať ďalej, a to vychádzajúc z dát získaných v podstatne rozsiahlejšom výskumnom súbore.

Literatúra

Eisenberg, N. Fabes, R.A., Guthrie, I.K., Reiser, M. (2000): Dispositional Emotionality and Regulation: Their Role in Predicting Quality of Social Functioning. Journal of Personality and Social Psychology, 78, 136-157.

Garnefski, N., Kraaij, V. (2006). Cognitive emotion regulativ questionnaire – development of a short 18-item vision (CERQ-short). Personality and Individual Differences [online]. 2006, vol. 41, s. 1045 – 1053 [cit. 2013-01-15]. Dostupné z: http://media.leidenuniv.nl/legacy/garnefski___kraaij_2006_cerq-short.pdf

Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, Ph. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and depression. Personality and Individual Differences, 30, 1311–1327.

Goddard, R. (2002). A theoretical and empirical analysis of the measurement of collective efficacy: The development of a short form. Educational and Psychological Measurement, 2002, vol. 2, no. 1, s. 97-110. ISSN: 0013-1644.

Gross, J.(1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. Review of General Psychology, 3, 271-299.

Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. Journal of Personality and Social Psychology, 85(2), 348–362.

Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35: I171-1190.

Slaměník, I. (2011). Emoce a interpersonální vztahy. Grada Publishing a.s., 2011, str. 208.

Solberg, M.E., & Olweus, D. (2003).Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. Aggressive Behavior, 29, 239-268.

Thompson, R. A. (1991). Emotional regulation and emotional development. Educational Psychology Review, 3, 269-307.

PROAKTÍVNE ZVLÁDANIE AKO PREDIKTOR KVALITY ZIVOTA PACIENTOV PO TOTÁLNEJ ENDOPROTÉZE BEDROVÉHO A KOLENNÉHO KĽBU

Simona Belovičová, Eva Sollárová
FSVaZ UKF, Nitra
✉ simona.belovicova@ukf.sk, esollarova@ukf.sk

Proactive coping as a predictor of quality of life of patients after total hip and knee replacement surgery

The article refers about actual stage of application of questionnaire General Health Questonnaire-28 (GHQ-28) in the context of coping research. We build on psychometric evaluation of GHQ-28 in Slovakia. Our goal is to find, if proactive coping (measured with PCI) predicts the quality of life of patients after surgery. We measure the psychological aspect of quality of life with GHQ-28 and the objective aspect with 2MW test. Sample is consisted of patients after total hip replacement surgery, we follow up foreign studies (Bernstein et al., 1994; Greenglassová et al., 2005). We evaluate GHQ-28 as positive, because: (1) patient compares actual psychological state with usual state, (2) there are scales somatic symptoms, anxiety and insomnia, social dysfunction.

Key words: proactive coping, quality of life, total hip replacement surgery, GHQ-28

Úvod

Proaktívne zvládanie reprezentuje súčasný prístup k zvládaniu, ktorý na prelome milénia nastolili Seligman a Csikszentmihalyi (2000 in: Satterfield, 2001). V minulosti nahliadali psychológovia na zvládanie reaktívne ako na výber adekvátnej stratégie, keď vznikol stres. Proaktívne zvládanie je naopak orientované na budúcnosť (Greenglassová, 2002).

Proaktívni ľudia veria, že život nezávisí od šťastia alebo od nekontrolovateľných faktorov, ale od individuálnej zodpovednosti (Greenglassová et al., 1999). Systém proaktívnych predvedčení sa skladá z dvoch komponentov:

1) Život riadi jedinec – vnímáme spojitosť s konceptom internalizmu podľa Rottera (1990) a s konceptom sebaúčinnosti podľa Banduru (1997).

2) Život je plný zdrojov – vnímame spojitosť s konceptom dispozičného optimizmu podľa Scheiera a Carvera (1985) a s konceptom funkčného optimizmu podľa Schwarzera (1998).

Kvalitu života definuje WHO ako „vnímanie vlastnej pozície v živote v kontexte kultúry a hodnotových systémov so zreteľom na životné ciele, očakávania, štandardy a záujmy“ (Jakabčic, Poláková, 2004, s. 259). Hartl a Hartlová (2000) označujú kvalitu života ako vyjadrenie pocitu životného šťastia, k všeobecným znakom patrí sebestačnosť a pohyblivosť.

Spoločným znakom uvedených definícií je ich nazeranie na kvalitu života ako aktuálny stav. Na rozdiel od toho dynamické definovanie kvality života zahŕňa veľkosť zmeny medzi minulým a súčasným stavom (Nagyová et al., 2000). Pacienti s rovnakou konečnou úrovňou kvality života môžu v stresovej situácii prežiť rôznu veľkosť zmeny. Väčšia zmena kladie väčšie požiadavky na zvládanie (obrázok 1).

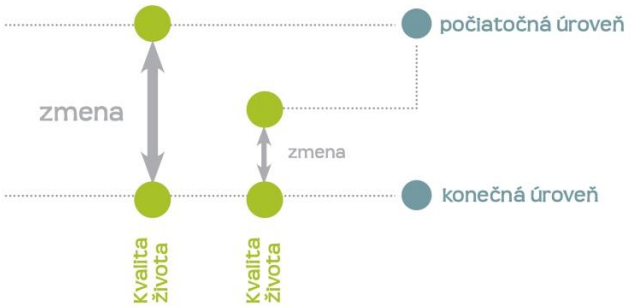

Obrázok 1. Porovnanie veľkosti zmeny kvality života

Výskumný problém je zistiť vzťah proaktívneho zvládania a kvality života pacientov. Sformulovali sme dve hypotézy, v ktorých akcentujeme škandinávsky (objektívny) a americký (subjektívny) model kvality života (Bačová, 2008).

H1: Predpokladáme, že proaktívne zvládanie predikuje objektívnu kvalitu života pacientov.

H2: Predpokladáme, že proaktívne zvládanie predikuje subjektívnu kvalitu života pacientov.

Brown, Nicassio a Wallston (1989) zistili, že aktívne štýly zvládania sú prediktorom adjustácie na chorobu. Uskulová a Greenglassová (2005) zistili, že proaktívne zvládanie a optimizmus sú prediktory wellbeing-u. Greenglassová et al. (2005) zistili pozitívny vztah proaktívneho zvládania a fyzickej rehabilitácie. Taylorová a Brown (1994) tvrdia, že pozitívne presvedčenie podnieti zdraviu prospešné aktivity.

Metóda

Proactive Coping Inventory (PCI) zahŕňa multidimenzionálny prístup k meraniu zvládania (Greenglassová et al., 1999). Obsahuje škály: proaktívne zvládanie, reflektívne zvládanie, strategické plánovanie, preventívne zvládanie, vyhľadávanie inštrumentálnej opory, vyhľadávanie emočnej opory a vyhýbanie sa. Na Slovensku pracovali s PCI Daniel, Romanová a Sollár (2002), Sollárová a Sollár (2009), Sollárová a Sollár (2010), Ficková (2009), Ruiselová a Prokopčáková (2010).

General Health Questionnaire (GHQ-28) zahŕňa multidimenzionálny prístup k meraniu kvality života (Nagyová et al., 2000). Obsahuje škály: somatické symptómy, anxieta a insomnia, sociálna dysfunkcia, ťažká depresia (z etických príčin ju vynecháme). Kvalitu života definuje ako veľkost zmeny medzi minulým a súčasným stavom. Napr.: „V súčasnosti pre Vás platí: Mávate bolesti hlavy?“ Odpovede: 1 - vôbec nie, 2 - nie viac ako zvyčajne, 3 - viac ako zvyčajne, 4 - oveľa viac ako zvyčajne. Na Slovensku overovali psychometrické vlastnosti GHQ-28 Nagyová et al. (2000), porovnaniu GHQ-28 a WHOQoL-BREF sme sa venovali v predošlej štúdii (Belovičová, Sollárová, 2011).

Two minute walk test (2MW) meria schopnosť jedinca prejsť vzdialenosť po operácii pohybového aparátu. Inštrukcia: „Prejdite, koľko vládzete pohodlným tempom“. Bernstein et al. (1994) uvádzajú uspokojivú validitu a reliablitu testu.

Vzorku tvorilo 43 pacientov po totálnej endoprotéze bedrového a kolenného kĺbu (TEP) na rehabilitačnom oddelení vo FN Nitra (tabuľka 1). Údaje sme zbierali od apríla do júla 2013. Pani primárke MUDr. Anne Královej, PhD. ďakujeme za ústretovosť. Za odbornú pomoc ďakujeme fyzioterapeutke Bc. Beáte Belovičovej.

Tabuľka 1.
Výskumná vzorka

Pohlavie	ženy	65 %
	muži	35 %
Diagnóza	bedrový kĺb	51 %
	kolenný kĺb	49 %
Zákrok	plánovaný	88 %
	akútny	12 %

Výsledky

V tabuľke 2 uvádzame výsledky predikcie objektívnej kvality života, v tabuľke 3 výsledky predikcie subjektívnej kvality života.

Tabuľka 2.
Zhodnotenie samostatných regresných modelov – objektívna kvalita života

Vzdialenosť	R	R^2	B	β	df	F	p
Proaktívne zvládanie	,075	,006	,216	,075	41	,230	,634
Reflektívne zvládanie	,004	,000	-1,16	-,004	41	,001	,979
Strategické plánovanie	,154	,024	-,972	-,154	41	,996	,324
Preventívne zvládanie	,088	,008	-,342	-,088	41	,318	,576
Vyhľadávanie inštrumentálnej opory	,192	,037	-,890	-,192	41	1,569	,217
Vyhľadávanie emočnej opory	,046	,002	-,298	-,046	41	,088	,768
Vyhýbanie sa	,167	,028	-1,655	-,167	41	1,183	,283

Tabuľka 3.
Zhodnotenie samostatných regresných modelov – subjektívna kvalita života

Sociálna dysfunkcia	R	R^2	B	β	df	F	p
Vyhľadávanie emočnej opory	,330	,109	-,419	-,330	41	5,000	,031

Diskusia

Výsledky predikcie objektívnej kvality života nepodporujú hypotézu 1 (tabuľka 2), pri ktorej sme vychádzali z výskumu Greenglassovej et al. (2005), ktorí zistili pozitívny vzťah medzi proaktívnym zvládaním a vzdialenosťou ($r = ,26$, $p < ,05$) na vzorke 228 pacientov po TEP. Použili sme rovnaké metodiky a nejednotnosť výsledkov vysvetľujeme veľkosťou vzorky. Pokračujeme v zbere údajov a hypotézu si ponecháme do ďalšej fázy výskumu.

Výsledky predikcie subjektívnej kvality života podporujú hypotézu 2. Zistili sme, že Vyhľadávanie emočnej opory PCI je prediktor subjektívnej kvality života v škále Sociálna dysfunkcia GHQ-28. Vyhľadávanie emočnej opory vysvetľovalo 10,9 % variability subjektívnej kvality života, výsledok bol významný na 5 % hladine významnosti (tabuľka 3).

Pacienti, ktorí vyhľadávajú emočnú oporu, dokážu regulovať emočný distres tým, že odhalia svoje pocity druhým ľuďom, vyvolajú v nich empatiu a vyhľadajú spoločnosť počas zvládania stresu (Greenglassová et al., 1999). TEP je stresovou situáciou, pacienti sú v nemocnici, pociťujú pooperačnú bolesť, chodiť začnú až niekoľko dní po operácii, chôdza je pomalá, používajú barle, učia sa rehabilitovať. K tomu sa pridávajú sociálne problémy, ako hospotalizovaní pacienti nemôžu vykonávať niektoré sociálne úlohy, ktoré im prinášali psychologický zisk, majú dlhodobú prognózu práceneschopnosti (aspoň 3-6 mesiacov). Zaujímavo pôsobí výsledok, že napriek tomu sa cítia užitoční a prínosní tí pacienti, ktorí vyhľadávajú emočnú oporu. Predpokladáme, že zo svojich pocitov sa vyrozprávajú ľuďom zo svojej sociálnej siete, ktorí im môžu poskytnúť empatiu, na základe čoho u nich nastane psychologické uvoľnenie. Je to znak proaktívneho myslenia, ktoré zahŕňa presvedčenie, že život je riadený jedincom (ľudia vyhľadajú spoločnosť v stresovej situácii) a život je plný zdrojov (sociálna sieť, ktorá poskytne empatiu).

Záver

V príspevku sme prezentovali aktuálne štádium aplikácie GHQ-28 v kontexte výskumu zvládania záťaže pacientov. Zistili sme, že pacienti vyhľadávajúci emočnú oporu sa cítia užitoční napriek hospitalizácii a práceneschopnosti. Vopred si vytvárajú zdroje sociálnej opory, čím si v situácii stresu zabezpečia empatiu.

Literatúra

Bačová, V. (2004). Kvalita života, hodnotové systémy v spoločnosti a sociálny kapitál. K vymedzeniu psychologických dimenzií kvality života. In J. Džuka (Ed.), *Psychologické dimenzie kvality života* (pp. 9-16). Prešov : Prešovská univerzita.

Bačová, V, Babinčák, P., Jusková, T., Makovská, Z., Mikulášková, G., Pavluvčíková, E., et al. (2008). *Kvalita života a sociálny kapitál – psychologické dimenzie*. Prešov : Prešovská univerzita.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: the exercise of control*. New York : W.H. Freeman.

Belovičová, S., & Sollárová, E. (2011). Measuring the quality of patient´s life. Comparison of diagnostic questionnaires WHOQOL-BREF and GHQ-28. In M. Binkowska-Bury, M. Nagorska, (Eds.), *Worldviews on European nursing* (pp. 48-55). Rzeszów : Resprint Publisher.

Bernstein, M.L., Despars, J.A., Singh, N.P., Avalos, K., Stansbury, D.W., & Light, R.W. (1994). Reanalysis of the 12-minute walk in patients with chronic obstructive pulmonary disease. *Chest*, 105, 163-167.

Brown, G.K., Nicassio, P.M., & Wallston, K.A. (1989). Pain coping strategies and depression in rheumatoid arthritis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57 (5), 652-657.

Daniel, J., Romanová, M., & Sollár, T. (2002). Novšie metodické prístupy k stratégii správania. In Kolektív autorov (Eds.), *Zborník prác zo seminára pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Jozefa Daniela, DrSc.* (pp. 7-12). Nitra : Garmond.

Ficková, E. (2009). Reactive and proactive coping with stress in relation to personality dimensions in adolescents. *Studia Psychologica*, 51 (2-3), 149-160.

Greenglassová, E.R., Schwarzer, R., Jakubiecová, D., Fiskenbaumová, L., & Taubert, S. (1999). The Proactive Coping Inventory (PCI): A multidimensional research instrument. Paper presented at the 20th International conference of the stress and anxiety research society (STAR, July 12-14), Cracow, Poland. Retrieved March 7, 2011, from http://www.psych.yorku.ca/greenglass/pdf/1999-PCI-Paper-Cracow-Poland.pdf

Greenglassová, E.R. (2002). Proactive Coping. In E. Frydenberg, (Ed.), *Beyond coping: Meeting goals, vision and challenges* (pp. 37-62). London : Oxford University Press.

Greenglassová, E.R., Marquesová, S., DeRidderová, M., & Behl, S. (2005). Positive coping and mastery in a rehabilitation setting. *International Journal of Rehabilitation Research*, 28 (4), 331-339.

Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha : Portál.

Jakabčic, I., & Poláková, D. (2004). Kvalita života mentálne postihnutých žiakov. In J. Džuka (Ed.), *Psychologické dimenzie kvality života* (pp. 259-266). Prešov : Prešovská univerzita.

Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha : Portál.

Nagyová, I., Krol, B., Szilasiová, A., Stewart, R., VanDijk, J., & Heuvel, W. (2000). General Health Questionaire-28: Psychometric evaluation of the Slovak version. *Studia Psychologica*, 42 (4), 351-361.

Rotter, J.B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist*, 45 (1), 489-493.

Ruiselová, Z., & Prokopčáková, A. (2010). Counterfactual thinking and proactive coping. *Studia Psychologica*, 52 (4), 291-299.

Satterfield, J.M. (2001). Happiness, excellence, and optimal human functioning. *West Journal of Medicine*, 174 (1), 26-29.

Scheier, M., & Carver, CH. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology Official Journal of the Division of Health Psychology American Psyhcological Association*, 4 (3), 219-247.

Schwarzer, R. (1998). Optimism, goals, and threats: How to conceptualize self-regulatory processes in the adoption and maintenance of health behaviors. *Psychology & Health*, 13 (4), 759-766.

Schwarzer, R. (1999). *Proactive Attitude Scale*. Retrieved October 14, 2011, from

http://userpage.fu-berlin.de/~gesund/skalen/Language_Selection/Turkish/Proactive_Attitude/proactive_attitude.htm

Sollárová, E., & Sollár, T. (2009). Proactive coping from the perspective of age, gender and education. *Studia Psychologica*, 51 (2-3), 161-165.

Sollárová, E., & Sollár, T. (2010). The psychologically integrated person and the parameters of optimal functioning. *Studia Psychologica*, 52 (4), 333-338.

Taylorová, S.E., & Brown, J.D. (1994). Positive illusions and well-being revisited separating fact from fiction. *Psychological Bulletin*, 116 (1), 21-27.

Uskulová, A.K., & Greenglassová, E.R. (2005). Psychological wellbeing in a Turkish-Canadian sample. *Anxiety, Stress, and Coping*, 18 (3), 269-278.

Výrost, J., & Slaměník, I. (2001). *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha : Grada.

AUTONÓMIA AKO KONCEPT SEBA-DETERMINAČNEJ TEÓRIE VO VZŤAHU K RIZIKOVÉMU SPRÁVANIU ŠTUDENTOV VŠ: MEDZINÁRODNÁ ŠTÚDIA SLiCE

Jozef Benka, Oľga Orosová

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

✉ jozef.benka@upjs.sk, olga.orosova@upjs.sk

Autonomy as a concept of Self-determination theory in relation to risk behavior of university students: International study SLiCE

Self-determination theory (SDT) has recently been applied to many different contexts of health behaviors and risk behaviors (RB). Self-regulation along with biological and genetic determinants has been found to play an important role as a determinant of risk behaviors such as smoking, alcohol abuse, drug use, risky sexual behavior and problematic Internet use. Moreover, these risk behaviors reflect the specifics of an individual´s environment and depend on the level of internalized self-regulation of health related behaviors. The concept of autonomy as a concept of SDT may play an important role via the direct as well as moderated/mediated effect. The aim of this contribution is to present the theoretical concepts of SDT applied in SLiCE as well as the preliminary findings of this study. This research was supported by VEGA 1/1092/12 and APVV–0253-11.

Key words: SLiCE, autonomy, SDT, risk behavior

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

Úvod

Seba-determinačná teória (SDT) nachádza v súčasnosti uplatnenie v oblasti výskumu psychológie zdravia a to hlavne popri dominantných prístupoch ako sú napríklad Teória plánovaného správania (Theory of planned behavior) a Teória seba-účinnosti (Self-efficacy theory), ktoré patria k najprepracovanejším teoretickým východiskám modelov zameraných na oblasť správania súvisiaceho so zdravím (Ng, Ntoumanis, Thøgersen-Ntoumani, Deci, Ryan, Duda, et al., 2012).

Deci a Ryan (2008a) zdôrazňujú, že napriek rozvoju medicínskych vied ostáva ľudské správanie najväčším zdrojom variancie v oblasti správania súvisiaceho so zdravím. Zvlášť ide o oblasť rizikového správania, ktoré je potencionálne kontrolovateľné jednotlivcom. Pre navodenie zmeny je nevyhnutný psychologický motivačný aspekt, ktorý je možné skúmať v rámci konceptu autonómie (Deci & Ryan, 2008b).

Autonómia pri tom môže spĺňať rôzne funkcie s ohľadom na spôsoby operacionalizácie, ktoré sú v rámci SDT zadefinované v jednotlivých podteóriách. V rámci podteórie Kauzálnej orientácie (Causality orientation theory) je možné rozlíšiť a uvažovať v rovine individuálnych rozdielov v tendencii k autonómnemu fungovaniu, ktorá je relatívne stabilná (Deci & Ryan, 2008c). Ďalej v teórii Základných psychologických potrieb (Basic psychological needs theory) je autonómia definovaná ako základná psychologická potreba spolu s potrebami kompetencie a vzťahov. Napokon je to Teória organizmickej integrácie (Organizmic integration theory), v ktorej je autonómia operacionalizovaná ako miera internalizovanej behaviorálnej regulácie (Deci & Ryan, 2008c).

V rámci projektu SLiCE boli doteraz publikované výsledky vzhľadom na prvé dve uvedené operacionalizácie autonómie. V týchto analýzach bolo zistené, že individuálne rozdiely v autonómii boli v negatívnom vzťahu s užívaním alkoholu a to aj po kontrole relevantných premenných. Výsledky tiež naznačili, že autonómia môže zohrávať moderačnú úlohu (Benka & Orosová, 2012). Ďalej bolo zistené, že potreba autonómie bola v negatívnom vzťahu s konformitou a zvládaním motivovanou konzumáciou alkoholu (Benka & Orosová, 2013).

Aby bolo možné vysvetliť cesty pôsobenia autonómie je potrebné sa zamerať na procesuálnu stránku. Táto práca sa o to pokúsi formou operacionalizovania úrovne zvnútornenia presvedčenia ohľadom dôležitosti zodpovednej konzumácie alkoholu vo vzťahu k motivácii a konzumácii alkoholu v rámci Teórie organizmickej ingegrácie (Kuntche & Kuntche, 2009; Deci & Ryan, 2008a). Na

základe uvedeného teoretického prehľadu a troch prezentovaných podteórií a doterajších zistení v rámci SLiCE, je cieľom tejto štúdie zamerať sa na analýzu vzťahov medzi úrovňou autonómnej regulácie v rámci teórie organizmickej integrácie a užívaním alkoholu ako aj motivačnými aspektmi užívania alkoholu.

Metóda

Vzorka

Vzorka pozostáva zo 102 vysokoškolských študentov Filozofickej a Prírodovedeckej fakulty UPJŠ v Košiciach (priemerný vek = 21,40; SD = 2,50; 85% žien).

Meracie nástroje

Užívanie alkoholu bolo merané pomocou dotazníka AUDIT (The Alcohol Use Disorders Identification Test). Ide o štandardizovanú metodiku pozostávajúcu z 10 položiek a troch subškál zameraných na užívanie alkoholu, symptómy závislosti a negatívne následky spôsobené užívaním alkoholu (Barbor, Higgins-Biddle, Saunders, & Monteiro, 2001).

Motivácia k užívaniu alkoholu bola zisťovaná prostredníctvom Dotazníka motivácie pitia (DMQ-R) (Kuntsche & Kuntshe, 2009). V rámci dotazníka respondenti hodnotili ako často užívali alkohol z uvedeného dôvodu, pričom dotazník pozostáva zo štyroch subškál: pitie za účelom zlepšenia nálady, sociálne pitie, konformné pitie, a pitie za účelom zvládania záťaže. Cronbachova α na tejto vzorke bola 0,75 - 0,81.

Miera autonómnej regulácie ohľadom zodpovedného užívania alkoholu bola meraná prostredníctvom dotazníka TSRQ (Treatment self-regulation Questionnare), ktorý je zameraný na identifikáciu miery autonómnej alebo seba – determinovanej regulácie ohľadom správania súvisiaceho so zdravím a v tomto prípade išlo o zodpovedné užívanie alkoholu (Ryan & Deci, 2000; Ryan & Deci, 2006). Použitý dotazník pozostával z dvoch subškál a to autonómnej regulácie a kontrolovanej regulácie. Cronbachova α bola 0,89 a 0,91.

Štatistické spracovanie dát

Vzťahy medzi premennými boli analyzované pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu. Následne bol zostavený lineárny regresný model metódou stepwise za účelom najefektívnejšieho popisu dát a vzťahov medzi premennými. Na spracovanie dát bol použitý program SPSS 21.

Výsledky

V prvom kroku boli vypočítané priemery a štandardné odchýlky v meraných premenných, ktoré sú zobrazené v tabuľke 1.

Tabuľka 1.
Priemery a štandardné odchýlky meraných premenných

		Mean	SD
AUDIT	Užívanie alkoholu	3,44	2,31
	Symptómy závislosti	1,00	1,18
	Negatívne následky	1,63	2,22
	AUDIT (total)	5,96	5,51
Motivácia	Zlepšenie nálady	4,93	1,73
	Sociálny motív	5,61	1,93
	Konformita	3,98	1,56
	Zvládanie záťaže	4,51	1,60
Regulácia	Autonómna regulácia	31,68	8,25
	Kontrolovaná regulácia	26,21	8,33

V nasledujúcom kroku bolo urobená korelačná analýza (tabuľka 2) medzi užívaním alkoholu, motiváciou k užívaniu alkoholu a reguláciou ohľadom užívania alkoholu. Bol zistený pozitívny vzťah medzi užívaním alkoholu a všetkými typmi motivácie užívania alkoholu, pričom nižší korelačný koeficient bol zaznamenaný v prípade motívu konformity. Čo sa týka regulácie, autonómna regulácia zodpovedného užívania alkoholu bola v negatívnom vzťahu so všetkými subškálami ako aj celkovým skóre AUDITu. V prípade kontrolovanej regulácie sa tento vzťah nepotvrdil a táto subškála nezaznamenala signifikantné vzťahy.

Tabuľka 2.
Korelačná analýza

		Užívanie alkoholu	Symptómy závislosti	Negatívne následky	AUDIT (total)
Motivácia	Zlepšenie nálady	0,51	0,45	0,44	0,53
	Sociálny motív	0,56	0,41	0,48	0,55
	Konformita	0,19	0,24	0,31	0,29
	Zvládanie záťaže	0,37	0,47	0,35	0,43
Regulácia	Autonómna regulácia	-0,35	-0,39	-0,33	-0,40
	Kontrolovaná regulácia	ns	ns	ns	ns

Poznamka. všetky koeficienty sú signifikantné na hladine $p<0,001$; ns – nesignifikantný vztah.

Napokon bol zostavený lineárny regresný model metódou stepwise a do modelu boli vložené ako nezávislé premenné rod a vek vo forme kontrolných premenných, ďalej jednotlivé typy motivácie k užívaniu alkoholu a oba typy regulácie. Závislou premennou v modeli bolo celkové skóre dotazníka AUDIT. Cieľom prezentovanej exploračnej analýzy bolo nájsť, na základe všetkých vložených premenných, štatisticky najvhodnejší model pre dané dáta. V tejto analýze sa ukázalo, že autonómna regulácia figurovala vo finálnom modeli a bola v negatívnom vzťahu s celkovým skóre AUDITu (R^2= 0,04; β =-0,227; $p< 0.01$). Najsilnejšou premennou však bola sociálna motivácia k užívaniu alkoholu (R^2= 0,22; β = 0,371; $p< 0.001$).

Diskusia

Cieľom štúdie bolo zamerať sa v prvom rade na analýzu vzťahu medzi úrovňou autonómnej regulácie v oblasti rizikového správania a to špecificky s užívaním alkoholu pri zohľadnení dôležitých motivačných faktorov užívania alkoholu u vysokoškolskej populácie (Cox & Klinger, 1988).

Na základe analýz bolo zistené, že zatiaľ čo autonómna regulácia bola v negatívnom vzťahu k užívaniu alkoholu a jeho aspektmi meranými v rámci metodiky AUDIT, v prípade kontrolovanej regulácie sa tento vzťah nepreukázal. Vzťahy a ich smer, na ktorý empirické analýzy poukázali, sú v súlade s teoretickým predpokladom SDT, a síce že kontrolovaná regulácia nie je postačujúcou úrovňou v oblasti správania súvisiaceho so zdravím, ktoré bolo v prezentovanom kontexte skúmané (Deci & Ryan 2008c). Na druhej strane autonómny typ regulácie môže byť taký kvôli tomu, že je odolnejší voči zmenám v prostredí a zvlášť v neprítomnosti vonkajších kontrolných mechanizmov, ktoré sú typickým znakom vysokoškolského prostredia. Taktiež je však potrebné kriticky poznamenať, že zistený vzťah nebol vysoký a pomerne veľká variancia bolo vysvetlená motiváciou.

V prípade jednotlivých typov motivácie bol zistený pozitívny vzťah smerom k meraným aspektom užívania alkoholu, pričom najtesnejší vzťah bol zistený v prípade motívu zlepšenia nálady a sociálneho motívu. Ako ďalej poukázala regresná analýza, značná časť variancie bola vo finálnom modeli vysvetlená práve sociálnym motívom k užívaniu alkoholu. Toto zistenie korešponduje so zisteniami iných autorov, kde motív zlepšenia nálady a lepšieho si užitia spoločenskej zábavy patrí k najfrekventovanejšie uvádzaným motívom v danej populácii (Kuntsche & Kuntshe, 2009).

Zatiaľ čo uvedené analýzy mali explorační charakter a poukázali na tendencie pôsobenia, otvorenou otázkou ostávajú samotné mechanizmy podieľajúce sa na ich sprostredkovaní podľa modelu Ryana & Deciho (2008). Preto je potrebná integrácia za účelom ďalšieho výskumu aj na základe zistených poznatkov v rámci SLiCE v kontexte ostatných operacionalizácií konceptu autonómie.

Záverom je možné zhrnúť, že model SDT, predstavujúc koncept autonómie, je relevantnou teóriou pre oblasť výskumu rizikového správania, avšak vyžaduje si ďalšie empirické overovanie (Hagger, 2009).

Literatúra

Barbor, T. F., Higgins-Biddle, J. C., Saunders, J. B., & Monteiro, M. G. (2001). The alcohol use disorders: Identification test guidelines for use in primary care (Second ed.). Geneva: World Health Organization.

Benka, J., & Orosová, O. (2012). Is autonomy holding us back when we crave a drink? A study among university students. Psychology & Health, 27 (Supplement 1), 157.

Benka, J., & Orosová, O. (2013). Základné psychologické potreby vo vzťahu k motivácii a užívaniu alkoholu. In A. Slezáčková, P. Humpolíček & J. Dosedlová (Eds.), Sborník příspěvků 1. konference pozitivní psychologie v české republice brno 23.–24.5.2012. Brno: Masarykova Univerzita.

Cox, W. M., & Klinger, E. (1988). A motivational model of alcohol use. Journal of Abnormal Psychology, 97(2), 168-180.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York: Plenum Publishing Co.

Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2008a). Facilitating Optimal Motivation and Psychological Well

Being Across Life's Domains. Canadian Psychology-Psychologie Canadienne, 49, 14-23.

Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2008b). Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction. Journal of Happiness Studies, 9, 1-11.

Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2008c). Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development, and Health. Canadian Psychology-Psychologie Canadienne, 49, 182-185.

Hagger, S. (2009). Theoretical integration in health psychology: Unifying ideas and complementary explanations. British Journal Of Health Psychology, 14, 189-194.

Kuntche, E., & Kuntche, Ch. S. (2009). Development and Validation of the Drinking Motive Questionnaire Revised Short Form (DMQ-R SF). Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 38, 6, 899-908.

Ng, J. Y. Y., Ntoumanis, N., Thøgersen-Ntoumani, C., Deci, E. L., Ryan, R. M., Duda, J. L., et al. (2012). Self-determination theory applied to health contexts: A meta-analysis. Perspectives on Psychological Science, 7(4), 325-340.

Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55, 68-78.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2006). Self-regulation and the problem of human autonomy: Does psychology need choice, self-determination, and will? Journal of Personality, 74, 1557-1585.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2008). Facilitating Health Behaviour Change and its Maintenance: Interventions Based on Self-Determination Theory. The European Health Psychologist,10, 2-6.

RODOVÉ ROZDIELY VO VZŤAHU INDIKÁTOROV RELIGIOZITY A SPIRITUALITY S KONZUMÁCIOU ALKOHOLU U VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV. ŠTÚDIA SLiCE.

Marianna Berinšterová[1], Oľga Orosová[2]

[1] Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

[2] Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

✉ marianna.berinsterova@upjs.sk, olga.orosova@upjs.sk

Gender differences concerning the relationship between the indicators of religiosity and spirituality and alcohol consumption among university students.

Background: Many studies have shown that there is a significant negative relationship between the level of risk-taking behavior and religious belief. Religious belief is defined as spirituality and religiousness which is operationalized in the context of traditional institutionalized practices and behavior. Objective: To explore gender differences regarding the relationship between indicators of religiosity, spirituality and alcohol consumption. Method: The research sample - 253 Slovak university students (82 % women, M = 19.71, SD = 2.23) who participated in the study SLiCE (APVV - 0253-11 and VEGA 1/1092/12). Research methodology: AUDIT – C and indicators measuring religiosity and spirituality. Statistical analysis: U test, Kendall correlation coefficient. Results: Gender differences were found in the indicator of spirituality (U = 3539.5, p < 0,05) and religiosity (U = 3711.5, p < 0,05). For men, a statistically significant negative relationship was found between alcohol consumption and the indicator of spirituality (-0,287, p < 0,05) but not religiosity. For women, a statistically significant negative relationship was found between alcohol consumption and the indicator of spirituality (-0,171, p < 0,05) and religiosity (-0,160, p < 0,05). Conclusion: Gender differences in alcohol consumption were shown in relation to internal and external aspects of religious belief.

Key words: religiosity, spirituality, alcohol consumption, university students

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

Úvod

Ukazuje sa, že religiozita a spiritualita môžu byť dôležitým korelátom postojov a správania podporujúceho zdravie (Rew, Wong, 2006). Viaceré štúdie potvrdzujú negatívny vzťah medzi mierou rizikového správania a náboženským presvedčením (Patock-Peckham et al., 1998; Engs, Mullen, 1999; Hill et al., 2000; Brown et al., 2001, Weaver, Flannely, Strock, 2005).V psychosociálnom modeli prevencie rizikového správania (Oetting, in Frank, Kendal, 2001) je náboženstvo považované za sekundárny socializačný faktor, ktorý pôsobí prostredníctvom rodiny a rovesníckych skupín, kde sú cenené určité hodnoty, normy a správanie.

V psychológii náboženstva existuje viacero definícii pre religiozitu a spiritualitu, zdôrazňujúc ich vzájomnú prepojenosť (Hill, in Hill, Pargrament, 2003; Koenig,2009), ale tiež odlišnosti. Zinnbauer, Pargament a Scott (1999), poukazujú na polarizáciu medzi formálnou a inštitucionálnou religiozitou, a osobnou, funkcionálnou spiritualitou. Orientácia na „posvätno“, ako centrum, či predmet náboženského presvedčenia je vlastná pre religiozitu. Spiritualita môže byť chápaná ako internálne, osobné a emocionálne vyjadrenie „posvätna“ (Miller, Thoresen, 2003). Napriek rôznorodosti definícii a pohľadov je v tejto štúdii preferovaná definícia nábožensky orientovanej spirituality, ktorá je spojená so subjektívnym, osobným presvedčením, zatiaľ čo religiozita je vymedzená ako tradicionálne, inštitucionálne zakotvené praktiky a správanie (Hill, Pargament, 2003).

V období mladšej dospelosti sa podľa Ericksonovej vývinovej teórie zvyšuje otvorenosť voči druhému človeku, „čo môže vplývať na novú otvorenosť aj na transcendentné Ty“ (Stříženec, 2007, s. 35). Krivý (2001) uvádza, že medzi veriacimi, ktorí sa pravidelne zúčastňujú bohoslužieb, náboženstvo je pre nich dôležité a aspoň občas sa modlia, je 23-30% vo vekovej kategórii 18-24 rokov. Náboženské presvedčenie je teda dôležitým fenoménom aj v období rannej dospelosti.

Bolo zistené, že náboženské presvedčenie má negatívny vzťah k užívaniu alkoholu u vysokoškolských študentov (Menagi, Harrell, June, 2008; Patock-Peckham et al. 1998). Cieľom nášho výskumu je overiť, či u vysokoškolských študentov existujú rodové rozdiely v religiozite a spiritualite ako vnútornom a vonkajšom aspekte náboženského presvedčenia, a taktiež vo vzťahu religiozity a spirituality s konzumáciou alkoholu.

Metódy výskumu

Zber dát a výskumná vzorka:

Výskumnú vzorku tvorilo 253 študentov slovenských vysokých škôl zapojených do štúdie SLiCE (82% žien; priemerný vek: 19,71, SD=2,23). Zber dát prebehol v roku 2011. Študenti boli k participácii na výskume oslovení v univerzitných priestoroch. Tým, ktorí podpísali informovaný súhlas a zadali emailovú adresu, bol následne poslaný internetový odkaz na dotazníkovú batériu.

Metodiky výskumu

Religiozita bola sledovaná otázkou:

Do akej miery súhlasíte s nasledovným tvrdením: „Moje náboženstvo je veľmi dôležité pre môj život.“ (hodnotená na 5 bodovej škále: 1- nesúhlas, 5 – súhlas).

Spiritualita bola sledovaná otázkou:

Ako často sa zúčastňujete bohoslužieb? (hodnotená na 5 bodovej škále: „Nikdy“ - “Menej ako raz do roka“ - “Aspoň raz do roka“ - “Aspoň raz do mesiaca“ – „Aspoň raz do týždňa**“)**

Konzumácia alkoholu:

Ako metodiku na zisťovanie miery konzumácie alkoholu sme použili metodiku AUDIT-C. Ide o prvé tri položky screeningového dotazníka AUDIT - Alcohol use identification test (Babor et al., 2001).

Štatistické analýzy

Na zisťovanie rodových rozdielov v indikátoroch religiozity a sprituality bol použitý Mann-Whitneyho U test a pri skúmaní korelačných vzťahov týchto indikátorov s mierou užívania alkoholu Kendallov korelačný koeficient

Výsledky

V religiozite aj spiritualite boli zistené významné rodové rozdiely v prospech žien (Tabuľka 1).

Tabuľka 1.
Rodové rozdiely v indikátoroch religiozity a spirituality

	Indikátor Religiosity		Indikátor Spirituality	
	muži	ženy	muži	ženy
Priemerné poradie	104,31	128,73	105,48	131,66
U	3711,5		3539,5	
z	-2,28		-2,12	
p	0,034		0,023	
r	0,145		0,135	

U žien boli zistené významné negatívne korelácie medzi religiozitou a konzumáciou alkoholu, aj medzi spiritualitou a konzumáciou alkoholu. U mužov boli zistené významné korelácie medzi spiritualitou a konzumáciou alkoholu (Tabuľka 2).

Tabuľka 2.
Korelačné vzťahy konzumácie alkoholu a indikátorov religiozity a spirituality

	Indikátor Religiozity		Indikátor Spirituality	
	muži	ženy	muži	ženy
Konzumácia alkoholu	-0,034	-0,160**	-0,287*	-0,171**

* Korelácie na úrovni významnosti p<0,05; **Korelácie na úrovni významnosti p<0,01

Diskusia

V predošlých výskumoch bolo zistené, že náboženské presvedčenie má protektívny vzťah k rizikovému správaniu. Cieľom tejto štúdie bolo overiť vzťah medzi náboženským presvedčením a konzumáciou alkoholu vo vzorke vysokoškolských študentov a tiež zistiť, či existujú rodové vo vzťahu medzi religiozitou, a spiritualitou, ktoré sú chápané ako vonkajší a vnútorný aspekt náboženského presvedčenia. Ukázalo sa, že v našej vzorke existujú rodové rozdiely v religiozite aj spiritualite v prospech žien. Tieto výsledky sú v súlade s predošlými zisteniami, že ženy sú viac religiózne ako muži (Loewenthal, MacLeod, Cinnirella, 2001). Európsky výskum hodnôt (Beňušková, in Hatoková 2006) taktiež ukázal, že medzi najreligióznejšie skupiny na Slovensku patria ženy (2/3), medzi nereligióznymi obvyvateľmi je zas 56% mužov.

Skúmanie súvislostí medzi užívaním návykových látok, subjektívnou dôležitosťou náboženstva a návštevnosťou bohoslužieb prináša rôznorodé výsledky. Rasic, Kisely a Langille (2011) hovoria o tom, že u mužov aj u žien existuje negatívny vzťah medzi mierou návštevnosti bohoslužieb a užívaním návykových látok. Subjektívna dôležitosť náboženstva nemala v ich výskume na užívanie návykových látok protektívny vplyv. Išlo však o vzorku adolescentov, študentov strednej školy.

V diskusii o limitoch výskumu možno uviesť okrem nerovnomerného zastúpenia mužov a žien vo vzorke a pochybnosti o dôveryhodnosti zberu dát prostredníctvom internetu aj možný rozpor v definovaní spirituality u rôznych autorov. Koenig, McCullough a Larson (in Cotton et al. 2006) definujú dôležitosť náboženstva ako jeden z indikátorov religiozity. V našom výskume sme sa však zamerali na nábožensky orientovanú spiritualitu, ktorá odzrkadľuje vnútorný aspekt náboženského presvedčenia, ktorý sa môže, ale nemusí prejavovať návštevnosťou bohoslužieb.

Ďalší smer výskumu by mohol predstavovať zameranie na mechanizmy, cez ktoré náboženstvo pôsobí na zdravie a zdraviu prospešné správanie. Jedným z nich je sociálna opora (Gorusch, Butler, in Hill et al., 2000; Strawbridge, in Hussain, 2011), pri ktorej z hľadiska rodových rozdielov možno uvažovať o tom, že práve u žien je religiozita ako behaviorálny, inštitucionálne zameraný aspekt, spojená so sociálnou oporou, ktorá im je poskytovaná v rámci náboženských komunít.

Iné štúdie ponúkajú vysvetlenie vplyvu náboženstva na užívanie návykových látok prostredníctvom tlmenia dopadu stresu (Wills et al., 2003)g, či redukcie seba-deštruktívnych tendencií a patologických foriem zvládania (Koenig, 2009).

Ďalším z vysvetlení je, že náboženstvo poskytuje normy, ktoré odrádzajú od správania ohrozujúceho zdravie (Gorusch, Butler, in Hill et al., 2000). V jednom z výskumov sa tiež ukázalo, že miera vzťahu medzi vnímanými sociálnymi normami a pitím alkoholu bola tlmená práve tým, nakoľko, sa študenti identifikovali s religiozitou (Neighbors et al., 2013). Súvislosť medzi náboženským presvedčením a sociálnym vplyvom môže byť jedným zo smerovaní výskumu v oblasti prevencie rizikového správania.

Literatúra

Babor, T.F., Higgins-Biddle, J.C., Saunders, J.B., & Monteiro, M.G. (2001). AUDIT–Self-report Version. AUDIT. The Alcohol Use Disorders Identification Test (2nd Edition). World Health Organization, Department of Mental Health and Substance Dependence.

Cotton, S., Zebracki, K., Rosenthal, S.L., Tsevat, J., & Drotar, D., (2006). Religion/spirituality and adolescent health outcomes: a review. Journal of Adolescent Health, 38(4), 472–480.

Engs, R.C., & Mullen, K. (1999). The effect of religion and religiosity on drug use among a selected sample of post secondary students in Scotland. Addicton research, 7(2), 149-170.

Frank, N.C., & Kendall, S. J., (2001). Religion, risk prevention and health promotion in adolescents: a community-based approach. Mental Health, Religion & Culture, 4(2).

Hatoková, M. (2006). Koncept osobného Boha. IN: Halama, P. Adamovová, L. Hatoková, M. Stříženec, M. Religiozita, spiritualita a osobnosť. Vybrané kapitoly z psychológie náboženstva (104-140). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV. ISBN 80-88910-22-6.

Hill, P.C., & Pargament, K.I., (2003). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research. American Psychologist, 58, 64–74.

Hill, P.C., Pargament, K.I., Hood, R.W., Mccullough, M.E., Swyers, J.P., Larson, D.B., et al. (2000). Conceptualizing Religion and Spirituality: Points od Commonality, Points of Departure. Journal for the Theory of Social Behaviour, 30(1).

Koenig, H.G. (2009). Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review. The Canadian Journal of Psychiatry, 54(5).

Loewenthal, K.M., MacLeod, A.K., & Cinnirella, M. (2001). Are women more religious than men? Gender differences in religious activity among different religious groups in the UK. Personality and Individual Differences, 32, 133-139.

Menagi, F.S., Harrel, Z.A.T., & June, L.N., (2008) Religiousness and College Student Alcohol Use: Examining the Role of Social Support. Journal of Religion and Health, 47, 217–226.

Miller, W.R., & Thoresen, C.E. (2003). Spirituality, Religion, and Health An Emerging Research Field. American Psychologist, 58(1), 24–35.

Neighbors, C., Brown, G.A., Dibello, A.M., Rodriguez, L.M., & Foster. D.W. (2013). Reliance on God, Prayer, and Religion Reduces Influence of Perceived Norms on Drinking. Journal of studies of alcohol and drugs, 74(3).

Patock-Peckham, J.A., Hutchinson, G.T., Cheong, J., & Nagoshi, C.T. (1998). Effect of religion and religiosity on alcohol use in a college student sample. Drug and Alcohol Dependence, 49, 81–88.

Rasic, D., Kisely, S., & Langille, D.B. (2011). Protective associations of importance of religion and frequency of service attendance with depression risk, suicidal behaviours and substance use in adolescents in Nova Scotia, Canada . Journal of Affective Disorders, 132, 389–395.

Rew, L., & Wong, Y.J. (2006). A systematic review of associations among religiosity/spirituality and adolescent health attitudes and behaviors. Journal of Adolescent Health, 38, 433–442.

Stříženec, M. (2007). Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV. ISBN 978-80-88910-24-4.

Weaver, A.J., Flannelly, K.J., & Strock, A.L. (2005) A review of research on the effect of religion on adolescent tobacco use published between 1990-2003. Adolescence, 40(160), 761-776.

Wills T.A., Yaeger A.M., & Sandy J.M. (2003). Buffering effect of religiosity for adolescent substance use. Psychology of Addicticve Behaviour;17(1), 24 –31.

Zinnbauer, B.J., Pargament, K.I., & Scott, A.B. (1999). The emerging meanings of religiousness and spirituality: Problems and prospects. Journal of Personality, 67, (6).

VNÍMANÉ BEZPEČIE, RIZIKOVÉ SPRÁVANIE A IRACIONÁLNE PRESVEDČENIA U PRÍSLUŠNÍKOV POLICAJNÉHO ZBORU SR

Miroslava Bozogáňová[1], *Karolína Barinková*[2]
[1] Spoločenskovedný ústav SAV
[2] Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia
✉ bozoganova@saske.sk, karolina.barinkova@gmail.com

Perceived Safety, Risk-Taking Behavior and Irrational Beliefs Among Members of the Police Force of Slovak Republic

The topic of perceived safety is in the focus of science mainly after 11th September 2001. Security is an expression of objective state and subjective belief about the state of the individual conditions that ensures the protection of its integrity from the negative consequences that are undesirable from the point of view of the entity. Aim of the paper was to examine the relationships between selected sociodemographic characteristics and perceived levels of safety, risk behavior and irrational beliefs. Another objective was to determine how members of the Police Force of the Slovak Republic differ according to their rank in the scale of perceived safety, risk behavior and irrational beliefs in specific risky profession, particularly among 74 groups of police officers. To measure the perceived safety we used selected items from the questionnaire of 6. round of the European Social Survey. Risky behavior was measured by Dospert scale and irrational beliefs were measured by the method IPA. Objectives and results are related to the role of the Police Force in Slovak Republic, which is primarily to protect the safety and order in society, the rights and freedoms of citizans and take preventive action against crime and other illegal activities. Member of Police Force is exposed to possible loss of perceived safety. Based on the analysis of data in research has demonstrated a positive relationship of perceived safety with irrational beliefs and the likelihood of risky behavior, as well as differences in the perception of safety on the basis of the rank of police officers.

Key words: perceived safety, risk behavior, irrational beliefs, Slovak police

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0173/12 s názvom „Sociálne a osobnostné aspekty vnímania bezpečnosti“.

Úvod

V súvislosti s hlavným cieľom náplne práce príslušníkov PZ SR v podobe chrániť bezpečnosť a poriadok v spoločnosti je dôležité zamerať pozornosť aj na vnímanie bezpečnosti a mieru podstupovania rizikového správania samotných príslušníkov. Zároveň v celej spoločnosti a v dôsledku toho i v psychológii stále viac vzrastá záujem o zvýraznenie významu vnímania bezpečia u ľudí, ako predpokladu pre vnímanie reality bez potenciálnych strachov z rôznych oblastí života. V tomto príspevku sa vzhľadom na objasnenie vyššie uvedených predpokladov bližšie zameriame na konštrukty ako vnímané bezpečie, iracionálne presvedčenia a rizikové správanie, pretože vzťahy medzi nimi navzájom sú z hľadiska ich možného ovplyvňovania nejasne definované. Môžeme sa preto nazdávať, že v oblasti psychológie je definícia a vzťažnosť konštruktov vnímaného bezpečia, iracionálnych presvedčení a rizikového správania zatiaľ málo prebádaná, a to najmä vzhľadom na vzorku výskumu. Vo výskume, ktorý sa bude týkať vzorky príslušníkov PZ SR, sa zameriame následne aj na úroveň vnímania bezpečia, v ktorej sa významne líši podľa hodnosti jednotlivých príslušníkov.

Vnímané bezpečie

Pocit bezpečia definuje Russel (1999) ako emocionálny stav, počas ktorého človek vníma, že pri konfrontácii s udalosťou neexistuje bezprostredné nebezpečenstvo psychickej alebo fyzickej ujmy. Jedná sa teda o stav, v ktorom sa odráža subjektívny pocit ochrany pred fyzickým, psychickým, sociálnym, finančným, politickým, emocionálnym, pracovným poškodením, či pred akoukoľvek inou nežiaducou udalosťou, ktorá je vnímaná ako ohrozujúca (Russel, 1999; Tomková, 2013). Dimenzia objektívne a subjektívne t.j. vnímané bezpečie, vyjadruje substanciálnu relativitu bezpečia. Rozlišujeme aj verejné a súkromné hľadisko bezpečia (Výrost, 2012). Vnímanie bezpečia je komplexný fenomén, ktorý je podmienený celým radom faktorov ako napr. osobná skúsenosť s

kriminalitou, miera kriminality, strach zo zločinu, sledovanie médií ako aj postoje k polícii a súdom (Kentoš, 2013).

Iracionálne presvedčenia

Iracionálne presvedčenia sa v rámci racionálno-emočnej teórie definujú v zmysle osobných, poruchu zapríčiňujúcich kognícií – teda ako dysfunkčné, absolutizujúce a neurotizujúce myšlienkové obsahy charakteru kategorických imperatívov, ktoré vedú k extrémne negatívnym emóciám, tenzii a pocitom nešťastia. V rámci škály iracionálnych presvedčení IPA bolo vytvorených päť subškál. Ich opis sa opiera o sýtenie subškály položkami a porovnáva sa s Ellisovými iracionálnymi tézami a s chybami myslenia, ktoré sú v pozadí obsahu iracionálnych presvedčení a sú nimi: bezmocnosť, idealizácia, perfekcionizmus, externá vulnerabilita a negatívne očakávania (Kondáš, Kordačová, 2000).

Rizikové správanie

Riziko je v modernom svete vnímané dvoma základnými spôsobmi. Riziko ako pocit vyjadruje naše inštinktívne a intuitívne reakcie na nebezpečenstvo (Slovic, Västfjäll, 2010). Jednu z najpoužívanejších definícií rizika vytvorili Slovic a Weber, ktorí označujú riziko ako náhodu, pravdepodobnosť, dôsledok alebo ako potenciálnu nepriazeň alebo hrozbu (Bavoľár, 2009).

Cieľ

Výskum, ktorý sa realizoval, sledoval dva ciele. Prvým cieľom príspevku bolo zistiť vzťahy medzi vybranými sociodemografickými charakteristikami (vek, dĺžka služby), mierou vnímaného bezpečia (vnímané bezpečie a strach zo zločinu), rizikového správania (pravdepodobnosť rizikového správania a vnímanie rizika) a iracionálnych presvedčení u príslušníkov PZ SR. Druhým cieľom príspevku bolo zistiť, ako sa líšia príslušníci PZ SR na základe ich hodnosti v miere vnímaného bezpečia (vnímané bezpečie a strach zo zločinu), rizikového správania (pravdepodobnosť rizikového správania a vnímanie rizika) a iracionálnych presvedčení.

Vzorka

Výskumný súbor tvorilo 74 (83,8% mužov a 16,2% žien) príslušníkov Policajného zboru Slovenskej republiky (PZ SR). Respondenti boli vyberaní kvótnym výberom, kde podmienkou pre účasť vo výskume bolo, aby boli respondenti príslušníkmi PZ SR. Priemerný vek príslušníka bol 31 rokov (M=31,081; SD=4,63; Me=31). Vzorku tvorili 35,1% poddôstojníkov, 27% práporčíkov a 37,8% dôstojníkov.

Metódy zberu dát

Vnímané bezpečie a strach zo zločinu

Na meranie vnímaného bezpečia (Cronbachova alfa = 0,910) a strachu zo zločinu (Cronbachova alfa = 0,911) sme využili vybrané položky z dotazníka 6. kola Európskej sociálnej sondy a položky z výskumu týkajúceho sa strachu z kriminality (ESS, 2013; Fountain, 2012).

Rizikové správanie

Rizikové správanie sme zisťovali upravenou metodikou DOSPERT Scale: Domain-Specific Risk-Taking Scale (Blais, Weber, 2006). Táto psychometrická škála (Cronbachova alfa = 0,523) obsahuje 3 nezávislé škály: rizikové správanie, vnímanie rizika a očakávané benefity, zahŕňajúce 30 položiek obsahovo rozdelených do 5 faktorov (finančné rozhodnutia, zdravie/bezpečnosť, voľný čas, etika a sociálne rozhodnutia).

Iracionálne presvedčenia

Iracionálne presvedčenia boli merané prostredníctvom Škály iracionálnych presvedčení IPA (Kondáš, Kordáčová, 2000). Škála iracionálnych presvedčení (Cronbachova alfa = 0,851) pozostáva zo 40 výrokov, na ktoré respondent odpovedá pomocou päťstupňovej škály. Škála pozostáva z piatich subškál, konkrétne: bezmocnosť, idealizácia, perfekcionizmus, externálna vulnerabilita a negatívne očakávania.

Výsledky

Výskum sa zameral na zistenie vzťahu medzi vnímaním bezpečím, iracionálnymi presvedčeniami, rizikovým správaním (vnímanie rizika a pravdepodobnosť rizikového správania), vekom a dĺžkou služby príslušníkov PZ SR. Rovnako sa výskum zaoberal aj zisťovaním rozdielov vo vyššie uvedených premenných vzhľadom na hodnosť príslušníka.

Vzťah vnímaného bezpečia k iracionálnym presvedčeniam, rizikovému správaniu, veku príslušníkov PZ SR a dĺžke služby v PZ SR

Medzi vnímaným bezpečím a pravdepodobnosťou rizikového správania sme zistili pozitívny silný signifikantý vzťah (r =0,551, p<0,01), rovnako medzi vnímaným bezpečím a strachom zo zločinu (r =0,437, p<0,01) a subškálou bezmocnosti (IPA) (r = 0,428, p<0,01). Potvrdil sa nám aj negatívny vzťah medzi dĺžkou služby v PZ SR a vnímaným bezpečím (r = - 0,247, p<0,01). Významný vzťah bol zistený aj medzi vnímaním rizika a bezmocnosťou (r = 0,335, p<0,01), individualizmom (r =0,367, p<0,01), externálnou vulnerabilitou (r =0,325, p<0,01) a negatívny vzťah s negatívnymi očakávaniami (r = - 0,234, p<0,01). Z povahy premenných zoskupených v rámci metodiky DOSPERT sa preukázalo, že vnímanie rizika silne signifikantne koreluje s pravdepodobnosťou rizika (r = 0,555, p<0,01) a tiež so strachom zo zločinu (r = 0,491, p<0,01). Pravdepodobnosť rizikového správania podľa analýzy výsledkov súvisí s iracionálnymi presvedčeniami (r =0,375, p<0,01), ako aj jednotlivými subškálami (viď Tabuľka 1).

Analýzou výsledkov sa rovnako preukázalo, že vnímanie rizika významne silne pozitívne korelovalo s mierou iracionálnych presvedčení (r = 0,499, p<0,01) a jednotlivými subškálami IPA: bezmocnosťou (r =0,488, p<0,01), individualizmom (r =0,346, p<0,01), perfekcionizmom (r =0,333, p<0,01) a externálnou vulnerabilitou (r =0,437, p<0,01).

Ostatné vzťahy medzi premennými sa vo výskume nepreukázali ako platné (viď Tabuľka 1).

Tabuľka 1.
Vzťah vnímaného bezpečia k iracionálnym presvedčeniam, rizikovému správaniu, veku príslušníkov PZ SR a dĺžke služby v PZ SR

	Vnímané bezpečie	**Pravdepodobnosť rizikového správania**	**Vnímanie rizika**	**Strach zo zločinu**
Vnímané bezpečie	1			
Pravdepodobnosť rizikového správania	,551**	1		
Vnímanie rizika	,224	,555**	1	
Strach zo zločinu	,437**	,491**	,317	1
Iracionálne presvedčenia	,225	,375**	,499**	,289*
Bezmocnosť(IPA)	,428**	,390**	,488**	,335**
Individualizmus(IPA)	,140	,300**	,346**	,367**
Perfekcionizmus(IPA)	,102	-,378**	,333**	,189
Ex. vulnerabilita(IPA)	,213	-,204	,437**	,325**
Negatívne očakávania(IPA)	-,093	-,033	,223	-,234*
Vek	-,021	,022	-,069	,058
Dĺžka služby	-,247*	,209	-,190	-,088

** p<0,01; *p<0,05

Rozdiely vo vnímanom bezpečí, rizikovom správaní a iracionálnych presvedčeniach medzi príslušníkmi PZ SR na základe hodnosti (poddôstojníci, práporčíci, dôstojníci)

Signifikantné rozdiely medzi príslušníkmi PZ SR na základe hodnosti sa preukázali vo výskume v pravdepodobnosti rizikového správania (χ 2 =1,579; p =0,03) a v miere iracionálnych presvedčení (χ 2=10,697; p=0,005). Tieto rozdiely sú uvedené v tabuľke 2 a graficky znázornené v Grafe 1 a Grafe 2.

Tabuľka 2.
Rozdiely vo vnímanom bezpečí, rizikovom správaní a iracionálnych presvedčeniach medzi príslušníkmi PZ SR na základe hodnosti (poddôstojníci, práporčíci, dôstojníci)

	χ^2	df	p
Vnímané bezpečie	3,84	2	0,147
Pravdepodobnosť rizikového správania	**1,579**	**2**	**0,003**
Vnímanie rizika	0,062	2	0,969
Strach zo zločinu	11,321	2	0,454
Iracionálne presvedčenia	**10,697**	**2**	**0,005**

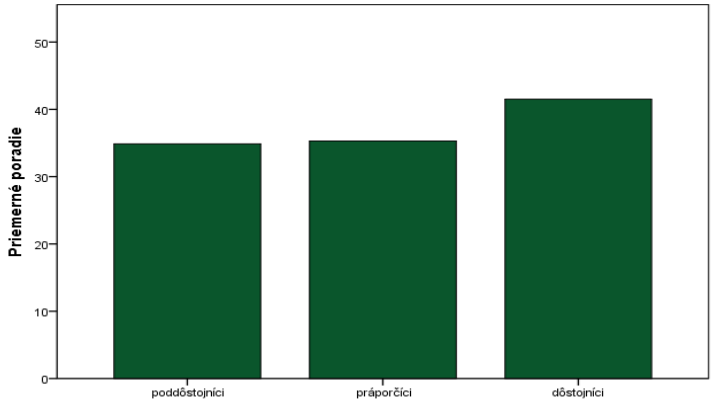

Graf 1. Rozdiely v priemernom poradí príslušníkov PZ SR - pravdepodobnosť rizikového správania

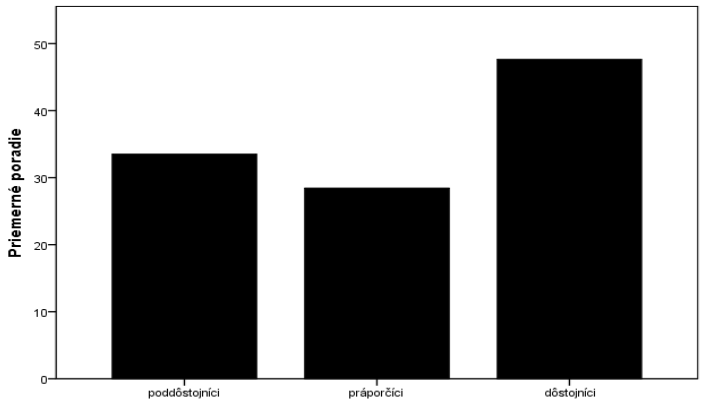

Graf 2. Rozdiely v priemernom poradí príslušníkov PZ SR - miera iracionálnych presvedčení

Intrepretácia a diskusia

Zameranie výskumu nás viedlo k zisteniu pozitívneho signifikantého vzťahu medzi vnímaným bezpečím a pravdepodobnosťou rizikového správania, strachom zo zločinu (ako súčasťou vnímaného bezpečia) a subškálou iracionálnych presvedčení – bezmocnosť, čím sa poukázalo na možné konštatovanie významného prepojenia týchto konštruktov. Miera pociťovaného bezpečia u príslušníkov PZ SR súvisí s tým, do akej miery je pravdepodobné ich podstupovanie rizikovému správaniu v náväznosti na iracionálne presvedčenia, ktoré vzhľadom k realite príslušníci majú. V rámci nášho prvého cieľa sa nám potvrdil aj negatívny vzťah medzi dĺžkou služby v PZ SR a vnímaným bezpečím. To znamená, že čím dlhšie príslušník vykonáva službu v PZ SR, tým je jeho miera vnímaného bezpečia vyššia. Rizikové správanie (pravdepodobnosť rizikového správania a vnímanie rizika) sa ukázalo vo významnom pozitívnom vzťahu s mierou iracionálnych presvedčení, čo nám umožňuje usudzovať na fakt, že čím je vyššia miera iracionálnych presvedčení, tým je vyššia pravdepodobnosť rizikového správania (vnímania rizika).

Pri analýze výsledkov sa preukázali rozdiely v pravdepodobnosti rizikového správania a v miere iracionálnych presvedčení. Dôstojníci vykazujú vyššiu pravdepodobnosť rizikového správania ako poddôstojníci a práporčíci, za čím môžu stáť skúsenosti príslušníka ako aj prax pri strese a zvládaní rizikových situácií pri výkone povolania. Tieto výsledky nie je možné pre nedostatok doterajších relevantných výskumov porovnať. Výsledky aj napriek možným obmedzeniam prispeli k objasneniu miery vnímaného bezpečia, vnímania rizika a iracionálnych presvedčení u špecifickej vzorky rizikovej profesie – príslušníkov PZ SR.

Záver

V článku sme načrtli vzťahovú tématiku vnímaného bezpečia, iracionálnych presvedčení a rizikového správania u príslušníkov PZ SR. Na základe výsledkov sa preukázal ako platný vzťah medzi vnímaním bezpečím a pravdepodobnosťou rizikového správania ako aj jeho vzťah ku iracionálnym presvedčeniam. Rovnako sa preukázali aj rozdiely vo vnímanom bezpečí na základe hodnosti príslušníka PZ. Tieto závery umožnili vo výskume konštatovanie, že to v akej miere príslušník policajného zboru vníma svoje bezpečie súvisí s mierou jeho iracionálnych presvedčení a mierou do akej bude podstupovať vo svojom živote riziko a to vzhľadom k zvyšovaniu jeho pracovnej hodnosti. V súčasnej dobe by bolo prínosné sa tématike vnímaného bezpečia, iracionálnych presvedčení a rizikového správania venovať aj z hľadiska ich prepojenia u príslušníkov takej rizikovej profesie akou je policajná práca.

Literatúra

Amerio, P., & Roccato M. (2007). Psychological Reactions to Crime in Italy: 2002 - 2004. Journal of Community Psychology, 35, 1, 91 - 102.

Amerio, P., & Roccato M. (2005). A predictive model for psychological reactions to crime in Italy: an analysis of fear of crime and concern about crime as a social problem. Journal of Community, 15, 1, 17-28.

Bavoľár, J. (2009). Niektoré aspekty vnímania rizika ako súčasti procesu rozhodovania. Psychologie pro praxi, 44, 46.

Blais R., & Weber E.U. (2006). A domain – specific risk – taking (DOSPERT) scale for adult populatins. Judgment and Decision Making, 1, 33 – 47.

Dalbert, C. (1999). The World is More Just for Me than Generally: About the Personal Belief in a Just World Scale's Validity. Social Justice Research.12, 2, 79 - 98.

European Social Survey.(2013). Round 6 (2012). Retrieved September 13, 2013, from http://www.europeansocialsurvey.org/data/round-index.html

Fabiansson, CH. (2007). Young People´s Perception Of Being Safe - Globally & Locally. Social Indicators Research, 80, 1, 31-49.

Fountain M. (2012). Fear of Crime Survey 2012. Qa Research.

Kentoš, M. (2013). Sledovanie médií a vnímanie bezpečia v Európe. Človek a spoločnosť, 16, 1.

Kondáš, O., & Kordačová J. (2000). Iracionalita a jej hodnotenie. Bratislava: Stimul.

Pervin, L. A., Cervone D., &John O. P. (2005). Personality: theory and research. Hoboken, NJ: Wiley.

Reid, L. W., &Konrad M. (2004). The Gender Gap in Fear: Assessing the Interactive Effects of Gender and Perceived Risk on Fear of Crime. Sociological Spectrum. 24, 4, 399-425.

Russel, S. (1999) Exploratory study of patients' perceptions, memories, and experiences of an ICU. Journal of Advanced Nursing, 29, 783-791.

Tomková, J. (2013). Vzťah medzi vnímaním bezpečia a hodnotovou orientáciou. Človek a spoločnosť, 16, 1.

Violanti, J.M., &Aron, F. (1995). Police Stressors: Variations inperceptions among Police Personnel. Journal of Criminal Justice, 23, 3, 287 – 294.

Výrost, J. (2012). Sociálne a osobné činitele vnímania bezpečia v práci v dátach EWCS 2010. Človek a spoločnosť, 15, 1.

KULTÚRNE ROZDIELY V MOTIVÁCII DOBROVOĽNÍKOV

Ivan Brezina, Zuzana Bencová
Ústav experimentálnej psychológie SAV
✉ Ivan.Brezina@savba.sk, bencova.zu@gmail.com

Cultural differences in volunteers´ motivation

The research analyzes the context of the relationship of motivation to volunteer and dimension of national values „masculinity vs. femininity" according to Hofstede (2007). Cover letters of applicants (n = 132) of international volunteer program from five national cultures (France, Spain, Sweden, Turkey and Slovakia) were processed by content analysis. On the basis of the functional theory of Clary and Snyder (1999) - which defines the motives for volunteering in the categories of career development, understanding, social motivation, values and self esteem were identified by independent assessors by key motivation of candidates. The results document a positive correlation between ambition oriented motivation and masculinity, respectively motivation oriented to help others and femininity (score used by Hofstede, 2007). Altruistic motivation achieved significantly higher scores in Swedish volunteers, while motivating factor in career development were measured statistically significant differences between Slovaks and other cultures studied. The findings document the adequacy of the definition of the theory of national dimensions by G. Hofstede (2007) in the context of volunteering and to provide benchmarks in the context of the selected dimension.

Key words: motivation, volunteers, culture, masculinity.

Úvod a ciele výskumu

Dobrovoľníctvo je fenomén, ktorý vychádza z kultúrneho a sociálneho kontextu. Sociálne a spoločenské faktory ponúkajú príležitosti, očakávania a požiadavky na dobrovoľnícku prácu a majú tiež vplyv na hodnoty a normy podporujúce túto činnosť (Handy et al., 2010). Tieto sociálne vplyvy majú dôležitú úlohu najmä v prípade dobrovoľníckej účasti medzi mladými ľuďmi, ktorí reagujú na spoločenské požiadavky a na možnosti získavania skúseností a budovania kariéry.

V článku skúmame problematiku motivácie k dobrovoľníckej činnosti v kontexte medzinárodného dobrovoľníctva, ktoré je štruktúrovanejšie než miestne a znamená dobrovoľnícku prácu na plný úväzok, na určitý časový rámec a vopred definované úlohy. Vyžaduje tiež väčšiu prípravu a plánovanie než ostatné druhy dobrovoľníckej činnosti. Ďalším rozmerom medzinárodnej dobrovoľníckej služby je vek. Dobrovoľníci sú na väčšinu medzinárodných projektov akceptovaní od 18 do 30 rokov.

Cieľom empirického výskumu bolo analyzovať súvislosti medzi motiváciou k medzinárodnému dobrovoľníctvu a kultúrnymi charakteristikami piatich národných kultúr – Slovenska, Francúzska, Španielska, Švédska a Turecka. Vo výskume vychádzame z charakteristík jednej z kultúrnych dimenzií podľa Hofstedeho (2007) - maskulinita vs. femininita. Identifikácia dimenzií kultúry, ktoré predstavujú základné tendencie správania jej členov je jedným z prístupov ku skúmaniu kultúr. Umožňuje nám kultúry vzájomne porovnávať a popísať ich obsah (Nový, 1996).

Maskulínnosť a femininnosť vyjadruje, ako vnímame základný zmysel života v určitej spoločnosti. Vyjadruje zastúpenie tzv. mužského alebo ženského prvku v hodnotách príslušnej kultúry - priebojnosť, súťaživosť, dravosť vs. starostlivosť, skromnosť a zdržanlivosť (Hofstede, 2001). Maskulínne orientované kultúry vychovávajú predovšetkým ľudí asertívnych, rozhodných a ambicióznych. Maskulinita je spájaná s pojmom posilňovanie ega. Femininita je charakterizovaná iracionalitou, zraniteľnosťou, senzitivitou a submisivitou. Femininny človek je typický skôr sociálnym cítením v zmysle orientácie na vzťahy a záujmu o pomoc druhým. Pri aplikácii na otázky motivácie je to túžba byť najlepší (maskulinita), alebo páči sa mu, čo robí (femininita) (Hofstede, 2007).

Výskumy motivácie k dobrovoľníctvu poukazujú na kombináciu altruistickej motivácie a motivácie zameranej na vlastné záujmy. Clary a Snyder (1999) vo svojej teórii o psychologických funkciách dobrovoľníctva popisujú šesť základných motivačných funkcií (motivátorov) k dobrovoľníctvu:

- Hodnoty: motivačný faktor opisuje situáciu, kedy dobrovoľník vykonáva túto činnosť z presvedčenia o význame pomoci druhým. Dobrovoľníctvo mu poskytuje možnosť vyjadriť dôležité hodnoty, altruistické a humanitárne.
- Porozumenie: motivačný faktor opisuje situáciu, kedy sa dobrovoľník snaží o získanie nových vedomostí a skúseností. Tento motivačný faktor je tiež spojený s ašpiráciou pre zmenu a dobrodružstvo.
- Kariérny rast: motivačný faktor opisuje situáciu, kedy dobrovoľník vidí v tejto činnosti spôsob ako preskúmať rôzne možnosti kariéry a budovať si životopis.
- Sociálne motívy: motivačný faktor opisuje situáciu, kedy je dobrovoľník motivovaný príležitosťou budovať sociálne siete a sociálnymi aspektmi interakcie s ostatnými.
- Ochranné motívy: motivačný faktor opisuje situáciu, kedy dobrovoľníctvo slúži na únik pred negatívnymi pocitmi a ako pomoc pri riešení osobných problémov.
- Sebaocenenie: motivačný faktor opisuje situáciu, kedy dobrovoľníctvo slúži na zvýšenie vlastného pocitu úcty (Clary & Snyder, 1999).

Sú toho názoru, že dobrovoľníka nepoháňa iba jeden typ motivácie, ale kombinácia rôznych motívov. Tieto motívy sú u každého dobrovoľníka zastúpené v individuálnom pomere (Clary et al., 1998).

Pre účely nášho výskumu sme z pôvodných šietich motivačných faktorov vybrali tri – motivačný faktor hodnôt, kariérneho rastu a sebaocenenia, u ktorých sme predpokladali spojitosť s charakteristikami národných kultúr na dimenzii maskulinita vs. femininita (Hofstede, 2007). Predpokladali sme, že existuje pozitívny vzťah medzi maskulinitou a motiváciou orientovanou na ambície a posilnenie ega a femininitou a motiváciou orientovanou na pomoc a starostlivosť o druhých.

Výskumná vzorka a metóda výskumu

Súbor použitý vo výskume je tvorený dobrovoľníkmi z piatich národných kultúr – Slovenska, Francúzska, Španielska, Švédska a Turecka (n = 132), ktorí sa v rokoch 2011-2012 zúčastnili dlhodobého (9 a 12 mesačného) medzinárodného projektu „Európska dobrovoľná služba“. Participanti boli vo veku od 18 do 26 rokov. Podmienkou bolo absolvovanie stredoškolského vzdelania v danej krajine. Vzdelávacie inštitúcie sú považované za kľúčový spôsob prenosu kultúrnych hodnôt (Schwartz, 1994). Ak participant dokončil strednú školu v danej krajine považovali sme to za dostatočnú verifikáciu toho, že je s danou kultúrou spojený nielen deklaratívne, ale aj skúsenostne.

Metódou výskumu bola obsahovová analýza motivačných listov dobrovoľníkov. Motivačné listy boli písané na reálne projekty a dobrovoľníci boli o ich zaslanie požiadaní až po prijatí na dobrovoľnícky projekt. Následne boli listy analyzované skupinou šiestich nezávislých hodnotiteľov, ktorí postupovali podľa jednotného manuálu. Pri jeho vytváraní sme vychádzali z Funkčnej teórie Claryho a Snydera (1999). V manuáli k analýze motivačných listov sme uviedli charakteristiku jednotlivých motivačných faktorov a slovník k jednotlivým položkám. Reliabilitu výskumnej metódy bola overená pomocou Crombachovho koeficientu alfa. Premenné kariérny rast a dimenzia hodnôt splnili podmienku reliability, premenná sebaocenenie nemala dostatočnú reliabilitu - z výskumu sme ju teda vylúčili.

Údaje získané z motivačných listov umožňujú analýzu kľúčových motivácií k dobrovoľníctvu a môžu byť prevedené do kvantitatívnych dát.

Výsledky

Tabuľka 1.
Indexy jednotlivých krajín na dimenzii maskulinita vs. femininita

Národná kultúra	Slovensko	Francúzsko	Španielsko	Švédsko	Turecko
Index	110	43	42	5	45

Zdroj: Hofstede, 2007, s. 98

Národná kultúra Slovensko so skóre 110 na dimenzii maskulinita vs. femininita je charakterizované ako maskulínna spoločnosť – vysoko úspechom orientovaná a riadená. Národná kultúra Švédsko so skóre 5 na dimenzii maskulinita vs. femininita je výrazne femininnou spoločnosťou, pre ktorú sú dôležité hodnoty rovnosti a solidarity (http://geert-hofstede.com/). Národné kultúry Francúzsko, Španielsko a Turecko s hodnotami 42, 43 a 45 na dimenzii maskulinita vs. femininita sa nachádzajú v blízkosti stredu, no bližšie k femininnej strane dimenzie.

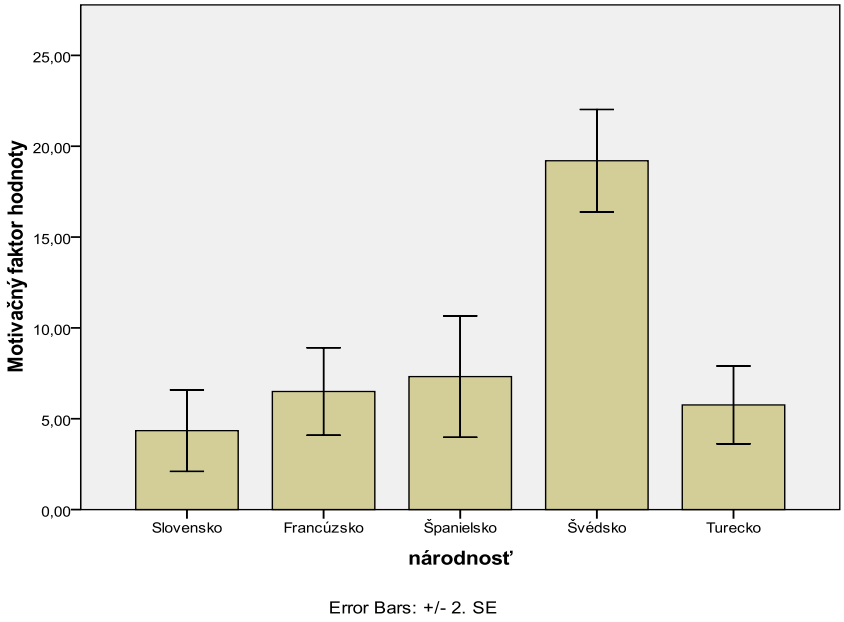

Obrázok 1. Graf rozdielu v premennej „motivačný faktor hodnoty“ vzhľadom k jednotlivým skupinám

Výrazný rozdiel v premennej „motivačný faktor hodnoty“ medzi národnou kultúrou Švédsko a ostatnými národnými kultúrami replikuje skóre maskulinity (Hofstede, 2007) pre danú národnú kultúru.

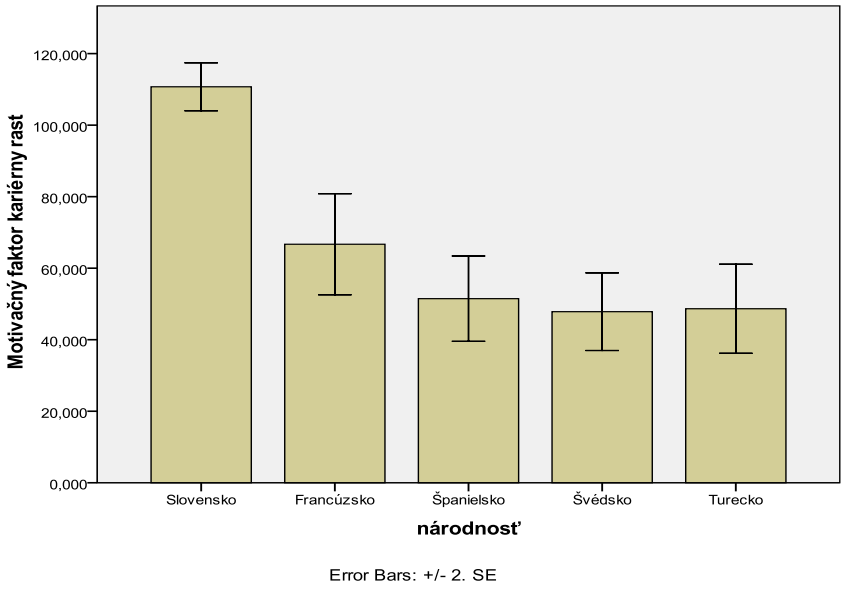

Obrázok 2. Graf rozdielu v premennej „motivačný faktor kariérny rast“ vzhľadom k jednotlivým skupinám

Výrazný rozdiel v premennej „motivačný faktor kariérny rast“ medzi národnou kultúrou Slovensko a ostatnými národnými kultúrami replikuje skóre maskulinity (Hofstede, 2007) pre danú národnú kultúru.

Tabuľka 2.
Neparametrický test Mann – Whitney pre porovnanie rozdielu medzi skupinami v premenných „motivačný faktor hodnoty“ a „motivačný faktor kariérny rast“

m.f. hodnoty	Francúzsko N (28)	Španielsko N (25)	Slovensko N (29)	Turecko N (25)
Švédsko N (25)	Mann-Wh. U: 65,500 Sig. (2-tailed): ,000	Mann-Wh. U: 82,500 Sig. (2-tailed): ,000	Mann-Wh. U: 44, 000 Sig. (2-tailed): ,000	Mann-Wh. U: 44,000 Sig. (2-tailed): ,000
m.f. kariérny rast	Francúzsko N (28)	Španielsko N (25)	Švédsko N (25)	Turecko N (25)
Slovensko N(29)	Mann-Wh. U: 123, 00 Sig. (2-tailed): ,000	Mann-Wh. U: 29, 500 Sig. (2-tailed): ,000	Mann-Wh. U: 20, 00 Sig. (2-tailed): ,000	Mann-Wh. U: 38,500 Sig. (2-tailed): ,000

V premennej „motivačný faktor hodnoty“ sme zistili signifikantné diferencie ($p < 0,01$) medzi národnou kultúrou Švédsko a národnými kultúrami Slovensko, Francúzsko, Španielsko a Turecko. V premennej „motivačný faktor kariérny rast“ sme zistili signifikantné diferencie ($p < 0,01$) medzi národnou kultúrou Slovensko a národnými kultúrami Francúzsko, Španielsko, Švédsko a Turecko.

Diskusia a záver

Zistenia ukazujú, že existujú rozdiely v motivácii dobrovoľníkov medzi jednotlivými krajinami, ktoré predstavujú rôzne kultúrne hodnoty. Ukázali sa značné rozdiely v motiváciách k dobrovoľníctvu v súvislosti s pozíciou kultúry na dimenzii maskulinita vs. femininita (Hofstede, 2007). Dokumentujeme pozitívnu koreláciu medzi altruistickou motiváciou a femininitou. Altruistické motivácie dosahovali signifikantne vyššie skóre u švédskych dobrovoľníkov v porovnaní s ostatnými skúmanými kultúrami. Naše zistenie zapadá do modelu, v ktorom je femininna spoločnosť charakterizovaná sociálnym cítením v zmysle orientácie na vzťahy. Vo Švédsku je dobrovoľníctvo považované za idealistické alebo altruistické. Ak je definícia kultúrne naučená, Wilson (2000) naznačuje, že je pravdepodobné, že tieto rámce vedomia priamo ovplyvňujú rozhodnutie dobrovoľníka. Jednotlivci sa naučili motivačným atribúciám ako súčasti väčšieho súboru kultúrneho porozumenia.

Výsledky dokumentujú tiež pozitívnu koreláciu medzi motiváciou orientovanou na ambície a maskulinitou. V premennej „motivačný faktor kariérny rast“ boli namerané štatisticky významné rozdiely medzi Slovákmi a ostatnými skúmanými kultúrami. Toto zistenie zapadá do modelu maskulínnej spoločnosti, ktorá je charakteristická súťaživosťou, ambíciami a orientáciou na úspech. Vzhľadom k tomu, že sa motivácia kariérnych možností výrazne objavovala v listoch slovenských participantov je zrejmé, že má v kultúre veľký význam. Kultúrne hodnoty ponúkajú nový kontext pre skúmanie a porozumenie národných rozdielov v motivácii dobrovoľníkov, ktorá zas predstavuje vďačnú tému na medzikultúrny výskum, kedže v centre jej definície – podobne ako v prípade kultúry – figuruje tématika hodnôt.

Literatúra

Clary, E. G., Snyder, M., Ridge, R. D., Copeland, J., Stukas, A. A., Haugen, J., et al. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: A function approach. Journal of Personality and Social Psychology, 74(6), 1516-1530.

Clary, E. G., & Snyder, M. (1999). The motivations to volunteer: Theoretical and practical considerations. Current Directions in Psychological Science, 8(5), 156-159.

Handy, F., Hustinx, L., Kang, C., Cnaan, R. A., Brudney, J. L., Haski-Leventhal, D., et al. (2010). A cross-cultural examination of student volunteering: Is it all about résumé building? Nonprofit and Voluntary Sector, 39(3), 498-523.

Hofstede, G. (2001). Culture's consequences: Comparing values, behaviors,institutions and organizations across nations (2nd Rev. ed.).Thousand Oaks, CA: Sage.

Hofstede, G., & Hofstede, G.J. (2007). Kultury a organizace: Software lidské mysli: spolupráce medzi kulturami a její duležitost pro přežití (z anglického originálu 2005, 2nd ed.). Praha: Linde.

Nový, I. a kol. (1996). Interkulturální management: lidé, kultura a management. Praha: Grada.

Schwartz, S.H. (1994). Beyond individualism - collectivism: New cultural dimensions of values. In U. Kim, H.C. Triandis, C. Kagitcibasi, S-C. Choi, & G. Yoon (Eds), Individualism and collectivism: Theory, methods and applications (pp. 85–119). London: Sage.

Wilson, J. (2000). Volunteering. Annual Review of Sociology, 26, 215-240.

Hofstede, G. (n.d.). Dimensions of national cultures. Accessed on 3 April 2013 via http://www.geert-hofstede.com/countries.html

ELEKTRODERMÁLNA AKTIVITA A JEJ VZŤAH K NEUROTIZMU

Igor Brezina, Petra Soláriková, Daniela Moskaľová, Vladimír Chudý
FiF Univerzita Komenského, Katedra psychológie
✉ brezina@fphil.uniba.sk

Electrodermal activity and its relationship to neuroticizmus

The study analyzes differences in electrodermal activity in relation with extreme high and low neuroticism. The analysis is realized under conditions of psychosocial stress test (PSST). PSST has four phases: baseline, preparatory, public performance and relaxation, where we monitored change in skin conductance (SCL). In case we do not take into account of variable gender, a difference is observed in the investigated groupsas in the relaxation phase. Remarkable finding we obtained when we take into account gender: we found significant differences in key phases-verbal performance and relax, where it is evident that high neurotic men achieve significant difference in electrodermal activity-were significantly more arousal than women. Analysis of electrodermal activity Points out a number of findings that are inspiring for research in this direction.

Key words: electrodermal activity, neuroticism, gender, psychosocial test

Táto štúdia bola podporovaná projektom Vega č. 1/1110/12 a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0496-12.

Úvod

Predkladaná štúdia sa venuje problematike elektrodermálnej aktivity (EDA) a jej vzťahu s neurotizmom. Zameriava sa na rozdiely v úrovni kožnej vodivosti (SCL) medzi vysoko a nízko neurotickými jedincami v rámci Psychosociálnoho stresového testu (PSST). Vzťah medzi neurotizmom a elektrodermálnou aktivitou v stresových situáciách ešte nie úplne preskúmaný a výsledky sú nejednoznačné. Aj z tohto dôvodu sme sa rozhodli venovať tejto problematike.

EDA považujeme za klasickú senzitívnu miera reaktivity sympatikového systému. Reynaud et al. (2012) uvádzajú, že zvýšená kožná vodivosť je spájaná s úzkosťou, strachom, stresom a zároveň je výborný indikátor funkcie emocionality, vedomia a subjektívneho prežívania.Výskumy poukazujú na fakt, že neurotici majú tendenciu viac psychologicky a fyziologicky reagovať na emocionálne negatívne udalosti. V dôsledku toho dosahujú vyššiu elektrodermálnu aktivitu, než ľudia s nízkym skóre neurotizmu. Znamená to, že neurotickí jedinci vykazujú vyššiu reaktivitu, ale aj trvalejšiu reakciu na emocionálne nepríjemné podnety.

Eysenck vo svojej teórii osobnosti spája neurotizmus so zvýšenou reaktivitou limbického systému a nízkou toleranciou na stres. Viaceré výskumy potvrdzujú, že neurotici skutočne prežívajú väčší distres a objavujú sa u nich depresívne príznaky počas stresujúcich životných udalostí. V laboratórnych podmienkach sú neurotici citlivejší pri navodení negatívnej nálady ako emocionálne stabilní ľudia. Eysenck (1992) ďalej poukázal, že neurotici vyžadujú viac času ako emocionálne stabilní jedinci k návratu na bazálnu hodnotu po zmyslovej stimulácii. (Norris et al., 2007) Vyššie nabudenie a nižšie aktivačné prahy limbického systému by mohli vysvetľovať, prečo sa jedinci s vyšším skóre neurotizmu ľahko rozrušia aj pri drobných stresoroch, zatiaľ čo jedinci s nízkym skóre neurotizmu zostávajú relatívne pokojní. Prítomná je tiež tendencia silnejšie a dlhšie reagovať pri strete s nepríjemnými udalosťami (Ormel, 2013).

Štúdia Reynauda et al (2012), naznačuje, že neurotizmus môže modulovať emocionálnu reaktivitu u človeka, zvlášť keď je generovaný strach. Ak je stresová reakcia adekvátna, malo by dôjsť k nastoleniu opätovnej homeostázy ako na fyziologickej tak aj psychologickej úrovni. Ak tento cieľ nemôže byť jedincom dosiahnutý, možno očakávať psychofyziologické zmeny. Najviac senzitívnou je elektrodermálna aktivita, ktorá je determinovaná sympatikovou časťou autonómneho nervového systému (ANS) a k jej zmenám dochádza v záťažových situáciách.

Elektrodermálna aktivita sa často používa ako klinický index pri rôznych stresoroch. Výskum elektrodermálnych reakcií na stresujúce filmy, Stroopov test alebo použitie elektrického šoku patria medzi najčastejšie skúmané laboratórne stresory. Menej štúdií sa venuje elektrodermálnej

aktivite v súvislosti s verejným vystúpením. Jeho vzťah s fyziologickými parametrami ešte nie úplne preskúmaný.

Metódy

Päťfaktorový osobnostný inventár (NEO-FFI) patrí medzi časovo nenáročne metódy. Obsahuje 60 položiek s priemerným časom vypracovania 10 až 15 minút. Osobnostný inventár NEO nám poskytuje údaje o piatich všeobecných dimenziách osobnosti (Neurotizmus, Extraverzia, Otvorenosť voči skúsenosti, Prívetivosť, Svedomitosť). Najčastejšie sa používa vo výskumných štúdiách, klinickej, poradenskej a pracovnej psychológii (Ruisel,Halama, 2007).

PSST- je v súčasnej dobe najčastejšie používaný psychosociálny stresor, počas ktorého dochádza k sociálnemu hodnoteniu osoby. Stresové stimuly vedú následne k hormonálnym a psychofyziologickým zmenám. Tradičný TSST (Trier Social Stress Test) navrhnutý Kirschbaumom et al. (1993) pozostáva z prípravnej fázy a samotného verejného vystúpenia pred odbornou komisiou. Najčastejšou témou je pracovný pohovor. Už od svojho vzniku bol tento stresor v rôznych modifikáciách používaný na meranie stresovej reakcie u rôznych skupín populácie (dospelí, seniori, psychiatrickí pacienti, pacienti so somatickými ochoreniami a pod. (Carrillo a kol., 2001, Ruiz et al., 2010).

PowerLab so softvérovým vybavením LabChart na zaznamenanie elektrodermálnej aktivity, konkrétn hodnotu SCL.

Experimentálny dizajn PSST: Na začiatku prípravnej fázy dostali probandi inštrukciu pripraviť si prejav na zadanú tému, ktorú neskôr prezentovali pred odbornou komisiou. Témy mali charakter spoločenských dilem (napr. trest smrti a iné). Nasledoval verbálny prednes probanda pred komisiou, v rámci ktorého odpovedal aj na vedomostné otázky a aritmetické úlohy. Potom nasledovala relaxácia.

Fázy: 1. Bazálna (adaptácia na fyziologické meranie), 2. Prípravná, 3. Verejné vystúpenie, 4. Relax.

Výskumná vzorka

Experiment sa uskutočnil v laboratóriu psychofyziológie Katedry psychológie FiF UK, zúčastnilo sa ho spolu 28 probandov (nízky neurotizmus muži = 9, ženy = 7, vysoký neurotizmus muži = 5, ženy= 7) vo veku 18 až 33 rokov. Kritériom pre zaradenie do štúdie bolo získanie nízkeho (skóre N v percentiloch = 30 a menej) alebo vysokého skóre neurotizmu (skóre N v percentiloch = 70 a viac).

Výsledky a diskusia

Pri nezohľadňovaní pohlavia neboli pozorované žiadne významné rozdiely medzi vysoko a nízko neurotickými probandmi v prvých troch fázach PSST, priebeh bol takmer identický, no štatisticky vysoko významný rozdiel sa objavil v relaxačnej fáze. Je pravdepodobné, že vysoko neurotickí probandi majú horšiu schopnosť relaxácie a ostávajú dlhšie nabudení, čo je v intencií aj viacerých štúdií (Eysenck 1992, Norris et al., 2007, Fink et al., 2010, Ormel, 2013) (Obr.1)

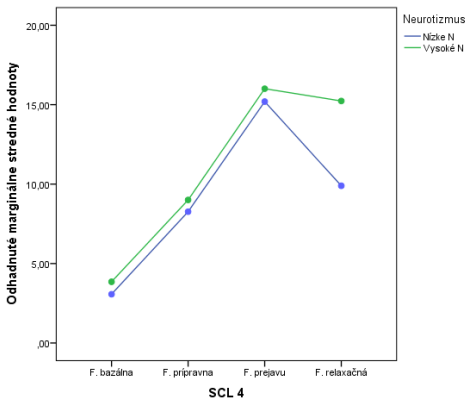

Obrázok 1. Grafické znázornenie stredných hodnôt SCL v jednotlivých fázach PSST vzhľadom k neurotizmu

S ohľadom na pohlavie fáza verejného prejavu ukázala v celku paradoxne závery. V nej bol prítomný štatisticky významný rozdiel práve medzi vysoko neurotickými mužmi a vysoko neurotickými ženami, ktorí sa správali kvázi opačne (Obr. 2). Dosiahli totiž najvyššie (muži) a najnižšie (ženy) hodnoty úrovne kožnej vodivosti (SCL) tejto fázy. To bolo dôvodom, prečo nám fáza prejavu neukázala žiadne rozdiely medzi vysoko a nízko neurotickými probandmi pri nezohľadňovaní pohlavia. Boucsein (2012) uvádza, že úroveň kožnej vodivosti môže ovplyvňovať fáza menštruačného cyklu. Tento faktor sme do úvahy nebrali, najmä kvôli veľkosti vzorky. Pripúšťame však, že mohol mať vplyv na úroveň kožnej vodivosti u žien. Nízko neurotickí probandi (muži aj ženy) sa v tejto fáze správali takmer rovnako, teda dosiahli podobné stredné hodnoty SCL. Opačný efekt sme mohli pozorovať u vysoko neurotických jedincov.

Ako čiastočné vysvetlenie týchto rozdielov ponúkame závery výskumu Costa (2001), kde výsledky ukázali, že ženy skórujú vyššie v škále neurotizmu ako muži. Biologické teórie to vysvetľujú tým, že v priebehu menštruačného cyklu, tehotenstva a klimaktéria vplývajú na ženy hormonálne zmeny, ktoré ovplyvňujú ich náladu. To môže viesť k vyššej miere emocionálnej labilite a k depresívnym príznakom v porovnaní s mužmi (Blatný et al., 2010). Výskyt vysoko neurotických mužov je v populácii nižší. Avšak, ak sú muži diagnostikovaní ako neurotici, a sú podrobení stresovej situácii, dochádza u nich k výraznejšej reakcii autonómneho nervového systému a aktivizácii sympatika v porovnaní s vysoko neurotickými ženami. Najvhodnejšiu interpretáciu ponúka Hlaváčová et al. (2008), ktorí zistili, že iba ženy s vysokou úzkostlivosťou majú zvýšenú kardiovaskulárnu a hormonálnu senzitivitu k stresovým podnetom počas folikulárnej fázy menštruačného cyklu.

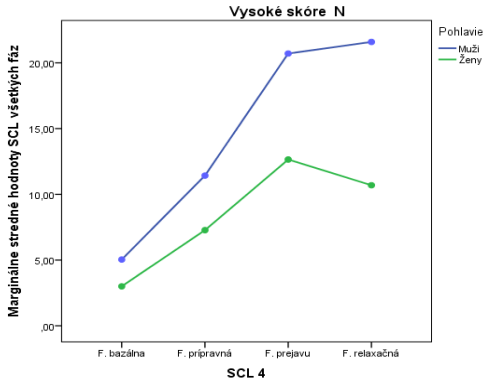

Obrázok 2. Marginálne stredné hodnoty SCL pre všetky štyri fázy u vysoko neurotických mužov a žien

Vysoko neurotickí muži boli v relaxačnej fáze opäť dôvodom signifikantných rozdielov v pohlaví, neurotizme a v ich vzájomnej interakcii. Dosiahli výrazne vyššie stredné hodnoty SCL oproti ostatným trom fázam. Vysoko neurotické ženy vykazovali v relaxačnej fáze podobný trend ako nízko neurotické ženy a nízko neurotickí muži (Obr.2 a 3).

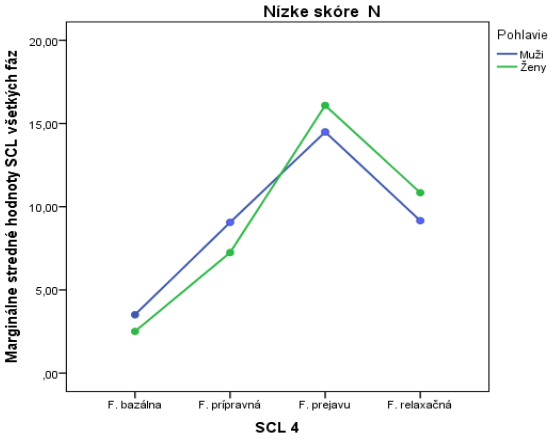

Obrázok 3. Marginálne stredné hodnoty SCL pre všetky štyri fázy u nízko neurotických mužov a žien

Zostrojili sme fyziologický diagnostický nástroj pomocou modelu logistickej regresie. Najvyššiu úspešnosť sme dosiahli pomocou premenných: fáza verejného prejavu, relaxačná fáza a pohlavie. Tá sa pohybovala na úrovni 85,7% v zmysle indikovania neurotizmu. Pri niekoľkonásobne väčšej vzorke výsledky naznačujú možnosť detekcie neurotizmu na základe úrovne kožnej vodivosti.

Záver

Cieľom štúdie bolo preskúmať vzťah medzi elektrodermálnou aktivitou a neurotizmom v záťažových situáciách. Do úvahy sme zahrnuli aj faktor pohlavia, pretože viaceré výskumy naznačujú prítomnosť rozdielov v kožnej vodivosti medzi mužmi a ženami. Výsledky súhlasia s tvrdením, že neurotickí jedinci vykazujú vyššiu reaktivitu, ale aj trvalejšiu reakciu na emocionálne nepríjemné podnety (Reynaud et al., 2012). My však dodávame, že toto tvrdenie v našej výskumnej vzorke platí len pre vysoko neurotických mužov, nie ženy. Do budúcnosti odporúčame brať do úvahy faktor pohlavia a u žien menštruačný cyklus.

Literatúra

Blatný,M. et al. (2010) Psychologie osobnosti : Hlavní témata, současné přístupy. Praha: Grada.

Boucsein,W. (2012). Electrodermal Activity. Springer . New York: Springer., 2012. 618

Carrilo, E. at al. (2001) Gender differences in cardiovaskular and electrodermal responses to public speaking task: the role of anxiety and mood states. International Journal of Psychophysiology. 3, 253 – 264.

Costa,T.P. (2001) Gender Differences in Personality Traits Across Cultures : Robust and Surprising Findings. Journal of Personality and Social Psychology. 2, 322 – 331.

Eysenck, H.J., Eysenck, G.B. (1992) Eysenckové osobnostné dotazníky pre dospelých : EPQ- R. Bratislava : Psychodiagnostika spol. s.r.o

Fink, G. (2010) Stress Science : Neuroendocrinology. Academis Press : Oxford: Academis Press.

Hlaváčová N. et al. (2008) Neuroendocrine activation during combined mental and physical stress in women depends on trait anxiety and the phase of the menstrual cycle. Ann NY Acad Sci. 1148, 520-525.

Kirschbaum, C. et al. (1993) The 'Trier Social Stress Test'--a tool for investigating psychobiological stress responses in a laboratory setting. Neuropsychobiology. 28(1-2), 76-81.

Norris, C. et al. (2007) Neuroticism is associated with larger and more prolonged electrodermal responses to emotionally evocative pictures. Psychophysiology], 5, 823 – 826.

Ormel, et al. (2013) The biological and psychological basis of neuroticism: Current status and future directions. Neuroscience and Biobehavioral Reviews ,1, 59 – 72.

Reynadue, E. et al. (2012) Neuroticism Modifies Psychophysiological Responses to Fearful Films. Journal PLoS One . 3, 56-63.

Ruisel,I.,Halama,P. (2007). NEO-FFI. NEO päťfaktorový osobnostný inventár. Praha: Testcentrum-Hogrefe.

Ruiz, S.A. et al. (2010). Adaptation of the Trier social stress test to virtual reality : Psycho – physiological and neuroendocrine modulation. Journal of Cyber Therapy & Rehabilitation.. 3,405 – 415.

NORMATÍVNE PRESVEDČENIA A KONZUMÁCIA ALKOHOLU MEDZI VYSOKOŠKOLÁKMI: MEDZINÁRODNÁ ŠTÚDIA SLiCE

Monika Brutovská[1], Oľga Orosová[2], Ondrej Kalina[2]

[1] Katedra psychológie, FF, UPJŠ v Košiciach

[2] Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, FF, UPJŠ v Košiciach

✉ brutovska.monika@gmail.com

Normative beliefs and alcohol use among university students: the international study SLiCE

Background: Previous studies have shown that there is a relationship between a higher level of normative beliefs (NB) and a higher level of alcohol use (AU) among university students. Aim: to explore the differences in NB and AU among university students from 4 countries (CZ,HU,LT,SK). *Methods:* questionnaires administered online were used to assess the frequency of AU (AUDIT-C) and the level of NB (represented by assumed AU of a typical student). The questionnaires were administered annually with two measurements (T1,T2). *Sample:* 883 respondents (75,5%females; M=21,19;SD=2,77) from international study SLiCE (APVV-0253-11,VEGA 1/1092/12). *Data analyses:* t-test, ANOVA in SPSS 20.00. *Results:* We found significant differences in AU (T2) and NB (T1,T2) between the countries. Respondents from CZ and SK showed higher levels of NB and higher levels of AU in comparison with the respondents from HU and LT. Furthermore, we found significant differences in NB between non-risky and risky alcohol consumers (LT-T1,T2; SK–T1,T2; HU–T2) except for CZ, where risky consumers had higher levels of NB. *Summary:* our findings show that differences in NB and AU exist between the countries as well as between non- and risky alcohol consumers.

Keywords: normative beliefs, alcohol use, university students

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a VEGA 1/1092/12.

Úvod

Konzumácia alkoholu u vysokoškolákov ostáva závažných problémom. Pre vysokoškolákov je typické excesívne pitie, ktoré sa definuje ako konzumácia 5 a viac pohárikov na jedno posedenie (4 a viac u žien) (Dowdall a Wechsler, 2002). Excesívne pitie je medzi vysokoškolákmi značne rozšírené napr. v USA pije excesívne 44% univerzitných študentov (Wechsler a kol., 2000), vo Veľkej Británii 24% až 62% študentov a 14% až 63% študentiek (Dantzer a kol., 2006), v Nemecku 21% študentov (Pischke a kol., 2012), na Slovensku je to 77% univerzitných študentov a 52,1% univerzitných študentiek (Šebeňa a kol., 2009). Ku konzumácii alkoholu medzi vysokoškolákmi prispievajú mnohé rizikové a protektívne faktory. Jedným z týchto faktorov sú aj normatívne presvedčenie (Orosová a kol, 2012; O'Hara a kol., 2008). Normatívne presvedčenia sa chápu ako sebaregulujúce presvedčenia týkajúce sa vhodnosti vlastného sociálneho správania (Huesmann a Guerra, 1997). V našej štúdii sa zameriavame na deskriptívne normatívne presvedčenia, pričom je dôležité či sa líšia od skutočných noriem a skutočného správania. Nakoľko pre vysokoškolákov je typické nadhodnocovanie konzumácie alkoholu rovesníkov, čo signifikantne prispieva k ich samotnej konzumácii alkoholu (Yan a kol., 2008; Abar a Maggs, 2010; Moreira a kol, 2010). Niekoľko štúdií potvrdzuje dôležitosť normatívnych presvedčení pri konzumácii alkoholu. Poukazujú na (a) pozitívne korelácie medzi normatívnymi presvedčenia a konzumáciou alkoholu (napr. Lewis a Paladino, 2008; Stone a kol, 2012; Yan a kol., 2008); (b) predikciu konzumácie alkoholu prostredníctvom normatívnych presvedčení (Thombs a kol., 2005; French a Cooke, 2012).

Cieľ

Hlavným cieľom štúdie je preskúmať rozdiely v normatívnych presvedčeniach a konzumácii alkoholu u vysokoškolákov 4 európskych krajín (CZ, HNG, LTV, SR) zapojených do medzinárodnej štúdie SLiCE. Následne preskúmať vzťah medzi konzumáciou alkoholu a normatívnymi presvedčenia.

Vzorka a spôsob zberu dát

Vzorka pozostáva z 883 vysokoškolských študentov (priemerný vek=21,19; SD=2,77; 75,5% žien) 4 európskych krajín (SR=29,9%; LTV=28,9%; HNG=20,9%; CZ=20,3%).

Študentom, ktorí podpísali informovaný súhlas bol poslaný internetový odkaz na dotazníkovú batériu administrovanú dvakrát (T1, T2) s ročným odstup ako súčasť longitudinálneho výskumu SLiCE.

Meracie nástroje

Konzumácia alkoholu bola zisťovaná prostredníctvom 3 položkového dotazníka AUDIT-C (Babor a kol., 2001), ktorý zisťuje frekvenciu konzumácie alkoholu. Respondenti hodnotili každú položku na 5 stupňovej škále. Výsledkom je celkové skóre, pričom vyššie skóre znamená vyššiu frekvenciu konzumácie alkoholu. Cronbachova α bola pri prvom zbere (T1) 0,67, pri druhom zbere (T2) 0,72.

Normatívne presvedčenia týkajúce sa frekvencie konzumácie alkoholu typického študenta univerzity boli zisťované prostredníctvom 3 položkového dotazníka vytvoreného v súlade s dotazníkom AUDIT-C. Respondenti hodnotili každú položku na rovnakej škále ako v dotazníku AUDIT-C. Výsledkom je celkové skóre, pričom vyššie skóre znamená vyššie normatívne presvedčenia týkajúce sa frekvencie konzumácie alkoholu typického študenta univerzity. Cronbachova α bola pri prvom zbere (T1) 0,52, pri druhom zbere (T2) 0,54.

Štatistické spracovanie dát

Medzi premennými boli analyzované vzťahy prostredníctvom Pearsonovho korelačného koeficientu a rozdiely prostredníctvom ANOVY. Pre ďalšie analýzy bola využitá deskriptívna štatistika. Na spracovanie dát bol použitý program SPSS 20.

Výsledky

Na začiatok sme analyzovali rozdiely v konzumácii alkoholu a v normatívnych presvedčeniach medzi jednotlivými krajinami. Zistili sme signifikantné rozdiely medzi krajinami: (a) v konzumácii alkoholu v T2 (p_α=0,002; F=5,06); (b) v normatívnych presvedčeniach v T1 (p_α<0,001; F=10,68) a T2 (p_α<0,001; F=7,57). Post hoc testy odhalili štatisticky významné rozdiely medzi: (a) Českou republikou vo vzťahu k Maďarsku a Litve; (b) Slovenskom vo vzťahu k Maďarsku a Litve, pričom sa nepreukázali štatisticky významné rozdiely medzi: (a) Českou republikou a Slovenskom; (b) Maďarskom a Litvou (Tabuľka 1). Celkovo sa preukázalo, že respondenti z Českej republiky a Slovenska majú vyššiu úroveň normatívnych presvedčení, ako aj vyššiu frekvenciu konzumácie alkoholu v porovnaní s respondentmi z Maďarska a Litvy (Tabuľka 2).

Tabuľka 1.
Rozdiely medzi krajinami v konzumácii alkoholu a normatívnych presvedčeniach

		NP (T1) *sig.*	*KA (T2)* *sig.*	*NP (T2)* *sig.*
SR	*CZ*	0,162	0,883	0,902
	HNG	**0,012**	**0,016**	**0,003**
	LTV	**< 0,001**	**0,002**	**< 0,001**
CZ	*HNG*	**< 0,001**	**0,019**	**0,004**
	LTV	**< 0,001**	**0,003**	**< 0,001**
HNG	*LTV*	0,271	0,672	0,624

KA = konzumácia alkoholu; NP = normatívne presvedčenia

Tabuľka 2.
Priemery a štandardné odchýlky meraných premenných[2]

	KA (T1)		*NP (T1)*		*KA (T2)*		*NP (T2)*	
	priemer	*SD*	*priemer*	*SD*	*Priemer*	*SD*	*priemer*	*SD*
Česká R.	4,35	1,93	6,70	1,75	3,45	4,13	6,48	1,58
Slovensko	3,33	2,16	6,45	1,88	3,42	2,13	6,45	1,87
Maďarsko	3,46	1,92	6,00	1,62	2,92	1,87	5,94	1,70
Litva	3,13	1,96	5,80	1,78	2,83	2,18	5,85	1,79

KA = konzumácia alkoholu; NP = normatívne presvedčenia

Následne sme analyzovali vzťahy medzi konzumáciou alkoholu a normatívnymi presvedčeniami v jednotlivých krajinách. Zistili sme signifikantné pozitívne vzťahy medzi frekvenciou konzumácie alkoholu a normatívnymi presvedčeniami týkajúcimi sa konzumácie alkoholu typického študenta univerzity (Tabuľka 3), s výnimkou Českej republiky.

Tabuľka 3.
Korelačné analýzy pre jednotlivé krajiny v T1 a T2[3]

		NP (T1)			*NP (T2)*	
		r	*sig.*		*r*	*sig.*
Česká R.	*KA (T1)*	0,029	0,718	*KA (T2)*	0,142	0,081
Maďarsko		0,237**	**0,004**		0,256**	**0,001**
Litva		0,389**	**< 0,001**		0,391**	**< 0,001**
Slovensko		0,390**	**< 0,001**		0,258**	**< 0,001**

KA = konzumácia alkoholu; NP = normatívne presvedčenia

Diskusia

Cieľom štúdie bolo preskúmať rozdiely v konzumácii alkoholu a v normatívnych presvedčeniach u vysokoškolákov 4 európskych krajín zapojených do medzinárodnej štúdie SLiCE. Následne preskúmať vzťah medzi konzumáciou alkoholu a normatívnymi presvedčenia.

V prvej časti sa preukázali signifikantné rozdiely medzi krajinami (medzi Českou republikou vo vzťahu k Maďarsku a Litve; medzi Slovenskom vo vzťahu k Maďarsku a Litve) v konzumácii alkoholu a v normatívnych presvedčeniach. Zistili sme, že respondenti z Českej republiky a Slovenska majú vyššiu úroveň normatívnych presvedčení, ako aj vyššiu frekvenciu konzumácie alkoholu v porovnaní s respondentmi z Maďarska a Litvy. WHO (2010) informuje o tom, že najviac alkoholu sa konzumuje v Európe (CZ, HNG, LTV, SR, PL), naša štúdia potvrdila signifikantné rozdiely medzi krajinami a poskytuje priestor pre ďalšie analýzy. V druhej časti štúdie boli potvrdené signifikantné pozitívne vzťahy medzi frekvenciou konzumácie alkoholu a normatívnymi presvedčeniami (s výnimkou Českej republiky), čo znamená, že vyššia frekvencia konzumácie alkoholu súvisí s vyššou úrovňou normatívnych presvedčení týkajúcich sa konzumácie alkoholu typického študenta univerzity. Tieto zistenia korešpondujú so zisteniami predošlých štúdií (napr. Lewis a Paladino, 2008; Stone a kol., 2012; Yan a kol., 2008).

V ďalších štúdiách je potrebné zamerať sa na širšie spektrum faktorov prispievajúcich ku konzumácii alkoholu a preskúmať podiel týchto faktorov na konzumácii alkoholu v jednotlivých krajinách. Ako aj preskúmať rolu normatívnych presvedčení ako mediátora resp. moderátora vo vzťahu ku konzumácii alkoholu u vysokoškolákov.

Medzi prínosy tejto štúdie patrí preskúmanie rozdielov medzi európskymi krajinami v konzumácii alkoholu a v normatívnych presvedčeniach, ako aj potvrdenie signifikantného pozitívneho vzťahu medzi konzumáciou alkoholu a normatívnymi presvedčeniami. Na druhej strane limitom štúdie je nereprezentatívna vzorka a poskytovania sociálne žiaducich odpovedí. Na záver možno dodať, že táto štúdia opierajú sa o zistenia predošlých výskumov je základom pre ďalšie analýzy v oblasti konzumácie alkoholu vysokoškolákov v spojitosti s normatívnymi presvedčeniami a ďalšími prispievajúcimi faktormi.

Poďakovanie

Poďakovanie patrí aj zahraničným participantom v rámci medzinárodnej štúdie SLiCE, za Českú republiku, Bc. Lucie Jurystová, *Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta, Univerzita Karlova v Praze a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze,* za Litvu Prof. Janina Petkeviciene, *Medical Academy, Public Health Faculty, Lithuanian University of Health Sciences* a za Maďarsko Róbert Urbán, Ph.D., *Department of Personality and Health Psychology, Eötvös Loránd University, Budapest* a Andrea Lukács, *Egészségügyi Kar, University of Miskolc.*

Literatúra

Abar, C., & Maggs, J. (2010). Social Influence and Selection Processes as Predictors of Normative Perceptions and Alcohol Use Across the Transition to College. Journal of College Student Development, 51 (5), 496-508.

Babor, T., Eiddle J. H., Saunders, J., & Monteiro, M. (2001). The Alcohol Use Disorders Identification Test - Guidelines for Use in Primary Care - Second Edition. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Dantzer, C., Wardle, J., Fuller, R., Pampalone, S. Z., & Steptoe, A. (2006). International Study of Heavy Drinking: Attitudes and Sociodemographic Factors in University Students. Journal of American College Health, 55 (2), 83-89.

Dowdall, G., & Wechsler, H. (2002). Studying college alcohol use: widening the lens, sharpening the focus. Journal of studies on alcohol, 14, 14-22.

French, D., & Cooke, R. (2012). Using the theory of planned behaviour to understand binge drinking: The importance of beliefs for developing interventions. British Journal of Health Psychology, 17 (1), 1–17.

Huesmann, R. L, & Guerra, N.G. (1997). Children's Normative Beliefs About Aggression and Aggressive Behavior. Journal of Personality and Social Psychology, 72 (2), 408 – 419.

Lewis, M., & Paladino, D. (2008). Proximal Norms, Selected Sociodemographics, and Drinking Behavior Among University Student Athletes. Journal of Addictions and Offender Counseling, 29 (1), 7–21.

Moreira, M. T., Smith, L., & Foxcroft, D. (January 20, 2010). Social norms interventions to reduce alcohol misuse in University or College students. Retrieved November 29, 2012, from http://summaries.cochrane.org/CD006748/social-norms-interventions-to-reduce-alcohol-misuse-in-university-and-college-students

O'Hara, R.; Harker, D.; Raciti, M.; & Harker, M. (2008). Attitudinal, normative and demographic influences on female students' alcohol consumption. Young Consumers, 9 (1), 7-16.

Orosová, O., Janovská, A., Kopuničová, V., & Vaňová, M. (2012). Základy prevencie užívania drog a problematického používania internetu v školskej praxi. Košice: UPJŠ Filozofická fakulta.

Pischke, C.R., Zeeb, H., van Hal, G., Vriesacker, B., McAlaney, J., Bewick, B.M., Akvardar, Y., Guillen-Grima, F., Orosova, O., Salonna, F., Kalina, O., Stock, C., Helmer, S.M., Mikolajczyk, R.T., 2012. A feasibility trial to examine the social norms approach for the prevention and reduction of licit and illicit drug use in European University and college students. BMC public health 12, 882.

Stone, A., Becker, L. G., Huber, A. M., Catalano, R. F. (2012). Review of risk and protective factors of substance use and problem use in emerging adulthood. Addictive Behaviors, 37, 747–775.

Šebeňa, R., Mikolajczyk, R., & Orosová, O. (2009). Sociodemographics factors and its role in Slovak universty students´ alcohol use. In Orosová, O., Gajdošová, B., Bačíková-Slešková, M., Salonna, F., & Šebeňa, R. Health-related behaviour among adolescents and young adults (203-218). Košice: Equilibria.

Thombs, D., Ray-Tomasek, J., Osborn, C. J., & Olds, R. S. (2005). The Role of Sex-specific Normative Beliefs in Undergraduate Alcohol Use. American Journal of Health Behavior, 29 (4), 342-351.

Wechsler, H., Lee J.E, Kuo, M. & Lee, H. (2000). College binge drinking in the 1990s: A continuing problem. Journal of America College Health. 48 (5), 199-210.

WHO (2010). World Health Statistics 2010. Switzerland: World Health Organization. Retrieved August 3, 2013, from http://www.who.int/whosis/whostat/EN_WHS10_TOCintro.pdf

Yan, F. A., Beck, K. H., Howard, D., Shattuck, T. D., Kerr, M. H. (2008). A Structural Model of Alcohol Use Pathways Among Latino Youth. American Journal of Health Behavior, 32 (2), 209 -219.

CHÁPANIE HODNOTY SLOBODA U AGRESOROV A OBRANCOV ŠIKANOVANIA

Mária Dědová
Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
✉ maria.dedova@gmail.com

Understanding of the value of Freedom with aggressors and defenders of bullying

The paper deals with the analysis of the value of freedom for aggressors and defenders of bullying. The value of freedom is specifically human phenomenon that man has in his behavior and regardless of external events. Understanding the value of freedom helps to understand the activities and direction of the relationships among the aggressors and defenders of bullying. Participants were 139 students 8 grades of primary schools, which were used questionnaires: Questionnaire on bullying for primary schools; Guess Who; Donum Libertatis. The research results showed that the aggressors understand the value of freedom as arbitrariness, unrestricted, boundlessness, while defenders of bullying as the norm, law or choice.

Key words: aggressor, defender, bullying, values

Grantová podpora: Príspevok vznikol v rámci grantového projektu Reg. číslo P 407/12/2325.

Úvod

Šikanovanie možno považovať za sociálno – psychologický problém, ktorý nie je záležitosťou len jednotlivca, ale celej školskej skupiny. Jednotliví žiaci zastávajú rôzne role, ktorými napomáhajú, či zabraňujú rozvoju šikanovania. Kým agresori šikanovania sa vyznačujú silnou potrebou dominovať, vo vzťahu ku spolužiakom reagujú agresívne, sú priebojní, pripravení začať útok, sú necitliví k tomu, čo spôsobujú iným, vykazujú nízku mieru empatie (Olweus, 1995; Sharp, Smith, 2003; Kolář, 2011), tak obrancovia naopak sú empatickí, ochotní pomáhať iným, majú vysoký status v triede, vyššiu sebaúctu, sebaúčinnosťi, disponujú zmyslom pre zodpovednosť (Salmivalli, 2008; Rigby, Johnson, 2005; Sainio et al., 2010; Říčan, Janošová, 2010).

Hodnoty sú univerzálie zmyslu, ktoré nie sú obsiahnuté v jednorázových, jedinečných situáciách, ale v situáciách typických, opakujúcich a vyznačujúcich ľudské podmienky (Frankl, 2010). V existenciálno – kognitívnom zmysle sa hodnoty prejavujú v súvislosti so vzťahom subjektu „k...“ niekomu alebo niečomu. Hodnoty sú identifikované pomocou subjektovo – osobnej aktivity jednotlivca, jeho smerovania, vzťahov, či zaujatého postoja. Sú prežívané ako prirodzená náplň vnútornej aktivity jednotlivca. Druh preferovaných hodnôt má vplyv na smer vzťahov a obsah aktuálne realizovanej existencie (Popielski, 2005).

V najhlbšom základe všetkého ľudského bytia leží sloboda. Ľudská sloboda spočíva vtom, že človek má možnosť niečo voľne používať. Dispozície, rozmanité biologické a psychologické vlohy, sú disponibilné pre našu slobodu. Sama sloboda v sebe zahŕňa vždy dvojaký aspekt, jeden negatívny – „slobodný od“ spôsobu bytia a jeden pozitívny- „sloboda k“ existencii. Táto existencia človeka znamená „mať zodpovednosť“ byť zodpovedným bytím. Existencia je najhlbšie a v poslednej inštancii zodpovedné bytie. Ale so zodpovednosťou, ktorú človek preberá, sa človek slobodne podriaďuje zákonu. Zodpovednosť je preto spätná väzba slobody (Frankl, 2010). Sloboda je iba ľudským fenoménom. Vnútorná sloboda je človeku daná, môže ňou disponovať vždy a za každých okolností bez ohľadu na rodinné prostredie, či vonkajšie udalosti. I keď sloboda je špecificky ľudskou dimenziou, nie každý človek si ju uvedomuje a zažíva rovnako. Každý človek má vnútornú slobodu postaviť sa na odpor iba zdanlivo nevyhnutným, zvonka podmieneným charakterovým deformáciám. Túto vnútornú slobodu vo vzťahu k veľmi silným vplyvom prostredia má človek až do posledného dychu.

Na základe vyššie uvedených charakteristík hodnôt a chápania podstaty slobody človeka ako jedinečného ľudského fenoménu, domnievame sa, že analýza hodnoty Sloboda z existenciálno – psychologického pohľadu napomôže pochopiť aktivity, správanie ako aj smer vzťahov u agresorov a obrancov šikanovania. Cieľom nášho výskumu je konotačné chápanie hodnoty Sloboda, ako aj percipované vlastnosti, či typické správanie slobodného človeka podľa agresorov a obrancov šikanovania.

Metóda

Výskumný súbor tvorilo 139 žiakov 8. ročníkov základných škôl, pričom boli využité metodiky: Dotazník o šikanovaní pre žiakov základných škôl (Olweus, 2006); Guess Who; Donum libertatis (Klčovanská, 2012).

Výsledky

V našom výskume bolo identifikovaných 5,8 % agresorov šikanovania, 7,2 % obrancov šikanovania a 77,7 % žiakov sa na šikanovaní nezúčastnilo. Pri analýze medzipohlavných rozdielov sa ukázalo, že viac chlapcov bolo v roli agresora, kým v roli obrancu šikanovaného bolo viac dievčat.

Následne nás zaujímala axiologická stránka u aktérov šikanovania. Výber hodnôt odrážal trojkomponentový model osobnosti človeka, pričom hodnoty boli rozdelené na Biologické, Psychické, Noetické (viac problematiku rozpracováva Klčovanská, 2005; Popielski, 2005). Kým u agresorov absentovala hodnota Vzdelanie, obrancovia viac preferovali hodnoty Láska, Rodina. Výsledky poukázali, že agresori v porovnaní s obrancami šikanovania sa príliš neodlišujú v preferencii hodnôt najmä v oblasti Biologickej a Psychickej (Graf. č. 1).

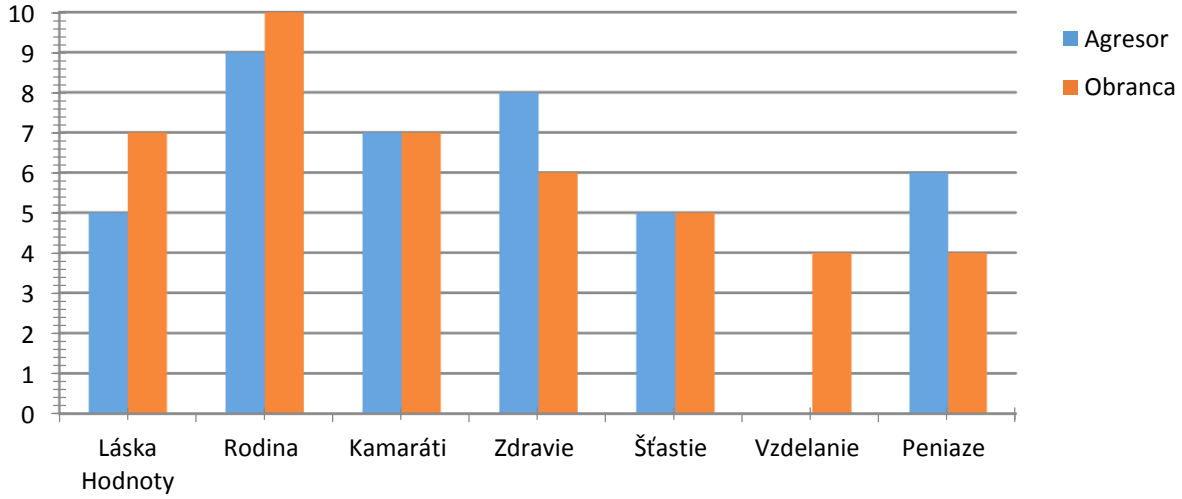

Graf 1. Najpreferovanejšie hodnoty u agresorov a obrancov šikanovania

Najväčší rozdiel sa ukázal vo výbere hodnôt z Noetickej dimenzie, nielen po stránke kvantitatívnej (u agresorov bolo výrazne menej hodnôt z tejto oblasti), ale aj obsahovej. Obrancovia šikanovania preferovali hodnoty ako: viera, Boh, skromnosť, láska pre tých, čo stoja pri mne.

Hlavným cieľom analýzy bolo konotačné chápanie hodnoty Sloboda (Tabuľka 1 a 2). Napreferovanejším spôsobom chápania hodnoty Sloboda u agresorov šikanovania je kategória Sloboda ako svojvôľa, neobmedzenosť, bezhraničnosť.

Tabuľka 1.
Chápanie hodnoty Sloboda u agresorov šikanovania

Dimenzia	Kategória	Príklad
Psychická	**Sloboda ako voľba**	môžem sama rozhodovať, žiť podľa seba, nemusím sa k nikomu viazať
		môžem sa sám rozhodnúť
	Sloboda názoru	vyjadriť svoj názor
Biologická	**Sloboda ako svojvôľa, neobmedzenosť, bezhraničnosť**	môžem si robiť, čo sa mi zachce
		robím si, čo chcem, kedy chcem
		neobmedzovanie, môžem byť dlho vonku
		voľnosť robiť veci podľa seba, nikto mi nerozkazuje

U obrancov šikanovania najdôležitejšími kategóriami boli Sloboda ako norma, zákon; Sloboda ako prežívanie.

Tabuľka 2.
Chápanie hodnoty Sloboda u obrancov šikanovania

Dimenzia	Kategória	Príklad
Noetická	**Sloboda ako vôľa**	niečo môžeme spraviť, máme vlastnú vôľu
Psychická	**Sloboda ako voľba**	možnosť rozhodovať sa
	Sloboda názoru	možnosť vyjadriť svoj názor
		môcť povedať svoj názor
	Sloboda ako prežívanie	krásny pocit, oceán, keď ma nič nedrží
		žiť spokojne, byť šťastná, mať dobrú náladu
		je nenahraditeľná, máme si ju vážiť
	Sloboda ako norma, zákon	robiť legálne veci a činnosti
		správanie podriadené autorite, zákonu
		mať vlastné práva

Následne sme analyzovali ako aktéri šikanovania percipujú vlastnosti a správanie slobodného človeka (Tabuľka 3).

Tabuľka 3.
Subjektívne percipovanie vlastností a správania slobodného človeka podľa agresorov a obrancov šikanovania

VLASTNOSTI slobodného človeka	**Agresor šikanovania**	**Obranca šikanovania**	**SPRÁVANIE slobodného človeka**	**Agresor šikanovania**	**Obranca šikanovania**
	veselý, šťastný, vysmiaty, voľný	milý, usmiaty, šťastný, mierumilovný	**Zamerané na seba**	rozhoduje sám; nemá nadriadeného; robí si, čo sa mu zachce;	
Egocentrické vlastnosti	sebestredný, namyslený, samostatný		**Otvorenosť v správaní**	slobodne, samostatne sa rozhoduje	hovorí svoje názory otvorene; hovorí otvorene v určitých veciach;
Intelektuálne vlastnosti		rozumný, múdry, ide za cieľom, vidí budúcnosť vtom, čo robí, rozhodný	**Dobroprajnosť v správaní**		nie je závistlivý

Ukázalo sa, že agresori viac vnímali slobodného človeka ako človeka s egoistickými vlastnosťami, kým obrancovia ho vnímali ako človeka s intelektuálnymi vlastnosťami. Pri analýze správania typického slobodného človeka, agresori poukazovali na zameranosť na seba, kým obrancovia opisovali u slobodného človeka otvorenosť v správaní.

Diskusia

Analýzou prevalencie šikanovania sme odhalili 5,8 % agresorov šikanovania, 7,2 % obrancov šikanovania. Uvedené výsledky sú porovnateľné so zisteniami iných domácich a zahraničných autorov (porov. Nansel et. al., 2001; Solberg, Olweus, 2003; Bieliková, Bošňáková, 2006 a iní). Pri skúmaní hodnôt u agresorov šikanovania sme zistili vyššiu preferenciu hodnôt z Biologickej a Psychickej dimenzie v porovnaní s obrancami šikanovania. Na podobné výsledky upozornila Dědová (2010), ktorá zistila vyššiu preferenciu Hedonistických hodnôt, Materiálnych hodnôt u agresorov šikanovania.

Výsledky nášho výskumu poukázali, že agresori šikanovania chápu hodnotu Sloboda ako svojvôľu, neobmedzenosť, bezhraničnosť. Vzhľadom na to, že hodnoty motivujú, ovplyvňujú sociálne vzťahy (Klčovanská, 2005), nie je prekvapujúce takéto chápanie hodnoty Sloboda u agresorov šikanovania. Sloboda bez zodpovednosti za seba, svoje správanie, postoje voči druhému je prejavom sebeckosti a egoizmu, ktorým sa agresori vyznačujú. Domnievame sa, že to, čo práve Frankl (2010) uvádza o človeku vo všeobecnosti, platí špeciálne a o to intenzívnejšie pre agresorov šikanovania. Agresori sa ustavične snažia svojej zodpovednosti uniknúť a namiesto toho, aby sa zodpovedali za svoje konanie, snažia sa ho ospravedlňovať. Slobodu vo svojom správaní ospravedlňujú rôznymi vysvetleniami: „provokoval ma; môže si za to sama, je divná....." V slobode správania agresori sa odvolávajú na osobnosť obete, okolnosti, ktoré sa v triede vyskytli, ktoré vyvolali šikanujúce správanie. Je dôležité viesť týchto mladých ľudí k tomu, že vždy preberáme zodpovednosť za svoje správanie, svoj život, za svoju existenciu – tu a teraz. Táto zodpovednosť v konkrétnom prepojení na svoju vlastnú osobu, ako aj na danú situáciu vytvára hľadaný zmysel existencie. Byť zodpovedným je zmyslom ľudského bytia.

Obrancovia šikanovania chápali hodnotu Sloboda ako prežívanie, normu, zákon, čím sa pohybovali v Psychickej dimenzii. Avšak niektorí obrancovia, i keď ich bola menšina, chápali hodnotu Sloboda ako vôľu, čím sa zaradili do Noetického chápania slobody. Táto dimenzia predstavuje východiskový bod pre vysvetľovanie genézy javov typicky ľudského správania sa, sebatranscendovania, sebaodstupu (Popielski, 2005). Jeden z aspektov sebatranscendencie je, že človek siaha mimo seba k nejakému zmyslu, aby ho zachytil, poznal a naplnil. Jedným z vysvetlení správania sa obrancov šikanovania môže byť práve schopnosť prekračovať seba a zaujímať sa o iných.

Práve logoterapia je jednou z terapeutických škôl, ktorá kladie dôraz na slobodu a zodpovednosť človeka. Výchova k slobode a zodpovednosti zahŕňa poznanie, čo je podstatné, dôležité, čo má zmysel v živote. Intervenčné a preventívne programy by mali zahŕňať exploráciu pojmu sloboda. Jednotlivci by mali byť vedení k snahe akceptovať slobodu ľudí v triede, skupine, pretože ovládať druhých je psychologicky najnásilnejšou vecou, ktorú môžeme druhému človeku urobiť.

Literatúra

Bieliková, M., Bošňáková, M. (2006). Šikanovanie žiakov v základných a stredných školách. Prevencia, roč. 5, č. 1, s. 27-36.

Dědová, M. (2010). Hodnoty a prežívanie zmyslu života u agresorov šikanovania. Trnava: Typi Universitatis Tirnaviensis.

Frankl, V. E. (2010). Vôľa k zmyslu. Bratislava: Lúč.

Klčovanská, E. (2005). Hodnoty a ich význam v psychológii. Trnava: Typi Universitatis Tirnaviensis.

Kolář, M. (2011). Nová cesta k léčbe šikany. Praha: Portál.

Nansel, T. R., & Overpeck, M., & Pilla,R. S., & Ruan, W. J., & Simons, Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. Journal of the American Medical Association, 285, 16, p. 2094-2100.

Olweus, D. (1995). Bullying or Peer Abuse at Schoool: Facts and Intervention. Current Directions in Psychological Science, 4, 6, p. 196-200.

Popielski, K. (2005). Noetická dimenzia osobnosti. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave.

Říčan, P., Janošová, P. (2010). Jak na šikanu. Praha: Grada.

Rigby, K., & Johnson, B. (2005). Student Bystanders in Australian Schools. Pastoral care, 23, 2, p. 10-16.

Sainio, M., & Veenstra, R., & Huitsing, G., & Salmivalli, Ch. (2010). Victims and their defenders: A dyadic approach. International Journal of Behavioral Development, 35, 2, p. 144-151.

Solberg, M. E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of schol bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. Aggressive Behavior, 29, 3, p. 239-268.

SPOJITOSŤ MEDZI EMOČNOU INTELIGENCIOU, PERFEKCIONIZMOM A VZŤAHOVOU VÄZBOU U ŠTUDENTOV HUMANITNÝCH ODBOROV

Dominika Doktorová
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie
✉ dominika.doktorova@gmail.com

Connection Between Emotional Intelligence, Perfectionism and Attachment in Students of Humanities

The main goal of our research was to verificate the connection between emotional inteligence measured by USMEQ-i, perfectionism measured by FMPS-D and attachment, which was assessed by ECR-R test. The research was realised on sample of N=100 students of human arts. There wasn´t verified any significant connection between emotional inteligence and perfectionism by the research results, but we confirmed a significant correlation between perfectionism and anxious, avoidant attachment. Emotional inteligence and anxious, avoidant attachment we confirmed a significant negative correlation.

Key words: Emotional inteligence. Perfectionism. Attachment.

Úvod

V súčasnosti sa viacerí výskumníci zaoberajú vzťahom medzi emočnou inteligenciou a perfekcionizmom, perfekcionizmom a vzťahovou väzbou, či emočnou inteligenciou a vzťahovou väzbou. Salovey a Mayer definovali emočnú inteligenciu ako schopnosť monitorovať vlastné emócie i emócie iných ľudí, rozlišovať medzi nimi a využívať tieto informácie k regulácii svojho myslenia a správania (Výrost,2008). Vytvorili model schopností a emočnú inteligenciu merali výkonovými metódami (Schultz, Roberts,2007). Druhý prístup predstavujú zmiešané modely (Bar-On, 2000), ktoré prezentujú emočnú inteligenciu ako súbor schopností a osobnostných charakteristík meraných sebapopisnými metódami (Schultz, Roberts,2007). Dodnes sa odborníkom nepodarilo vytvoriť jednotnú definíciu perfekcionizmu. Najčastejšie je charakterizovaný ako snaha o bezchybnosť (Flett, Hewitt, 2004, Stoeber, 2010), alebo tendencia stanoviť si extrémne vysoký štandard (Winter, 2006). Odborníci vydiferencovali tri typy perfekcionizmu: na seba orientovaný, sociálne podmienený a zameraný na druhých. Všetky tri sú súčasťou personálnych a interpersonálnych komponentov (Flett, 2008). *Pripútanie alebo attachment* je podľa Bowlbyho nutné chápať z pohľadu adaptácie (Adamová, Halama,2009). Podľa modelu Bartolomewovej (in Adamová, Halama,2009) existujú štyri hlavné štýly vzťahovej väzby: bezpečný, zaoberajúci sa, zavrhujúci odmietavý, bojazlivý odmietavý. Podobnú klasifikáciu na základe prác Ainsworthovej uviedla Brennanová, ktorá diferencuje dve dimenzie- úzkosť a odmietanie, v ktorých sa kryštalizujú štyri typy vzťahovej väzby: bezpečný, úzkostný, vyhýbavý, dezorientovaný (inAdamová, Halama,2009).

Vzťah medzi nízkou emočnou inteligenciou a maladaptívnym perfekcionizmom u adolescentov sa podaril verifikovať vo výskume Jacksona a Hicksona (2008). Ulu a Tezera (2010) vo svojej štúdii potvrdili signifikantne významnú koreláciu medzi úzkostným, vyhýbavým štýlom vzťahovej väzby a maladaptívnym perfekcionizmom. Anderson aPerris (2000, in Rice a kol.,2005) zistili, že postoje spojené s perfekcionizmom sú asociované vyhýbavým a úzkostným pripútaním. V ich štúdii sa verifikoval perfekcionizmus ako osobnostná charakteristika, ktorá sa z časti vyvíja z rodičovského vzťahu a ovplyvňuje vzťahy dospelého človeka (Rice,2005). Vo výskumoch sa potvrdila i spojitosť medzi emočnou inteligenciou a bezpečným typom pripútania u detí (Blazová,Bittonová.Reyesová,2003, Matthews, Zeidner, Roberts,2004) a dospelých(Hamarta, Deniz a Saltali, 2009).

Na základe teoretických východísk položených viacerými autormi a už uskutočnených výskumov v oblasti emočnej inteligencie, perfekcionizmu a vzťahovej väzby, sme si stanovili ciele nášho výskumu: zistiť celkovú úroveň emočnej inteligencie a skóre v jednotlivých subškálach, ďalej určiť typ pripútania –attachmentu a napokon zistiť mieru perfekcionizmu u jednotlivých participantov. Následne na základe korelácie zistiť existenciu vzťahov medzi jednotlivými premennými.

Prvú hypotézu a pracovnú hypotézu sme si sformulovali na základe zistenia Jacksona a Hicksa (2008).

H1: Medzi celkovým skóre dotazníku USMEQ-i a skóre dotazníka FMPS-D existuje signifikantne významný vzťah.

H1.1: Jednotlivé hodnoty skór subtestov dotazníka USMEQ-i signifikantne významne korelujú s hodnotou celkového skóre perfekcionizmu nameraného dotazníkom FMPS-D

Výskumné zistenia (Ulu a Tezera,2010, Anderson a Perris,2000, Rice,2005) nás podnietili k vytvoreniu našej druhej hypotézy a pracovných hypotéz.

H2: Perfekcionizmus signifikantne významne koreluje s úzkostným a vyhýbavým attachmentom.

H2.1: Hodnota skóre meraná dotazníkom FMPS-D má signifikantne významný vzťah s hodnotou skóre pre meranie úzkostného attachmentu, nameranou ECR-R.

H2.2: Hodnota skóre meraná dotazníkom FMPS-D má signifikantne významný vzťah s hodnotou skóre pre meranie vyhýbavého attachmentu, nameranou ECR-R.

Poslednú hypotézu a pracovné hypotézy sme vykreovali na podklade výskumných zistení (Blazová, Bittonová a Reyesová, 2003, Matthews, Zeidner, Roberts, 2004, Hamarta, Deniz, Saltali, 2009, Kafetsios, 2004)

H3: Emočná inteligencia signifikantne negatívne koreluje s úzkostným a vyhýbavým attachmentom.

H3.1: Vzťah medzi hodnotou nameranou USMEQ-i a hodnotou nameranou ECR-R v škále vyhýbavého attachmentu je signifikantný a dosiahne negatívny smer.

H3.2: Vzťah medzi hodnotou nameranou USMEQ-i a hodnotou nameranou ECR-R v škále úzkostného attachmentu je signifikantný a dosiahne negatívny smer.

Metódy

Populácia a výberový súbor

Výskumná vzorka pozostávala z 100 participantov, ktorých sme sa snažili vyrovnať z viacerých hľadísk. Všetci boli študentmi pedagogiky na vysokej škole v Zürichu vo vekovom rozmedzí 20 až 25 rokov. Skupinu tvorilo 70 žien a 30 mužov s vekovým priemerom 22,25 rokov (SD=1,07).Vzorku vysokoškolských študentov sme si zvolili s ohľadom na použité testové metódy.

Materiály a aparatúry

V našej práci pracujeme s 3 pojmami, ktorých operacionalizácia je zložitá, vzhľadom na nejednoznačnosť chápania týchto pojmov u samotných výskumníkov. Pre potreby nášho výskumu sa o to pokúsime.

Emočnú inteligenciu charakterizujeme podľa zmiešaného modelu, ktorý bude meraný pomocou sebaopisnej metódy USMEQ-I. USM Emotional Quotient Inventory obsahuje 46 položiek reprezentujúcich sedem dimenzií: emočná kontrola, emočná zrelosť, emočná čestnosť, emočné uvedomovanie, emočné záväzky, emočná sila, emočné vyjadrenie. Respondenti svoje odpovede vyznačujú na 5-stupňovej škále. Jedná sa o neštandardizovaný dotazník, preto sme počítali Cronbachovu alfa, ktorá je vo všetkých položkách väčšia ako 0,893.

Perfekcionizmus definujeme podľa R. O. Frosta (1990 in Stober 2010). Na jeho zachytenie použijeme FMPS-D, ktorá obsahuje 35 položiek, na ktorej respondenti bodujú mieru súhlasu, produkuje úplné skóre perfekcionizmu, a rovnako tak produkuje aj skóre na 6-tich subškálach: zameranie na chyby, osobné štandardy, rodičovské očakávania, rodičovská kritika, pochyby o akciách, organizácia.

Attachment je pripútanie k primárnej osobe, na základe ktorého sa vytvára pracovný model, ktorý umožňuje jedincovi predikovať správanie iných osôb. Na zachytenie attachmentu používame 36

položkový dotazník ECR-R, kde získame škálu úzkosti a škálu vyhýbania. Participanti vyjadrujú svoje pocity, myšlienky a očakávania o romantickom partnerovi.

Výskumný plán

Pre dosiahnutie cieľov nášho výskumu sme sa rozhodli použiť korelačný výskum. Na získanie dát potrebných na verifikáciu uvedených hypotéz sme pracovali v rámci bivariačnej analýzy. Na meranie sily vzťahov daných premenných sme využili Spearmanov koeficient poradovej korelácie, pretože sme pracovali s poradovými premennými. Spearmanov koeficient korelácie nám určuje rôznu mieru závislosti, ktorú budeme interpretovať na základe tejto schémy:

Hodnota do 0,3 .....mierna závislosť

Hodnota od 0,3 do 0,6 ..... stredná závislosť

Hodnota nad 0,6..... silná závislosť

Výsledky

Výsledky nám poskytujú odpovede na hypotézy a pracovné hypotézy. Medzi celkovým skóre dotazníku USMEQ-i a skóre dotazníka FMPS-D neexistuje signifikantne významný vzťah($r=0,102$, $p>0,05$), z čiže hypotéza č.1 sa nepotvrdila.

Tabuľka 1.

	Emočná inteligencia
Perfekcionizmus (Spearmanov koeficient)	,102
Sig. (2-tailed)	,670

Nepodarilo sa nám verifikovať existenciu signifikatne významného vzťahu medzi skórami jednotlivých subtestov USMEQ-i a FMPS-D ($r_1=-0,260$,$r_2=0,015$, $r_3=0,404$,$r_4=0,248$ $r_5=0,130$, $r_6=0,206$, $r_7=0,148$ $p>0,05$) .

Tabuľka 2.

	Subškály	Perfekcionizmus
Emočná inteligencia (Spearmanov koeficient)	Emočná kontrola	-,260
	Emočná zrelosť	,015
	Emočná čestnosť	,404
	Emočné uvedomovanie	,248
	Emočné záväzky	,130
	Emočná sila	,206
	Emočné vyjadrenie	,148

Korelácia medzi perfekcionizmom a úzkostným attachmentom $r_1=0,554$ (stredná závislosť, $p<0,05$), perfekcionizmom a vyhýbavým attachmantom $r_2=0,531$(stredná závislosť), $p<0,05$) dosiahla hranicu významnosti, čím sme verifikovali hypotézu č.2 a jej pracovné hypotézy (2.1, 2.2).

Tabuľka 3.

	Attachment– úzkosť	Attachment– vyhýbavý
Perfekcionizmus (Spearmanov koeficient)	,554	,531
Sig. (2-tailed)	,000	,000

Medzi emočnou inteligencou a úzkostným attachmentom $r_1=-0,434$(stredná závislosť, $p<0,05$), emočnou inteligenciou a vyhýbavým attachmentom $r_1=-0,501$(stredná závislosť, $p<0,05$) existuje signifikantne významný vzťah v negatívnom smere. Z rezultátov vyplýva, že sme potvrdili hypotézu č.3 i jej pracovné hypotézy (3.1,3.2).

Tabuľka 4.

	Attachment– úzkosť	Attachment– vyhýbavý
Emočná inteligencia (Spearmanov koeficient)	-,434	-,501
Sig. (2-tailed)	,004	,001

Diskusia a interpretácia výsledkov

Na základe našich zistení sa nám nepodarilo dokázať signifikantne významný vzťah medzi emočnou inteligenciou a perfekcionizmom, čo môže byť spôsobené nezameraním sa na meranie sociálne podmieneného perfekcionizmu. Ak by sa naše výsledky opakovali i v iných výskumoch znamenalo by to, že sa jedná o navzájom nezávislé premenné. V našom výskume sa nám podarilo verifikovať existenciu signifikatne významnej korelácie medzi úzkostným, vyhýbavým attachmentom a perfekcionizmom. Výskumníci sa zhodujú v negatívnom efekte sebakritiky a vysokých štandardov na reprezentáciu seba pri nie bezpečne pripútaných ľuďoch. Prijatie kritických postojov pri úzkostných osobách, môže podporiť nárast zníženého self-esteem (Hewit a kol,2008). Predpokladali sme, že emočná inteligencia bude prameniť z bezpečného pripútania, čo sa nám podarilo potvrdiť i v našom výskume(Matthews, Zeidner, Roberts,2004). Medzi emočnou inteligenciou a vyhýbavým a úzkostným attachmentom sme zaznamenali signifikatne významnú negatívnu koreláciu.

Literatúra

Adamovová L., Halama P. (2009). Vzťahová väzba a religiozita (101s.). Bratislava: Slovak Academic Press.

Bar-On, R. (2000). Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical manual. Toronto, Canada: Multi-Health Systems.

Blaz, M., Bitton, A., Reyes, R. (2003). Developing Your Child's Emotional Intelligence. - 10 Steps to Self Control by Age Three (200 p.). Gretna, LA: Wellness Institute.

Flett G.L., Goldstein A. a kol.(2008) Perfectionism and Binge Drinking in Canadian Students Making the Transition to University. (250p.). Journal of American college health: Clinical and Program Note, 2008, vol.57, no. 2, p. 250.

Flett G.L., Greene A. Hewitt P.L. (2004). Dimensions of perfectionism and anxiety sensitivity (19p.). Journal of Rational-Emotive & Cognitive- Behavior Therapy, Spring 2004, Vol. 22, Issue 1, p. 39-57.

Hamarta, E., Deniz, M. E., Saltali, N. (2009). Attachment Styles as a Predictor of Emotional Intelligence (17 p.). Educational Sciences: Theory & Practice, Winter2009, Vol. 9 Issue 1, p213-229, 7 Charts.

Jackson, M. & Hicks, R. E. (2008). Low emotional intelligence and maladaptive perfectionism. In S. Boag (Ed.), Personality down under: Perspectives from Australia (pp. 41-52). New York, United States: Nova Science Publishers.

Lo CH., Walsh A., a kol. (2009). Measurung attachment security in patient with advanced cancer: psychometric properties of modified and brief Experiences in Close Relationship scale (9p.). Psycho-Oncology, 2009, 18, p. 490-499.

Matthews, G., Zeidner, M., Roberts, R. D. (2004). Emotional intelligence: science and myth (718 p.). MIT Press.

Rice G.K. Lopez F.G. Vergara D. (2005) Parental/Social Influences on Perfectionism and Adult Attachment Orientations, (27p.). Journal of Social and Clinical Psychology, Vol. 24, Issue 4, p. 580-605.

Saiful, M., Fuad, A., Rahman, A. (2010). The USM Emotional Quotient Inventory (ESMEQ-i) Manual (21 p.). KKMED Publications.

Stoebrel J. Yang H. (2010) Perfectionism and emotional eeactions to perfect and flawed achievements: Satisfaction and pride only when perfect, (6p.). Personality and Individual Differences, Vol. 49, Issue 3, p. 246-251.

Schulze, R., Rober, R. (2007). Emoční inteligence: přehled základních přístupu a aplikací. (368s.). Praha: Portál.

Výrost, J. (2008). Sociální psychologie (404 s.). Praha: Grada Publishing a.s.

Winter R. (2006). Perfekcionizmus: [perfekcionizmus] cesta do neba, alebo do pekla? Bratislava: Porta Libri.

DOMÉNOVĚ SPECIFICKÁ KREATIVITA VE VZTAHU K ÚROVNI EMPATIZACE A SYSTEMIZACE

Daniel Dostál, Tereza Záškodná, Alena Plháková
Katedra psychologie FF UP Olomouc
daniel.dostal@upol.cz

Domain-Specific Creativity in Relation to the Level of Empathizing and Systemizing

Contemporary research on creativity is intensively involved with personality differences among representatives of various scientific and artistic disciplines. The aim of our research was to examine domain-specific creativity in relation to empathizing and systemizing within the Simon Baron-Cohen's E-S theory. The research sample consisted of 1112 university students who were administrated these questionnaires: Kaufman´s Domains of Creativity Scale (K-DOCS), Creative Achievement Questionnaire (CAQ), Empathizing Quotient (EQ) and Systemizing Quotient (SQ). The results suggest that specific creative interests are associated with different levels of empathizing and systemizing.

Key words: creativity, empathizing, systemizing, art, science

Studie byla podpořena grantem č. CZ.1.0/2.3.00/30.004 POST UP, financovaným z ESF, a grantem SGS-IGA č. FF_2013_022 Doménově specifická kreativita.

Úvod

Mezi odbornými články z oboru psychologie neustále roste počet prací zabývajících se tvořivostí. Zatímco do 50. let 20. století bylo na toto téma publikováno méně než 200 článků (Guilford, 1950), na začátku 90. let jich bylo více než 9000 (Feist & Runco, 1993). Dnes můžeme v databázích Web of Knowledge po zadání slova kreativita získat odkazy na více než 40000 článků. I přes tento rostoucí zájem o výzkum tvořivosti nebylo dosud dosaženo shody ve zcela fundamentální otázce: Existuje jediná univerzální kreativita, nebo se v jednotlivých doménách umění, vědy či každodenní praxe projevuje specifická tvořivost, nepřenositelná do jiných oblastí?

Teorie zaměřující se na povahové rysy tvořivých jedinců tradičně směřují k modelu jediné obecné kreativity, který podporují výsledky výkonnostních testů schopností souvisejících s tvořivostí (např. divergentního myšlení), jež bývají doménově nespecifické (Plucker, 1999; Torrance, 1967). Proti nim stojí koncepce zkoumající tvůrčí produkt, které obvykle nacházejí řadu kreativit, uplatňujících se v rámci různých oblastí (Kaufman, 2012; Silvia, Kaufman, & Pretz, 2009). K existenci doménově specifických tvůrčích schopností se přiklánějí také někteří významní teoretici. Patří k nim H. Gardner (1999), jehož rozmanité inteligence lze chápat i jako oblasti kreativity, či G. Feist (2004), který popsal sedm domén mysli (psychologie, fyzika, biologie, lingvistika, matematika, umění a hudba).

Některé teorie se pokoušejí najít kompromis mezi oběma extrémními stanovisky. Patří k nim teoretický model zábavního parku (*Amusement Park Theoretical Model, APT*) (Baer & Kaufman, 2005), který představuje kreativitu jako hierarchicky členěnou vlastnost s pomocí následujícího přirovnání: Chceme-li vyrazit za zábavou, musíme splňovat určité předpoklady, například mít peníze na zaplacení vstupenky. Pokud je máme, je nezbytné se rozhodnout, jaký druh zábavy je nám nejbližší – zda navštívíme zoo nebo třeba aquapark. Pak si musíme vybrat některý ze zábavních parků tohoto druhu. Teprve nakonec si zvolíme konkrétní atrakci. Analogicky platí, že máme-li se věnovat tvůrčí aktivitě, musíme splňovat určité podmínky, k nimž patří nadprůměrná inteligence, motivace či vhodné prostředí. Pokud je splňujeme, vybíráme si nejprve širokou tematickou oblast (*general thematic area*), jakou je věda nebo umění, pak o něco užší doménu (*domain*), k nimž patří fyzika či hudba, a nakonec mikrodoménu (*micro-domain*), představující konkrétní tvůrčí činnost. Každý z těchto výběrů je podřízen vlastnostem jedince i jeho okolí, které jej směřují k určitým volbám, zatímco jiné blokují. Tvořivost lze tedy chápat jako celek, složený z vlastností od zcela všeobecných až po velmi specifické, které najdou uplatnění jen v malém počtu mikrodomén.

Empatizace a *systemizace*, popsané Simonem Baron-Cohenem v rámci jeho E-S teorie, by mohly patřit k vlastnostem, usměrňujícím tvůrčí potenciál daného jedince (Baron-Cohen, 2009; Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Baron-Cohen definuje systemizaci jako snahu nebo schopnost porozumět logickým pravidlům, která regulují chování různých systémů, provázenou tendencí

podobné systémy vytvářet, předvídat jejich chování a řídit je. Systémy lze podle něj dělit do těchto kategorií: technické (počítače, hudební nástroje), přírodní (příliv a odliv, teplá a studená fronta), abstraktní (matematika, počítačové programy), sociální (volby, právní normy), organizační (sbírky, knihovny) a pohybové (technika sportu či hra na hudební nástroje). Všechny systémy se řídí logickým principem „když se stane A, následuje B“ (Baron-Cohen, et al., 2003). Empatizaci (respektive empatii) lze definovat jako snahu nebo schopnost rozpoznávat mentální stavy druhých lidí a reagovat na ně vhodnými emocemi (Baron-Cohen & Wheelwright, 2004).

V této studii se zaměříme na doménově specifickou kreativitu s cílem prozkoumat, do jaké míry souvisí s úrovní systemizace a empatizace.

Metoda

Soubor

Výzkumu se zúčastnilo 1112 dobrovolníků z řad vysokoškolských studentů ve věku 18,8 až 30,0 let (M = 22,8, SD = 2,12). Soubor byl vyrovnaný z hlediska studijního zaměření (humanitní či společenskovědní a přírodovědné či technické). V zastoupení studentů a studentek je v něm však zřetelná disproporce (836 žen versus 276 mužů). Ženy tedy tvořily tři čtvrtiny respondentů.

Metody

Účastníkům výzkumu byly prostřednictvím webové aplikace předloženy následující dotazníky: *Kvocient systemizace* (SQ) a *Kvocient empatizace* (EQ) vycházejí z E-S teorie Barona-Cohena. Každá z těchto metod obsahuje 60 položek, které respondent posuzuje na čtyřbodové škále Likertova typu (od „zcela nesouhlasím“ po „zcela souhlasím“). Bodováno je 40 položek, dalších 20 slouží k odvedení pozornosti od zkoumaného konstruktu. Odpovědi ve směru systemizace či empatizace jsou hodnoceny jedním až dvěma body (Baron-Cohen, 2009; Baron-Cohen & Wheelwright, 2004).

Kaufmanova škála doménově specifické kreativity (K-DOCS) obsahuje popis 50 činností. Respondent má s pomocí pětibodové škály posoudit, nakolik je při jejich vykonávání kreativní ve srovnání se svými vrstevníky. Dotazník byl vytvořen pomocí faktorové analýzy; je složen z 5 škál reprezentujících domény kreativity. Vzhledem k obtížnosti překladu jejich názvů používáme v této práci původní anglická označení. Faktor *Self/Everyday* popisuje interpersonální a intrapersonální kreativitu. Faktor *Scholarly* obsahuje činnosti související se schopností kritického myšlení či debatování. K jeho nejsilnějším položkám patří „diskutování kontroverzního tématu z vlastního úhlu pohledu“. Faktor *Performance* zahrnuje hudební kreativitu a tvůrčí psaní. Je sycen například položkou „psaní textu k zábavné písni“. Faktor *Mechanical/Science* sdružuje mechanické schopnosti a zájem o vědu a matematiku. Ukázkovými položkami jsou „stavění něčeho mechanického (např. robota)“ či „psaní počítačového programu“. Faktor *Artistic* souvisí s vizuálním uměním. Nejsilnějšími položkami jsou „vytváření sochy nebo keramiky“ a „skicování osoby nebo předmětu“ (Kaufman, 2012).

Dotazník kreativní úspěšnosti (CAQ) představuje poměrně netradiční nástroj k měření tvořivosti. Jedná se o seznam 70 položek, popisujících kreativní úspěchy, jež jsou rovnoměrně rozděleny do deseti škál: Vizuální umění, Hudba, Tanec, Architektura, Tvůrčí psaní, Humor, Vynálezectví, Věda, Divadlo a film a Kulinářské umění. Položky jsou bodovány podle významnosti úspěchu jedním až sedmi body. U některých z nich má jedinec uvést, kolikrát daného úspěchu dosáhl. Skór položky se pak násobí tímto číslem. Dotazník tedy zkoumá konkrétní úspěchy daného jedince, čímž se snižuje míra zkreslení v důsledku sociální žádoucnosti. Je zaměřen především na výjimečné tvůrčí nadání, čemuž odpovídá i distribuce výsledků. Většina respondentů získává na jednotlivých škálách žádný nebo jeden bod. Někteří nicméně dosáhnou skóry v řádech desítek až stovek bodů.

Metody analýzy

Vztah domén kreativity k úrovni empatizace a systemizace byl zkoumán pomocí regresní analýzy. V případě dotazníku K-DOCS umožňuje rozdělení výsledků jejich přímé použití. U dotazníku CAQ však vyžaduje extrémní zešikmení dat jejich transformaci. Účastníky výzkumu jsme proto v každé oblasti rozdělili na tvořivé a netvořivé. Klíčem byl percentil roven 90 % nebo vyšší. Rozdělená data

jsme pak zkoumali pomocí logistické regrese. Tento postup je velmi nešetrný k informaci uchované v datech a drasticky snižuje sílu testu. Vzhledem k náročnosti alternativních postupů jsme mu však dali přednost před jinými možnostmi (viz Silvia et al., 2009).

Výsledky

Nalezené regresní koeficienty (beta) jsou vyneseny v grafech 1 a 2. Grafický způsob prezentace umožňuje pozorovat vzniklé shluky škál podle jejich souvislosti s dimenzemi empatizace a systemizace.

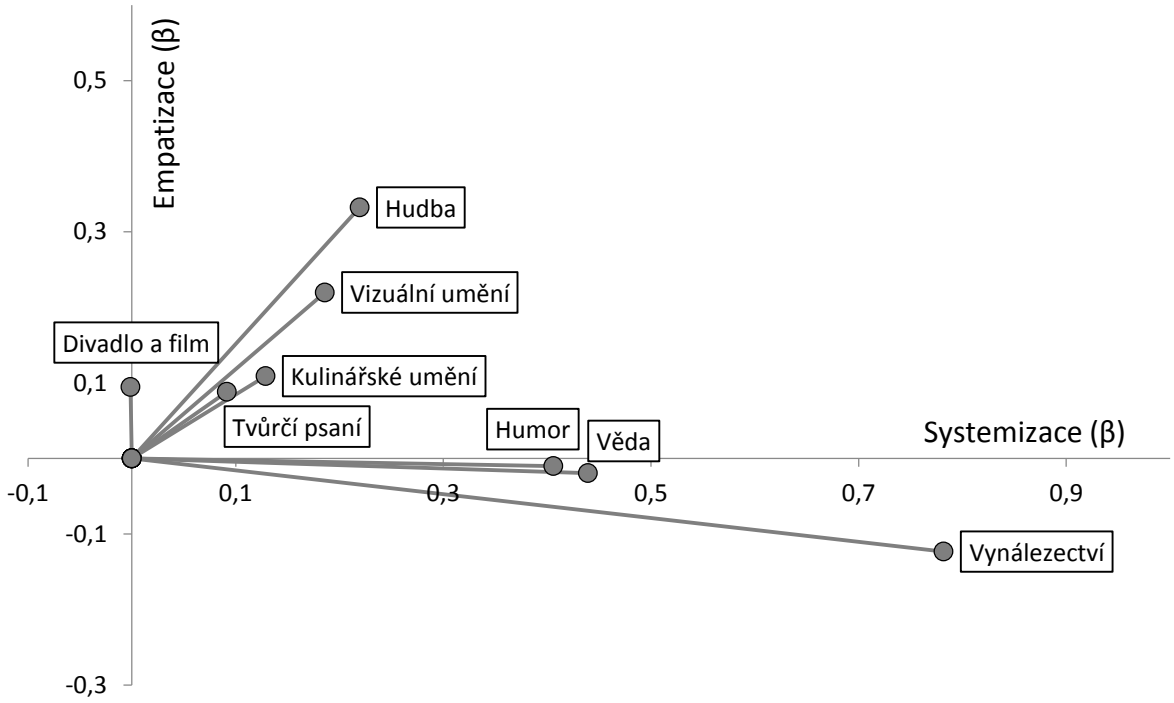

Graf 1. Vztah systemizace a empatizace ke škálám dotazníku CAQ (logistická regrese)

Škály jsou uspořádány do dvou trsů – jeden je tvořen doménami tvořivosti, které korespondují s vysokou mírou systemizace a na empatizaci jsou prakticky nezávislé. Patří k nim Humor, Věda a zejména Vynálezectví, u něhož pozorujeme slabý negativní vztah k empatizaci ($\beta = -0{,}12$). Druhý trs tvoří domény, které v kladném směru souvisí s empatizací i systemizací. Jsou jimi zejména Hudba a Vizuální umění. Slabé kladné vztahy k oběma prediktorům ($\beta < 0{,}15$) se objevily i u Kulinářského umění a Tvůrčího psaní. U škály Divadlo a film nepozorujeme žádnou souvislost se systemizací a jen slabou souvislost s empatizací ($\beta = 0{,}09$). Škály Architektura a Tanec byly z analýzy vyřazeny. V obou dvou případech byla důvodem jejich nedostatečná diskriminační schopnost – prakticky všichni studenti dosáhli skóre 0 nebo 1.

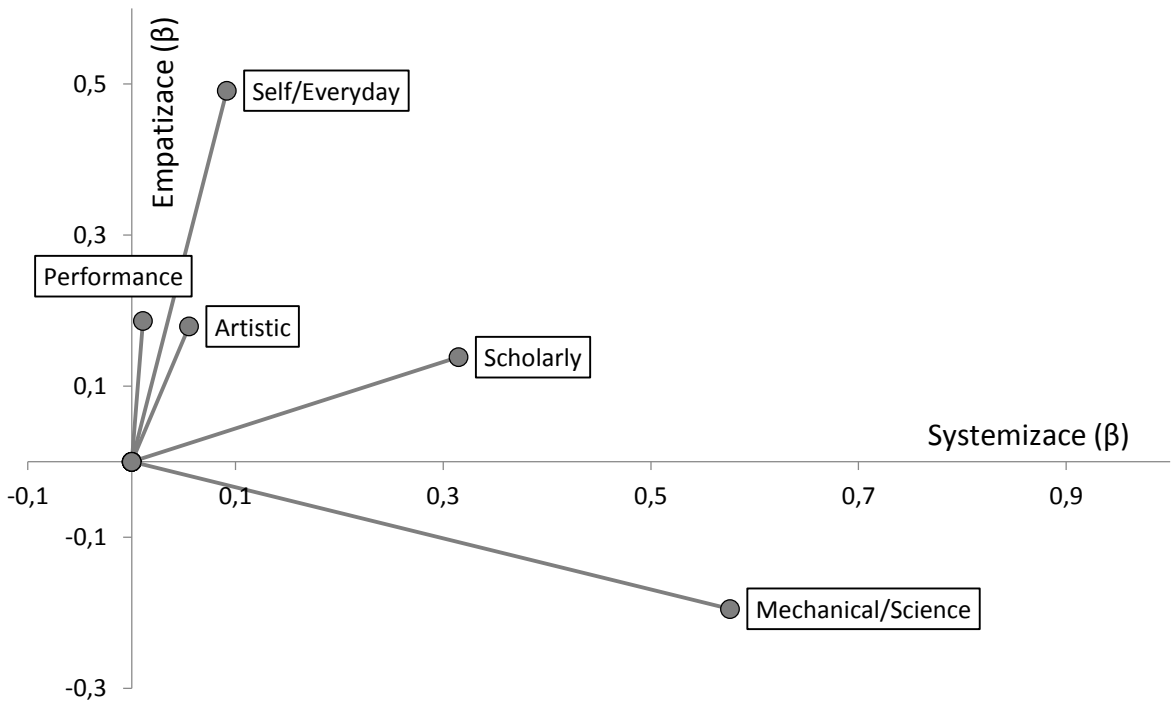

Graf 2. Vztah systemizace a empatizace ke škálám dotazníku K-DOCS (lineární regrese)

U inventáře K-DOCS jsme zjistili obdobné uspořádání výsledků jako u předešlého dotazníku. Faktor Mechanical/Science má výrazný kladný vztah k systemizaci a záporný k empatizaci. Faktor Scholarly souvisí v pozitivním směru s oběma sledovanými dimenzemi. Faktory Artistic, Performance a Self/Everyday tvoří trs, který koresponduje zejména s vysokou mírou empatizace. Nejvýraznější je tato souvislost u faktoru Self/Everday ($\beta < 0{,}49$).

Diskuse

Výsledky naší studie nasvědčují tomu, že doménově specifická kreativita souvisí s rozdílnou mírou systemizace a empatizace, což je zřetelné zejména u systemizace, jež je v úzkém vztahu s technickou, vědeckou a matematickou tvořivostí. Její vliv se nicméně zdá být univerzální – prakticky žádná škála použitých dotazníků kreativity nevykazuje s tímto konceptem záporný vztah. Zdá se tedy, že schopnost integrovat jednotlivosti do logicky uspořádaných celků je důležitou komponentou tvořivosti. Empatizace naproti tomu souvisí především s uměleckými disciplínami a s intrapersonální i interpersonální tvořivostí.

Poněkud překvapivý je úzký vztah mezi humorem a systemizací, a to bez jakékoli vazby k empatizaci. Pro vytvoření žertu zřejmě potřebujeme plně porozumět systému, v jehož rámci vzniká. Lze spekulovat o tom, že vysoká míra empatie produkci humoru spíše škodí – humor často zesměšňuje, dehonestuje a do určité míry zraňuje. Senzitivita k emocím druhých lidí proto může vtipné nápady spíše blokovat.

Naše studie má řadu omezení, daných nerovnoměrným zastoupením mužů a žen i osob různého věku a vzdělání. Sběr dat probíhal prostřednictvím webové aplikace, což mohlo vést k různým zkreslením, daným „samovýběrem“ účastníků.

Literatura

Baer, J., & Kaufman, J. C. (2005). Bridging generality and specificity: The Amusement Park Theoretical (APT) model of creativity. Roeper Review, 27, 158-163.

Baron-Cohen, S. (2009). Autism: The Empathizing-Systemizing (E-S) Theory. Year in Cognitive Neuroscience 2009, 1156, 68-80.

Baron-Cohen, S., & Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: An investigation of adults with Asperger syndrome or high functioning autism, and normal sex differences. Journal of Autism and Developmental Disorders, 34(2), 163-175.

Feist, G. J. (2004). Domain-specific creativity in the physical sciences. In J. C. Kaufman & J. Baer (Eds.), Creativity across domains: Faces of the muse (pp. 123-137). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Feist, G. J., & Runco, M. A. (1993). Trends in the creativity literature: An analysis of research in the Journal of Creativity Behavior (1967-1989). Creativity Research Journal, 6, 271–286.

Gardner, D. H. (1999). Dimenze myšlení: teorie rozmanitých inteligencí. Praha: Portál.

Guilford, J. P. (1950). Creativity. American Psychologist, 5, 444-454.

Kaufman, J. C. (2012). Counting the Muses: Development of the Kaufman Domains of Creativity Scale (K-DOCS). Psychology of Aesthetics Creativity and the Arts, 6(4), 298-308.

Plucker, J. A. (1999). Is the proof in the pudding? Reanalyses of Torrance's (1958 to present) longitudinal data. Creativity Research Journal, 12(2), 103-114.

Silvia, P. J., Kaufman, J. C., & Pretz, J. E. (2009). Is Creativity Domain-Specific? Latent Class Models of Creative Accomplishments and Creative Self-Descriptions. Psychology of Aesthetics Creativity and the Arts, 3(3), 139-148.

Torrance, E. P. (1967). The Minnesota Studies of Creative Behavior: National and International Extensions. Journal of Creative Behavior, 1, 137-154.

SOCIÁLNA OPORA V PRÁCI A V RODINE A JEJ VZŤAH K PERCEPCII DOMÁCICH A PRACOVNÝCH POVINNOSTÍ

Denisa Fedáková, Katarína Naser
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice
✉ dfedak@saske.sk, naser@saske.sk

Social support at work and in family and its relationship with the perception of work and family duties

Social support has been researched mostly in relation to work and family reconciliation. In general there are two forms of social support: work social support and family social support. The sample was 80 working parents (60 females, 20 males), married (employed spouse, living in one household with a child/children (not older than 15). We analysed the level of perceived support at work and from the family. Results confirm the importance of examining both forms of social support and their relationship with characteristics of work and family setting.

Keywords: social support, work and family duties, gender differences

Úvod

Rodina je dlhodobo jednou z najdôležitejších hodnôt pre väčšinu ľudí. Avšak významné miesto v živote mužov a žien má aj zamestnanie. V minulosti sa pozeralo na prácu a rodinu ako na dve oddelené sféry, ktoré sa navzájom neovplyvňujú. So zmenami v spoločnosti (napr. zvyšujúci sa počet dvojpríjmových rodín, zamestnaných žien a slobodných matiek) nastala aj zmena v pohľade na prepojenie práce a rodiny (Gallie, Russell, 2009). V začiatkoch boli výskumy založené na predpoklade, že viacnásobné roly nevyhnutne vytvárajú napätie a tak sa dostáva pracovná a rodinná sféra do konfliktu. Hovoríme o konflikte práca a rodina, ktorý sa definuje ako „forma medzirolového konfliktu, v ktorom tlaky pracovných a rodinných rolí sú po istej stránke vzájomne nekompatibilné." (Greenhaus, Beutell, 1985, 77). Až okolo roku 2000 sa začala pozornosť v oblasti výskumu venovať pozitívnemu prepojeniu práce a rodiny, pretože viacnásobné roly nemusia nevyhnutne spôsobovať napätie a stres, ale môžu mať aj obohacujúci vplyv na život. O obohacovaní medzi prácou a rodinou hovoríme vtedy, keď skúsenosti získané v jednej sfére prispievajú k lepšej kvalite života v druhej sfére (Greenhaus, Powell, 2006).

Výskumníci sa od začiatku snažili zistiť, ktoré faktory ovplyvňujú mieru prežívania pozitívneho alebo negatívneho prelínania práce a rodiny. Jednou z dlhodobo skúmaných premenných je sociálna opora. Všeobecne možno sociálnu oporu vnímať ako faktor zohrávajúci úlohu pri tom, či jednotlivec vníma nadmernú záťaž a stres plynúci z pracovných či rodinných povinností (Seiger & Wiese, 2009).

Opora v práci

Oporu v práci môžu zamestnancovi poskytnúť spolupracovníci, nadriadený alebo organizácia. Nadriadený môže napríklad umožniť zamestnancovi, aby prežíval menší stres v práci tým, že s ním prediskutuje rodinné problémy a bude flexibilný, keď sa vyskytne nejaká krízová situácia (Carlson, Perrewé, 1999). Rovnako aj priateľský kolektív, kde sú zamestnanci/kolegovia v prípade potreby ochotní jeden druhého zastúpiť, je dôležitým aspektom redukcie konfliktu práce a rodiny (van Daalen, Willemsen, Sanders, 2006). Metanalýzy a mnohé výskumy sa zhodujú v tom, že podporná organizačná kultúra a podporujúci nadriadený sú prospešní pri redukovaní konfliktu práce a rodiny (Byron, 2005; Eby a kol., 2005; Lapierre a kol., 2008). Ďalšie metaanalýzy potvrdili aj medzidoménové vzťahy, t.j. opora v práci okrem toho, že ovplyvňuje mieru zasahovania práce do rodiny, vplýva aj na mieru zasahovania rodiny do práce, pričom je ale tento vzťah slabší (Bellavia, Frone, 2005; Ford, Heinen, Langkamer, 2007). Vzťah medzi pracovnou oporou a obohacovaním z práce do rodiny nie je taký jednoznačný. Napríklad Grzywacz a Marks (2000) uvádzajú, že nižšia miera opory od kolegov v práci a od nadriadených silne korelovala s nižšou úrovňou pozitívneho prelínania sa práce do rodiny.

Opora v rodine

Opora a pomoc, ktorú dostáva jedinec od členov rodiny, prispieva podľa mnohých výskumov k zníženiu miery prežívaného konfliktu práce a rodiny. Avšak aj v tejto oblasti môžeme nájsť nekonzistentné výsledky. Niektoré štúdie našli významný negatívny vzťah medzi oporou v rodine a konfliktom rodina-práce (ďalej konflikt R→P), avšak nepreukázal sa žiaden vzťah s konfliktom práca-rodina (ďalej konflikt P→R) (van Daalen, Willemsen, Sanders, 2006; Matthews, Bulger, Barnes-Farrell, 2010). V niektorých sa naopak nepreukázal žiaden vzťah s konfliktom R→P, ale s konfliktom P→R áno (Aryee a kol., 1999), zatiaľ čo iné prehľadové štúdie našli štatisticky významný vzťah medzi oporou a oboma smermi konfliktu (Michel a kol., 2011). Čo sa týka obohacovania práce a rodiny, napríklad Siu et al. (2010) našli pomerne silné priame a tiež nepriame vzťahy medzi oporou v rodine a obohacovaním z rodiny do práce.

Na základe uvedeného, cieľom tejto štúdie je zistiť mieru vnímanej opory v zamestnaní a v rodine a rodové rozdiely v miere opory prijímanej v práci a v rodine. Ďalej zistiť vzťahy medzi mierou prijímanej pracovnej a rodinnej opory a konfliktom P→R, konfliktom R→P ako aj obohacovaním v oboch smeroch a vybranými charakteristikami pracovných a rodinných povinností. Na záver zistiť odlišnosti vo vzťahoch medzi sledovanými premennými v závislosti od rodu.

Vzorka

Vzorku tvorilo 80 zamestnaných rodičov, 60 žien a 20 mužov. Do vzorky boli zahrnutí iba tí respondenti, ktorí splnili nasledovné kritéria: sú vo veku medzi 20 až 50 rokov, sú zamestnaní, žijú v manželskom zväzku a aj partner/partnerka má zamestnanie a majú aspoň jedno dieťa do 15 rokov, ktoré s nimi žije v domácnosti.

Metody

Na meranie sociálnej opory sme použili dotazník, ktorý vo svojej štúdii aplikovali van Daalen, Willemsen a Sanders (2006). Dotazník sociálnej opory má 16 položiek – 2 subškály: opora pracovná (8 položiek) a opora rodinná (8 položiek). Zisťuje mieru sociálnej opory v domácom a pracovnom prostredí poskytovanej respondentovi. Subškála pracovnej opory: sociálna opora poskytovaná kolegami - 4 položky a sociálna opora poskytovaná nadriadeným – 4 položky. Reliabilita spomínaných subškál je 0,84 a 0,94. Subškála rodinnej opory: sociálna opora poskytovaná partnerom – 4 položky a sociálna opora poskytovaná príbuznými – 4 položky. Reliabilita uvedených subškála je 0,93 a 0,91. Respondenti odpovedali na otázky typu: Do akej miery vás partner pochváli za vaše úspechy? na 5-bodovej škále 1 - vôbec nie a 5 - veľkou mierou.

Na meranie konfliktu P→R a R→P a obohacovania P→R a R→P sme použili 4 položky: Napr. Trápia ma pracovné problémy aj keď som s rodinou, Moja práca mi pomáha byť lepším členom rodiny. Respondenti odpovedali na 5-bodovej škále od 1 - rozhodne nesúhlasím do 5 - rozhodne súhlasím.

Charakteristiky pracovných a rodinných povinností sme zisťovali piatimi položkami (CH1-CH5): Moja práca ma stresuje, Moja práca je pre mňa dôležitá, Rodinné povinnosti ma stresujú, Rodinné povinnosti sú pre mňa dôležité, Domáce práce ma stresujú. Respondenti odpovedali na 5-bodovej škále od 1 - rozhodne nesúhlasím do 5 - rozhodne súhlasím.

Výsledky

Neboli potvrdené rodové rozdiely v miere sociálnej opory poskytovanej respondentom. Zaujímavé výsledky priniesol pohľad na mieru sociálnej opory poskytovanej doma a v práci.

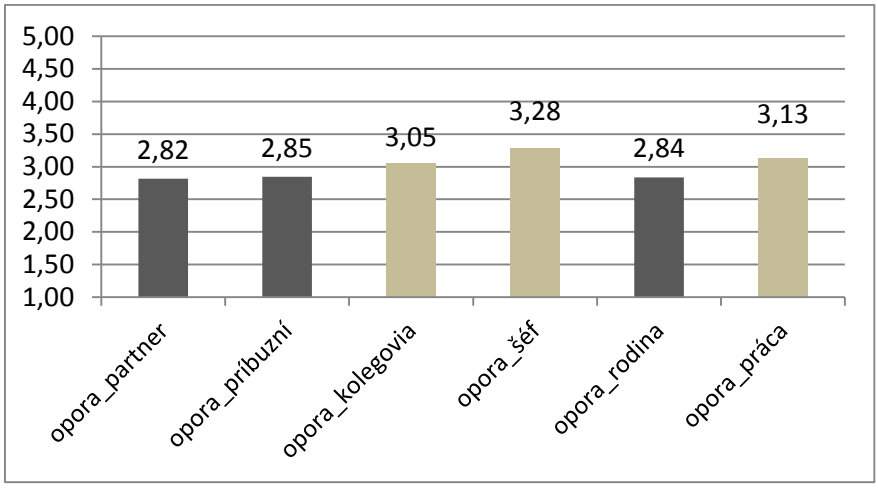

Graf 1. Miera prijímanej sociálnej opory v práci a v rodine v sledovaných subškálach (N=80).

Respondenti (muži aj ženy) uvádzali vyššiu mieru poskytovanej opory v práci (M=3,13) v porovnaní s oporou v rodine (M=2,84). Celkovo uvádzali respondenti najvyššiu mieru sociálnej opory poskytovanej nadriadeným (M=3,28) a najnižšiu mieru sociálnej opory poskytovanej partnerom (M=2,82). Pri pohľade na graf 1 možno konštatovať, že miera prijímanej sociálnej opory v rodine i v práci bola respondentmi (mužmi aj ženami) uvádzaná na úrovni priemeru.

Pri sledovaní vzťahov sociálnej opory v rodine a v práci sa potvrdili viaceré významné korelácie. Keďže parciálne korelácie nám odhalili odlišnosti vo vzťahoch medzi sledovanými premennými v závislosti od rodu, v tabuľkách 1 a 2 uvádzame výsledky korelačných analýz zvlášť pre ženy a zvlášť pre mužov.

Tabuľka 1.
Výsledky korelačnej analýzy pre vzorku mužov

MUŽI		KP→R	KR→P	CH1	CH2	CH3	CH4	CH5	OP→R	OR→P
opora	Pearson Corr	-,259	-,164	-,341	,804**	-,640**	,793**	-,679**	,528*	,826**
rodina	Sig.	,270	,491	,141	,000	,002	,000	,001	,017	,000
opora	Pearson Corr	-,154	-,392	-,554*	,573*	-,312	,382	-,127	,719**	,520*
práca	Sig.	,528	,097	,014	,010	,193	,106	,604	,001	,023

Poznámka. N=20

Tabuľka 2.
Výsledky korelačnej analýzy pre vzorku žien

ŽENY		KP→R	KR→P	CH1	CH2	CH3	CH4	CH5	OP→R	OR→P
opora	Pearson Corr	-,132	-,360**	-,015	,728**	-,417**	,795**	-,625**	,130	,654**
rodina	Sig.	,314	,005	,910	,000	,001	,000	,000	,321	,000
opora	Pearson Corr	-,228	-,183	-,002	,320*	-,314*	,173	-,189	,035	,151
práca	Sig.	,094	,184	,998	,017	,021	,206	,174	,802	,270

Poznámka. KP→R – konflikt plynúci z práce do rodiny, KR→P – konflikt plynúci z rodiny do práce, CH1 – moja práca ma stresuje, CH2 – moja práca je pre mňa dôležitá, CH3 – rodinné povinnosti ma stresujú, CH4 – rodinné povinnosti sú pre mňa dôležité, CH5 – domáce práce ma stresujú, OP→R – moja práca mi pomáha byť lepším členom rodiny, OR→P – moja rodina mi pomáha byť lepším zamestnancom. N=60

Pri detailnejšom pohľade na sociálnu oporu v závislosti od rodu možno konštatovať, že v skupine mužov aj v skupine žien je opora v rodine vo významnom vzťahu s viacerými sledovanými charakteristikami práce a rodiny (pozri tabuľka 1 a 2). Rodové rozdiely sú preukázateľné vo vzťahu pracovnej opory a sledovanými charakteristikami. V skupine mužov je pracovná opora v negatívnom signifikantnom vzťahu s vnímaním stresovosti práce, pričom v skupine žien pracovná opora v negatívnom vzťahu s vnímaním stresovosti rodinných povinností. V skupine mužov pracovná opora pozitívne korelovala s dôležitosťou pripisovanou práci, s vnímaným obohacovaním z rodiny do práce

a s obohacovaním z práce do rodiny. V skupine žien pracovná opora pozitívne korelovala s dôležitosťou pripisovanou práci.

Vyššia miera rodinnej opory (muži aj ženy) pozitívne korelovala s vnímaním dôležitosti vlastnej práce aj rodinných povinností, a negatívne s vnímaním stresovosti rodinných povinností a domácich prác. Rodinná opora u mužov je v pozitívnom vzťahu k obom smerom obohacovania OP→R aj OR→P (z práce do rodiny aj z rodiny do práce), u žien sa potvrdil len vzťah rodinnej opory s obohacovaním z rodiny do práce OR→P. Navyše u žien bol potvrdený aj negatívny vzťah medzi rodinnou oporou a konfliktom KR→P (z rodiny do práce).

Záver

Zistenia tejto štúdie poukazujú na opodstatnenosť rozlišovania sociálnej opory na pracovnú a rodinnú ako aj na význam sledovania ich vzťahu k vybraným charakteristikám pracovného a rodinného prostredia. Sme si vedomé obmedzení plynúcich z nedostatočne veľkej a nevyváženej výskumnej vzorky. V budúcnosti sa zameriame práve na odstránenie týchto limitácií. Napriek uvedenému však analýzy prinášajú isté významné skutočnosti.

Výsledky nášho výskumu poukazujú na odlišnú mieru sociálnej opory poskytovanej respondentom v rodine a v práci. Muži aj ženy zhodne uvádzali vyššiu mieru poskytovanej sociálnej opory v práci než v rodine, pričom najvyššiu mieru poskytovanej opory uvádzali zo strany nadriadeného. Naopak, prekvapujúco, najnižšiu mieru sociálnej opory uvádzali zamestnané matky a otcovia od svojho partnera/partnerky. Domnievame sa, že pri uvádzaní miery sociálnej opory mohlo dôjsť k istému skresleniu v zmysle nadhodnocovania sociálnej opory z formálneho –pracovného prostredia a podhodnocovania sociálnej opory z neformálneho – rodinného prostredia. Iné vysvetlenie ponúkajú autori Adams, King a King (1996), keď poukazujú na zistenia, kedy sa členovia rodiny v situácii zasahovania práce do rodiny (konflikt P→R) namiesto poskytovania opory, opory dožadovali.

Zisťovanie vzájomných vzťahov medzi sociálnou oporou a charakteristikami pracovného a rodinného prostredia nás utvrdilo v názore, že pri zvládaní pracovných a rodinných povinností môže vnímaná/prijímaná sociálna opora zohrávať významnú (podpornú) úlohu. Rodinná opora sa javí ako podstatný faktor pôsobiaci pri redukovaní konfliktu plynúceho z rodiny do práce (iba v skupine žien), pri znižovaní stresovosti rodinných povinností a domácich prác (muži aj ženy).

Pri sledovaní vzťahov pracovnej opory a vybraných charakteristík práce a rodiny sa potvrdili rozdielne vzťahy medzi týmito premennými v skupine mužov a žien: zatiaľ čo pracovná opora súvisela v skupine mužov so zvyšovaním vnímania dôležitosti práce a s vnímaním obohacovania plynúceho z rodiny do práce aj z práce do rodiny, v skupine žien sme zistili len súvislosť pracovnej opory so zvyšovaním vnímania dôležitosti práce. V skupine mužov sa ďalej potvrdil vzťah pracovnej opory a znižovania stresovosti práce. V skupine žien viedla pracovná opora k znižovaniu stresovosti rodinných povinností.

Literatúra

Adams, G. A., King, L. A. & King, D. W. (1996). Relationships of Job and Family Involvement, Family Social Support, and Work-Family Conflict With Job and Life Satisfaction. Journal of Applied Psychology, 81(4), 411-420.

Aryee, S., Luk, V., Leung, A. & Lo, S. (1999). Role Stressors, Interrole Conflict, and Well-Being: The Moderating Influence of Spousal Support and Coping Behaviors among Employed Parents in Hong Kong. Journal of Vocational Behavior, 54, 259-278.

Bellavia, G. M. & Frone, M. R. (2005). Work-Family Conflict. In J. Barling, E. K. Kelloway & M. R., Frone (Eds.), Handbook of Work Stress (pp. 113-148). Thousand Oaks, CA: Sage.

Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work-family conflict and its antecedents. Journal of Vocational Behavior, 67, 169-198.

Carlson, D. S. & Perrewé, P. L. (1999). The Role of Social Support in the Stressor-Strain Relationship: An Examination of Work-Family Conflict. Journal of Management, 25(4), 513-540.

Eby, L. T., Casper, W. J., Lockwood, A., Bordeaux, C. & Brinleya, A. (2005). Work and family research in IO/OB: Content analysis and review of the literature (1980-2002). Journal of Vocational Behavior, 66, 124-197.

Erdwins, C. J., Buffardi, L. C., Casper, W. J. & O'brien, A. S. (2001). The Relationship Of Women's Role Strain To Social Support, Role Satisfaction, And Self-Efficacy. Family Relations, 50(3), 230-238.

Ford, M. T., Heinen, B. A. & Langkamer, K. L. (2007). Work and Family Satisfaction and Conflict: A Meta-Analysis of Cross-Domain Relations. Journal of Applied Psychology, 92(1), 57-80.

Gallie, D. & Russel, H. (2009). Work – Family Conflict and Working Conditions in Western Europe. Social Indicators Research, 93, 445-467.

Greenhaus, J.H. & Beutell, N.J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. Academy of Management Review, 10, 76-88.

Greenhaus, J.H. & Powell, G.N. (2006). When work and family are Allies: A theory of work-family enrichment. Academy of Management Review, 1, 72-92.

Grzywacz, J. G. & Marks, N. F. (2000). Reconceptualizing the Work-Family Interface: An Ecological Perspective on the Correlates of Positive and Negative Spillover Between Work and Family. Journal of Occupational Health Psychology, 5(1), 111-126.

Lapierre, L. M., Spector, P. E., Allen, T. D., Poelmans, S., Cooper, C. L., O'Driscoll, M. P. et al. (2008). Family-supportive organization perceptions, multiple dimensions of work-family conflict, and employee satisfaction: A test of model across five samples. Journal of Vocational Behavior, 73, 92-106.

Matthews, R. A., Bulger, C. A. & Barnes-Farrell, J. L. (2010). Work Social Supports, Role Stressors, and Work-Family Conflict: The Moderating Effect Of Age. Journal of Vocational Behavior, 76, 78-90.

Michel, J. S., Kotrba, L. M., Mitchelson, J. K., Clark, M. A. & Baltes, B. B. (2011). Antecedents of Work-Family Conflict: A Meta-Analytic Review. Journal of Organizational Behavior, 32, 689-725.

Seiger, Ch. P. & Wiese, B.S. (2009). Social Support from Work and Family Domains as an Antecedent or Moderator of Work-Family Conflicts? Journal of Vocational Behavior, 75, 26-37.

Van Daalen, G., Willemsen, T. M. & Sanders, K. (2006). Reducing Work-Family Conflict through Different Sources of Social Support. Journal of Vocational Behavior, 69, 462-476.

Zhang, J. & Liu, Y. (2011). Antecedents of Work-Family Conflict: Review and Prospect. International Journal of Business and Management, 6(1), 89-103.

ENVIRONMENTÁLNE POVEDOMIE: ANALÝZA SÚČASNÉHO STAVU KONŠTRUKTU A VÝSLEDKY PREDBEŽNÝCH MERANÍ

Miroslav Frankovský, Vladimír Čema
Katedra manažérskej psychológie, Fakulta manažmentu, Prešovská univerzita v Prešove
✉ miroslav.frankovsky@unipo.sk, vladimir.cema@unipo.sk

Environmental awareness: analysis of current situation of the construct and results of preliminary measurements

The report analyzes the environmental awareness construct as a factor participating in environmental behavior. The first part describes the current state of environmental psychology, its direction, possibilities, and the position of environmental awareness in this area of research. The report defines environmental awareness and analyzes the current state of methodologies for measurement of this construct. It presents the latest DEP methodology (Dotazník environmentálneho povedomia – Questionnaire of environmental awareness) and using the research file (N=217) it analyzes the influence of residence (city/village) on the degree of environmental awareness.

Key words: Environmental awareness, Environmental psychology, Environment

Úvod

Environmentálna psychológia skúma transakcie medzi jednotlivcami a ich fyzickým prostredím (Gifford, 2007). Cez tieto transakcie jednotlivci menia svoje prostredie a ich správanie a skúsenosti sú prostredím spätné menené. Environmentálna psychológia pracuje na troch úrovniach analýzy: (a) fundamentálne psychologické procesy ako je percepcia životného prostredia, priestorové vnímanie a osobnosť, keďže tieto filtrujú a formujú ľudskú skúsenosť a správanie, (b) manažment sociálneho priestoru: osobný priestor, teritorialita, zaľudňovanie, a súkromie, a aspekty komplexného každodenného správania vo fyzickom prostredí, ako je práca, učenie, bývanie v istej forme obydlia a komunity, a (c) ľudské interakcie s prírodou a úlohou psychológie v klimatických zmenách (Gifford, 2008). V polovici 20. Storočia už bola environmentálna psychológia vnímaná ako platná vedná disciplína, zaoberajúca sa témami ako zmyslová izolácia, osobná priestor, a stavebný dizajn. Väčšina psychológov sa zaoberá tým ako jedinci reagujú na environmentálne stimuly. Čo však environmentálnu psychológiu odlišuje je jej oddanosť výskumu a praktikám, ktoré sa podriaďujú niekoľkým cieľom a princípom: a) zlepšenie už vybudovaného životného prostredia a dozor nad prírodnými zdrojmi, (b) skúmanie každodenného nastavenia prostredia (alebo simulácie im blízke), (c) považovať človeka a prostredie ako holistickú entitu, (d) uvedomiť si, že jednotlivci sa na životné prostredie adaptujú a tiež ho aj formujú; na environmentálne sily nereagujú pasívne, (e) spolupráca s ostatnými vedeckými disciplínami.

Environmentálne povedomie

Vnímanie a prežívanie jednotlivých atribútov environmentálneho prostredia a následné správanie sa človeka k tomuto prostrediu je významnou súčasťou života ľudí. Environmentálny kontext spoločenského života, je tak špecifickou oblasťou pri predikcii a interpretácii ľudského správania. Jednou z podstatných charakteristík, ktorú môžeme pri vysvetľovaní environmentálneho správania sa človeka využívať, je práve environmentálne povedomie. Tento konštrukt predstavuje to, ako človek environmentálnemu prostrediu rozumie a ako interpretuje myslenie, prežívanie a správanie sa vo vzťahu k nemu v rámci seba samého a iných ľudí. Zároveň predstavuje aj to, ako dokáže jedinec na základe uvedenej interpretácie efektívne usmerňovať svoje vlastné správanie a správanie iných ľudí k životnému prostrediu. Aké sú teda možnosti rozvoja tohto environmentálneho povedomia a environmentálneho správania? Frankovský (2012) uvádza, že kľúčovými nástrojmi sú v tomto prípade zvyšovanie sebareflexie, reflexie environmentálnych faktorov, subjektívneho zmyslu a interpretácií správania, ktoré by mali byť doplnené o vzdelávanie a rozvoj environmentálneho povedomia.

Environmentálne povedomie je všeobecný pojem, a preto je doň možné zahrnúť aj pojmy a kategórie ako životné prostredie, environmentálne podmienky, ohrozujúce faktory životného prostredia, starostlivosť o životné prostredie a pod., a to aj na individuálnej, aj na skupinovej úrovni.

Cieľ

Analýza vplyvu miesta bydliska na faktory environmentálneho povedomia u obyvateľov dedín a miest východného Slovenska.

Problém

Existuje signifikantný vplyv miesta bydliska na mieru jednotlivých faktorov environmentálneho povedomia?

Metóda

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 217 obyvateľov východného Slovenska od 18 do 31 rokov s priemerným vekom X=21,801 a štandardnou odchýlkou σ =2,108. Z hľadiska pohlavia tvorilo súbor 74,7% žien a 25,3% mužov. Z celkového počtu bolo v súbore 56,2% obyvateľov miest a 43,8% obyvateľov dedín.

Instrumenty

Na meranie premennej environmentálne povedomie bol použitý Dotazník environmentálneho povedomia (DEP) (Frankovský, 2012). Dotazník je skonštruovaný na princípe zisťovania jednotlivých aspektov environmentálneho povedomia. Tvorba dotazníka vychádzala z uplatnenia princípu transsituačnej stability v konštrukcii nástrojov na diagnostiku osobnosti (Výrost, 1998). DEP vychádza zo skúseností z postupov vytvárania viacerých dotazníkov v rámci výskumov sociálnej inteligencie a zvládania náročných situácií (Frankovský, Baumgartner, 1997a; Frankovský, Baumgartner, 1997b; Frankovský, Ištvániková, Štefko, 2009; Frankovský, Ištvániková, 2008; Birknerová, Frankovsky, 2011a; Birknerova, Frankovsky, 2011b). DEP obsahuje 33 tvrdení, ktoré reprezentujú rôzne aspekty posúdenia environmentálneho povedomia.

Príklady tvrdení v DEP:

- Domnievam sa, že je dostatok informácií o životnom prostredí.
- Informácie o životnom prostredí sa zámerne zamlčujú.
- V médiách je len veľmi málo priestoru venovaného informáciám o životnom prostredí.
- Cítim sa bezmocný pri riešení problémov životného prostredia.
- Som sklamaný z nezáujmu ľudí o životné prostredie.
- Znervózňuje ma neustále opakovanie problémov životného prostredia.
- Nezapájam sa do aktivít na ochranu životného prostredia.
- Vstúpil/a by som do nejakej skupiny bojujúcej o životné prostredie.
- Ak by som mal možnosť, napísal by som článok na ochranu životného prostredia.

Jednotlivé tvrdenia boli posudzované na 7-bodovej škále Likertového typu, kde každý z bodov predstavuje inú mieru zhody s uvedeným tvrdením: 1 – rozhodne áno, 2 – áno, 3 – skôr áno ako nie, 4 – neviem posúdiť, 5 – skôr nie ako áno, 6 – nie, 7 – rozhodne nie. Frankovský (2012) pri konštrukcii nástroja vyextrahoval faktorovou analýzou tri faktory, ktoré predstavujú jednotlivé štrukturálne prvky environmentálneho povedomia. Jedná sa o tieto tri faktory:

Emocionálny faktor - Faktor predstavuje emocionálnu reakciu na environmentálnu problematiku. Konkrétne, ako prežíva osoba fakty environmentálnej problematiky, aké emócie a zážitky vyvolávajú environmentálne otázky a ako ich osoba vie alebo nevie spracovať. Tento faktor bol sýtený týmito položkami: 9x, 10, 11, 13x, 15x, 17, 32 (x – položky, ktoré je potrebné prepólovať položky). Osoby

s intenzívnejším prežívaním environmentálnych otázok, skórujú v tomto faktore vyššie. Cronbachova alfa tejto subškály dosiahla na výskumnom súbore (N=217) hodnotu α = 0,766.

Behaviorálny faktor - Faktor predstavuje bezprostrednú behaviorálnu reakciu: ako človek na úrovni správania reaguje na environmentálne problémy, či je ochotný niečo konkrétne urobiť alebo len pasívne sleduje túto problematiku. Nižšie skóre v tomto faktore dosahujú osoby, ktoré majú ochotu prakticky a konkrétne sa zapojiť do riešenia jednotlivých environmentálnych problémov, majú odhodlanie vstúpiť do nejakej skupiny bojujúcej o životné prostredie, prípadne verejne vystúpiť na ochranu životného prostredia. Faktor je sýtený položkami 8, 24, 25, 26, 27, 29, 33, a Cronbachova alfa dosiahla na výskumnom súbore (N=217) hodnotu α=0,756.

Kognitívny faktor - Faktor predstavuje uvažovanie, analýzu a hľadanie informácií o environmentálnej problematike. Nižšie skóre v tomto faktore dosahujú osoby, ktoré sa snažia získať informácie a vedomosti o environmentálnej problematike, majú o ne záujem a zároveň kriticky hodnotia ich dostupnosť a dostatočnosť. Tento faktor sýtia položky 1x, 2, 3, 4, 12, 16, 18, (x – položka, ktorú je potrebné prepólovať) koncentrujúce sa na kognície o životnom prostredí. Cronbachova alfa tejto subškály dosiahla na výskumnom súbore (N=217) hodnotu α=0,631.

Výsledky

Tabuľka 1.
Výsledky analýzy variancie pre miesto bydliska (vyjadrené v dvoch položkách: mesto a dedina) ako nezávislú premennú a emocionálny faktor environmentálneho povedomia ako závislú premennú. (N=217)

zdroj variancie	suma štvorcov	df	F	p
miesto bydliska / mesto, dedina	27.756	1	.827	.364
celkom	7245.705	216		

df – stupne voľnosti, F - hodnota štatistického testu, p – štatistická významnosť

Ako vyplýva z tabuľky 1, to, kde jedinec býva nemá signifikantný vplyv na emocionálny faktor environmentálneho povedomia (F = 0.827, p = 0.364). Ukázalo sa, že najnižšiu priemernú úroveň emocionálneho faktora dosiahli obyvatelia dedín (M=38.631) a mierne vyššiu priemernú hodnotu obyvatelia miest (M=39.352).

Tabuľka 2.
Výsledky analýzy variancie pre miesto bydliska (vyjadrené v dvoch položkách: mesto a dedina) ako nezávislú premennú a behaviorálny faktor environmentálneho povedomia ako závislú premennú. (N=217)

zdroj variancie	suma štvorcov	df	F	p
miesto bydliska / mesto, dedina	14.722	1	.411	.522
celkom	7710.442	216		

df – stupne voľnosti, F - hodnota štatistického testu, p – štatistická významnosť

Ako vyplýva z tabuľky 2, to, kde jedinec býva nemá signifikantný vplyv na behaviorálny faktor environmentálneho povedomia (F = 0.411, p = 0.522). Ukázalo sa, že najnižšiu priemernú úroveň behaviorálneho faktora dosiahli obyvatelia miest (M=30.106) a mierne vyššiu priemernú hodnotu obyvatelia dedín (M=30.631).

Tabuľka 3.
Výsledky analýzy variancie pre miesto bydliska (vyjadrené v dvoch položkách: mesto a dedina) ako nezávislú premennú a kognitívny faktor environmentálneho povedomia ako závislú premennú. (N=217)

zdroj variancie	suma štvorcov	df	F	p
miesto bydliska / mesto, dedina	47.058	1	1.715	.192
celkom	5947.853	216		

df – stupne voľnosti, F - hodnota štatistického testu, p – štatistická významnosť

Ako vyplýva z tabuľky 3, to, kde jedinec býva nemá signifikantný vplyv na kognitívny faktor environmentálneho povedomia (F = 1.715, p = 0.192). Ukázalo sa, že najnižšiu priemernú úroveň kognitívneho faktora dosiahli obyvatelia dedín (M=25.610) a mierne vyššiu priemernú hodnotu obyvatelia miest (M=26.549).

Diskusia a záver

Výsledky nepreukázali signifikantný vplyv miesta bydliska na environmentálne povedomie. Možno tak predpokladať, že emocionálny, behaviorálny a kognitívny faktor environmentálneho povedomia sú nezávislé na mieste bydliska. Konkrétne, ich miera nie je ovplyvňovaná tým, či žije jedinec na dedine alebo v meste. Toto tvrdenie však nemožno za žiadnych okolností absolutizovať. Výsledky moli byť do značnej miery ovplyvnené charakterom výskumného súboru. Tvorili ho mladí ľudia od 18 do 31 rokov s priemerným vekom M=21,801 rokov. Efekt nezávislosti environmentálneho povedomia na mieste bydliska mohol spôsobiť práve nízky vek ľudí v súbore a ich zvýšená mobilita, ktorá je v dnešnej dobe pre mladých ľudí charakteristická. Nezávislosť environmentálneho povedomia na mieste bydliska tak môže byť potvrdená len v prípade, že by sa podobné výsledky dosiahli aj na súboroch s vyššími vekovými kategóriami.

Možno predpokladať, že prezentovaná koncepcia a vyvíjaná metodika zisťovania environmentálneho vedomia je produktívna. Doposiaľ získané verifikačné údaje o koncepcii a metodike svedčia o zmysluplnosti tohto postupu a v prospech extrahovanej vnútornej štruktúry environmentálneho povedomia, ktorá môže byť prínosom predovšetkým z hľadiska praktických potrieb environmentálneho snaženia.

Literatúra

Birknerová, Z., & Frankovský, M. (2011a). Možnosti zisťovania sociálnej inteligencie ako výkonovej komponenty. In: Sociální procesy a osobnost. Conference Proceedings. Brno: Tribun EU, 2011, s. 30-34.

Birknerová, Z., & Frankovský, M. (2011b). Osobnosť budúcich manažérov a sociálna inteligencia ako výkonová charakteristika. In: Theory of Management 3 - The Selected Problems for the Development Support of Management Knowledge Base. Žilina: EDIS ŽU, 2011, s. 210-215.

Frankovský, M. (2012). Možnosti zisťovania environmentálneho povedomia. Journal of management and business: research and practice, 4(1), s. 7-14.

Frankovský, M., & Baumgartner, F. (1997a). Vývin a konštrukcia metodiky skúmania stratégií správania v náročných situáciách (Dotazník SPNS). In: L. Lovaš, J. Výrost, (Eds.), Stratégie správania v náročných životných situáciách, Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 61-81.

Frankovský, M., Baumgartner, F. (1997b). Behavior strategies in demanding life situations. Studia psychologica, 39(2), s. 103-109.

Frankovský, M., Ištvaniková, L., & Štefko, R., (2009). Strategies of behavior in demanding managerial work situations in social context. Studia psychologica, 51(2-3), s. 231-236.

Frankovský, M., & Ištvaniková, L. (2008). Management of the strategies of behavior in the demanding work situations. In: R. Štefko, M. Frankovský (Eds.), Management 2008. (Part II.) : in times of global change and uncertainty. Prešov: University of Prešov in Prešov, s. 377-388.

Gifford, R. (2007). Environmental psychology: Principles and practice (4th ed.). Colville, WA: Optimal Books.

Gifford, R. (2008). Psychology's essential role in climate change. Canadian Psychology/Psychologie Canadienne, 49, s. 273–280.

Výrost, J., (1998). Uplatnenie princípu transsituačnej stability v konštrukcii nástrojov na diagnostiku osobnosti. In: Človek na počiatku nového tisícročia. Bratislava: SPS, 1998, s. 45-47.

MOŽNOSTI TAXONÓMIE NÁROČNÝCH SITUÁCIÍ V MANAŽMENTE ORGANIZÁCIÍ

Miroslav Frankovský[1], *Dana Kaščáková*[2]

[1] Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu, Katedra manažérskej psychológie

[2] Golfhotel, Bodensee, Nemecko

✉ miroslav.frankovsky@unipo.sk, d.kascakova@centrum.sk

Possibilities of taxonomy of demanding situations in the organization management

Possibilities of taxonomy of demanding situations in management are related to the existence of various approaches and concepts which usually correspond with the individual theoretical backgrounds of general classification of demanding situations. This report introduces a proposal for a taxonomy of demanding situations in the organization management on the basis of an analysis of the data gained from 87 respondents, 26 female and 61 male managers, 45 of which work in the private administration and 42 in the public administration. The managers who participated in the research were aged from 26 to 65 years. Their average age was 42.9 years. The results of the factor analysis, which was carried out by means of the Principal Component method with Varimax rotation, enabled extraction of four types of demanding situations in management. These types of situations were labeled as organization, safety and health, work and working life, interpersonal relationships. The given extracted factors explain 54.6% of variance.

Key words: management, demanding situations, taxonomy

Grantová podpora: Publikačná jednotka vychádza ako výstup z grantového projektu VEGA č. 1/0637/12.

Úvod

Oblasť manažmentu, je jedným z typických prostredí, v ktorých výskyt náročných situácií nie je zriedkavý. Náročné situácie môžu byť manažérmi vnímané buď ako problémové, krízové, konfliktné, zložité, nepríjemné, kritické, záťažové, alebo sú vnímané ako možnosť prejaviť a uplatniť svoje schopnosti, ako výzva a štartovacia rampa pre ich kariérny rast (Frankovský, Ištvániková, Štefko, 2009). Výsledky zvládania týchto náročných situácií majú dosah na celý kontext života človeka a v konečnom dôsledku aj na efektívnosť jeho manažérskych činností a úspešnosť fungovania organizácie ako celku a teda majú vplyv aj na iných ľudí.

V tomto kontexte je potrebné upozorniť, že mnohí manažéri sú vyčerpaní nie kvôli zvýšeným psychickým požiadavkám, ale preto, lebo snaha, ktorú vynakladajú nie je dostatočne ocenená a ohodnotená. Tu zásahy na stres ako je oddych a relax môžu pocit vyčerpania vystupňovať, pretože manažér v tomto prípade potrebuje nové výzvy, pričom dovolenka ho týchto nových výziev zbavuje (Porvazník, 2011).

Taxonómiu náročných situácií v manažérskej práci, ktorá vychádza z troch hlavných skupín problémových oblastí uvádza Thomson (2007):

- Zaobchádzanie s rozmanitou pracovnou silou.
- Zaobchádzanie s dynamikou života v organizácii, ako je konflikt, stres a moc.
- Sociálne záležitosti v inštitúcii, akými sú napr. sťažnosti a disciplinárne otázky.

Do týchto problémových oblastí spadajú náročné situácie ako riadenie rozmanitej pracovnej sily, riadenie multikulturálnych tímov, kultúrne rozdiely, ovládanie moci, zvládanie stresu, zvládanie konfliktov, zaobchádzanie so sťažnosťami, zaobchádzanie s disciplinárnymi záležitosťami, prepúšťanie pracovníkov.

Aj z uvedeného prehľadu prístupov k taxonómii náročných situácií všeobecne aj v kontexte manažérskej práce je zrejmé, že tieto koncepty pristupujú k tejto taxonómii z rôznych uhlov pohľadu. Podľa Mikšíka (2009) neexistuje jednotný prístup taxonómie náročných situácii, pretože tie môžu byť hodnotené a analyzované buď z hľadiska vnútorných zmien osobnosti alebo z objektívneho tlaku prostredia. Z tohto hľadiska je jednou z podstatných otázok určenie úrovne miery všeobecnosti vymedzenia taxonómie náročných situácií. Ako protiklady môžeme uviesť taxonómiu náročných situácií, ktorú uvádzajú Reese a Smyer (1983) a taxonómiu podľa Thomsona (2007). Riešenie tejto

otázky súvisí nielen s teoretickým vymedzením náročných situácií, ale aj z metodológiou ich skúmania, resp. skúmania ich zvládania a operacionalizáciou konkrétnych nástrojov tohto merania.

Metóda

Prezentované výsledky výskumu boli získané na základe analýzy údajov od 87 respondentov, 26 manažérok a 61 manažérov, z ktorých 45 pôsobí v súkromnej správe a 42 vo verejnej správe. Respondenti, ktorí sa zúčastnili výskumu boli vo vekovom rozpätí od 26 do 65 rokov. Ich priemerný vek bol 42,9 rokov. Zo všetkých manažérov a manažérok bolo 26 respondentov stredoškolského vzdelania a 61 respondentov vysokoškolského vzdelania. Žiaden z manažérov nemal len základné vzdelanie.

Nástrojom získavania údajov pre klasifikáciu náročných situácií v manažmente bol dotazník, ktorý obsahoval popis 28 modelových situácií z manažérskej praxe. Za každou náročnou situáciou bolo uvedené správania s využití sociálnej pomoci pri zvládaní. Použitie uvedeného spôsobu správania pri zvládaní náročnej situácie bolo respondentmi posúdené na 6 bodovej škále (1 – rozhodne áno, 2 – áno, 3 – skôr áno ako nie, 4 – skôr nie ako áno, 5 – nie, 6 – rozhodne nie).

Zároveň každá situácia bola respondentmi posúdená z hľadiska miery náročnosti kde na 7 bodovej škále (1 – veľmi náročná, 7 – úplne nenáročná).

Údaje získané z dotazníka boli spracované faktorovou analýzou s využitím metódy Principal Component s Varimax rotáciou, Pearsonovou koreláciou a výpočtom Cronbachovej alphy.

Výsledky

Pomocou uvedenej metódy boli vyextrahovať štyri faktory - typy náročných situácií v manažmente. Vychádzajúc z modelových situácií z manažérskej praxe sme tieto typy náročných situácií pomenovali a popísali:

- Organizácia. Ide o oblasť, v ktorej problémy znemožňujú plynulé fungovanie organizácie. Patria sem situácie súvisiace so zníženým počtom zákaziek spoločnosti v porovnaní s minulými obdobiami, nedodržiavanie zmluvných podmienok zo strany obchodných partnerov, vznik mimoriadnych nákladov, finančné problémy spoločnosti
- Bezpečnosť a zdravie. V rámci tejto oblasti môžeme hovoriť o situáciách, ktoré svojou povahou ohrozujú zdravie a bezpečnosť pracovníkov. Ide o úrazy spôsobené na pracovisku, nedodržiavanie bezpečnostných predpisov pri práci.
- Práca a pracovný život. Táto oblasť zahŕňa situácie súvisiace priamo s prácou a jej vykonávaním. Tento faktor ovplyvňuje tlak na včasné odovzdanie práce, obmedzený priebeh výroby nedostatočnými zásobami, alebo zastaraným technickým vybavením, zámerné nekalé pracovné praktiky, pocit nespravodlivého ocenenia za vykonanú.
- Medziľudské vzťahy. Táto oblasť úzko súvisí s osobnostnými vlastnosťami každého pracovníka, ktoré ovplyvňujú jeho správanie, konanie, prežívanie a prístup k ostatným zamestnancom. Do tejto oblasti spadajú problémy súvisiace s osočovaním, intrigami a nekalými praktikami na pracovisku, ako aj nízka podpora pracovníka zo strany životného partnera, prípadne rodiny.

Uvedené extrahované oblasti náročných situácií vysvetľujú 54,6 % variancie. Vhodnosť uvedenej faktorovej štruktúry potvrdili aj hodnoty Cronbachovej aplha (tabuľka 1).

Tabuľka 1.
Hodnoty eigenvalue, percento vysvetlenej variancie a Cronbachovho aplha extrahovaných oblastí náročných situácií

	Oblasti náročných situácií			
	Organizácia	Bezpečnosť a zdravie	Práca a pracovný život	Medziľudské vzťahy
Eigenvalue	9,250	2,420	1,899	1,717
Variancia	33,04	8,64	6,78	6,13
Cronbach aplha	0,888	0,856	0,779	0,673

Následná analýza potvrdila štatisticky významné korelácie medzi jednotlivými typmi náročných situácií v manažmente organizácií, posudzovanými z hľadiska využitia hľadania sociálnej pomoci (tabuľka 2).

Tabuľka 2.
Korelačné koeficienty medzi jednotlivými typmi náročných situácií posudzovanými z hľadiska využitia hľadania sociálnej pomoci

Faktory	Organizácia	Bezpečnosť a zdravie	Práca a pracovný život	Medziľudské vzťahy
Organizácia	1 87	,597** ,000 87	,478** ,000 87	,571** ,000 87
Bezpečnosť a zdravie	,597** ,000 87	1 87	,572** ,000 87	,607** ,000 87
Práca a pracovný život	,478** ,000 87	,572** ,000 87	1 87	,460** ,000 87
Medziľudské vzťahy	,571** ,000 87	,607** ,000 87	,460** ,000 87	1 87

** štatistická významnosť na 0,01 hladine významnosti

Pri posudzovaní miery náročnosti špecifikovaných typov situácií v manažmente organizácie sme najvyššiu hodnotu, t. j. najnižšiu mieru náročnosti zistili pre situáciu bezpečnosť a zdravie a naopak, najnižšiu hodnotu, t. j. najvyššiu mieru náročnosti sme zistili pri posúdení situácie organizácia (tabuľka 3, graf 1). Napriek tomu, že situácie bezpečnosť a zdravie bola posúdená na úrovni najnižšej miery náročnosti, aj tak je táto oblasť pre manažérov náročná, avšak v porovnaní s ostatnými situáciami je najmenej náročná.

Tabuľka 3.
Posúdenie extrahovaných faktorov podľa náročnosti

Faktor	Priemer	Chi-Square	Významnosť
Organizácia	2,74	51,585	,000
Bezpečnosť a zdravie	3,38		
Práca a pracovný život	3,19		
Medziľudské vzťahy	3,10		

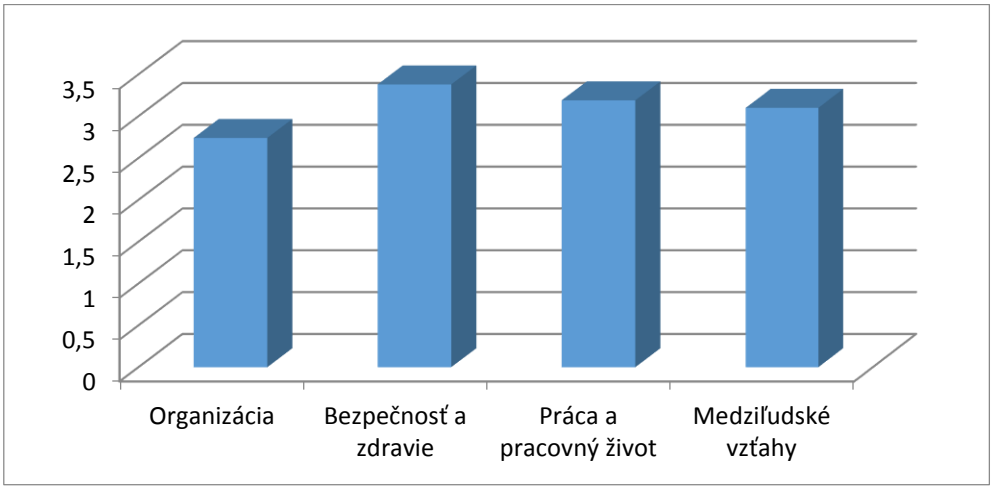

Graf 1. Posúdenie extrahovaných faktorov podľa náročnosti

Diskusia

Vymedzenie taxonómie náročných situácií všeobecne aj v manažérskej praxi je späté so situačným prístupom k skúmaniu zvládania náročných situácií. Pri charakterizovaní základných konceptov vymedzenia náročných situácií a ich zvládania sme viackrát uviedli, že problematiku náročných situácií a ich zvládanie nie je možné skúmať a interpretovať izolovane od situačných podmienok, v ktorých sa konkrétna náročná situácia vyskytuje, a od osobnostných vlastností ľudí, ktorí tieto situácie riešia (Frankovský, Lačin, 2012). Správnosť takéhoto uvažovania potvrdzuje aj množstvo výskumov, v ktorých bola pozornosť sústredená na analýzu súvislostí medzi situačnými, osobnostnými charakteristikami a spôsobom zvládania náročných situácií (Frankovský, Ištvániková, Štefko, 2009). Na pozadí týchto projektov je často diskutovaný aj všeobecnejší metodologický problém, spätý s riešením otázky, nakoľko je možné uskutočniť predikciu správania na základe poznania stabilných, dispozičných, transsituačných charakteristík, ktoré ovplyvňujú správanie bez ohľadu na konkrétnu situáciu, resp. ako konkrétna situácia, typ situácií (ich vnímanie), modifikuje uvedené správanie (Terry, 1994, Carver et al., 1989, Parkes, 1986, Holahan a Moos, 1987). Úsilie o vymedzenie taxonómie náročných situácií súvisí tak so situačným, ako aj interakčným prístupom.

Záver

Prezentovaná taxonómia náročných situácií v manažmente organizácie reprezentuje jeden z možných prístupov k riešeniu tejto problematiky. Vychádza z posúdenia jednotlivých náročných situácií v manažmente, ktoré boli formulované na základe viacerých popisov týchto situácií manažérmi. Extrahované faktory – organizácia, bezpečnosť a zdravie, práca a pracovný život, medziľudské vzťahy potvrdili predpoklad, že náročné situácie, s ktorými sa manažéri v praxi stretávajú je možné klasifikovať do jednotlivých oblastí. To znamená, že náročné situácie v manažmente netvoria jednoliaty celok, ale je ich možné systematický triediť a v rámci každej oblasti urobiť ich opis a určiť situácie, ktoré svojou povahou do tejto oblasti spadajú.

Uvedená taxonómia náročných situácií má niekoľko spoločných charakteristík s trojskupinovou klasifikáciu problémových oblastí v práci manažéra podľa Thomsona (2007) alebo Frankovského a Lajčina (2012). Vo väčšej miere si však túto podobnosť môžeme všimnúť vo výskume zameranom na problematiku výberu stratégií správania v náročných manažérskych situáciách, v ktorom Frankovský, Ištvániková, Štefko (2009) uvádzajú štyri sféry života. V tomto koncepte majú k uvedenej klasifikácií blízko predovšetkým oblasti ohrozenie zdravia, práca, zamestnanosť a financie, medziľudské vzťahy.

Literatúra

Carver, C.S., Scheier, M.,F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. Journal of Personality and Social Psychology, 56, 267-283.

Frankovský, M., & Lajčin, D. (2012). Zvládanie náročných situácií v manažérskej práci. Praha: Radix.

Frankovský, M., Ištvániková, L., & Štefko, R. (2009). Strategies of behavior in demanding managerial work sitations in social contexts. Studia psychologica, 51, 231-236.

Holahan, C.J., & Moos, R.H. (1987). Personal and contextual determinants of coping strategies. Journal of Personality and Social Psychology, 1987, 52, 946-955.

Mikšík, O. (2009). Psychika osobnosti v období závažných životních a společenských změn. Praha: Karolinum.

Parkes, K.R. (1986). Coping in stressful episodes: The role of individual differences, environmental factors, and situational characteristics. Journal of Personality and Social Psychology, 51, 1277-1292.

Porvazník, J. (2011). Celostný manažment. Bratislava: Sprint.

Reese, H.W., & Smyer, M.A. (1983). The dimensalisation of life events. In E.J. Callahan & K.A. McCluskey (Eds.), Lifespan developmental psychology. Nonnormative life events (pp. 1-33). New York: Academic Press.

Terry, D.J. (1994). Determinants of coping: The role of stable and situational factors. Journal of Personality and Social Psychology, 66, 895-910.

Thomson, R. (2007). Řízení lidí. Praha: Aspi.

VZŤAH ŠTÝLOV HUMORU, SEBAÚCTY A OSOBNOSTNÝCH CHARAKTERISTÍK

Michal Hajdúk[1], *Veronika Boleková*[2], *Anton Heretik Jr.*[1]

[1] Katedra psychológie FiF UK Bratislava

[2] Fakulta psychológie PEVŠ

✉ miso.hajduk@gmail.com, veronika.bolekova@gmail.com, aheretik@yahoo.com

Humor styles and their relation to self-esteem and personality traits

Aim of this paper is to present the results of a pilot study about humor styles and their relation to self-esteem and personality (trait depression and trait anxiety) in young people. The sample consisted of 114 psychology students (M = 20.24, SD = 1.94). We used Humor Styles Questionnaire (HSQ), which allows to distinguish adaptive (Affiliative, Self-enhancing) and maladaptive (Aggressive, Self-defeating) styles of humor, Rosenberg Self-esteem Scale, State-Trait Anxiety Inventory (STAI-X2), Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS) - a modified version and Dysfunctional Attitudes Scale (DAS). Self-enhancing style of humor positively correlated with self-esteem ($\rho = .288$, $p < .01$) and negatively with trait depression ($\rho = -.205$, $p < .05$) and trait anxiety ($\rho = -.295$, $p < .01$). Self-defeating humor negatively correlated with self-esteem ($\rho = -.210$, $p < .05$) and was positively correlated with the level of dysfunctional attitudes ($\rho = .294$, $p < .01$), trait depression ($\rho = .215$, $p < .05$) and anxiety ($\rho = .216$, $p < .05$). We also found a relationship between aggressive style and dysfunctional attitudes ($\rho = .195$, $p < .05$).

Key words: humor styles, self-esteem, trait anxiety, trait depression.

Podporené grantom VEGA č. 1/1110/12.

Úvod

Zmysel pre humor je dôležitým komponentom duševného zdravia. Dodáva človeku pocit sily a nadradenosti, vzbudzuje nádej a znižuje pravdepodobnosť výskytu depresie a úzkosti (Chen, Martin, 2007; Kuiper et al., 2004). Súčasné chápanie humoru ako multidimenzionálneho konštruktu zdôrazňuje odlíšenie jeho adaptívnych a maladaptívnych zložiek. Martin et al. (2003) s týmto cieľom definujú štyri štýly humoru: 1. afiliačný humor charakterizovaný tendenciou hovoriť vtipy a vtipné príhody s cieľom pobaviť iných ľudí a upevniť vzťahy s nimi, 2. sebaposilňujúci humor slúžiaci ako mechanizmus zvládania záťaže, 3. agresívny humor charakteristický využívaním sarkazmu, irónie a výsmechu a 4. sebaznevažujúci humor založený na ponižovaní vlastnej osoby. Cieľom prezentovaného výskumu je zistiť, či existuje vzťah medzi uvedenými štýlmi humoru a vybranými osobnostnými charakteristikami (depresivita, úzkostlivosť, dysfunkčné postoje, sebaúcta) vysokoškolákov v našom výskumnom súbore.

Výskumné hypotézy

Vychádzajúc z predpokladu, že ľudia vo svojom každodennom živote prejavujú zmysel pre humor spôsobom, ktorý reflektuje ich všeobecnejšie osobnostné črty (Schermer et al., 2013), sme si stanovili nasledovné výskumné hypotézy:

H1: Predpokladáme, že adaptívne formy humoru (afiliačný, sebaposilňujúci štýl) sú vo vzťahu s nižšou mierou depresivity, úzkostlivosti a dysfunkčných postojov a s vyššou mierou sebaúcty.

H2: Predpokladáme, že maladaptívne formy humoru (agresívny, sebaznevažujúci štýl) sú vo vzťahu s vyššou mierou depresivity, úzkostlivosti a dysfunkčných postojov a s nižšou mierou sebaúcty.

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnilo 114 študentov psychológie 1. a 2. ročníka psychológie (M= 20.24; SD=1.94). Súbor tvorilo 89 žien a 25 mužov.

Výskumné metódy

Dotazník štýlov humoru HSQ (The Humor Styles Questionnaire, Martin et al., 2003) umožňuje rozlíšiť používanie adaptívnych (afiliačný, sebaposilňujúci) a maladaptívnych (agresívny, sebaznevažujúci) foriem humoru. Škála obsahuje 32 položiek so 7-stupňovou škálou. Subškály adaptívneho humoru pozitívne korelujú s vnímanou mierou subjektívnej pohody (Jovanovic, 2011). Naopak, maladaptívne formy humoru sú vo vzťahu s depresívnymi symptómami a nespokojnosťou so životom (Dyck, Holtzman, 2013).

Škála dysfunkčných postojov DAS SF1 (Dysfunctional Attitude Scale, Beevers et al., 2007) slúži na posúdenie miery rigidných, negatívnych a perfekcionistických postojov. Skrátená verzia obsahuje 9 položiek so 4-stupňovou škálou. Výsledné skóre pozitívne koreluje s BDI-II (Chioqueta, Stiles, 2004).

Škála depresie, úzkosti a stresu DASS (The Depression Anxiety Stress Scale, Lovibond, Lovibond, 1995) je 42 položková škála umožňujúca posúdiť mieru negatívnych emočných stavov – depresie, úzkosti a stresu na 4-bodovej škále. Vo výskume sme použili škálu depresie (14 položiek) s upravenou inštrukciou zdôrazňujúcou zvyčajné pocity (trait depression). Škála depresie pozitívne koreluje s BDI II (Osman et al., 2012).

Na meranie úzkostných sklonov sme využili Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti STAI X2 (*State-Trait Anxiety Inventory,* Spielberger et al., podľa: Ruisel et al., 1980). Skúmaná osoba vyjadruje mieru súhlasu s 20 položkami, ktoré sa týkajú pretrvávajúcich subjektívnych pocitov obáv, nervozity a úzkosti (úzkostlivosť ako črta).

Pre posúdenie úrovne sebaúcty sme použili 10-položkovú Rosenbergovu škálu sebaúcty RSES (Rosenberg Self-esteem Scale, Rosenberg, 1965), ktorá poskytuje informácie o miere sebaakceptácie a subjektívne vnímanej sebahodnoty.

Výsledky a diskusia

V Tabuľke 1 uvádzame priemerné hodnoty a smerodajné odchýlky v použitých dotazníkoch. Zistili sme, že respondenti výskumu najčastejšie využívajú afiliačný humor a najmenej agresívny humor. Celkovo sme zistili vyššie skóre v adaptívnych štýloch humoru. V Grafe 1 uvádzame priemerné hodnoty pre mužov a ženy. Štatisticky významné rozdiely sme zistili iba v agresívnom štýle humoru (U=666.5, p<0.01), ktorý bol typickejší pre mužov.

Tabuľka 1.
Korelačná matica

	1	2	3	4	5	6	7	M	SD
1 Agresívny štýl								29.63	6.66
2 Sebaposilňujúci štýl	.086							38.11	7.71
3 Sebaznevažujúci štýl	.296**	.196*						30.59	8.52
4 Afiliačný štýl	.226*	.458**	.337**					47.83	5.24
5 Dysfunkčné postoje	.195*	-.095	.294**	-.078				16.29	3.57
6 Depresivita	.019	-.205*	.215*	-.157	.365**			4.54	5.08
7 Úzkostlivosť	.044	-.295**	.216*	-.161	.446**	.660**		40.26	9.15
8 Sebaúcta	-.066	.288**	-.210*	.166	-.438**	-.534**	-.547**	33.79	3.90

* p<.05; ** p<.01

Graf 1.
Grafické znázornenie rozdielov v štýloch humoru a v skúmaných osobnostných charakteristikách u mužov a žien

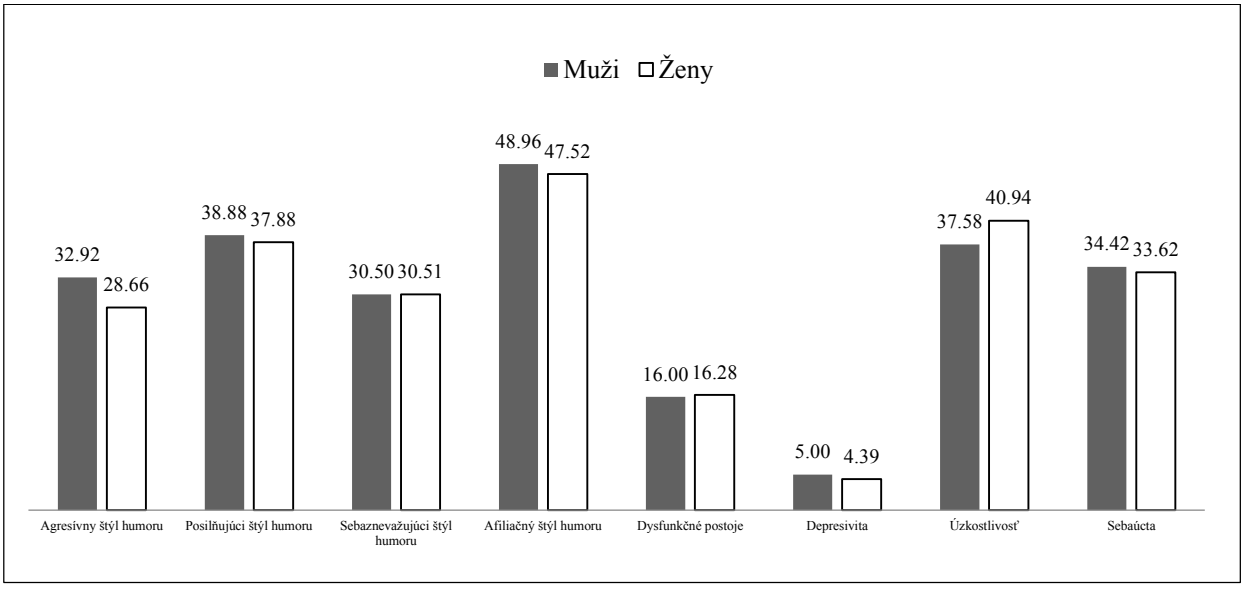

Reliabilitu dotazníkov sme overovali prostredníctvom Cronbachovho α. V subškále agresívny štýl humoru sme zistili nízku úroveň vnútornej konzistencie (α=.550); ostatné subškály dotazníka HSQ boli dostatočne vnútorne konzistentné (α=.713-778). Zvyšné dotazníky boli taktiež dostatočne reliabilné (STAI α=.896; DAS-SF1 α= .753; DASS α=.888; RSES α= .836).

Vzťahy medzi jednotlivými subškálami sme overovali prostredníctvom Spearmanovho ρ, nakoľko dáta nespĺňali predpoklad normálneho rozloženia. Korelačné koeficienty medzi jednotlivými premennými uvádzame v Tab 1. Sebaposilňujúci štýl humoru kladne koreloval so sebaúctou a záporne s depresivitou a úzkostlivosťou . Naše zistenia sú v súlade so závermi viacerých zahraničných autorov, ktorí zistili pozitívne korelácie medzi sebaposilňujúcim štýlom humoru a sebaúctou (Martin et al., 2003; Kuiper et al., 2004) a negatívne korelácie so symptómami sociálnej anxiety a depresie (Tucker et al., 2013). Predpokladáme, že človek preferujúci sebaposilňujúci štýl humoru je schopný na záťažovú situáciu nazerať z humornej perspektívy a je preto menej pravdepodobné, že v náročných životných situáciách podľahne depresii alebo bezmocnosti. Humor využíva ako stratégiu, ktorá pomáha zvládať životné situácie ohrozujúce jeho pozitívny sebaobraz. Príčinnú súvislosť však z korelačných vzťahov vyvodiť nemôžeme. Zistili sme tiež záporné korelácie sebaznevažujúceho humoru so sebaúctou a kladný vzťah s mierou dysfunkčných postojov, depresivity a úzkostlivosti. Výsledky výskumu teda naznačujú, že sebaznevažujúci štýl humoru môže súvisieť s mierou, v ktorej ľudia prežívajú negatívne emócie. Jeho využívanie možno považovať za stratégiu získania pozornosti, ktorá však môže viesť k odmietaniu okolím a tým aj k zníženiu sebaúcty (Dyck a Holtzman, 2013). Tieto zistenia sú v súlade so závermi štúdií, ktoré zistili súvislosť medzi sebaznevažujúcim humorom a prítomnosťou raných maladptívnych schém (Dozois, Martin, Bieling, 2009). Naše výskumné zistenia poukazujú tiež na vzťah agresívneho štýlu humoru a dysfunkčných postojov, resp. tendencie interpretovať informácie negatívnym a skresleným spôsobom v situáciách subjektívne vnímanej nepriazne. Agresívny humor je pravdepodobne obranným mechanizmom proti obavám z negatívneho hodnotenia alebo sociálneho odmietnutia. Absenciu vzťahov medzi agresívnym a afiliačným štýlom a miery depresivity, úzkostlivosti a sebaúcty vysvetľujeme nasledovne: štýly humoru zamerané na seba sú oveľa dôležitejšie pre pochopenie osobnostných charakteristík jednotlivca, pretože viac súvisia so subjektívnou pohodou jednotlivca a s prežívaním kladných a záporných emócií (Cann, Zapata, Davis, 2011). Chen a Martin (2007) v zhode s týmto predpokladom uvádzajú, že humor zameraný na druhých ľudí nevysvetľuje vzťah zdravia (duševného či fyzického) a zmyslu pre humor, no je dôležitý pre posúdenie kvality sociálnych vzťahov.

Predpoklad vzťahov medzi osobnostnými charakteristikami, sebaúctou a štýlmi humoru sme overovali prostredníctvom Path analysis (SPSS - AMOS). Predpokladali sme, že nižšia miera sebaúcty

sa bude spájať s vyššou úrovňou depresivity a úzkostlivosti. Znížená sebaúcta bude viesť k tvorbe dysfunkčných postojov. Zároveň sme predpokladali, že sebaposilňujúci a sebaponižujúci štýl humoru budú mediovať (parciálna mediácia) tento vzťah. Nakoľko sebaposilňujúci štýl nekoreloval s dysfunkčnými postojmi, rozhodli sme sa ho vylúčiť z modelu. Finálny model je zobrazený na Obrázku 1. Model dostatočne vystihuje dáta (x^2=6.086, p=.193; GFI=.979; CFI=.986; RMSEA=.068; SRMR=.052). Prostredníctvom Sobelovho Z testu sme overovali signifikanciu mediačného efektu. Výsledky dosiahli takmer hodnotu štatistickej významnosti (Z=1.654, p=.098). Výsledky Path analysis môžu byť ovplyvnené aj nesplnením predpokladu multinormálneho rozdelenia. Predpokladáme, že pri väčšom množstve respondentov by sme mohli zistiť aj ďalšie signifikantné mediačné vplyvy ostatných štýlov humoru, ktoré by sme chceli overovať v budúcom výskume.

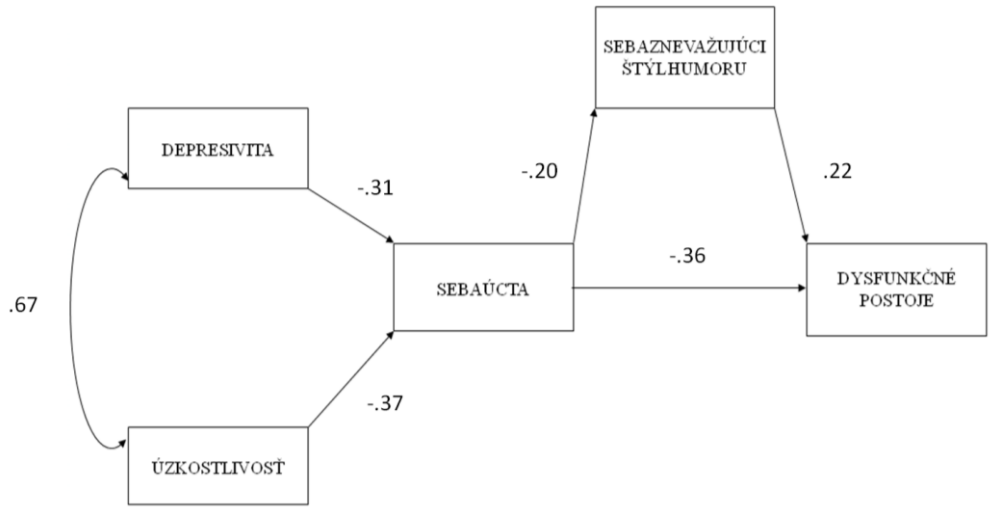

Obrázok 1. Path analysis vzťahu osobnostných charakteristík a sebaznevažujúceho štýlu humoru

Záver

Na základe našich výskumných zistení konštatujeme, že úzkostlivosť, depresivita a sebaúcta sú vo vzťahu so špecifickými štýlmi humoru, ktoré ľudia spontánne využívajú v každodennom živote. Vo výskume boli použité aj zahraničné metódy, ktorých validitu a reliabilitu je potrebné ďalej overovať. Prezentované výsledky považujeme za základ pre tvorbu hypotéz do ďalšieho výskumu, v ktorom by sme sa chceli venovať najmä modelovaniu mediačného vplyvu štýlov humoru na duševné zdravie vo väčšom výskumnom súbore vysokoškolských študentov.

Literatúra

Beevers, Ch.G. et al. (2007). Efficiently assessing negative cognition in depression: An item response theory analysis of the Dysfunctional Attitude Scale. Psychological Assessment, 19(2), 199-209.

Cann, A., Zapata, Ch.L. & Davis, H.B. (2011). Humor style and relationship satisfaction in dating couples: Perceived versus selfreported humor styles as predictors of satisfaction. Humor: International Journal of Humor Research, 24(1), 1-20.

Dozois, D.J, Martin, R.A. & Bieling, P.J. (2009). Early maladaptive schemas and adaptive/maladaptive styles of humor. Cognitive Therapy & Research, 33(6), 585-596.

Dyck, K.T.H. & Holtzman, S. (2013). Understanding humor styles and well-being: The importance of social relationships and gender. Personality and Individual Differences, 55(1), 53–58.

Chen, G.H. & Martin, R.A. (2007). A comparison of humor styles, coping humor and mental health between Chinese and Canadian university students. Humor: International Journal of Humor Research, 20(3), 215-234.

Chioqueta, A.P & Stiles, T.C. (2004). Psychometric properties of the Norwegian version of the Dysfunctional attitude scale (Form A). Cognitive Behaviour Therapy, 33(2), 83-86.

Jovanovic, V. (2011). Do humor styles matter in the relationship between personality and subjective well-being? Scandinavian Journal of Psychology, 52(5), 502–507.

Kuiper, N.A. et al. (2004). Humor is not always the best medicine: Specific components of sense of humor and psychological well-being. Humor: International Journal of Humor Research, 17(1/2), 135-168.

Lovibond, P.F. & Lovibond, S.H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. Behaviour Research and Therapy, 33(3), 335-343.

Martin, R.A. et al. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. Journal of Research in Personality, 37(1), 48–75.

Osman, A. et al. (2012). The Depression Anxiety Stress Scales—21 (DASS-21): Further examination of dimensions, scale reliability, and correlates. Journal of Clinical Psychology, 68(12), 322-1338.

Rosenberg, M. (1965). Society and the adolescent self-image. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ruisel et al. (1980). Príručka pre administráciu, interpretáciu a vyhodnocovanie dotazníka na meranie úzkosti a úzkostlivosti. Bratislava: Diagnostika, s.r.o.

Schermer, J.A. et al. (2013). The general factor of personality and humor styles. Personality and Individual Differences, 54(8), 890–893.

Tucker, R.P. et al. (2013). Humor styles impact the relationship between symptoms of social anxiety and depression. Personality and Individual Differences, 55(7), 823–827.

VZŤAH MEDZI PIATIMI OSOBNOSTNÝMI FAKTORMI A EXISTENCIÁLNYMI/RELIGIÓZNYMI PREMENNÝMI

Peter Halama
Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava
✉ peter.halama@savba.sk

Relationship between big five personality traits and existential/religious variables

The study provides a review of research, which focuses on the relationship between big five traits and existential and religious variables. Concerning existential variables, most of the studies focused on meaning in life. These studies found that correlations between meaning in life and big five personality traits show similar pattern as variables related to well -being (mainly negative correlation with neuroticism, positive correlation with extraversion and conscientiousness). Another existential construct, death anxiety, correlated positively only with neuroticism. Concerning religiosity, the metaanalytic studies found that stable correlates of religious variables are conscientiousness and agreeableness, and in some cases also extraversion. However, cross-cultural studies suggested that these relationships can vary in different nations.

Key words: big five, religiosity, meaning in life, hope, death anxiety

Za posledné dve desaťročia sa päťfaktorový prístup k osobnosti stal dominantným prístupom v oblasti osobnostných čŕt, pričom vedúci autori zaoberajúci sa piatimi osobnostnými črtami neostali len pri osobnostných črtách, ale snažia sa o vytvorenie komplexnej teórie osobnosti, ktorá má osvetliť a popísať osobnostné procesy prostredníctvom piatich robustných faktorov. McCrae a Costa (1999) formulovali tzv. päťfaktorovú teóriu osobnosti, kde sa päť osobnostných čŕt nechápe len ako bazálne osobnostné tendencie, ale ako faktory, ktoré prostredníctvom dynamických procesov ovplyvňujú psychologické procesy na rôznych úrovniach osobnosti vrátane osobnej identity. To dokazujú mnohými výskumnými zisteniami, ktoré ukázali, že osobnostné faktory veľkej päťky súvisia s mnohými aspektmi osobnosti na jej rôznych úrovniach (od biologických ukazovateľov až po self-koncept). V tomto príspevku sa chcem zamerať na súvis piatich osobnostných faktorov s existenciálnymi a religióznymi premennými. Za predpokladu, ktorý formulovali McCrae a Costa, teda že päť faktorov osobnosti ovplyvňuje dianie celej osobnosti, sa dá uvažovať o tom, že existuje súvislosť medzi týmito faktormi a rôznymi premennými, ktoré reprezentujú „vyššie“ úrovne osobnosti.

Z existenciálnych premenných je najčastejšie skúmaný zmysel života. Zmysel života je vo všeobecnosti definovaný ako celkové životné zameranie, ústredné životné presvedčenia a ciele, prípadne dôvod, pre ktorý človek žije. Psychologická definícia zmyslu života, alebo skôr životnej zmysluplnosti (úrovne prežívaného zmyslu v živote) hovorí, že zmysel života je osobné vnímanie usporiadania, cieľovej zameranosti a účelnosti života (Steger et al., 2006). Vo svojich predchádzajúcich štúdiách som sa niekoľko krát zaoberal vzťahom medzi životnou zmysluplnosťou a piatimi osobnostnými faktormi. V skoršej štúdii (Halama, 2005) boli použité dotazníky NEO-FFI na meranie piatich osobnostných faktorov a Škála životnej zmysluplnosti (SZŽ) a Index zmyslu života (PMI) na súboroch mladých dospelých ako aj starších dospelých. Výsledky sú uvedené v tabuľke 1. Ako vidieť z tabuľky, tak u starších ako aj mladších dospelých sú stredne vysoké korelácie zmysluplnosti s neurotizmom (negatívna), extraverziou a svedomitosťou (pozitívne). U starších dospelých koreluje so zmysluplnosťou na nižšej úrovni aj otvorenosť, avšak iba u jednej zo škál zmysluplnosti. V neskoršom výskume (Halama et al., 2010) bola znovu korelovaná Škála životnej zmysluplnosti s piatimi veľkými faktormi osobnosti. Profil korelácii bol podobný ako v prvej štúdii, teda negatívna korelácia s neurotizmom, a pozitívna s extraverziou a svedomitosťou. V tomto prípade však u oboch skupín korelovala so zmysluplnosťou aj prívetivosť (Tabuľka 1).

Tabuľka 1.
Korelácie piatich faktorov osobnosti a životnej zmysluplnosti (podľa Halama 2005, Halama et al., 2010)

Životná zmysluplnosť	N	E	O	P	S
Starší dospelí (Halama, 2005)					
PMI	-0,40**	0,29**	0,22*	0,09	0,31**
SŽŽ	-0,39**	0,42**	0,12	0.15	0,57**
Mladší dospelí (Halama, 2005)					
PMI	-0,44**	0,30**	0,00	0,19	0,49**
SZŽ	-0,60**	0,60**	0,06	0,16	0,39**
Starší dospelí (Halama et al., 2010)					
SZŽ	-0.55**	0,44**	0,15	0,24**	0,53**
Mladší dospelí (Halama et al., 2010)					
SZŽ	-0,45**	0,42**	0,17*	0,26*	0,48**

* p<= 0,05 ** p<= 0,01

Ďalším významným existenciálnym konštruktom je vzťah k smrti. Existencialisti (napr. Yalom, 1980) chápu vedomie smrti ako dôležitý prvok existenciálnej dynamiky a spôsob ako sa človek vyrovná s vedomím konečnosti je dôležitým aspektom psychologického fungovania. Existuje viacero koncepcií postojov voči smrti, vo výskume sa však najčastejšie používa premenná strach či úzkosť zo smrti. Tá sa definuje ako negatívne myšlienky a pocity voči stavu smrti a procesu umierania, ktoré sa môžu sa prejaviť vyhýbaním sa myšlienkam na smrť alebo rozhovorom o smrti za účelom zníženia tejto úzkosti (Leming, Dickinson, 2010). Vzťahom piatich osobnostných faktorov a úzkosti zo smrti sa zaoberala štúdia Cullyho et al. (2001). V ich výskume starších dospelých s priemerom 81 rokov korelovali NEO-FFI a Templer-McMordiovu škálu úzkosti zo smrti (TDAS). Ako vidieť v tabuľke 2, najsilnejším pozitívnym korelátom úzkosti zo smrti je neurotizmus, na nižšej úrovni korelujú negatívne s úzkosťou zo smrti aj extraverzia, otvorenosť a svedomitosť. Štefaňáková (2013) urobila výskum s všeobecnou populáciou na Slovensku a Španielsku (priemerný vek 34,55 roka) pričom použila NEO-FFI a viacdimenzionálnu Collet-Lesterovu škálu strachu zo smrti. Aj v jej výskume sa ukázali pozitívne vzťahy neurotizmu a strachu zo smrti, ostatné faktory však zo strachom zo smrti nekorelovali.

Tabuľka 2.
Korelácie piatich faktorov osobnosti a úzkosti zo smrti

Úzkosť zo smrti	N	E	O	P	S
Starší dospelí Cully et al. (2001)	0,516**	-0.263*	-0.234*	-0.092	-0.343**
Všeobecná populácia Štefaňáková (2013)					
Celkovo	0,24**	-0,01	-0,07	0,05	0,05
Strach z vlastnej smrti	0,17*	0,08	-0,01	0,04	-0,03
Strach z vlastného umierania	0,25**	-0,06	-0,10	0,05	-0,02
Strach zo smrti iných	0,17*	0,02	-0,04	0,15*	0,01
Strach z umierania iných	0,20**	-0,07	-0,10	0,06	0,10

* p<= 0,05 ** p<= 0,01

Okrem zmyslu života a strachu zo smrti sa v existenciálnej psychológii skúmajú a diskutujú aj iné premenné, napr. vedomie slobody, či prežívanie existenciálnej zodpovednosti. Nie sú mi však známe výskumné štúdie, ktoré by sa priamo venovali vzťahu medzi týmito premennými. Keďže niektoré výskumy naznačujú, že tieto premenné sú príbuzné takým klasickým premenným ako napr. vnútorné miesto kontroly (Rotter), či sebaúčinnosť (Bandura), dá sa predpokladať podobná štruktúra vzťahov ako majú tieto premenné. Z výskumných štúdií (napr. Morrison, 1997) vyplýva, že korelátmi takýchto premenných sú najmä nízky neurotizmus, vysoká extraverzia a svedomitosť.

V oblasti religiozity či spirituality bolo doteraz realizovaných veľa štúdií, ktoré sa zameriavali na vzťah s piatimi veľkými faktormi osobnosti a to aj v slovenských podmienkach. Tie pracovali s rôznymi dimenziami či typmi religiozity, ktoré odzrkadľovali rozličné aspekty religiozity. Adamovová (2006) skúmala osobnostné koreláty náboženského fundamentalizmu pomocou NEO-PI-

R. Náboženský fundamentalizmus bol definovaný ako presvedčenie o existencii neomylnej náboženskej pravde a potrebe jej uplatňovania pomocou nemenných praktík minulosti. Autorka vzhľadom na rodové rozdiely v religiozite kontrolovala vzťahy pre rodový efekt. Výsledky ukázali, že náboženský fundamentalizmus koreluje negatívne s otvorenosťou a to najmä s facetou otvorenosť voči hodnotám (-0,47), u ostatných faktorov boli vzťahy skôr nízke a nesignifikantné, ojedinele sa vyskytovali slabé signifikantné vzťahy jednotlivých faciet NEO-PI-R u žien alebo mužov. V inej štúdii (Adamovová, Stríženec, 2004) skúmali autori vzťah NEO-PI-R a kognitívnej orientácie na spiritualitu, pod ktorou sa rozumie osobná dôležitosť spirituality pre život a prejavy presvedčení či postoje týkajúce sa spirituality. Výsledky ukázali, že táto dimenzia koreluje pozitívne s otvorenosťou (0,44), ako aj s prívetivosťou (0,45), nízko koreluje s neurotizmom (0,22) a s facetou vrelosť z extraverzie (0,37). To poukazuje na to, že rôzne aspekty religiozity a spirituality môžu mať s piatimi faktormi rozličné vzťahy. Z našej neskoršej štúdie (Halama, Martos, Adamovová, 2010) tiež vyplýva, že v týchto vzťahoch môžu existovať aj medzikultúrne rozdiely. Kým u Slovákov miera kresťanskej religiozity korelovala signifikantne s prívetivosťou aj svedomitosťou, u maďarskej populácie sa žiadne vzťahy nenašli. Množstvo výskumov v tejto oblasti viedlo k snahe o metanalytické zhrnutie vzťahu medzi religiozitou a piatimi osobnostnými faktormi. Saroglou sa už v roku 2002 pokúsil o takúto metanalýzu, do ktorej zahrnul 13 štúdií a 16 dátových súborov. Výsledky (Tabuľka 3) ukázali, že všeobecná religiozita koreluje s prívetivosťou (vážený korelačný koeficient 0,20) a so svedomitosťou (0,17) a čiastočne aj s extraverziou (0,10). Čo sa týka dimenzií religiozity, zrelá religiozita a spirituality korelujú pozitívne s otvorenosťou, prívetivosťou, extraverziou aj svedomitosťou a negatívne s neurotizmom. Náboženský fundamentalizmus naopak koreluje negatívne s otvorenosťou aj neurotizmom, a čiastočne aj prívetivosťou. Nakoniec, vonkajšková religiozita koreluje iba slabo pozitívne s neurotizmom. V roku 2010 analýzu zopakoval so 62 štúdiami a 71 dátovými súbormi. Výsledky (Tabuľka 3) vo veľkej miere potvrdili predchádzajúce zistenia o tom, že najsilnejšími korelátmi všeobecnej religiozity sú prívetivosť a svedomitosť, a že otvorenosť môže korelovať s religiozitou rôzne v závislosti od jej typu.

Tabuľka 3.
Korelácie piatich faktorov osobnosti a religiozity/spirituality (podľa Saroglou 2002, 2010)

	N	E	O	P	S
Saroglou (2002) – vážené priemerné korelácie					
Religiozita všeobecne	0,00	0,10†	-0,06	0,20†	0,17†
Zrelá religiozita a spiritualita	-0,09†	0,15†	0,22†	0,15†	0,14†
Náboženský fundamentalizmus	-0,12†	0,09	-0,14†	0,13†	0,09
Vonkajšková religiozita	0,11†	0,02	-0,09	-0,02	-0,04
Saroglou (2010) – vážené priemerné korelácie					
Religiozita všeobecne	-0,04	0,07	-0,04	0,19†	0,16†
Zrelá religiozita a spiritualita	-0,07	0,14†	0,18†	0,21†	0,14†
Náboženský fundamentalizmus	-0,05	0,00	-0,21†	0,13†	0,12†

† koeficienty s dostatočnou štatistickou silou

Saroglou (2010) sa v diskusii zameriava najmä na svedomitosť a prívetivosť, ako konzistentne potvrdené koreláty religiozity, pričom vidí religiozitu ako kultúrnu adaptáciu týchto dvoch čŕt. Diskutuje o kauzalite, t.j. či osobnostné črty ovplyvňujú mieru religiozity alebo je tomu naopak. Na základe dostupných longitudinálnych výskumov (ukázali napr., že prívetivosť longitudinálne predikovala zvýšenie religiozity) sa prikláňa skôr k prvej možnosti. Pripúšťa však, že existuje možnosť opačného vplyvu, napr. religiózne rodiny môžu socializovať deti smerom k vyššej prívetivosti a svedomitosti. Tomu môžu nasvedčovať aj výskumy poukazujúce na retrospektívne vnímanú zmenu v osobnostných črtách po náboženskej konverzii (Halama, Lačná, 2011).

Záver

Prehľad tu uvádzaných výskumov poukazuje na to, že osobnostné črty veľkej päťky predikujú aj existenciálne a religiózne premenné, teda procesy na vyšších úrovniach osobnosti. Dá sa povedať, že

vzorec korelácií veľkej päťky s existenciálnymi premennými (najmä so zmysluplnosťou) zodpovedá vzorcu korelácií s premennými well-beingu, prípadne s príbuznými premennými (u existenciálnej úzkosti). Tieto výsledky podporujú predpoklady autorov päťfaktorovej teórie osobnosti (McCrae, Costa, 1999) o komplexnej funkcii piatich osobnostných čŕt v rámci osobnosti. Tiež vedú k záveru, že tak existenciálne ako aj religiózne premenné nie sú izolovanými nezávislými procesmi v rámci osobnosti, ale že sa utvárajú a fungujú v spolupráci s ostatnými zložkami a komponentmi osobnosti.

Literatúra

Adamovová, L. (2006). Nábožensky fundamentalizmus z pohľadu kognitivnych a osobnostnych charakteristik. In P. Halama, L. Adamovová, M. Hatoková, & M. Stríženec (Eds.), Religiozita, spiritualita a osobnosť (pp. 55-104). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Adamovová, L., & Stríženec, M. (2004). Personality-structural correlates of cognitive orientation to spirituality. Studia Psychologica, 46, 317-325.

Cully, J., A., LaVoie, D., & Gfeller, J.D. (2001). Reminiscence, personality, and psychological functioning in older adults. The Gerontologist, 41, 1, 89-95.

Halama, P. (2005). Relationship between meaning in life and the big five personality traits in young adults and the elderly. Studia Psychologica, 47, 3, 167–178.

Halama, P., Bakošová, K., & Lesayová, L. (2010). Perceived Stress and Meaning in Life in Young Adults and the Elderly: Moderating Role of Personality traits. In 15th European Conference on Personality. Program and Abstracts. Brno: Institute of Psychology, Academy of Sciences of the CR., pp. 111.

Halama, P., & Lačná, M. (2011). Personality change following religious conversion: perceptions of converts and their close acquaintances. Mental Health, Religion & Culture, 14, 8, 757–768.

Halama, P., Martos, T., & Adamovová, L. (2010). Religiosity and well-being in Slovak and Hungarian students samples. The role of personality traits. Studia Psychologica, 52, 2, 101-115.

Leming, M.R., & Dickinson, G.E. (2010). Understanding Death, Dying and Bereavement. 7th ed. Belmont: Wadsworth.

McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (1999). A five-factor theory of personality. In L. Pervin & O. P. John (Eds.), Handbook of personality: Theory and research (pp. 139–153). New York: Guilford.

Morrison, K.A (1997). Personality correlates of the five-factor model for sample of business owners/managers: Associations with scores on self-monitoring, type A behavior, locus of control and subjective well-being. Psychological Reports, 80, 255-272.

Saroglou, V. (2002). Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. Personality and Individual Differences,32, 15-25.

Saroglou, V. (2002). Religiousness as a Cultural Adaptation of Basic Traits: A Five-Factor Model Perspective. Personality and Social Psychology Review, 14, 108–125.

Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. Journal of Counseling Psychology, 53, 80–93.

Štefaňáková, N. (2013). Strach zo smrti a osobnosť na pozadí kultúrnych rozdielov medzi slovenským a španielskym obyvateľstvom (diplomová práca). Trnava: Katedra psychológie FF TU.

Yalom, I. D. (1980). Existential psychotherapy. New York: Basic Books.

ANALÝZA VZŤAHU FIREMNEJ KULTÚRY A OSOBNÝCH HODNÔT ZAMESTNANCOV

Zuzana Heinzová, Matej Belko
Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
✉ zuzana.heinzova@umb.sk, matej.belko@gmail.com

Relationship Analysis of the Organizational Culture and Stuffs´ Personal Values
The Article presents the Results from the Study to detect the expected Relation between employees current and preferred organizational Culture (Organizational Culture Assessment Instrument OCAI from K.S.Cameron and R.E. Quinn, 1999) and their personal Values (Three Item Person – Organization Fit Scale from D. Cable a D. DeRue, 2002).
Key words: Organizational Culture, Competing Value Framework, Person – Organization Fit

Úvod

Problematika analýzy firemnej kultúry sa v posledných rokoch dostáva aj do pozornosti psychologických vied. Z pohľadu psychológie ide najmä o zameranie sa na vnímania firemnej kultúry z pohľadu zamestnanca. V našom výskume sme sa pokúsili odhaliť možné prepojenie dvoch konštruktov, ktoré sa z rôznych uhlov pohľadu dotýkajú analyzovania firemnej kultúry.

Prvý z vybraných teoretických konštruktov je Person - Organization Fit (ďalej P – O Fit), konkrétne tzv. integratívny model autorky Amy Kristof (1996). A. Krystof vo svojej teórii rozlišuje 2 základné prístupy k pojmu P-O Fit. Prvý prístup sa zameriava na tzv. Suppelementary a Complementary Fit medzi zamestnancom a organizáciou, ktorý prezentuje akúsi mieru prínosu zamestnanca pre firmu z hľadiska hodnôt, cieľov a postojov zamestnanca. Druhý prístup operuje s pojmami Need – Supplies a Demand - Abilities fit, a je zameraný na kompatibilitu potrieb, preferencií a zároveň aj schopností zamestnanca s potrebami a požiadavkami na schopnosti zamestnanca z pohľadu firmy.

Druhým teoretickým konštruktom, ktorý sa týka problematiky firemnej kultúry je Competing Value Framework (ďalej CVF) autorov R. E. Quinna a J. Rohrbaugha (1983). CVF vychádza z definovania dimenzií kultúry organizácie, konkr. Structure Dimension (postihujúcu na jednej strane stabilitu a poriadok a na strane druhej flexibiliu, kohéziu a dôveru v organizácii) a Focus Dimension (zahŕňajúcu integritu, vnútorné zameranie organizácie a na druhej strane vonkajšie zameranie organizácie). Tieto dve dimenzie sú kľúčovým pre následnú analýzu kultúry organizácie, pretože na ich základe vznikajú 4 kvadranty CVF (viď Obr. 1) definujúce 4 typy firemnej kultúry: hierarchická kultúra, trhová kultúra, klanová kultúra a adhokratická kultúra.

Oba prezentované teoretické konštrukty v určitej miere identifikujú tak hodnoty prezentované firmou, ako aj hodnoty preferované zamestnancom. Možný prienik medzi P-O Fit a CVF vidíme v metodikách vychádzajúcich z týchto konštruktov. P-O Fit je identifikovaný cez Three Item Person – Organization Fit Scale, ktorá priamo zisťuje, nakoľko dochádza k stretu hodnôt zamestnanca a firmy. Obdobne zameraná je aj metodika CVF (OCAI, viď nižšie), ktorá o.i. zisťuje aktuálnu a preferovanú firemnú kultúru, kde aktuálnu kultúru môžeme definovať ako reálnu kultúru, ktorú firma uplatňuje a preferovanú kultúru ako kultúru, ktorá je v zhode s hodnotami zamestnanca. Preto nás zaujímalo práve prepojenie vyššie uvedených konštruktov, t.j. nakoľko sa pomocou CVF definovaná a zistená firemná kultúra a hodnoty ňou preferované zhodujú s osobnými hodnotami zamestnancov. A teda: Dochádza k spomenutému P-O Fit, pokiaľ zamestnancom preferovaná firemná kultúra nie je v zhode s presadzovanou / aktuálnou kultúrou firmy?

Výskumné metódy

Three Item Person – Organization Fit Scale (P-O Fit). Tento inštrument vyvinuli v roku 2002 Cable a DeRue podľa teoretických východísk A. Kristof. V dotazníku Three Item Person – Organization Fit Scale odpovedajú respondenti na tri základné položky, pričom každá položka je zameraná na inú dimenziu P – O Fit.

Položka číslo 1 je zameraná na koncept P – O Fit ako celok .

Položka číslo 2 na dimenziu Need – Supplies Fit.

Položka číslo 3 meria dimenziu Demand - Abilities Fit.

Metóda je štandardizovaná v anglickom jazyku a je pre ňu použitá 6 bodová Likertova škála.

Organizational Culture Assessment Instrument (OCAI). Metóda bola vyvinutá dvojicou výskumníkov K.S. Cameronom a R.S. Quinnom (1999) a je postavená na báze teórie Competing Values Framework. OCAI pozostáva zo 6 položiek, ktoré sa opakujú dvakrát. V prvom kole hodnotenia položiek sa zisťuje aktuálna firemná kultúra, v druhom kole preferovaná firemná kultúra z pohľadu zamestnanca. Pre väčšiu diverzitu výsledkov sme použili ipsatívnu škálu hodnotenia položiek dotazníka.

Dotazník mapuje tri oblasti firemnej kultúry:

1. Typ kultúry - market, hierarchy, adhocracy, clan.
2. Kultúrnu zhodu – nakoľko je daný typ kultúry akceptovaný.
3. Silu kultúry – celkovú silu kultúry, nakoľko sa podľa nej firma riadi.

Zber dát

Oba dotazníky sme previedli do elektronickej formy presne v tej istej podobe, ako sú štandardizované, to znamená v anglickom jazyku spolu so všetkými inštrukciami podľa originálu, a distribuovali pomocou nástroja www.surveygizmo.com. Dáta boli zbierané anonymne koncom roka 2012. Oba dotazníky sme zbierali počas jedného snímania, aby ich bolo možné párovať. Z celkového počtu 200 začatých dotazníkov bolo dokončených 120, pričom do výskumu sme zarátali len kompletne zodpovedané dotazníky.

Popis výskumnej vzorky

Výskumnú vzorku tvorilo 120 respondentov z rôznych firiem pôsobiacich v ČR a SR. Pre štatistické overenie nami stanovených predpokladov sme výskumnú vzorku rozdelili do 4 skupín na základe (ne)zhody medzi aktuálnymi a preferovanými kultúrami u respondentov podľa skóre dosiahnutého v dotazníku OCAI. Nami definované skupiny (ne)súhlasných kultúr (viď Obr. 1):

1. Súhlasné kultúry : respondenti, ktorí dosiahli najvyššie skóre v zhodnej dimenzii pri aktuálnej aj preferovanej kultúre.
2. Krížové kultúry : respondenti, ktorí dosiahli najvyššie skóre aktuálnej kultúry a najvyššie skóre preferovanej kultúry v opozitných dimenziách podľa CVF.
3. Nesúhlasné kultúry: respondenti, ktorí dosiahli iné skóre aktuálnej kultúry ako preferovanej kultúry, nie však v opozitných dimenziách CVF.
4. Nesúhlasní celkovo: táto skupina je vytvorená spojením krížových kultúr a nesúhlasných kultúr.

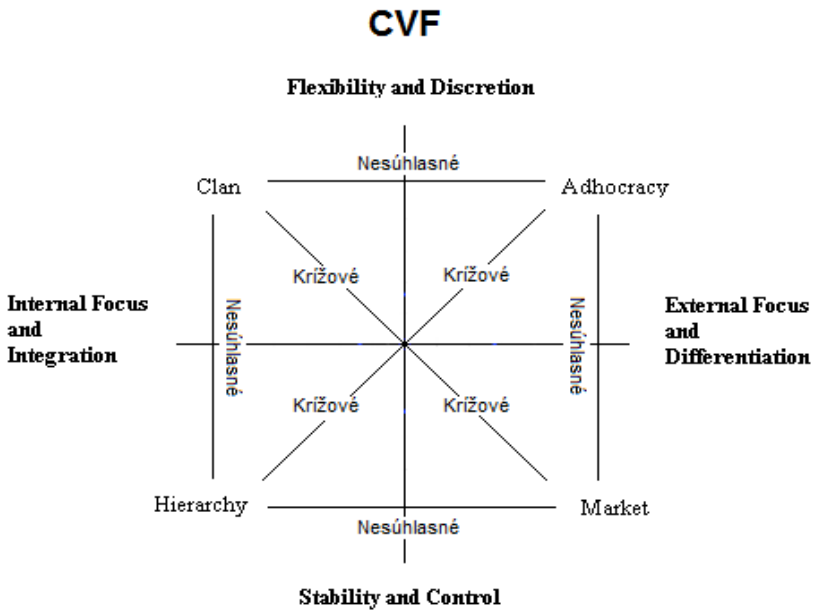

Obrázok 1. Druhy firemných kultúr podľa Competing Values Framework (na základe rozdelenia kvadrantov podľa dimenzií CVF)

Tabuľka 1.
Početnosť skupín podľa (ne)zhody typov firemných kultúr

Rozdelenie výskumnej vzorky	Počet	Percentuálne rozdelenie
1. Súhlasné kultúry	42	35%
2. Krížové kultúry	24	20%
3. Nesúhlasné kultúry	54	45%
4. Nesúhlasné celkovo	78	**65%**

Štatistické spracovanie dát

Štatistické overovanie nami stanovených hypotéz sme uskutočnili porovnaním dosiahnutého skóre respondentov v jednotlivých položkách dotazníka P-O Fit Scale medzi jednotlivými skupinami našej výskumnej vzorky. Použili sme neparametrický Mann – Whitney U test. Potrebné štatistické operácie sme vykonali použitím softwaru SPSS Statistics 17.0.

Výsledky

Našim výskumom sme sa snažili zistiť, či existuje rozdiel medzi tými zamestnancami, ktorí prežívajú nezhodu medzi aktuálnou a preferovanou firemnou kultúrou (podľa OCAI) a zároveň nezhodu osobných hodnôt a hodnôt prezentovaných firmou (podľa Three Item P-O Fit Scale) v porovnaní s tými zamestnancami, ktorých aktuálna aj preferovaná firemná kultúra sú v zhode a v rovnakej zhode sú aj ich osobné hodnoty s hodnotami ich pracovnej organizácie.

(Ne)zhoda medzi výsledkami extrémnych skupín nás zaujímala rovnako pre celkové dosiahnuté skóre v Person – Organization Fit, ako aj v jeho dvoch dimenziách Need – Supplies Fit a Demand – Abilities Fit.

Tabuľka 2.
Porovnanie skóre dosiahnutého vo všetkých dimenziách dotazníka Three Item Person – Organization Fit Scale medzi zamestnancami, ktorých aktuálne a preferované kultúry (podľa dotazníka OCAI) sú súhlasné alebo nesúhlasné

		Person – Organization Fit		**Need – Supplies Fit**		**Demand – Abilities Fit**	
Extrémne skupiny podľa OCAI		Medián	p- hodnota	Medián	p- hodnota	Medián	p- hodnota
Súhlasné kultúry		5	0,031	4	0,010	4,5	0,001
vs.	Krížové kultúry	2		2		3	
	Nesúhlasné kultúry	4	0,018	4	0,184	3	0,019
	Nesúhlasné kultúry celkovo	3	0,008	2,5	0,034	3	0,002

Podľa výsledkov výskumu uvedených v tabuľke č. 2 môžeme konštatovať, že existuje štatisticky významný rozdiel v dosiahnutom celkovom skóre dotazníka Three Item Person – Organization Fit Scale medzi nami definovanými extrémnymi skupinami výskumnej vzorky. Štatisticky najvýznamnejší rozdiel vykazujú extrémne skupiny „súhlasné kultúry“ a „nesúhlasné celkovo“ a to v prospech skupiny „súhlasné kultúry“. Štatistickým testovaním sa potvrdilo, že zamestnanci, ktorých aktuálna a preferovaná kultúra sú vo vzájomnej zhode, vykazujú zároveň zhodu osobných hodnôt s hodnotami ich pracovnej organizácie. Naopak zamestnanci, ktorých aktuálna a preferovaná kultúra sa nezhodujú, vykazujú nižšiu zhodu medzi osobnými a firemnými hodnotami. Tento štatisticky významný rozdiel platí pre všetky nami sledované extrémne skupiny.

Výsledky výskumu poukazujú zároveň na fakt, že tak, ako pri celkovom P – O Fit, existuje medzi extrémnymi skupinami našej výskumnej vzorky štatisticky významný rozdiel aj v dosiahnutom skóre dimenzie Need – Supplies Fit. V tomto prípade dosahujú štatisticky najvýznamnejší rozdiel „súhlasné kultúry“ a „krížové kultúry“ v prospech „súhlasnej kultúry“. Štatistické testovanie potvrdilo, že zamestnanci, ktorí vykazujú zhodu medzi osobnými potrebami (need) a firemnými potrebami (supplies), majú takisto zhodné aktuálne a preferované firemné kultúry. Na druhej strane zamestnanci, ktorí majú rozdielne aktuálne a preferované firemné kultúry, majú aj nižšiu mieru zhody medzi ich potrebami a potrebami firmy smerom k svojim zamestnancom.

Na základe výsledkov nášho výskumu môžeme zároveň tvrdiť, že existuje štatisticky vysoko významný rozdiel v dosiahnutom skóre v dimenzii Demand – Abilities Fit a extrémnymi skupinami našej výskumnej vzorky. V prípade dimenzie D – A Fit dosahujú štatisticky najvýznamnejší rozdiel respondenti skupiny „súhlasné kultúry“ a „krížové kultúry“, ale takisto skupiny „súhlasné kultúry“ a „nesúhlasné celkovo“ dosahujú štatisticky vysoko významný rozdiel. Rovnako, ako pri predchádzajúcich „fitoch“ (P – O fit a N – S fit) sú tieto výsledky v prospech „súhlasnej kultúry“. Aj v tomto prípade nám štatistické testovanie potvrdilo, že zamestnanci ktorí majú zhodu medzi aktuálnou a preferovanou firemnou kultúrou, majú zároveň zhodu medzi ich pracovnými schopnosťami a pracovnými požiadavkami firmy, v ktorej pracujú. Zamestnanci s rozdielnymi aktuálnymi a preferovanými firemnými kultúrami vykazujú, naopak, aj nezhodu medzi pracovnými požiadavkami firmy na ich schopnosti a zamestnancami vnímanými vlastnými pracovnými schopnosťami.

Diskusia

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť existenciu vzťahu medzi aktuálnou a preferovanou firemnou kultúrou a P – O Fit zamestnancov organizácií. Ako ukazujú výsledky štatistickej analýzy, takýto vzťah existuje. Jediným nepriekazným vzťahom sa ukázalo porovnanie „súhlasných“ a „nesúhlasných“ kultúr pri položke Need – Supplies Fit dotazníka Three Item P-O Fit Scale, pri ktorom nám vyšla až 18 % možnosť chybovosti. Vysvetlenie môže poskytnúť Integratívna teória P – O Fit Amy Kristof, ktorá považuje dimenziu Need – Supplies Fit za menej „čitateľnú“ z pohľadu respondentov.Naopak v dimenzii D – A Fit vyšli štatisticky najvýznamnejšie výsledky potvrdzujúca naše predpoklady. Opäť sa môžeme oprieť o P – O Fit koncepciu podľa Amy Kristof, ktorá považuje dimenziu Demand – Abilities Fit za jednoduchšie ohodnotiteľnú a uchopiteľnú z pohľadu

zamestnanca, pretože každý zamestnanec si vytvorí predstavu o tom, aké požiadavky má na neho organizácia. Tieto požiadavky vyplývajú z popisu jeho práce, a to, či tieto požiadavky spĺňa, môže ľahko vidieť počas ktoréhokoľvek pracovného dňa.

Dotazník Three Item P – O Fit, ktorý sme použili, bol použitý vo vzťahu s firemnou kultúrou pravdepodobne prvýkrát. Obdobný výskum s využitím dotazníka P-O Fit uskutočnil Mustafa Tepeci z Pensylvánskej univerzity pod názvom: „The Effect of personal values, organizational culture, and person – organizational fit on individual outcomes in the restaurant industry". Pre výskum použil dotazník Hospitality Industry Culture Profile (HICP), ktorý meria firemnú kultúru, ako aj P – O Fit. Výskum bol uskutočnený na vzorke 326 respondentov, ktorí pracovali v 34 rôznych reštauráciách. Z výsledkov jeho práce sa takisto ukázala súvislosť medzi preferovanou kultúrou a kladným P – O Fit. Čašníci v reštauráciách, ktorí kultúru vo firme považovali za dobrú (ľahko sa s ňou stotožnili) mali vysoké skóre P – O Fit s priemernou odpoveďou moderately agree.

Z výsledkov nášho výskumu a výskumu uskutočneného Mustafom Tepecim môžeme s väčšou istotou povedať, že vzťah medzi preferovanou firemnou kultúrou jednotlivca a pozitívnymi hodnotami P – O Fit je pravdepodobný.

Literatúra

Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (1999). Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework. Reading, MA: Addison-Wesley.

Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. Personnel Psychology, 49(1), 1-1.

Quinn, R. E., & Rohrbaugh, J. (1983). A spatial model of effectiveness criteria: Towards a competing values approach to organizational analysis. Management Science, 29, 363–377. doi:10.1287/mnsc.29.3.363

Tepeci, M. (2001). The effect of personal values, organizational culture, and person-organization fit on individual outcomes in the restaurant industry. The Pennsylvania State University. ProQuest Dissertations and Theses, 134 p.

VNÍMANÁ SOCIÁLNA OPORA MUŽOV A ŽIEN VZHĽADOM NA RIZIKO ROZVOJA PORUCHY PRÍJMU POTRAVY

Lucia Hricová, Oľga Orosová, Jozef Benka

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

✉ lucia.hricova@upjs.sk

Perceived social support for men and women in eating disorder context

Social support has been often showed to be associated with mental disorders. The relationships between social support (SS) and eating disorders (ED) has been partially examined but mainly among women. This work contributes to clarifying the differences in perceived SS between individuals with increased risk of developing ED and without this risk separately for men and for women. A sample of 883 students (75.5% women, mean age 21.19, SD=2.77) from universities in the Czech Republic, Lithuania, Hungary and Slovakia completed online questionnaires of perceived SS (MSPSS) and risks of developing ED (SCOFF) as part of the international study Student Life Cohort in Europe. Descriptive statistics and nonparametric U-tests were used for data analyses. Perceived SS provided by friends and other important person was significantly lower for individuals with increased risk of developing ED for both genders. Perceived SS provided by family did not differ significantly among men, whereas women without this risk reported significantly higher SS from family, when compared to women with the risk of developing ED. The results can be applied to prevention strategies of eating disorders.

Keywords: eating disorders, social support, university students

Grantová podpora: Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

Úvod

Je známe, že slabé fyzické i mentálne zdravie sa vyskytuje predovšetkým u osôb sociálne izolovaných a s nízkou sociálnou integráciou (Schwarzer et al., 2004), preto je sociálna integrácia považovaná za významnú determinantu psychického zdravia človeka (Kebza, 2005). Vzájomná závislosť nedostatku sociálnej opory a rôznych psychických porúch bola dokázaná v mnohých zahraničných štúdiách, ktoré budú spomenuté ďalej v texte. Táto práca je zameraná práve na vnímanú sociálnu oporu, ktorá býva definovaná ako presvedčenie alebo viera, že blízke osoby sú v prípade potreby pripravené a ochotné pomôcť (Schwarzer et al., 2004) a prezentuje pocit jednotlivca, že je ostatnými akceptovaný, že sa oňho zaujímajú, prijímajú ho (Kebza, 2005). Schwarzer et al., (2004) zovšeobecňuje rodové rozdiely v sociálnej opore v prospech žien, čo vysvetľuje ich vyššou emocionalitou, empatickosťou, otvorenosťou a intimitou.

Jedným z psychických ochorení, ktorému sa v poslednom čase dostáva veľkej pozornosti v súvislosti so sociálnou oporou sú aj poruchy príjmu potravy. V štúdii Wonderlicha (1996) rodina bulimických pacientov poskytovala len veľmi slabú sociálnu oporu. Navyše bulimickí pacienti podľa štúdií autorov Troop, et al.(1994) a Grissett a Norvell (1992) vyhľadávali v porovnaní s kontrolnou skupinou významne menej sociálnej opory. Vzťahy sociálnej opory (SO) a porúch príjmu potravy (PPP) sú čiastočne preskúmané no orientujú sa prevažne na ženy (Linville et al., 2012; Limbert, 2010; Troop et al., 1994; Grissett a Norvell, 1992 a i.). Vo vnímanej SO boli sledované rodové rozdiely (Prezza & Pacilli, 2002; Canty-Mitchell & Zimet, 2000 a i.), preto považujeme za aktuálne zamerať sa na objasnenie odlišností v percipovanej SO osôb so zvýšeným rizikom rozvoja reštriktívnych PPP a bez tohto rizika u mužov a žien zvlášť. Hlavným cieľom tejto práce je teda preskúmať rozdiely vo vnímanej SO u vysokoškolákov so zvýšeným rizikom reštriktívnych PPP a bez tohto rizika pre oba rody.

Metódy

Vzorka

Vzorka pozostávala z 883 študentov (75,5% žien, 21,19 priemerný vek, SD=2,77) univerzít v Čechách (20%), Litve (28,5%), Maďarsku (20,6%) a na Slovensku (29,5%), ktorí sa zapojili do On-line zberu dát v rámci medzinárodnej štúdie SLiCE. Študenti boli k participácii na výskume oslovení v univerzitných priestoroch a v prípade súhlasu s účasťou podpísali informovaný súhlas a zadali emailovú adresu, kde im bol následne poslaný internetový odkaz na dotazníkovú batériu, ktorá bola administrovaná v roku 2011.

Nástroje merania

V tejto práci sme pre kvantifikáciu vnímanej sociálnej opory použili Dotazník vnímanej SO (Multidimensional Scale of Perceived Social Support) autorov Zimet et al. (1988). Išlo o 12 položkovú škálu so siedmimi odpoveďovými modalitami (od 1- veľmi silne nesúhlasím po 7- veľmi silne súhlasím). Škála zahŕňa 3 dimenzie (každá je sýtená 4 položkami), ktorými sú rodina (FAM), priatelia (FRI) a iná dôležitá osoba (SO). Vyššie skóre indikuje vyššiu úroveň vnímanej SO. O relatívne vysokej internej konzistencii položiek svedčia hodnoty Cronbachovho koeficientu α=0,92 (pre všetky položky); α_{FAM}=0,92 (pre subškálu FAM); α_{FRI}=0,95 (pre subškálu FRI); α_{SO}=0,91 (pre subškálu SO).

Ďalej sme pre účely identifikácie rizika rozvoja reštriktívnych porúch príjmu potravy použili Dotazník identifikácie rizika PPP (SCOFF) autorov Morgan et al. (1999). Tento 5 položkový dotazník predkladá možnosti odpovedí áno alebo nie. Za každú kladnú odpoveď je priradený respondentovi 1 bod, pričom hrubé skóre $\geq$ 2 indikuje podozrenie možnosti existencie reštriktívnej PPP (mentálnej anorexie/mentálnej bulímie). V tomto prípade bol Cronbachov koeficient α rovný 0,84.

Štatistické analýzy

Údaje získané za pomoci administrácie vyššie uvedených metodík boli spracované v štatistickom programe SPSS 20. Pre zisťovanie rozdielov vo vnímanej sociálnej opore medzi vysokoškolákmi s rizikom PPP a bez rizika PPP pre oba rody boli použité neparametrické Mann-Whitney U-testy.

Výsledky

Údaje z tabuľky č. 1 poukazujú na rozdiely vo vnímanej sociálnej opore medzi ženami s rizikom PPP a bez rizika PPP. Mann-Whitney U test odhalil signifikantné rozdiely vo všetkých troch zdrojoch vnímanej sociálnej opory medzi ženami s rizikom PPP a ženami bez tohto rizika. Ženy bez rizika PPP skórujú signifikantne vyššie vo vnímanej opore zo strany rodiny, priateľov i inej, pre nich dôležitej osoby.

Tabuľka 1.
Rozdiely vo vnímanej sociálnej opore medzi vysokoškoláčkami s rizikom PPP a bez rizika PPP

	Mdn		p	U	z
	Riziko PPP (n=132)	Bez rizika PPP (n=426)			
FAM	23	24	0,015	23294,5	-2,44
FRI	23	24	<0,001	21015,5	-3,67
SO	24	27	<0,001	21047,5	-4,19

Poznámka. FAM – vnímaná sociálna opora od rodiny, FRI- vnímaná sociálna opora od priateľov, SO – vnímaná sociálna opora od inej dôležitej osoby.

U mužov je situácia mierne odlišná, pričom o rozdieloch vo vnímanej SO medzi mužmi s rizikom PPP a bez rizika PPP svedčia údaje z tabuľky č. 2. O signifikantných rozdieloch je možné hovoriť v prípade vnímanej sociálnej opory od priateľov a inej dôležitej osoby, pričom vyššie skóre v oboch prípadoch dosahovali muži bez rizika PPP. Vo vnímanej sociálnej opore od rodiny neboli medzi mužmi s rizikom a mužmi bez rizika zaznamenané signifikantné rozdiely.

Tabuľka 2.
Rozdiely vo vnímanej sociálnej opore medzi vysokoškolákmi s rizikom PPP a bez rizika PPP

	Mdn		p	U	z
	Riziko PPP (n=36)	Bez rizika PPP (n=138)			
FAM	21,5	22	NS	2346,5	-0,32
FRI	19	24	<0,001	1484,5	-3,6
SO	16	24	<0,001	1469,5	-3,57

Pozn.: FAM – vnímaná sociálna opora od rodiny, FRI- vnímaná sociálna opora od priateľov, SO – vnímaná sociálna opora od inej dôležitej osoby; NS – nesignifikantná hodnota p≥0,05

Ako vysokoškoláčky, tak aj vysokoškoláci bez rizika PPP, dosahujú vyššie mediánové hodnoty v každej zo zdrojov vnímanej sociálnej opory v porovnaní s osobami s rizikom PPP. Výnimku tvorí porovnanie skupín mužov v SO od rodiny, kde neboli tieto rozdiely štatisticky signifikantné.

Diskusia a záver

Ženy so zvýšeným predpokladom rozvoja PPP vnímajú sociálnu odporu zo strany rodiny, priateľov a iných dôležitých osôb oveľa slabšie, v porovnaní so ženami bez možného rizika PPP. Toto zistenie je v zhode so záverom výskumu kolektívu autorov Troop, et al. (1994) na klinickej vzorke pacientiek trpiacich na bulímiu, ktorý potvrdzuje ich slabšiu sociálnu oporu vo všeobecnosti. Wonderlich (1996) rovnako dospel k zisteniu slabšej sociálnej opory bulimičiek zo strany rodiny. Menej sociálnej opory zo strany priateľov a rodiny reportovali aj bulimičky v štúdii Grissetta a Norvella (1992).

Muži so zvýšeným rizikom PPP vnímajú slabšiu sociálnu oporu od známych a priateľov v porovnaní s mužmi bez rizika PPP no ich percipovaná opora zo strany rodiny nie je signifikantne odlišná. Deficit v interpersonálnych vzťahoch rovesníkov bol v štúdii Zaitsoffa et al. (2009) významne asociovaný so psychopatológiou porúch príjmu potravy nielen u žien, ale tiež u mužov. Navyše naše výsledky poukazujú na to, že muži s rizikom PPP vnímajú zdroj SO v rodine ako najsilnejší, zatiaľ čo u mužov bez rizika PPP sa ukázal tento zdroj vnímanej SO ako najslabší medzi tromi spomínanými. Počas štúdia na vysokej škole je obvykle práve opora zo strany rodiny ustupujúcou formou opory a na dôležitosti nadobúdajú predovšetkým vzťahy s priateľmi. Vysokoškoláci s rizikom PPP sa však vnímajú ako najviac podporovaní rodinou.

Táto práca v zhode s viacerými štúdiami potvrdzuje dôležitosť vnímanej sociálnej opory v kontexte psychických porúch a predovšetkým problematického reštriktívneho stravovania a poskytuje podrobnejší rozbor tejto témy s ohľadom na rod a jednotlivé zdroje sociálnej opory. Výsledky je možné aplikovať na preventívne a intervenčné stratégie týkajúce sa porúch príjmu potravy. Skúmanie danej problematiky však vyžaduje ďalší výskum a dodatočné analýzy.

Poďakovanie

Poďakovanie patrí aj zahraničným participantom v rámci medzinárodnej štúdie SLiCE, za Českú republiku, Bc. Lucie Jurystová, *Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta, Univerzita Karlova v Praze a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze*, za Litvu **Prof. Janina Petkeviciene,** *Medical Academy, Public Health Faculty, Lithuanian University of Health Sciences* a za Maďarsko **Róbert Urbán, Ph.D.,** *Department of Personality and Health Psychology, Eötvös Loránd University, Budapest* a **Andrea Lukács,** *Egészségügyi Kar, University of Miskol*c.

Literatúra

Canty-Mitchell, J., & Zimet, G. (2000). Psychometric properties of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support in urban adolescents. American Journal Of Community Psychology, 28(3), 391-400.

Grissett, N., & Norvell, N. (1992). Perceived social support, social skills, and quality of relationships in bulimic women. Journal Of Consulting And Clinical Psychology, 60(2), 293-299.

Kebza, V. (2005). Psychosociální determinanty zdraví. Praha: Academia.

Limbert, C. (2010). Perceptions of Social Support and Eating Disorder Characteristics. Health Care For Women International, 31(2), 170-178.

Linville, D., Brown, T., Sturm, K., & McDougal, T. (2012). Eating disorders and social support: perspectives of recovered individuals. Eating Disorders, 20(3), 216-231.

Morgan, J., Reid, F., & Lacey, J. (1999). The SCOFF questionnaire: assessment of a new screening tool for eating disorders. BMJ (Clinical Research Ed.), 319(7223), 1467-1468.

Prezza, M., & Pacilli, M.G. (2002). Perceived social support from significant others, family and friends and several socio-demographic characteristics. Journal Of Community & Applied Social Psychology, 12(6), 422-429.

Schwarzer, R., Knoll, N., & Rieckmann, N. (2004). Social support. In A. Kaptein & J. Weinman (Eds.), Health psychology (pp. 158-182). Oxford, England: Blackwell.

Troop, N., Holbrey, A., Trowler, R., & Treasure, J. (1994). Ways of coping in women with eating disorders. The Journal Of Nervous And Mental Disease, 182(10), 535-540.

Zaitsoff, S. L., Fehon, D. C., & Grilo, C. M. (2009). Social competence and social-emotional isolation and eating disorder psychopathology in female and male adolescent psychiatric patients. International Journal Of Clinical Health & Psychology, 9(2), 219-228.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. Journal Of Personality Assessment, 52(1), 30-41.

Wonderlich, S. (1996). Childhood Sexual Abuse and Bulimic Behavior in a Nationally Representative Sample. American Journal Of Public Health, 86(8), 1082-1086.

VZTAH SEBEPOŠKOZUJÍCÍHO JEDNÁNÍ DĚTÍ STARŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU K DEPRESIVITĚ A DALŠÍM FAKTORŮM

Veronika Hrubá, Josef Regner, Iva Burešová, Mojmír Svoboda
Psychologický ústav FF MU, Brno
✉ 182070@mail.muni.cz

Relationship between Self-harming Behavior in Children in School Age and Depressive Behavior and other factors

The study was realized in cooperation with grant support: MUNI/A/0887/2012"Verifying the psychometric properties of diagnostic tools for screening the incidence and forms of self-harm among school children", which focused on the exploration of relations between the incidence of self-harm and depression. In the sample (N = 182) reported at least one personal experience with self-harm 41.8% of respondents, of which 20.9% of girls and 20.3% boys, the average age of people surveyed was 13,6 years. One-time survey used the following methods: Self-Harm Behavior Questionnaire (Gutierrez, 1998), Self-Harm Inventory (Sansone, Sansone and Wiedermann, 1995) and Children's Depression Inventory (Kovacs, Preiss, 1991, Czech version 1998). The results shows interesting findings on the relationships of the various types of self mutilation, combination of them and their frequency, which is shown as one of the key factors in the from episodic to repeated damage and depression.

Key words: Self-harm, self-mutilation, non-suicidal self injury, repetitive self-harm, children and adolescents teenagers, early adolescence, depressivity

Grantová podpora: MUNI/A/0887/2012.

Úvod

O kategorizaci a charakterizaci sebepoškozující jednání se pokoušel za posledních 30 let celá řada autorů, při čemž vzniklo množství koncepcí tohoto jevu, definujících a kategorizujících sebepoškozující jednání, a to zejména v zahraničních odborných studiích. Sebepoškozování se začíná dostávat zasloužené výzkumné pozornosti i v našich podmínkách, při čemž byla v posledních letech realizovaná řada studií mapujících tento jev v různých souvislostech (Burešová et al, 2012; Burešová & Hrubá, 2011; Krieglová 2008). Tato práce navazuje na realizovanou pilotní studii (Burešová & Hrubá, 2011), při čemž její cílem se stalo hledání vztahů mezi sebepoškozováním, depresivitou a dalšími podstatnými souvislostmi u dětí staršího školního věku. Práce byla realizována v rámci širšího výzkumu z grantové podpory: MUNI/A/0887/2012 „Ověření psychometrických vlastností diagnostických nástrojů pro screening výskytu a forem sebepoškozování u dětí staršího školního věku“.

Jak jsme již naznačili, existuje velký počet koncepcí charakterizující daný fenomén, což s sebou přináší i metodologické obtíže, př. v nejednotnosti terminologie, ze které dané výzkumy vychází. Přes již zmíněnou nejednotnost v definování záměrného sebepoškozování, lze najít u většiny z nich shodu základních klíčových komponent, kterými je chování vykonávané sám na sobě, záměrně a cíleně, fyzicky násilně bez suicidálních významů. Zároveň by neměl být přítomný záměr dekorativní nebo sexuální (Kriegelová, 2008). V naší studii se budeme zabývat typem tzv. povrchového sebepoškozování, který je nejčastějším typem sebepoškozování v neklinické adolescentní populaci (Favazza, 1998). Ve shodě s uvedeným autorem do námi navrhovaného (pro účely této výzkumné studie) konceptu sebepoškozujícího jednání nezahrnujeme sebevražedné jednání a nepřímé sebepoškozující jednání (př. poruchy příjmu potravy).

Z hlediska komorbidity sebepoškozujícího chování lze zmínit úzkou souvislost mezi sepepoškozováním a depresivní symptomatikou. Lze zmínit studii autorů Ross & Heath (2002), jejíž autoři došli k závěru, že u sebepoškozujících se studentů existuje významně vyšší výskyt depresivní symptomatologie a vyšší úzkost než u nepoškozujících se. Jejich pozorování korespondovalo i se staršími výzkumy, které vycházely z předpokladu, že sebepoškozováním dochází k redukci nesnesitelných a negativních pocitů (Tantam & Whittaker, 1992). Opíráme se také o rozsáhlý čínský výzkum, který byl na 17.622 čínských studentech ve věku 12-24 let, Wan et al. (2011) vytvořili dle celkové míry depresivity tři kategorie, u sebepoškozujících byla častěji zmíněna střední nebo vysoká

míra depresivity. Vysoká míra depresivity doprovázela častěji k opakovanému sebepoškozování. Podobné výsledky ve výzkumech Kvernmo & Rosenvinge (2009), Brausch & Gutierrez (2010) a další. Proto považujeme za důležité se zaměřit v aktuálním výzkumu právě na vztah mezi sebepoškozováním a depresivitou.

Metoda

Výzkum byl realizován formou jednorázového průřezového dotazníkového šetření. První část dotazníku byla sestrojena pro účely tohoto šetření a zjišťovala základní demografické údaje. Dále byly administrovány dva dotazníky pro zjišťování sebepoškozujícího chování: Self-Harm Behavior Questionnaire (SHBQ, Gutierrez et al., 2001) a Self-Harm Inventory (SHI, Sansone et al., 1995). Pro zjišění míry depresivity jsme pak využili Sebeposuzovací škálu depresivity pro děti (Children's Depression Inventory CDI, M. Kovacs, úprava M. Preiss, 1991, česká verze z roku 1998). Při zpracování dat jsme použili statistické procedury: deskriptivní statistiky, Fisherův test, párový jednovýběrový Wilcoxonův test, Chí-kvadrát test a logistickou regresi. V případě mnohonásobného testování bylo použito Bonferroniho korekce.

Výzkumný soubor zahrnoval 184 žáků 6. až 9. Tříd, z toho 96 (52,7%) chlapců a 86 (46,3%) dívek, věk zkoumaných osob se pohyboval v rozmezí 11 až 16 let. Nejčastěji byla zastoupena kategorie čtrnáctiletých (34,2%). Celkově alespoň jednu osobní zkušenost se sebepoškozováním uvedlo 41,8% respondentů, a to alespoň v jedné části dotazníku.

Výsledky

Pro zjištění výskytu depresivních symptomů jsme použili Sebeposuzovací škálu depresivity pro děti (Kovacs, 1998). Trend rostoucího skór v subškálách naznačuje vyšší depresivní symptomatiku. Sebepoškozující se děti (N=76) vykazují častěji vyšší celkový CDI skór i vyšší skóry v jednotlivých subškálách metody oproti dětem, které nevykazující přítomnost této zkušenosti. Průměr celkového CDI skóru u dětí se sebepoškozující zkušeností byl u zkoumaného souboru 14,96, u dětí bez této zkušenosti pak 9,78. Výsledný rozdíl vycházející ze souhrnu popisných statistik pro jednotlivé subškály CDI je naznačen v grafu (Graf 1).

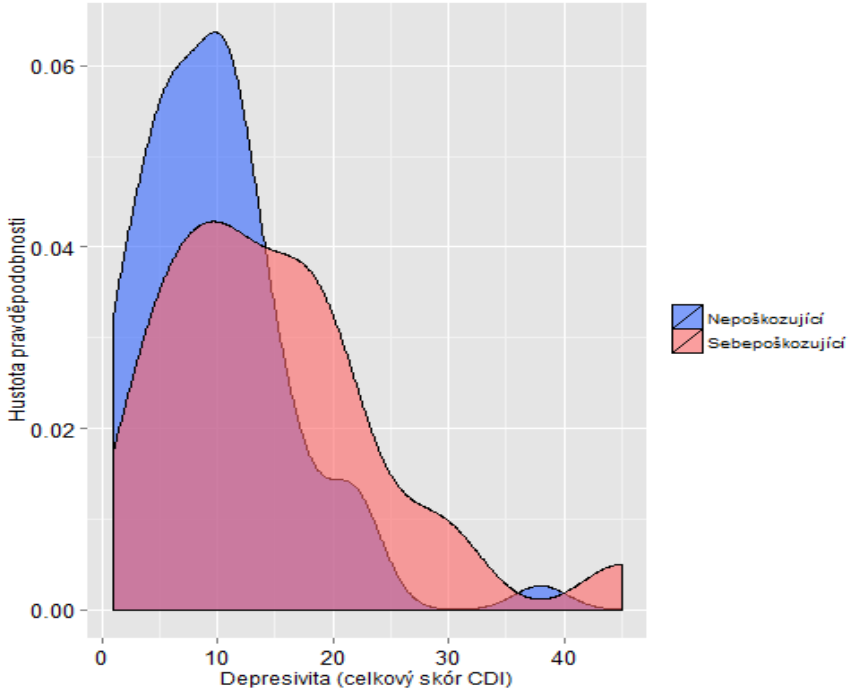

Graf 1. Srovnání celkového skóru CDI u dětí se sebepoškozující zkušeností (N=76) a dětí bez výskytu sebepoškozující zkušenosti (vychází ze souhrnu popisných statistik pro jednotlivé subškály CDI).

Dále jsme se pokusili zjistit vztah mezi sebepoškozováním a úrovní depresivity. Použili jsme logistickou regresi vztahu celkového skóru CDI k sebepoškozování. Ve skupině dětí se sebepoškozující zkušeností (N=76) jsme pozorovali statisticky významný vztah sebepoškozování a celkového skóru depresivity na hladině p=0,0032 (z=2,944). Můžeme tedy potvrdit, že mezi sebepoškozováním a depresivitou existuje vztah.

Přehled rozdílů (vychází z popisných statistik pro jednotlivé subškály CDI) mezi dětmi se sebepoškozující zkušeností a dětmi bez této zkušenosti je naznačen v grafu (Graf 2.)

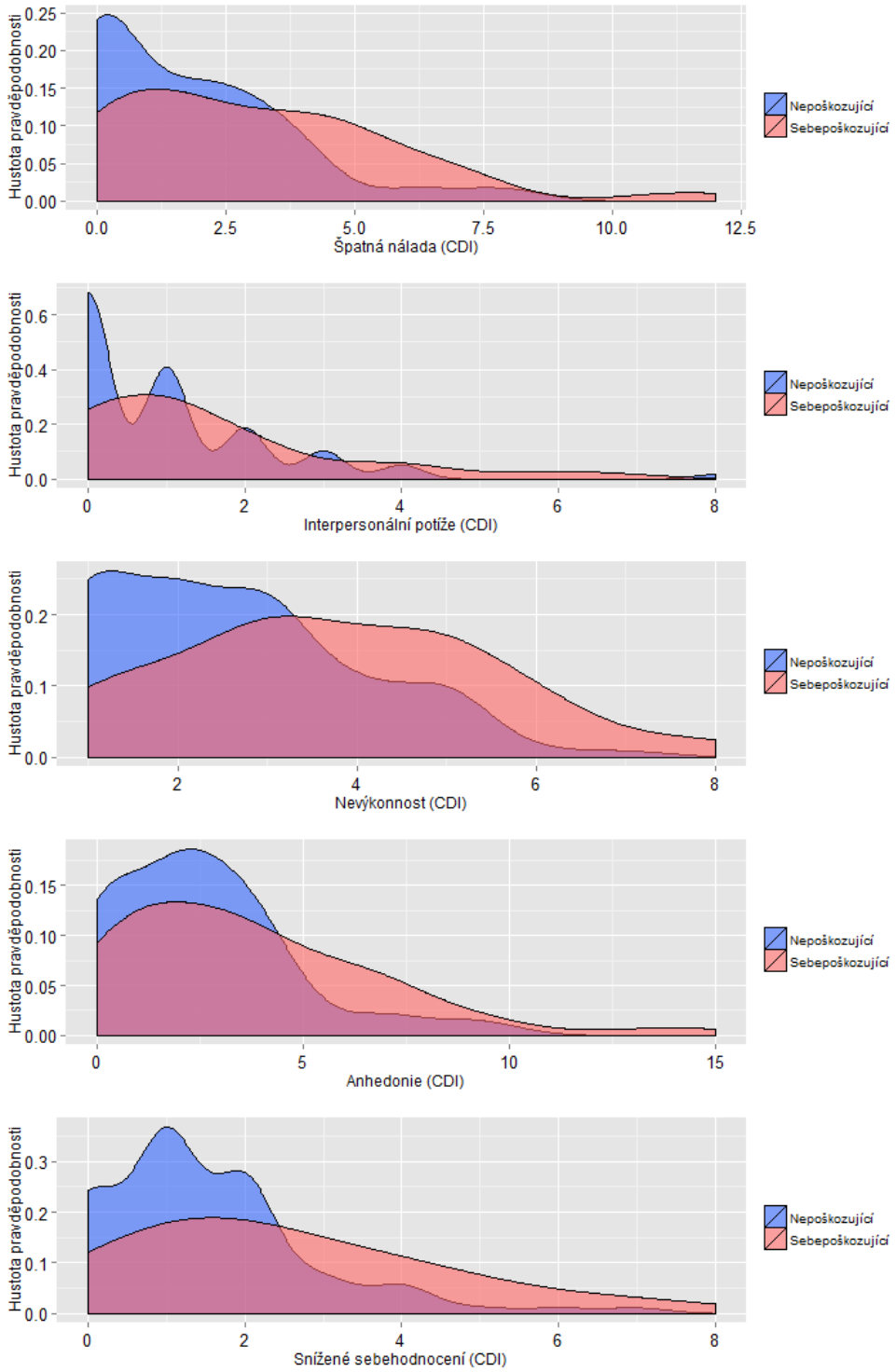

Graf 2. Srovnání depresivity u dětí se sebepoškozující se zkušeností (N=76) a dětí bez zkušenosti se sebepoškozujícím jednáním (vychází z popisných statistik pro jednotlivé subškály CDI)

Ve zkoumaném souboru byly nalezeny významné genderové rozdíly, průměr celkových CDI skórů sebepoškozujících dívek (hodnota 18,54) byla vyšší než průměr celkových CDI skórů sebepoškozujících chlapců (hodnota 11,22). Také průměry skórů všech subškál byly vyšší pro skupinu sebepoškozujících dívek oproti chlapcům. Rovněž u skupiny dětí bez sebepoškozující zkušenosti byl identifikován vyšší průměr celkového CDI skóru u dívek proti chlapcům (11,27 vs. 8,51). I průměry skórů většiny subškál byly vyšší u dívek proti chlapcům, s jedinou výjimkou subškály nevýkonnosti. Po zohlednění vlivu hodnoty CDI na přítomnost sebepoškozování jsme logistickou regresí ověřovali vliv genderu. Nezjistili jsme významné rozdíly mezi dívkami a chlapci. Průměry jednotlivých subškál dle genderu uvádíme v následujícím grafu (Graf 3).

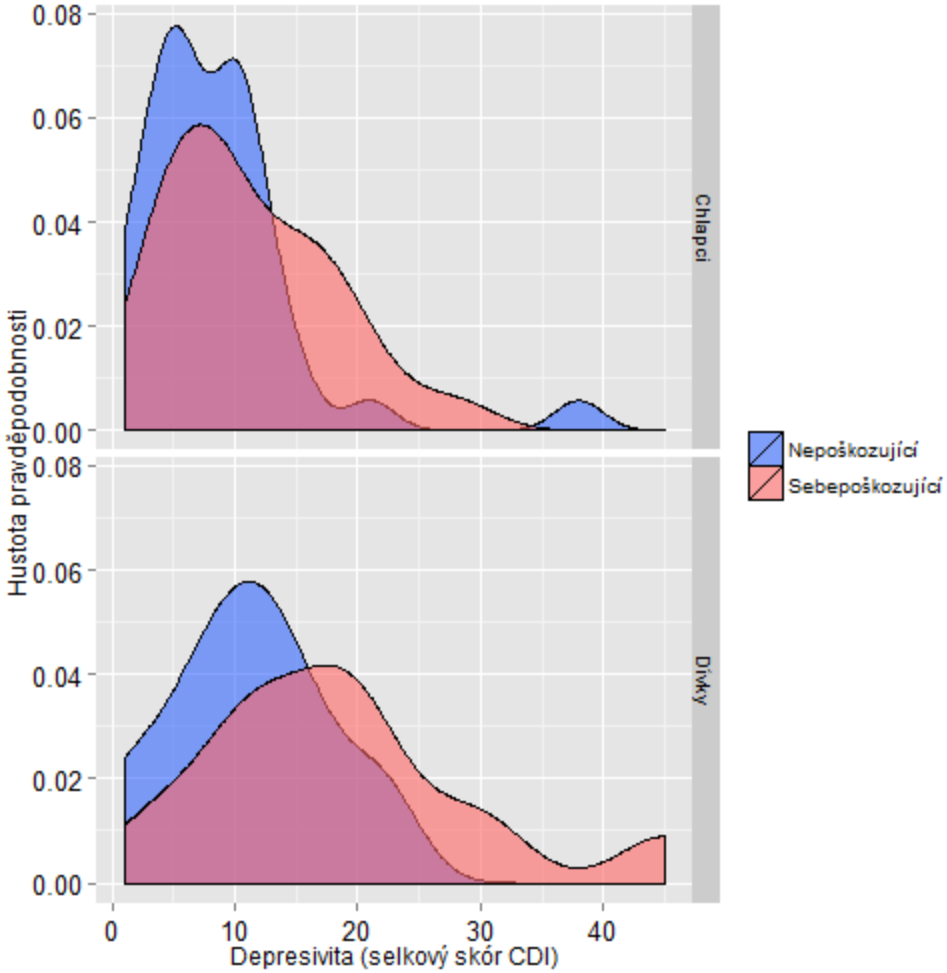

Graf 3. Srovnání celkového skóru CDI u dětí se sebepoškozující zkušeností (N=76) a dětí bez sebepoškozující zkušenosti dle genderu (průměr subškál CDI dle gender).

Dále jsme logistickou regresí ověřovali současný vztah jednotlivých subškál CDI k sebepoškozování. Ve skupině dětí se sebepoškozující zkušeností (N=76) jsme nezaznamenali statisticky významný vztah k sebepoškozování u žádné ze subškál CDI. Následně jsme provedli analýzu logistickou regresí pro každou subškálu zvlášť. Po provedení Bonferroniho korekce na mnohonásobné testování jsme zjistili několik statisticky významných vztahů (dále uváděné hodnoty p, jsou po korekci na 5 subškál). Ve skupině dětí se sebepoškozující zkušeností (N=76) jsme pozorovali vztah k sebepoškozování u subškály špatná nálada (p=0,0084, z=3,141), subškály nevýkonnost (p<0,001, z=4,242) a subškály snížené sebehodnocení (p=0,0029, z=3,441).

Získané výsledky rovněž naznačují platnost předpokladů Madge et al. (2008), že zvolený způsob sebepoškození má vztah k důvodům vedoucím k poškození. Ve sledovaném souboru jsme identifikovali statisticky významné vztahy mezi pořezáním a sníženým sebehodnocením dle CDI

(Kovacs, 1998) a týráním se myšlenkami na vlastní utrpení a sníženým sebehodnocením dle CDI (Kovacs, 1998). I u některých dalších způsobů sebepoškození jsme pozorovali výrazné vazby ke zvýšenému skóru některé subškál, vzhledem ke korekci na mnohonásobné testování nemůžeme ovšem tyto vztahy považovat za statisticky významné

Uvědomujeme si však i limity výzkumu. Zkoumaný soubor nelze považovat s ohledem na jeho velikost a výběr respondentů za reprezentativní. Výběr respondentů byl uskutečněn příležitostným oslovením dvou základních škol. Dalším limitem mohlo být samotné použití dotazníkové metody. Výpovědi dětí nemusely korespondovat se skutečností, (volba sociálně žádoucí odpovědi, snaha provokovat či stylizovat se). Odpovědi mohly být ovlivněny i aktuálním naladěním dětí, jejich motivací k vyplnění dotazníků nebo únavou. Dalším omezením dotazníku mohlo být odlišné pochopení některých položek dotazníku. Dále pak depresivita zjišťovaná v dotazníkové baterii ovšem vypovídá spíše o aktuálním stavu. Detailnější zkoumání vzájemných vztahů bylo tedy limitováno. Nabízí se řešení úpravou dotazníku, například doplněním otázky, zda se poškodil/a v posledním půl roce (s ohledem na předpokládanou délku depresivní epizody), měsíci či týdnu.

Diskuze

V rámci uvedeného výzkumného souboru jsme potvrdili úzký vztah mezi sebepoškozováním a depresivitou, což je v souladu se zjištěními, jež prezentují mnohé zahraniční výzkumy Ross & Heath (2002), Sutton (2005) Kvermo & Rosenvinge (2009) či Moran et al. (2012). Toto poznání jsme rozšířili o oblast vztahu jednotlivých způsobů sebepoškozování k depresivitě, kde jsme identifikovali zajímavé skutečnosti. Rovněž jsme zmapovali i vzájemné vztahy mezi sebepoškozováním, depresivitou a úrovní sebehodnocení. U všech subškál CDI jsme pozorovali zvýšené skóry u sebepoškozujících dětí, statisticky významný vztah jsme potvrdili jen pro subškály špatná nálada, snížené sebehodnocení a nevýkonnost. Na základě tohoto výzkumu však nemůžeme uvažovat o kauzalitě těchto vztahů. Otázky, které v tomto směru předkládáme, mohou být podkladem pro další zkoumání u většího výběrového vzorku. Dále jsme se pokusili objasnit, zda existuje rozdíl mezi sebepoškozujícími se dívkami a sebepoškozujícími se chlapci v souvislosti s depresivitou, na které ve svém výzkumu upozorňuje Klonsky et al. (2003). Oproti často udávanému vyššímu výskytu sebepoškozování u dívek než u chlapců (Gonzáles-Forteza et al., 2005; Laye-Gindhu & Schonert-Reichl, 2005; Madge et al., 2008 aj.), se nám tyto genderové souvislosti nepodařilo signifikantně prokázat. Naše pozorování tak korespondují spíše s výstupy Gratz (2001) či Hrubé (2011). Výsledky v našem zkoumaném souboru také naznačují na platnost předpokladů Madge et al. (2008), že zvolený způsob sebepoškození má vztah k důvodům vedoucím k poškození.

Zajímavou oblastí dalšího výzkumu může být i hlubší zkoumání vzájemného vztahu sebehodnocení a depresivity ve vztahu k sebepoškozování. Například Brausch & Gutierrez (2009) zkoumali spojitost depresivity a vnímání tělesného schématu ve vztahu k suicidálním myšlenkám. Z jejich závěru vyplývá, že vnímání tělesného schématu má vztah k depresivitě a nepřímo i k suicidálním myšlenkám.

Literatura

Brausch, A. M., & Guitierrez, P. M. (2010). Differences in non-suicidal self-injury and suicide attempts in adolescents. Journal of Youth and Adolescence, 39, 233–242.

Brausch, A. M., & Guitierrez, P. M. (2009). The Role of Body Image and Disordered Eating as Risk Factors for Depression and Suicidal Ideation in Adolescents. Suicide & Life Threatening Behavior, 39 (1), 58–71.

Favazza, A. (1998). The coming of age of self-mutilation. The Journal of Nervous and Mental Disease, 186 (5), 259–268.

Hort, V., Hrdlička, M., Kocoourková, J., & Malá, E. (2008). Dětská a adolescentní psychiatrie (1. vydání). Praha: Portál.

Hrubá, V. (2011). Výskyt sebepoškozujícího chování mezi dětmi staršího školního věku (pilotní studie) (Diplomová práce). Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.

Hrubá, V., Burešová, I., & Klimusová, H. (2012). Výskyt, formy a vybrané souvislosti sebepoškozování u dětí staršího školního věku. In Halama, P., Hanák, R.; Masaryk, R. Sociálne

procesy a osobnosť 2012. Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie. 17. – 19. 9. 2012, (118-122). Bratislava: Ústava experimentálnej psychológie.

Burešová, I., Klimusová, H., Bartošová, K., & Čerňák, M. (2012). Výskyt, sebepoškozování ve vztahu k úrovni sebehodnocení a jeho komponent. In Halama, P., Hanák, R.; Masaryk, R. Sociálne procesy a osobnosť 2012. Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie. 17. – 19. 9. 2012, (123-127). Bratislava: Ústava experimentálnej psychológie.

González-Forteza, C., Alvarez-Ruiz, M., Saldaña-Hernández A., Carreño-Garcia, S., Chávez-Hernández, A., & Pérez-Hernández, R. (2005). Prevalence of deliberate self-harm in teenage students in the State of Guanajuato, Mexico: 2003. Social Behavior and Personality, 33 (8), 777-791.

Gratz, K. L. (2001). Measurement of deliberace self-harm: Preliminary data on the deliberace self-harm inventory. Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 23 (4), 253-263.

Hrubá, V. (2011). Výskyt sebepoškozujícího chování mezi dětmi staršího školního věku (pilotní studie). Diplomová práce, Masarykova univerzita - Filozofická fakulta, Brno.

Klonsky, E. D., Oltmanns, T. F., & Turkheimer, E. (2003). Deliberate self-harm in a nonclinical population: Prevalence and psychological correlates. The American Journal of Psychiatry. 160 (8), 1501-1508.

Kriegelová, M. (2008). Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci. Praha: Grada Publishing, a.s.

Kovacs, M. (1998). Sebeposuzovací škála depresivity pro děti CDI. Brno: Psychodiagnostika s.r.o.

Kvermo, S., & Rosenvinge, J. H. (2009). Self-mutilation and suicidal behaviour inSami and Norwegian adolescents: prevalence and correlates. International Journal of Circumpolar Health, 68 (3), 235-248.

Laye-Gindhu, A., & Schonert-Reichl, K. A. (2005). Nonsuicidal self-harm among community adolescents: Understanding the "whats" and "whys" of self-harm. Journal of Youth and Adolescence, 34 (5), 447-457.

Madge, N., Hawton, K., McMahon, E. M., Corcoran, P., De Leo, D., & De Wilde, E. J. (2011). Psychological characteristics, stressful life events and deliberate self-harm: findings from the child & adolescent self-harm in Europe (CASE) study. European Child & Adolescent Psychiatry, 20 (10), 499-508.

Madge, N., Hewitt, A., Hawton, K., De Wilde, E. J., Corcoran, P., & Fekete, S. et al. (2008). Deliberate self-harm within an international community sample of young people: komparative findings from the Child & Adolescent Self-harm in Europe (CASE) Study. The Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49, 667–677.

Moran, P., Coffey, C., Romaniuk, H., Olsson, C., & Borschmann, R. (2012). The natural history of self-harm from adolescence to young adulthood: a population-based cohort study. The Lancet, 379 (9812), 236-243.

Ross, S., & Heath, S. (2002). A Study of the Frequency of Self-Mutilation in a Community Sample of Adolescents. Journal of Youth and Adolescence, 31 (1), 67–77.

Svoboda, M., Krejčířová, D., & Vágnerová, M. (2009). Psychodiagnostika dětí a dospívajících (2. vydání). Praha: Portál.

Sutton, J. (2005). Healing the hurt within: Understand self-injury and self-harm, and heal emotional wounds (2nd ed.). Oxford: How to Books.

Tantam, D., & Whittaker, J. (1992). Personality Disorder and Self Wounding. British Journal of Psychiatry, 161, 451-464.

Wan, Y., Hu, C., Hao, J., Sun, Y., & Tao, F. (2011). Deliberate self-harm behaviors in Chinese adolescents and young adults. European Child & Adolescent Psychiatry, 20 (10), 517-525.

REFLEKTÍVNA FUNKCIA BIOLOGICKÉHO A ADOPTÍVNEHO RODIČA A JEJ VYHODNOCOVANIE

Daniela Husovská
Spoločenskovedný ústav SAV, Karpatská 5, Košice
✉ husovska@saske.sk

Reflective function in biological and adoptive parent and it's assessment

Reflective function (also known as mentalization) is a construct which has its roots in the attachment theory. It becomes helpful in explaining the mechanism of the intergenerational transmission of attachment. This capacity enables to understand our own behavior in light of underlying mental states and intentions and the one of the others. The term "mental states" encompasses feelings, thoughts, desires, beliefs or intentions. Specifically in parent it is the capacity "to hold child and his inner world in her/his mind". This function is mostly examined by evaluating the parent's narratives or descriptions of his child and their relationship. The PDI – "Parent Developmental Interview" is one of the tools which can be used to evaluate reflective function in parent. We introduce it here.

Key words: reflective function, mentalization, family, adoptive parent

Úvod

Reflektívna funkcia iným slovom aj mentalizácia označuje kapacitu jedinca zachytávať mentálne stavy u seba aj u iných (Fonagy, Gergely, Jurist, Target, 2002). Mentálnymi stavmi rozumieme myšlienky, pocity, priania, túžby alebo zámery. V 90.tych rokoch 20.storočia skupina vedcov sústredených okolo P. Fonagyho začala tento konštrukt rozvíjať (Slade, 2005). Svoje korene má prevažne v teórii vzťahovej väzby a vo výskume, ktorý táto teória inšpirovala. Teória vzťahovej väzby rozlišuje štyri typy pripútania u detí v ranom veku. Diagnostikovať ich môžeme prvýkrát okolo prvého roku života dieťaťa. Najčastejším diagnostickým nástrojom je tzv. metóda neznámej situácie (Strange situation procedure - SSP) rozpracovaná Mary Ainswort (1985), kde sa sleduje správanie dieťaťa voči rodičovi počas série separácií. Pomocou SSP môžeme dieťaťu prisúdiť jednu zo štyroch typov vzťahovej väzby k rodičovi, a to bezpečnú, neistú vyhýbavú, neistú ambivalentnú a nakoniec dezorganizovanú.

Mary Main sa s kolegyňami (1985) zamerala na otázku, ako je to so vzťahovou väzbou u dospelých, presnejšie s ich mentálnymi reprezentáciami súvisiacimi so vzťahovou väzbou. Nástrojom, ktorý vypracovali a používali bol „Rozhovor o vzťahovej väzbe v dospelosti" (Adult Attachment Interview - AAI). Pomocou neho opäť klasifikujú dospelých do kategórií ako bezpečný / autonómny, neistý / popierajúci, neistý / zahltený a s nespracovanou traumou. Tieto kategórie kopírujú typy vzťahovej väzby z útleho detstva. Veľké longitudinálne štúdie (pozri prehľad Fonagy et al., 2003) poukazujú na to, že typ vzťahovej väzby identifikovaný v detstve pretrváva do dospelosti medzi 68 - 75%.

V ďalšej etape výskumy zistili významnú zhodu medzi typom vzťahovej väzby rodiča a jeho dieťaťa, napr. rodič s bezpečnou /autonómnou „vzťahovou väzbou" má 3 až 4-krát väčšiu šancu, že jeho dieťa bude k nemu bezpečne pripútané (van Ijzendorn, 1995). Znamená to teda, že schopnosť matky (rodiča) regulovať a organizovať myšlienky a pocity v súvislosti so vzťahom k svojim primárnym opatrovateľom v detstve má spojitosť so schopnosťou regulovať a citlivo reagovať na potrebu blízkosti, upokojenia a bezpečia jej dieťaťa (napr. van Ijzendorn, 1995). Toto zistenie vyvolalo otázky výskumníkov/čok, akými mechanizmami sa „typ" vzťahovej väzby u rodiča (mentálne reprezentácie v súvislosti so vzťahovou väzbou) prenáša na dieťa. Van Ijzendorn nazval túto „hádanku" medzera v prenose („transmission gap"). Predpokladalo sa, že správanie rodiča stojí v pozadí prenosu vzťahovej väzby z generácie na generáciu. Výskumy však toto prepojenie s istotou nepotvrdili (Slade, Grienenberger, Bernbach, Levy, Locker, 2005).

Veľmi sľubné vysvetlenie však prináša práve koncept reflektívnej funkcie. Dve štúdie - E. Meins et al. z roku 2001 a D. Oppenheima et al. v roku 2002 (Fonagy, Target, 2005) – potvrdili súvislosť medzi vysokou úrovňou mentalizácie (reflektívnej funkcie) a bezpečným pripútaním medzi matkou

a dieťaťom. Predpokladá sa nasledovná spojitosť – bezpečná /autonómna vzťahová väzba u matky umožňuje a podporuje u nej otvorené skúmanie vlastnej mysle a následne s podobným nastavením pristupuje aj k vnútornému svetu dieťaťa, ktoré sa jej narodilo. Tento postoj dovoľuje rodičovi využívať uvedomovanie si vlastných duševných stavov a pochodov k porozumeniu tých u dieťaťa, ale iba do takej miery, aby nestotožňoval svoj vnútorný svet s vnútorným svetom dieťaťa, ale vnímal ho ako individuálnu a nezávislú bytosť (Fonagy, Target, 2005).

Reflektívna funkcia sa u jedinca rozvíja od útleho veku (3 mesiacov) najprv poznávaním rozličných mentálnych stavov pomocou ich pozorovania u matky, ktorá dieťaťu spätne zrkadlí jeho prežívanie. V priebehu prvého roka si dieťa osvojuje kapacitu rozlišovať primárne emócie a vnímať prepojenie medzi emóciami, telom a zážitkom seba, čo tvorí základ reflektívnej funkcie (Slade, 2005). Pre vybudovanie a rozvinutie mentalizácie majú rodičia (opatrovatelia) nenahraditeľnú úlohu. Schopnosť rodiča mať vo svojej mysli obraz dieťaťa, ktoré má pocity, túžby, zámery, umožňuje dieťaťu objaviť vlastný vnútorný svet cez jeho reprezentáciu (obraz) u rodiča. Ak rodič nedokáže primerane reflektovať (zobrazovať) to, čo sa v dieťati odohráva, potom dieťa vníma vlastný zážitok ako nereálny, prežíva prázdnotu a ostatní sú pre neho cudzí a vzdialení (Slade, 2005). Reflektívna funkcia je základom pre rozvoj štruktúr súvisiacich so „self“ a emocionálnou reguláciou (Fonagy et al., 2003).

Adoptívny rodič a reflektívna funkcia

Sledovanie reflektívnej funkcie u adoptívnych rodičov má špecifický význam. Títo rodičia môžu prijímať deti vo vyššom veku a so skúsenosťami z predchádzajúcich blízkych vzťahov (často averzívnymi). Vytváranie vzťahovej väzby k novým rodičom môže byť narušené resp. sťažené. Môže ísť veľmi často o deti, ktorých kapacita mentalizácie je veľmi obmedzená kvôli minulým skúsenostiam s „nedostatočnými“ a nedostupnými opatrovateľmi/ľkami.

Existuje iba zopár štúdií, ktoré sa venovali reflektívnej funkcii alebo podobnému konceptu v súvislosti s adoptívnymi rodinami. Vo výskume B. Priel a jej kolegov (2000) sa záujem sústredil na špecifické intrapsychické charakteristiky matiek, presnejšie na ich schopnosť „*mentalizácie*“. Z porovnania medzi biologickými a adoptívnymi matkami vzišli zaujímavé výsledky. Schopnosť sebareflexivity sa zameriavala buď na dieťa alebo na matku samotnú. U adoptívnych matiek sa zistilo, že majú v priemere vyššie skóre v prepojení na dieťa a nižšie skóre v prepojení na seba ako matku. U biologických matiek boli tieto dve skóre vyrovnané. Dá sa z toho usudzovať na pozitívny postoj adoptívnych matiek voči svojim deťom, ale tiež na nižšiu istotu v role matky, vyrovnanosť s vlastným materstvom a pod. (Priel et al., 2000).

Skupina výskumníkov/čok z centra A. Freudovej - Steele, Henderson, Hodges a ďalší (2007) - sa vo svojom projekte zamerala na sledovanie adoptívnych rodín s deťmi prijatými v neskoršom veku (od 4 do 8 rokov) od obdobia pred prijatím a sledovali ich nasledujúce tri roky v rodine. Z ich zistení napr. vyplýva, že väčšina adoptívnych matiek bola klasifikovaných ako autonómnych / bezpečných z hľadiska vzťahovej väzby, a to vysoko korelovalo s pozitívnym / reflektujúcim rodičovstvom, teda s vyššou úrovňou reflektívnej funkcie. Takisto platilo, že matky, ktoré boli schopné koherentne a flexibilne hodnotiť svoje blízke vzťahy z detstva, boli schopné prežívať viac radosti a nádeje v súvislosti s prijatým dieťaťom, byť viac reflektujúce a na dieťa zamerané.

Metóda a hodnotenie reflektívnej funkcie

Jedným z výskumných nástrojov, ktorý sa snaží zachytiť reflektívnu funkciu, je nástroj PDI (Parent Developmental Interview), teda rozhovor o rodičovstve. Ide o pološtruktúrovaný rozhovor, ktorého autorkou je A. Slade s kolegami (jeho prvá verzia vznikla v roku 1985). Rozhovor sa viacerými spôsobmi snaží zachytiť to, ako rodič rozumie správaniu dieťaťa, jeho myšlienkam a pocitom a žiada rodiča, aby poskytol príklady konkrétnych emocionálne nabitých situácií. Rozhovor má aj skrátenú verziu a od roku 1985 prešiel viacerými úpravami. Skrátený rozhovor trvá približne jednu hodinu a má 30 otázok. Úvodné sa týkajú charakteristík dieťaťa z pohľadu rodiča, nasledujú otázky ohľadom vzájomného vzťahu medzi rodičom a dieťaťom a zvyšné otázky sú zamerané na rodiča a jeho emocionálne prežívanie. Nahrávky rozhovorov sa prepisujú a následne analyzujú. V ďalšej časti

ponúkame ukážky výrokov rodičov s prepojením na úroveň reflektívnej funkcie (archív nahrávok, Husovská, 2013).

Príklady úrovní reflektívnej funkcie:

nízka úroveň reflektívnej funkcie (rodičia nemajú predstavu o vnútorných zážitkoch dieťaťa):

Pritisla sa ku mne, ale bolo jej dobre.

Zobudil sa v noci a kričal, kričal, kričal, ale vlastne ho nič netrápilo.

V tomto prípade rodič popisuje, ale nevníma stres alebo úzkosť dieťaťa.

No ja som nervózna z toho, že ich bije (sestry), lebo už má také ťahy ako kamaráti zo školy.

A robí veci, nepočúva a vyčíta, tak všeličo porozpráva, až človeka niekedy urazí.

Rodič sa zameriava viac na správanie ako prežívanie dieťaťa, nezameriava sa na to, čo podnecuje správanie dieťaťa.

stredná až vysoká úroveň reflektívnej funkcie:

Mal záchvat hnevu v obchode a hodil sa o zem (správanie)*, pretože bol unavený a hladný* (mentálny stav)*, celý deň som ho ťahala po meste a už toho mal dosť* (mentálny stav).

V tomto prípade rodič zo správania usudzuje na vnútorné prežívanie dieťaťa.

Takže vtedy to je také, že cítim z neho radosť (mentálny stav dieťaťa), *že aj on má radosť z toho, že sa normálne rozprávame, že to nie je zase boj o niečo ..... tým, že to je tak strašne málo, tak sa teším* (mentálny stav mamy), *že aj také chvíľky sú ...*

Tu rodič popisuje ako mentálny stav dieťaťa (radosť), mal vplyv na mentálny stav rodiča (radosť) – rodič zachytil dôležitú charakteristiku mentálnych stavov, a to, že sa navzájom ovplyvňujú.

Už nechce byť iba s mamkou, ale už by chcel ísť aj za kamarátom, už mu chýbajú kamaráti.

Rodič vníma vývinové zmeny v prežívaní dieťaťa.

Ale ja ho chápem, že aj on potrebuje, že chce ísť na prázdniny k babke, to je dobre. Len ja by som chcela, aby bol stále so mnou.

Rodič si uvedomuje, že dieťa prežíva tú istú situáciu – pobyt na prázdninách u babky – inak; vie, že jeho vlastné prežívanie je oddelené od prežívania dieťaťa, čo je prejav vysokej reflektívnej funkcie.

Záver

Konštrukt reflektívnej funkcie (mentalizácie) patrí medzi novšie a na Slovensku sa mu zatiaľ nevenovala väčšia pozornosť. Zachytáva kapacitu rodiča, ktorá významne ovplyvňuje vzájomný vzťah rodiča a dieťaťa a tým aj jeho psychický vývin. Prinášame na Slovensko novú metódu (PDI), ktorá umožňuje vyhodnocovanie reflektívnej funkcie. Vyhodnocovanie je relatívne náročné a je potrebný výcvik na jeho osvojenie.

Z výskumov vyplýva, že úroveň mentalizácie rodiča môže byť vhodným prediktorom pre to, akú si vytvorí vzťahovú väzbu dieťa k rodičovi. Tento konštrukt vnímame ako zaujímavý aj pre prax. Môže ísť o kapacitu, na ktorú by bolo zaujímavé zamerať sa pri posudzovaní budúcich náhradných rodičov, alebo pri zvažovaní, či má daný rodič potenciál dobre sa postarať o svoje dieťa, ak ide o rodinu v ohrození. Rovnako aj pri ťažkostiach vo výchove môže ísť o kapacitu, na ktorú by bolo zaujímavé sa pozrieť.

Literatúra

Ainsworth, M. D. S. (1985). Attachments across the lifespan. Bulletin of the New York Academy of Medicine, 61, 792– 812.

Fonagy, P., Gergely, G., & Jurist, E. L. (Eds.). (2003). Affect regulation, mentalization and the development of the self. London: Karnac Books.

Fonagy, P., & Target, M. (2005). Bridging the transmission gap: An end to an important mystery of attachment research?. Attachment& Human Development, 7(3), 333-343.

Husovská, D. (2013). Archív rozhovorov o rodičovstve (PDI).

Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. Monographs of the society for research in child development, 66-104.

Priel, B., Melamed- Hass, S., Besser, A., & Kantor, B. (2000). Adjustment Among Adopted Children: The Role of Maternal Self- Reflectiveness*. Family Relations, 49(4), 389-396.

Slade, A. (2005). Parental reflective functioning: An introduction. Attachment & Human Development, 7(3), 269-281.

Slade, A., Grienenberger, J., Bernbach, E., Levy, D., & Locker, A. (2005). Maternal reflective functioning, attachment, and the transmission gap: A preliminary study. Attachment & Human Development, 7(3), 283-298.

Steele, M., Henderson, K., Hodges, J., Kaniuk, J., Hillman, S., Steele, H. (2007). In the best interests of the late-placed child: a report from the Attachment Representations and Adoption Outcome study. In L. Mayes, P. Fonagy, M. Target (Eds.), Developmental Science and Psychoanalysis: Integration and Innovation. (s. 159-182). London: Karnac Books.

Van IJzendoorn, M. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: a meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. Psychological bulletin, 117(3), 387-403.

UŽÍVANIE ALKOHOLU U VYSOKOŠKOLÁKOV V KONTEXTE VYBRANÝCH SOCIODEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTÍK - POROVNANIE ŠTYROCH KRAJÍN V RÁMCI MEDZINÁRODNEJ ŠTÚDIE SLiCE

Anna Janovská, Oľga Orosová, Beáta Gajdošová

Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

✉ anna.janovska@upjs.sk, olga.orosova@upjs.sk, beata.gajdosova1@upjs.sk

Alcohol use among university students in the context of selected socio-demographic characteristics - comparison of the four countries under international study SLiCE

We analysed the data on risky drinking of university students in four countries (Slovakia, the Czech Republic, Lithuania, Hungary), which was collected in the SLiCE study (Student life cohort in Europe). The data were analysed in the context of sociodemographic factors: gender, accommodation type (college, with parents) and relationship status (in no intimate relationship, in a relationship shorter than 1 year, in a relationship longer than 1 year). The sample consisted of 860 university students (237 Slovak, 192 Czech, 245 Lithuanian and 186 Hungarian students). The average age was almost 21 years. Risky drinking was measured using the AUDIT questionnaire (Babor, Higgins-Biddle, Saunders, Monteiro, 2001) consisting of 3 subscales: consumption, dependence, problems related to drinking. The total AUDIT score was used as the dependent variable. Significant differences in risky drinking were found for gender. The results also point to different patterns in risky drinking of Czech university students by relationship status. Their drinking behaviour is more risky, if they had intimate relationship shorter than one year.

Key words: risky drinking, university students, international study, SLiCE

Grantová podpora: Príspevok bol podporený Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a je súčasťou grantovej úlohy VEGA 1/1092/12.

Úvod

Rizikovým je „...správanie, ktorého výsledok nie je jasný, ktoré prináša balansovanie medzi možnosťou negatívnych následkov, strát a pozitívnymi následkami, profitom.“ (Moore, Gullone, & Kostanski, 1997; Lane, & Kerek, 2001, podľa Orosová a kol., 2007, str. 32). Rizikovo sa správať môžeme sami voči sebe, alebo voči iným (Macek, 2003). Voči sebe vo forme sebapoškodenia - poškodzovania fyzického a psychického zdravia, ktoré môže byť spôsobené napríklad aj alkoholom, fajčením či požívaním drog.

Pravdepodobnosť výskytu užívania návykových látok v priebehu adolescencie narastá a vrchol dosahuje v období mladej dospelosti, potom začína klesať (Hirchi, & Gottfredson, 1994, podľa Voekl, & Frone, 2000). Toto obdobie sa u mnohých mladých ľudí prelína s obdobím štúdia na vysokej škole. Prevalencia užívania alkoholu a problémov, ktoré sú s jeho užívaním spojené je u vysokoškolských študentov vyššia, ako u ich rovesníkov, ktorí na vysokej škole neštudujú (Adámková, Vondráčková, & Vacek, 2009). Šebeňa, Mikolajczyk a Orosová (2009) zistili, že situácie, do ktorých sa študenti dostávajú majú vplyv na zvýšené užívanie alkoholu. Užívanie alkoholu u študentov vysokých škôl nesie so sebou riziko zdravotných problémov, zranenia a zníženia akademického výkonu (Minor Blumer et al., 2010).

Výsledky väčšiny výskumov venujúcich sa rozdielom v užívaní alkoholu a jeho dôsledkom z hľadiska pohlavia vyznela v neprospech mužov (Minor Blumer et al., 2010; Burešová, & Vacek, 2012; Csémy, Hrachovinová, & Krch, 2004; Orosová, & Gajdošová, 2009). Šebeňa, Mikolajczyk a Orosová (2009) zistili súvislosť medzi spôsobom bývania a partnerským vzťahom k rizikovému pitiu. Študenti, ktorí bývali počas semestra s rodičmi a tí, ktorí mali partnerský vzťah vykazovali nižšiu mieru rizikového užívania alkoholu. Bývanie na internáte resp. na priváte bez rodičovskej kontroly je faktorom, ktorý bol vo viacerých výskumoch (Dantzer et al., 2007; Weitzman et al., 2003) potvrdený ako relevantný vzhľadom k užívaniu alkoholu vysokoškolákmi. Študenti, ktorí bývajú na internáte vykazovali vyššiu mieru pitia alkoholu, čo sa týka množstva aj frekvencie oproti tým, ktorí na internáte nebývali (Minor Blumer et al., 2010).

Vývinové obdobie po skončení strednej školy je charakterizované nielen nárastom epizód ťažkého pitia alkoholu, ale aj užívaním marihuany a tiež fajčením cigariet (Arnett 2005; Bachman et al. 1997; White et al. 2006, všetci podľa Fleming, White, & Catalano, 2010). Dôležitú rolu v užívaní návykových látok v tomto období hrá aj romantický partnerský vzťah. Manželstvo, spolužitie s partnerom, ale aj vzťah, kedy partneri spolu nežijú, ale pravidelne sa schádzajú sa spája s redukciou ťažkého pitia alkoholu. Existencia partnerského vzťahu u mladých ľudí často vedie k zmene v trávení voľného času, menšej tendencii navštevovať pohostinstvá a iné miesta, kde sa podáva alkohol a k vyššej tendencii k vyhľadávaniu súkromia a tráveniu času vo dvojici (Silbereisen, Noack, & von Eye, 1992 in Šebeňa, Mykolajczyk, & Orosová, 2009).

Metóda

Cieľom výskumu bolo porovnať užívanie alkoholu u študentov vysokých škôl štyroch zúčastnených krajín (Slovensko, Česko, Litva, Maďarsko) so zreteľom na vybrané sociodemografické ukazovatele: pohlavie, spôsob bývania počas semestra (rodičia, internát) a existenciu resp. dĺžku trvania partnerského vzťahu (nemám trvalý vzťah, mám vzťah v trvaní do 1 roka, mám vzťah trvajúci viac ako 1 rok).

Výskumná vzorka

Výskumná vzorka pozostávala z 860 vysokoškolákov, pričom zo Slovenska sa výskumu zúčastnilo 237, z Česka 192, z Litvy 245 a z Maďarska 186 študentov. Ženy tvorili 75,5% celej výskumnej vzorky. Priemerný vek respondentov bol 20,84 roka. Respondenti sa zapojili do On-line zberu dát v rámci medzinárodnej štúdie SLiCE. Študenti boli k participácii na výskume oslovení v univerzitných priestoroch a v prípade súhlasu s účasťou podpísali informovaný súhlas a zadali emailovú adresu, kde im bol následne poslaný internetový odkaz na dotazníkovú batériu, ktorá bola administrovaná v roku 2012.

Metodiky

Rizikové užívanie alkoholu sme zisťovali prostredníctvom dotazníka AUDIT autorov Babora, Higgins-Biddlea, Saundersa a Monteira (2001). Dotazník pozostáva z 3 subškál (konzumácia, symptómy závislosti a problémy spojené s užívaním alkoholu), ktoré sú zamerané na detekciu rizikového užívania alkoholu. Celkové skóre 8 a viac je indikátorom škodlivého a rizikového pitia a tiež zvýšeného rizika vzniku závislosti na alkohole.

Štatistické spracovanie výsledkov

Získané dáta sme spracovali v štatistickom programe SPSS 20 a na analýzu sme použili deskriptívnu štatistiku, metódu ANOVA a všeobecné lineárne modelovanie.

Výsledky

Zistili sme štatisticky významné rozdiely vo všetkých ukazovateľoch rizikového pitia alkoholu z hľadiska pohlavia bez ohľadu na krajinu. Skóre rizikového užívania alkoholu bolo mužov významne vyššie ako u žien. Priemerné skóre vysokoškolákov je však pod hranicou indikujúcou škodlivé a rizikové pitie alkoholu (tabuľka 1).

Tabuľka 1.
Rozdiely v hodnotách skóre dotazníka AUDIT z hľadiska pohlavia

		priemerná hodnota	F	sig.
AUDIT celkové skóre	muži	6,656	28,221	0,000
	ženy	4,696		
AUDIT konzumácia	muži	4,228	55,559	0,000
	ženy	3,000		
AUDIT závislosť	muži	0,686	5,072	0,025
	ženy	0,487		
AUDIT problémy	muži	1,654	0,816	0,015
	ženy	1,240		

Štatisticky významné rozdiely v ukazovateľoch rizikového pitia alkoholu z hľadiska krajiny sme nezistili. Z hľadiska bývania sme zaznamenali významný rozdiel iba v subškále symptómy závislosti, pričom priemerná hodnota v je vyššia u študentov, ktorí bývajú na internáte v porovnaní s tými, ktorí bývajú s rodičmi. Z hľadiska existencie a dĺžky vzťahu sme zistili významné rozdiely v celkovom skóre dotazníka AUDIT. Študenti bez vzťahu dosiahli vyššie skóre v ukazovateľoch rizikového pitia oproti tým, ktorí majú vzťah dlhší ako 1 rok.

Zisťovali sme aj interakčné efekty nezávislých premenných (pohlavie, bývanie, vzťah) a krajiny na celkové skóre dotazníka AUDIT. Významným bol interakčný efekt krajiny a partnerského vzťahu (p = 0,001). Z grafu 1 môžeme vyčítať, že oproti ostatným trom krajinám (Slovensko, Litva, Maďarsko), študenti v Českej republike dosahujú najvyššie skóre ak majú vzťah trvajúci do jedného roka.

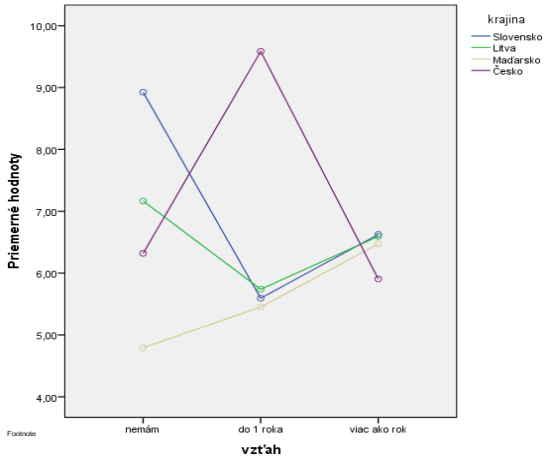

Graf 1. Interakčný efekt krajiny a partnerského vzťahu na celkové skóre dotazníka AUDIT

Diskusia

V práci sme sa zaoberali vybranými prejavmi užívania alkoholu u vysokoškolákov štyroch krajín (Slovensko, Česko, Litva, Maďarsko). Pitie alkoholu sme analyzovali aj so zreteľom na vybrané sociodemogafické premenné – pohlavie, bývanie počas semestra, existencia resp. dĺžka partnerského vzťahu. Analogicky s výsledkami iných autorov (Burešová, & Vacek, 2012; Csémy, Hrachovinová, & Krch, 2004; Minor Blumer et al., 2010; Šebeňa, Mikolajczyk, & Orosová, 2009, Wilsnack et al., 2000) aj v našej výskumnej vzorke sa potvrdil rozdiel v rizikovom užívaní alkoholu z hľadiska pohlavia v neprospech mužov. Vysokoškolskí študenti konzumujú väčšie množstvá alkoholických nápojov, majú viac symptómov rizikových z hľadiska možnej závislosti a viac problémov spojených s užívaním alkoholu, ako ich kolegyne študentky. Rozdiely v ukazovateľoch rizikového pitia alkoholu neboli medzi vysokoškolákmi z rôznych sledovaných krajín štatisticky významné. Miera pitia alkoholických nápojov bola približne rovnaká, či ide o študentov zo Slovenska, Česka, Litvy alebo Maďarska. Na

rozdiel od zistení Minora Blumera et al. (2010), ktorí uvádzajú, že vysokoškoláci, ktorí bývajú na internáte pijú viac a častejšie v porovnaní s tými, ktorí bývajú s rodičmi, v našom výskume sa potvrdil iba rozdiel v príznakoch možnej závislosti. Analýza rozdielov v rizikovom užívaní alkoholu ukázala, že vo všeobecnosti študenti, ktorí nemajú partnerskí vzťah konzumujú alkoholické nápoje viac a častejšie oproti tým, ktorí majú vzťah dlhší ako jeden rok. U vysokoškolákov z Českej republiky je vzorec pitia alkoholu vzhľadom k existencii a dĺžke vzťahu odlišný. Českí vysokoškoláci užívajú alkoholické nápoje rizikovejší vtedy, ak majú vzťah v trvaní do 1 roka. Je to zaujímavé zistenie a jeho potvrdenie a tiež vysvetlenie by si vyžadovalo ďalšie analýzy. K záverom, že partnerský vzťah hrá pozitívnu rolu vzhľadom k rizikovému pitiu alkoholu dospeli aj Silbereisen, Noack a von Eye (1992, in Šebeňa, Mikolajczyk, & Orosová, 2009) a Fleming, White a Catalano (2010).

Medzinárodná longitudinálna štúdia SliCE umožňí ďalšie analýzy špecifického vzorca konzumácie alkoholu vysokoškolákmi, ktoré nájdu svoje využitie pri tvorbe a realizácii preventívnych programov.

Naše poďakovanie patrí aj zahraničným participantom v rámci medzinárodnej štúdie SLiCE, za Českú republiku, Bc. Lucie Jurystová, Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta, Univerzita Karlova v Praze a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze, za Litvu Prof. Janina Petkeviciene, Medical Academy, Public Health Faculty, Lithuanian University of Health Sciences a za Maďarsko Róbert Urbán, Ph.D., Department of Personality and Health Psychology, Eötvös Loránd University, Budapest a Andrea Lukács, Egészségügyi Kar, University of Miskolc.

Literatúra

Adámková, T., Vondráčková, P., & Vacek, J. (2009). Užívání alkoholu u vysokoškolských studentù. Adiktologie, 9, 96–103.

Babor T. F., Higgins-Biddle J. C., Saunders J. B., & Monteiro M. G. (2001). The Alcohol Use Disorders Identification Test, Guidelines for Use in Primary Care, Second Edition, Department of Mental Health and Substance Dependence, World Health Organization.

Burešová, Z., & Vacek, J. (2012). Alkohol u studentů 1. LF UK: Prevalence užívaní a souvisejíci rizikové chování. Adiktologie, 12, 90-100.

Csémy, L., Hrachovinová, T.,& Krch, D. F. (2004). Alkohol a jiné drogy ve vysokoškolské populaci: rozsah, kontext, rizika. Adiktologie, 4, 124 – 135.

Macek, P. (2003). Adolescence. Praha: Portál.

Minor Blumer, S., Irfan, S., Mugno, R., Barton, B., & Ackerman, L. (2010). Trends in Alcohol Consumption among Undergraduate Students at a Northeastern Public University, 2002 – 2008. Journal of American College Health, 58, 383–390.

Orosová, O., Gajdošová, B., Madarasová-Gecková, A., & Van Dijk, J. P. (2007). Rizikové faktory užívania drog dospievajúcimi . Československá psychologie, 51, 32-47.

Orosová, O., & Gajdošová B. (2009). Individuálne a sociálne faktory fajčenia cigariet a konzumácie alkoholu vybraných skupín vysokoškolských študentov. Československá psychologie, 53, 600-611.

Šebeňa, R., Mikolajczyk, T., & Orosová, O. (2009). Sociodmographic factors and its role in Slovak university students´alcohol use. In: Orosova, O. et al. (Eds), Health-related behaviour among adolescents and young adults (pp.203-218). Košice: Equilibria.

Voekl, K. E., & Frone, M. R. (2000): Predictors of substance use at school among high school students. Journal of Educational Psychology, 92, 583-92.

Wilsnack, R. W., Vogeltanz, N. D., Wilsnack, S.C, Harris, T.R. (2000). Gender differences in alcohol consumption and advese drinking consequences: cross cultural patterns. Addiction, 95, 251–265.

EKOLOGICKY VALIDNÍ TESTOVÁNÍ PROSTOROVÉ PŘEDSTAVIVOSTI – ZHODNOCENÍ PROTOTYPU INOVATIVNÍ POLOŽKY ZAMĚŘENÉHO NA SCHOPNOST PROSTOROVÉ ORIENTACE

Martin Jelínek, Petr Květon, Dalibor Vobořil
Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.
✉ jelinek@psu.cas.cz

Ecologically valid testing of spatial reasoning – evaluation of innovative item prototype focused on the spatial orientation element

Testing of spatial reasoning has a long history, which is often closely related to intelligence testing. Its methodology utilizes standard psychometric procedures and principles, which are based on traditional performance items format. In our study we bring functional prototype of innovative approach to the spatial ability testing supported by the advantages of computerized testing. We present three items with shared principle based on video presentation of a car ride through urbanized area and following identification of schematic depiction of its route. On a pilot sample of ten respondents (three women) we verified basic functionality of the item format and proposed the research design of a follow-up study focusing on identification of constructs influencing performance, including modified variant of items with interactive response interface.

Key words: innovative item, ecological validy, spatial ability, test

Grantová podpora: GAČR P407/11/2397 „Klasické a počítačem podporované metody v testování prostorové představivosti“.

Úvod

Prostorová představivost patří mezi základní kognitivní schopnosti lidského jedince. Jde o konstrukt analogové povahy, o jehož náplni a struktuře je v odborných kruzích vedena historicky dlouhá debata (McGee, 1979; Hegarty, Waller, 2005; Jelínek, Květon, Vobořil, 2013). Komplexní pojetí tohoto fenoménu podává Maier (1994), který ve své teorii rozlišuje pět aspektů prostorové představivosti: prostorovou percepci, prostorovou vizualizaci, mentální rotaci, chápání prostorových vztahů, a prostorovou orientaci. Na základě Maierovy teorie a rešerše existujících klasických diagnostických nástrojů jsme zkonstruovali a popsali komplexní test prostorové představivosti SRT-911 (Květon, Jelínek, Vobořil, v recenzním řízení). Vzhledem k tomu, že klasické testové medium (tužka-papír) může být ve výkonových zkouškách relativně omezující, uvažuje se o využívání kapacit počítačové techniky ve formě inovativních položek. Inovativní položky disponují možnostmi pro měření takových aspektů konstruktu, které nemohou být zachyceny tradičním způsobem (Harmes, Wendt, 2009). Pojem inovativní položka je obtížné definovat, obecně vzato za ně lze považovat takové položkové typy, které v zásadě nelze vytvořit v tradiční formě tužka-papír. Inovace v položce se mohou týkat formy zadání položky nebo odpovědí (například může být využito zvuku, videa, animací), formy odpovídání (zvýraznění textu, reorganizace grafických prvků, atd.), či formy skórování (zaznamenávání doprovodných údajů kromě samotné odpovědi, jako je doba odpovídání, počet interakcí, apod.). Výhody inovativních položek mohou být: měření širší škály dovedností, vyšší ekologická validita, prezentace komplexních a dynamických informací, zvýšení motivace testované osoby, snížení nároků na pracovní paměť v určitých typech úloh, nebo zachycení kognitivních procesů vyššího řádu (Parshall, Davey, & Pashley, 2000). Podrobnější přehled typů inovativních principů využitelných v testování, výhod a nevýhod inovativních položek a příkladů jejich použití v praxi podávají Vobořil, Květon, Jelínek (2012).

Pro účely pilotní studie jsme rozpracovali prototyp inovativní položky ve formě šablony (Strain-Seymour, Way, Dolan, 2009) v rámci webové aplikace, neboť nám tento způsob umožňuje efektivní správu položkové banky, přidávání, odebírání a modifikaci položek. Tato šablona se skládá ze zadávacího, odpověďového a skórovacího modulu. Zadávací modul umožňuje přehrát videozáznam, přičemž skryje ovládací prvky pro posun či zastavení videa. Odpověďový modul je založen na formátu nucené volby z nabízených možností, přičemž možnosti odpovědí mohou být reprezentovány

vloženými grafickými prvky. Skórovací modul působí jako motivační prvek, neboť poskytuje okamžitou zpětnou vazbu po ukončení testu a současně automatizuje proces vyhodnocení, čímž šetří rutinní práci výzkumníka.

Samotné položky jsou zaměřeny zejména na prostorovou orientaci, která bývá považována za jednu ze základních dimenzí prostorové představivosti (McGee, 1979). French (1951) chápe prostorovou orientaci jako schopnost nenechat se zmást měnící se prezentací prostorových konfigurací, a Maier (1994) jako schopnost orientovat se v prostoru s ohledem na pozici pozorovatele. Právě schopnost vytvořit si představu pohybu prostorem po trase zaznamenané z pohledu pozorovatele považujeme za ekologicky validní manifestaci takto teoreticky zakotveného konstruktu. Vzhledem k diskusi vedené v odborné literatuře o kompenzačním potenciálu verbálně-analytických schopností při řešení úloh zaměřených na prostorovou představivost (Embretson, 2007; Jelínek, Květon, Vobořil, 2013), byly distraktory položek vytvářeny tak, aby verbálně-analytické strategie nemohly vést k jednoznačnému určení správné odpovědi. Konkrétně vždy minimálně dvě možnosti odpovědí (jedna správná odpověď a minimálně jeden distraktor) byly navrženy tak, že mezi nimi nebylo lze rozhodnout čistě na základě memorování pořadí levotočivých a pravotočivých zatáček. V souladu s tímto principem byla navržena také jednoduchá zácvičná položka, aby respondent samostatně vyhodnotil neúčelnost této strategie a nesnižoval tím svůj výkon v samotném testu. Cílem studie bylo vyhodnotit diagnostický potenciál takto navrženého prototypu inovativních položek.

Metoda

Výzkumný vzorek

Vzorek tvořilo 10 osob (7 mužů) s vysokoškolským vzděláním ve věku od 24 do 61. Devět respondentů se označilo za průměrné nebo zkušené řidiče, jeden respondent byl neřidič.

Instrument a procedura

Námi navržený prototyp inovativní položky se skládá z videoprezentace průjezdu městem z pohledu kamery umístěné uprostřed čelního skla. Možnosti odpovědí představují schematicky znázorněné trasy průjezdu s vyznačeným počátkem. V rámci této studio bylo využito 4 položek, přičemž první položka byla koncipována jako zácvičná. Všechny položky byly administrovány prostřednictvím počítače, videosoubory byly promítány v okně o rozměrech 960x540 obrazových bodů s nerušivým černým pozadím. Po úvodní instrukci popisující povahu testu a náplň konkrétních položek byl test zahájen videem průjezdu pro zácvičnou položku. Poté respondent označil jednu odpověď z pěti nabízených možností. Po odeslání odpovědi bylo respondentovi znovu promítnuto video průjezdu městem, tentokrát však se znázorněnou trasou (správná odpověď) v pravém horním rohu videa a pohybujícím se bodem indikujícím aktuální pozici vozidla. Poté následovaly tři položky testu a závěrečné vyhodnocení úspěšnosti řešení.

Výsledky

Položka 1

Zadání položky 1 (viz obr. 1) obsahovalo 624 m dlouhý průjezd, jehož videozáznam měl dobu trvání 100 s.

Obrázek 1. Trasa položky 1. Zelená vlaječka značí počátek. Zdroj: www.mapy.cz.

V tabulce 1 jsou uvedeny jednotlivé možnosti odpovědí pro položku 1, včetně jejich četností. Správnou odpověď d) zvolilo 6 respondentů (5 mužů a 1 žena).

Tabulka 1.
Možnosti odpovědí pro položku 1 a jejich četnosti

a)	b)	c)	d)	e)
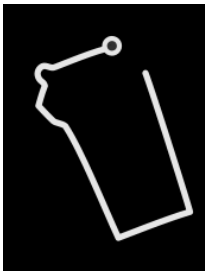	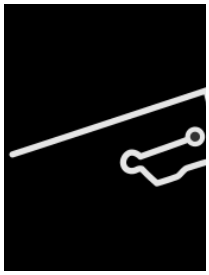	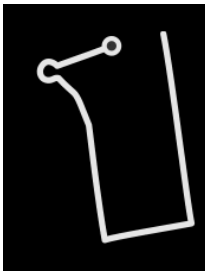	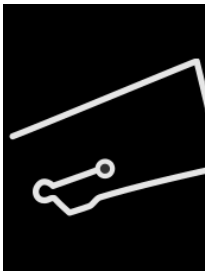	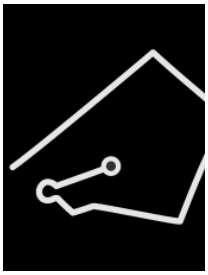
1	2	1	6	0

Položka 2

Zadání položky 2 (viz obr. 2) obsahovalo 973 m dlouhý průjezd, jehož videozáznam měl dobu trvání 110 s.

Obrázek 2. Trasa položky 2. Zelená vlaječka značí počátek. Zdroj: www.mapy.cz.

V tabulce 2 jsou uvedeny jednotlivé možnosti odpovědí pro položku 2, včetně jejich četností. Správnou odpověď e) zvolili 4 respondenti (4 muži).

Tabulka 2.
Možnosti odpovědí pro položku 2 a jejich četnosti

a)	b)	c)	d)	e)
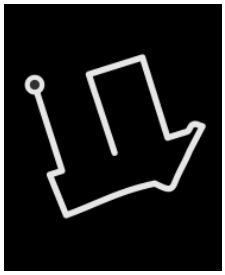	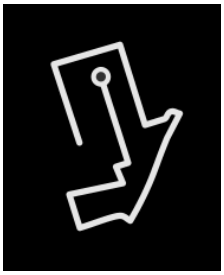	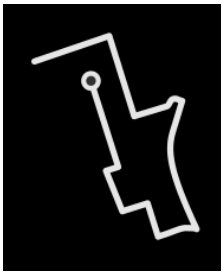	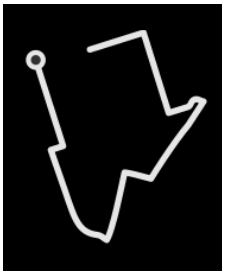	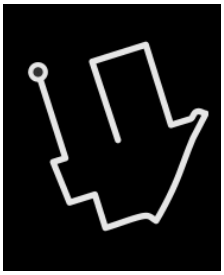
0	4	1	1	4

Položka 3

Zadání položky 3 (viz obr. 3) obsahovalo 844 m dlouhý průjezd, jehož videozáznam měl dobu trvání 105 s.

Obrázek 3. Trasa položky 3. Zelená vlaječka značí počátek. Zdroj: www.mapy.cz.

V tabulce 3 jsou uvedeny jednotlivé možnosti odpovědí pro položku 3, včetně jejich četností. Správnou odpověď c) zvolilo 7 respondentů (5 mužů, 2 ženy).

Tabulka 3.
Možnosti odpovědí pro položku 3 a jejich četnosti

a)	b)	c)	d)	e)
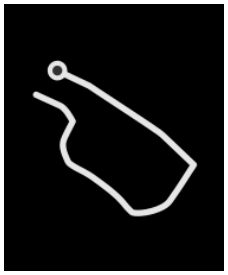	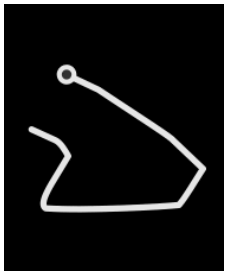	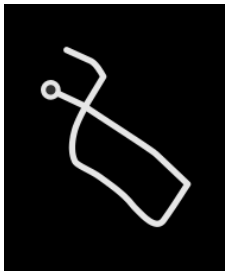	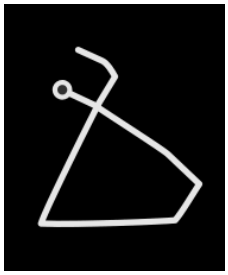	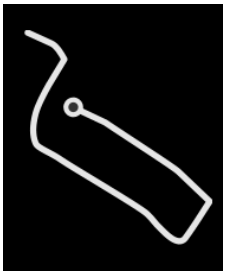
1	1	7	1	0

Vzájemné vztahy položek a rozložení celkového skóru

Tabulka 4.
Vztah odpovědí na položky 1, 2, 3

Položka 1			Položka 3		Celkem
			nesprávně	správně	
nesprávně	Položka 2	nesprávně	2		2
		správně	1		1
	Celkem		3		3
správně	Položka 2	nesprávně	2	0	2
		správně	1	4	5
	Celkem		3	4	7
Celkem	Položka 2	nesprávně	4	0	4
		správně	2	4	6
	Celkem		6	4	10

Odpovědi na jednotlivé položky jsou poměrně úzce provázány (Cronbachova α = 0,766; $\varphi_{1,2}$=0,667; $\varphi_{1,3}$=0,356; $\varphi_{2,3}$=0,535). Jak lze vyčíst z tabulky 4, odpovědi na položky 1 a 2 se shodovaly v osmi případech (4 správné, 4 nesprávné), odpovědi na položky 1 a 3 se shodovaly v sedmi případech (5 správných, 2 nesprávné), odpovědi na položky 2 a 3 se shodovaly v sedmi případech (4 správné, 3 nesprávné).

Z tabulky 5 je patrné, že rozložení celkového skóru je víceméně rovnoměrné. V našem relativně malém vzorku byly zastoupeny osoby, které správně vyřešily všechny úlohy, ale také osoby, které nebyly schopny vyřešit ani jednu úlohu. Zdá se, že muži dosahují častěji vyšších hodnot, ačkoli velikost souboru nás neopravňuje k jakékoli generalizaci.

Tabulka 5.
Rozložení celkového skóru ze tří položek

Body	N (ženy/muži)
0	2 (1/1)
1	3 (1/2)
2	1 (1/0)
3	3 (0/4)

Závěr

Předložená studie představila koncept inovativního testování schopnosti prostorové představivosti, založený na principu vytváření mentální představy pohybu v reálném prostředí. Předběžné výsledky naznačují, že tento koncept může posloužit jako funkční základ počítačem podporového testu s vysokou mírou ekologické validity. Tři prezentované návrhy disponují dobrou rozlišovací účinností, otázkou však zůstává sycení položek různými konstrukty.

V rámci testování je nutné balancovat mezi snahou co nejvíce se přiblížit reálnému prostředí a čistotou ve smyslu izolovatelné manifestace měřeného konstruktu. Přílišná komplexita podnětového materiálu inovativní položky tak může snižovat validitu interpretací, neboť výsledky mohou být ovlivněny irelevantními zdroji. V navazující experimentální studii budeme ověřovat, nakolik je řešení položek ovlivněno nejen úrovní prostorové představivosti, ale také nakolik je závislé na úrovni paměťových schopností (konkrétně pracovní paměti). Studie bude také nadále rozšiřovat koncept inovativních položek ve smyslu zavedení interaktivity do procesu odpovídání. Položky v tomto případě budou nabízet nejen nucenou volbu z nabízených možností odpovědí, nýbrž respondent bude ve druhé variantě rekonstruovat vzájemnou pozici několika prvků zvýrazněných ve videoprezentaci průjezdu městem na dotykovém zařízení.

Literatura

Embretson, S.E. (2007). Mixed rasch models for measurement in cognitive psychology. In M. von Davier & C.H. Carstensen (Eds.), Multivariate and mixture distribution. rasch models: Extensions and applications, pp. 235-253. New York: Springer.

French, J.W. (1951). The description of aptitude and achievement tests in terms of rotated factors. Psychometric monographs, 5. Chicago: University of Chicago Press.

Harmes, J.C., Wendt, A. (2009). Memorability of innovative item types. CLEAR Exam Review, 20(1), 16-20.

Hegarty, M., Waller, D.A. (2005). Individual differences in spatial abilities. In P. Shah & A. Miyake (Eds.), The Cambridge handbook of visual spatial thinking (pp. 121-169). Cambridge: Cambridge University Press.

Jelínek, M., Květon, P., Vobořil, D. (2013). Skryté aspekty v testování prostorové představivosti: identifikace uplatňovaných stylů řešení položek. Československá psychologie, 57, 297-306.

Květon, P., Jelínek, M., Vobořil, D. (v recenzním řízení). Development of the Spatial Reasoning Test SRT-911: a psychometric evaluation with respect to the issue of construct dimensionality. PlosOne.

Maier, P.H. (1994). Räumliches Vorstellungsvermögen: Komponenten, geschlechtsspezifische Differenzen, Relevanz, Entwicklung und Realisierung in der Realschule. Frankfurt am Main: P. Lang.

McGee, M.G. (1979). Human spatial abilities: Psychometric studies and environmental, genetic, hormonal, and neurological influences. Psychological Bulletin, 5, 889-918.

Parshall, C.G., Davey, T., Pashley, P.J. (2000). Innovative item types for computerized testing. In W.J. van der Linden, C.A.W. Glas (Eds.), Computerized Adaptive Testing: Theory and Practice, 129-148, Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

Strain-Seymour, E., Way, D.W., Dolan, R.P. (2009). Strategies and processes for Developing Innovative Items in Large-Scale Assessments. New Jersey: Pearson Education, Inc.

Vobořil, D., Květon, P., Jelínek, M. (2012). Inovativní testové položky pro zachycení prostorové představivosti. In P. Halama, R. Hanák, R. Masaryk (Eds.), Sociálne procesy a osobnosť 2012: Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie (pp. 464-469). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

MERANIE SUBJEKTÍVNE HODNOTENEJ KVALITY ŽIVOTA SENIOROV S VYUŽITÍM TRADIČNÉHO A INDIVIDUALIZOVANÉHO POSTUPU

Monika Kačmárová
Inštitút psychológie FF PU v Prešove
✉ monika.kacmarova@unipo.sk

Measuring subjectively assessed quality of life of seniors using traditional and individualized procedures

The objective of the research was to examine the quality of life of seniors through traditional and individualized procedures, and also to determine the relative relationship of these measurements. The starting point for the traditional measuring was the model of quality of life (Džuka, 2013, in press) which predicted six theoretically postulated areas, viz. mental, physical, social, environmental, cognitive and spiritual, which were operationalized by means of the 36-item questionnaire Subjective Assessment of Quality of Life. Also the individualized tool SEIQoL and a demographic questionnaire were administered. The research sample consisted of 104 subjects aged 60-75 years (mean age 67.15 years). On the basis of the results of exploratory factor analysis five factors/areas of quality of life were identified: physical, cognitive-psychological, environmental, spiritual and social. The quality of life index identified using SEIQoL reached the averaged value of 68.03% (of the 100% maximum), which means that the quality of life of seniors is good. The most frequently mentioned area in terms of its relevance to their current quality of life was health (indicated by 100 seniors) with a mean value of importance amounting to 33.83%.

Key words: quality of life, traditional measurement, individualized measurement, seniors

Grantová podpora: APVV-0374-10: Subjektívne hodnotenie kvality života: reliabilita a validita merania.

Ako to uvádza Zeman (2008), kvôli tomu, že je kvalita života nejednoznačne definovaný a uchopiteľný pojem sa výskumníci stále snažia určiť, čo obsahuje, čo ho vytvára či ovplyvňuje, a najmä ako sa dá kvantifikovane merať. Za účelom kvantifikácie daného fenoménu sa využívajú najmä tradičné dotazníkové nástroje, avšak zároveň rastie počet výskumov, ktoré zisťujú kvalitu života pomocou individualizovaného prístupu. Základný rozdiel v daných postupoch merania spočíva v tom, že kým štandardizované (tradičné) dotazníky zvyčajne zahŕňajú preddefinovaný súbor skúmaných oblastí, individualizované nástroje umožňujú respondentom zvoliť si tie oblasti, ktoré v danom období považujú za najdôležitejšie pre ich kvalitu života. K najčastejšie využívaným nástrojom na meranie individuálnej kvality života patrí SEIQoL (Schedule for the Evaluation of Individual Quality of Life, Program hodnotenia individuálnej kvality života, McGee et al., 1991) alebo jeho skrátená forma SEIQoL-DW (Schedule for the Evaluation of Individual Quality of Life – Direct Weighting), a tiež nástroj PGI (Patient Generated Index, Ruta et al., 1994). Pri zbere údajov v rámci uvedených individualizovaných nástrojov sa zhodne využíva pološtrukturované interview a líšia sa od seba v tom, že kým PGI sa používa na zistenie vplyvu určitého ochorenia na kvalitu života pacienta, SEIQoL sa pýta na kvalitu života vo všeobecnosti.

Jednou z výhod individualizovaných nástrojov je, že umožňujú zachytenie zmien v kvalite života jednotlivca (napríklad po určitej intervencii, liečbe, životnej zmene a pod.), konkrétnejšie zmien – z hľadiska štruktúry, hierarchie či spokojnosti - v oblastiach, ktoré osoba aktuálne určí za dôležité, čo je výhodné napríklad aj v rámci longitudinálneho skúmania kvality života. A naopak, štandardizované metódy, ako to konštatuje aj Mareš (2008), nemusia vyhovovať konkrétnemu jedincovi práve z dôvodu, že niektoré oblasti v dotazníku absentujú a iné považuje za nadbytočné či nerelevantné alebo formulácie, ktorými sa na nich pýtame môžu byť rôznymi ľuďmi rôzne interpretované.

Metóda

Výskumný súbor

Tvorilo ho 48 seniorov a 56 senioriek vo veku od 60-75 rokov žijúcich v domácom prostredí (priemerný vek 67.15 rokov; SD = 5.18). Zber údajov bol príležitostný, lavínový a prebiehal v mesiacoch máj-jún 2013.

Výskumné nástroje

SEIQoL (McGee et al., 1991) je individualizovaný nástroj, kde si osoba sama určí päť oblastí, ktoré v súčasnosti považuje za najdôležitejšie pre vlastnú kvalitu života a hodnotí ich z hľadiska spokojnosti a miery dôležitosti.

Dotazník Subjektívne hodnotenie kvality života (SHKZ, Džuka, 2012, nepublikovaná výskumná verzia): meria kvalitu života v šiestich teoreticky postulovaných oblastiach pomocou 36 položiek a 5-bodovej odpoveďovej stupnice (od 5 = veľmi dobrá po 1 = veľmi zlá).

Sociodemografický dotazník zisťoval: vek, pohlavie, rodinný stav, najvyššie ukončené vzdelanie a bývanie (osamote/s niekým). Výskumné nástroje boli respondentom administrované osobne a v poradí ako sú uvádzané v tomto opise. Údaje boli spracované pomocou štatistického programu SPSS 19.0.

Výsledky a diskusia

Faktorová štruktúra nástroja SHKZ bola overovaná pomocou exploratívnej faktorovej analýzy (EFA) (hodnota KMO testu = .614; Bartlettov test sfericity signifikantný na $p < .000$) – viď tabuľka 1.

Tabuľka 1.
Rotovaná matica faktorov dotazníka SHKZ

Č.pol.	Oblasti QoL	Faktory					Komunalita
		II.	III.	IV.	V.		
7	telesná	.844					.746
1	telesná	.751					.592
31	telesná	.640					.442
13	telesná	.607					.486
19	telesná	.533					.336
14	kognitívna		.741				.653
26	psychická		.715				.521
34	kognitívna	.320	.618				.538
22	kognitívna		.614				.555
20	psychická	.478	.606				.634
33	spirituálna			.766			.621
30	environmentálna			.739			.626
36	environmentálna			.646			.484
10	environmentálna		.325	.544			.410
12	spirituálna				.789		.640
9	sociálna				.655		.482
18	spirituálna			-.319	.647		.537
4	environmentálna				.559		.501
15	sociálna					.827	.692
2	spirituálna					.701	.509
24	environmentálna				.338	.441	.369
Percento variancie po rotácii (spolu): 54%							

Vo výslednom faktorovom riešení sa presadilo 21 z pôvodných 36 položiek dotazníka SHKZ a namiesto očakávaných šiestich bolo identifikovaných päť významných faktorov/oblastí kvality života: 1. telesná ($\alpha = .73$), 2. kognitívno-psychická ($\alpha = .74$), 3. environmentálna ($\alpha = .65$), 4. spirituálna ($\alpha = .62$), 5. sociálna oblasť ($\alpha = .53$), pričom najvyššie percento celkovej variancie skúmanej premennej vysvetlil prvý faktor, a to telesná oblasť (17.2%). Zároveň je potrebné upozorniť na skutočnosť, že hodnota reliability ako aj počet položiek v piatom faktore je nízky a obsah skôr heterogénny, na čo je potrebné pri analýze prihliadať, resp. ďalšie výpočty realizovať len so 4 oblasťami, ktoré majú hodnotu koeficientu vnútornej konzistencie $\alpha > .60$.

Hodnota indexu kvality života zistená pomocou SEIQoL pre celý výskumný súbor sa pohybovala v rozmedzí 33-100%, s priemernou hodnotou 68.03% (medián bol 69%). Hoci u mužov seniorov bola zistená mierne vyššia priemerná hodnota tohto indexu v porovnaní so ženami seniorkami, rozdiel však

nebol štatisticky významný. Zistenie, že zdravotná oblasť má v seniorskom veku dominantné postavenie bolo preukázané aj v rámci individualizovaného merania kvality života (uviedlo ho 96.2% respondentov). Prehľad najfrekventovanejšie uvádzaných oblastí z hľadiska početnosti a percenta dôležitosti pre osoby, ktoré danú oblasť navrhli sa nachádza v tabuľke 2 (pozn.: tabuľka zahŕňa oblasti, ktoré uviedlo viac ako 10 respondentov).

Tabuľka 2.
Početnosť a dôležitosť navrhovaných oblastí kvality života seniorov v SEIQoL (N = 104)

oblasti	početnosť (n)	dôležitosť oblasti v %
zdravie	100	33.8
rodina	81	30.7
finančné zabezpečenie/peniaze	64	14.0
duchovný život/viera	28	18.6
záľuby/voľný čas/hobby	26	10.4
medziľudské vzťahy	23	18.6
práca	20	12.8
životné/prírodné prostredie	19	11.1
priatelia	18	10.7
bývanie/podmienky bývania	14	17.5
politická situácia/pomery	14	6.9

Poznámka: početnosť (n) – predstavuje počet osôb z výskumného súboru, ktoré túto oblasť uviedli

K ďalším oblastiam, ktoré vo výskumnom súbore uviedlo menej ako 10 osôb patrili napríklad: záhradka, kultúra, oddych/relax, zdravie mojich blízkych, šťastie, pokoj, sebestačnosť, sebaobsluha a ďalšie. Výsledky potvrdzujú často uvádzané skutočnosti, že zdravie, podobne ako rodina patria k najdôležitejším aspektom života človeka ovplyvňujúcim aj jeho kvalitu, čo nepochybne platí aj pre iné vekové obdobia, nielen pre seniorský vek. Aj Kaufmanová (2004) zistila, že k hodnotám, ktoré sú pre seniora dôležité patrí: zdravie, láska, rodina, priateľstvo, sebestačnosť, sociálne kontakty, vlastná domácnosť, a tiež psychická a fyzická pohoda. Autorka predpokladá, že seniori zdôrazňujú tie hodnoty, ktoré pociťujú ako ohrozené. Výskum s použitím SEIQoL-DW u seniorov žijúcich v domove opatrovateľských služieb realizovala aj Hallová et al. (2011). Autorky zistili, že k najdôležitejším oblastiam patrili: voľnočasové aktivity, rodina, vzťahy, nezávislosť a pod. Zdravie uviedla napríklad len štvrtina respondentov. Index kvality života u týchto osôb dosahoval hodnotu 80.2. K najčastejšie uvádzaným oblastiam vo výskume Mountaina et al. (2004) patrila: rodina (90%), zdravie (58%), hobby/voľnočasové aktivity (53%), domov (43%), peniaze (42%), vzťah s partnerom a priatelia (30%), práca (20%), viera, a tiež mobilita (15%). Moons et al. (2005a) dospeli k zisteniu, že so zvyšujúcim sa vekom boli pri individualizovanom skúmaní kvality života seniorov častejšie navrhované oblasti zdravie a rodina, kým priateľov uvádzali menej často.

Za účelom overenia vzájomného vzťahu použitých nástrojov bola uskutočnená korelačná analýza (tabuľka 3).

Tabuľka 3.
Korelačná analýza medzi oblasťami SHKZ a indexom kvality života SEIQoL (N = 104)

	telesná	kognit.-psych.	environmentálna	spirituálna	sociálna
Index QL	.383	.187	.064	.274	.282
p	.000	.058	.517	.005	.004

Poznámka: p – hodnota hladiny významnosti

Wettergren et al. (2009) realizovali podrobnú analýzu štúdií využívajúcich SEIQoL-DW a potvrdili stredne silný až silný vzťah indexu QL s dotazníkmi zisťujúcimi globálne skóre kvality života, so životnou spokojnosťou a duševným zdravím, a naopak slabý vzťah s nástrojmi merajúcimi fyzické zdravie a funkčný stav. V nami realizovanom výskume bol preukázaný stredne silný korelačný vzťah medzi telesnou oblasťou a indexom QL ($r = .38$, $p = .000$), a tiež pri overovaní vzťahu medzi posúdením telesného zdravia z hľadiska jeho kvality (od 5 = veľmi dobré po 1 = veľmi zlé) ($r = .35$, $p = .000$) a rovnako z hľadiska spokojnosti s ním (od 5 = veľmi spokojný/á po 1 = veľmi nespokojný/á) ($r = .34$, $p = .001$). K podobným zisteniam výskumne dospeli napríklad aj Moons et al. (2005b), a tiež

LeVasseur, Green a Talman (2005). Mountain et al. (2004) u pacientov vo veku 65-95 rokov zistili stredne silný korelačný vzťah medzi sociálnym fungovaním a indexom QL. Výsledky v našom prípade poukázali na slabý vzťah, rovnako aj so spirituálnou oblasťou, čo nie je prekvapivé, keďže duchovná oblasť/viera bola štvrtou najčastejšie menovanou oblasťou v rámci SEIQoL. Významný vzťah ku kognitívno-psychickej a environmentálnej oblasti nebol zistený. Podobne ako v iných výskumoch (napríklad Lhussier et al., 2005), ani v našom výskume nebol preukázaný významný vzťah medzi indexom QL a demografickými ukazovateľmi ako sú vek, pohlavie, rodinný stav, vzdelanie, bývanie. Túto skutočnosť možno pravdepodobne pripísať idiografickej povahe nástroja.

Na základe uvedeného možno konštatovať, že nadobudnuté zistenia podporujú doterajšie poznatky v danej oblasti výskumu, a sú zároveň odrazom aktuálnych túžob a potrieb seniorov vyplývajúcich nielen z osobného života, ale dotýkajú sa aj ďalších oblastí, ktoré ako možno vidieť tiež nie sú seniorom ľahostajné. Patrí k nim napríklad stav životného prostredia či politická situácia v krajine. Individualizovaný postup pri skúmaní kvality života každopádne obohacuje a spresňuje poznanie v danej oblasti, či už je použitý ako samostatná metodika alebo ako doplnok k tradičným dotazníkom.

Literatúra

Džuka, J. (2013, v tlači). Multidimenzionálny model subjektívne hodnotenej kvality života výsledky predvýskumu. Československá psychologie.

Hall, S., Opio, D., Dodd, R. H., & Higginson, I. J. (2011). Assessing quality of life in older people in care homes. Age and Ageing, 40, 507-512.

Kaufmanová, P. (2004). Pohled seniorů na pečovatelskou službu. Sociální práce/Sociálna práca, 2, 95-105.

LeVasseur, S. A., Green, S., & Talman, P. (2005). The SEIQoL-DW is a valid method for measuring individual quality of life in stroke survivors attending a secondary prevention clinic. Quality of Life Research, 14, 779-788.

Lhussier, M., Watson, B., Reed, J., & Clarke, C. L. (2005). The SEIQoL and functional status: How do they relate? Scandinavian Journal of Caring Sciences, 19, 403-409.

Mareš, J. (2008). Individualizované zjišťování kvality života. In J. Mareš a kol. (Eds.), Kvalita života u dětí a dospívajících III. (pp. 69-109). Brno: MSD.

McGee, H. M., O'Boyle, C. A., Hickey, A., O'Malley, K. M., & Joyce, C. R. B. (1991). Assessing the quality of life of the individual: The SEIQoL with a healthy and a gastroenterology unit population. Psychological Medicine, 21, 749-759.

Moons, P., Van Deyk, K., Marquet, K., Raes, E., De Bleser, L., Budts, W., et al. (2005a). Individual quality of life in adults with congenital heart disease: A paradigm shift. European Heart Journal, 26, 298-307.

Moons, P., Van Deyk, K., De Geest, S., Gewillig, M., & Budts, W. (2005b). Is the severity of congenital heart disease associated with the quality of life and perceived health of adult patients? Heart, 91, 1193-1198.

Mountain, L. A., Campbell, S. E., Seymour, D. G., Primrose, W. R., & Whyte, M. I. (2004). Assessment of individual quality of life using the SEIQoL-DW in older medical patients. QJM, 97, 519-524.

Ruta, D. A., Garratt, A. M., Leng, M., Russell, I. T., & MacDonald, L. M. (1994). A new approach to the measurement of quality of life. The Patient-Generated Index. Medical Care, 32, 1109-1126.

Wettergren, L., Kettis-Lindblad, A., Sprangers, M., & Ring, L. (2009). The use, feasibility and psychometric properties of an individualised quality of life instrument: a systematic review of the SEIQoL-DW. Quality of Life Research, 18, 737-746.

Zeman, M. (2008). Koncept SEIQoL jako nástroj pro hodnocení kvality života. Kontakt, 10, 140-149.

ČRTOVÁ EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA VO VZŤAHU K ŠKOLSKEJ ÚSPEŠNOSTI ŽIAKOV NIŽŠIEHO A VYŠŠIEHO SEKUNDÁRNEHO STUPŇA EDUKÁCIE

Lada Kaliská, Vladimír Salbot
Katedra psychológie PF UMB
✉ lada.kaliska@umb.sk; vladimir.salbot@umb.sk

Trait Emotional Intelligence in Relation to School Acievement of Lower and Higher Secondary Education Pupils

Abstract: The article is following the studies analyzing K.V. Petrides´ trait emotional intelligence in the context of personality factors. We analyzed emotional intelligence in relation to school achievement of secondary education pupils. The research results support the construct (discriminant) and ecological validity of the TEIQue questionnaire itself.

Key words: TEIQue-AFS questionnaire, trait emotional intelligence, school achievement

Štúdia je súčasťou riešenia projektu Vega 1/0945/13.

Školskú úspešnosť charakterizujeme ako komplexnú premennú, ktorá je ovplyvnená viacerými faktormi, rozumovými, pamäťovými, motivačnými alebo autoregulačnými, i osobnostnou štruktúrou, interpersonálnym a sociálnym kontextom. Pri učení dochádza k aktivizovaniu niektorých týchto zložiek v individuálnej miere i forme. Helus et.al. (1979) pristupujú k školskej úspešnosti z dvoch hľadísk. Prvé predstavuje subjektívne prežívanie úspešnosti v učebnej situácii a druhé predstavuje vonkajšia stránka úspešnosti, a to stanovenie školskej úspešnosti na základe objektívnych noriem. Tieto hľadiská sa navzájom prelínajú, alebo sa diametrálne rozchádzajú.

Školská úspešnosť predstavuje dosahovanie dobrých učebných výsledkov v škole i subjektívne prežívanie úspešnosti učebnej činnosti. Toto prežívanie je možné zistiť na základe výpovedí žiaka. Vonkajšiu stránku školskej úspešnosti možno merať priamo na základe školského prospechu, kde celkový klasifikačný priemer je relatívne stabilným predpokladom potencialít. Je všeobecne známe, že jeden z prediktorov školského prospechu je všeobecná inteligencia (Goleman, Petrides, Sternberg a iní). Za objektívny úspech uznaný odborníkmi považujeme úspech na základe školského prospechu, avšak subjektívny úspech má význam pre jednotlivca v kontexte jeho životnej cesty. Spája sa s pocitmi šťastia a ide v ňom o súhru šikovnosti, vedomostí a stotožnenia sa s výzvou. Subjektívny úspech možno prežívať súbežne s objektívnym a to aj vtedy, keď nedosahujeme objektívne úspechy (Szobiová, 2006). Subjektívny úspech je tak determinovaný schopnosťami jednotlivca fungovať v kolektíve, udržiavať priateľstvá, viesť pracovnú skupinu, motivovať sa k výkonom, prípadne efektívne a účinne napĺňať vlastný potenciál. Autori (Goleman, Sternberg, Lawrence, Wilding, F. Baumgartner a iní) predstavujú nové konštrukty inteligencií, určujúce a dôležité pri dosahovaní úspechu.

Dnes je jedným z najviac teoreticky ako aj empiricky verifikovaným modelom emocionálnej inteligencie model K. V. Petridesa. Práve Petrides spolu s Furnhamom (2001, in Schulze, Roberts, 2007) navrhli konceptuálny rozdiel medzi dvoma typmi emocionálnej inteligencie (EI), kde EI je vnímaná buď ako schopnosť (alebo kognitívno-emocionálna schopnosť), alebo ako osobnostná črta. *Črtová emocionálna inteligencia* sa týka rozpoznávania emócií, sebapercepcie a dispozícií osobnosti. Petrides ju chápe ako konštelácíu sebepripísaných schopností a behaviorálnych dispozícii súvisiacich s emóciami, resp. emocionalitou (Pérez et al., 2007). Model EI Petridesa sa skladá zo štyroch faktorov (Petrides, et al., 2009), a tie sú:

1. *Emocionalitu* tvorí: črtová empatia, emočná percepcia a expresia a vzťahová kompetencia;
2. *Sociabilitu* tvorí: manažment emócií (druhých), asertivita a sociálna uvedomelosť;
3. *Well-being* tvorí: optimizmus, črtové štastie a sebaúcta;
4. *Sebakontrolu* tvorí: emočná regulácia, (nízka) impulzivita a zvládanie stresu.

Petrides, Frederickson, Furnham (2004) považujú EI za prediktor alebo minimálne dôležitú súčasť školského úspechu. Sú presvedčení, že vyššia EI prináša lepšie akademické výsledky. Naším primárnym cieľom bolo overiť vzájomný vzťah medzi črtovou EI a školským prospechom u žiakov nižšieho a vyššieho sekundárneho stupňa edukácie s cieľom validizovať Petridesov dotazník TEIQue-

AF (Trait Emotional Intelligence Questionnaire – Adolescents Form), ktorý je určený pre adolescentov vo veku 13-17. Tieto vzťahy považujeme za východisko k overovaniu konštruktovej (diskriminačnej) validity dotazníka TEIQue-AF.

Stanovili sme si výskumné otázky:

VO1: Je reliabilita v zmysle vnútornej konzistencie slovenskej adolescentnej verzie dotazníka TEIQue-AF vrátane jej jednotlivých faktorov dostatočná?

VO2: Je konštruktová (diskriminačná) validita adolescentnej formy dotazníka TEIQue-AF dostatočná?

Metoda

Našou výskumnou vzorkou boli žiaci základnej školy 8. ročníka ZŠ (N=35) a 3. a 4. ročníka stredných škôl (N=81). Črtovú EI u žiakov sme posudzovali dotazníkom TEIQue-AF od Petridesa, ktorý vychádza z jeho modelu. Dotazník obsahuje 30 položiek, ktorý obsahuje štyri faktory. Vysoké skóre vo *faktore emocionality* predpokladá, že žiak dokáže vnímať a vyjadrovať vlastné emócie, používa ich k rozvoju a udržiavaniu vzťahov. Nízke skóre vypovedá o ťažkostiach rozpoznať svoje vnútorné emocionálne stavy a vyjadrovať svoje city druhým. Vysoké skóre *vo faktore sebakontroly* poukazuje na zdravý stupeň kontroly nad svojimi impulzmi a túžbami, na schopnosť regulácie vonkajších tlakov a stresu. Naproti tomu nízke skóre naznačuje sklon k impulzívnemu správaniu a ťažkostiam pri zvládaní stresu. Vysoké skóre vo *faktore sociability* poukazuje na dobré sociálne vzťahy so sociálnym vplyvom. Nízke skóre svedčí o neschopnosti vplývať na emócie druhých. Vysoké skóre vo faktore *well-beingu* poukazuje na subjektívnu pohodu, pocity šťastia a naplnenosti. Nízke skóre naznačuje nízku sebaúctu.

Školskú úspešnosť sme určili aritmetickým priemerom všetkých známok z predmetov slovenský jazyk a matematika. (Výskumné údaje boli získané za pomoci Zvarovej a Bakovej.)

Výsledky výskumu a interpretácia

V tabuľke 1 prezentujeme základné deskriptívne ukazovatele a mieru vnútornej konzistencie premenných.

Tabuľka 1.
Deskriptívne ukazovatele premenných a Cronbachova alpha

Škola			prospech	emocio nalita	seba-kontrola	socia bilita	well-being	Celková emocionálna inteligencia
ZŠ N=35	AM		2,19	4,68	4,15	4,61	4,94	4,58
	SD		0,82	0,86	0,92	1,05	1,15	0,71
α				0,448	0,531	0,547	0,645	0, 812
SŠ N=81	S J	AM	2,89	4,78	4,12	4,53	4,83	4,57
		SD	0,85	0,70	0,61	0,65	0,87	0,52
	M	AM	2,65					
		SD	0,89					
α				0,772	0,515	0,735	0,802	0,872

Vnútorná konzistencia slovenskej verzie dotazníka TEIQue-AF sa javí ako dostatočná. Problematickou sa zdá byť len vnútorná konzistencia položiek subškály emocionalita a to len u vzorky žiakov ZŠ.

Korelačné vzťahy medzi črtovou EI a jednotlivými faktormi a školským prospechom žiakov zobrazuje tabuľka 2.

Tabuľka 2.
Korelácie faktorov TEIQue-AF so školskými známkami u žiakov ZŠ a SŠ

Škola	prospech	faktor	emocio nalita	seba kontrola	socia bilita	well-being	Celková emocionálna inteligencia
ZŠ	celkový prospech	R	-0,362*	-0,087	-0,263	-0,144	-0,319
		p	0,033	0,618	0,127	0,409	0,061
SŠ	SJ	R	-0,23*	-0,12	0,04	-0,17	-0,17
		p	0,042	0,876	0,643	0,087	0,076
	M	R	-0,22	-0,19	-0,18	-0,26*	-0,29*
		p	0,542	0,234	0,096	0,023	0,012

*p≤0,05

Na základe štatistickej analýzy vyplýva, že medzi sledovanými premennými, faktormi črtovej EI a školským prospechom žiakov ZŠ a SŠ, je štatisticky významný negatívny vzťah len medzi celkovým prospechom žiakov ZŠ a známkou zo SJ u žiakov SŠ a faktorom emocionalita. Korelačný vzťah medzi uvedenými premennými nie je príliš tesný, aj napriek tomu môžeme s určitou pravdepodobnosťou konštatovať, že žiaci, ktorí dosahujú vyššie skóre vo faktore emocionality (rozumejú vlastným emóciám a emóciám druhých ľudí) dosahujú lepší školský prospech. Taktiež sme zistili, že existuje vzťah medzi faktorom well-beingu a známkou z matematiky u žiakov SŠ, aj keď sa nejedná o veľmi tesný vzťah. K štatistickej významnosti sa blíži vzťah medzi celkovým skóre črtovej EI a školským prospechom žiakov (r=0,319) ZŠ a stredne silný (r=0,29) sa preukázal so známkou z matematiky u žiakov SŠ. Aj v tomto prípade môžeme s istou opatrnosťou konštatovať, že žiaci s vyšším skóre v črtovej EI dosahujú lepší školský prospech. V ostatných faktoroch črtovej EI a školským prospechom žiakov sa vzťahy preukázali ako nulové, alebo takmer nulové a boli štatisticky nevýznamné.

Diskusia a závery

Výsledky prezentovaného výskumu realizovaného na vzorke žiakov (N=116) vypovedajú o tom, že meranie črtovej EI vo vzťahu k školskému prospechu žiakov je určitým spôsobom opodstatnené. Ukázalo sa, že školský prospech žiakov nie je v tesnom až silnom signifikantnom vzťahu s črtovou EI a jej štyrmi faktormi. Avšak, významnou v tomto smere sa preukázal faktor emocionality, ktorý vykazuje so školským prospechom žiakov stredne tesnú závislosť (r=-0,362). Predpokladáme, že záleží od samotného žiaka ako emocionálne zvláda školské hodnotenie, vyjadrené školskými známkami. Žiak, ktorý je schopný emocionálne primerane zvládať situácie hodnotenia, môže mať vyšší potenciál pri sebamotivácii k lepšiemu školskému úspechu. Samotný faktor emocionality sa pozitívne spája s extraverziou, pracovnou motiváciou a preferenciou sociálne orientovanej kariéry a jeho dimenzia, črtová empatia, je charakterizovaná vysokou otvorenosťou voči skúsenosti a monitorovaním vlastných nálad. Ak žiak rozumie svojim citom v bežnom živote, dokáže zvládnuť osobné prežívanie úspechu či neúspechu, prejaví sa to aj v školskom prostredí. Taktiež, ak žiak má isté medzery v učive, ale je bezproblémový, priateľský typ spolužiaka, vyhľadá odbornú pomoc v podobe doučovania, čo mu môže pomôcť dosiahnuť lepšiu známku. Ak sa aj aktívne zapája do edukačného procesu, vie reagovať na učiteľove výzvy, predpokladáme, že tieto pozitívne povahové črty sú reflektované v lepšom hodnotení na strane učiteľa. Domnievame sa, že lepšie známky zvyšujú i jeho status, čo spätne prispieva k zefektívneniu sociálnych aspektov osobnosti žiaka. Preto si myslíme, že žiaci ktorí dosiahli vyššiu úroveň emocionality (vyššie skóre), sú viac motivovaní k učeniu sa, čím sa zvyšuje predpoklad lepšieho školského prospechu.

Pri faktore well-being sme tiež predpokladali tesnejší vzťah k školskému prospechu. Uvažujeme, že čím je žiak viac v osobnej pohode, je optimistickejší a šťastnejší, tým dosahuje lepšie výsledky v škole. Avšak, štatisticky významný mierne negatívny vzťah (r=0,26) sa potvrdil len s polročnou známkou z matematiky len u žiakov SŠ.

Podporu našich zistení prinášajú vedecko-výskumné zistenia Petridesa (2004), ktorý konštatuje, že črtová EI je istým mediátorom školského výkonu a to predovšetkým u žiakov, ktorý disponujú nižšou mierou kognitívnych schopností. Žiak s nižším intelektovým potenciálom, ale s vyššou mierou EI, je schopný lepšie zvládať stres, nachádza oporu u širšieho sociálneho prostredia, čím minimalizuje

negatívne dôsledky situácie školského výkonu, čo zvyšuje jeho možnosti pri dosahovaní lepšieho školského prospechu. V tom prípade je EI vo významnejšom vzťahu so školskou úspešnosťou (Petrides, 2004). Analyzované výsledky svedčia i o externej ekologickej validite črtovej EI, kde na základe uvedených výsledkov sme schopní predikovať správanie sa žiaka v jeho každodenných situáciách v prostredí školy.

Analyzovali sme i vzťahy medzi faktormi sebakontrola a sociabilita a školským prospechom žiakov. Predpokladali sme, že oba faktory istým spôsobom determinujú školský výkon (schopnosťou kontrolovať impulzy, regulovať vonkajšie tlaky a stres, zbehlosť a úspešnosť v sociálnych interakciách), avšak vzhľadom na preukázané štatisticky nízke až takmer nulové korelácie ($0{,}087 \leq r \leq 0{,}263$) medzi všetkými faktormi črtovej EI a školským prospechom potvrdzujeme diskriminačnú validitu nástroja TEIQue-AF. Naše výsledky sú v súlade so zisteniami Nábělkovej (2011), ktorá potvrdila konštruktovú validitu u dospelej formy dotazníka TEIQue. Konštatujeme, že školský prospech a črtová emocionálna sebapôsobnosť (ako sme ju nazvali my, viď bližšie Salbot a kol., 2011) sú dva samostatné konštrukty, ktoré majú svoje opodstatnenie pri teoretickom, empirickom, ako aj diagnostickom využití v oblasti psychológie. Aby naše tvrdenia o validite dotazníka TEIQue-AF boli všeobecne akpcetované, je potrebné zamerať sa aj na iné druhy validity.

Literatúra

Helus, Z. (1979). Psychologie školní úspešnosti žáků. Praha: SPN.

Nábělková, E. (2011). Dotazník „črtovej emocionálnej inteligencie“ pre dospelých – jeho štatistická deskripcia a psychometrické vlastnosti. In Salbot, V., Kaliská, L., & Nábělková, E. 2011. Črtová emocionálna inteligencia a psychometrické vlastnosti nástrojov na jej meranie. Banská Bystrica, Slovakia: UMB.

Peréz, J. C, Petrides, K. V., & Furnham, A. (2007). Měření rysové emoční inteligence. In Schulze, R., & Roberts, D. (Eds.) Emoční inteligence – přehled základních přístupu a aplikací. (pp.201-216). Praha: Portál.

Petrides, K. V. (2009). Trait Emotional Intelligence Questionare (TEIQue). Technical Manual. London: Psychometric Laboratory.

Petrides, K. V. Frederickson, N., & Furnham, A. (2004). The Role of Trait Emotional Intelligence in Academic Performance and Deviant Behavior at school. Personality and Individual Differences, 36, (2), 277-293.

Szobiová, E., & Koutná, J. (2006). Intelektové a osobnostné aspekty úspešnosti umelecky zameraných adolescentov. In Kusá, D. (Eds.) Zjavná a skrytá tvorivosť. (pp.131-152). Bratislava, Slovakia: Slovak Academic Press.

VPLYV SOCIÁLNEJ REPUTÁCIE RODINY A HIERARCHIE V DETSKEJ SKUPINE NA SPRÁVANIE UČITEĽOV

Martin Kanovský, Ivana Struková
Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského, BRATISLAVA
✉ kanovsky@fses.uniba.sk, strukova.ivana@gmail.com

Impact of social reputation of the family, and of the hierarchy in children's group on the behaviour of teachers
In this article we investigate factors which might have impact on behaviour of teachers towards first-grade childrens: social reputation of the family, and hierarchical relations within the children's group. In collecting and analysing data, both qualitative methods (long-term fieldwork) and quantitative methods (robust statistical anlyses) have been used. In conclusion, we discuss about possible practical suggestions.
Key words: hierarchy, children's group, reputation

Úvod

Vo vzdelávacej psychológii je dávno známy a uznávaný vplyv socio-ekonomického statusu (SES) rodiny dieťaťa na jeho výsledky v škole, ako aj na postoje učiteľov (O'Donnell et al., 2012; Mentel & Zemková, 2013). Je zrejmé, že na postoje učiteľov nemôže SES pôsobiť priamo, ale musí byť učiteľmi (vedome či nevedome) reprezentovaný: práve tento systém reprezentácií nazývame „sociálna reputácia". Ide o súbor konzistentných predstáv učiteľov o dieťati a jeho rodine, predstavy učiteľov o správaní dieťaťa a rodičov, o postojoch rodičov k samotným učiteľom a škole, atď. V tomto príspevku nebudeme skúmať, do akej miery je sociálna reputácia detí v očiach učiteľov skutočne prejavom objektívnych znakov SES (príjem rodiny, vzdelanie rodičov, ich povolanie, majetok, pozícia v komunite), ale sústredíme sa iba na jej vzťah k správaniu učiteľov. Predpokladáme, že sociálna reputácia dieťaťa má signifikantný vplyv na správanie učiteľov: čím vyššiu má dieťa sociálnu reputáciu, tým viac zažíva pozitívnych a menej negatívnych prejavov učiteľa.

Hierachia v detskej skupine

V sociálnej psychológii sa desaťročia skúmali hierachické behaviorálne štruktúry detských skupín (Russon & Waite 1991).V tomto príspevku sa zameriame iba na jeden z nich, a to na lineárny hierarchický ranking, teda na lineárne usporiadanie detí na základe dyadických agonistických vzťahov medzi nimi. Dyadickými vzťahmi sú výhradne interakcie medzi dvojicami detí, a nesledovali sme situácie, v ktorých jedno dieťa pôsobí na skupinu detí. Agonistickými vzťahmi sú situácie, pri ktorých jedno dieťa presadzovalo alebo sa pokúšalo presadzovať nad druhým svoju vôľu: tým nevravíme, že muselo ísť nevyhnutne o agresívne prejavy či šikanovanie, ale situačne muselo byť jasné, že jedno dieťa sa snaží dominovať nad druhým. Nechceme tým povedať, že tieto dyadické agonistické vzťahy a z nich vyplývajúci lineárny hierarchický ranking vyčerpávajúco a úplne popisujú dynamiku sociálnych a psychických vzťahov v detskej skupine: nepopierame, že medzi deťmi existuje aj celý rad iných, napríklad emocionálno-afektívnych vzťahov, ktoré majú vplyv na ich správanie v detskej skupine. Takisto varujeme pred tým, aby sa lineárna behaviorálna hierarchia pokladala za jediný alebo najdôležitejší popis štruktúry detskej skupiny – je možné a dokonca pravdepodobné, že v detských skupinách je komplexnejšia dynamika sociálnych štruktúr a presnejšie by bolo skôr hovoriť o nelineárnych zhlukoch (clusters) vzájomne voľne prepojených menších klík než o jednotnej lineárnej hierarchii naprieč celou detskou skupinou. Avšak aj provizórny popis vzťahov v detskej skupine prostredníctvom lineárnej hierarchie umožňuje preskúmať, či a ako vplývajú na detskú skupinu postoje učiteľov.

Správanie učiteľa

Správanie učiteliek voči deťom bolo operacionalizované veľmi jednoducho, a to prostredníctvom dichotomického kódovania správania voči jednotlivým deťom – pozitívne prejavy: (verbálne)

pochvaly a negatívne prejavy: (verbálne) napomenutia. Opäť je potrebné zdôrazniť, že tieto údaje ani zďaleka nevyčerpávajú komplexnú dynamiku postojov učiteliek voči deťom, pretože ich správanie voči deťom má celú škálu prejavov, ktoré sa nedajú priamo a jednoducho označiť za pozitívne alebo negatívne. Takisto existuje celý rad prejavov učiteliek, ktoré smerujú k celej detskej skupine alebo detskej podskupine, a nedá sa teda jednoznačne identifikovať adresát – tieto prejavy sme nezaznamenávali. Musíme tiež zdôrazniť, že je možné sledovať tiež množstvo non-verbálnych prejavov, pozitívnych i negatívnych, ktoré sme tiež nezaznamenávali. Naše závery je teda potrebné interpretovať v limitovanom kontexte ich empirického základu.

Metódy

Vzorka a zber dát

Našou vzorkou bolo 16 detí 1. ročníka základnej školy (MA=6.93, SD=0.29), 9 dievčat a 7 chlapcov, v obci na západnom Slovensku (1 700 obyvateľov). Tieto deti mali 1 učiteľku, ktorá ich učila všetky predmety počas vyučovania, a 1 družinárku, ktorá sa im venovala mimo vyučovania. Celkovo bolo vykonané etnografické zúčastnené pozorovanie v triede a v družine v trvaní 4 týždne, presnejšie 22 dní. Okrem toho boli vykonané opakované hĺbkové polo-štrukturované rozhovory s obomi učiteľkami. Údaje o sociálnej reputácii boli získavané z týchto rozhovorov s učiteľkami o deťoch a ich rodinách tak, že sa všetky výpovede axiálne kódovali na negatívne, neutrálne, pozitívne. Po primárnej analýze bol identifikovaný trojúrovňový faktor sociálnej reputácie na základe týchto kritérií:

- vysoká sociálna reputácia (viac než 75 % pozitívnych vyjadrení): 5 detí
- stredná sociálna reputácia: 6 detí
- nízka sociálna reputácia (viac než 75 % negatívnych vyjadrení): 5 detí

Príklady epizód z rozhovorov s učiteľkami:

„Mama sa zúčastňuje a pomáha pri školských akciách... Otec taktiež raz za čas pomôže, či už pri vymaľovaní tried alebo sťahovaní...“ (2_CH)

„ ... tá trojka zo správania patrila jej rodičom, ktorí jej ani po vyžiadaní nenapísali ospravedlnenky a nechali ju doma aj napriek tomu, že na to nemali dôvod.“ (5_D)

Epizódy dyadických agonistických vzťahov boli získané na základe zúčastneného pozorovania správania detí, čím sa vytvorila matrica vzájomných vzťahov na základe identifikácie dominantného a submisívneho dieťaťa pre každú epizódu, z ktorej sa po váhovaní epizód vypočítal hierarchický lineárny ranking. Váhovanie bolo nevyhnutné preto, lebo prostý rozdiel medzi počtom dominancií a submisií by mohol viesť k skreslenému rankingu tým, že by veľmi vysokú (alebo nízku) pozíciu mohli získať deti, ktoré síce mali mimoriadne vysoký (alebo nízky) počet epizód dominancie (či submisie), avšak tieto boli získané iba z interakcií s jedným dieťaťom. Je zrejmé, že dieťa, ktoré napríklad má kladný rozdiel 30, avšak všetky jej dominancie sú získané nad jediným dieťaťom, pričom nad ňou v epizódach po 2 dominuje ďalších 10 detí, nemôže mať vyššiu pozíciu v hierarchii ako dieťa, ktorého kladný rozdiel je 20, avšak tieto dominancie sú získané dominovaním nad 10 deťmi. Váhovanie spočívalo v tom, že nad 3 dominancie dieťa už nezískavalo skóre nad daným konkrétnym dieťaťom.

Príklad epizódy dyadického agonistického vzťahu (úspešná dominancia):

6_D si kreslí v družine za stolom. Príde k nej 8_D a pochváli sa, že má nové fixky, s ktorými sa dá kresliť na kožu. Navrhne jej preto, že sa budú hrať na tetovací salón, ale ona bude vedúca lebo sú to jej fixky. Dodala, že 6_D môže byť jej zamestnanec. 6_D súhlasila, posunuli si stôl od ostatných a začali kričať, kto sa chce dať potetovať.

Ako už bolo povedané, správanie učiteľov (pozitívne a negatívne verbálne postoje) bolo získavané zúčastneným pozorovaním a axiálnym kódovaním.

Príklady kódovaných epizód:

Deti boli po jednom vyvolávané k tabuli a každý mal napísať jednu vetu z prečítanej básničky. Ak napísali vetu bez chyby dostali pochvalu. Žiačka 4_D bola jediná pochválená za krasopis. Učiteľka pred deťmi zdôraznila ako pekne a bez chyby píše.

Žiaci mali samostatnú prácu. Chlapec 12_CH ju mal urobenú a začal zabávať deti okolo seba. Keď po prvom napomenutí neprestal, učiteľka ho pokarhala tým, že musel za trest stáť vedľa lavice, aby sa upokojil.

Metódy analýzy dát

Po kódovaní a primárnej deskriptívnej analýze údajov (testovanie predpokladov) bola uskutočnená sekundárna analýza (testovanie hypotéz). Vzhľadom na veľkosť vzorky, ako aj nespoľahlivosť (nerobustnosť) klasických testovaní predpokladov (štandardne používané diagnostické testy – Shapiro-Wilkov test normality rozloženia, Levenov test homogenity rozptylu chýb atď. nie sú robustné) sme sa rozhodli použiť robustné analýzy (Wilcox 2012), konkrétne robustnú verziu ANOVA (Welchov typ ANOVA s 20 % trimovanými priemermi), robustnú regresiu (s Theil-Sen estimátorom s percentilovou bootstrapovou metódou) a lineárne porovnávanie kontrastov (rozšírenie Yuenovej metódy). Na tomto mieste sa zastavíme, pretože je potrebné zdôvodniť, prečo používať tieto metódy a nie klasické.

Stručne a nematematicky povedané, metóda analýzy je robustná vtedy, ak malé zmeny v empirických údajoch vyvolajú iba malé zmeny vo výsledkoch metódy. Ukázalo sa, že všetky metódy založené na priemeroch a analýze rozptylov (ANOVA, regresia) sú mimoriadne citlivé nielen na asymetrickú distribúciu (šikmosť a špicatosť), ale aj na extrémne hodnoty (outliers) a na jav, ktorý sa nazýva kontaminovaná (alebo zmiešaná) normalita. Tá vzniká napríklad vtedy, keď sa údaje získavajú z populácie, ktorej malá časť (aj menej než 10 %, napríklad respondenti nad 70 rokov) poskytne údaje s vyšším rozptylom. Symetria rozloženia zostane zachovaná (napr. priemer môže zostať rovnaký), avšak veľmi prudko stúpne celkový rozptyl (až desaťnásobne). Simuláce ukazujú, že štatistická sila klasických testov (Studentov t-test, ANOVA F) v prípade kontaminovanej normality veľmi prudko klesá, troj- až štvornásobne, a môže byť nižšia než štatistická sila neparametrických testov (Mann-Whitney, Kruskal-Wallis atď.). Najväčšie problémy s použitím klasických metód sa dajú zhrnúť do dvoch hlavných bodov: 1) Klasické diagnostické testy, integrované v bežných softvéroch, väčšinou neumožňujú odhaliť takéto distribúcie, a poskytujú pocit klamnej istoty, že klasické metódy sa dajú použiť. 2) Ak je rozloženie v populácii kontaminovane normálne, central limit teorém nemôže pomôcť, pretože akékoľvek zvýšenie veľkosti vzorky (ba dokonca vzorka veľkosti populácie) nevedie a ani nemôže viesť k normálnemu rozloženiu.

Moderné robustné metódy (na rozdiel od niektorých známych neparametrických testov) si zachovávajú vysokú štatistickú silu dokonca aj v prípade normálneho rozloženia a na rozdiel od klasických testov nielenže nie sú skreslené, ale uchovávajú si štatistickú silu aj v prípade iných ako normálnych rozložení, vrátane distribúcií s heteroscedastickými chybami a extrémnymi hodnotami.

Výsledky a diskusia

Výsledky ukázali, že hierarchia v detskej skupine nemá nijaký vplyv na správanie učiteliek (ich postoje).

Tabuľka 1.
Vplyv hierarchie na postoje učiteliek (percentilová bootstrapová regresia s Theil-Senovým estimátorom)

	CI lower	CI upper	odhad	SE	p-hodnota
Intercept	-5	5.00	1.63	2.70	0.63
Slope	-2	0.67	-0.73	0.63	0.26

Naproti tomu sociálna reputácia (rodín) detí u učiteliek mala signifikantný vplyv na správanie (postoje) učiteliek, s veľmi veľkým efektom:

Tabuľka 2.
Vplyv sociálnej reputácie na postoje učiteliek (20 % trimovaný priemer, Welchova ANOVA)

$TEST		
[1] 52.68		
$p.hodnota	[1] < 0.001	
$ vysvetlený rozptyl	$ odhady kontrastov	
[1] 0.56 (56 %)	skupina skupina	veľkosť efektu
	[1,] 1 2	0.97
$ veľkosť efektu	[2,] 1 3	0.92
[1] 0.75	[3,] 2 3	0.23

Inšpekcia toho, ako rozdiely medzi jednotlivými skupinami prispievajú k celkovej veľkosti efektu ukazuje, že tieto kontrasty zrejme nebudú rozložené rovnomerne – inak povedané, asi neplatí, že učiteľky najviac chvália (a najmenej karhajú) deti s najvyššou reputáciou a naopak: kontrasty medzi deťmi s najnižšou reputáciou (skupina 1) a ostatnými skupinami sú veľmi vysoké. Dokonca aj keď porovnáme kontrasty Helmertovou metódou (deti s najnižšou reputáciou vs. nerozlíšene všetky ostatné, následne deti zo strednej skupiny vs. deti z najvyššej skupiny), ukáže sa, že celý efekt je spôsobený správaním učiteliek výhradne voči deťom s najnižšou reputáciou.

Tabuľka 3.
Porovnanie kontrastov v postojoch učiteliek voči reputačným skupinám (rozšírená Yuenova metóda)

$test				
skupina skupina	Psihat	ci.lower	ci.upper	p.hodnota
[1,] 1 2	-11.25	-15.06	-7.44	0.00
[2,] 1 3	-10.00	-18.89	-1.11	0.01
[3,] 2 3	1.25	-7.82	10.32	0.61

Tabuľka 4.
Porovnanie kontrastov v postojoch učiteliek voči reputačným skupinám (Helmertove kontrasty)

Výsledky kontrastov (K Matrix)			
SES Helmertov kontrast			Závislá premenná postoje
Level 1 vs. ostatné	Odhad kontrastu		-9,07
	Hypotetická hodnota		0
	Rozdiel (Odhad – Hypotetická hodnota)		-9,07
	SE		1,98
	p-hodnota		,001
	95% Interval spoľahlivosti pre rozdiel	Lower	-13,35
		Upper	-4,78
Level 2 vs. Level 3	Odhad kontrastu		,93
	Hypotetická hodnota		0
	Rozdiel (Odhad – Hypotetická hodnota)		,93
	SE		2,22
	p-hodnota		,68
	95% Interval spoľahlivosti pre rozdiel	Lower	-3,87
		Upper	5,74

Záver

Celý efekt diferencovaného správania sa učiteliek voči deťom je spôsobený výhradne ich diferencovaným správaním sa voči deťom, ktorých sociálna reputácia je nízka. Chceme upozorniť, že nejde o šikanovanie, priame ponižovanie, či vedomé negatívne postoje: skôr ide o kombináciu nevšímavosti a zvýšenej negatívnej pozornosti voči tzv. reputačne „problémovým“ deťom.

Ak sa tieto závery potvrdia ďalšími výskumami, môžu mať zásadný praktický dopad: keďže každá detská skupina je učiteľmi reputačne diferencovaná, je potrebné venovať pri vzdelávaní učiteľov a

najmä pri integračných programoch zvýšenú pozornosť možným demotivujúcim faktorom tohto druhu, pôsobiacim práve a len na reputačne znevýhodnené skupiny.

Literatúra

O'Donnell, A. M., Reeve, J. & Smith, J. K. (2012). Educational Psychology. Hoboken: Wiley.

Mentel, A., & Zemková, J. (2013). Vzťah medzi domácimi zdrojmi pre vzdelávanie, vzdelanostnými ašpiráciami a školskými výsledkami žiakov. Kvalitatívna sonda o prenose kultúrneho kapitálu. In P. Květon, V. Sobotková a kol. (Eds.). Sociální procesy a osobnost 2013. Brno: Psychologický ústav AV ČR.

Russon, A. E. & Waite, B. E. (1991). Patterns of Dominance and Imitation in an Infant Peer Group. Ethology and Sociobiology ,13, 55-73.

Wilcox, R. R. (2012). Introduction to Robust Estimation and Hypotheses Testing. Oxford: Elsevier.

EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV - KOMPARATÍVNA ANALÝZA

Michal Kentoš[1], *Zuzana Birknerová*[2]
[1] Spoločenskovedný ústav SAV
[2] Fakulta manažmentu PU v Prešove
✉ kentos@saske.sk, zuzana.birknerova@unipo.sk

Emotional intelligence of university students - comparative analysis

The subject of the presented study is a comparison of the levels of emotional intelligence of university students of social pedagogy and management from Slovak and Czech universities and managers in practice. The authors based their study on the model of the trait emotional intelligence and focused on the comparison of levels of Well-being, Self-control, Emotionality and Sociability. The participants of the research were 1141 university students and 221 managers from both countries. The results of this study did not confirm the differences in the level of emotional intelligence between the management students and the social pedagogy students but they identified the differences in three out of four emotional intelligence factors between the students from Czech Republic and Slovakia and confirmed the higher level of trait emotional intelligence of managers as compared to the university students.

Key words: emotional intelligence, university students, TEIQue-SF questionnaire

Grantová podpora: APVV SK-CZ-0173-11, VEGA 1/0637/12.

Teoretické východiská

Výskumy venované emocionálnej inteligencii možno rozdeliť do dvoch skupín: modely emocionálnej inteligencie ako schopnosti (Mayer, Salovey, 1997) a črtové modely (Petrides, Furnham, 2001). Tieto perspektívy sa líšia v konceptualizácii konštruktov emocionálnej inteligencie, no taktiež spôsobmi merania.

Model emocionálnej inteligencie (EI) sa považuje za prvý systematický model črtovej emocionálnej inteligencie. Jednotlivé komponenty EI interpretuje ako afektívne súčasti osobnosti, čím sa odlišuje od kognitívnych charakteristík. Obsahuje domény, ktoré sú odvodené na základe obsahovej analýzy už jestvujúcich modelov emocionálnej inteligencie. Zmienený model zahŕňa pätnásť domén, pričom trinásť z nich vytvára štyri univerzálne faktory a dve domény sa nachádzajú osobitne: Emocionalita, Sociabilita, Well-being, Sebakontrola + samostatné domény: Adaptabilita a Sebamotivácia. V tejto súvislosti existujú viaceré zistenia vzťahu črtovej emocionálnej inteligencie a emocionálnej regulácie (Nélis, et al., 2009), črtovej EI a pracovným výkonom (Austin, 2009), črtovej EI a spokojnosťou vo vzťahoch (Smith, Heaven, Ciarrochi, 2008).

Aj napriek tomu, že doposiaľ existuje pomerne málo výskumov o črtovej EI a vysokoškolských študentoch rôznych študijných odborov resp. fakúlt, základné predpoklady možno odvodiť zo zistení o rozdielnych osobnostných profiloch študentov rôznych odborov (Costa, McCrae, Holland, 1984). Podľa ich zistení je extraverzia spojená viac so sociálnymi záujmami, otvorenosť skúsenosti asociuje s investigatívou a umením, introverzia naopak s technickými záujmami. Larson, et al. (2007) zistili, že študenti so sociálnymi ašpiráciami skórujú pozitívnejšie vo faktore zhoda v porovnaní s technickými odbormi. Vo vzťahu k črtovej EI zistili Sánchez-Ruiz, Pérez-González a Petrides (2010), že študenti umeleckých odborov dosahujú vyššiu úroveň Well-beingu v porovnaní so študentmi spoločenských odborov. Zároveň tiež zistili, že študenti prírodných vied dosahujú vyššie skóre vo faktore Sebakontrola v porovnaní so študentmi sociálnych a humanitných odborov. Študenti technických disciplín skórovali nižšie vo faktore Emocionalita v porovnaní s ostatnými študentmi.

Ciele výskumu

Cieľom nášho výskumu bolo porovnať úroveň emocionálnej inteligencie u študentov manažmentu a sociálnej pedagogiky na Slovensku a v Českej republike. Zároveň nás zaujímalo porovnanie úrovne EI študentov manažmentu a manažérov z praxe.

Hypotézy

H1: Nepredpokladáme významné rozdiely v úrovni emocionálnej inteligencie medzi študentmi sociálnej pedagogiky a manažmentu.

H2: Nepredpokladáme významné rozdiely v úrovni emocionálnej inteligencie medzi českými a slovenskými vysokoškolákmi.

H3: Predpokladáme vyššiu mieru emocionálnej inteligencie u manažérov v porovnaní s vysokoškolskými študentmi.

Metóda

Účastníci výskumu

Výskumnú vzorku pre náš výskum tvorilo 1141 respondentov, z toho 711 slovenských a 430 českých vysokoškolských študentov, 656 budúcich manažérov a 485 sociálnych pedagógov. Z uvedeného počtu bolo 245 mužov a 883 žien. Vekový priemer respondentov bol 25,48 roka (SD = 7,301. Účastníci výskumu boli vyberaní dostupným spôsobom v Prešovskom a Zlínskom kraji. Vzorku manažérov tvorilo 221 manažérov a 306 výkonných pracovníkov. Z uvedeného počtu bolo 109 mužov a 112 žien. Vekový priemer respondentov bol 36,3 roka (SD = 9,92). Účastníci výskumu boli vyberaní dostupným spôsobom v Košickom a Prešovskom kraji.

Výskumná metodika

Dotazník emocionálnej inteligencie TEIQue-SF, je skrátenou formou pôvodného nástroja TEIQue (Petrides, Furnham, 2003). Dotazník obsahuje 30 položiek, ktoré respondenti vypĺňajú na 7-bodovej škále likertovského typu. Celkovo nástroj produkuje 15 subškál, na každú pripadajú dve otázky, ktoré boli z TEIQue vybrané pre integráciu, založené predovšetkým na ich korelácii s celkovým skóre metodiky. Autori metodiky rozlišujú nasledujúce subškály emocionálnej inteligencie: prispôsobivosť, kontrola emócií, nízka impulzívnosť, sebamotivácia, empatia, asertivita, vyjadrenie emócií, vzťahy, sociálne uvedomenie, šťastie, emocionálne ocenenie, zvládanie emócií (iných), sebaúcta, zvládanie stresu, optimizmus. Vyššie uvedené subškály metodika integruje do štyroch faktorov širšieho významu: Well-being, Sebakontrola, Emocionalita a Sociabilita. Výsledky, podľa uvedených autorov, neodrážajú kognitívne schopností, sebavnímacie schopnosti a vzťahové dispozície.

Dizajn výskumu

V súvislosti s cieľom porovnať výsledky celkového skóre EI študentov dvoch odborov v dvoch krajinách sme dáta v prvej časti analyzovali pomocou ANOVY. V druhej časti sme súčasne analyzovali viac faktorov EI s rovnakým dizajnom pomocou multivariačnej analýzy rozptylu. Pred samotnou analýzou sme testovali predpoklady použitia MANOVY a to homogenitu kovariancií a normálne rozloženie závislých premenných. Po ich splnení sme uskutočnili multivariačnú analýzu rozptylu krajina x študijný odbor. Namiesto post hoc komparácii sme za účelom identifikácie kontrastov uskutočnili separátne analýzy rozptylov nezávislých premenných. Za účelom komparácie študentov manažmentu s manažérmi sme uskutočnili analýzu variancie. Aj v tomto prípade sme testovali predpoklady uvedenej procedúry.

Výsledky a interpretácia

Prvá časť analýzy bola zameraná na identifikáciu úrovne celkového skóre emocionálnej inteligencie budúcich manažérov a sociálnych pedagógov a ich vzájomnú komparáciu v oboch krajinách. (Intercept MS=19524188,02, F=48669,38, p<0,001, Krajina MS=7546,88 F=18,81 p<0,001, Študijný odbor MS=1201,02, F=2,99, p<0,084, Krajina * Študijný odbor MS=47,714, F=0,119, p<0,730). Z výsledkov analýzy variancie vyplýva signifikantne vyššia úroveň celkového skóre emocionálnej inteligencie u slovenských vysokoškolákov, pričom rozdiely medzi študijnými odbormi sme nezaznamenali. Rovnako nebola významná interakcia medzi sledovanými faktormi.

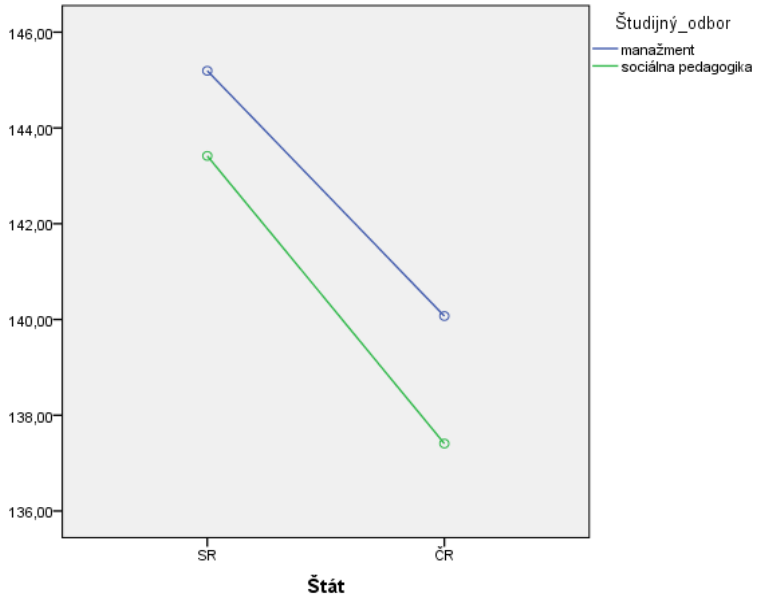

Graf 1. Priemerné hodnoty celkového skóre metodiky TEIQue-SF Krajina x Študijný odbor

Druhú časť analýzy tvorila komparácia úrovne faktorov EI na základe krajiny a študijného odboru. Ako vyplýva z výsledkov, (Intercept PT=0,98, F=12763,03 p<0,001, Krajina PT=0,03, F=8,77, p<,001, Študijný odbor PT=0,01, F=3,54, p<0,007, Krajina * Študijný odbor PT=0,007, F=1,909, p<0,107), jednotlivé nezávislé premenné modelu vykazovali významné hodnoty. Interakcia nezávislých premenných nedosiahla významnú hodnotu. Z hľadiska vysvetlenej variancie však ukazovateľ Pillai's Trace (PT) nevykazoval uspokojivé hodnoty nezávislých premenných.

Následne sme overovali významnosť rozdielov v jednotlivých faktoroch EI medzi študentmi z Českej republiky a Slovenska. Ako vyplýva z prezentovanej tabuľky 1, významné rozdiely sme identifikovali vo faktoroch Well-being, Sebakontrola a Emocionalita. Vo všetkých prípadoch boli priemerné hodnotenia slovenských študentov vyššie ako študentov z Českej republiky.

Tabuľka 1.
Analýza variancie premennej Krajina

	Means SR	Means ČR	Mean Square	F	Sig.
Well-Being	5,331	4,989	28,638	32,503	,000
Sebakontrola	4,550	4,419	4,210	5,245	,022
Emocionalita	4,927	4,756	7,114	11,231	,001
Sociabilita	4,501	4,399	2,552	3,648	,056

Komparáciu študentov manažmentu a sociálnej pedagogiky znázorňuje tabuľka 2. Z jej výsledkov vyplýva, že študenti manažmentu vykazovali významne vyššiu mieru subjektívnej pohody v porovnaní so študentmi sociálnej pedagogiky iba vo faktore Well-being. V ostatných sledovaných faktoroch EI sme rozdiely v hodnoteniach nezaznamenali.

Tabuľka 2.
Analýza rozptylu premennej Študijný odbor

	Means manažment	Means soc. pedagogika	Mean Square	F	Sig.
Well-Being	5,247	5,072	7,471	8,479	,004
Sebakontrola	4,530	4,439	2,011	2,505	,114
Emocionalita	4,823	4,860	,326	,514	,474
Sociabilita	4,484	4,415	1,170	1,673	,196

Treťou časťou analýzy bola komparácia študentov manažmentu a sociálnej pedagogiky so skupinou manažérov z praxe. Ako vyplýva z výsledkov (tabuľka 3), zaznamenali sme vyššiu mieru celkového skóre EI u manažérov z praxe v porovnaní so skupinami študentov. Post hoc komparáciapomocou Scheffeho testu potvrdila významné rozdiely medzi manažérmi a študentmi oboch odborov ($p<0.001$).

Tabuľka 3.
Analýza rozptylu celkového skóre EI v jednotlivých skupinách

	Mean soc. ped.	Mean manažment	Mean manažéri	Mean Square	F	Sig.
Celk. skóre EI	140,87	143,36	152,93	7974,918	19,331	,000

Diskusia a záver

Ako vyplýva z prezentovaných výsledkov, jednotlivé skúmané skupiny sa líšili v celkovom skóre EI ako aj v úrovni jednotlivých faktorov. Na základe dostupnej literatúry sme nepredpokladali rozdiely v miere emocionálnej inteligencie medzi študentmi manažmentu a sociálnej pedagogiky (H1). Oba študijné odbory sú sociálne orientované, preto sa nelíšia v základných záujmových orientáciách. Výsledky uvedený predpoklad potvrdili, okrem rozdielov vo faktore Well-being. Aj Sánchez-Ruiz, Pérez-González a Petrides (2010) nezistili rozdiely medzi študentmi sociálnych a humanitných odborov v miere EI.

V druhej hypotéze (H2) sme nepredpokladali rozdiely v úrovni EI medzi študentmi z oboch krajín. Uvedená hypotéze sa však nepotvrdila, nakoľko sme identifikovali rozdiely v troch zo štyroch faktorov metodiky TEIQue-SF – Well-being, Sebakontrola a Emocionalita ako aj na úrovni celkového skóre metodiky. Uvedené zistenia sú prekvapením a budú vyžadovať detailnejšiu analýzu.

V tretej hypotéze (H3) sme predpokladali vyššiu mieru črtovej EI u manažérov v porovnaní so študentmi manažmentu a sociálnej pedagogiky. Z výsledkov vyplýva, že sa uvedený predpoklad potvrdil. Toto zistenie je v súlade s predpokladom o získavaní skúseností a uplatnení EI v pracovnej oblasti, zvlášť pri práci s ľuďmi. Aj Goleman (2000) poukázal na to, že na súčasnom trhu práce sa kladie veľký dôraz na kompetencie, ako sú flexibilita, schopnosť tímovej práce, orientácia na zákazníka a podobne, ktoré sa nezaobídu bez aspektov emocionálnej inteligencie.

Sánchez-Ruiz, Pérez-González a Petrides (2010) uvádzajú, že kongruencia medzi profilmi EI a jednotlivými študijnými oblasťami dáva predpoklad pre úspešné uplatnenie študentov na vybranom type škôl. Poznanie uvedených oblastí osobnosti môže napomôcť pri rozhodovaní o budúcom pôsobení mladých ľudí.

Literatúra

Austin, E. J. (2009). A reaction time study of responses to trait and ability emotional intelligence test items. Personality and Individual Differences, 46(3), 381-383.

Costa, P. T., McCrae, R. R. & Holland, J. L. (1984). Personality and vocational interests in an adult sample. Journal of Applied Psychology, 69, 390-400.

Goleman, D. (2000). Práce s emoční inteligencí. Praha: Columbus.

Larson, L. M., Wei, M., Wu, T. F., Borgen, F. H., & Bailey, D. C. (2007). Discriminating among educational majors and career aspirations in Taiwanese undergraduates: The contribution of personality and self-efficacy. Journal of Counseling Psychology, 54(4), 395 -408.

Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators (pp. 3-31). New York, Basic Books.

Nélis, D., Quoidbach, J., Mikolajczak, M., & Hansenne, M. (2009). Increasing Emotional Intelligence: (How) is it Possible? Personality and Individual Differences, 47,1, 36-41.

Petrides, K.V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. European Journal of Personality, 15, 425-448.

Sánchez-Ruiz, M. J., Pérez-González, J. C., & Petrides, K. V. (2010). Trait emotional intelligence profiles of students from different university faculties. Australian Journal of Psychology, 62(1), 51-57.

Smith, L., Heaven, P. C., & Ciarrochi, J. (2008). Trait emotional intelligence, conflict communication patterns, and relationship satisfaction. Personality and individual differences, 44(6), 1314-1325.

PERCEPCIA BEZPEČIA VO VYBRANÝCH KRAJINÁCH EURÓPY

Michal Kentoš, Jozef Výrost
Spoločenskovedný ústav SAV
✉ kentos@saske.sk

Perception of safety in selected European countries

Presented study analyzes the social context of subjective perception of safety, as a cognitive-emotional image of safety conditions in a defined living space of an individual. The aim of the study was to investigate cross-cultural differences in the subjective perception of the safety. The data come from an international research project Eurojustis. The analysis included respondents from four countries - Bulgaria, Lithuania, Italy and Slovakia, for a total of 4396 respondents. For research purposes, we analyzed the question of direct and indirect victimization. The results suggest that the safety perception were conditional on the region.

Keywords: perception of safety, victimization

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0173/12 s názvom „Sociálne a osobnostné aspekty vnímania bezpečnosti".

Teoretické východiská

Vnímanie bezpečia predstavuje komplexný fenomén, ktorý podmieňuje celý rad faktorov ako napr. osobná skúsenosť s kriminalitou, miera kriminality, sledovanie médií ako aj dôvera k polícii a súdom. Okrem uvedených sa na vnímaní bezpečia podieľajú aj faktory prostredia – sociálna stabilita, sociálnej deviácia, ako aj psychologické charakteristiky - kognitívne a emocionálne reprezentácie rizika, miera anxiety, vulnerabilita a iné (Jackson, 2008). Informácie o rozličných bezpečnostných incidentoch cirkulujú v podobe mentálnych reprezentácii a ovplyvňujú každodenné správanie sa jednotlivcov (napr. vyhýbanie sa niektorým produktom, obmedzenie outdoorových aktivít vo večerných hodinách, zvýšenie ochrany majetku a pod.) a nemusia byť opodstatnené. Z uvedeného je zrejmé, že pre vnímanie bezpečia nie je rozhodujúci konkrétny bezpečnostný incident, ale celý komplex zdieľaných reprezentácií reality. Najčastejšie je vnímanie bezpečia konceptualizované ako strach z kriminality, strach z viktimizácie, vnímanie neistoty alebo vnímanie rizika (Bozogáňová, 2013)

Vo výskume vnímania bezpečia dominujú dve skupiny modelov. Prvú skupinu tvoria tzv. tradičné modely, ktoré sú založené na štúdiu socio-demografických premenných ako prediktorov vnímanej miery bezpečia. V tejto súvislosti boli zistené negatívnejšie hodnotenia bezpečia ženami (Callanan, Teasdale, 2009), mladými ľuďmi (Lane, Meeker, 2003), jedincami s nízkym dosiahnutým vzdelaním (Kennedy, Silverman, 1985) a obyvateľmi miest (Mela, 2003). Druhú skupinu predstavujú tzv. alternatívne modely vnímania bezpečia, ktoré sa snažia prekonať obmedzenia tradičných modelov rozšírením problematiky o výskum konštruovania mentálnych reprezentácii rizika a s ním spojených konzekvencií na úrovni správania (Van der Wurff, Van Staalduinen, Stringer, 1989).

Metoda

Výskumný súbor

Analyzované dáta pochádzajú z databázy Eurojustis (2011) medzinárodného výskumného projektu zameraného na skúmanie dôvery v právny systém. Slovenské dáta pochádzajú zo separátneho výskumného projektu, v ktorom bola, pre účely komparácie, prevzatá časť otázok projektu Eurojustis. Výskumu sa zúčastnili obyvatelia vo veku 16 -92 rokov (M=50,46, SD=17,48). Celkovú databázu tvorilo 4396 respondentov, z toho sa výskumu zúčastnilo 2518 žien a 1878 mužov. Vo všetkých zúčastnených krajinách boli populačné výbery reprezentatívne. Následne boli dáta vážené vzhľadom základné populačné kritériá – rod, vek a vzdelanie.

Tabuľka 1.
Databáza údajov o respondentoch

Stát	N	Průměrný vek	SD
Bulharsko	1007	52,45	17,79
Itálie	521	47,75	18,15
Litva	1021	50,63	18,30
Slovensko	1847	50,08	16,52
Celkem	4396	50,46	17,48

Nástroje

Pre účely výskumu sme z dotazníka projektu Eurojustis použili otázky, týkajúce sa priamej viktimizácie, vyhýbaniu sa kriminalite, podstupovania rizika, konzervativizmu a potreby štruktúry. Problematika priamej viktimizácie bola sledovaná pomocou položky - Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? (odpovede áno - nie).

Problematika nepriamej viktimizácie bola skúmaná na základe škály *vyhýbania sa kriminalite*. Škálu tvorí 5 otázok: 1.Vyhýbam sa používaniu hromadnej dopravy, 2. Vyhýbam sa určitým miestam, 3. Vyhýbam sa určitým ľuďom, 4. Idem s niekým, kto sa v danej lokalite vyzná, 5. Nosím so sebou prostriedky na sebaobranu. (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, kde 1 znamená nikdy a 5 vždy, Cronbachova alfa=0,740).

Škála *strach z kriminality.* Škála je tvorená 4 položkami: Do akej miery sa bojíte že by 1.na vás niekto pokrikoval alebo vás obťažoval na ulici, 2. Ste boli prepadnutý alebo okradnutý na ulici, 3. Ste boli fyzicky napadnutý na ulici, 4. Sa vám vlámali do bytu/domu a niečo ukradli, (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vôbec sa nebojím a 4 veľmi sa bojím, Cronbachova alfa=0,892).

Škála *podstupovania rizika.* Škála pozostáva z 8 položiek: 1. Keď som naozaj nahnevaný, ostatní by sa mali radšej odo mňa držať ďalej. 2. Často konám impulzívne, bez toho aby som sa zastavil a premýšľal. 3. Niekedy je vzrušujúce robiť veci, ktoré môžu byť nebezpečné. 4. Nevenujem veľa premýšľania a úsilia príprave na budúcnosť. 5. Niekedy riskujem len tak, pre zábavu. 6. Často sa snažím vyhnúť veciam, o ktorých viem, že budú náročné. 7. Nikdy nemyslím na to, čo sa so mnou stane v budúcnosti. 8.Celkom ľahko strácam nervy. (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, kde 1 znamená rozhodne súhlasím a 5 rozhodne nesúhlasím, Cronbachova alfa=0,746).

Škála *konzervativizmu*. Tvorí ju 10 položiek: 1. Žijeme v nebezpečnej spoločnosti, v ktorej sú dobré, slušné a morálne ľudské hodnoty a spôsob života ohrozované zlými ľuďmi. 2. Žijeme v spoločnosti, ktorá je nebezpečná, nestabilná a neistá, kde dobrí a slušní ľudia sú skôr výnimkou ako pravidlom. 3. Ľudia už nepoznajú rozdiel medzi dobrom a zlom. 4. Bojím sa, kam smeruje morálka v spoločnosti. 5. Poslušnosť a rešpekt k autoritám sú najdôležitejšími hodnotami, ktoré by sa deti mali naučiť. 6. Autority by sa mali poslúchať, pretože sú v najlepšej pozícii, aby vedeli, čo je dobré pre našu krajinu. 7. Tradície sú základom zdravej spoločnosti a mali by byť rešpektované. 8. Je dôležité, aby sme zachovávali naše tradičné hodnoty a morálne štandardy. 9. Je dôležité použiť silu proti ľuďom, ktorí sú hrozbou pre autoritu.10. Naša spoločnosť potrebuje tvrdšiu vládu a prísnejšie zákony. (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, kde 1 znamená rozhodne súhlasím a 5 rozhodne nesúhlasím, Cronbachova alfa=0,896).

Škála *potreba štruktúry* pozostáva 5 položiek. 1. Baví ma mať jasný a usporiadaný spôsob života. 2. Nerád sa dostávam do situácii bez toho, aby som vedel/a čo od nich môžem očakávať. 3. Zvyčajne robím dôležité rozhodnutia rýchlo a sebavedome. 4. Zvyčajne robím dôležité rozhodnutia rýchlo a sebavedome. 5. Nemám rád otázky, na ktoré sa dá odpovedať rôznymi spôsobmi. (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, kde 1 znamená rozhodne súhlasím a 5 rozhodne nesúhlasím, Cronbachova alfa=0,866).

Štatistická analýza

Dáta boli analyzované pomocou štatistického softvéru SPSS v.21, konkrétne modulmi deskriptívna štatistika, ANOVA pre nezávislé merania a korelačnou štatistikou.

Výsledky

Osobná skúsenosť s kriminalitou

V prvej časti analýzy sme skúmali osobnú skúsenosť s kriminalitou tzv. priamu viktimizáciu v medzinárodnom kontexte. Zároveň sme porovnávali zistené údaje s údajmi databázy Eurostat o počte evidovaných vrážd na 100 000 obyvateľov tzv. index vrážd. Problematiku priamej viktimizácie sme sledovali pomocou otázky *Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?* (odpovede áno - nie). Výsledky analýzy uvádzame v nasledujúcom grafe.

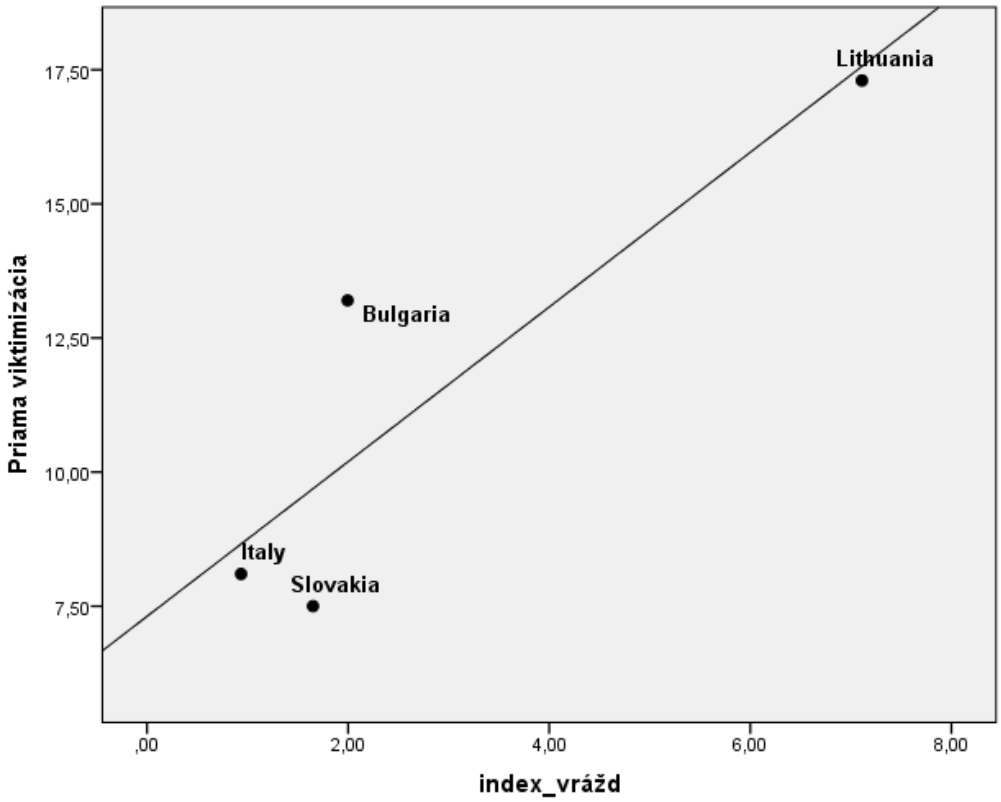

Graf 1. Súvislosť medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a indexom vrážd(r=0,88, p<0.118)

Ako vyplýva z prezentovaného grafu, výskumom zistené údaje o osobnej skúsenosti s kriminalitou spoľahlivo kopírujú objektívne dáta o počte vrážd, čo nepriamo potvrdzuje validitu výskumu. Výsledky tiež potvrdili štatistickú významnosť rozdielov medzi krajinami (Chi-kvadrát=73,13, p<0.001). Najmenej skúseností s kriminalitou vykazovali respondenti zo Slovenska (7,5%) a Talianska (8,1%). V Bulharsku má skúsenosť s fyzickým útokom alebo vlámaním 13,2% respondentova v Litve 17,3% opýtaných. Celkovo sa tak výsledky výskumu zhodujú s údajmi jednotlivých štátov v databáze Eurostat.

Strach z kriminality a vyhýbanie sa jej

V ďalšej časti sme analyzovali vzťah medzi kognitívno-afektívnymi a behaviorálnymi atribútmi pocitu bezpečia. Medzi kognitívno-afektívne atribúty možno zaradiť strach z kriminality. Behaviorálne aspekty reprezentujú rôzne formy vyhýbania sa kriminalite. Vzájomnú súvislosť oboch škál vyjadruje graf 2.

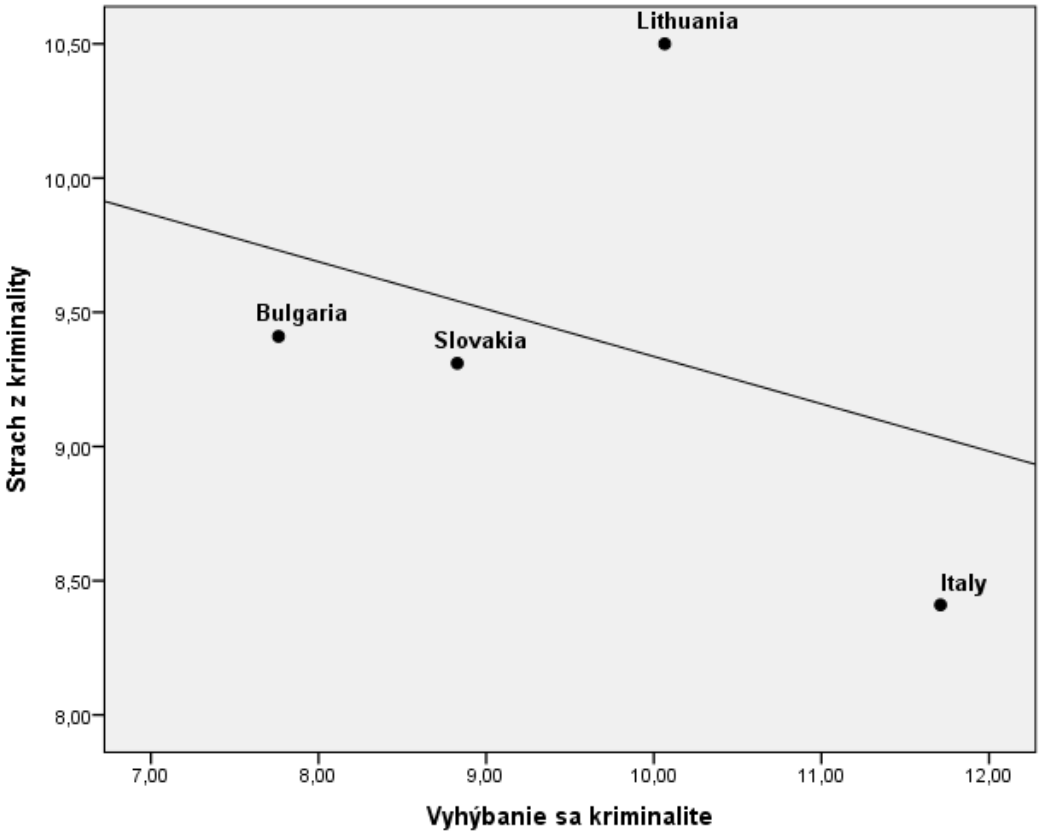

Graf 2. Súvislosť medzi strachom z kriminality a vyhýbaním sa kriminalite (r=0,294, p<0.001)

Prezentované výsledky referujú o významnej (r=0,294, p<0.001) avšak pomerne slabej súvislosti medzi skúmanými premennými. Inými slovami, nezistili sme významnú konzistenciu medzi správaním a prezentovanými presvedčeniami. Najmenší strach kriminality sme zaznamenali u respondentov z Talianska, najväčší naopak v Litve. Hodnotenia slovenských a bulharských respondentov boli takmer identické. Z hľadiska vyhýbania sa kriminalite, boli najaktívnejší respondenti z Talianska, najmenej aktívni z Bulharska. Celkovo však možno konštatovať, že uvedené premenné súvisia len do istej miery.

Koreláty bezpečia

Vnímanie bezpečia býva najčastejšie konceptualizované ako strach z kriminality (fear of crime). V tejto súvislosti sme analyzovali súvislosti s ďalšími konštruktmi – tendenciou riskovať, konzervativizmom a potrebou štruktúry. Výsledky korelačnej analýzy uvádzame v tabuľke 2.

Tabuľka 2.
Korelácie skúmaných premenných

	Strach z kriminality	Priama viktimizácia	Vyhýbanie sa kriminalite	Tendencia riskovať	Konzervativizmus
Priama viktimizácia	**,118****				
Vyhýbanie sa kriminalite	**,294****	**,137****			
Tendencia riskovať	**-,075****	**-,051****	-,021		
Konzervativizmus	**,161****	,004	**,102****	-,029	
Potreba štruktúry	,006	-,007	**,046****	**-,056****	**,333****

Z jej výsledkov vyplýva pomerne veľa významných vzťahov avšak nízkej intenzity. Okrem už vyššie analyzovaných vzťahov sa ako významné prejavili vzájomné súvislosti strachu z kriminality

a konzervativizmu ako aj tendenciou neriskovať. Jedinci s osobnou skúsenosťou s kriminalitou sa jej viac vyhýbajú a nie sú ochotní riskovať. Vyhýbanie sa kriminalite tiež súvisí s konzervativizmom a potrebou štruktúry. Najvýznamnejšiu súvislosť sme zaznamenali medzi konzervativizmom a potrebou štruktúry.

Diskusia

Z prezentovaných výsledkov vyplýva viacero obsahových aj metodologických záverov. Z pohľadu metodológie výskumu bezpečia sa potvrdila ekologická validita dotazníkového skúmania bezpečia. Otvorenou v tejto súvislosti ostáva použitie vhodného objektívneho ukazovateľa kriminality. Evidencia ako aj definície trestných činov sa v jednotlivých krajinách líšia, kým napr. index vrážd je medzinárodne takmer identický, hoci je skôr ukazovateľom násilnej kriminality. Je však potrebné rozlišovať medzi objektívnymi a subjektívnymi mierami bezpečia, ktoré sú podmienené postojmi a sociálnymi reprezentáciami respondentov. Z obsahového hľadiska bolo hodnotenie bezpečnostnej situácie Európanmi podmienené regionálne. Potvrdilo sa tiež, že strach z kriminality súvisí najmä s mierou kriminality, čo v konečnom dôsledku vedie k vyhýbaniu sa potenciálnemu nebezpečenstvu. Z porovnávaných krajín sme negatívne hodnotenia zaznamenali najmä v Litve. Tavares, Thomas a Bulut (2012) tiež referujú o dlhodobo zvýšenej miere kriminality v Litve a Estónsku. Korelačná analýza potvrdila súvislosti medzi vnímaným bezpečím na jednej strane a osobnou skúsenosťou s kriminalitou, vyhýbaním sa kriminalite a konzervativizmom na strane druhej. Negatívna súvislosť bola potvrdená s tendenciou riskovať. Všetky uvedené súvislosti si však budú vyžadovať podrobnejšiu analýzu najmä z hľadiska kauzality.

Literatúra

Bozogáňová, M. (2013). Rodové rozdiely vo vnímaní bezpečia. Človek a spoločnosť, 16, 1. http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2013/1/6021/

Callanan, V., & Teasdale, B. (2009). An Exploration of Gender Differences in Measurement of Fear of Crime. Feminist Criminology, 4, 359-376.

Jackson, J. (2008). Bridging the social and the psychological in the fear of crime. In M. Lee, Murray S. & Farrall (Eds.) Fear of crime: critical voices in an age of anxiety. (pp.143-167). GlassHouse Press, Abingdon.

Kennedy, L., & Silverman, R. (1985). Perception of social diversity and fear of crime. Environment and Behavior, 17, 275-295.

Lane, J., & Meeker, W. (2003). Ethnicity information sources and fear of crime. Deviant Behavior: an Interdisciplinary Journal, 24, s.1-26.

Tavares, C., Thomas, G., & Bulut, F. (2012). Crime and Criminal Justice, 2006-2009. Eurostat. Population and Social Conditions.

Van der Wurff, A., Van Staalduinen, L., & Stringer, P. (1989). Fear of crime in residential environments: Testing a social psychological model. The Journal of social psychology, 129 (2), 141-160.

PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI DOTAZNÍKU GPP-I: VLIV FORMÁTU ODPOVĚDÍ

Helena Klimusová[1], Martin Jelínek[2], Jaroslava Dosedlová[1], Iva Burešová[1]

[1] Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

[2] Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

✉ klim@mail.muni.cz

Psychometric characteristics of the GPP-I questionnaire: the impact of the response format

The aim of the study was preliminary evaluation of psychometric characteristics of the Gordon personal profile - Inventorium (GPP-I) and exploration of the impact of the response format on measurement results. The original version of the test consists of 38 quartets of descriptive statements. Respondent is instructed to choose one of the four statements, which describes him/her the best and one that describes him/her the least. The author of the questionnaire assumed that the forced choice format is less sensitive to social desirability bias and leads to higher reliability of the measurement. However, this response format has disadvantage in mutual dependence between responses to items and also in prolonged questionnaire completion time. We compared original version of the method with version based on 5-point Likert scales. Both versions were administered to the sample of university students (N=86) with two months interval between testing sessions. Correlations between corresponding scales from two versions were within the range 0.48 to 0.82 (median 0.72); the level of interval consistency was slightly higher in version with Likert response format. We also analyzed the pattern of correlations between two versions of Gordon Personal Profile and NEO-PI-R.

Key words: Gordon personal profile, NEO-PI-R, response format, psychometric characteristics

Studie byla provedena v rámci řešení projektu GAČR Chování zdraví podporující a zdraví ohrožující: determinanty, modely a konsekvence (reg. číslo GA13-19808S).

Úvod

Gordonův osobnostní profil je považován za dobře prozkoumaný osobnostní dotazník, využívaný zejména v oblasti psychologie práce (Svoboda et al., 2013). Důkazy o validitě GPP-I pocházejí z korelací s testy schopností, s hodnocením rysů spolupracovníky a nadřízenými a především z korelací s jinými osobnostními dotazníky (Gordon, 1999). Za dostatečně prokázanou se považuje i prediktivní validita nástroje.

Dotazník využívá formát tzv. vícenásobné nucené volby. Profil sestává ze souborů čtyř popisných výroků (tzv. tetrád). Každý ze čtyř osobnostních rysů, které profil, resp. inventorium zkoumá, je reprezentovaný položkou v každé tetrádě. Tetrády byly vytvořeny tak, že dvě ze čtyř položek jsou typickými jedinci považovány za stejně příznivé, dvě za stejně nepříznivé. Respondenti mají za úkol označit jednu položku v každé tetrádě, která se jim nejvíce podobá a jednu položku, která se jim podobá nejméně. V rámci každé tetrády tak dochází k tříúrovňovému hodnocení položek. Předpokládá se, že formát nucené volby je méně citlivý na zkreslení u jedinců, kteří mají motivaci udělat dobrý dojem, než formát jednotlivých položek, běžně používaný při normálních testech (Gordon, 1999). Vyšší kriteriální validitu dotazníků s nucenou volbou při použití v pracovní psychologii doložili také např. Bartram (2007) nebo Salgado a Táuriz (2012). Současně má však tento formát nevýhody v podobě prodloužení doby odpovídání, vzájemné závislosti odpovědí na položky a s ní souvisejícím zkreslením ve vztazích mezi škálami a problémům se vzájemným porovnáváním výsledků jednotlivců.

Cílem naší studie bylo ověřit psychometrické vlastnosti dotazníku Gordonův osobnostní profil - Inventorium (GPP-I) při použití při popisu osobnosti pro výzkumné účely, a zjistit, jak odpověďový formát ovlivňuje výsledky měření. Porovnávali jsme dvě verze dotazníku - původní formát s nucenou volbou a upravený formát s posouzenín jednotlivých položek na Likertových škálách. Kromě ověření vnitřní konzistence škál jsme se rozhodli zjišťovat souběžnou validitu obou verzí GPP-I pomocí dotazníku NEO-PI-R, který široce zachycuje základní rysy osobnosti a jejich facety.

Metoda

Nástroje

Gordonův osobnostní profil spojuje dva nástroje - GPP (Gordon Personal Profile) a GPI (Gordon Personal Inventorium). Profil měří čtyři aspekty osobnosti, podle autora podstatné pro každodenní fungování. Následující popisy se vztahují k vysokým skórům v příslušné škále (Gordon, 1999):

Převaha: verbální převaha, aktivní role ve skupině, samostatnost v rozhodování, sebevědomí ve vztahu k ostatním. Zodpovědnost: vytrvalost, zodpovědnost, rozhodnost, spolehlivost. Emocionální stabilita: vyrovnanost, vysoká frustrační tolerance, emocionální stabilita. Sociabilita: společenskost, preference práci s jinými lidmi.

Suma skórů škál Profilu může sloužit jako míra Sebedůvěry. Vzhledem k nižším odhadům vnitřní konzistence této míry (v našem souboru Cronbachova alfa = 0.549 pro verzi A, resp. 0.576 pro verzi B) jsme se rozhodli v naší studii s kompozitním skórem nepracovat.

Inventorium zachycuje čtyři doplňkové rysy. Opatrnost: rozvaha, preference stability oproti změně, vyhýbání se riziku. Originální myšlení: intelektuální zvědavost, preference 155ložitějších problémů a diskusí o nich, nové nápady. Osobní vztahy: důvěra v lidi, tolerance, trpělivost, chápavost. Ráznost: energičnost, vitalita, rychlé tempo, vysoká pracovní výkonnost.

Profil tvoří 18 tetrád, Inventorium 20 tetrád (popis administrace viz výše). Tuto původní verzi nástroje s nucenou volbou jsme označili jako verzi A. Pro porovnání jsme vytvořili verzi B s posuzováním všech 152 výroků na pětistupňové Likertově škále (od *velmi se vám podobá* po *vůbec se vám nepodobá*). Položky byly uspořádány v náhodném pořadí.

Druhým nástrojem byl český překlad revidované verze NEO Personality Inventory, vícedimenzionálního osobnostního inventáře Costy a McCraee. Vychází z rysové teorie osobnosti a zachycuje pět základních dimenzí osobnosti: neuroticismus, extraverzi, otevřenost vůči zkušenosti, přívětivost a svědomitost. V rámci každé z dimenzí jsou dále měřeny její facety. Jednotlivé subškály obsahují 8 položek, celý nástroj sestává z 240 položek. Psychometrické vlastnosti dotazníku jsou dostatečně ověřeny (Hřebíčková, 2004). V naší studii jsme využili sebeposuzovací formu nástroje.

Soubor a procedura

Zkoumaný soubor sestával z 86 studentů 4. A 5. Ročníku psychologie (73 % žen) ve věku od 23 do 32 let (průměrný věk 25,8). Účast ve výzkumu byla dobrovolná, neanonymní – studenti označili dotazníky identifikačním číslem, které využívají v rámci univerzitního informačního systému. Administrace dotazníků proběhla ve dvou fázích: náhodně vybraná polovina studentů vyplnila verzi A, druhá polovina verzi B. Ve druhé fázi, o dva týdny později, vyplnili respondenti zbývající verzi GPP-I. Dotazník NEO-PI-R byl administrován v první fázi. Kompletní baterii byla získána od 55 osob. Všechny dotazníky byly prezentovány v klasické formě tužka-papír.

Výsledky

Vnitřní konzistence škál GPP-I

Koeficienty Cronbachovo alfa se pro škály verze A (s nucenou volbou) pohybovaly v rozmezí od 0.559 po 0.783, pro verzi B (Likertovy škály) od 0.659 po 0.890. Odhady vnitřní konzistence byly mírně vyšší pro verzi s Likertovými škálami (viz tabulka 1).

Tabulka 1.
Vnitřní konzistence škál GPP-I, vzájemné korelace škál obou verzí

	Cronbachova alfa	**Cronbachova alfa**	**Korelace A x B**
	verze A	verze B	
	(N=81)	(N=67)	(N=55)
Převaha	0,559	0,659	0,753
Zodpovědnost	0,722	0,850	0,744
Emocionální stabilita	0,730	0,749	0,638
Sociabilita	0,783	0,812	0,711
Opatrnost	0,782	0,709	0,48
Originální myšlení	0,723	0,890	0,737
Osobní vztahy	0,628	0,778	0,819
Ráznost	0,704	0,845	0,671
Medián	*0,723*	*0,795*	*0,724*

Verze A = původní verze s nucenou volbou Verze B = upravená verze s Likertovými škálami

Vztah škál obou verzí GPP-I

Spearmanovy korelace mezi odpovídajícími škálami obou verzí GPP-I indikovaly středně až velmi těsné vztahy (viz tabulka 1). Nejnižší korelace byla nalezena pro škálu Opatrnost.

Vztah škál GPP-I a NEO-PI-R

Vzorec vztahů mezi škálami obou verzí dotazníku GPP-I a škálami NEO-PI-R byl analyzován pomocí matice Spearmanových korelačních koeficientů (neparametrická metoda byla využita vzhledem k malé velikosti souboru). Výsledky korelační analýzy jsou rozčleněny podle základních rysů měřených dotazníkem NEO-PI-R do tabulek 2 až 6.

Neuroticismus

K rysu neuroticismu a jeho facetám měřeným dotazníkem NEO-PI-R má svým vymezením a rovněž nalezenou těsností vztahu nejblíže škála Stabilita. Vysoké skóry v této škále GPP-I jsou spojeny s nízkými skóry jak v souhrnné škále Neuroticismu, tak jeho facet Úzkostnosti, Hněvivosti a Zranitelnosti. Skóry v subškále Hněvivosti negativně korelují také se škálou Vztahy. Středně těsné korelace se škálou neuroticismu a facetami Depresivnosti, Zranitelnosti a Rozpačitosti byly zjištěny pro škálu Ráznost. Škála Sociability negativně koreluje s facetami Rozpačitosti a Impulzivnosti. Podobně škála Opatrnost středně těsně souvisí s facetami Rozpačitosti, Úzkostnosti, Depresivnosti a Zranitelnosti, a škála Zodpovědnost negativně koreluje s facetami Depresivnosti a Rozpačitosti.

Tabulka 2.
Spearmanovy korelace škál GPP-I se škálami Neuroticismu v NEO-PI-R

		Neuro-ticismus	N1 Úzkostnost	N2 Hněvivost-hostilita	N3 Depre-sivnost	N4 Rozpači-tost	N5 Impulziv-nost	N6 Zrani-telnost
Převaha	A	-0,433**	-0,378**	0,042	-0,489**	-0,551**	0,257*	-0,493**
	B	-0,162	-0,212	0,064	-0,214	-0,310*	0,264*	-0,258*
Zodpovědnost	A	-0,302*	-0,201	-0,184	-0,304*	-0,264*	-0,033	-0,210
	B	-0,320**	-0,226	-0,250*	-0,333**	-0,326**	-0,133	-0,180
Stabilita	A	-0,473**	-0,511**	-0,489**	-0,262*	-0,12	-0,196	-0,437**
	B	-0,420**	-0,442**	-0,361**	-0,274*	-0,269*	-0,147	-0,312*
Sociabilita	A	-0,334**	-0,284*	-0,04	-0,361**	-0,551**	0,393**	-0,245*
	B	-0,151	-0,137	0,009	-0,17	-0,356**	0,324**	-0,133
Opatrnost	A	0,268*	0,282*	-0,114	0,413**	0,354**	-0,303*	0,364**
	B	0,310*	0,345**	-0,057	0,432**	0,366**	-0,085	0,264*
Originální myšlení	A	-0,311*	-0,365**	-0,060	-0,324**	-0,178	-0,085	-0,280*
	B	-0,134	-0,171	0,072	-0,087	-0,280*	0,061	-0,236
Vztahy	A	-0,045	-0,065	-0,437**	0,257*	0,137	-0,323**	0,070
	B	-0,197	-0,154	-0,468**	0,034	-0,126	-0,205	-0,091
Ráznost	A	-0,428**	-0,425**	-0,084	-0,550**	-0,358**	0,164	-0,456**
	B	-0,226	-0,309*	0,123	-0,350**	-0,404**	0,228	-0,237

Poznámka. Verze A = původní verze s nucenou volbou; Verze B = upravená verze s Likertovými škálami; * = korelace je statisticky významná na hladině 0.05; ** = korelace je statisticky významná na hladině 0.01

Extraverze

Souhrnný skór extraverze a všech jejích facet vykazovaly nejtěsnější vztahy pro škály Sociabilita a Převaha. Středně těsné, negativní vztahy byly nalezeny také pro škálu Opatrnost (především s facetami Asertivita, Aktivnost a Vyhledávání vzrušení), podobný vzorec vztahů - jen s opačným znaménkem - také pro škálu Originální myšlení. Středně těsné až těsné pozitivní vztahy byly zjištěny pro škálu Ráznost (především s facetou Aktivnost, ale také Asertivita a Pozitivní emoce).

Tabulka 3.
Spearmanovy korelace škál GPP-I se škálami Extraveze v NEO-PI-R

		Extraverze	E1 Vřelost	E2 Družnost	E3 Asertivita	E4 Aktivnost	E5 Vyhledávání vzrušení	E6 Pozitivní emoce
Převaha	A	0,678**	0,342**	0,464**	0,756**	0,443**	0,492**	0,500**
	B	0,663**	0,518**	0,364**	0,672**	0,474**	0,540**	0,448**
Zodpovědnost	A	0,130	0,236	0,024	0,239	0,024	0,028	0,127
	B	0,198	0,340**	0,041	0,123	0,203	0,103	0,224
Stabilita	A	0,170	0,215	0,016	0,270*	0,007	0,117	0,116
	B	0,242	0,214	0,157	0,119	0,111	0,265*	0,174
Sociabilita	A	0,768**	0,585**	0,713**	0,558**	0,370**	0,498**	0,648**
	B	0,747**	0,748**	0,648**	0,468**	0,314*	0,579**	0,496**
Opatrnost	A	-0,547**	-0,243	-0,404**	-0,429**	-0,445**	-0,555**	-0,413**
	B	-0,346**	-0,084	-0,215	-0,441**	-0,350**	-0,275*	-0,204
Originální myšlení	A	0,235	0,136	-0,026	0,322**	0,233	0,298*	0,122
	B	0,296*	0,257*	0,054	0,249*	0,343**	0,352**	0,146
Vztahy	A	-0,079	0,251*	-0,057	-0,119	-0,185	-0,118	-0,169
	B	0,163	0,374**	0,142	0,022	0,012	0,082	0,124
Ráznost	A	0,458**	0,215	0,105	0,430**	0,615**	0,244	0,437**
	B	0,577**	0,385**	0,228	0,518**	0,753**	0,347**	0,371**

Poznámka. Verze A = původní verze s nucenou volbou; Verze B = upravená verze s Likertovými škálami; * = korelace je statisticky významná na hladině 0.05; ** = korelace je statisticky významná na hladině 0.01

Otevřenost vůči zkušenosti

Pro tento rys měřený NEO-PI-R jsme nalezli převážně středně těsné vztahy, a to se škálami Originální myšlení (především faceta Ideje), Převaha, Sociabilita a Převaha.

Tabulka 4.
Spearmanovy korelace škál GPP-I se škálami Otevřenosti vůči zkušenosti v NEO-PI-R

		Otevřnost vůči zkušenosti	O1 Fantazie	O2 Estetické prožívání	O3 Prožívání	O4 Novátorské činnosti	O5 Ideje	O6 Hodnoty
Převaha	A	0,348**	0,199	0,174	0,255*	0,262*	0,257*	0,097
	B	0,458**	0,305*	0,357**	0,387**	0,288*	0,325**	0,125
Zodpovědnost	A	0,046	-0,064	0,025	0,09	-0,023	0,049	-0,119
	B	0,092	-0,043	-0,016	0,152	0,068	0,060	0,030
Stabilita	A	0,253*	0,109	0,186	-0,058	0,127	0,186	0,298*
	B	0,427**	0,184	0,215	0,16	0,290*	0,243*	0,526**
Sociabilita	A	0,380**	0,355**	0,235	0,272*	0,320**	0,113	0,131
	B	0,486**	0,417**	0,410**	0,410**	0,295*	0,139	0,201
Opatrnost	A	-0,450**	-0,233	-0,109	-0,16	-0,507**	-0,345**	-0,220
	B	0,047	0,241	0,124	0,103	-0,162	-0,032	0,109
Originální myšlení	A	0,394**	0,049	0,252*	-0,059	0,218	0,663**	0,166
	B	0,616**	0,289*	0,319**	0,373**	0,342**	0,796**	0,287*
Vztahy	A	-0,022	-0,039	0,119	-0,115	-0,04	0,052	0,04
	B	0,200	0,112	0,174	0,12	0,155	0,053	0,235
Ráznost	A	0,203	-0,056	0,047	0,091	0,239	0,064	0,184
	B	0,239	0,048	0,202	0,181	0,153	0,200	0,123

Poznámka. Verze A = původní verze s nucenou volbou; Verze B = upravená verze s Likertovými škálami; * = korelace je statisticky významná na hladině 0.05; ** = korelace je statisticky významná na hladině 0.01

Přívětivost

S rysem přívětivosti a všemi jeho facetami v NEO-PI-R souvisí poměrně těsně skóry ve škále Vztahy, středně těsně pak ve škále Převaha (např. negativní korelace s facetami Poddajnost, Upřímnost a Skromnost). Méně těsné vztahy je pak možno nalézt pro škály Opatrnost (s facetou Upřímnost) a Sociabilita.

Tabulka 5.
Spearmanovy korelace škál GPP-I se škálami Přívětivosti v NEO-PI-R

		Přívětivost	P1 Důvěra	P2 Upřímnost	P3 Altruismus	P4 Poddajnost	P5 Skromnost	P6 Jemnocit
Převaha	A	-0,280*	0,254*	-0,412**	-0,043	-0,355**	-0,407**	-0,139
	B	-0,135	0,134	-0,362**	0,173	-0,215	-0,259*	0,063
Zodpovědnost	A	0,126	0,155	0,01	0,272*	0,112	0,012	0,091
	B	0,225	0,074	0,095	0,357**	0,249*	0,048	0,14
Stabilita	A	0,228	0,301*	0,016	0,279*	0,291*	0,039	0,128
	B	0,084	0,112	-0,130	0,170	0,182	0,010	0,061
Sociabilita	A	-0,090	0,318**	-0,242	0,178	-0,205	-0,337**	0,029
	B	0,043	0,242	-0,156	0,472**	-0,106	-0,279*	0,196
Opatrnost	A	0,306*	-0,016	0,476**	0,039	0,269*	0,309*	0,07
	B	0,193	-0,116	0,283*	0,074	0,165	0,241	0,208
Originální myšlení	A	-0,125	0,155	-0,269*	-0,075	-0,057	-0,226	-0,089
	B	-0,15	-0,013	-0,322**	0,068	-0,159	-0,260*	0,043
Vztahy	A	0,642**	0,624**	0,326**	0,374**	0,623**	0,374**	0,329**
	B	0,671**	0,601**	0,412**	0,474**	0,579**	0,250*	0,460**
Ráznost	A	-0,157	0,111	-0,244	0,020	-0,035	-0,266*	-0,164
	B	-0,158	-0,008	-0,325**	0,126	-0,2	-0,141	-0,079

Poznámka. Verze A = původní verze s nucenou volbou; Verze B = upravená verze s Likertovými škálami;* = korelace je statisticky významná na hladině 0.05; ** = korelace je statisticky významná na hladině 0.01

Svědomitost

Nejtěsnější vztahy pro škálu Svědomitost a její facety byly zjištěny se škálou Zodpovědnost, středně těsné vztahy rovněž se škálami Stabilita (především pro facety Způsobilost a Disciplinovanost), Ráznost (pro facety Cílevědomost a Disciplinovanost) a Stabilita (zvláště facety Způsobilost a Disciplinovanost).

Tabulka 6.
Spearmanovy korelace škál GPP-I se škálami Svědomitosti v NEO-PI-R

		Svědomitost	S1 Způsobilost	S2 Pořádku-milovnost	S3 Zodpo-vědnost	S4 Cílevědomost	S5 Discipli-novanost	S6 Rozvážnost
Převaha	A	0,264*	0,300*	0,175	0,204	0,446**	0,222	-0,268*
	B	0,231	0,220	0,054	0,172	0,388**	0,341**	-0,231
Zodpovědnost	A	0,591**	0,392**	0,324**	0,539**	0,417**	0,517**	0,098
	B	0,694**	0,475**	0,353**	0,614**	0,527**	0,745**	0,303*
Stabilita	A	0,439**	0,507**	0,084	0,293*	0,182	0,362**	0,159
	B	0,331**	0,438**	0,117	0,212	0,143	0,277*	0,244*
Sociabilita	A	0,123	0,160	0,059	0,164	0,229	0,226	-0,283*
	B	0,261*	0,299*	0,055	0,316**	0,156	0,354**	0,000
Opatrnost	A	0,121	-0,069	0,066	0,179	-0,326**	-0,092	0,573**
	B	0,03	-0,076	-0,058	0,052	-0,151	-0,198	0,591**
Originální myšlení	A	0,250*	0,406**	0,085	-0,033	0,389**	0,213	-0,055
	B	0,228	0,375**	-0,112	0,098	0,471**	0,199	0,005
Vztahy	A	0,178	0,012	0,031	0,169	-0,051	0,09	0,321**
	B	0,484**	0,325**	0,213	0,474**	0,228	0,348**	0,417**
Ráznost	A	0,303*	0,241	0,274*	0,135	0,303*	0,406**	-0,114
	B	0,257*	0,298*	0,023	0,177	0,394**	0,437**	-0,175

Poznámka. Verze A = původní verze s nucenou volbou; Verze B = upravená verze s Likertovými škálami; * = korelace je statisticky významná na hladině 0.05; ** = korelace je statisticky významná na hladině 0.01

Diskuse a závěr

Vnitřní konzistence škál dotazníku se ukázala jako dostatečná pro obě verze, mírně vyšší odhad byl zjištěn pro Likertovy škály. Je třeba vzít v úvahu možné zkreslení (ve smyslu přecenění) odhadu vnitřní konzistence u verze s nucenou vzhledem k nesplnění předpokladu nezávislosti skórů v jednotlivých položkách (Tenopyr, 1988).

Úroveň vzájemných korelací škál obou verzí je dostatečně vysoká, s výjimkou škály Opatrnost - nižší vzájemná korelace škál verze A a B může být ve skutečnosti artefaktem odpověďového formátu.

Souběžná validita obou verzí dotazníku GPP-I byla ověřována analýzou vztahů škál ke škálám dotazníku NEO-PI-R. Nalezený vzorec vztahů odpovídal teoretickým vymezením škál GPP-I, a to jak pro verzi s nucenou volbou, tak pro verzi s Likertovými škálami. K podobným závěrům s původní verzí nástroje dospěl v rumunské studii na souboru VŠ studentů a managerů Robu (2006).

Mezi limity studie patří především nenáhodný výběr souboru a neanonymita výzkumu - k ní nás vedly zčásti praktické důvody (snadná identifikace respondentů, využití výsledků dotazníku při výuce), ale současně jsme nechtěli testovou situaci příliš vzdálit od typického kontextu využití dotazníku GPP-I.

Dospěli jsme k závěru, že při použití Gordonova dotazníku v situaci, kdy zkoumané osoby nejsou motivovány ke zkreslování odpovědí, jsou psychometrické vlastnosti - úroveň vnitřní konzistence škál a souběžná validita s osobnostním dotazníkem NEO-PI-R - pro obě verze dotazníku GPP-I zcela srovnatelné. Pro výzkumné účely je tedy možno doporučit využití verze GPP-I s Likertovými škálami, především vzhledem k jednodušší a rychlejší administraci nástroje.

Literatura

Bartram, D. (2007). Increasing validity with forced-choice criterion measurement formats. International Journal of Selection and Assessment, 15, 263-272.

Gordon, L.V. (1999). Gordonův Osobnostní Profil - Inventorium (Příručka). Brno: Psychodiagnostika s.r.o.

Hřebíčková, M. (2004). NEO osobnostní inventář (podle NEO-PI-R P. T. Costy a R. R. McCraee). Praha: Testcentrum.

Robu, V. (2006). Utilizarea Inventarului de Personalitate Gordon în selecţia de personal. In vol. Standarde si exigente ale psihologiei aplicate. Lucrarile Simpozionului International de Psihologie, Campulung Moldovenes, 7-9 octombrie 2005, Iasi, 2006, 272-286.

Salgado, J. F., Táuriz, G. (2014). The Five-Factor Model, forced-choice personality inventories and performance: A comprehensive meta-analysis of academic and occupational validity studies. European Journal of Work and Organizational Psychology, 1, 3-30.

Svoboda M. (ed.), Humpolíček P., Šnorek V. (2013). Psychodiagnostika dospělých. Praha: Portál.

Tenopyr, M.L. (1988). Artifactual reliability of forced-choice scales. Journal of Applied Psychology, 73, 749-751.

PILOTNÁ EEG ŠTÚDIA: KVALITATÍVNE POROVNANIE POZOROVANEJ AKTIVÁCIE V MOZGU SYNESTÉTKY A NESYNESTÉTKY S VÝKONOM V BEHAVIORÁLNEJ ÚLOHE

Ľubica Konrádová, Silvia Harvanová
Katedra psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave
✉ luba.konradova@gmail.com, silvia.harvanova@gmail.com

Pilot EEG study: a qualitative comparison of the overall brain activation in synesthete and nonsynesthete with the performance in behavioral task

Synesthesia is a condition in which triggering stimulus evokes the automatic, involuntary, affect-laden, and conscious perception of physical or conceptual property that differs from that of the trigger. Despite the long-term dismissal of synesthesia in the scientific field, recent studies show, that synesthesia is a bona fide neurological phenomenon, with a great potential for scientific research. The aim of present study was a qualitative comparison of the overall brain activation in synesthete and nonsynesthete, with a performance in a behavioral task. The data were obtained concurrently by the means of The Synesthesia Battery test set and a neuroheadset Emotiv Epoc, that measured the brain activity. The EEG recordings pointed out a striking difference in the overall activation of synestehte's and nonsynesthete's cortex on the α waves level, from the topographic and the dynamic perspective, while the brain activation was markedly higher in a synesthete. We suppose that the equal performance of both participants in the test tasks could be underlied by different neurocognitive mechanisms. Implications of findings are discussed in the conclusion.

Keywords: synesthesia, neurocognitive mechanisms of synesthesia, The Synesthesia Battery, EEG

Táto štúdia bola podporovaná projektom Vega č. 1/1110/12 a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0496-12.

Neurofyziologické koreláty synestetickej skúsenosti

Synestetická skúsenosť bola vo vede dlho odmietaná ako príliš subjektívna a interindividuálne variabilná na to, aby sa mohla stať predmetom vedeckého výskumu. Dnes sú synestézie považované za pravý neurologický fenomén, relevantný pre vedecký výskum, ako ukázali mnohé experimenty v laboratóriách po celom svete, pracujúce s funkčnými neurozobrazovacími technikami, ako fMRI či PET (Cytowic, Eagleman, 2009). Podľa posledných, medzinárodne uznávaných štúdií prevalencie sa jedná o relatívne rozšírený fenomén, synestétom môže byť až 1 z 23 ľudí (Simner, et al., 2006). K zmene nazerania na fenomén ako na „benígny kognitívny variant" významne prispel experiment Paulesu a jeho kolegov (1995), ktorý prostredníctvom PET ukázal, že auditívne podnety aktivovali oblasti vizuálnej mozgovej kôry výlučne u synestétiek; či experiment Nunn a jej tímu s fMRI (2002), ktorý u synestétov pri expozícii hovoreným slovám potvrdil aktiváciu oblasti V4, centra vizuálneho kortexu zastrešujúceho vnímanie farby, a to bez aktivácie oblastí primárnej a sekundárnej zrakovej kôry.

Posun chápania synestetickej skúsenosti bližšie smerom k percepcii ovplyvnil okrem štúdií neurálnej bázy synestézií (Novich et al., 2011) i výskum neurokognitívnych mechanizmov synestézií, pričom prebieha diskusia o tom či je synestetické prežívanie skôr dôsledkom cross-aktivácie spôsobenej excesom neurálnych spojov (Ramachandran, Hubbard, 2005) alebo disinhibovaného feedbacku (Grosenbacher, Lovelace, 2001; Kadosh et al., 2009).

Cieľom nami uskutočneného experimentu bolo porovnanie predpokladaných rozdielov v celkovom výkone a prežívaní medzi synestétkou a nesynestétkou, prostredníctvom behaviorálnych a neurozobrazovacích metód, v zmysle objavenia sa a sledovania určitého kvalitatívneho trendu, na intersubjektovej i metodologickej úrovni. Postulovali sme nasledujúce hypotézy:

H1: Výkon synestétky v behaviorálnej úlohe sa bude líšiť od výkonu nesynestétky v rovnakej úlohe.

H2: Modifikácia inštrukcie na strane nesynestétky ovplyvní jej výsledný výkon v behaviorálnej úlohe.

H3: EEG zachytí rozdiel v aktivácii jednotlivých oblastí mozgu medzi synestétkou a nesynestétkou počas vypracovávania behaviorálnej úlohy.

Metódy

Dáta boli získavané prostredníctvom dvoch paralelne nasadených metód.

1) Behaviorálne metódy – 3 testy konzistencie odpovedí a 1 test rýchlostnej kongruencie, generované prostredníctvom The Synesthesia Battery (Eagleman et al., 2007). Jedná sa o prvú štandardizovanú batériu testov synestéziií s kvantifikovateľným skórovacím systémom a jednotným frázovaním.

a) Test konzistencie odpovedí graféma- farba.

Metóda zameraná na meranie internej konzistencie odpovedí subjektu v priraďovaní vybraných farieb prezentovaným podnetom. Systém je rovnaký pre subtypy grafémovo-farebnej synestézie: čísla, písmená, dni v týždni, mesiace v roku → farba. Za synestéta je považovaný participant, ktorý v teste skóruje pod 1,0.

b) Rýchlostný test kongruencie.

Generovaný na základe odpovedí z testu konzistencie. Participant musí v obmedzenom časovom intervale rozhodnúť či je prezentovaný podnet vo farbe kongruentnej voči farbe zvolenej pre daný podnet v predchádzajúcom teste. Za synestéta je považovaný subjekt so skóre 85-100% správnych odpovedí.

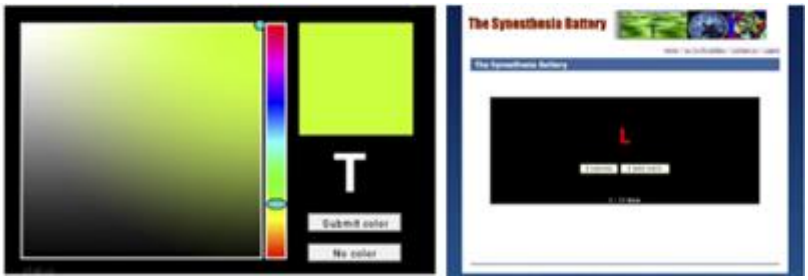

Obrázok 1. Dialógové okno subtestov konzistencie (vľavo) a rýchlostného testu kongruencie (vpravo) (Eagleman et al., 2007).

2) Snímanie EEG – bolo nasadené prostredníctvom programu a neuroheadsetu Emotiv Epoc so 14 elektródami, ktorý snímal elektrickú aktivitu jednotlivých oblastí mozgu. Uvedené zariadenie je spolu s príslušným programom nainštalované v Laboratóriu psychofyziológie na Katedre psychológie Filozofickej fakulty UK.

Participanti a procedúra

Experimentu sa zúčastnili 2 vysokoškolské študentky vo veku 20 a 23 rokov. Participantka SP bola na základe výsledkov dotazníka (v rámci The Synesthesia Battery) a diagnostického rozhovoru vychádzajúceho z 5 diagnostických kritérií synestézií podľa Cytowica (2002), klasifikovaná ako synestétka. Participantka IZ bola na základe rovnakého postupu zaradená medzi nesynestétov.

Experiment prebehol v Laboratóriu psychofyziológie Katedry psychológie FiF UK, pričom každá participantka bola testovaná samostatne a približne 1 hodinu. Obom bol vopred vytvorený profil s rovnakým setom 4 úloh, pozostávajúci z testov konzistencie pre typy čísla, písmená, dni v týždni, mesiace v roku → farba a rýchlostného testu kongruencie pre typy čísla a písmená → farba. Samotný test prebehol na jednom počítači, fyziologické procesy boli snímané na ďalšom počítači, s monitorom mimo zorného poľa participantky, prostredníctvom programov LabChart, Emotiv Epoc Test Bench a Brain 3D. Po príchode participantky, nasadení headsetu a funkčnom nastavení zariadení, jej bola prečítaná inštrukcia. Medzi inštrukciami však bol 1 závažný rozdiel. Nesynestétka bola v inštrukcii upozornená na opakovanú prezentáciu rovnakých podnetov v jednotlivých testoch, preto bola inštruovaná,

aby sa pokúsila zapamätať si asociácie spojené s prezentovanými podnetmi. Synestétka o tejto skutočnosti upovedomená nebola.

Výsledky

a) Výsledky testov The Synesthesia Battery

V tabuľke 1 uvádzame porovnanie výsledkov testov oboch participantiek. Stĺpec 2 udáva výsledky testov konzistencie pre subtyp čísla, písmená → farba, stĺpec 5 a 6 pre subtyp dni v týždni → farba a mesiace v roku → farba. Stĺpec 3 a 4 zobrazuje výsledky rýchlostného testu kongruencie.

Tabuľka 1.
Skóre participantiek v testoch konzistencie a kongruencie odpovedí.

	Čísla, písmená	Správne odpovede	RČ/s	Dni	Mesiace
Synestétka	0,61	90,91%	1,575	0,77	1,06
Nesynestétka	0,97	90,28%	1,883	0,75	0,55

b) Výsledky EEG snímok

Výstupy EEG sme analyzovali prostredníctvom aplikácie Emotiv 3D Brain Activity Map. Aplikácia poskytuje topograficky spracované výstupy prostredníctvom hláv a pracuje na princípe tepelnej mapy (farby od najvyššej po najnižšiu znázornenú aktiváciu: červená, oranžová, žltá, zelená).

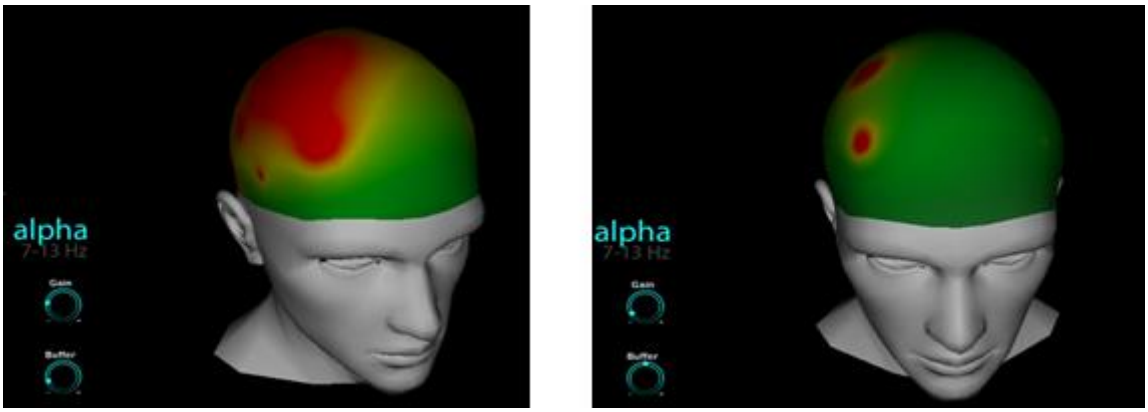

Obrázok 2. Porovnanie aktivácie kortexu synestétky (vľavo) a nesynestétky (vpravo).

Na obrázku 2 je znázornené porovnanie vzorcov aktivácie mozgovej kôry v rámci α vĺn pre synestétku (vľavo) a nesynestétku (vpravo) počas testovania. Ide o snímky videozáznamu. Zobrazenie je zrkadlové. Ako je vidieť z obrázku 2, výsledky poukazujú na *kvalitatívny rozdiel* v *celkovej aktivácii mozgovej kôry v rámci α vĺn medzi synestétkou a nesynestétkou. U synestétky bola α aktivácia výrazne vyššia vo všetkých kortikálnych oblastiach* v priebehu celého testovania. Výrazný rozdiel sme zaznamenali i v *rýchlosti šírenia tejto aktivácie*, ktorá bola u synestétky opäť vyššia. Kým v prípade nesynestétky môžeme hovoriť skôr o *statickejšom* zázname z hľadiska miery i rýchlosti šírenia aktivácie v rámci celej mozgovej kôry, u synestétky sme pozorovali *dynamické zmeny* jednak v prechodoch aktivácie a jej šírení medzi jednotlivými oblasťami kortexu, jednak tieto zmeny prebiehali takmer neustále v priebehu testovania. Tieto dynamické prechody sú najlepšie postrehnuteľné na videozáznamoch dostupných u autoriek príspevku. Detailné porovnanie vzorcov aktivácie synestétky a nesynestétky uvádzame v tabuľke 2.

Tabuľka 2.
Detailné porovnanie vzorcov aktivácie kortexu participantiek.

	Šírenie aktivácie	Miera aktivácie	Ložisko aktivácie	Fluktuácie
Synestétka	**- dynamický záznam** - výrazne **vyššia rýchlosť šírenia** v rámci jednotlivých oblastí kortexu	**- aktivácia výrazne vyššia oproti nesynestétke vo všetkých kortikálnych oblastiach**	**- frontálny kortex** /elektródy AF3, FC5 a FC3 v ľavej hemisfére/ **- okcipitálna a ľavá temporálna oblasť** /T7/	**- silné, výrazné prechody**
Nesynestétka	**- statickejší profil** - výrazne nižšia rýchlosť šírenia v rámci jednotlivých oblastí kortexu	- aktivácia výrazne **nižšia** oproti synestétke vo všetkých kortikálnych oblastiach	- frontálny kortex: **minimálna aktivácia** v FC5, mierna v F3 a AF3 - aktivita v okcipitálnej oblasti /O2/, v porovnaní so synestétkou výrazne nižšia	- výrazne **pomalšie** oproti synestétke

Diskusia

Ako sme uviedli vyššie, prezentované výsledky EEG záznamu interpretujeme vo svetle objavenia sa kvalitatívneho trendu, ktorým bol rozdiel v miere celkovej α aktivácie kortexu z dynamického i topografického hľadiska medzi synestétkou a nesynestétkou počas spracovania vizuálnych podnetov. Rozdiel považujeme za významný z dvoch hľadísk.

Prvým je skutočnosť, že tento rozdiel by podľa nášho názoru mohol doložiť realitu synestetickej skúsenosti ako takej. Keďže obe participantky boli testované za rovnakých podmienok, predpokladáme, že tento rozdiel môže byť dôsledkom manifestácie synestetického prežívania na jednej strane, no jeho absencie na strane druhej.

Druhým je metodologické hľadisko. Za závažné považujeme i zistenie, že sme rozdielnymi metódami dospeli k rozdielnym výsledkom. Keby sme posudzovali obe participantky len na základe výsledkov testov, boli by sme nútení usúdiť, že ako v ich výkone, tak v ich prežívaní nebol významný rozdiel. Nesynestétka totiž podľa normy stanovenej Eaglemanom a jeho tímom (2007) spadá vo všetkých 4 úlohách do kategórie synestétov. Nepotvrdil sa tak predpoklad (H1), že medzi participantkami sa objaví rozdiel vo výkone v objektívnych testoch. Samozrejme, môžeme sa domnievať, že výkon nesynestétky bol ovplynený modifikáciou inštrukcie smerom k zapamätaniu si asociácií podnet → farba, čím sa potvrdila postulovaná H2. Keďže však disponujeme EEG záznammi oboch participantiek, ktoré dokladajú zrejmé rozdiely v spracovaní podnetov i prežívaní medzi nimi, môžeme predpokladať, že za približne vyrovnaným výkonom v testových úlohách stoja rozdielne procesy; v prípade nesynestétky pamäťové procesy, v prípade synestétky procesy spojené so synestetickým prežívaním týchto podnetov. Tento predpoklad dokladá i simultánna aktivácia okcipitálnej a frontálnej oblasti u synestétky, ktorá sa u nesynestétky nevyskytla takmer vôbec alebo v nie výraznej miere. Tento vzorec aktivácie, ako i zvýšená aktivácia okcipitálnej oblasti u synestétky by mohli poukazovať na to, že participantka podnety skutočne „vizualizuje“, smerujeme tak i k aktivácii centra V4 a experimentom popísaným v úvode príspevku (Nunn et al., 2002, Paulesu et al., 1995).

Dáta získané prostredníctvom uskutočneného experimentu majú potenciál k hlbšiemu rozboru, čím by mohli prispieť k obohateniu poznania neurofyziologických korelátov synestetickej skúsenosti v budúcnosti.

Referencie

Cytowic, R. E. 2002. Touching Tastes, Seeing Smells – and Shaking Up Brain Science [Electronic version]. In Cerebrum. 2002, (4), pp.7-26.

Cytowic, R. E., Eagleman, D. M. 2009. Wednesday is indigo blue : Discovering the brain of synesthesia [Electronic version]. Textinfo ed. 1. London (England) : The Mit Press, 2009.

Eagleman, D., M., et al. 2007. A standardized test battery for the study of synesthesia [Electronic version]. In Journal of Neuroscience Methods. 2007, Vol. 159, pp. 139-145.

Grossenbacher, P. G., Lovelace, CH. T. 2001. Mechanisms of synesthesia : cognitive and physiological constraints [Electronic version]. In TRENDS in Cognitive Sciences. January 2001, Vol. 5, (1), pp. 36-41.

Kadosh, R., C., et al. 2009. Induced cross-modal synaesthetic experience without abnormal neuronal connections [Electronic version]. In Psychological science. 2009, Vol. 20, (2), pp. 258-265.

Novich, S., et al. 2011. Is synesthesia one condition or many? Large - scale analysis reveals subgroups [Electronic version]. In Journal of Neuropsychology. 2011, (5), pp. 353-371.

Nunn, J., et al. 2002. Functional magnetic resonance imaging of synesthesia: activation of V4/ V8 by spoken words [Electronic version]. In Nature. April 2002, Vol. 5, (4), pp. 371-375.

Paulesu, E., el al. 1995. The physiology of coloured hearing. A PET activation study of colour-word synaesthesia [Electronic version]. In Brain. June 1995, Vol. 118, pp. 661-76.

Ramachandran, V. S., Hubbard, E. M. 2005. Neurocognitive Mechanisms of Synesthesia [Electronic version]. In Neuron. November 2005, Vol. 48, pp. 509-520.

Simner J., et al., 2006. Synaesthesia: The prevalence of atypical crossmodal experiences [Electronic version]. In Perception. 2006, Vol. 35, pp. 1024-1033.

AKO SOCIÁLNE NORMY OVPLYVŇUJÚ ĽUDSKÉ SPRÁVANIE

Stanislava Kováčová
Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Katedra psychológie FSS MU
✉ stanislava@psu.cas.cz

How social norms affect human behavior

The paper introduces a currently developing approach to social norms (Cialdini, Kallgren, &Reno, 1990). The approach emphasizes the necessity to distinguish between two types of norms – descriptive and injunctive. Injunctive norms express the information about what should be done in a certain situation, how we should behave. Descriptive norms, on the other hand, point out what is really happening. The following short examples of experimental studies carried out by Robert Cialdini and his colleagues illustrate the principles underlying the functioning of social norms.

Key words: injunctive social norms, descriptive social norms, influence on behavior

Úvod

Téma ovplyvňovania ľudského správania v nás môže vyvolať negatívne pocity. Nie je sa vôbec čomu diviť, keďže v histórii ukázala svoju odvrátenú stranu (napr. propaganda v nacistickom Nemecku). Kvôli stretnutiu sa s touto problematikou nie je potrebné chodiť ďaleko do minulosti. Snaha o vplývanie na ľudské konanie je zjavná už po zapnutí televízie, kde nás všadeprítomné reklamy presviedčajú o obľúbenosti a správnosti kúpy nejakého produktu.Vedecký výskum a aplikácia poznatkov z oblasti sociálnych noriem však dosvedčujú, že regulovanie správania môže byť aj prospešné a to napríklad pri riešení spoločensky dôležitých environmentálnych problémov.

Teória normatívneho správania (angl. Focus Theory of Normative Conduct) autorov Cialdiniho, Kallgrena a Rena (1990) predstavuje jeden z aktuálnych prístupov skúmajúcich sociálne normy. Popisuje ich ako určité vzory správania pomáhajúce človeku správne chápať a efektívne reagovať na najrôznejšie sociálne situácie (Cialdini, 2001). Z hľadiska vplyvu na správanie rozlišuje medzi normami injunktívnymi a normami deskriptívnymi (Cialdini et al., 1990).

Injunktívne normy sú niekedy označované ako „normy príkazové“ (angl. „the norms of ought“; Borsari & Carey, 2001). Vyjadrujú to, čo by sme mali a čo nemali robiť v určitých situáciách a to prostredníctvom stanovenia morálne schvaľovaného a neschvaľovaného správania. Motivujú nás správať sa nejakým spôsobom na základe sociálneho hodnotenia, morálnych zásad platných pre prostredie, v ktorom žijeme (Cialdini et al., 1990).

Deskriptívnym normám je v literatúre priradzovaný aj názov „normy populárne“ (angl. „the norms of is“/„popular norms“). Týkajú sa percepcie toho, čo je normálne alebo typické v danej situácii, vzťahujú sa k aktuálnemu správaniu sa iných ľudí. Sprostredkúvajú informáciu o efektívnom, adaptívnom správaní, pretože „ak sa veľa ľudí správa určitým spôsobom, bude to pravdepodobne správne“ (Borsari & Carey, 2003; Schulz, Nolan, Cialdini, Goldstein, & Griskevicius, 2007).

Veľmi častou nepresnosťou pri operovaní so sociálnmi normami je predstava, že sa nimi riadime vždy a za každých okolností. Podľa už spomenutej *Teórie normatívneho správania* je tomu tak len v prípade, že je pozornosť človeka zameraná na danú normu v dostatočnej miere (Cialdini et al., 1990). Ak sa teda snažíme regulovať správanie ľudí, normy majú žiadaný vplyv len ak informácia, ktorú sprostredkovávajú zaujme pozornosť daných osôb a ak sú vhodne zvolené. Vo významnej štúdii z roku 1990 potvrdzuje Cialdini a jeho kolegovia toto pravidlo v piatich experimentoch týkajúcich sa znečisťovania prostredia. Pozornosť participanta je v nich sústredená buď len na injunktívnu, len na deskriptívnu normu, alebo na obidve normy súčasne. Skúmajú tak, aký typ normy nasmeruje ľudské správanie vhodným smerom v konkrétnych situáciách. Pretože „aktivácia buď len jedného alebo len druhého typu noriem produkuje rozdielne behaviorálne odpovede“ (Cialdini et al., 2006, p.4).

Príklad aplikovania deskriptívnej normy

Experiment vybraný k demonštrácii vplyvu deskriptívnej normy sa odohrával na parkovisku nemocnice. Participanti vychádzajúci z výťahu sa vracali k svojim autám, ktoré mali za stieračmi zasunutý leták. V polovici prípadov šlo o prostredie upratané, zastávajúce funkciu deskriptívnej normy pôsobiacej v neprospech znečisťovania. V druhej polovici o prostredie plné najrôznejších odpadkov – plechoviek, obalov od čokolád, zahodených prospektov; deskriptívna norma pôsobila v prospech znečisťovania. Pomocník experimentátora zakaždým kráčal oproti nim. Buď sa tváril, že číta leták držiaci v ruke a v dostatočnej blízkosti od participanta ho zahodil na zem (upozornenie na normu/zvýraznenie normy vo vedomí), alebo jednoducho prešiel okolo bez povšimnutia a bez toho, aby niečo držal v rukách (nízka prítomnosť normy vo vedomí).

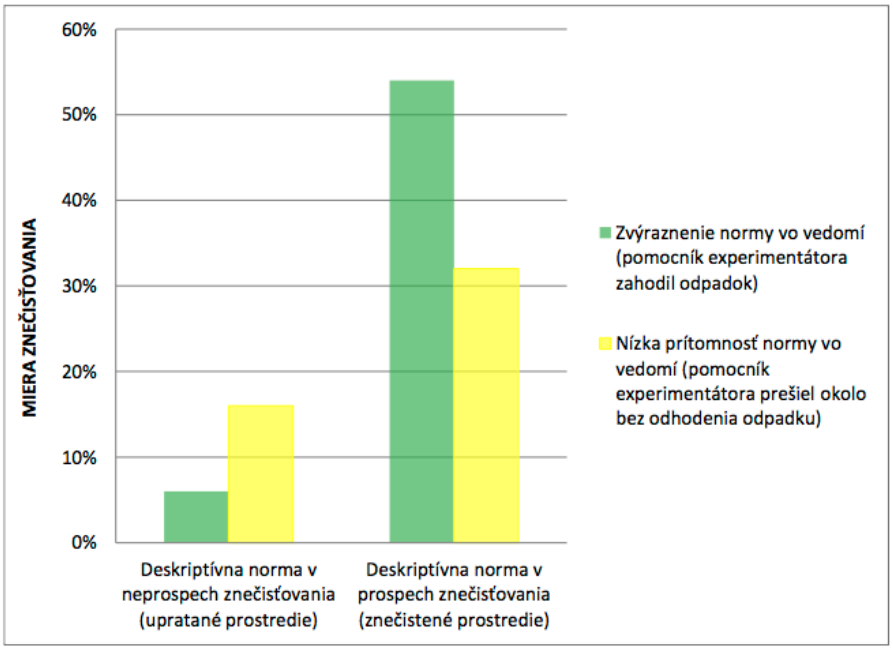

Graf 1. Percentuálne vyjadrenie podielu participantov, ktorí znečisťovali prostredie ako funkcia výraznosti normy vo vedomí a pôsobenia deskriptívnej sociálnej normy (Cialdini et al., 1990).

Experiment dopadol tak ako to môžeme vidieť v grafe 1. V situáciách, v ktorých sa pomocník experimentátora postaral o zvýraznenie normy vo vedomí (t.j. keď zahodil leták na zem), znečisťovali participanti výrazne viac v prostredí už vopred znečistenom. V tomto prípade šlo dokonca o najvyššiu mieru znečisťovania spomedzi štyroch experimentálnych situácií. Úplne najmenej letákov bolo odhodených na zem vtedy, ak pomocník experimentátora upriamil zahodením letáka pozornosť participantov na deskriptívnu normu majúcu podobu čistého upratáného prostredia. Naopak v experimentálnych podmienkach bez zvýraznenia normy (t.j. keď spolupracovník neodhodil leták na zem) nedosahovala miera znečisťovania hodnotu výrazne nízku ani vysokú. Tu môžeme vidieť platnosť pravidla z predchádzajúcich riadkov, ktoré hovorilo o tom, že normy sú v regulácii správania účinné, len ak je pozornosť človeka na danú normu dostatočne zameraná. Ak sa napríklad snažíme o zníženie miery znečisťovania pred vchodom do vlastného domu, najlepšie čo môžeme urobiť je, že prostredie okolo vchodu dôkladne upraceme a ľudí – potenciálnych znečisťovateľov prostredia – upozorníme na náš zámer udržiavať vstup do budovy upratný.

Príklad aplikovania injunktívnej normy

Nasledujúci experiment poukazujúci na účinnosť injunktívnej normy sa odohral v národnom parku Petrified Forrest v Arizone, USA. Ten sa istú dobu zmietal v problémoch kvôli krádežiam viac než tony vzácneho dreva za mesiac zo strany svojich návštevníkov. Cialdini s kolegami (2006) dostali

povolenie previesť výskum s cieľom zistiť, čo sa dá spraviť pre zlepšenie situácie.Vedenie parku si počínanie hostí nevedelo vysvetliť, veď predsa informačné tabule sa k nim prihovárajú dosť jasne:

„Vaše dedičstvo je rozkrádané dennodenne privlastňovaním si vzácneho skameneného dreva v množstve 14 ton za rok, väčšinou v podobe malých kúskov raz za čas“.

Aj keď je dobrý zámer výroku na prvý pohľad zrejmý, táto forma vyjadrenia má predsa len efekt opačný. Podáva stručný návod ako v krádeži pokračovať. Prehlásenie: „Pozri na tých všetkých ľudí robiacich nežiaducu aktivitu,“ v sebe ukrýva silnú deskriptívnu normatívnu informáciu. Experiment, ktorý psychológovia zrealizovali mal potvrdiť hypotézu, že receptom proti sociálne neschvaľovanému správaniu je vhodne zvolená sociálna norma.

Do dvoch odlišných častí národného parku umiestnili výskumníci dve rôzne značky. Jedna z nich podávala deskriptívnu, druhá injunktívnu informáciu. Značka s deskriptívnou správou zobrazovala scénu troch zlodejov pri čine, doplnenú o text:

„Množstvo návštevníkov vynáša skamenené drevo z Parku, mení tak jeho prirodzený stav“.

Injunktívna informácia bola znázornená osobou osamoteného návštevníka berúceho kus dreva, pričom ruku mu krížil červený zákazový kruh. Značka vyzývala ľudí nebrať čo im nepatrí nasledovne:

„Prosíme, nevynášajte drevo z parku z dôvodu udržania jeho prirodzeného stavu“.

V priebehu piatich po sebe idúcich víkendov psychológovia sledovali, ktorá zo značiek bude v riešení problému národného parku úspešnejšia.

Výsledok experimentu sa odzrkadlil na počte ukradnutých kusov dreva v priebehu piatich po sebe idúcich týždňov. Ten jasne naznačuje, že návštevníci prechádzajúci okolo prvej značky kradli podstatne viac než tí, prechádzajúci okolo značky druhej. Závery teda potvrdzujú vhodnosť použitia injunktívnej informácie v podobných prípadoch snaženia sa o redukciu neschvaľovaného sociálneho správania.

Pôsobenie injunktívnej a deskriptívnej normy súčasne

Každodenné okolnosti však bežne charakterizuje, že naše správanie usmerňujú obidva typy sociálnych noriem. Ak sa zhodujú v smere svojho pôsobenia, v správaní by sa mali prejaviť markantnejšie, než zvýraznenie buď len injunktívnej, alebo len deskriptívnej normy (Schultz et al., 2007). Predstavme si situáciu, kedy je človek presvedčený, že vypínanie svetiel je pri odchode z miestnosti schvaľované a že by to mal aj on sám vykonávať (injunktívna norma). Zároveň pritom tá istá osoba verí, že väčšina ľudí túto činnosť aj praktizuje (deskriptívna norma). S väčšou pravdepodobnosťou sa tento človek začne podobným spôsobom sám správať.

Ak normy pôsobia obidve súčasne ale protichodným smerom, zvíťazí tá, majúca v danej situácii u človeka prevahu (Cialdini et al., 1990). Dotyčný môže byť presvedčený, že vypínanie svetiel pri odchode z miestnosti je považované za správne a tento zvyk by mal byť vykonávaný (injunktívna norma), môže ale popritom veriť, že väčšina ľudí túto činnosť nepraktizuje (deskriptívna norma). Ako sa nakoniec človek zachová závisí od výraznosti tej ktorej normy vo vedomí. Normy majú teda priamy vplyv na správanie len v prípade, že zaujmú v pozornosti centrálne miesto a tým sa stanú výraznými vo vedomí (Cialdini et al., 1990; Cialdini et al., 2006). Preto napríklad ľudia dispozične alebo dočasne zameraní vnímať „injunktívne“ či „deskriptívne“ budú vo väčšej miere podliehať tomu ktorému typu tlaku, keďže patričná informácia je vo vedomí dostatočne nápadne prítomná (Berkowitz, 1972; Gruder, Romer, & Korth, 1978).

Ďalšie charakteristiky sociálnych noriem

Výskum ukázal, že správanie sa v súlade so sociálnymi normami je záležitosťou *neuvedomovanou*. Príkladov z každodenného života nájdeme určite veľké množstvo. Cialdini a Schultz (2008) overili túto charakteristiku experimentálne. U ľudí zisťovali, čo považujú za motiváciu šetrenia elektrickej energie vo svojich vlastných domácnostiach. Výpovede respondentov odhalili nasledovné poradie (1-najúčinnejší dôvod šetriť, 4-najmenej účinný dôvod šetriť):

1. pretože to pomôže ochrániť prírodu
2. pretože to je v prospech spoločnosti, v ktorej žijeme

3. pretože to ušetrí peniaze

4. pretože iní ľudia to robia.

Ako môžeme vidieť, deskriptívna sociálna norma sa umiestnila z pohľadu spotrebiteľa na poslednom mieste. Ľudia si teda vo všeobecnosti nemyslia, že by ich úsporné spotrebné správanie susedov akokoľvek ovplyvňovalo. O to zaujímavejšie zistenie tak priniesla druhá časť výskumu. V nej už psychológovia merali reálnu zmenu v spotrebe energie domácností po experimentálnom zásahu. Domácnosti respondentov rozdelili do štyroch experimentálnych a jednej kontrolnej skupiny. V troch experimentálnych skupinách dostávali domácnosti spätnú väzbu na svoju spotrebu vpodobe nedeskritívnych správ, ktoré označili v pilotnej časti výskumu za účinné (správa o tom, do akej miery svojím spotrebným správaním ochránili prírodu, konali v prospech spoločnosti alebo koľko za dané obdobie ušetrili peňazí). Štvrtá experimentálna skupina obdržala spätnú väzbu v nasledujúcej deskriptívnej podobe:

„Väčšina susedných domácností šetrí energiou“.

Kontrolná skupina bola konfrontovaná len s číselnou odozvou o aktuálnej spotrebe. Výsledky experimentu potvrdzujú, že predstavy respondentov o tom, čo by ich motivovalo šetriť energiou sa vôbec nezhodujú s ich skutočným správaním. Práve deskriptívna informácia sa ukázala byť v motivovaní k šetreniu elektrinou tou najefektívnejšou.

Predstavený teoretický prístup k sociálnym normám ponúka široký priestor pre aplikáciu poznatkov. V Českej republike mu zatiaľ nebola venovaná dostatočná pozornosť, viacero pojmov v tejto oblasti ešte nemá svoj zaužívaný český či slovenský preklad. Aj z tohto dôvodu sa autorka textu rozhodla problematike venovať bližšievo svojej diplomovej práci, v ktorej skúmala vplyv pôsobenia sociálnych noriem na spotrebu elektrickej energie domácností (Kováčová, 2013). Podávaním spätnej väzby domácnostiam v podobe deskriptívnych a injunktívnych správ sa snažila o reguláciu spotrebného správania. Na tento výskum by rada nadviazala výskumom ďalším, o niečo rozsiahlejším. Ten bude smerovať k odhaleniu princípu podľahnutia sociálnemu tlaku v závislosti od kultúry, zameria sa na Vietnamskú minoritu v Českej republike. Sústrediť sa bude aj na osobnostné charakteristiky a hodnotovú orientáciu ľudí s tendenciou vnímať normatívne. Stane sa súčasťou grantového projektu *„Determinanty vzťahov medzi skupinami: integrovaný model medziskupinových postojov, kontaktu, osobnostných a sociálnych faktorov“*.

Literatúra

Berkowitz, L. (1972). Social norms, feelings, and other factors affecting helping and altruism. Advances in experimental social psychology, 6, 63–108.

Borsari, B., & Carey, K. B. (2003). Descriptive and injunctive norms in college drinking: A meta-analytic integration. Journal of studies on alcohol, 64, 331.

Cialdini, R. B., Demaine, L. J., Sagarin, B. J., Barrett, D. W., Rhoads, K., & Winter, P. L. (2006). Managing social norms for persuasive impact. Social Influence, 1, 3–15.

Cialdini, R. B. (2001). Influence: Science and practice. Boston: Allyn& Bacon.

Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. Journal of personality and social psychology, 58, 1015.

Gruder, C. L., Romer, D., & Korth, B. (1978). Dependency and fault as determinants of helping. Journal of Experimental Social Psychology, 14, 227–235.

Kováčová, S. (2013). Vplyv injunktívnej a deskriptívnej normatívnejspätnejväzby na spotrebu elektrickej energie domácností. Nepublikovaná magisterská diplomová práca, Masarykova univerzita, Brno, Česká republika.

Schultz, P. W., Nolan, J. M., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J., & Griskevicius, V. (2007). The constructive, destructive, and reconstructive power of social norms. Psychological science, 18, 429–434.

ROD, OHNISKO KONTROLY A ZVLÁDANIE ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ

Miroslava Köverová
Katedra psychológie FF UPJŠ v Košiciach
✉ miroslava.koverova@gmail.com

Gender, locus of control and coping

Aim of the study was to examine the differences in using coping strategies by gender and locus of control among secondary school students. Participants were asked to complete Brief COPE and Rotter I-E locus of control scale. Statistically significant differences in coping strategies use by gender and locus of control emerged. Gender differences were found for using emotional support, using instrumental support, self-distraction, behavioral disengagement and venting. Three groups of participants with internal, neutral and external locus of control differed in denial, using emotional support, using emotional support, venting and acceptance.

Keywords: Coping, locus of control, gender

Úvod

V oblasti zvládania záťažových situácií je ťažiskový transakčný prístup R. Lazarusa a S. Folkmanovej (1984, 1987), ktorí ho ponímajú ako proces vyznačujúci sa snahou jednotlivca používať kognitívne a behaviorálne stratégie na riadenie a reguláciu tlakov, požiadaviek a emócií ako reakcií na stres. V jeho rámci zdôrazňujú procesy primárneho a sekundárneho hodnotenia, ktorými človek zvažuje najprv mieru ohrozenia a následne možnosti ovplyvnenia stresujúcej situácie vlastným konaním, od ktorých sa odvíja výber stratégie zvládania (Lazarus, Folkmanová, 1987). Rozlišujú dve funkcie zvládania: zameranie na problém efektívne v situáciách stresu zhodnotených ako kontrolovateľných a zameranie na emócie adaptívne v situáciách so slabšou možnosťou kontroly (Lazarus, Folkmanová, 1987).

Ohnisko kontroly (locus of control) označuje pôvodne jednodimenzionálny osobnostný konštrukt vymedzený bipolárnymi charakteristikami internality a externality rozlišujúci tendencie ľudí pripisovať buď vonkajšie alebo vnútorné príčiny udalostiam vo vlastnom živote (Rotter, 1966; Weinstein, Quigley, 2006). Ľudia s externým ohniskom kontroly nevnímajú súvislosť medzi svojím správaním a jeho výsledkami, ktoré považujú za závislé viac na nekontrolovateľných faktoroch (šťastí, osude, rozhodnutiach iných ľudí) a preto len za málo ovplyvniteľné vlastným konaním (Estrada, Dupoux, Wolman, 2006). Ľudia s interným ohniskom kontroly naopak vnímajú prepojenie medzi ich správaním a jeho dôsledkami ako prirodzené a z toho dôvodu sú presvedčení, že vlastným konaním, snahou či schopnosťami majú moc ovplyvniť udalosti vo svojom živote (Estrada et al., 2006).

Zvládanie záťaže a zameranie ohniska kontroly spolu súvisia: v záťažových situáciách jedinci s interným a externým zameraním odlišne vnímajú ohrozenie (sekundárne hodnotenie) a volia rozdielne stratégie jeho zvládania (Elfström, Kreuter, 2006; Lauer et al., 2008). Ľudia s externou orientáciou vnímajú hrozbu intenzívnejšie, keďže podľa ich názoru nad ňou nemajú kontrolu a pochybujú o svojich schopnostiach jej zvládnutia, kým jedinci s interným zameraním vnímajú ohrozenie v menšej miere práve vďaka ich tendencii nazerať aj na záťažové situácie ako na kontrolovateľné a vyššej dôvere vo vlastnú schopnosť ich zvládnutia (Lauer et al., 2008; Weinstein, Quigley, 2006). Čo sa týka následných preferencií stratégií zvládania, Petrosky a Birkimer (1991) uvádzajú vyššiu tendenciu k využívaniu priameho zvládania a nižší sklon k potláčaniu u ľudí s interným zameraním. Pozitívne vzťahy boli zistené medzi externým ohniskom kontroly a sociálnym i emocionálnym prispôsobením (Estrada et al., 2006). Ľudia s interným zameraním ohniska kontroly majú sklon zvládať záťaž stratégiami zameranými na zmenu samotnej ohrozujúcej situácie, ktoré sú považované za efektívnejšie, kým jedinci s externým zameraním využívajú skôr stratégie zvládania zamerané na zmenu emocionálnych odpovedí na záťaž, ktoré sú označované ako menej efektívne (Kelly et al., 2008; Lazarus, Folkmanová, 1987).

Výskumy poukazujú aj na existenciu rodových rozdielov vo zvládaní, avšak ich výsledky neprinášajú jednotnú odpoveď na otázku, v ktorých stratégiách sú tieto rozdiely prítomné a kto

jednotlivé stratégie využíva častejšie (Kelly et al., 2008; Tamres, Janicki, Helgeson, 2002). Patton a Goddard (2006) a Kelly et al. (2008) zistili u žien častejšie využívanie stratégií zvládania zameraných na emócie a u mužov častejšie využívanie stratégií zvládania zameraných na problém. Tamres et al. (2002) však udávajú, že obe tieto stratégie používajú častejšie ženy. Ashley a Kleinpeter (2002) poukazujú aj na vyššiu tendenciu žien využívať vyhýbavé stratégie zvládania. Výskumné zistenia v tejto oblasti zhodne poukazujú len na sklon žien vyhľadávať v situáciách nadlimitnej záťaže emocionálnu sociálnu podporu (Ficková, 2000; Gurňáková, 2000; Kelly et al., 2008; Tamres et al., 2002).

Cieľom prezentovanej práce bolo preskúmanie rozdielov vo využívaní stratégií zvládania podľa rodu a zamerania ohniska kontroly u stredoškolských študentov. Zaujímalo nás, či budú existovať signifikantné rozdiely vo využívaní stratégií zvládania vzhľadom na rod a ohnisko kontroly u študentov stredných škôl. Predpokladali sme, že vo využívaní stratégií zvládania sa budú štatisticky významne líšiť chlapci a dievčatá, ako aj študenti s interným a externým zameraním ohniska kontroly.

Metóda

Výskumná vzorka pozostávala z 201 študentov 2., 3. a 4. ročníka vybraných príležitostne na Gymnáziu (n = 101, 57 dievčat a 44 chlapcov) a Strednej odbornej škole technickej (n = 100, 50 dievčat a 50 chlapcov) v Michalovciach. Vek študentov sa pohyboval v rozpätí 16-19 rokov, s priemerom 17,65 rokov. Účasť študentov na výskume bola dobrovoľná a počas jeho realizácie bola zabezpečená ich úplná anonymita.

Metodikou Brief COPE pozostávajúcou z 28 položiek sme zisťovali frekvenciu využívania celkovo 14 stratégií zvládania záťažových situácií (ich názvy sú uvedené v tab. 1). Odpovede participanti uvádzali pomocou 4-bodovej Likertovej škály (1 = nikdy sa tak nesprávam, 4 = takmer stále sa tak správam).

Zameranie ohniska kontroly bolo zisťované Rotterovou škálou ohniska kontroly (Rotter, 1966) pozostávajúcou z 29 párov tvrdení. Z každého páru študenti vyberali tvrdenie, s ktorým súhlasili viac.

Výsledky

Pre analýzu rodových rozdielov boli zvolené t-testy pre dva nezávislé výbery. Štatisticky významné výsledky boli zistené v stratégiách odreagovanie sa, využívanie emocionálnej podpory, využívanie inštrumentálnej podpory, behaviorálne vypnutie a prejavovanie emócií (tab. 1). Priemerné hodnoty hrubého skóre, ktoré dosiahli študenti a študentky v týchto piatich stratégiách zvládania sú zobrazené v grafe 1. Každú z nich využívali častejšie dievčatá.

Tabuľka 1.
T-testy rodových rozdielov v jednotlivých stratégiách zvládania

Stratégia zvládania	**t**	**p**
Odreagovanie sa	-2,754	0,006**
Aktívne zvládanie	-1,085	0,279
Popieranie	-1,819	0,07
Užívanie návykových látok	-0,673	0,502
Využívanie emocionálnej podpory	-3,491	0,001**
Využívanie inštrumentálnej podpory	-3,122	0,002**
Behaviorálne vypnutie	-2,027	0,044*
Prejavovanie emócií	-3,438	0,001**
Pozitívna reinterpretácia	-1,043	0,298
Plánovanie	0,448	0,655
Humor	1,168	0,244
Akceptácia	0,015	0,988
Viera	-0,438	0,662
Sebaobviňovanie	-1,534	0,127

Poznámka: * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

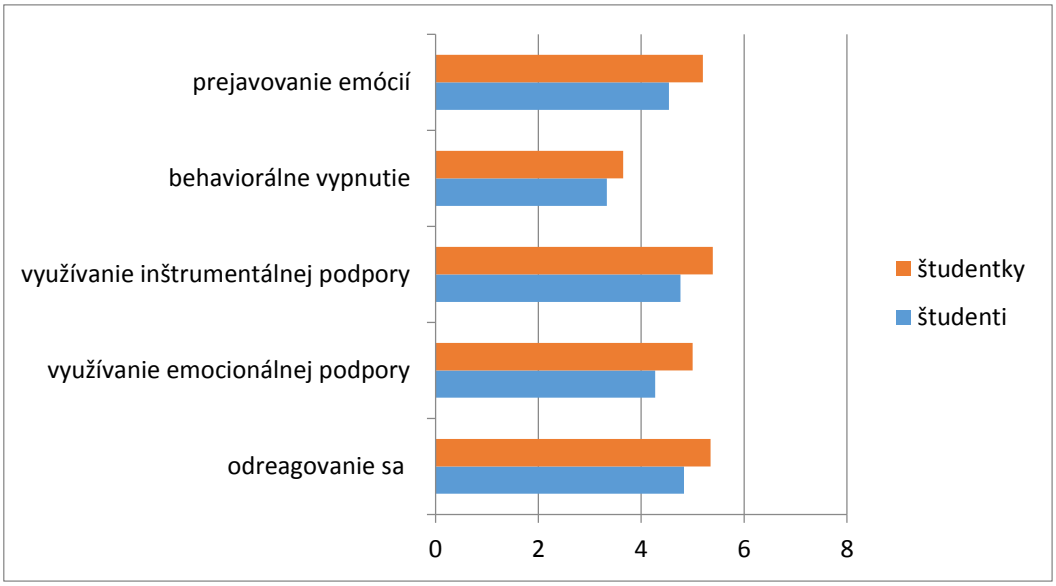

Graf 1. Štatisticky významné rodové rozdiely v stratégiách zvládania (priemery)

V stratégii odreagovanie sa (t = -2,754; p < 0,01) dosiahli študentky priemerné skóre 5,35 a študenti 4,83. V stratégii využívanie emocionálnej podpory (t = -3,491; p < 0,01) mali dievčatá priemerné skóre 5,0 a chlapci 4,27. V stratégii využívanie inštrumentálnej podpory (t = -3,122; p < 0,01) získali dievčatá priemerné skóre 5,39 a chlapci 4,76. V stratégii behaviorálne vypnutie (t = -2,027; p < 0,05) dosiahli študentky priemerné skóre 3,65, študenti 3,33. V stratégii prejavovanie emócií (t = -3,438; p < 0,01) mali dievčatá priemerné skóre 5,2 a chlapci 4,54.

Rozdiely vo využívaní stratégií zvládania podľa ohniska kontroly boli zisťované medzi skupinami študentov s interným (n = 52), nevyhraneným (n = 97) a externým (n = 52) zameraním, vytvorenými podľa kvartilov. Pre štatistickú analýzu bola zvolená ANOVA. Vplyv zamerania ohniska kontroly na využívanie stratégií zvládania sa preukázal pre popieranie (F = 3,767; p < 0,05), využívanie inštrumentálnej podpory (F = 3,506; p < 0,05), využívanie emocionálnej podpory (F = 4,716; p < 0,05), prejavovanie emócií (F = 4,774; p < 0,01) a akceptáciu (F = 3,415; p < 0,05) (tab. 2). Priemerné hodnoty hrubého skóre v týchto piatich stratégiách pre tri porovnávané skupiny zobrazuje graf 2.

Tabuľka 2.
Významnosti rozdielov vo využívaní stratégií zvládania podľa ohniska kontroly

Stratégia zvládania	**F**	**p**
Odreagovanie sa	2,262	0,107
Aktívne zvládanie	1,359	0,259
Popieranie	3,767	0,025*
Užívanie návykových látok	0,481	0,619
Využívanie emocionálnej podpory	4,716	0,010*
Využívanie inštrumentálnej podpory	3,506	0,032*
Behaviorálne vypnutie	0,138	0,871
Prejavovanie emócií	4,774	0,009**
Pozitívna reinterpretácia	1,208	0,301
Plánovanie	0,089	0,915
Humor	0,221	0,802
Akceptácia	3,415	0,035*
Viera	0,807	0,448
Sebaobviňovanie	1,373	0,256

Poznámka: * p < 0,05; ** p< 0,01

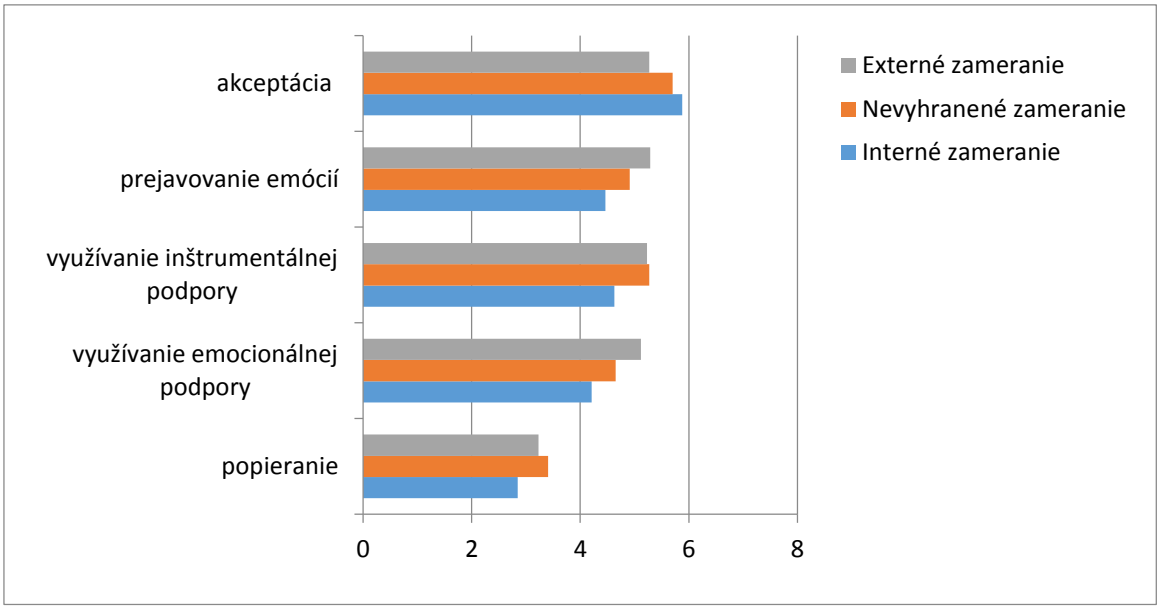

Graf 1. Štatisticky významné rozdiely vo využívaní stratégií zvládania podľa ohniska kontroly (priemery)

Post-hoc testy ukázali, že štatisticky významne sa v stratégiách popieranie (p = 0,025) a využívanie inštrumentálnej podpory (p = 0,043) líšili študenti s interným a nevyhraneným ohniskom kontroly. Študenti s nevyhraneným zameraním dosiahli v oboch stratégiách vyššie priemerné hrubé skóre (3,41 v popieraní a 5,27 vo využívaní inštrumentálnej podpory) než študenti s interným zameraním, ktorí v popieraní dosiahli priemerné skóre 2,85 a vo využívaní inštrumentálnej podpory 4,63.

V stratégiách využívanie emocionálnej podpory (p = 0,01), prejavovanie emócií (p = 0,01) a akceptácia (p = 0,044) sa signifikantne líšili študenti s interným a externým zameraním. Emocionálnu podporu a prejavovanie emócií využívali častejšie študenti s externým ohniskom kontroly (priemerné skóre pre obe stratégie 5,12 a 5,29 v tomto poradí oproti 4,21 a 4,46 u študentov s interným zameraním). Prijatie situácie bolo naopak častejšie u študentov s interným zameraním (priemerné skóre 5,88 oproti 5,27 u študentov s externým ohniskom kontroly).

Diskusia

Príspevok bol venovaný preskúmaniu rozdielov vo využívaní stratégií zvládania podľa rodu a zamerania ohniska kontroly u stredoškolských študentov. Výsledky podporili predpoklady o odlišných stratégiách zvládania využívaných chlapcami a dievčatami, ako aj študentmi s rôznym zameraním ohniska kontroly.

V situáciách záťaže udávali dievčatá častejšie vykonávanie aktivít odvádzajúcich ich pozornosť od stresujúcich podnetov, prejavovanie vlastných nepríjemných pocitov súvisiacich so záťažou, vyhľadávanie emocionálnej podpory a porozumenia od iných, snažili sa viac získať od ostatných pomoc alebo radu, čo ďalej robiť a mali vyššiu tendenciu vzdávať sa v záťažovej situácii. Chlapci žiadnu zo sledovaných stratégií zvládania nevyužívali častejšie ako dievčatá. Výsledky vzťahujúce sa na využívanie stratégií zameraných na emócie u dievčat podporujú poznatky o ich všeobecnej preferencii ženami, keďže toto zistenie je naprieč výskumami homogénne (Ficková, 2000; Gurňáková, 2000; Kelly et al., 2008; Tamres et al., 2002).

Študenti s interným ohniskom kontroly udávali v situáciách záťaže ich častejšiu akceptáciu a menej časté popieranie, prejavovanie emócií, využívanie emocionálnej podpory a využívanie inštrumentálnej podpory než študenti s nevyhraneným a externým zameraním, čo sa dá vysvetliť práve ich sklonom k presvedčeniu o možnosti mať kontrolu aj nad záťažovými situáciami a z neho vyplývajúcej dôvere v ich adaptívne zvládnutie vlastným konaním (Lauer et al., 2008; Weinstein, Quigley, 2006).

Z opačného dôvodu mohli študenti s externým ohniskom kontroly preferovať práve stratégie zamerané na prácu s emóciami než na snahu o zmenu samotnej stresujúcej situácie.

Výsledky sa však dajú zovšeobecniť len s opatrnosťou s ohľadom na spôsob výberu a nižšiu reprezentatívnosť vzorky. Ďalší výskum by sa mohol zamerať napríklad na overenie skúmaných rozdielov aj v iných vekových skupinách.

Literatúra

Ashley, N., & Kleinpeter, C. (2002). Gender differences in coping strategies of spousal dementia caregivers. *Journal of Human Behavior in the Social Environment, 6,* 29-46.

Carver, C.S. (1997). You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioral Medicine, 4,* 92-100.

Elfström, M., & Kreuter, M. (2006). Relationships between locus of control, coping strategies and emotional well-being in persons with spinal cord lesion. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings, 13,* 89-100.

Estrada, L., Dupoux, E., & Wolman, C. (2006). The relationship between locus of control and personal-emotional adjustment and social adjustment to college life in students with and without learning disabilities. *College Student Journal, 40,* 43-54.

Ficková, E. (2000). Preference of coping strategies in relation to hassles. *Studia psychologica, 42,* 203-208.

Gurňáková, J. (2000). Negative self-esteem and preferred coping strategies in Slovak university students. *Studia psychologica, 42,* 75-86.

Kelly, M.M., Tyrka, A.R., Price, L.H., & Carpenter, L.L. (2008). Sex differences in the use of coping strategies: Predictors of anxiety and depressive symptoms. *Depression & Anxiety, 25,* 839-846.

Lauer, S., de Man, A.F., Marquez, S., & Ades, J. (2008). External locus of control, problem-focused coping and attempted suicide. *North American Journal of Psychology, 10,* 625-632.

Lazarus, R.S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.

Lazarus, R.S., & Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality, 1,* 141-169.

Patton, W., & Goddard, R. (2006). Coping with stress in the Australian job network: Gender differences. *Journal of Employment Counseling, 43,* 135-144.

Petrosky, M.J., & Birkimer, J.C. (1991). The relationship among locus of control, coping styles, and psychological symptom reporting. *Journal of Clinical Psychology, 47,* 336-345.

Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and applied, 80,* 1-28.

Tamres, L.K., Janicki, D, & Helgeson, V.S. (2002). Sex differences in coping behavior: A meta-analytic review and an examination of relative coping. *Personality and Social Psychology Review, 6,* 2-30.

Weinstein, S., & Quigley, K. (2006). Locus of control predicts appraisals and cardiovascular reactivity to a novel active coping task. *Journal of Personality, 74,* 911-932.

MOŽNOSTI VYUŽITÍ METOD KOMPUTAČNÍ LINGVISTIKY V PSYCHOLOGII

Dalibor Kučera[1], Jiří Haviger[2]
[1] Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta
[2] Univerzita Hradec Králové, Fakulta informatiky a managementu
✉ dkucera@pf.jcu.cz, jiri.haviger@uhk.cz

Possibilities of Application of Computational Linguistics Methods in Psychology
The paper deals with the use of computational linguistics methods for text analysis and with the applications of its outcomes in psychological disciplines, in particular in psychodiagnostics. The text presents a brief description of psycholinguistics, computational linguistics and quantitative text analysis, followed by an overview of specific tools used for text analysis. Finally, we explore the possibilities for future research in computational linguistics methods and methods of quantitative text analysis, both on a specifically psychological, as well as on a more general scale.
Keywords: psycholinguistics, text, psychodiagnostics, computational linguistics, quantitative text analysis

Úvod do problematiky

Způsob, jakým lidé užívají jazyk, bez ohledu na věcný obsah konkrétního sdělení, je předmětem zájmu mnoha odborníků, ať již z oblasti lingvistiky, filozofie, antropologie či psychologie. Vzhledem k šíři celé problematiky je proto vhodné nejprve definovat oblast, ve které se bude následující text pohybovat, a základní lingvistické pojmy. Za jazyk je označováno sdělování myšlenek a pocitů arbitrárními signály (např. gesty), psanými symboly nebo hlasovými zvuky, vlastní příslušníkům určitého společenství (Koukolík, 2010; Havránek, 1989). Praktickou realizací jazyka (jako systému) je řeč. Ta je tvořena kombinacemi jednotek jazyka (nejčastěji zvukovými) a má lineární povahu (plyne v čase). Je-li jazykem (či řečí) tvořena určitá výpověď, hovoříme o ní jako o textu. Vzhledem k mnoha jedinečným specifikům jazyk umožňuje komunikovat ve více rovinách – nikoliv pouze v rovině sémantické (obsahové), ale také v rovině symbolické či strukturální (při komunikaci je užíváno různých úrovní obsahu) a dynamické (z hlediska změn jazyka) (Clark & Clark, 1977).

Současné přístupy, které se věnují psychologickým aspektům jazyka, označujeme souhrnně pojmem psycholingvistika. Ta se zformovala v 50. letech 20. století jako příhodné spojení lingvistiky (jazykovědy) a psychologie. Psycholingvistika pokrývá velké množství oblastí, např. produkci a recepci řeči, mentální struktury a reprezentace jazykových konstruktů, vztah mezi jazykem a kognitivními procesy, osvojení jazyka, někdy také biologické podklady, vztahující se k jazyku či nonverbální komunikaci (Nebeská, 1992, p. 8). Přestože je psycholingvistika relativně etablovanou vědou a pozornost věnovaná jazyku není zanedbatelná, praktická zjištění o povaze jazyka ve vztahu k psychice člověka nejsou příliš rozsáhlá. Samozřejmě je to způsobeno celou řadou aspektů – jazyk je velmi komplikovanou strukturou s ohromným množstvím proměnných, stylů a jedinečností, které se vztahují ke konkrétní komunikaci a konkrétnímu komunikátorovi (mluvčímu). Právě možnosti jazyka v mezilidské komunikaci zároveň velmi znesnadňují analýzu, která by dokázala postihnout komplexnost jazykového projevu v jeho hloubce a přesahu.

Mezi často užívané nástroje, pokoušející se analyzovat jazyk z hlediska obsahu komunikace, je obsahová analýza. Ta je zaměřena především na explicitní komunikační obsah (resp. produkt komunikace) a může s realizací jazyka pracovat jak s kvalitativně, tak i kvantitativně definovatelným materiálem (Berelson, 1952, p. 18; Ferjenčík, 2000, p. 103). Předmětem zájmu je např. kontext, ve kterém byl jazykový produkt vytvořen, motivace komunikátora (komunikátorů), jeho cíle (explicitní či implicitní) a efekt, který má jeho sdělení na recipienta (příjemce).

S rozvojem nových informačních technologií, zejm. informační konektivity v prostředí internetu, se objevila celá řada výzev, které souvisejí se zpracováním velkého množství textových dat. Na počítačové síti je dostupné neuvěřitelné množství textů z novin, časopisů, osobních stránek a blogů, chatů a sociálních sítí. Ty samozřejmě výzkumníky svádějí k podrobnější analýze, ať již z pohledu obsahových, či formálních kritérií těchto materiálů (Mehl, 2006, p. 153). Právě snaha o zhodnocení textů z pohledu jejich kvantitativního zpracování přivedla do praxe kvantitativní textovou analýzu

(Pennebaker & Stone, 2003, p. 549). Kvantitativní analýza je jakákoliv systematická redukce proudu textu (či symbolů) do souhrnu statisticky zpracovatelných dat, reprezentujících přítomnost, intenzitu či frekvenci pro společenské vědy relevantních textových charakteristik (Shapiro & Markoff, 1997, p. 14). Kvantitativní textová analýza, jako metoda, zároveň úzce souvisí s interdisciplinárním oborem, komputační lingvistikou, zaměřenou obecně na statistické zpracování přirozeného jazyka za pomocí výpočetní techniky, který však (oproti metodě kvantitativní textové analýzy) není vázán jen na společenskovědní disciplíny.

Kvantitativní zpracovávání textu jako psychologické téma

Zhruba od sedmdesátých let dvacátého století zaznamenala komputační lingvistika, potažmo kvantitativní textová analýza, poměrně dynamický rozvoj. Souvisí to především s nárůstem kapacity systémů, které ji mohou účinně provádět – tedy s rozvojem počítačů a automatizovaného software. Neuronové sítě či např. automatická lemmatizace výrazně přispěly k razantnímu zvýšení efektivity analýzy. To přivedlo do výzkumné praxe celou řadu projektů spojených s pokročilejší kvantitativní textovou analýzou – např. General Inquirer či Thematic Content Analysis, tedy systémy hodnotící zejména motivaci komunikátora (Stone et al., 1966; Smith, 1992), Gottschalk-Gleser Method, zaměřenou na textový obraz klinických diagnóz (jako např. anxiety či hostility; Gottschalk et al., 1969), Regressive Imagery Dictionary, věnující se kognitivním procesům, a nověji také systémy zaměřené na celou paletu psychologických fenoménů. Právě tato oblast byla předmětem studia v dlouhé sérii výzkumů uveřejněných americkým psychologem Jamesem W. Pennebakerem, který od devadesátých let vyvíjel a následně výzkumně aplikoval původní software pro analýzu textu, tzv. LIWC (Linguistic Inquiry and Word Count; Pennebaker, 2011). Tento systém nepracoval pouze na úrovni formální kvantifikace jazyka, ale obsahoval i vlastní slovník, sloužící k (byť omezené) charakterizaci sémantické stránky textu. Díky ohromnému množství textových dat, která programem zpracoval, a doplňujícím psychometrickým datům, se postupně začala objevovat cesta k psychologické interpretaci výsledků analýzy i k tomu, aby se mezi získanými daty identifikovaly skutečně důležité a perspektivní informace. Za psychologicky a sociálně klíčový faktor textu nakonec Pennebaker prohlásil formální parametry texty a od na význam zaměřené analýzy téměř opustil (tamtéž). Formálními parametry textu jsou zde označovány především nesémantické rysy textu, založené na stanovení gramatické kategorie slov a jejich kvantity. Je pozoruhodné, že podle těchto kritérií se jako nejperspektivnější ukázala slova, která byla v předchozích výzkumech bez nadsázky zanedbávána (dostávalo se jim např. označení "junk words" – odpadová slova), konkrétně neplnovýznamové slovní druhy jakými jsou zájmena, předložky, členy, spojky a slova víceméně pouze doplňující větnou syntax (např. spony u sloves), označovaná jako **funkční slova** (Chung & Pennebaker, 2007, p. 347). Tyto druhy jsou jen minimálně spojeny s věcným obsahem promluvy a lidé se jim učí nejpozději (z hlediska ontogeneze jedince). Dle Pennebakera (Pennebaker, 2011) však mají tato slova implicitní sociální a psychologický význam.

Osobnostní charakteristiky a formální parametry textu

Už v práci Fillmora Sanforda (1942) můžeme nalézt tezi, že verbální projevy jsou velmi silným markerem osobnostních rysů. Mnoho dalších výzkumníků tuto myšlenku následovalo, např. Scherer (1979) či Weintraub (1989), a pokoušeli se najít ty charakteristiky rukopisu, které by bylo možné vztáhnout ke specifickým charakteristikám osobnosti komunikátora. V tomto směru byla následně identifikována celá řada klíčových poznatků.

Velmi často uváděnou prací je v tomto ohledu opět studie Pennebakera a Kinga (1999), užívající k porovnání s textem (resp. jeho formálními parametry) tradiční Big Five osobnostní dotazníky. Zde autoři zjistili mírný, avšak prokazatelný efekt osobnostních rysů na volbu slov. Např. neuroticismus byl charakterizován častějším užíváním 1. osoby a slov se sémantickým nábojem emočně negativním (Pennebaker & Stone, 2003). Další zajímavou práci představil Knapp et al. (1974), která poukázala na to, že se lidé, kteří vědomě lžou, vyhýbají slovům vyjadřující vlastnictví. Užívají také výrazně méně slov v 1. osobě singuláru a neužívají slova spojená s "nezahrnujícími charakteristikami" (např. "ale", "kromě", "bez" či "vyjma"). Velký důraz byl kladen také na hledání rysů deprese a anxiety ve formálním obrazu textu, kdy např. Rude et al. (2004) nalezli souvztažnost mezi vyšší mírou deprese a

užíváním slova "já" (anglicky "I"; tj. zájmena v 1. osobě singuláru), a naopak výrazně menší výskyt zájmen 2. a 3. osoby. Je zajímavé, že jiná zájmena 1. osoby singuláru (anglicky "me", "my" a"mine") tuto souvztažnost neprokázaly. Jako poslední příklad tohoto typu výzkumů je možné uvést studii Ickese at al. (1986), kteří opět nalezli velký potenciál v kvantifikaci a klasifikaci zájmen při hodnocení míry sebe-monitoringu (zaměřenosti na projevy vlastní osoby, resp. na své chování), kdy jsou výrazně častěji užívána zájmena v 2. a 3. osobě. Jak uvádí Pennebaker, zájmena jsou zřejmě nejvýznamnějšími markery odlišení sebe od skupinové identity a zároveň zásadní referencí o vztahu komunikátora k jeho okolí (Pennebaker, 2003).

Závěr a diskuse

Moderní dobu je možné bezpochyby charakterizovat jako informační věk. Výměna dat, zejm. v rovině mezilidské komunikace, je kvantitativně neuvěřitelně rozsáhlá a analýza její verbalizované či symbolizované podoby přináší velké výzvy k dalšímu studiu nejen v oblasti společenských věd. V tomto směru se tedy pro psychologii, resp. psycholingvistiku, otevírají velké možnosti k dalšímu výzkumu. Tento text pochopitelně nemůže postihnout všechny možnosti užití výpočetních kapacit k analýze textu (nebyl zmíněn např. perspektivní obor vytvářející sémantické či formální mapy komunikace apod.), pokusil se však nastínit současnou situaci na poli kvantitativní textové analýzy, konkrétně analýzy formálních parametrů textu. Mezi nejpodstatnější takové parametry je možné zahrnout zejména kvantitu slov a symbolů v textu, morfologické kategorie či kvantifikovatelné syntaktické charakteristiky textu (např. pořadí slov). Je pravděpodobné, že k tomuto výčtu v budoucnu přibudou další významné parametry a že se proces textové analýzy posune na jinou úroveň, např. v návaznosti na rozvoj výpočetních systémů a modelů zpracování dat. Je však možné tvrdit, že už současný stav poznání v oboru přináší mnoho informací o tom, jakým způsobem lidé komunikují, i celou paletu strategií, kterými je možné tuto formální podobu zachytit. Nyní už záleží jen na konkrétních výzkumnících, jakým způsobem bude s těmito informacemi, mechanismy i samotným potenciálem metody kvantitativní textové analýzy naloženo.

Literatura

Berelson, B. (1952). Content analysis in communication research. Illinois: Free Press.

Clark, H. H., & Clark, E. V. (1977). Psychology and language. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Ferjenčík, J. (2000). Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši. Praha: Portál.

Havránek, B. (1989). Slovník spisovného jazyka českého (2. vyd.). Praha: Academia.

Chung, C.K., & Pennebaker, J.W. (2007). The psychological function of function words. In K. Fiedler (Ed.), Social communication: Frontiers of social psychology. NY: Psychology Press, pp. 343-359.

Koukolík, F. (2010). Neuronální koreláty lidství. Praha: Galén.

Mehl, M.R. (2006). Quantitative text analysis. In: M. Eid & E. Diener, Handbook of multimethod measurement in psychology. Washington: American Psychological Association, pp. 141-156.

Nebeská, I. (1992). Úvod do psycholingvistiky. Praha: H&H.

Pennebaker, J.W. (2003). The social, linguistic, and health consequences of emotional disclosure. In J. Suls (Ed.), Social psychological foundations of health and illness. Malden, MA: Blackwell Publ., pp. 288-313.

Pennebaker, J.W. (2011). The secret life of pronouns. New Scientist, 3, 2011, pp. 50-53.

Pennebaker, J.W., & Stone, L.D. (2003). Words of wisdom: Language use over the lifespan. Journal of Personality and Social Psychology, 85, pp. 291-301.

Rude, S.S., Gortner, E.M., & Pennebaker, J.W. (2004). Language use of depressed and depression - vulnerable college students. Cognition and Emotion, 18, pp. 1121-1133.

Sanford, F.H. (1942). Speech and personality. Psychological Bulletin, 39, pp. 811-845.

Shapiro, G., & Markoff, J. (1997). A Matter of Definition. In C. W. Roberts (Ed.), Text Analysis for the Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts. Mahwah: Lawrence Erlbaum Assoc.

Stiles, W. B. (1992). Describing talk: A taxonomy of verbal response modes. Newbury Park: Sage Publications.

KVALITA VZŤAHU A ZÁVÄZOK U MANŽELOV A KOHABITUJÚCICH

Viera Lehotská
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice
✉ lehotska@saske.sk

The quality of relationship and commitment in married and cohabiters

In this study we compare married and cohabiting couples in quality of relationship and commitment. Studies mention the difference between quality of relationship between married and cohabiting couples. Married perceive their relationship as better than cohabiting couples. But when we compared the group of married and the group of cohabitants who have plans to marry from our sample, these groups did not significantly differ in their perceived quality of relationship. Our findings suggest that cohabitants are not homogenous group and that there are several types of cohabitants. Some types of them do not differ from married in their quality of relationship. Our statements were supported also by results of comparing cohabitants and married in their commitment to relationship/to partner.

Keywords: cohabitation, marriage, relationship quality, commitment

Úvod

V našej štúdii porovnávame kvalitu vzťahu a záväzok manželov a kohabitujúcich. Kohabitácia je partnerské spolužitie podobné manželstvu. Kohabitujúci partneri však neuzavreli manželstvo, žijú v akomsi neformálnom manželstve (Buzássyová, Jarošová, 2011). To, aby partneri vnímali, že ich vzťah je kvalitný, súvisí s viacerými premennými. Pocit vzájomnej lásky je iste jeden z najdôležitejších charakteristík kvalitného vzťahu. Pre vzťah je prospešná vzájomná komunikácia (riešenie konfliktov, zdieľanie dôverných informácií, komunikovanie potrieb). Vysoká miera konfliktu a negatívnych emócií a taktiež rozpor medzi túžbou odísť alebo ostať v danom vzťahu môže negatívne vplývať na vzťah (Braiker, Kelley, 1979).

S kvalitou vzťahu úzko súvisí záväzok voči partnerovi a vzťahu. Model investovania (Rusbult, 1983, Rusbult, Martz, Agnew, 1998) nazerá na záväzok ako na prepojenie viacerých premenných. Záväzok bude silnejší, čím bude silnejšia vzájomná závislosť partnerov. Závislosť je určená troma premennými. Partneri sú závislejší na vzťahu, čím sú so vzťahom spokojnejší, čím majú menej kvalitné alternatívy k vzťahu (do akej miery majú partneri možnosť byť spokojní mimo súčasného vzťahu, čiže vo vzťahu s iným človekom) a čím viac do vzťahu investovali. Môže sa však stať, že partneri nie sú vo vzťahu spokojní, ale vzťah predsa pretrváva. Napriek nízkej spokojnosti so vzťahom môže byť kvalita alternatív k súčasnému vzťahu veľmi nízka alebo majú partneri pocit, že do vzťahu už veľa vložili.

Aj keď kohabitácia nesie znaky podobné manželstvu, niektorí výskumníci zistili medzi nimi signifikantné rozdiely v kvalite vzťahu či v záväzku. Avšak neexistuje ani jednoznačná rozdielnosť manželov a kohabitujúcich. Na kvalitu partnerského spolužitia manželov a kohabitujúcich sa nemôžeme pozerať zovšeobecňujúcim pohľadom, ale mali by sme brať do úvahy napr. nehomogenitu skupiny kohabitujúcich, charakteristiky partnerského vzťahu (Brown, Booth, 1996, Stanley, Whitton, Markman, 2004, Vaculík, Jedrzejczyková, 2009, Willetts, 2006).

Našim cieľom je zistiť, či existujú rozdiely medzi manželmi a kohabitujúcimi a kohabitujúcimi navzájom vo vnímanej kvalite vzťahu a záväzku.

Vzorka

Našimi respondentmi boli mladí manželia a kohabitujúci zo Slovenska (Tab. 1). Kohabitujúcich sme rozdelili na dve skupiny. Prvú skupinu tvoria kohabitujúci s plánmi vziať sa. Do druhej skupiny sme kvôli nízkemu počtu kohabitujúcich bez plánov vziať sa (N = 8) chceli zaradiť aj tých, ktorí si nie sú istí, či sa chcú alebo nechcú vziať (N = 26). Mohli sme ich zlúčiť na základe neparametrického porovnania skóre, ktoré dosiahli v škálach zisťujúcich kvalitu vzťahu a záväzok. Mann-Whitneyho U-test nepreukázal štatisticky významné rozdiely.

Tabuľka 1.
Popis vzorky

Skupiny respondentov	Počet respondentov	Priemerný vek v rokoch	SD	ANOVA		Priemerná dĺžka vzťahu v mesiacoch	SD	ANOVA	
				MS	F			MS	F
Manž	52	28,06	3,256	39,616	4,333 ***	58,16	25,405	5190,297	8,923 *
Kohab 1	70	27,07	2,463			40,84	25,257		
Kohab 2	34	26,12	3,650			33,07	20,264		

Poznámka. *Manž = manželia; Kohab 1 = kohabitujúci s plánmi vziať sa; Kohab 2 = druhá skupina kohabitujúcich (kohabitujúci bez plánov vziať sa a tí, ktorí nevedia, či sa chcú alebo nechcú vziať);* *** $p < 0,001$; * $p < 0,05$;

Post hoc testy preukázali signifikantný rozdiel vo veku iba medzi manželmi, vystupujú ako starší, a druhou skupinou kohabitujúcich (MD = 1,940; SE = 0,667; $p < 0,05$). Vzťah manželov je v priemere signifikantne dlhší ako vzťah kohabitujúcich s plánmi vziať sa (MD = 17,313; SE = 5,439; $p < 0,01$) a taktiež ako druhej skupiny kohabitujúcich (MD = 25,087; SE = 6,183; $p < 0,001$).

Metóda

Zber dát prebehol metódou snehovej gule na sociálnej sieti (Facebook) elektronickou formou dotazníka, ktorý sme posielali aj elektronickou poštou. Dotazník je uložený na internete a respondentom sa zobrazí po kliknutí na jeho odkaz. Respondentov sme rozdelili do 3 skupín podľa toho, ako odpovedali na otázku o ich súčasnom partnerskom vzťahu (manželia; nie sme zosobášení, ale žijeme spolu v jednej domácnosti) a podľa toho, ako kohabitujúci odpovedali na otázku, či majú plány vziať sa so súčasným partnerom (áno; nie; neviem). Kvalitu vzťahu sme zisťovali pomocou škály vytvorenej na základe dotazníka Relationship Questionnaire (Braiker, Kelley, 1979). Nami upravená metodika má 17 otázok a 4 škály zisťujúce: vzájomnú lásku partnerov (Cronbachova α = 0,74), mieru konfliktu (Cronb. α = 0,78), pocity ambivalencie týkajúce sa vzťahu (Cronb. α = 0,81) a udržiavanie vzťahu pomocou komunikácie (Cronb. α = 0,65). Respondenti odpovedali na 5-bodovej škále od 1 (vôbec nesúhlasím) po 5 (úplne súhlasím). Na zisťovanie záväzku sme vytvorili škálu inšpirovanú Škálou modelu investovania (Investment Model Scale) (Rusbult, Martz, Agnew, 1998). Nami upravená škála má 16 otázok a 4 subškály zisťujúce: mieru spokojnosti so vzťahom (Cronbachova α = 0,78), kvalitu alternatív (Cronb. α = 0,71), mieru investovania do vzťahu (Cronb. α = 0,68) a záväzok (Cronb. α = 0,71). Respondenti odpovedali na 5-bodovej škále od 1 (vôbec nesúhlasím) po 5 (úplne súhlasím).

Výsledky

Pomocou analýzy rozptylu a post hoc testov sme zistili niektoré štatisticky významné rozdiely medzi troma skupinami respondentov: 1. manželmi, 2. kohabitujúcimi s plánmi vziať sa a 3. druhou skupinou kohabitujúcich. V celkovom skóre kvality vzťahu (F = 1,504; MS = 0,121; $p > 0,05$) ani v celkovom skóre záväzku (F = 3,71; MS = 0,369; $p > 0,05$) sme prostredníctvom analýzy rozptylu nezistili signifikantné rozdiely medzi troma skupinami respondentov. Viacvchodná analýza rozptylu medzi troma skupinami respondentov v priemerných skóre subškál zisťujúcich kvalitu vzťahu a záväzok preukázala niekoľko štatisticky významných rozdielov (Tab. 2). Signifikantný rozdiel sme zistili v kvalite vzťahu v subškále láska a ambivalencia a v škále záväzku v subškálach kvalita alternatív a záväzok.

Tabuľka 2.
Porovnanie troch skupín respondentov v subškálach zisťujúcich kvalitu vzťahu a záväzok

škála	subškála	manželia		kohabitujúci s plánmi vziať sa		druhá skupina kohabitujúcich		ANOVA	
		M	SD	M	SD	M	SD	F	MS
Kvalita vzťahu	láska	4,62	0,410	4,66	0,351	4,25	0,697	8,077 ***	1,702
	konflikt	2,27	0,740	2,03	0,588	2,28	0,881	1,968	0,977
	ambivalencia	1,29	0,442	1,31	0,373	1,68	0,966	4,974 **	1,577
	udržiavanie	3,91	0,474	3,71	0,642	3,54	0,909	2,744	1,196
Záväzok	spokojnosť	4,32	0,479	4,39	0,487	4,08	0,951	2,412	0,891
	kvalita alternatív	2,31	0,676	2,43	0,767	2,87	0,758	5,064 **	2,751
	investovanie do vzťahu	4,01	0,621	4,04	0,644	3,74	0,726	2,121	0,908
	záväzok	4,61	0,350	4,57	0,415	4,08	0,784	11,096 ***	2,726

Poznámka. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Tabuľka 3.
Signifikantné rozdiely post hoc (Hochberg) porovnaní medzi troma skupinami respondentov v subškálach zisťujúcich kvalitu vzťahu a záväzok

Škála	Subškála	Porovnávané skupiny		Priemerný rozdiel	SE
Kvalita vzťahu	láska	Manž.	Kohab. 1	- 0,044	0,091
			Kohab. 2	0,369 **	0,113
		Kohab. 1	Kohab. 2	0,413 ***	0,106
	ambivalencia	Manž.	Kohab. 1	- 0,02	0,112
			Kohab. 2	- 0,40 *	0,139
		Kohab. 1	Kohab. 2	- 0,37 *	0,130
Záväzok	kvalita alternatív	Manž.	Kohab. 1	- 0,12	0,147
			Kohab. 2	- 0,56 **	0,182
		Kohab. 1	Kohab. 2	- 0,44 *	0,170
	záväzok	Manž.	Kohab. 1	0,04	0,099
			Kohab. 2	0,52 ***	0,122
		Kohab. 1	Kohab. 2	0,49 ***	0,114

Poznámka. Manž. = manželia; Kohab. 1 = kohabitujúci s plánmi vziať sa; Kohab. 2 = druhá skupina kohabitujúcich; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Všetky signifikantné rozdiely (Tab. 3) sú buď medzi manželmi a druhou skupinou kohabitujúcich, alebo medzi dvoma skupinami kohabitujúcich. Zdá sa, že kohabitujúci s plánmi vziať sa sú podobnou skupinou ako manželia v rámci toho, ako vnímajú kvalitu svojho vzťahu a aký pociťujú záväzok. Plány vziať sa sú zrejme tým, čo narúša homogenitu skupiny kohabitujúcich. Subškály dotazníka zisťujúceho kvalitu vzťahu naznačujú, že rovnako manželia ako aj kohabitujúci s plánmi vziať sa pociťujú viac lásky k svojim partnerom ako druhá skupina kohabitujúcich. Podobne menej ambivalencie vo vzťahu prežívajú manželia a prvá skupina kohabitujúcich. Analýza subškál dotazníka zisťujúceho záväzok podáva dôkaz o tom, že respondenti z druhej skupiny kohabitujúcich najviac v porovnaní s manželmi a kohabitujúcimi s plánmi vziať sa vnímajú, že ich okolie im ponúka dobré alternatívy k ich súčasnému vzťahu. Manželia a taktiež kohabitujúci s plánmi vziať sa pociťujú silnejší záväzok ako druhá skupina kohabitujúcich (subškála zisťujúca záväzok).

Ako sme spomenuli v popise vzorky, manželia sa líšili od druhej skupiny kohabitujúcich v dĺžke vzťahu. Je preto možné, že nie typ vzťahu, resp. plány vziať sa sú dôležitejšie pri rozdieloch v kvalite vzťahu a záväzku, ale že rozhodujúca je dĺžka vzťahu. Koreláciou medzi dĺžkou vzťahu a subškálami kvality vzťahu a záväzku a taktiež celkovým skóre škály kvality vzťahu a záväzku sme zistili, že

neexistuje signifikantný vzťah medzi danými premennými. Keď sme však vzorku respondentov rozdelili do troch skupín (viď napr. Tab. 1), zistili sme, že signifikante negatívne korelovalo iba celkové hrubé skóre záväzku u manželov s dĺžkou vzťahu (r = - 0,386; p = 0,047). Čím dlhšie sú manželia spolu, tým slabší záväzok pociťujú voči vzťahu a partnerovi, vychádzajúc z celkového skóre dotazníka na zisťovanie záväzku.

Diskusia

Cieľom našej práce bolo skúmať rozdiely medzi manželmi a kohabitujúcimi, pričom sme pracovali s dvoma skupinami kohabitujúcich. Zdá sa, že plány vziať sa hrajú rolu pri vnímaní kvality vzťahu a záväzku u mladých kohabitujúcich na Slovensku. Je možné, že nie manželstvo samo, ale práve plány vziať sa zvyšujú pocity lásky k partnerovi (Brown, 2004).

Z odpovedí respondentov o tom, ako vnímajú kvalitu svojho vzťahu sme zistili, že mladí manželia a kohabitujúci s plánmi vziať sa pociťovali voči svojim partnerom viac lásky než druhá skupina kohabitujúcich. Presne naopak je to s pocitmi neistoty a ambivalencie voči vzťahu. Možno práve absencia plánov vziať sa u kohabitujúcich z druhej skupiny odráža ich neistotu. Podobne Brownová a Booth (1996) zistili, že manželia a kohabitujúci s plánmi vziať sa sa nelíšia v kvalite vzťahu.

Kohabitujúci s plánmi vziať sa v našej vzorke sa viac podobajú manželom ako kohabitujúcim z druhej skupiny, lebo medzi manželmi a kohabitujúcimi s plánmi vziať sa sme nezaznamenali štatisticky významný rozdiel. Dodatočnou analýzou sme zistili, že manželia s narastajúcou dĺžkou vzťahu pociťujú slabší záväzok voči svojmu partnerovi alebo voči vzťahu, keď berieme do úvahy celkové skóre dotazníka zisťujúceho záväzok. Neplatí to však pre kvalitu vzťahu. Môžeme sa domnievať, že kohabitujúci partneri, či už majú alebo nemajú plány vziať sa, spolu nie sú dosť dlho na to, aby sa na ich záväzku alebo kvalite vzťahu odzrkadlila jeho dĺžka. Brownová (2003) zistila, že dĺžka vzťahu u kohabitujúcich partnerov s plánmi vziať sa vplýva negatívne na množstvo ich interakcií a na ich pocit šťastia vo vzťahu. Podobný vplyv nebol zaznamenaný u kohabitujúcich bez plánov vziať sa. Dĺžka vzťahu negatívne vplývala na vzájomnú interakciu aj medzi manželmi. Kohabitujúci z druhej skupiny sa vyznačujú vyšším skóre v subškále zisťujúcej kvalitu alternatív k vzťahu/partnerovi než manželia a kohabitujúci s plánmi vziať sa. Uspokojenie potrieb mimo súčasného vzťahu môže súvisieť aj s pocitmi neistoty voči súčasnému vzťahu a partnerovi.

Skupiny respondentov sa nelíšia v miere konfliktu ani v udržiavaní vzťahu prostredníctvom komunikácie. K porovnateľným záverom v súvislosti s konfliktom vo vzťahu dospeli aj Stanley a kol. (2004), keď zisťovali mieru negatívnych interakcií medzi manželmi, a nezasnúbenými kohabitujúcimi a medzi zasnúbenými a nezasnúbenými kohabitujúcimi. Willets (2006) nezaznamenal signifikantné rozdiely v miere konfliktu medzi dlhodobými kohabitujúcimi a manželmi. Respondenti sa nelíšili vo vnímaní spokojnosti so vzťahom a mierou investícií do vzťahu. Domnievame sa, že partneri spolu nie sú spolu tak dlho, aby sa znižovala ich miera vzájomnej komunikácie alebo znižovala spokojnosť so vzťahom. Stanley a kol. (2004) naopak zistili, že manželia aj zasnúbení kohabitujúci sú spokojnejší so vzťahom ako nezasnúbení kohabitujúci.

Na závery našej práce je potrebné nazerať so súčasným prihliadnutím na malý počet respondentov a na to, že sa jedná len o mladých dospelých. Nie je preto možné aplikovať naše výsledky na všetkých kohabitujúcich alebo manželov. Respondenti nie sú rovnomerne rozdelení podľa sociodemografických premenných ako je napr. miesto bydliska alebo vzdelanie. Pravdivosť odpovedí respondentov by malo podporiť to, že hoci bol dotazník administrovaný cez elektronickú poštu a sociálnu sieť Facebook, bol administrovaný priateľom a známym.

Literatúra

Braiker, H. B., & Kelley, H. H. (1979). Conflict in the development of close relationships. In R. L. Burgess, & T. L. Huston (Eds.), Social exchange in developing relationships (pp. 71-90). New York: Academic.

Brown, S. L. (2003). Relationship Quality Dynamics of Cohabiting Unions. Journal of Family Issues, 24, 583-601.

Brown, S. L. (2004). Moving from cohabitation to marriage: effects on relationship quality. Social Science Research, 33, 1–19.

Brown, S. L., & Booth, A. (1996). Cohabitation Versus Marriage: A Comparison of Relationship Quality. Journal of Marriage and Family, 58, 3, 668-678.

Buzássyová, K., & Jarošová, A. (2011). Slovník súčasného slovenského jazyka (H - L). Bratislava: Veda.

Rusbult, C. E. (1983). A Longitudinal Test of the Investment Model: The Development (and Deterioration) of Satisfaction and Commitment in Heterosexual Involvements. Journal of Personality and Social Psychology, 45, 1, 101-117.

Rusbult, C. E., Martz, J. M., & Agnew, CH. R. (1998). The Investment Model Scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. Personal Relationships, 5, 357-391.

Stack, S., & Eshleman, J. R. (1998). Marital Status and Happiness: A 17-Nation Study. Journal of Marriage and Family, 60, 2, 527-536.

Stanley, S. M., Whitton, S. W., & Markman, H. J. (2004). Maybe I Do. Interpersonal Commitment and Premarital or Nonmarital Cohabitation. Journal of Family Issues, 25, 4, 496-519.

Vaculík, M., & Jedrzejczyková, V. (2009). Commitment in Unmarried Cohabitation. Studia Psychologica, 51, 1, 101-117.

Willetts, M. C. (2006). Union Quality Comparisons Between Long-Term Heterosexual Cohabitation and Legal Marriage. Journal of Family Issues, 27, 1, 110-127.

SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION, DIALEKTICKÉ MYŠLENÍ A SOCIÁLNÍ PROJEKCE DO PREZIDENTSKÝCH KANDIDÁTŮ NA TAIWANU, V KOREJI A V ČESKÉ REPUBLICE

Vaclav Linkov[1], Beom-Jun Kim[2], I-Ching Lee[1]

[1] National Chengchi University

[2] Kyonggi University

✉ linkov@email.cz, bjkim@kyonggi.ac.kr, iclee@nccu.edu.tw

Social dominance orientation, dialectical thinking, and social projection into presidential candidates in Taiwan, Korea, and the Czech Republic

Subjects in Taiwan, Korea, and the Czech Republic filled dialectical self (DSS) and social dominance orientation (SDO) scales and rated Big Five personality of self and two candidates with highest voting preferences in opinion polls during the six weeks before Taiwanese 2012, Korean 2012, and Czech 2013 presidential election. Distances between subject's personality profile and profiles of both candidates as well as distance between profiles of both candidates were correlated with SDO and DSS. DSS was found to be related to perceived similarity between both candidates and between self and unpreferred candidate in Taiwan. SDO was found to be related to perceived similarity of both candidates in all three cultures. This tendency was due to the SDO's relation with "worse" perception of preferred and "better" perception of unpreferred candidate.

Keywords: Social projection, dialectical self, social dominance orientation, Big Five.

Introduction: Social projection into political candidates

Social projection is tendency to expect similarity between oneself and others. Social projection has been found in many contexts. For example, people in psychotherapy tend to assign their own characteristics to the therapist (Kivlighan, Marsh-Angelone, & Angelone, 1994). In another study, Selfhout, Denissen, Branje and Meeus (2009) found that people rate personality of more close friends as more similar to their own as compared to their rating of personality of less close friends. In this text we focus on people's tendency to see preferred and unpreferred presidential candidates as similar or dissimilar with them and to see different presidential candidates as similar with each other.

Projection processes in perception of political leaders were subject of several published studies. Castelli, Arcuri and Carraro (2009) asked sample of Italian voters about their opinion about the month, where politicians from right and left wing coalition were born. Subjects tend to perceive politicians from coalition which they prefer to be more likely born at the same month as subjects themselves (as compared to politicians from the second coalition). Projection processes apply also when rating of politicians personalities. Caprara, Vecchione, Barbaranelli, and Fraley (2007) asked voters to rate personalities of both Italian coalitions leaders. People preferring one coalition tended to perceive personality of that coalition leader as more similar to their own personality than personality of the second coalition leader. In studies 2 and 3 Caprara et al. (2007) showed the same pattern for American voters – those preferring Kerry in 2004 presidential elections perceive their personality as more similar to Kerry than to Bush, while for those preferring Bush the opposite was true.

Characteristics of people prone to social projection

Tendency to perceive others as similar could be connected with certain personality characteristics. Human and Biesanz (2011) found, that general tendency of people to assume strangers to be similar to themselves in Big Five traits is connected with higher self-esteem, well-being, mastery, autonomy, self-acceptance and having purpose in life and positive relationships with others. Predictors of people's tendency to assume politicians as being similar to oneself and being alike one another have not been researched yet. We examine some potential predictors in this article. We checked if dialectical thinking (DT) and Social Dominance Oientation (SDO) affect assumed similarity between self and preferred or unpreferred politician and assumed similarity between both politicians.

"Dialectical thinking" is tendency to think about things in mutually contradictory terms. Ma-Kellams, Spencer-Rodgers and Peng (2011) found, that people with higher amount of DT has more

critical opinion about their family members. We may expect that people with higher DT will have also more critical opinion about politicians, which may affect their perception of closeness with politicians.

SDO (Pratto, Sidanius, Stallworth & Malle, 1994) is related to people's tendency to think, that some groups should dominate to other groups. People high in SDO favor hierarchy-enhancing ideologies, while people low in SDO favor hierarchy-attenuating ideologies and policies. People with higher SDO could be more identified with their leader, therefore they may perceive their preferred politicians as being more similar to them.

Method

Sample

Taiwan: 135 participants. 74 subjects were women and 61 men, mean age of subjects was 26.4 years (SD = 6.5).

Korea: 34 subjects were acquired through internet. Participants were 25 women and 9 men.

Czech Republic: 129 subjects were sampled through internet, 81 were men and 48 women.

Measures

Ten Item Personality Inventory (TIPI). Chinese version of Gosling, Rentfrow and Swann (2003) 10-item TIPI written in simplified Chinese characters was changed into traditional characters used at Taiwan. Extraversion, Agreeableness, Conscientiousness, Emotional Stability and Openness Alphas in Taiwan were respectively 0.54, -0.22, 0.68, 0.43 and 0.49.

Big Five Inventory – 10 (BFI-10). BFI-10 is 10-item inventory measuring Big Five. Cronbach alphas were 0.82, -0.27, 0.41, 0.63 and 0.53 in Korea, and 0.49, 0.15, 0.36, 0.67 and 0.26 in the Czech Republic.

Dialectical self scale (DSS). Spencer-Rodgers' et al. Dialectical Self Scale (Spencer-Rodgers, Srivastava, Boucher, English, Paletz, & Peng, 2010) measures proneness for DT about oneself. DSS had alpha 0.67 in Taiwan, 0.86 in Korea and 0.84 in the Czech Republic.

Social Dominance Orientation. SDO is 16-item scale developed by Pratto, Sidanius, Stallworth and Malle (1994). Alphas were 0.65 in Taiwan, 0.86 in Korea and 0.83 in the Czech Republic.

Procedure

As targets in this study we selected two main presidential candidates (according to opinion polls) in 2012 election in Taiwan, 2012 election in Korea, and 2013 election in the Czech Republic. In all three countries, subjects who were citizens with right to vote filled questionnaires in about six weeks before the election date. Taiwanese candidates were 馬英九 (Ma Ying-Jiu) and蔡英文 (Tsai Ying-Wen). Korean presidential candidates were 박근혜 (Park Geun-Hye) and 문재인 (Mun Jae-In). Czech presidential candidates were Miloš Zeman and Jan Fischer.

Participants were first asked, whom from two main presidential candidates they prefer more. Taiwanese participants filled paper questionnaire, Korean and Czech subjects filled online questionnaire on Google documents. In Taiwan, subjects first filled TIPI about themselves and both candidates. Korean and Czech subjects first filled BFI-10 about themselves and both candidates. Finally all subjects filled SDO and DSS. All items were 7-point Likert scales.

Results

Using five ratings Big Five dimensions of preferred politician's personality and self we computed three indexes of dissimilarities between perceived personality of preferred politician and rating of personality of subject himself or herself D and D^2 introduced by Cronbach and Gleser (1953) and $|D|$ discussed by Edwards (1994). All three indexes are based on absolute differences between scores in concrete dimensions. The higher value of index, the larger difference between both personality profiles. Finally we computed these three indexes also for dissimilarity between ratings of personality

of second (non preferred) politician and self ratings and dissimilarity between ratings of both politicians. Correlations with SDO and DSS are in Table 1.

DSS was found related with higher perceived similarity with unpreferred candidate and higher perceived similarity between both candidates in Taiwan, however it was not related to any personality profile differences in Korea and the Czech Republic.

SDO was related with perceived similarity between both candidates in Taiwan and the Czech Republic, close to significance was this correlation for the D^2 measure also in Korea. SDO was found to be related also with perceived similarity between self and unpreferred candidate in Korean and Czech samples, but not in Taiwanese sample.

Table 1.
Pearson correlations between dissimilarity of personality profiles and DSS and SDO

		Taiwan 01/2012		Korea 12/2012		Czech Republic 01/2013	
		DSS	SDO	DSS	SDO	DSS	SDO
Dissimilarity between self and preferred candidate	D^2	.09	-.08	.02	-.03	.01	-.05
	D	.13	-.10	-.05	-.05	.01	-.06
	$\|D\|$	.11	-.12	.07	-.06	.04	-.04
Dissimilarity – self and unpreferred candidate	D^2	-.28**	-.14	-.06	-.33	-.13	-.22*
	D	-.25**	-.13	-.07	-.39*	-.13	-.24**
	$\|D\|$	-.25**	-.11	-.06	-.36*	-.11	-.23**
Dissimilarity between candidates	D^2	-.20*	-.26**	.15	-.33	-.08	-.27**
	D	-.16	-.32**	.09	-.21	-.09	-.26**
	$\|D\|$	-.17	-.29**	.16	-.24	-.05	-.25**

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed); ** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Discussion and Conclusion

DT was not related to higher dissimilarity between perceived personality of self and preferred politician. However, it was related to lesser perceived dissimilarity between personality of self and non preferred politician and personality of both politicians. Because non preferred politician was perceived as less social desirable than both self and preferred politician (data are not provided here due to the space issues), this is because people with higher amount of DT rate themselves more negatively and non preferred politician more positively. However, this connection has not been found in Korean and Czech sample.

SDO was also related to higher perceived dissimilarity between both politicians and this connection was found in all three cultures. In Korean and Czech sample, there was found also connection between SDO and perceived similarity of non preferred politician and self. These results could be explained by tendency of people higher in SDO to perceive preferred politician as less socially desirable (eg. more neurotic) and unpreferred politicians as more socially desirable (eg. more conscientious), which was found across the samples (usually non significant – see Table 2).

It could be concluded that while DT was not found to be related to some personality profile similarities across cultures, it could be hypothesized that tendency of people high in SDO to perceive politicians regardless their political orientation as a homogeneous group is a psychological universal and perhaps could be found in all cultures. This result may be interpreted this way: People higher in SDO believe that there exist a natural hierarchy among people, which makes some people more valuable and some people less valuable. Therefore they may believe that all politicians form a group of people who are higher on this hierarchy and they may perceive this human group as more homogeneous and give its members more similar ratings of their personality.

Table 2.
Pearson correlations between SDO and perceived personality scores of both politicians

	Neuroticism	Extraversion	Openness	Agreeableness	Conscientiousness
Preferred politician – Taiwan	.23*	.01	-.17*	-.11	-.23**
Preferred politician – Korea	.21	-.47**	-.21	-.21	-.27
Preferred politician – Czech Rep.	-.02	-.04	-.04	-.07	-.10
Unpreferred politician - Taiwan	-.11	-.03	.08	.12	.03
Unpreferred politician – Korea	-.24	.35*	.50**	.09	.36*
Unpreferred politician – Czech R.	.11	-.03	.06	.14	-.07

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed); ** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Acknowledgements

We thank to Tsai-Ping Wang for translation of questionnaires into traditional Chinese. We also thank all respondents and people who helped us to get respondents and who made back-translations for us.

References

Caprara, G.V., Vecchione, M., Barbaranelli, C., & Fraley, R.Ch. (2007). When Likeness Goes with Liking: The Case of Political Preference. Political Psychology, 28, 609-632.

Castelli, R., Arcuri, L., & Carraro, L. (2009). Projection processes in the perception of political leaders. Basic and Applied Social Psychology, 31, 189-196.

Cronbach, L.J., & Gleser, G.C. (1953). Assessing similarity between profiles. Psychological Bulletin, 50, 456-473.

Edwards, J.R. (1994). The Study of Congruence in Organizational Behavior Research: Critique and a Proposed Alternative. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 58, 51-100.

Gosling, S.D., Rentfrow, P.J., & Swann Jr., W.B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. Journal of Research in Personality, 37, 504-528.

Human, L.J., & Biesanz, J.C. (2011). Through the Looking Glass Clearly: Accuracy and Assumed Similarity in Well-Adjusted Individuals' First Impressions. Journal of Personality and Social Psychology, 100, 349-364.

Kivlighan, Jr., D.M., Marsh-Angelone, M., Angelone, E.O. (1994). Projection in Group Counseling: The Relationship Between Member's Interpersonal Problems and Their Perception of the Group Leader. Journal of Counseling Psychology, 41, 99-104.

Ma-Kellams, Ch., Spencer-Rodgers, J. & Peng, K. (2011). I Am Against Us? Unpacking Cultural Differences in Ingroup Favoritism via Dialecticism. Personality and Social Psychology Bulletin, 37, 15-27.

Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L.M., & Malle, B.F. (1994). Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. Journal of Personality and Social Psychology, 67,4, 741-763.

Rammstedt, B., & John, O., P. (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five inventory in English and German. Journal of Research in Personality, 41, 203-212.

Selfhout, M., Denissen, J., Branje, S., & Meeus, W. (2009). In the Eye of the Beholder: Perceived, Actual, and Peer-Rated Similarity in Personality, Communication, and Friendship Intensity During the Acquitanceship Process. Journal of Personality and Social Psychology, 96, 1152-1165.

Spencer-Rodgers, J., Srivastava, S., Boucher, H. C., English, T., Paletz, S. B., & Peng, K. (2010). The dialectical self scale. Unpublished data, as cited in Spencer-Rodgers, J., Peng, K., Wang, L., & Hou, Y. (2004). Dialectical self-esteem and East-West differences in psychological well-being. Personality and Social Psychology Bulletin, 30, 1416-1432.

SEBAKONTROLA A VÝKONOVÁ MOTIVÁCIA U STREDOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV

Tatiana Lorincová, Katarína Darániová
Katedra Psychológie, Filozofická Fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
✉ tatiana.lorincova@gmail.com, daraniovak@gmail.com

Self-control and achievement motivation among high school students

Starting point for verifying relationship between achievement motivation and self-control is assumption, that achievement motivation is related to perfomance oriented behaviour, which is controlled with individual. The main aim was find level of self-control in relation to achievement motivation among 100 secondary school students considering to gender differencies. We were finding gender differencies between achievement motivation and self-control. In level of achievement motivation was find gender differencies and in level of self-control we did not find statistically significant differencies. Relationship between self-control and achievement motivation was not statistically significant. It means, that students do not apply self-control, control over their own behaviour in tasks, which require high level of achievement motivation.

Key words: self-control, achievement motivation, gender, high school students

Úvod

Psychológovia a pedagógovia zistili, že sebakontrolu a motiváciu je možné považovať za základné prvky v akademickom výkone. Prehľad literatúry odhalil, že efektívne štúdium si vyžaduje nielen študentovu znalosť vhodných učebných stratégií, ale aj pozitívny postoj k učeniu a značnú motiváciu a sebareguláciu (Ning, Downing, 2012).

Výskum od autorov Zimmermana a Martinez-Ponsa poukazuje na rodové rozdiely medzi študentmi a ich sebareguláciou v učení. Autori zistili, že dievčatá používajú viac sebaregulačných stratégií ako napr. nácvik a organizácia času, než chlapci (Yukselturk, Bulut, 2009). Ako základ nám poslúžil výskum Edensa, podľa ktorého ak sa jedná o výkonovú motiváciu, dievčatá sú viac zamerané na dobrý školský prospech a taktiež sa viac zúčastňujú triednych aktivít a viac ich zaujíma získanie vysokoškolského vzdelania než chlapcov. Dievčatá uprednostňujú úlohy v ktorých vedia, že uspejú, zatiaľ čo chlapci majú tendenciu skôr riskovať (Ning, Downing, 2012).

Sebadisciplína môže byť definovaná ako mobilizácia sily vôle jednotlivca na dosiahnutie niečoho, čo je vo všeobecnosti pokladané za žiaduce alebo potrebné. Sebakontrolu môžeme definovať vo rámci tej istej sily vôle v zmysle zabránenia niečomu, čo je pokladané že nežiaduce, alebo tomu, čo spôsobuje oddialenie uspokojenia. Prakticky na rovnakom mechanizme ako je táto funkcia oboch aspektov funguje aj sebaregulácia, ktorá je synonymom pre sebakontrolu a je používaná v širšom zmysle a je často preferovanejšia (Baumeister, 2002; Baumeister, 2012) a preto Kohn tieto tri aspekty používa univerzálne a nie v odlišnom zmysle (Kohn, 2008). Výkonové ciele a teda aj samotná výkonová motivácia sa spája s na výkon orientovaným správaním, ktoré obsahuje vytrvalosť, sebareguláciu, úsilie, používanie kognitívnych stratégií, sebaznevýhodňovanie, hľadanie pomoci a výkon (Nelson, Debacker, 2008). Tlak splniť a dosiahnuť vysoký výkon v rámci požiadaviek môže byť ťažko zvládnuteľný. Študenti teda musia byť primerane zruční zvládnuť a kontrolovať tento tlak (Saibani et al., 2012).

Metóda

Základná výskumná otázka je formulovaná vzhľadom na výskumný cieľ a poukazuje na zistenie vzťahu medzi sebakontrolou a výkonovou motiváciou u stredoškolských študentov.

Výskumné hypotézy

Pri formulovaní hypotéz sme vychádzali z výskumu Zimmermana a Martinez-Ponsa, ktorí zistili, že stredoškolskí študenti, ktorí sa zúčastnili tréningu sebaregulácie v učení, vykazovali vyššiu úroveň motivácie. Tieto zistenia reflektujú fakt, že sebaregulácia, všeobecná alebo orientovaná na obsah, má

pozitívny dopad na motivačné stratégie a tiež na dosiahnutie na cieľ zameraného správania (Önemli, Yondem, 2012).

H1: Predpokladáme, že stredoškolskí študenti s vyššou mierou sebakontroly budú mať aj vyššiu mieru výkonovej motivácie.

H2: Predpokladáme existenciu rozdielu medzi chlapcami a dievčatami v úrovni sebakontroly a teda, že dievčatá budú mať vyššiu úroveň sebakontroly/sebaregulácie než chlapci.

H3: Predpokladáme existenciu rozdielu medzi chlapcami a dievčatami v úrovni výkonovej motivácie a teda, že dievčatá budú mať vyššiu úroveň výkonovej motivácie ako chlapci.

Vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 100 študentov stredných škôl, z toho 41 dievčat a 59 chlapcov. Najmladší respondent mal 17 rokov a najstarší 20 rokov. Priemerný vek týchto respondentov bol 18,39 roka. Priemerný vek skupiny dievčat bol 18,19 a chlapcov 18,53 roka. Celú skupinu respondentov tvorili študenti prvého až tretieho ročníka gymnázia v Košiciach a študenti prvého až tretieho ročníka strednej odbornej školy v Lučenci. Daná vzorka respondentov bola vyberaná na základe príležitostného výberu.

Metodiky

Na meranie sebakontroly sme použili Škálu sebakontroly SCS (Self-Sontrol Scale) od Tangneya, Baumeistra a Boona (2004) na zistenie miery vnímanej sebakontroly. Škála obsahuje 36 výrokov, ktoré sú hodnotené na 5-bodovej škále. Číslo 1 zodpovedá výroku „vôbec nie“ a číslo 5 znamená „veľmi“. Vysoké skóre indikuje vyššiu mieru vnímanej sebakontroly. Baumeister identifikoval štyri hlavné domény sebakontroly, kontrolujúce myšlienky, emócie, impulzy a výkon, ktoré sú dôležité v celkovom skúmaní sebakontroly.

Na meranie výkonovej motivácie sme použili Dotazník motivácie k výkonu, ktorý je označovaný ako D-M-V od autorov Pardela, Maršálovej a Hrabovskej (1983). Dotazník je zameraný na posudzovanie predpokladov úspešnej a efektívnej výkonovej motivácie. Dotazník D-M-V obsahuje päťdesiat dva položiek, ktoré sú tvorené tromi subškálami, konkrétne škála motívu výkonu (MV), škála anxiozity brzdiacej výkon (AB) a škála anxiozity podporujúcej výkon (AP).

Výsledky

Naša prvá hypotéza sa týkala predpokladaného vzťahu sebakontroly a výkonovej motivácie a teda, že vyššia úroveň sebakontroly bude korelovať s vyššou úrovňou výkonovej motivácie. Za cieľ sme si určili zistiť, aký tesný vzťah existuje medzi týmito dvoma premennými, pričom sme očakávali, že sebakontrola bude v tesnom vzťahu s výkonovou motiváciou, ako to preukázali predchádzajúce výskum (Önemli, et al. 2012). Tento fakt sme sa snažili overiť Pearsonovým korelačným koeficientom, pričom sme zisťovali vzťah sebakontroly a výkonovej motivácie u stredoškolských študentov. Z korelačnej analýzy nám však vyplynulo, že vzťah medzi sebakontrolou a výkonovou motiváciou je štatisticky nevýznamný (r_{xy} = 0,123; p_{α}=0,223). Naša prvá hypotéza sa nám nepotvrdila.

Tabuľka 1.
Zobrazenie štatistickej významnosti rodových rozdielov v úrovni sebakontroly

	rod	Hrubé skóre	t	pα
sebakontrola	chlapci	105,5	-1,392	0,167
	dievčatá	108,45		

Naša druhá hypotéza sa týkala rodových rozdielov v miere vnímanej sebakontroly. Očakávali sme, že dievčatá budú mať mieru vnímanej sebakontroly vyššiu než chlapci. Pre overenie tejto hypotézy sme rozdiely zisťovali prostredníctvom t-testu pre dva nezávislé výbery vzhľadom k normálnemu rozloženiu. Výsledok t-testu pre dva nezávislé výbery (t=1,392; p_{α}=0,167) poukazuje na fakt, že

rodové rozdiely v miere vnímanej sebakontroly v našej vzorke nie sú štatisticky významné. Môžeme teda skonštatovať, že naša druhá hypotéza sa nám nepotvrdila.

Tabuľka 2.
Zobrazenie štatistickej významnosti rodových rozdielov v úrovni výkonovej motivácie

	rod	Hrubé skóre	t	pα
Výkonová motivácia	chlapci	86,34	-2,199	0,03
	dievčatá	93,8		

V rámci našej tretej hypotézy sme zisťovali rodové rozdiely v úrovni výkonovej motivácie. Predpokladali sme, že dievčatá budú mať úroveň výkonovej motivácie vyššiu než chlapci. Rozdiely medzi chlapcami a dievčatami sme zisťovali prostredníctvom t-testu pre dva nezávislé výbery vzhľadom k normálnemu rozloženiu. Pohľad na priemerné hodnoty hrubého skóre nám naznačil, že medzi chlapcami a dievčatami je rozdiel. Výsledok t-testu pre dva nezávislé výbery (t=2,199; pα=0,03) tiež poukazuje na fakt, že rodové rozdiely v úrovni výkonovej motivácie na našej vzorke stredoškolských študentov sú štatisticky významné na úrovni hladiny významnosti 0,05.

Diskusia

Hlavným cieľom našej práce bolo zistiť vzťah sebakontroly a motivácie u stredoškolských študentov. Kohn definuje sebadisciplínu ako mobilizáciu sily vôle jednotlivca na dosiahnutie žiaducich výsledkov a sebakontrolu ako tú istú silu vôle, ktorá zamedzuje človeku robiť veci nežiaduce alebo podporuje zdržanie sa uspokojenia. Tieto dva faktory vníma ako dva aspekty sebaregulácie a preto ich používa ako ekvivalenty (Kohn, 2008). Vzhľadom na toto tvrdenie by sme mohli konštatovať, že sebakontrola alebo sebaregulácia je v živote študenta dôležitá osobnostná črta. Potreba úspechu alebo dosiahnutia dokonalosti, ako Ambedakar definuje výkonovú motiváciu, je pre študentov tiež dôležitá (Ambedakar, 2012). Vo výskumoch týkajúcich sa sebakontroly a motivácie sa uvádza, že študenti akademicky menej úspešní majú nižšiu úroveň motivačných stratégií a používajú menej študijných stratégií (Önemli, et al. 2012). K podobnému záveru došli aj McWhaw a Abrami (2001), ktorí na základe výsledkov štúdie uvádzajú, že motivačné stratégie, ako aj stratégie sebaregulácie sú pre akademický výkon nevyhnutné (McWhaw, Abrami, 2001). Náš prvý cieľ výskumu sa týkal práve vzťahu medzi sebakontrolou a výkonovou motiváciou. Medzi týmito dvomi premennými nám vyšiel štatisticky významný vzťah tak, ako sme aj predpokladali.

Výskumy ďalej dokazujú, že dokonca existujú aj rodové rozdiely v miere vnímanej sebakontroly a vo výkonovej motivácii. Zimmerman a Martinez-Pons skúmajúc rodové rozdiely v sebaregulácii v učení vo svojom výskume odhaľujú, že dievčatá viac inklinujú k určovaniu si cieľov, plánovaniu a štruktúrovaniu ich študijného prostredia a aj v sebapozorovaní, než chlapci. S tým súvisí aj výskum od Bidjerana, kde sa spomína, že dievčatá prekonali chlapcov v používaní niektorých sebaregulačných stratégií ako je nácvik, organizácia času, vypracovávanie úloh a úsilie. Ako však uvádza Bidjerano vo svojom výskume ďalej, medzi dievčatami a chlapcami nebol takmer žiadny štatisticky významný rozdiel v oblasti sebaregulácie (Yukselturk, 2009). S výsledkom Bidjerana súhlasia čiastočne aj výsledky nášho výskumu. Výsledky t-testu pre dva nezávislé výbery nám nepoukázali na štatisticky významný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami. Zistili sme teda, že medzi chlapcami a dievčatami v sebakontrole významný rozdiel nie je, aj keď výsledky boli mierne naklonené na stranu dievčat. Ponúka sa nám aj pravdepodobné vysvetlenie našich výsledkov. Ako sme už spomínali, vzorku chlapcov tvorili vo väčšej miere študenti Stredného odborného učilišťa stavebného, čo mohlo skresliť výsledky výskumu. Rodové rozdiely vo výkonovej motivácii sa nám potvrdiť podarilo. Steinmayr a kol. (2008), ktorý sa zaoberal práve rozdielom v školskom výkone medzi chlapcami a dievčatami poukazuje na fakt, že mnoho štúdií preukázalo, že dievčatá pracujú v škole lepšie ako chlapci vo všetkých hlavných predmetoch a absolvujú strednú školu s vyšším priemerom známok (GPA) ako chlapci. Steinmayr a Spinath (2008) vo svojej práci tiež konštatujú, že vysvetlením tohto fenoménu môže byť aj skutočnosť, že chlapci majú často viac problém s disciplínou a sú menej ochotní dokončiť školské úlohy. Podľa našich výsledkov, ktoré súhlasia s výsledkami práce Steinmayra a Spinatha môžeme skonštatovať, že chlapci majú nižšiu úroveň výkonovej motivácie ako dievčatá.

Literatúra

Ambedakar, V. (2012). Achievement motivation and achievement in english of higher secondary students. Golden Research Thoughts, 2, 1-5.

Baumeister, R. (2012). Self-control – the moral muscle. The psychologist, 25, 112-115.

Baumeister, R. (2002). Ego Depletion and self-control failure: An energy model of the self 's executive function. Self and Identity, 1, 129-136.

Kohn, A. (2008). Why self-discipline Is overrated: The (troubling) theory and practice of control from within. Phi Delta Kappan, 10, 168-176.

Mcwhaw, K., & Abrami, P. C. (2001). Student goal orientation and interest: Effects on students' use of self-regulated learning strategies. Contemporary Educational Psychology, 26, 311–329.

Nelson, R. M., & Debacker, T. K. (2008). Achievement motivation in adolescents: The role of peer climate and best friends. The Journal of Experimental Education, 76, 170-189.

Ning, H. K., & Downing, K. (2012). Influence of student learning experience on academic performance: the mediator and moderator effects of self-regulation and motivation. British Educational Research Journal, 38, 219–237.

Önemli, M., & Yondem, Z. D. (2012). The effect of psychoeducational group training depending on self-regulation on students' motivational strategies and academic achievement. Journal of Educational Sciences: Theory & Practice, 12, 67-73.

Pardel, T., & Maršálová, L., & Hrabovská, A. (1983). Príručka k Dotazníku motivácie výkonu. Bratislava: Psychodiagnostika.

Saibani, N., & Sabtu, M. I., & Muhamad, N., & Wahab, D. A., & Sahari, J., & Deros, B. M. (2012). Comparison of emotional intelligence scores among engineering students at different stages of an academic program. Asian Social Science, 8, 88-95.

Steinmayr, R. & Spinath, B. (2008). Sex differences in school achievement: What are the roles of personality and achievement motivation? European Journal of Personality, 22, 185-209.

Tangney, J. P., & Baumeister, R. F., & Boone, A. L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal succes. Journal of Personality, 72, 271-324.

Yukselturk, E., & Bulut, S. (2009). Gender differences in self-regulated online learning environment. Educational Technology & Society, 12, 12–22.

SEBAKONTROLA A VNÍMANIE RIZIKA V OBLASTI STAROSTLIVOSTI O ZDRAVIE

Ladislav Lovaš, Katarína Mésznerová
Katedra psychológie FF UPJŠ Košice
✉ ladislav.lovas@upjs.sk

Self-control and risk perception in the sphere of health-care

In the context of approach according to wich is self-care regulated by self was hypothesized positive relationship between self-control and perception of selected forms of behavior as a risk taking. By factor analysis were indentified six categories (factors) of perception of different forms of behavior as risk behavior (drug use and sexual risk behavior, alcohol consumption, andrenaline activities, soft drug use, unsafe use of internet, tatoo and peircing). Findings confirmed hypothesized positive relationship between self-control and perception of presented forms of behavior as risky. Some differences in this relationship accornig to gender and age were observed, too.

Keywords: Self-regulation, risk perception, gender

Úvod

Širší vzťahový rámec prezentovanej problematiky tvorí chápanie starostlivosti o seba ako istej formy (oblasti) sebaregulácie, ako sebou vedome regulovaného správania. Sebaregulácia sa dáva do súvisu s dosahovaním cieľov alebo so zmenou. Napríklad podľa Karolyho (1993) sa sebaregulácia týka procesov, ktoré umožňujú jednotlivcovi smerovať jeho aktivity na dosiahnutie ním prijatých cieľov. Podľa neho tvorí sebareguláciu päť prepojených zložiek, prvou z nich je stanovenie cieľa, poslednou jeho dosiahnutie. Podľa Hoyla (2006) sa pojem sebaregulácia vzťahuje na súbor intraindividuálnych procesov, prostredníctvom ktorých jednotlivec kontroluje svoje myšlienky, pocity a správanie. Úspešná sebaregulácia sa odráža v správaní, ktoré je konzistentné s cieľmi, ktoré jednotlivec prijal a štandardami. Pre Baumeistera a ďalších je sebaregulácia rozsiahla schopnosť človeka uplatňovať kontrolu nad svojimi vnútornými stavmi, procesmi a správaním. Prejavuje sa ako schopnosť jednotlivca meniť svoje správanie, modifikovať ho a prispôsobovať určitým požiadavkám (Baumeister, Vohs, Tice, 2007). Podobne ako pri sebaregulácii, aj pri definovaní starostlivosti o seba sa vyzdvihuje autonómia jednotlivca – je to súbor aktivít, ktorých cieľom je udržanie (navrátenie, zlepšenie) telesnej a psychickej pohody a ktoré sú vykonávané z iniciatívy jednotlivca (napr. Godfrey et al., 2010). To dáva možnosť chápať starostlivosť o seba ako oblasť sebaregulácie (analogicky sa hovorí napr. o akademickej sebaregulácii).

Z uvedeného sme vychádzali pri príprave širšie koncipovaného projektu výskumu starostlivosti o seba. Sebareguláciu všeobecne, rovnako ako v oblasti starostlivosti o seba, chápeme ako systém, ktorý má dve základné zložky – aktivizačnú a inhibujúcu. Aktivizačná sa týka výberu a prijímania cieľov, ako aj mobilizácie síl a húževnatosti v ich dosahovaní. Inhibujúcu zložku tvorí sebakontrola ako schopnosť cieľavedome prispôsobovať svoje myšlienky, prežívané emocionálne stavy a správanie požiadavkám situácie a nadradeným cieľom. Jadrom sebakontroly je schopnosť potláčať impulzívne správanie a správanie vyvolávané lákadlami, ponúkajúcimi okamžité pôžitky. V prípade starostlivosti o seba je sebaregulácia zároveň orientovaná na sféru fyzickej a psychickej pohody.

V uvedených intenciách sme sa zaoberali otázkou, či sa prejaví očakávaný vzťah medzi sebakontrolou a hodnotením vykonávania vybraných aktivít ako rizikových. Súčasťou realizovaného projektu bolo aj zisťovanie frekvencie vykonávania uvedených aktivít. V intenciách predpokladaného vzťahu medzi sebakontrolou a hodnotením aktivít ako rizikových by mali jednotlivci s vyššou úrovňou sebakontroly skôr označovať ako rizikové také aktivity ako je konzumácia drog a alkoholu, sex bez ochrany a ďalšie v porovnaní s jednotlivcami s nižšou úrovňou sebakontroly. Zámerom bolo analyzovať vzťah uvedených premenných aj z pohľadu rodu a veku.

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 200 účastníkov vo veku od 12 do 17 rokov, z toho bolo 112 dievčat a 98 chlapcov. Priemerný vek bol 14,8 rokov. Z uvedeného počtu bolo 100 účastníkov vo veku 12-14 rokov a 100 účastníkov vo veku 15-17 rokov.

Pre zisťovanie vnímania rizikovosti vybraných aktivít bol pripravený Dotazník vnímania rizika (DVR). Dotazník má 23 položiek. Výber položiek sa opieral o uskutočnené rozhovory, zaznamenané formy rizikového správania boli konfrontované so známymi dotazníkmi. Vnútorná konzistencie (koeficient alfa) dotazníka je dostatočná (α = 0,888). Pre zistenie vnútornej štruktúry položiek bola využitá faktorová analýza. Identifikovaných bolo 6 faktorov, ktoré vysvetľujú 68, 635% celkového rozptylu. Identifikované faktory možno chápať ako oblasti aktivít, ktoré sú považované za rizikové. Následne sme overovali vnútornú konzistenciu položiek, ktoré významne sýtia identifikované faktory (0,5 a vyššie). Na základe zistenej dostatočnej vnútornej konzistencie sme z uvedených položiek vytvorili krátke škály, v niektorých analýzach sme ako ich skóre využili aritmetický priemer. Ide o nasledovné faktory a subškály (k nim uvádzame počet položiek a ukazovateľ vnútornej konzistencie koeficient alfa (α):

- drogy a rizikový sex (ku ktorým sa pridalo rezanie sa), (6 položiek, α = 0,859)
- alkohol (konzumácia piva, vína, tvrdého alkoholu) (5 položiek, α = 0,850)
- adrenalínové aktivity a fajčenie (4 položky, α = 0,710)
- mäkké drogy (3 položky, α = 0,791)
- internet (zverejňovanie materiálov, chat s neznámymi) (3 položky, α = 0,745)
- tetovanie a piercing (2 položky, α = 0,836).

Všeobecne chápaná sebakontrola ako črta bola zisťovaná slovenským prekladom Self-Control Scale (SCS), ktorej autormi sú Tangneyová, Baumeister a Boone (2004). Slovenský preklad má 35 položiek (pôvodná škála má 36 položiek). Jeho reliabilitu sme overovali Cronbachovým koeficientom α, ktorého hodnota bola 0,8651.

Výsledky

Aj keď cieľom príspevku je vzťah vnímania rizika a sebakontroly, prvú časť analýzy údajov tvorilo overovanie rozdielov vo vnímaní rizika z hľadiska oblasti, rodu a veku. S využitím škál vytvorených na báze faktorovej analýzy sme zistili, že identifikované formy správania hodnotili účastníci výskumu veľmi rozdielne. Významnosť rozdielov v hodnotení rizikovosti zisťovaných foriem správania sme overovali prostredníctvom MANOVA ako faktor forma správania. Ukázalo sa, že tieto rozdiely sú štatisticky významné, keď na 5-bodovej škále ako najviac rizikové bolo označené konzumovanie tvrdých drog (priemerné celkové skóre 4,41) a konzumovanie mäkkých drog (4,18). Ako skôr nie rizikové bolo označené tetovanie a piercing (2,42) a konzumácia alkoholu (2,60). Zistené rozdiely z hľadiska veku a rodu (ktoré sú podrobne analyzované v inom príspevku) vyvolali potrebu analyzovať vzťah vnímania rizika a sebakontroly po identifikovaných oblastiach s prihliadnutím na vek a rod.

Výsledky postupne realizovanej korelačnej analýzy sú uvedené v Tabuľka 1. Ako je vidieť korelácie, vnímania rizikovosti identifikovaných foriem správania a sebakontroly v celom súbore boli všetky štatisticky významné (1. stĺpec tabuľky). Nečakaným je zistenie štatisticky významne negatívnej korelácie vnímania rizikovosti niektorých foriem využívania internetu (prezentovanie materiálov, atď.) a sebakontroly. Všetky ostatné korelácie boli v súlade s očakávaniami a potvrdili predpokladaný pozitívny vzťah sebakontroly a vnímania rizikovosti. Pri uskutočnených korelačných analýzach v podsúboroch chlapcov a dievčat, resp. mladších a starších sa ukázali významné rozdiely. U dievčat (nediferencovaných podľa veku) boli zistené rovnaké výsledky ako v celkovom súbore. U však chlapcov nebol zistený vzťah medzi sebakontrolu a vnímaním rizikovosti tetovania peircingu. V súbore mladších účastníkov výskumu (vo veku 12 – 14 rokov) významne pozitívne korelovalo so sebakontrolou len vnímanie rizikovosti adrenalínových športov. Korelácia sebakontroly a vnímania rizika súvisiaceho s internetom bola aj tu negatívna. V súbore starších účastníkov výskumu pozitívne korelovala so sebakontrolou konzumácia tvrdých drog, konzumácia mäkkých drog a adrenalínové aktivity.

Tabuľka 1.
Korelačná analýzy vzťahu vnímania rizika a sebakontroly v rôznych súboroch.

Oblasti	Skupina				
	Všetci	Dievčatá	Chlapci	Mladší	Starší
Drogy	,223**	,226*	,243**	,046	,255**
Alkohol	,227**	,282**	,278**	,134	-,087
Adrenalín	,379**	,307**	,488**	,244*	,303**
Mäkké drogy	,257**	,294**	,213*	-,004	,224*
Internet	-,357**	-,340**	-,380**	-,271*	-,331
Tetovanie	,243**	,305**	,175	,180	,058

Záver

Uskutočnená analýza údajov týkajúcich sa vnímania rizikovosti vybraných foriem správania a sebakontroly poukazuje na pozitívny vzťah medzi uvedenými premennými ako všeobecný trend, ktorý sa však v niektorých skupinách určených z hľadiska veku a rodu prejavuje rozdielne. Spolu so zisteným negatívnym vzťahom medzi sebakontrolou a vnímaním rizikovosti využívania internetu je to zároveň podnet pre ďalšiu analýzu získaných údajov a pre prípravu výskumov, ktoré sa budú uvedenému cielene venovať.

Literatúra

Baumeister, R.F., Vohs, K.D., Tice, D. M. (2007). The strength model of self-control. Current Directions in Psychological Science, 16, 396-403.

Godfrey, C.M., Harrison, M.B., Lysaght, R., Lamb, M., Graham, I.D., Oakley, P. (2011). Care of self – care by other – care of other: the meaning of self-care from research, practice, policy, and industry perspective. International Journal of Evidence-Based Healthcare, 2011, 9, 3-24.

Hoyle, R.H. (2006). Personality and self-regulation: Trait and information-processing perspectives. Journal of Personality, 74, 1507-1525.

Karoly, P. (1993). Mechanisms of self-regulation: A systems view. Annual Review of Psychology, 44, 23-52.

Tangney, J.P., Baumeister, R.F., Boone, A.L. (2004): High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal succes. Journal of Personality, 72, 271-324.

JE RESILIENCIA PREDIKTOROM SUBJEKTÍVNEJ POHODY SENIOROV?

Jana Lukáčová
Inštitút psychológie FF PU v Prešove
✉ jana.lukacova @unipo.sk

Is resilience a predictor of subjective well-being of seniors?

The purpose of this study was to verify the relationship between resilience (ability to bounce back or recover after a heavy period) and subjective well-being (overall life satisfaction, positive and negative affectivity) of seniors. The sample consisted of 84 respondents, including 30 workers before entering retirement (mean age 57.4, SD = 1.9, min. 55 and max. 62 years) and 54 elderly retired, who no longer work (mean age 69.7, SD = 6.8, min. 58 and max. 91 years). There were 54 women and 30 men. The questionnaires used were Brief resilience scale, Overall life satisfaction scale and Emotional habitual subjective well-being scale. Results showed a significant relationship between resilience and emotional component of subjective well-being.

Keywords: resilience, subjective well-being, seniors

Štúdia je súčasťou grantovej úlohy VEGA č. 1/0124/12

Úvod

Starnúci jedinci sa prechodom z pracovnej oblasti na dôchodok musia vyrovnávať s rôznymi životnými úlohami, ktoré môžu mať tak pozitívny, ako aj negatívny emocionálny náboj. Okrem nájdenia si zmysluplného trávenia voľného času namiesto práce a osvojenia si roly starých rodičov, sa seniori musia častokrát uspokojiť s nižším ekonomickým postavením, ako to bolo počas ich produktívneho veku. V súvislosti s postupujúcou starobou strácajú nielen dobrých priateľov, ale aj životných partnerov. V nemalej miere ich zaťažujú pribúdajúce zdravotné problémy. Tieto a mnohé ďalšie nepriaznivé zmeny môžu vytvárať veľkú psychickú záťaž a závisí od copingových stratégií jednotlivcov, nakoľko efektívne sa s nimi vyrovnajú. Významnou behaviorálnou zložkou pri zvládaní záťaže je resiliencia. Smith et al. (2008) ju charakterizujú ako schopnosť odraziť sa alebo zotaviť po ťažkom období. Nejde o osobnostnú črtu, ale o vývojový proces, ktorý je meniteľný (a teda aj trénovateľný) a prejavuje sa v správaní jedincov (napr. Šolcová, 2009, Cicchetti, 2010). Jedinci s vysokou resilienciou sú po vystavení negatívnemu zážitku schopní relatívne rýchlo obnoviť rovnováhu a pokračovať v pôvodnom životnom smerovaní (Zautra et al., 2008). Nás zaujímalo, do akej miery táto schopnosť zvyšuje subjektívnu pohodu a zlepšuje tak kvalitu života seniorov.

Koncept subjektívnej pohody (SP) v seniorskom veku sa stáva významnou témou psychologických výskumov paralelne so stúpajúcou populáciou seniorov v 21.storočí. Podľa Kováča (2001) ide o významný psychologický indikátor nielen zdravia (ako je to uvedené v definícii WHO), ale aj choroby či starnutia. Podľa Džuku a Dalbertovej (1997) sa pod pojmom SP chápe pozitívne rozpoloženie osoby. Za základné komponenty SP považuje Diener (1994) celkovú životnú spokojnosť a pozitívne a negatívne prežívanie jedinca. Vynechaním niektorej zo spomínaných 3 komponent by sme nepodali kompletný obraz subjektívnej pohody. Podľa výskumu Xaviera et al. (2003) patria medzi determinanty pozitívnej kvality života seniorov kategórie individuálnej aktivity, finančnej sebestačnosti, spoločenského života a rodinných vzťahov. Zhoršenie zdravotného stavu je podľa autorov spoľahlivým indikátorom negatívnej kvality života – a teda aj zníženej SP seniorov. Kačmárová (2006) rozlíšila sociálne a osobné činitele SP seniorov. Medzi sociálne činitele zaradila demografické a socio-ekonomické ukazovatele, ako je vek, rod, rodinný stav, bývanie osamote/s niekým, zdravotný stav, obdobie odchodu do dôchodku, mimorodinné sociálne kontakty, vzdelanie a hodnotenie finančnej situácie. K osobným činiteľom zahrnula osobnostné charakteristiky (extraverzia a neuroticizmus), vieru v spravodlivý svet, religiozitu a frustráciu motívov. Pri skúmaní prediktorov celkovej životnej spokojnosti zistila, že medzi významné prediktory patrí frustrácia motívov (8%), neuroticizmus (7%) a osobná viera v spravodlivý svet (17%). Varianciu pozitívneho prežívania vysvetlil zdravotný stav (7%), mimorodinné kontakty (12%) a neuroticizmus (7%). Varianciu negatívneho prežívania vysvetlilo bývanie osamote/ s niekým (7%), zdravotný stav (6%) a neuroticizmus (9%). Vzťah medzi manželským stavom a subjektívnou pohodou sa jej opakovane

nepotvrdil (Kačmárová, 2007). V tomto výskume autorka nekontrolovala resilienciu, ani iné copingové stratégie. Podľa výskumu Christophera (in Nygren et al., 2005) sa vyšší stupeň resiliencie a väčšia životná spokojnosť preukázali ako silné prediktory subjektívnej pohody. Resiliencia je dôležitou stratégiou zvládania nielen pri negatívnych životných udalostiach, ale aj pri zvládaní zdravotných problémov (Smith et al., 2008). Wagnild a Young (in Nygren et al., 2005) zistili, že seniori s vysokou resilienciou preukazujú lepšie fyzické zdravie a menej trpia depresiou. Podľa Ruiselovej et al. (2006) má schopnosť zvládať nové a negatívne podmienky seniorov *„veľký význam pre prežívanie životnej spokojnosti, pre prežívanie zmysluplnosti života, pre udržanie pozitívneho sebaobrazu a sebahodnotenia... táto schopnosť vedie k tzv. neproblémovému – úspešnému starnutiu“* (p. 64).

Cieľom štúdie bolo overiť vzťah medzi resilienciou a subjektívnou pohodou seniorov. Predpokladali sme, že mladší seniori, ženy, seniori žijúci s partnerom, pracujúci pred dôchodkom, zdravší a s vyššou mierou resiliencie, budú dosahovať vyššie hodnoty SP: (a) v celkovej životnej spokojnosti (CŽS) a (b) v pozitívnom prežívaní (PP) a nižšie hodnoty SP v negatívnom prežívaní (NP).

Metóda

Vzorka

Vzorka bola získaná nenáhodným príležitostným výberom v januári a februári 2013. Do výskumu sme zaradili údaje 54 žien a 30 mužov z východoslovenského regiónu (z celkového počtu 120 vyzbieraných dotazníkov). Pôvodne sme plánovali porovnanie 4 skupín jedincov – pracujúci a nepracujúci seniori pred dôchodkom a pracujúci a nepracujúci seniori na dôchodku. Nakoľko sa nám nepodarilo vyzbierať reprezentatívny počet seniorov v 2 podskupinách, nasledujúce analýzy sme realizovali len na skupine pracujúcich pred dôchodkom a nepracujúcich na dôchodku. Bližšie informácie o rozdelení a vekovom priemere uvádzame v tabuľke č.1.

Tabuľka 1.
Vekový priemer výskumného súboru rozdeleného podľa toho, či sú respondenti pred dôchodkom alebo na dôchodku (N = 84)

	n	Priemerný vek	SD	Min.	Max.
Pracujúci seniori pred dôchodkom	30	57.4	1.9	55	62
Seniori na dôchodku bez aktívnej práce	54	69.7	6.8	58	91

Metodiky

Sociodemografické údaje sme zisťovali dotazníkom, ktorý bol vytvorený pre účely výskumného projektu VEGA č.1/0124/12.

Na meranie resiliencie sme použili *Krátku škálu resiliencie* (Smith et al., 2008), ktorú sme preložili do slovenského jazyka (Cronbachova α. = .75). Dotazník obsahuje 3 pozitívne formulované a 3 negatívne formulované položky. Odpoveďová škála je od 1 – úplne súhlasím, po 5 – úplne nesúhlasím. Ukážka položky je „Mám tendenciu rýchlo sa odraziť po ťažkom období.“

Kognitívnu zložku subjektívnej pohody sme zisťovali pomocou *Škály celkovej životnej spokojnosti* (Dalbertová, 1992, preklad Džuka, 2002, Cronbachova α. = .88). Dotazník obsahuje 7 položiek, na ktoré respondent odpovedá na škále od 1 – úplne sa nehodí, po 6 – úplne sa hodí. Ukážka položky je „Som so svojím životom spokojný/á.“

Na meranie emocionálneho komponentu SP sme použili *Škálu emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody* (Džuka, Dalbertová, 2002). Pozitívne prežívanie mapujú 4 položky (Cronbachova α. = .79) a negatívne prežívanie zachytáva 6 položiek (Cronbachova α. = .59). Odpoveďový formát je od 1 – takmer vždy, po 6 – takmer nikdy. Ukážka položky je „Ako často prežívate hnev?“

Údaje boli spracované v programe SPSS 15.0 deskriptívnou štatistikou a použitím viacnásobnej hierarchickej lineárnej regresie (metóda stepwise).

Výsledky

Predpokladali sme, že sa preukáže významný vzťah medzi sociodemografickými premennými, resilienciou a jednotlivými zložkami SP. Viacnásobnou hierarchickou lineárnou regresiou sme overili regresné modely pre vek, rod, rodinný stav (spolužitie s partnerom alebo bez partnera), život pred dôchodkom a na dôchodku, subjektívne hodnotený zdravotný stav a resilienciu ako prediktory. Celková životná spokojnosť, pozitívne a negatívne prežívanie boli sledované ako kritériá (tabuľka č. 2).

Tabuľka 2.
Regresné modely pre vek, rod, stav, dôchodok, zdravotný stav a resilienciu ako prediktory a celková životná spokojnosť, pozitívne a negatívne prežívanie ako kritériá (akceptované modely; $p < .05$)

Prediktor	R	R^2-change	b	T	p
Celková životná spokojnosť (F_{total} (1,80) = 6.172; p < .01)					
Zdravotný stav	.30	.09**	.38	2.843	.006
(Constant)			3.49		
Pozitívne prežívanie (F_{total} (1,80) = 13.454; p < .001)					
Zdravotný stav	.38	.14***	.42	3.668	.000
(Constant)			2.50		
Negatívne prežívanie (F_{total} (2,81) = 14.187; p < .001)					
Vek	.18	.03	-.01	-2.522	.014
Resiliencia	.51	.23***	-.28	-4.988	.000
(Constant)			4.71		

Pozn. ** znamená p < .01; *** znamená p < .001. Pre celkovú životnú spokojnosť, pozitívne prežívanie, negatívne prežívanie a resilienciu platí, že vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka hodnota slabú mieru konštruktu. Pre zdravotný stav platí, že vysoké hodnoty znamenajú subjektívne hodnotený pozitívny stav jedinca a nízke hodnoty negatívny stav.

Celková životná spokojnosť je v stredne silnom vzťahu so subjektívne hodnoteným zdravotným stavom. Čím sa jedinec cíti zdravší, tým stúpa jeho kognitívne prežívanie životnej spokojnosti. Ďalšie sledované premenné sa v tomto vzťahu nepresadili. Podobne sa preukázal vzťah medzi pozitívnym prežívaním a subjektívne hodnoteným zdravotným stavom seniorov. Pocit dobrého zdravia vysvetľuje 9% variancie celkovej životnej spokojnosti (kognitívny komponent SP) a 14% variancie pozitívneho prežívania. Overením regresného modelu pre negatívne prežívanie ako kritérium, sa subjektívny zdravotný stav preukázal ako nevýznamný. V tomto modeli sa presadila resiliencia – v negatívnom vzťahu vysvetľuje až 23% variancie negatívneho prežívania. V modeli sa presadila aj premenná veku, pričom ide o slabú negatívnu koreláciu.

Záver

Resiliencia a ani ďalšie sociodemografické premenné nemajú vzťah ku kognitívnemu aspektu subjektívnej pohody – celkovej životnej spokojnosti, ani ku pozitívnemu prežívaniu seniorov z východného Slovenska. Sociodemografické premenné sa nepresadili ako prediktory SP ani vo výskume Kačmárovej (2006). Ako významný prediktor celkovej životnej spokojnosti a pozitívneho prežívania sa preukázal subjektívne hodnotený zdravotný stav. Paradoxne vo výskume Xaviera et al. (2003) bolo zdravie prepojené najmä s negatívnym hodnotením kvality života. Významným prediktorom negatívneho prežívania na našej vzorke je resiliencia, ktorá vysvetlila až 23% variancie. Čím sú seniori odolnejší a schopní prekonávať životné ťažkosti, tým menej prežívajú negatívne emócie (podobne ako u Christophera, in Nygren et al., 2005; či u Ruiselovej et al., 2006). Zdravotný stav nemá vzťah k frekvencii negatívneho prežívania, ale predikuje pozitívne prežívanie seniorov a životnú spokojnosť. Výsledky poukazujú na význam rozvíjania copingových stratégií v seniorskom veku ako prevenciu negatívneho emocionálneho nastavenia, nakoľko ide o trénovateľnú schopnosť a nie o stabilnú osobnostnú črtu.

Napriek tomu, že výskum bol realizovaný na východoslovenskej vzorke príležitostným výberom, považujeme resilienciu za kľúčovú zložku zvyšovania emocionálnej pohody seniorov. Ďalšie skúmanie vyžaduje reprezentatívnejšie zastúpenie seniorov.

Literatúra

Cicchetti, D. (2010). Resilience under conditions of extreme stress: a multilevel perspective. World Psychiatry, 9(3), 145-154.

Dalbert, C. (1992). Subjektives Wohlbefinden junger Erwachsener: Theoretische und empirische Analysen der Struktur und Stabilität. Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie, 13, 207-220.

Diener, E. (1994). Assesing subjective well-being: Progress and opportunities. Social Indicators Research, 31, 103-157.

Džuka, J., & Dalbert, C. (1997). Model aktuálnej a habituálnej subjektívnej pohody. Československá psychologie, 41(5), 385-398.

Džuka, J., & Dalbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). Československá psychologie, 46(3), 234-250.

Kačmárová, M. (2006). Sociálne a osobné činitele subjektívnej pohody seniorov. Nepublikovaná dizertačná práca. Prešov: FF PU.

Kačmárová, M. (2007). Osobnosť, manželský stav a subjektívna pohoda seniorov. Československá psychologie, 51(5), 530-541.

Kováč, D. (2001). Kvalita života - naliehavá výzva pre vedu nového storočia. Československá psychologie, 45(1), 33-44.

Nygren, B., Alex, L., Jonsen, E., Gustafson, Y., Norberg, A., & Lundman, B. (2005). Resilience, sense of coherence, purpose in life and self-transcendence inrelation to perceived physical and mental health among the oldest old. Aging & Mental Health, 9(4), 354-362.

Ruiselová, Z., Potašová, A., & Prokopčáková, A. (2006). Subjektívna pohoda, zvládanie a anxieta – vekové aspekty. In Z. Ruiselová (Ed.), Štýly zvládania záťaže a osobnosť (pp.62-74). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Smith, B.W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the Ability to Bounce Back. International Journal of Behavioral Medicine, 15, 194-200.

Šolcová, I. (2009). Vývoj resilience v dětství a dospělosti. Praha: Grada.

Xavier, F. M. F., Ferraz, M. P. T., Marc, N., Escosteguy, N. U., & Moriguchi, E. H. (2003). Elderly people´s definition of quality of life. Revista Brasileira de Psiquiatria, 25, 31-39.

Zautra, A. J., Hall, J. S., & Murray, K. E. (2008). Resilience: a new integrative aproach to health and mental health research. Health Psychology Review, 2(1), 41-64.

POSTOJE KE SMRTI V KONTEXTU VNÍMÁNÍ ČASOVÉ PERSPEKTIVY

Klára Machů, Martina Cholevová
Katedra psychologie FF UP
✉ Klara_Machu@seznam.cz

Attitudes Towards Death in the Context Oftime Perspective Perception

The study was carried out in a purpose of detection potencial correlations between scales of two questionnaires. The DAP-R (Death Attitude Profile –Revised) measures five dimensions of attitudes toward death –two positive (Approach Acceptance and Escape Acceptance of Death), two negative (Fear of Death and Death Avoidance) and one neutral (Neutral Acceptance of Death). The ZTPI (Zimbardo Time Perspective Inventory) measures five time perspectives –Past Negative and Past Positive, Present Hedonistic and Present Fatalistic and Future. The survey was performed with the sample of 285 respondents (201 women and 84 men) aged 18-35 years. Correlation analysis showed significant positive correlation between the scales – Fear of Death and Past Negative, Escape Acceptance and Present Fatalistic and also unexpectedly between scales Escape Acceptance and Past Negative, Approach Acceptance and Past Positive. Two scales –Future and Present Hedonistic did not show any significant correlations with DAP-R scales. T-test proved the highest significant difference between men and women on the Future scale –women scored higher.

Key words: death, attitudes, time, time perspective, young adulthood

Grantová podpora: Realizace výzkumu byla umožněna díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2013 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Úvod

V našem výzkumu jsme se zaměřili na to, zda existuje souvislost mezi tím, jaké postoje zaujímají mladí lidé ke smrti a tím, jak ve svém životě vnímají čas. Konkrétně byl výzkum zaměřen na korelace mezi skóry vybraných škál u dvou dotazníků – DAP-R (Death Attitudes Profile – Revised), který měří postoje ke smrti a ZTPI (Zimbardo Time Perspective Inventory) měřícím časovou perspektivu.

Teoretická východiska

O vlivu vnímání času na postoje ke smrti se zmiňují některé studie jen okrajově. Existuje předpoklad, že strach ze smrti brání orientaci na budoucnost a tím omezuje směřování k úspěchu a seberealizaci. Naopak přijetí smrti a vědomí vlastní smrtelnosti působí jako síla, jež pohání lidskou kreativitu a vede k naplnění života (Goodman, 1975).

To potvrzuje i výzkum S. M. E. Chen (2011), která uvádí, že nebyla nalezena souvislost mezi orientací na budoucnost a úzkostí ze smrti. Úzkost ze smrti a umírání naopak predikovala orientace na pozitivní minulost. Její další výsledky poukazují na souvislost mezi dvěma časovými perspektivami (hedonistické přítomnosti a negativní minulosti) a úzkostí z posmrtného dění.

Belgický výzkum seniorů mezi 65-ti a 96-ti lety, zaměřený na souvislost mezi dimenzemi časové perspektivy a pociťovanou životní spokojeností (well-being), ukázal, že ti, jež byli zaměřeni na budoucnost, uváděli, že zažívají četné pozitivní emoce. Ještě výš však co se týče pozitivních citů skórovali lidé preferující hedonistickou přítomnost. Spokojenost se životem zase prožívali ti, kteří byli nejvíce orientováni na pozitivní minulost. Orientace na fatalistickou přítomnost korelovala s depresivní symptomatikou. Senioři s negativní orientací na minulost taktéž uváděli, že zažívají spíš více negativních emocí a depresivních pocitů (Desmyter, 2012). Výzkumy také poukazují na silné korelace mezi orientací na negativní minulost a neuroticismem, negativně pak tato časová perspektiva koreluje s pocitem štěstí a celkovou životní spokojeností (Kairys, 2009; in Boniwell, Osin, Linley & Ivachenko, 2010).

Metody

DAP-R (Death Attitude Profile – Revised)

K měření postojů ke smrti byl použit dotazník DAP-R (Death Attitude Profile – Revised) autorů Wonga, Rekera & Gessera (1994). Škála má 32 položek, jež měří pět dimenzí postojů ke smrti. Jsou jimi:

1. Strach ze smrti– zaměření na pocity strachu, které vyvolávají myšlenky na smrt.
2. Vyhýbavý postoj ke smrti – charakterizuje snahu o vyhýbání se tématu smrti kvůli úzkosti, kterou v člověku vyvolává.
3. Neutrální postoj ke smrti – vyjadřuje pohled na smrt jako na něco přirozeného, co jednoduše patří k životu.
4. Přijetí smrti – pozitivní postoj ke smrti založený na víře v posmrtný život
5. Únikové přijetí smrti – taktéž pozitivní postoj, kdy je smrt vítána jako vykoupení a ulehčení od současného života, ve kterém člověk zažívá mnoho útrap a bolesti.

První dvě škály charakterizují negativní postoje ke smrti, poslední dvě se týkají pozitivních postojů.

ZTPI

Zimbardo Time Perspective Inventory je dotazník navržený pro zjišťování preferencí pěti časových rámců:

1. orientace na budoucnost
2. orientace na negativní minulost
3. orientace na pozitivní minulost
4. hédonistická orientace na přítomnost
5. fatalistická orientace na přítomnost

Dotazník je v současné době široce využíván ve výzkumu a je neustále vyvíjen mezinárodní skupinou odborníků. Česká verze dotazníku byla ověřena na reprezentativním vzorku populace České republiky.

Výzkumný soubor

Výzkum byl zaměřen na mladé lidi ve věku od 18-ti do 35-ti let, jelikož v mladé dospělosti dle některých zahraničních studií úzkost ze smrti vrcholí. Díky tomu by mohla být předpokládaná souvislost s časovou orientací viditelnější. Z toho důvodu byla jako zprostředkovatelské médium vybrána sociální síť Facebook, neboť tuto sociální síť ve velkém počtu využívají mladí lidé. Dotazník vyplnilo celkem 337 respondentů ve věku 15 až 73 let. Po vyřazení respondentů, kteří nevyhovovali stanovenému věkovému rozmezí, se konečný výzkumný soubor zmenšil na 285 respondentů. Z toho 201 žen (70,5%) a 84 mužů (29,5%). Průměrný věk celého souboru je bezmála 25 let (24,91), SD=3,41. Soubor není dle věku rozložen rovnoměrně. Pokud bychom jej rozdělili na tři stejné intervaly po šesti letech, pak by se v intervalu 18-23 let nacházelo 103 respondentů (35%), v rozmezí 24-29 let 156 respondentů (44%) a nejméně by pak byla zastoupena věková kategorie 30-35 let, do které se řadí 26 účastníků (9%)

Výsledky (popis a interpretace)

Korelace mezi skóry na škálách dotazníku DAP-R a ZTPI

Vzhledem k tomu, že naměřená data mají povahu normálního rozložení, bylo pro zjištění korelace mezi jednotlivými škálami možné použít parametrickou metodu, konkrétně Pearsonův korelační koeficient.

Tabulka 1.
Výňatek z korelační matice

Korelační matice			ZTPI				
			Negativní minulost	Pozitivní minulost	Fatalistická přítomnost	Hédonistická přítomnost	Budoucnost
DAP-R	Strach ze smrti	r	0,27	0,12	0,16	0,01	0,00
		p	0,00	0,04	0,01	0,84	0,96
	Vyhýbavý postoj ke smrti	r	0,01	0,15	0,08	0,00	0,06
		p	0,85	0,01	0,20	1,00	0,34
	Neutrální postoj ke smrti	r	-0,08	0,02	0,04	0,07	0,08
		p	0,18	0,71	0,47	0,25	0,20
	Přijetí smrti	r	0,04	0,27	0,19	0,12	0,01
		p	0,53	0,00	0,00	0,04	0,89
	Únikové přijetí smrti	r	0,29	-0,01	0,28	0,07	-0,01
		p	0,00	0,93	0,00	0,27	0,86

Z tabulky vyplývá, že existuje statisticky významná (na hladině významnosti p< 0,001) slabá pozitivní korelace (r=0,27) mezi hodnotami naměřenými na škálách *Strach ze smrti* a orientace na *Negativní minulost*. Prokázala se také statisticky významná (na hladině významnosti p< 0,001) slabá pozitivní korelace (r=0,27) mezi hodnotami naměřenými na škálách *Přijetí smrti* a orientace na *Pozitivní minulost*. Jako statisticky významná (na hladině významnosti p< 0,001), se jeví slabá pozitivní korelace (r=0,28) mezi hodnotami naměřenými na škálách *Únikové přijetí smrti* a orientace na *Fatalistickou přítomnost*.

Dále byla zjištěna statisticky významná (na hladině významnosti p< 0,001) slabá pozitivní korelace (r=0,29) mezi hodnotami naměřenými na škálách *Únikové přijetí smrti* a orientace na *Negativní minulost*. Česká studie vnímání časové perspektivy tuto korelaci výzkumně potvrzuje. Jde o hodnotu r=0,477, na hladině významnosti p< 0,001 (Lukavská, Klicperová-Baker, Lukavský & Zimbardo, 2011). *Vyhýbavý postoj* ke smrti signifikantně koreluje se škálou *Pozitivní minulost*, ovšem tato korelace (r=0,15) je považována za velmi slabou. Časová orientace *Hédonistická přítomnost* a *Budoucnost* nevykazuje žádné signifikantní korelace se škálami postojů ke smrti. U dotazníku DAP-R nebyla nalezena žádná statisticky významná korelace mezi škálou *Neutrálního přijetí* smrti a škálami ZTPI.

Rozdíly v postojích ke smrti a vnímáním času mezi muži a ženami

Graf 1.
Průměrné skóry na škálách DAP-R u souboru mužů a žen

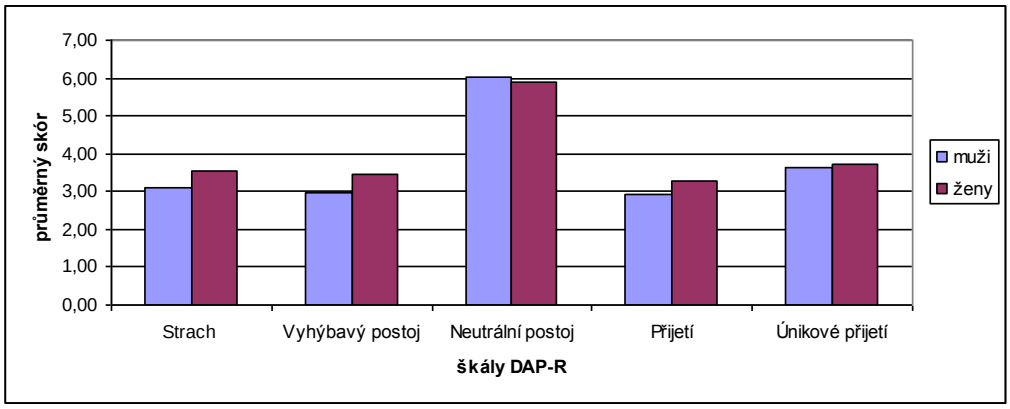

U dotazníku DAP-R existují statisticky významné (p< 0,01) rozdíly mezi muži a ženami na škálách Strach ze smrti (d=0,37), Vyhýbavý postoj ke smrti (d=0,37). Statisticky významný (p< 0,05) je taktéž rozdíl na škále Přijetí smrti (d=0,31). Ženy skórovaly výše na všech těchto škálách, obou pozitivních i jedné negativní.

Graf 2.
Průměrné skóry na škálách ZTPI u souboru mužů a žen

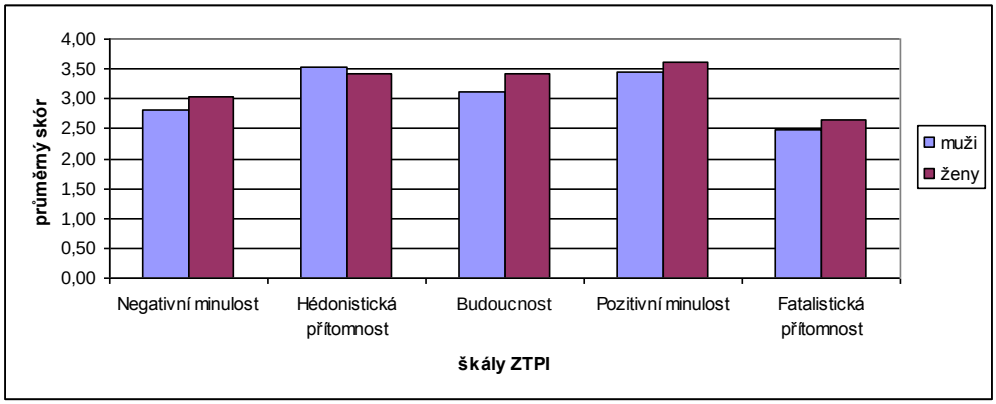

Na škálách dotazníku ZTPI byly zjištěny signifikantní rozdíly (p< 0,01) mezi muži a ženami u orientace na Negativní minulosti a také na Budoucnost (p< 0,01, d=0,56), kde koeficient determinance odpovídá střednímu efektu, na rozdíl od všech ostatních, u kterých je jen mírný. Jako signifikantní (p< 0,05) se ukazují i rozdíly na škálách Pozitivní minulost (d=0,27) a Fatalistická přítomnost (d=0,29). Na škále Hédononistická přítomnost skórovali, jako na jediné z pěti (ZTPI), muži výše, než ženy. Tento rozdíl se však neukázal jako statisticky významný.

Diskuze

Statisticky významná pozitivní korelace mezi skóry škál orientace na Fatalistickou přítomnost a Únikové přijetí smrti může být reakcí na subjektivně nepříznivě prožívanou životní situaci. Pro tento vztah svědčí i příklad nemocných lidí trpících těžkými bolestmi, kteří by si přáli uspíšit svou smrt. Vítají ji jako naději na vysvobození ze současného nesnesitelného stavu, který už chtějí mít za sebou. Ze statisticky významné pozitivní korelace mezi skóry škál orientace na Negativní minulost a Strach ze smrti můžeme vyvozovat, že lidé, kteří se nesmířili s faktickými či jen domnělými křivdami a neúspěchy v minulosti, se také více bojí toho, že zemřou.

Nepředpokládanou vysoce signifikantní pozitivní korelaci škály Negativní minulost s postojem Únikové přijetí smrti vysvětluje vzájemná pozitivní korelace mezi škálami ZTPI - orientace na Negativní minulost a orientace na Fatalistickou přítomnost, kterou uvádí česká studie (Lukavská, Klicperová – Baker, Lukavský, & Zimbardo, 2011) Škála Negativní minulost signifikantně pozitivně koreluje jak s pozitivním (Únikové přijetí), tak negativním (Vyhýbavý postoj ke smrti) postojem ke smrti. Obě tyto škály spolu signifikantně pozitivně korelují (r=0,13), což ověřila K. Machů (2012).

Neočekávaně se objevila statisticky vysoce významná pozitivní korelace mezi škálami *Přijetí smrti* a orientace na *Pozitivní minulost*. Škála Přijetí smrti obsahuje už zmíněné výroky, vztahující se ke křesťanskému chápání posmrtného života, a lze předpokládat, že na ni skórovali vysoko právě věřící. Lidé orientovaní na Pozitivní minulost, jak je popisuje P. Zimbardo (2008), jsou obránci tradičních hodnot ve společnosti a v náboženství. Rádi vzpomínají na dětství a staré dobré časy, preferují stálost před změnami. Tento popis by mohl mít souvislost právě s náboženským vyznáním, které by korelaci vysvětlovalo. Orientace na Pozitivní minulost by tak mohla být ochranným faktorem před strachem ze smrti.

Literatura

Boniwell, I., Osin, E., Linley, P. A., & Ivanchenko, G. V. (2010). A question of balance: Time-perspective and well-being in British and Russian samples. The Journal of Positive Psychology, 5 (1),24-40. doi: 10.1080/17439760903271181.

Goodman, L. M. (1975). Attitudes towards death in creative artists. Omega - Journal of Death and Dying, 6(4), 345-356. Získáno 15.12.2012 z http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=5&sid

Chen, S. M. E. (2011). Time perspective, death anxiety and emotional regulation processes inolder adults(Outstanding Academic Papers by Students (OAPS). City University of Hong Kong, CityU Institutional Repository. Získáno z http://hdl.handle.net/2031/6436.

Lukavská, K., Klicperová-Baker, M, Lukavský, J., & Zimbardo, P. G. (2011). ZTPI –Zimbardův dotazník časové perspektivy. Československá psychologie .55(4), 356-373.

Machů, K. (2012). Postoje ke smrti. Nepublikovaná diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého.

EFEKTIVITA KOGNITIVNÍHO TRÉNINKU Z HLEDISKA OSOBNOSTNÍCH RYSŮ – PŘEDBĚŽNÉ VÝSLEDKY

Vladimír Marček, Tomáš Urbánek
Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.
✉ tomas.urbanek.cr@gmail.com

The effectiveness of cognitive training in terms of personality traits – preliminary results

In previous studies, we investigated cognitive training as a possible mean of influencing fluid intelligence. We used several methods for modifying the n-back task, namely „single“ and „triple“ n-back. In an experimental design „pretest - training – posttest“, we contrasted n-back training with active and contact control groups by letting participants perform simple sudoku puzzles, and tasks requiring mental rotation in 3D. We administered RAPM, Bomat, Urban's test, STAI and PSSI to each group, with a total of 142 participants. Our experiment has brought mixed results regarding the impact of cognitive training on fluid intelligence, but we found some evidence of relations between cognitive training and personality traits. The results suggests, that certain personality traits positively or negatively mediate the effect of cognitive training on fluid intelligence.

Keywords: cognitive training, intelligence, personality traits, n-back, mental rotations

Tato studie byla podpořena projektem GA ČR č. P407/11/2130.

Úvod

Kognitivní trénink je cvičení zaměřené na zlepšení mentálních schopností jako např. pozornost nebo paměť. V posledním desetiletí došlo v této oblasti ke značnému nárůstu výzkumných aktivit, a to z více důvodů. Kognitivní trénink jednak pomáhá zmírňovat příznaky mentálních diagnóz, jako je ADHD (Klingberg, Forssberg, & Westerberg, 2002; Beck, Hanson, Puffenberger, & Benninger, 2010), neurodegenerativních onemocnění (Tomycz a Friedlander, 2011; Belleville et al., 2011; Woods, Aguirre, Spector, & Orrell, 2012) nebo dokonce alkoholismu (Houben a Wiers, 2009) a schizofrenie (Fisher, Holland, Subramaniam, & Vinogradov, 2010; Haut, Lim, & MacDonald, 2010; Subramaniam et al., 2012). Dále může kompenzovat přirozené procesy stárnutí (Willis et al., 2006; Smith et al., 2009; Zelinski et al., 2011), a konečně může být použit jako způsob, jak zlepšit schopnosti zdravých dospělých osob, včetně exekutivních funkcí, nebo dokonce fluidní inteligence (Jaeggi, Buschkuehl, Jonides, & Perrig, 2008; Schmiedek, Lövdén, & Lindenberger, 2010; Jausovec a Jausovec, 2012).

Poslední jmenovaný efekt – zlepšení exekutivních funkcí, resp. fluidní inteligence po tréninku pracovní paměti – je zároveň efektem nejkontroverznějším. Pracovní paměť (WM) totiž byla považována za relativně nezávislý kognitivní systém s omezenou kapacitou, zodpovídající za udržování a aktualizaci prováděných úkolů, měřený jednoduchým testem opakování. Fluidní inteligence (Gf) je oproti tomu obecná schopnost, která zodpovídá za rychlost a přesnost abstraktního myšlení v nových situacích, a bývá měřena pomocí komplexních testů na principu analogií nebo dotváření matic.

V průběhu posledních deseti let se ale začaly objevovat studie dokládající významnou souvislost mezi WM a Gf. Základní myšlenkou bylo, že jestliže se krystalizovaná inteligence (vědomosti, slovník apod.) už z definice vztahuje k dlouhodobé paměti, mohla by fluidní inteligence souviset s krátkodobou pamětí. A skutečně, již Engle, Tuholski, Laughlin, & Conway (1999) ve studii se 133 účastníky našel významnou korelaci mezi WM a Gf na úrovni 0,49. Následně Colom, Flores-Mendoza a Rebollo (2003) potvrdili ve studii se 187 účastníky, kteří absolvovali osm počítačových testů WM a dva testy inteligence: „Výsledky ukazují, že WM patří mezi obecné kognitivní zdroje, a že tento zdroj silně souvisí s inteligencí (r = 0,7).“ Tato zajímavá zjištění vyvolala vědeckou diskuzi – jiní autoři objevili korelaci mezi WM a Gf „jen“ na úrovni 0,48 (Ackerman, Beier, & Boyle, 2005). Nicméně Kane, Hambrick a Conway (2005) v reanalýze 14 datových souborů z více než 10 publikovaných studií, reprezentujících více než 3100 dospělých probandů, opět prokázal vysokou korelaci WM a Gf (r = 0,72). Konečně Colom, Abad, Quiroga, Shih, & Flores-Mendoza (2008) potvrdili ve velké studii

s 661 participanty, že „WM a obecný faktor inteligence jsou výrazně související konstrukty“. Všeobecný konsenzus se pak ustálil na tom, že WM a Gf sdílejí cca 50 % rozptylu (Kane et al., 2005).

A protože pracovní paměť je možné trénovat, Jaeggi et al. (2008) přišla s hypotézou, že její trénink by mohl ovlivnit i samotnou fluidní inteligenci. Ve své studii prokázala zlepšení skórů inteligence v testu Ravenových progresivních matic pro pokročilé (RAPM) po tréninku pracovní paměti. Trénink probíhal po relativně krátkou dobu (jeden měsíc), 20 minut denně, speciální počítačovou metodou „n-back“. N-back je kontinuální, kognitivně náročný úkol, který představil již Kirchner v roce 1958. Protože vyžaduje jen základní hardware a software, a současně silně zatěžuje WM, byl použit již ve více než 200 kognitivních a neurozobrazovacích studiích od roku 2000. Osoba, která trénuje pomocí metody n-back, musí udržet v krátkodobé paměti sekvenci podnětů (obvykle sérii obrázků na monitoru počítače). Pokaždé, když se objeví nový podnět, proband jej má porovnat s předchozím, a stisknout klávesu, pokud jsou identické (to by byl 1-back). Při 2-back proband srovnává aktuální podnět s podnětem před-posledním. Chcete-li uspět v n-back, je třeba udržovat informace ve WM, aktualizovat je s každým novým podnětem, a ještě po celou dobu odolávat interferenci podnětů. Jaeggi et al. (2008) tuto metodu dále modifikovala tím, že k vizuálnímu kanálu přidala zvukové podněty (proto „dual n-back"). Zde je tedy potřeba věnovat pozornost opakování podnětů v obou kanálech, zvuku i obrazu, a reagovat odlišnými klávesami (což je velmi náročný úkon i na úrovni dual 2-back). Celé cvičení je navíc adaptivní – každou minutu se úroveň obtížnosti „N“ přizpůsobí aktuálním schopnostem trénujícího.

Toto cvičení tedy po čase vedlo u probandů k signifikantnímu zvýšení skórů v testech inteligence. U vědecké komunity vedlo okamžitě k pozitivnímu ohlasu (Sternberg, 2008) i kritice (Moody, 2009). Záhy vznikly další studie, které se pokoušely replikovat resp. rozšířit studii Jaeggi et al. (2008). Je až s podivem, kolika studiím se to povedlo (Karbach a Kray, 2009; Schmiedek et al., 2010; Jaeggi, Buschkuehl, Jonides, & Shah, 2011; Jausovec a Jausovec, 2012; Nouchi et al., 2013; Vartanian et al., 2013; Jaeggi, Buschkuehl, Shah, & Jonides, 2013), a současně kolik studií výsledky replikovat nedokázalo (Chein a Morrison, 2010; Owen et al., 2010; Brehmer, Westerberg, & Bäckman, 2012; Choi a Thompson, 2012; Redick et al., 2012; Salminen, Strobach, & Schubert 2012; Thompson et al., 2013).

S originální hypotézou, která by mohla vysvětlit tuto nejednoznačnost, přišli Stueder-Luethi, Jaeggi, Buschkuehl a Perrig (2012). Podle její analýzy lidé s různými osobnostními rysy měli odlišný profit z tréninku metodou n-back. Konkrétně, z „jednokanálové“ metody (single n-back) profitovali signifikantně víc lidé s vyšším stupněm neuroticismu, jak jej definuje model Big Five. Oproti tomu probandi s nižším skórem neuroticismu dosahovali větší zlepšení v testech inteligence po tréninku metodou dual n-back. Výsledky této studie byly v souladu s naší hypotézou, že smíšené výsledky studií kognitivního tréninku mohou být zapříčiněny osobnostními rozdíly mezi trénujícími. Rozhodli jsme se proto tuto hypotézu experimentálně zkoumat.

Metody

Náš výzkumný vzorek tvořilo 142 probandů (z toho 44 % mužů), ve věku 18-50 let (m=25; medián=23; SD=6,5). V rámci výzkumného designu „pretest-trénink-posttest“ jsme na úvod administrovali test inteligence Bochumský maticový test (BOMAT; Hossiep, Turck, & Hasella, 1999) a PSSI – Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti (Personality Styles and Disorders Inventory, Kuhl a Kazen, 2002). Pak byli probandi náhodně rozděleni do 4 skupin dle tréninkové metody.

První skupina trénovala single n-back (metoda vyžadující kontinuální sledování poloh čtverců na monitoru). Ve druhé skupině probandi trénovali metodou triple n-back, která kromě sledování polohy vyžaduje ještě paralelní sledování nezávislých zvuků a barev. Jako třetí tréninkovou metodu jsme zvolili mentální rotace třírozměrných objektů (MR). Schopnost mentální rotace je totiž, stejně jako pracovní paměť, ovlivnitelná tréninkem, a současně vysoce koreluje s inteligencí (Kaufmann, DeYoung, Gray, Brown, & Mackintosh, 2009). Podle některých badatelů je dokonce jedním ze tří faktorů obecné inteligence (Johnson a Bouchard, 2005a; Johnson a Bouchard, 2005b). Proto jsme pro tuto tréninkovou metodu vytvořili speciální software, který zobrazí náhodný 3D objekt a následně zadá pokyn k mentální rotaci objektu (podél jedné ze tří os). Probandovým úkolem je určit, jak bude objekt vypadat po rotaci, resp. zvolit správnou možnost z nabídnutých obrázků. Toto cvičení je rovněž

adaptivní – počet instrukcí k rotaci stoupá nebo klesá v závislosti na aktuální úrovni probandových schopností.

Konečně úkol pro čtvrtou skupinu byl navržen jako aktivní kontrolní, resp. kontrastní – zvolili jsme řešení jednoduchých hádanek sudoku, které sice zatěžují WM, ale na relativně nízké úrovni, a nevyžadují žádné speciální nebo matematické schopnosti.

Po měsíčním tréninku na zadaném software všechny skupiny opětovně absolvovaly skupinové testování testy BOMAT a PSSI. Všichni participanti byli motivováni smlouvou, a vzhledem k náročnosti cvičení a jeho časovým nárokům také odměněni částkou 800 Kč.

Předběžné výsledky a diskuze

Vybrané výsledky prezentujeme v tabulkách č. 1 a 2. Hypotéza, že rysy osobnosti ovlivňují úspěšnost tréninku u jednotlivých probandů, se ukazuje jako opodstatněná. Neurotické projevy (paranoidní, schizoidní nebo negativistický styl osobnosti) pozitivně korelují s nárůstem skóru IQ při metodě single n-back. Oproti tomu, více „multitasková“ forma tréninku (triple n-back) koreluje u těch samých rysů s profitem z tréninku negativně. Zdá se tedy, že určité osobnostní rysy významně ovlivňují efektivitu kognitivního tréninku, resp. že pro různé lidi jsou vhodné různé tréninkové metody. Navíc jsou tyto výsledky ve shodě s posledními zjištěními Jaeggi et al. (2013), které rovněž zdůrazňují mediující roli individuálních rozdílů ve vztahu kognitivního tréninku a změny IQ. Význam těchto zjištění umocňuje skutečnost, že se dají snadno aplikovat do již existujících režimů kognitivního tréninku v nejrůznějších institucích.

Tabulka 1.
Korelace pro skupinu trénující metodou single n-back (N = 36)

Škály PSSI	Zisk v BOMAT IQ testu	p-hodnota
rezervovaný – schizoidní	0,51	< 0,001
nedůvěřivý – paranoidní	0,51	< 0,001
kritický – negativistický	0,41	0,01
optimistický – rapsodický	-0,37	0,03
intuitivní – schizotypní	-0,30	0,08
klidný – depresivní	0,30	0,08

Tabulka 2.
Korelace pro skupinu trénující metodou triple n-back (N = 31)

Škály PSSI	Zisk v BOMAT IQ testu	p-hodnota
rezervovaný – schizoidní	-0,32	0,08
nedůvěřivý – paranoidní	-0,31	0,09
pečlivý – nutkavý	0,32	0,08
impulzivní – borderline	-0,32	0,08

Literatura

Ackerman, P. L., Beier, M. E. & Boyle, M. O. (2005). Working memory and intelligence: The same or different constructs? Psychological Bulletin, 131(1), 30-60.

Beck, S. J., Hanson, C. A., Puffenberger, S. S., Benninger, K. L. & Benninger, W. B. (2010). A controlled trial of working memory training for children and adolescents with ADHD. Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology. Taylor & Francis.

Belleville, S., Clément, F., Mellah, S., Gilbert, B., Fontaine, F. & Gauthier, S. (2011). Training-related brain plasticity in subjects at risk of developing Alzheimer’s disease. Brain. Oxford Univ Press.

Brehmer, Y., Westerberg, H. & Bäckman, L. (2012). Working-memory training in younger and older adults: training gains, transfer, and maintenance. Frontiers in human neuroscience. Frontiers Media SA.

Colom, R., Flores-Mendoza, C., & Rebollo, I. (2003). Working memory and intelligence. Personality & Individual Differences, 34(1), 33.

Colom, R., Abad, F., Quiroga, M., Shih, P., & Flores-Mendoza, C. (2008). Working memory and intelligence are highly related constructs, but why? Intelligence, 36(6), 584.

Engle, R. W., Tuholski, S. W., Laughlin, J. E. & Conway, A. R. A. (1999). Working memory, short-term memory, and general fluid intelligence: A latent-variable approach. Journal of Experimental Psychology: General. American Psychological Association.

Fisher, M., Holland, C., Subramaniam, K. & Vinogradov, S. (2010). Neuroplasticity-based cognitive training in schizophrenia: an interim report on the effects 6 months later. Schizophrenia bulletin. MPRC.

Haut, K. M., Lim, K. O. & MacDonald, A. (2010). Prefrontal cortical changes following cognitive training in patients with chronic schizophrenia: effects of practice, generalization, and specificity. Neuropsychopharmacology. Nature Publishing Group.

Hossiep, R., Turck, D., & Hasella, M. (1999). Bochumer Matrizentest. BOMAT - advanced - short version. Göttingen: Hogrefe.

Houben, K. & Wiers, R. W. (2009). Response inhibition moderates the relationship between implicit associations and drinking behavior. Alcoholism: Clinical and Experimental Research. Wiley Online Library.

Chein, J. M. & Morrison, A. B. (2010). Expanding the mind's workspace: training and transfer effects with a complex working memory span task. Psychonomic bulletin & review. doi:10.3758/PBR.17.2.193

Chooi, W. T. & Thompson, L. A. (2012). Working memory training does not improve intelligence in healthy young adults. Intelligence. Elsevier.

Jaeggi, S. M., Buschkuehl, M., Jonides, J. & Perrig, W. J. (2008). Improving fluid intelligence with training on working memory. Proceedings of the National Academy of Sciences. National Acad Sciences.

Jaeggi, Susanne M, Buschkuehl, M., Jonides, J. & Shah, P. (2011). Short- and long-term benefits of cognitive training. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. doi:10.1073/pnas.1103228108

Jaeggi, Susanne M, Buschkuehl, M., Shah, P. & Jonides, J. (2013). The role of individual differences in cognitive training and transfer. Memory & Cognition. Springer.

Jausovec, N. & Jausovec, K. (2012). Working memory training: Improving intelligence-Changing brain activity. Brain and Cognition. Elsevier.

Johnson, W. & Bouchard, T. J. (2005a). The structure of human intelligence: It is verbal, perceptual, and image rotation (VPR), not fluid and crystallized. Intelligence. Elsevier.

Johnson, W. & Bouchard, T. J. (2005b). Constructive replication of the visual-perceptual-image rotation model in Thurstone's (1941) battery of 60 tests of mental ability. Intelligence. Elsevier.

Kane, M. J., Hambrick, D. Z., & Conway, A. R. A. (2005). Comment on Ackerman, Beier, and Boyle (2005). Psychological Bulletin, 131(1), 66-71.

Karbach, J. & Kray, J. (2009). How useful is executive control training? Age differences in near and far transfer of task-switching training. Developmental Science. Wiley Online Library.

Kaufman, S. B., DeYoung, C. G., Gray, J. R., Brown, J. & Mackintosh, N. (2009). Associative learning predicts intelligence above and beyond working memory and processing speed. Intelligence. Elsevier.

Kirchner, W. (1958). Age differences in short-term retention of rapidly changing information. Journal of Experimental Psychology, 55(4), 352-358.

Klingberg, T., Forssberg, H. & Westerberg, H. (2002). Training of working memory in children with ADHD. Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology. Taylor & Francis.

Kuhl, J. & Kazen, M. (2002). PSSI-Inventar stylu osobnosti a poruch osobnosti. Praha: Testcentrum.

Moody, D. E. (2009). Can intelligence be increased by training on a task of working memory? Elsevier Science.

Nouchi, R., Taki, Y., Takeuchi, H., Hashizume, H., Nozawa, T., Kambara, T., Sekiguchi, A., et al. (2013). Brain Training Game Boosts Executive Functions, Working Memory and Processing Speed in the Young Adults: A Randomized Controlled Trial. PloS one. Public Library of Science.

Owen, A. M., Hampshire, A., Grahn, J. A., Stenton, R., Dajani, S., Burns, A. S., Howard, R. J., et al. (2010). Putting brain training to the test. Nature. Nature Publishing Group.

Redick, T. S., Shipstead, Z., Harrison, T. L., Hicks, K. L., Fried, D. E., Hambrick, D. Z., Kane, M. J., et al. (2012). No Evidence of Intelligence Improvement After Working Memory Training: A Randomized, Placebo-Controlled Study. Journal of experimental psychology. General. doi:10.1037/a0029082

Salminen, T., Strobach, T. & Schubert, T. (2012). On the impacts of working memory training on executive functioning. Frontiers in human neuroscience. doi:10.3389/fnhum.2012.00166

Schmiedek, F., Lövdén, M. & Lindenberger, U. (2010). Hundred days of cognitive training enhance broad cognitive abilities in adulthood: Findings from the COGITO study. Frontiers in Aging Neuroscience. Frontiers Research Foundation.

Smith, G. E., Housen, P., Yaffe, K., Ruff, R., Kennison, R. F., Mahncke, H. W. & Zelinski, E. M. (2009). A Cognitive Training Program Based on Principles of Brain Plasticity: Results from the Improvement in Memory with Plasticity-based Adaptive Cognitive Training (IMPACT) Study. Journal of the American Geriatrics Society. Wiley Online Library.

Sternberg (2008). Increasing fluid intelligence is possible after all. Procedures of the National Academy of Sciences, 105, 6791-6792. doi: 10.1073/pnas.0803396105.

Studer-Luethi, B., Jaeggi, S. M., Buschkuehl, M. & Perrig, W. J. (2012). Influence of neuroticism and conscientiousness on working memory training outcome. Personality and Individual Differences. Elsevier.

Subramaniam, K., Luks, T. L., Fisher, M., Simpson, G. V., Nagarajan, S. & Vinogradov, S. (2012). Computerized Cognitive Training Restores Neural Activity within the Reality Monitoring Network in Schizophrenia. Neuron. Elsevier.

Thompson, T. W., Waskom, M. L., Garel, K.-L. A., Cardenas-Iniguez, C., Reynolds, G. O., Winter, R., Chang, P., et al. (2013). Failure of working memory training to enhance cognition or intelligence. PloS one. Public Library of Science.

Tomycz, N. D. & Friedlander, R. M. (2011). Memory Training Unlocks Brain Plasticity in Prodromal Alzheimer's Disease. Neurosurgery.

Vartanian, O., Jobidon, M.-E., Bouak, F., Nakashima, A., Smith, I., Lam, Q. & Cheung, B. (2013). Working Memory Training Is Associated with Lower Prefrontal Cortex Activation in a Divergent Thinking Task. Neuroscience. Elsevier.

Willis, S. L., Tennstedt, S. L., Marsiske, M., Ball, K., Elias, J., Koepke, K. M., Morris, J. N., et al. (2006). Long-term effects of cognitive training on everyday functional outcomes in older adults. JAMA: the journal of the American Medical Association. Am Med Assoc.

Woods, B., Aguirre, E., Spector, A. & Orrell, M. (2012). Can cognitive stimulation benefit people with dementia? John Wiley and Sons, Ltd. for The Cochrane Collaboration.

Zelinski, E. M., Spina, L. M., Yaffe, K., Ruff, R., Kennison, R. F., Mahncke, H. W. & Smith, G. E. (2011). Improvement in Memory with Plasticity-Based Adaptive Cognitive Training: Results of the 3-Month Follow-Up. Journal of the American Geriatrics Society. Wiley Online Library.

ZLOŽITOSŤ PREPÁJANIA VZDIALENÝCH KONCEPTOV V TEORETICKEJ SÚVISLOSTI S PSYCHOFYZIOLOGICKÝM NABUDENÍM

Martin Marko, Igor Brezina
Univerzita Komenského
✉ makrorager@gmail.com, brezina@fphil.uniba.sk

The complexity of remote concepts' connection in theoretical parallel with psychophysiological arousal

The synthesis of remote concepts may represent the key functional aspects of cognitive system and creative ideation. We assume that by manipulation of semantic-distance of conceptual stimuli (theoretical complexity of an experimental problem in CAT task) it is possible to influence the probability of correct response (i.e. empirical difficulty). Indicators for theoretical complexity had explicit (scales, number of meanings) and implicit (word associations) form. These indicators were modeled to predict empirical responses represented by difficulty estimation (CTT, IRT), solving time and by intuitive judgements of independent evaluators. The ambition of this research was to provide a pilot evidence for understanding of verbal creative insight and to create a method, which could find use in psychophysiological research.

Key words: remote concepts, cognitive structures, insight, psychophysiological arousal

Gratová podpora: VEGA 1/1110/12

Úvod

Ľudské intelektové schopnosti sa materializujú v schopnosti riešiť problémy, ktoré sú v reálnom svete zvyčajne komplexné a zle definované. Napriek tomu existuje v odbornej komunite prevalencia využívania tradičných nástrojov pre posúdenie intelektu, ktorých ekologická validita ostáva prinajmenšom otázna. Pre vysvetlenie variability poznávacích funkcií tvoriacich kvalitu procesu myslenia sú však tieto nástroje nedostatočné. Z tohto dôvodu je nutné vyvíjať nové prostriedky schopné sprístupniť výskumu i praxi doposiaľ marginalizované aspekty intelektu.

Vďaka atribútom zlej štruktúry, komplexnosti a malého prekrývania s fluidným systémom predstavujú vhľadové problémy vhodné experimentálne situácie pre výskum komplementárnych kognitívnych procesov. Vhľad je proces zmeny reprezentácie problémov - reštrukturácie. Predpokladáme, že kreatívne riešenie situácie vyžaduje inhibíciu intuitívnych štruktúrujúcich činiteľov, ktoré prednastavujú "tvar" mentálnej reprezentácie problému prostredníctvom funkcie filtrovania informácií. Kreativita je v tomto zmysle funkciou narušenia kognitívnej štruktúry [KŠ], ktorá blokuje inovatívne riešenie. Vďaka narušeniu KŠ sa do priestoru pracovnej pamäti môžu dostať aj obsahy, ktoré sú vzhľadom k aktivovanej štruktúre konceptov periférne. Narušenie schémy možno chápať ako zamedzenie prepotentnej odpovede, z čoho vyplýva možnosť dosahovať a prepájať vzdialenejšie koncepty kognitívnej architektúry. Všeobecným predpokladom je, že KŠ kanalizujú myšlienkový prúd a udávajú mu tvar. Uvedený systém tvrdení o kreatívnej povahe vhľadu je abstrakciou, ktorá sa principiálne nedostáva do konfliktu s kľúčovými prístupmi k fenoménu (Jones, 2003) a domnievame sa, že je robustná voči niektorým rozporom medzi nimi.

Pre možnosť posúdenia uvedených hypotéz bol vytvorený súbor experimentálnych problémov, ktoré spĺňajú definičné kritériá pre vhľad. Problémy boli štrukturálne izomorfné s testom RAT (Mednick, 1962), no pre lingvistické špecifiká jazykov a iné odlišnosti bol test nazvaný CAT. Prostredníctvom manipulácie teoretickej zložitosti problémov sme pozorovali odozvu v indikátoroch náročnosti problémov. Okrem uvedeného porovnania účinku na úspešnosť riešenia sme v diskusii zvažovali potrebu uplatnenia psychofyziologického výskumu v kontexte CAT.

Metódy

Materiál pozostával zo súboru 47 experimentálnych problémov prezentovaných 83 participantom, prevažne študentom VŠ [Vek=23; SD=2,8; 54% žien]. Každý problém bol tvorený trojicou zadaných slov [X_{Ai}, X_{Bi}, X_{Ci}], na ktoré riešiteľ hľadal štvrté [Y_i], s nimi spojené. Trojicu vzdialených konceptov (napr. "Ovca", "Rádio", "More") mal riešiteľ zmysluplne prepojiť štvrtým slovom ("Vlna").

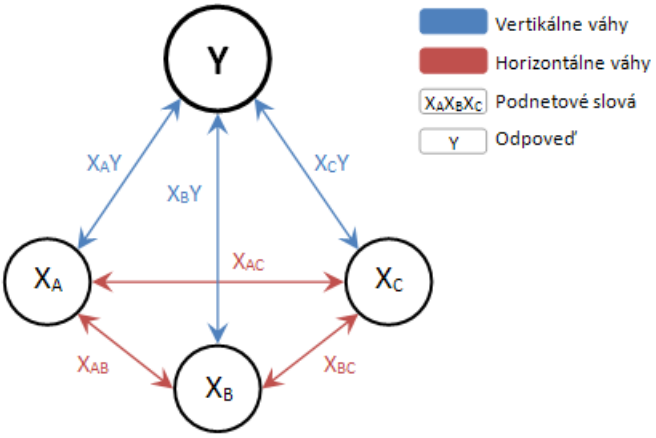

Obrázok 1. Formálny model problému CAT

Teoretická zložitosť

Problémom boli odhadnuté tri miery teoretickej zložitosti: (1) Implicitná asociačná zložitosť [IAZ] - operačne definuje mieru teoretickej zložitosti prostredníctvom iverznej hodnoty celkovej frekvencie výskytu správnej odpovede [Y_i] v súbore asociácií na podnetové slová problému [X_{Ai}, X_{Bi}, X_{Ci}]. Frekvencia výskytu asociácií bola vytvorená na nezávislom výbere [N=100]. Každý participant výberu asocioval 5 výrazov na každé podnetové slovo v každom probléme (t.j. 5x3x47=705 slov; banku tvorilo ~70000 asociácií). (2) Explicitná asociačná zložitosť [EAZ] - pomocou 10-stupňových škál bola hodnotená blízkosť medzi podnetovými slovami a odpoveďou a medzi podnetovými slovami navzájom. Hodnotenie prevádzal ďalší nezávislý výber [N=77]. Pre každý slovný pár bol vypočítaný skupinový medián, ICH kombinácia definovala EAZ. (3) Počet významov odpovede [PV] - hodnotitelia [N=4] posudzovali počet významov, v ktorých sa nachádza hľadané slovo [Y_i]. Mód (1, 2 alebo 3) ako faktor vyjadroval úroveň zložitosti. Zhoda hodnotiteľov bola vysoká [Cronb. α=0,93; Kendall W=0,83].

Empirická náročnosť

Každému problému boli priradené aj tri empirické (pozorované) miery náročnosti: (1) Parameter b [Pb]- odhad náročnosti položky prostredníctvom Raschovho modelu [χ^2/df = 1,61]. Parameter b sa prekrýval s úspešnosťou podľa CTT (R^2 = 0,98). (2) Čas riešenia [RČ] - definoval náročnosť časom potrebným pre úspešné riešenie. Pri problémoch [N=6] s úspešnosťou <25% sa priemer pre nedostatočný počet pozorovaní neodhadoval. Obe empirické miery boli vypočítané na základe výkonu 83 riešiteľov. (3) Posúdenie náročnosti odhadom [PNO] - intuitívny odhad náročnosti položky posudzovateľov [N=5]. Zhoda bola dostačujúca, no nie ideálna [Cronb. α=0.74; Kendall W=0,51].

Hypotéza: indikátory teoretickej zložitosti [IAZ, EAZ, PV] sú signifikantne asociované s pozorovanou náročnosťou riešenia problémov [Pb, RČ, PNO].

Výsledky

Zhodou Kolmogorov-Smirnovho a Shapiro-Wilkovho kritéria distribúcia všetkých premenných aproximovala normálne rozloženie. Do prvej regresnej rovnice bola dosadená kombinácia prediktorov IAZ [X_AY_i, X_BY_i, X_CY_i], ktorá v logaritmickom vzťahu vysvetľovala 75% variability parametra "b" [$F_{(3,43)}$=43; sig<0,01]. Prediktory boli relatívne nezávislé, Breusch-Paganov test preukázal homoscedasticitu [χ^2=0,07; sig=0,79], reziduálne hodnoty mali normálne rozloženie. Analýza kolinearity prediktorov vykazovala vysokú toleranciu [>0,82, VIF=~1,2]. Druhý model vysvetľoval 46% variability RČ problému [$F_{(3,37)}$=10,4; sig<0,01], tretí 54% variability posúdenia náročnosti problémov [$F_{(3,43)}$=19,1; sig<0,01]. Analýza kolinearity a reziduálnych hodnôt prinášala obdobné výsledky.

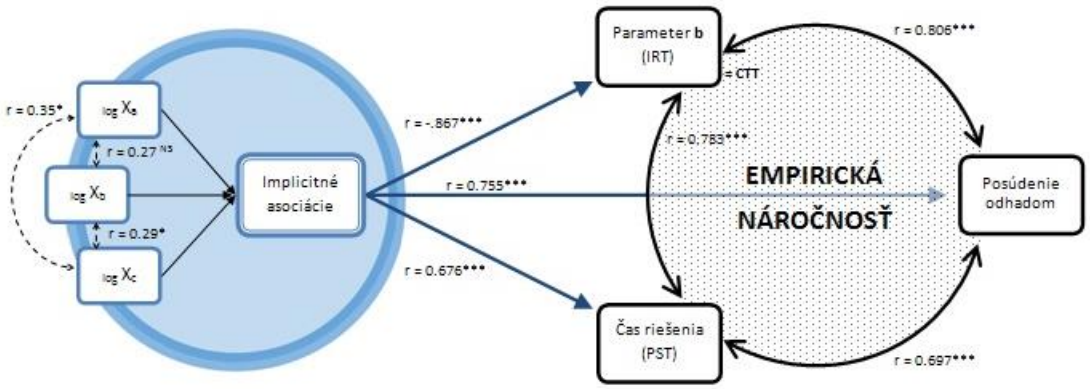

Obrázok 2. IAZ a pozorovaná náročnosť

Explicitná asociačná zložitosť vysvetľovala 21% variability parametra b [$F_{(2,43)}$=5,9; sig<0,05], 40% RČ [$F_{(2,37)}$=12,2; sig<0,01] a 32% PNO [$F_{(2,43)}$=10,24; sig<0,01]. Tolerancia [>0,9; VIF = 1,1] a analýza reziduálnych hodnôt spĺňali predpoklady pre tvorbu modelov.

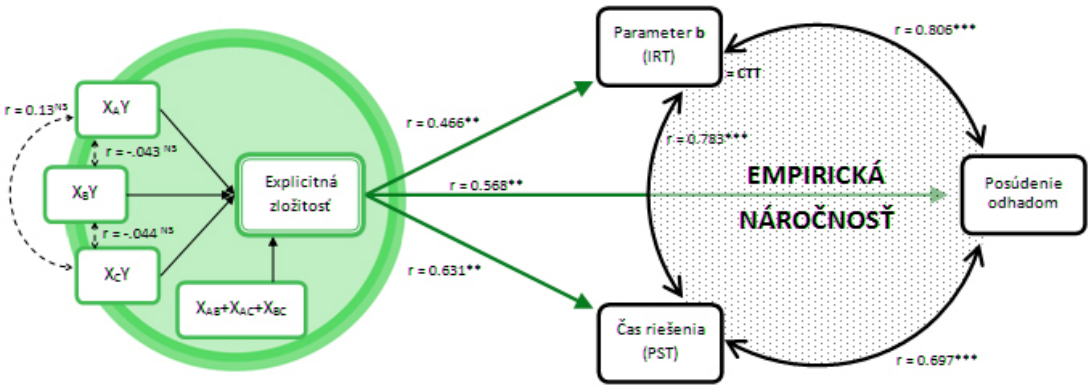

Obrázok 3. EAZ a pozorovaná náročnosť

Faktor PV (ANOVA) mal veľkosť efektu R^2=30% pre parameter b [$F_{(2,44)}$=9,58; sig<0,01], 19% pre RČ [$F_{(2,38)}$= 4,51; sig=0,02] a 32% pre PNO [$F_{(2,44)}$=10,52; sig<0,01]. Levenov test preukázal ekvalitu variancií.

Obrázok 4. PV a pozorovaná náročnosť

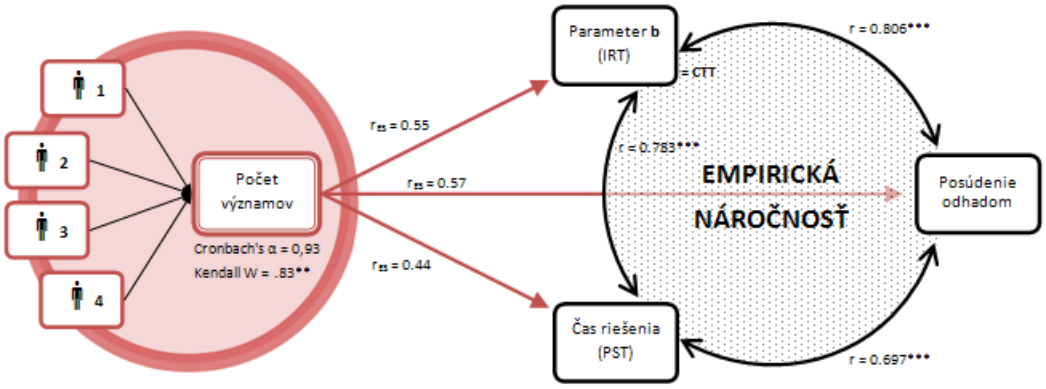

Diskusia

Zistenie, že generovanie konvenčných, prepotentných asociácií [IAZ] vysvetlilo 75% variability pozorovanej úspešnosti riešenia prináša podklad pre koncepciu vhľadu. Nami navrhovaný model predpokladá proces vyhľadávania relevantných informácií v konceptuálnom priestore. Nakoľko je tento priestor informačne rozsiahly a kognitívne zdroje obmedzené, musí dochádzať k filtrovaniu (selekcia, inhibícia) informácií vstupujúcich do pracovnej pamäte. Filter je tvorený topológiou kognitívnych štruktúr [KŠ], ktoré organizujú poznanie a poznávanie. KŠ je zhluk pojmov (uzlov) so silnou vnútornou interkonektivitou. Interkonektivita spôsobuje, že aktivácia jedného uzla (časti KŠ) favorizuje aktiváciu uzlov, ktoré sú s ním silno spojené. Funkcia filtra emerguje z obmedzenosti kapacity a sily spojov medzi uzlami v sieti (t.j. KŠ), ktorá je nevyhnutná pre aktiváciu mentálneho obsahu k ďalšiemu spracovaniu. Sedimentácia štruktúr je funkciou bežnej skúsenosti a má adaptívny význam pre poznávanie, nakoľko ho primerane zjednodušuje. V prípade, že "filter" vpustí relevantné obsahy do pracovnej pamäte, je možné vytvoriť správne riešenie. Ak sú relevantné obsahy pod prahom aktivácie, dochádza k stagnácií. Tento prípad zreteľne podkladajú naše výsledky: v prípade, že odpoveď bola v silnom spojení s podnetovou trojicou (t.j. slova normatívne asociovali odpoveď), bola úspešnosť riešenia vysoká. Postupným oslabovaním tohto prepojenia dochádzalo k exponenciálnemu nárastu (logaritmický vstup lineárneho modelu) náročnosti problémov. V tomto zmysle je vhľad chápaný ako zmena filtra - reštrukturácia resp. narušenie štruktúry.

Uvedený vzťah na prvý pohľad podkladajú aj výsledky z explicitného posúdenia blízkosti [EAZ]. Je však otázne, do akej miery EAZ takto zvažovať, pretože premenná dosahovala extrémne nízku variabilitu vo vertikálnych váhach (Mean=28,1; SD=0,91; teoretické max.=30). Zistenie však ponúka hodnotnú informáciu: explicitným posúdením boli spojenia kľúčov (podnetov) a odpovede [Y_i] vždy odhadnuté ako veľmi silné, pričom implicitným [IAZ] nie. Táto diskrepancia môže opäť indikovať na funkciu filtra, limitujúcu informácie vstupujúce do ďalšieho štádia explicitného posúdenia (konvergencie). Problém pri riešení pravdepodobne nespočíva v zhodnotení adekvátnosť podnetu, ale v sprístupnení (posudzovatelia zreteľne, 28.1 z 30, vnímali explicitné prepojenie medzi vertikálnymi pármi slov). Explicitným predložením párov sa obišiel efekt KŠ filtra, t.j. kľúčového prvku v procese vhľadu. Predpokladáme, že z tohto dôvodu je prediktívna sila vertikálnych párov slov v rámci EAZ nápadne nižšia [16%, $F_{(1,44)} = 8,4$; sig = 0,006] ako pri IAZ [75%].

Poslednou mierou teoretickej zložitosti bol počet významov na ktoré indikujú podnety [PV]. Ak sa odpoveď nachádzala vo viac významoch, dochádzalo k nárastu empirickej náročnosti problému. Regresný model vysvetlil 30% variability, čo je možné zdôvodniť zvýšenými nárokmi na flexibilitu z dôvodu reštrukturácie významu. Väčším množstvom významov sa pri problémoch zvyšovala prediktívna sila IAZ, čo možno zdôvodniť tým, že rôzne významy slova asociujú viac kategórií obsahov, zvyšujúc ich množstvo a tým narastá pomer filtrovania (resp. vplyv KŠ). Evokovaná množina potenciálnych obsahov je viac entropická a táto komplexnosť zvyšuje nároky na riešenie problému.

Pre podloženie uvedených úvah zatiaľ existuje málo evidencie. V začiatkoch je aj modelovanie vhľadu a tak je nemožné vsadiť naše výsledky do kontextu výskumov iných autorov. Predsa však existuje aspoň jedna podobná snaha o vysvetlenie konceptuálneho vhľadu (Gupta et al., 2012). Autori formálne modelovali úspech v riešení RAT a dospeli k záveru, že kľúčovým faktorom je vyhýbanie sa vysoko frekventovaným odpovediam. Tento výsledok je komplementárny k nášmu. Napriek tomu, že manipulovanie funkcie filtra je náročným metodologickým problémom, testovanie uvedených tvrdení je principiálne realizovateľné v rámci psychofyziologického výskumu. Pre tieto potreby je možné využiť situáciu stresu spôsobujúcu zmeny vo fyziologickom nabudení (SAS a HPA). Nabudenie v dôsledku stresu moduluje kognitívne funkcie a obzvlášť filtrovanie informácií. Podklady pre túto úvahu prezentujú výskumy (LeBlanc, 2009), ktoré pomerne konzistentne naznačujú, že v stresovej situácii dochádza k: (1) zvýšeniu selektivity pozornosti a teda filtrácií periférnych informácií; (2) zhoršenie prístupu k obsahom v DDP; (3) deficitom v pracovnej pamäti v zmysle rozsahu; (4) zvýšenému využívaniu heuristík, t.j. intuitívnych stratégií, ktoré sú v prípade neintuitívnych vhľadových problémoch pravdepodobne kontraproduktívne. Uvedené efekty fyziologických zmien simulujú informačnú filtráciu a otvárajú tak možnosť preniknúť hlbšie do problematiky vhľadu a informačnej strate pri riešení problémov. Táto práca ponúkla teoretický základ aj perspektívne

metodologické stanovisko pre tvorbu experimentálnych vhľadových problémov a psycho-fyziologického dizajnu pre testovanie uvedených predpokladov.

Literatúra

Ash, I. K., & Wiley J. (2006). The nature of restructuring in insight: An individial differences approach. Psychonomic Bulletin Review, 13, 1, 66-73.

Gupta, N., Jang, Y., Mednick, S. C., & Huber, D. E. (2012). The Road Not Taken: Creative Solutions Require Avoidance of High-Frequency Responses. Psychological Science, 23, 3, 288-294.

Jones, G. (2003). Testing two cognitive theories of insight. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 29, 5, 1017-1027.

LeBlanc, V. R. (2009). The Effects of Acute Stress on Performance. Academic Medicine, 84, 10, 25-33.

Mednick, S. A. (1962). The associative basis of the creative process. Psychological Review, 69, 220-232.

Newell, A., & Simon, H. A. (1972). Human Problem Solving. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

SUBJEKTÍVNE VNÍMANIE KVALITY ZDRAVIA V SÚVISLOSTI S OSOBNOSTNÝMI ČRTAMI A EMOCIONÁLNYMI VÄZBAMI ADOLESCENTOV.

Zuzana Mičková
Katedra psychologie, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
✉ mickova1@gmail.com

Úvod

Kvalita každej dimenzie je ovplyvnená osobnostnými charakteristikami jedinca. Havlinova (1998) uvádza, že zdravie je prejavom nášho vlastného bytia. Fyzické zdravie však nezaručuje jedincovi pocit zdravia a zdravé vzťahy, a naopak choroba nemusí znamenať koniec zdravia. Podľa autorky (in tamtiež) je zdravie viac ako iba fungovania tela. Takéto chápanie zdravia možno nazvať interakčným. Machová, Kubátová (2009) v tejto súvislosti uvádza, že zdravie je výsledkom rôznych vzťahov. Podľa Křivohlavého (2009) sa na kvalite zdravia podpisuje sociálny svet jedinca ale i osobnostné charakteristiky jedinca. Fyzický aspekt zdravia je determinovaný dedičnými faktormi, ako i životným štýlom, sociálnym a environmentálnym prostredím. Determinantmi environmentálneho zdravia sú tiež klimatické podmienky a urbanistické riešenia miest a obcí podporujúce zdravie. Subjektívne indikátory zdravia podľa Křivohlavého (2009), Vašinu (2010) sú celkové hodnotenie zdravia, subjektívna pohoda, výskyt zdravotných ťažkostí atď. V súvislosti so zdravím môžeme spomenúť významné črty ako emocionálnu vyrovnanosť, zodpovednosť, spoľahlivosť, optimizmus, sebadôveru apod. Uvedené osobnostné črty považuje Křivohlavý (2009) za zdroj sily. Ako uvádzajú Bauer, McAdams (2004) v období adolescencie nie je možné oddeľovať životnú spokojnosť od vývinu osobnosti, telesného zrenia a potreby dosahovania životných cieľov. Aktuálne psychické rozpoloženie sa podľa Džuku a Dalberta(1997) využíva na označenie subjektívnej pohody. Podľa Donovana a Halperna (2002) sa životná spokojnosť spája so subjektívne širokou mierou ľudského blaha, ktorá sa premieta v subjektívnej miere spokojnosti. Medveďová (2003) v tejto súvislosti zdôrazňuje emocionálnu stránku a kognitívne-reflektujúce hodnotenie spokojnosti so životom. Spokojnosť a subjektívna pohoda je podľa Diener (1984), (1994, in Džuka, Dalbert, 2002) koncepcii v trojakom vzťahu. Spokojnosť je považovaná za komponent za faktor a za mediátor subjektívnej pohody.

Skúmaním environmentálnej osobnosti a vzťahom človeka k životnému prostrediu sa zaoberá environmentálna psychológia, ktorej predmetom sú psychologické procesy vzájomného pôsobenia jedincov v prostredí konkrétne v racionálnej, citovej, zmyslovej, inštinktívnej aj intuitívnej rovine (Smolková, 2000). V súvislosti s environmentálnym prostredím sa stretávame s pojmom environmentálna osobnosť (Kováč, 2003). Environmentálni psychológovia definujú environmentálnu osobnosť rôzne. Napríklad Gifford (2002) ju skúma z aspektu odlišností vo vnímaní vonkajšieho sveta, resp. z aspektu rôznych tendencií ku konaniu v materiálnom prostredí u ľudí s rôznymi osobnostnými rysmi alebo vlastnosťami.

Identita jedinca sa formuje i v súvislosti so životnými podmienkami a významné miesto predstavuje miesto, kde jedinec žije. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o formovaní identity s miestom. Identifikácia s miestom je posilňovaná porozumením a skúsenosťou s miestom s demografickými charakteristikami vzťahujúcimi sa k nemu. Pre vývin identity je dôležitá tiež spokojnosť s podmienkami života v nadväznosti na charakter väzby k miestu bydliska. Mesárošová a Naništová (2007) Cuba a Hummon (in tamtiež) definujú identitu s miestom ako vyjadrenie vlastného self za použitia environmentálneho významu. Autori zistili, že miesta môžu ovplyvňovať proces identifikácie priamo cez fyzikálne, sociálne a kultúrne prostredie. Otázkou je ktoré konkrétne miesto je najdôležitejším bodom identity. Niektoré výsledky výskumov poukazujú na významnosť bývania. Podľa Halášovej (2005) systémové nazeranie na človeka v životnom prostredí ako aj na environmentálnu osobnosť prinieslo pojmy ako napr. environmentálna kognícia, environmentálna percepcia, environmentálna senzitizácia.

Cieľ

Chceme zistiť súvislosť medzi kvalitou fyzického zdravia a emocionálnou partnerskou väzbou, vzájomné vzťahy medzi kvalitou fyzického a environmentálneho zdravia vo vzťahu k osobnostným vlastnostiam a medzipohlavným rozdielom.

Výskumná vzorka

Na výskume sa zúčastnilo 109 respondentov. Mužov 22, žien 87, priemerného veku 21,61. Minimálny vek bol 19, maximálna 25 rokov, najčastejšia hodnota veku (modus) 23 a stredná hodnota 22. V Tab. 1 sú uvedené deskriptívne charakteristiky pre jednotlivé osobnostné faktory, ktoré boli sledované vo výskume v súvislosti so zdravím.

Tabuľka 1.
Deskriptívne charakteristiky osobnostné faktory a zdravie

	A	B	C	D	E	F	G	.H
N	109	109	109	109	109	109	109	109
Priemer	18,68	13,28	31,90	10,78	4,03	5,61	4,70	11,15
Medián	18	14	30	10	4	6	5	11
Modus	17	15	29	9	4	5	5	13
Štd.odchýlka	5,15	4,95	9,49	4,57	2,39	2,18	1,90	3,39
Rozptyl	26,52	24,52	89,98	20,91	5,69	4,74	3,60	11,52
Minimum	5	1	8	2	0	1	0	0

Legenda: A aktivita, B samostatnosť, C em. stabilita, D rodinné vztahy, E pohoda, F vzťah k ľuďom, G záujmová zameranosť, H zodpovednosť

Metódy

Na zistenie úrovne fyzického a environmentálneho aspektu kvality života sme použili štandardizovaný dotazník WHOQOL-BREF, ktorého autorom je Kováč (1996). Hodnotiteľom kvality zdravia je samotná osoba. Na zistenie aktuálneho partnerského vzťahu a jeho charakteristiky sme vytvorili vlastný dotazník. Osobnostné črty v súvislosti so zdravím sme skúmali prostredníctvom osobnostného dotazníka (Miglierini), ktorý bol konštruovaný pre cieľovú skupinu adolescentov a ktorý chápe profil osobnosti ako otvorený systém.

Výsledky

V Tab.2 vidíme porovnanie jedincov v súvislosti s existenciou partnerského vzťahu.

Tabuľka 2.
Mann- Whitneyho U test fyzické zdravie a partnerský vzťah

	Vzťah	N	Priemerné poradie	Mann-Whitneyho test	
Celý súbor	Mám	59	59,39	U	1216
	Nemám	50	49,82	Z	-1,588
	Spolu	109		Sig.	0,112
Muži	Mám	8	11,75	U	54
	Nemám	14	11,36	Z	-0,138
	Spolu	22		Sig.	0,890
Ženy	Mám	51	47,69	U	730
	Nemám	36	38,78	Z	-1,632
	Spolu	87		Sig.	0,103

V Tab.3 sú uvedené výsledky výpočtov Spearmanových korelačných koeficientov pre vzťahy medzi fyzickým zdravím environmentálnym zdravím a osobnostnými črtami (A, B, C, D, E, F, G, H). Ako môžeme vidieť, v celom súbore zo všetkých vzťahov je štatisticky významný iba vzťah medzi

environmentálnym zdravím a vzťahmi k ľuďom (Sig. < 0,05).U mužov sa ako štatisticky významné ukázali vzťahy medzi: fyzickým zdravím a rodinnými vzťahmi (r = -0,490, Sig. < 0,05); fyzickým zdravím a pohodou (r = 0,504, Sig. < 0,05). Čím je fyzické zdravie slabšie na základe percepcie adolescentov, tým sú vzťahy k rodine u mužov zápornejšie a zároveň je vyššia miera pociťovania zdravotných ťažkostí.Tiež medzi fyzickým zdravím a zodpovednosťou (H) (Sig. ≤ 0,06). Čím je fyzické zdravie slabšie, tým je nižšia úroveň zodpovednosti a zároveň je väčšia miera emocionálnej lability. Tento výsledok interpretujeme s opatrnosťou vzhľadom k nízkemu počtu mužov vo výskumnej vzorke (N = 22).

Tabuľka 3.
Spearmanov korelačný koeficient zdravie a osobnostné faktory

			A	B	C	D	E	F	G	H
Celý súbor	Fyzické zdravie	Spearmanovo rho	0,128	0,025	-0,114	-0,145	-0,022	-0,040	0,007	0,110
		Sig.	0,185	0,794	0,237	0,132	0,820	0,682	0,943	0,256
		N	109	109	109	109	109	109	109	109
	Environment	Spearmanovo rho	0,070	-0,074	-0,178	-0,085	-0,167	**-0,209**	0,112	-0,018
		Sig.	0,468	0,442	0,064	0,379	0,083	0,029	0,246	0,856
		N	109	109	109	109	109	109	109	109
Muži	Fyzické zdravie	Spearmanovo rho	0,399	0,094	0,293	**-0,490**	**0,504**	-0,297	0,140	**0,407**
		Sig.	0,066	0,677	0,186	0,021	0,017	0,180	0,535	0,060
		N	22	22	22	22	22	22	22	22
	Environment	Spearmanovo rho	-0,375	-0,334	**-0,414**	0,135	-0,123	-0,365	0,259	-0,056
		Sig.	0,086	0,129	0,055	0,549	0,586	0,095	0,245	0,803
		N	22	22	22	22	22	22	22	22
Ženy	Fyzické zdravie	Spearmanovo rho	0,086	0,014	-0,162	-0,083	-0,123	0,024	-0,010	0,062
		Sig.	0,426	0,901	0,134	0,443	0,255	0,824	0,929	0,566
		N	87	87	87	87	87	87	87	87
	Environment	Spearmanovo rho	0,089	-0,002	-0,113	-0,161	-0,186	**-0,210**	0,058	-0,029
		Sig.	0,414	0,988	0,299	0,136	0,085	0,051	0,594	0,790
		N	87	87	87	87	87	87	87	87

Diskusia

Významné zistenia sa vzťahujú k fyzickému zdraviu v súvisloti so vzťahom k ľuďom. Toto zistenie sme preukázali u mužov. Výsledok však interpretujeme opatrne vzhľadom k nízkemu počtu mužov vo výskumnej vzorke. Môžeme konštatovať, že pocit fyzického zdravia zlepšuje interakciu a tým i vzťahy s ľuďmi. U žien sme vzťah s kvalitou vzťahov s ľuďmi preukázali v rámci životných podmienok, ktoré sme sledovali v rámci environmentálneho aspektu zdravia. Vyššia úroveň bývania, životných podmenok resp. kvalita životného prostredia v najužšom slova zmysle súvisí s pozitívnejšími vzťahmi k ľuďom- s dôverou k ním. Sociálne väzby, ako uvádza Vašina (1999) slúžia ako protektívny faktor zdravia. Vzťah medzi fyzickým zdravím environmentom a interpersonálnymi vzťahmi sa preukázal ako významný. Zaujímavým zistením je vzťah medzi slabšou úrovňou fyzickej kondície a negatívnymi vzťahmi v rodine. Kvalita sociálnych vzťahov a fyzické zdravie úzko súvisia. Ďalším zaujímavým zistením je súvislosť environmentálneho zdravia a úrovňou emocionálnej stability vo vzorke mužov. Kvalita životných podmienok je spojená s vyššou mierou emocionálnej stability. Môžeme konštatovať že prostredie fyzické i zdravotné je v pozitívnom vzťahu k vyrovnanosti. Zodpovednosť sa u mužov spája s vyššou mierou fyzického zdravia.

U žien sme zistili významný vzťah v súvislosti s environmentálnym zdravím a vzťahmi k ľuďom. Záverom možno uviesť, že fyzický i environmentálny aspekt zdravia je ovpyvňovaný sociálnymi vzťahmi.

Literatúra

Bauer, J.J. & McAdams, D.P. (2004). Personal growth in adults' stories of life transitions. Journal of Personality, 72, 573-602.

Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. Social indicators research, 31, 103-157.

Diener, E. a kol. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. Psychological Bulletin, 125, 276-302.

Džuka, J.& Dalbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SHSP). Československá psychologie, 3, 234-250.

Džuka, J., & Dalbert, C. (1997). Model aktuálnej a habituálnej subjektívnej pohody. Československá psychologie, 5, 385-398.

Donovan, N., & Halpern, D (2010). In: Uhláriková, J. analýza životnej spokojnosti adolescentov. Československá psychologie, 4, 10-18.

Gifford, R. (2002). Environmental psychology. Principles and practice. Third edition. Optimal Books.

Havlínová, M. (1998). Program podpory zdraví ve škole. Praha: Portál.

Halašová, M. (2005). Formovanie environmentálnej osobnosti žiaka. In: Psychológia a škola. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bystrica PedF UMB, pp. 31-41.

Jakabčič, I., & Poláková, D. (2004). Kvalita života mentálne postihnutých žiakov. In J. Džuka (ed.) Psychologické dimenzie kvality života. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.

Kováč, D. (1996). Dotaznik kvality života, štandardizovaný dotazník. Whoqol-Bref. Bratislava: WHO – ÚEPs SAV.

Kováč, D. (2001). Kvalita života- naléhavá výzva pre vedu nového storočia. Československá psychologie, 45, 1, 33-34.

Kováč, D. (1992). Psychológia životného prostredia: In: Kováč, D., Potašová, A. (Eds.): Zborník Psychológia v riešení ekologických problémov, Bratislava.

Křivohlavý, J. (2009). Psychologie zdraví. Praha: Portál.

Levin, J. S., Chatters, L.M. (1998). Religion, health and psychological well-being in older adults. Journal of Aging and Health, 10, 504-531.

Machová, J., Kubátová, D. a spol. (2009). Výchova ke zdraví. Praha: Grada.

Medveďová, Ľ. (2003). Stratégie a efektívnosť zvládania v kontexte prežívania subjektívnej pohody v rannej adolescencii. In: M. Svoboda, P. Humpolíček, J. Humpolíčková (eds.) Sociální procesy a osobnost (2003). Brno: Psychologický ústav FF MU, pp. 214-217.

Mesárosová, B. Naništová, E. (2007). Významnosť miesta z hľadiska psychosociálneho vývinu. Psychológia pre život. Trnava Typi Universitatis Tyrnaviensis, 234-239.

Miglierini, B. T-206 Osobnostný dotazník. Psychodiagnostické a didaktické testy: Bratislava.

Mičková, Z. (2012). Aspekty kvality života. UCM Trnava, 140-144.

Naništová, E. (1998). Človek a príroda: Environmentálna psychológia In: Výrost J., Slameník I. (ed.):Aplikovaná sociální psychologie I. Praha: Portál.

Nákonečný, M. (1999). Sociální psychologie. Praha: Academia.

Ryff, C.D, Keyes, C.L. (1995). The structure of psychological well-being revisited. Journal of Personality and Social Psychology, 69, 719-27.

Smolková, E. (2000). Ekologický problém ako šanca. Bratislava: Iris.

Vašina, L. (2010). Komparativní psychologie. Praha: Grada.

Vašina, B (1999). Psychologie zdraví. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej Univerzity.

Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. [cit. 2010-01-16]. Dostupné na

<http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub1990s/96d-full.pdf>.

POROVNANIE TROCH METÓD IDENTIFIKÁCIE DIF

Andrej Mentel
Ústav sociálnej antropológie, FSEV UK, Bratislava
✉ andrej.mentel@gmail.com

A Comparison of Three Methods for Identification of Differential Item Functioning (DIF)

The differential item functioning (DIF) can cause serious problems in the process of psychological or educational testing. This phenomenon consists of the different probabilities of expected answer of the particular item for the members of different subgroups of the population in spite of the equal level of the measured latent trait. In this paper, three relatively common methods of indicating DIF are compared: The transformed item difficulty, Mantel-Haenszel stratification and the Rasch-scaling based method of comparing the item parameters. Analysis of the reading comprehension test (part of the PIRLS 2011 testing) showed that all three methods produce highly consistent results.

Key words: Differential item functioning, Rasch model, transformed item difficulties, Mantel-Haenszel odds ratio

Úvod

V testovaní je dôležité, aby položky testu boli pre porovnávané skupiny testovaných vyvážené. Ak chceme porovnať výkony v čítaní medzi žiakmi riešiacimi test v slovenskom a maďarskom jazyku, potom by slovenskí žiaci, ktorých schopnosť čítať je na určitej úrovni, mali úlohu vyriešiť správne približne rovnako často ako rovnako schopní maďarskí žiaci. Ak to tak nie je, potom položka vykazuje odlišné fungovanie (differential item functioning, DIF) podľa jazyka.

Existuje viacero metód, ako DIF odhaliť. Často používané sú najmä tri (prehľad u Osterlind, 1983):

- Rozdiel v obťažnosti položky pre skupiny po kalibrácii položiek a skórovaní testovaných osôb podľa Raschovho modelu. Predpokladáme, že položky sa líšia len v obťažnosti a nie v diskriminačnej sile.
- Odlišná „relatívna obťažnosť“ položky pre skupiny, resp. jej presnejší variant: z-skóre percentuálnej obťažnosti položky, resp. jeho lineárna transformácia, má byť približne rovnaká v oboch skupinách (transformované obťažnosti položky).
- Pomer šancí správnej odpovede pre dve skupiny, ktoré predtým rozdelíme na „vrstvy“ s rovnakým skóre. Používa sa tu Mantel-Haenszelova metóda stratifikácie.

Cieľom tejto práce je overiť, či tieto metódy poskytujú konzistentné výsledky pre konkrétny test. V štúdii využívam dáta žiakov zo SR z testovania čitateľskej gramotnosti IEA PIRLS 2011 (Mullis, Martin, Foy, & Drucker, 2012). Analyzujem ten testový variant, ktorý pozostáva z kompletne zverejnených úloh. Dáta sú voľne dostupné v medzinárodnej databáze [PIRLS 2011]. Výsledky troch metód identifikácie DIF porovnávam pre dve skupiny podľa jazyka testovania (slovenský a maďarský).

Výskumná vzorka

Vzorku tvorili žiaci 4. ročníkov základných škôl na Slovensku vybraných dvojstupňovým stratifikovaným výberom (škola; trieda). Testujú sa všetci žiaci z triedy (pre výnimky viď Mullis, Martin, Foy, & Drucker, 2012). Žiakom sa náhodne prideľujú jednotlivé varianty testu.

V tejto štúdii tvoria vzorku všetci žiaci, ktorí riešili variant zostavený zo zverejnených úloh (N = 1161, vek M = 10,43, SD = 0,6). Vzorka je rovnomerne rozdelená podľa pohlavia; N_m = 580 chlapcov, N_f = 581. Naopak, rozdelenie podľa jazyka je silno nerovnomerné, aby približne zodpovedalo zastúpeniu občanov maďarskej národnosti v populácii SR: N_{Slov} = 1048, $N_{Maď}$ = 113 (t.j. 9,73%).

Metódy

Pôvodný testový variant obsahoval 30 úloh, z toho 4 polytomické položky a 2 úlohy skladajúce sa z dvoch, resp. troch dichotomických položiek. V tejto štúdii analyzujeme len dichotomické položky (n = 29). Porovnávame tri metódy indikácie DIF, dve z nich vo dvoch variantoch.

Obťažnosti položiek pri kontrolovanej miere schopnosti podľa Raschovho modelu odhadujeme dvomi všeobecne rozšírenými programami na škálovanie metódami IRT: ConQuest od firmy ACER (Wu, Adams, Wilson, & Haldane, 2007) a BILOG-MG od firmy SSI (Zimowski, Muraki, Mislevy, & Bock, 2003). V rámci tejto teórie sa DIF definuje ako rozdiel v charakteristických krivkách položiek. Z dôvodu porovnateľnosti výsledkov metód budeme v oboch programoch používať jednoparametrový logistický model. Ukážka rozdielu v charakteristických krivkách jednej konkrétnej položky je na Obr. 1.

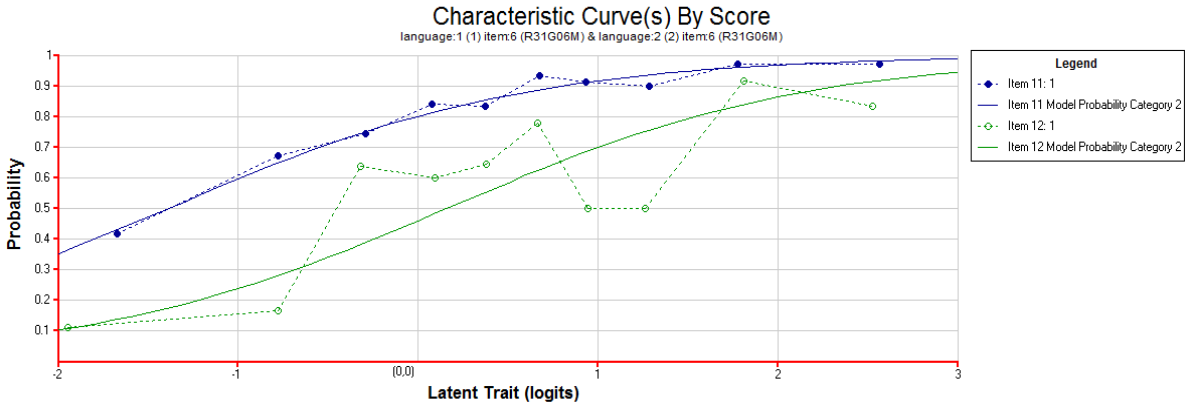

Obrázok 1. Ukážka charakteristických kriviek položky vykazujúcej DIF pre dve skupiny podľa jazyka

Metódu transformovaných obťažností položky použil autor tejto štúdie v predchádzajúcej práci (Mentel, 2012), kde sa nachádza aj bližší popis metódy. Ukazovateľom miery DIF je kolmá vzdialenosť bodu reprezentujúceho položku od regresnej priamky označovanej D.

Stratifikovaný odhad pomeru šancí metódou Mantel-Haenszel robíme oddelene pre 5 a 10 vrstiev určených ako pentily, resp. decily hrubého skóre. Princípom metódy je porovnať šance správneho vyriešenia úlohy pre obe skupiny, ale tak, aby sme zohľadnili „zasahujúcu premennú“ skóre v teste (Kirkwood & Sterne, 2008). Ak by sme túto korekciu neurobili, nedokázali by sme odlíšiť, či je prípadný rozdiel v šanciach správnej odpovede daný rozdielnymi obťažnosťami alebo skutočnými rozdielmi v schopnostiach žiakov.

Rozhodnutie o DIF pre dve podskupiny testovaných žiakov robíme na základe nasledujúcich kritérií:

- Mantel-Haenszel: $p < 0{,}05$ (ide o test hypotézy, ze OR = 1)
- TID: Hodnota $|D| \geq 1$ (ide o konvenčnú hodnotu odhadnutú empiricky)
- Rasch: $|z\_DIF| \geq 1{,}96$ (predpokladá sa normálne rozdelenie chýb škálovania)

Výsledky

Vnútorná homogenita testu odhadovaná pomocou KR-20 bola uspokojivá (KR-20 = 0,878). Hodnoty korelácie medzi jednotlivými položkami a zvyškom testu boli z intervalu <0,18; 0,58> s priemerom M = 0,418 (SD = 0,068). Dimenzionalitu testu vyšetrujeme pomocou EFA metódou maximálnej vierohodnosti. Vlastnosti matice korelačných koeficientov medzi položkami ukazujú, že faktorovú analýzu je možné vykonať: determinant korelačnej matice Det R = 0,003, Kaiser-Mayer-Olkinova miera KMO = 0,936.

Viaceré ukazovatele naznačujú, že skúmaný test môžeme považovať za jednorozmerný a teda vhodný pre Raschovo škálovanie. Pomer prvých dvoch vlastných čísel korelačnej matice $\lambda_1 / \lambda_2 = 4{,}12$, čo je podľa Gorsucha (1983) dostatočný indikátor jednorozmernosti (má byť viac než 3). Reckase (1979) odporúča ako orientačné pravidlo jednorozmernosti, aby prvý faktor vysvetľoval aspoň 20% celkového rozptylu; aj táto podmienka je v našom prípade splnená (prvý faktor vysvetľuje 23,3% celkovej variancie). Ak predpokladáme jednofaktorové riešenie, potom máme $\chi^2 = 1265{,}341$; df = 377; N = 1161 a z toho RMSEA = 0,045. MacCallum, Browne & Sugawara (1996) uvádzajú maximálnu hodnotu 0,05 pre úroveň „dobrej" zhody modelu s dátami. Aj tento index teda naznačuje, že s istými výhradami možno jednofaktorový model považovať za prijateľný.

Výsledky aplikácie jednotlivých metód na identifikáciu DIF uvádzame v tabuľke (Tab. 1). Ak sú kritické hodnoty prekročené vo všetkých metódach, zvýrazňujem ich oranžovou farbou. V ostatných prípadoch je použitá žltá farba.

Mantel-Haenszelova stratifikácia poskytuje veľmi podobné výsledky pre 5 aj 10 vrstiev. Odhady pomeru šancí správnej odpovede sa pre jednotlivé položky nelíšia o viac než 0,08.

Výsledky identifikácie DIF pomocou Raschovho modelu sa takmer zhodujú jednak navzájom, jednak s Mantel-Haenszelovou stratifikáciou. Objavujú sa tu však aj rozdiely. Pri delení podľa jazyka vykazuje položka R31P13M odlišné fungovanie (je ťažšia v slovenskom variante), no zachytáva to len vo výsledkoch škálovania pomocou programu ConQuest. Výsledky ostatných metód sa pri tejto položke blížia ku kritickým hodnotám, ale neprekračujú ich (Tab. 1). Je však pravdepodobné, že empirické rozdelenie chýb škálovania sa nezhoduje celkom s normálnym rozdelením, takže použitie kvantilov normálneho rozdelenia ako kritických hodnôt je tiež len orientačné.

Práve v prípadoch blízkych hranici sa môže stať, že kým jedna metóda už indikuje DIF, ostatné ešte nie. Najviac sa od oboch metód líšia výsledky získané metódou TID. V nich sa ukazuje, že pri delení podľa jazyka by kritická hodnota $|D| \geq 1$ bola príliš konzervatívna. Aby pri nej boli výsledky v zhode s inými metódami, mala by mať hodnotu aspoň 1,3. Zdá sa však, že v tomto prípade ide o vplyv veľkosti cieľovej skupiny. Pri delení podľa jazyka zrejme zavážil silný početný nepomer (v maďarčine písalo test len necelých 10% žiakov z celej vzorky).

Záver

Porovnaniu podľa jazyka venujeme viac pozornosti, lebo je relevantné pre výskum čítania s porozumením. Poukazuje na možné rozdiely v čitateľnosti textov v rôznych jazykoch spôsobené syntaktickou a sémantickou komplexitou.

Pri delení podľa jazyka všetky tri metódy zhodne identifikovali 4 položky, ktoré pravdepodobne vykazujú odlišné fungovanie. Dve z položiek sa prejavili ako ťažšie pre žiakov, ktorí písali maďarskú verziu testu, dve naopak pre žiakov riešiacich test v slovenčine. Kritická hodnota $|D| \geq 1$ pri metóde TID pravdepodobne príliš závisí od konkrétnej vzorky. Keďže pre D nie je známe rozdelenie pravdepodobnosti, nedá sa táto hranica teoreticky zdôvodniť. Pre analyzovaný test, vzorku a delenie podľa jazyka by pravdepodobne bola vhodnejšia kritická hodnota $|D| \geq 1{,}3$; pre iné testy, vzorky a delenia na skupiny však môže byť iná.

Štatistické DIF však ešte nemusí znamenať faktickú nevyváženosť; tú je potrebné posúdiť kvalitatívne, príp. aj experimentálne (významové posuny v prekladoch do slovenčiny a maďarčiny, odlišná syntaktická zložitosť textov apod.).

Tabuľka 1.
Výsledky aplikácie troch metód identifikácie DIF – delenie vzorky podľa jazyka

Položka	MH – 10 vrstiev		MH - 5 vrstiev		TID	Rasch (BILOG-MG)			Rasch (ConQuest)			Záver – Ťažšia pre:
	p	OR_{MH}	p	OR_{MH}	D	DIF	SE_DIF	z_DIF	D_diff	SE_DIF	z_DIF	
R31G01M	,326	1,279	,357	1,255	0,79	0,28	0,22	1,29	0,16	0,129	1,240	
R31G02C	,390	1,228	,409	1,213	0,59	0,21	0,21	1	0,124	0,115	1,078	
R31G03M	,623	1,127	,578	1,145	0,49	0,17	0,21	0,78	0,097	0,12	0,808	
R31G04C	,083	1,559	,096	1,523	0,79	0,31	0,21	1,46	0,195	0,118	1,653	
R31G05M	,932	,982	,893	,971	0,01	0,03	0,18	0,19	0,021	0,113	0,186	
R31G06M	,000	,259	,000	,269	-3,01	-1,13	0,2	-5,68	-0,662	0,116	-5,707	HUN
R31G07M	,202	,746	,223	,759	-0,70	-0,21	0,2	-1,05	-0,123	0,114	-1,079	
R31G08CA	,860	1,044	,917	1,025	-0,05	0,03	0,21	0,13	0,025	0,119	0,210	
R31G08CB	,115	,586	,143	,619	-0,84	-0,45	0,28	-1,57	-0,244	0,164	-1,488	
R31G09M	,082	,671	,094	,683	-1,00	-0,29	0,2	-1,46	-0,173	0,113	-1,531	
R31G10C	,518	1,165	,507	1,170	0,31	0,14	0,2	0,69	0,089	0,114	0,781	
R31G11M	,001	,451	,001	,455	-2,15	-0,63	0,2	-3,18	-0,371	0,113	-3,283	HUN
R31G13CA	,809	1,065	,788	1,072	0,00	0,04	0,22	0,17	0,022	0,112	0,196	
R31G13CB	,942	,981	,969	,990	-0,16	-0,01	0,22	-0,04	-0,005	0,112	-0,045	
R31G13CC	,873	1,042	,833	1,057	-0,07	0,02	0,21	0,1	0,018	0,116	0,155	
R31G14M	,045	1,559	,033	1,600	1,55	0,51	0,19	2,67	0,303	0,114	2,658	SVK
R31P01M	,173	1,530	,131	1,577	1,09	0,45	0,27	1,68	0,251	0,15	1,673	
R31P02C	,447	,834	,561	,874	-0,13	-0,07	0,2	-0,37	-0,047	0,123	-0,382	
R31P03C	,897	,968	,982	,994	0,12	0,03	0,22	0,15	0,016	0,12	0,133	
R31P04M	,267	1,279	,273	1,274	0,69	0,27	0,19	1,43	0,166	0,115	1,443	
R31P06C	,067	,576	,092	,615	-0,53	-0,35	0,25	-1,42	-0,212	0,133	-1,594	
R31P08M	,043	1,702	,048	1,665	1,33	0,49	0,22	2,17	0,28	0,128	2,188	SVK
R31P09C	,919	,969	,895	1,040	0,32	0,06	0,26	0,25	0,031	0,136	0,228	
R31P10M	,428	,770	,579	,841	0,06	-0,11	0,27	-0,41	-0,073	0,144	-0,507	
R31P11M	,767	1,071	,740	1,079	0,36	0,13	0,2	0,65	0,074	0,118	0,627	
R31P12M	,220	,747	,275	,773	-0,56	-0,18	0,2	-0,88	-0,106	0,116	-0,914	
R31P13M	,077	1,753	,087	1,676	1,24	0,52	0,28	1,89	0,296	0,15	1,973	
R31P14C	,118	,690	,129	,696	-1,00	-0,27	0,2	-1,38	-0,158	0,113	-1,398	
R31P16C	,827	,950	,925	,978	-0,15	0	0,2	-0,02	0,005			

Literatúra

Gorsuch, R.L. (1983). Factor analysis (2nd edition). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Kirkwood, B.R., & Sterne, J.A.C. (2008). Medical Statistics (2nd Ed.) Malden, MA: Blackwell.

MacCallum, R. C., Browne, M. W., & Sugawara, H. M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. Psychological Methods, 1, 130-149.

Mentel, A. (2012). In P. Halama, R. Hanák, & R. Masaryk (Eds.). Čitateľská gramotnosť ako testový konštrukt a kultúrna spôsobilosť. Sociálne procesy a osobnosť 2012. Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie (s. 182–186). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Drucker, K.T. (2012). PIRLS 2011 international results in reading. Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.

Osterlind, S.J. (1983). Test Item Bias. Beverly Hills, London, New Delhi: SAGE Publ.

[PIRLS 2011]. PIRLS 2011 International Database. Online at http://timssandpirls.bc.edu/pirls2011/international-database.html

Reckase, M. D. (1979). Unifactor latent trait models applied to multifactor tests: Results and implications. Journal of Educational Statistics, 4, 207-230.

Wu, M.L., Adams, R.J., Wilson, M.R., & Haldane, S.A. (2007). ACER ConQuest, Version 2.0. Generalised Item Response Modelling Software. Camberwell, Victoria: ACER Press.

Zimowski, M. F., Muraki, E., Mislevy, R. J., & Bock, R.D. (2003). BILOG-MG 3 for Windows: Multiple-group IRT analysis and test maintenance for binary items [Computer software]. Skokie, IL: Scientific Software International, Inc.

VZŤAH STAROSTLIVOSTI O ROZVOJ NADANIA A VNÍMANIA SVOJHO NADANIA

Margita Mesárošová
✉ margita.mesarosova@vusi.sk

Relation between care about giftedness development and its perception

Caring for self-development, and particularly care about the development of own giftedness, is one of the little explored issues. The author considers the self-development as a continuous process of developing own abilities (cognitive, creative, moral qualities, etc.) to the greatest possible extent. Caring for the development of own giftedness is conceived as an implementation of set of activities aimed at creating of own ability, motivation and creativity. The study verified the relationship of care to develop giftedness and perceptions of giftedness. Research participants were college female student of social sciences (n = 65, AM = 23.2 years). Methods for assessing the relationship between variables: semi-projective method Care about Development of Own Giftedness describing most advanced skills and gifts/talents with links to activities carried on developing giftedness; perception of his own talents were measured by Giftedness in Adults Scale (Silverman, 2012). Self-perception of giftedness was confronted by an objective test (verbal subtest of Graduate and Managerial Assessment, Blinkhorn, 2006 in the English original). The results showed a positive relationship of care and perception of their own talents and possibilities for evaluating care about the development of their own talents.

Key words: self-development, self-development care, giftedness, students

Štúdia bola podporená projektom VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SRV12-050-00

Starostlivosť o seba a sebarozvoj

Oremová (2001) starostlivosť o seba (ďalej SOS) považuje za vykonávanie aktivít, ktoré dospievajúce alebo dospelé osoby iniciujú a realizujú vo svojom záujme s cieľom udržať život, zdravé fungovanie, kontinuálny osobný rast a well-being. Zvyčajne sa v pojme SOS vyčleňujú ako podstatné zložky psychologické, fyzické, spirituálne, sociálne (opora) komponenty. Domnievame sa, že aktivity vykonávané v prospech osobného rastu sú súčasťou psychologickej zložky SOS. Osobný rast možno považovať za synonymum sebarozvoja. Dewey považoval sebarozvoj za zmysel života a mienil ním rozvoj schopností v čo najvyššej možnej miere (Savage, 2002). Rogers (1969), Zwell (2000) predpokladali, že každý jednotlivec má zdroje pre rast, adaptáciu a sebaaktualizáciu. Sebarozvoj navrhujeme v súlade s uvedeným definovať ako kontinuálny proces rozvíjania svojich schopností v čo najvyššej možnej miere.

Rozvoj a sebarozvoj nadania

Ako dôležité katalyzátory rozvoja nadania boli identifikované Gagném (2004) podporné skúsenosti doma, v škole, komunite, ktoré môžu uľahčiť premenu prirodzených schopností na talent v určitej oblasti. Výsledky retrospektívnych štúdií eminentných osôb odhalili, že mimoškolské aktivity a obohacovanie tradičného vyučovania hrajú vedúcu úlohu v rozvoji talentu (Olszewski-Kubiliusová a Seon-Young, 2004; Piirtová, 2008). Starostlivosť o rozvoj svojho nadania spočíva podľa nášho názoru v poznaní svojich najvyššie rozvinutých schopností, nadania, ku ktorému môže adolescent dospieť rôznymi cestami, a na tomto základe sa usilovať o ich rozvoj, a to buď samostatne, alebo s pomocou rodiny, učiteľov, mentorov alebo rovesníkov. Starostlivosť o rozvoj svojho nadania ponímame ako realizáciu súboru aktivít, ktoré sú zamerané na kreovanie vlastných schopností, motivácie a kreativity.

Metóda

V štúdii sme skúmali vnímanie vlastného nadania dvomi subjektívnymi technikami – Škálou nadania dospelých a technikou Starostlivosť o rozvoj nadania. Subjektívne vnímanie sme konfrontovali objektívnou metódou - Graduate and Managerial Assessment. Súvislosť sebaposudzovaného nadania a rozvíjajúcich aktivít sme analyzovali pomocou kontingenčných tabuliek (Fisherov presný test). Pri analýze dát softvérom Statistica 9 sme vykonali exploračnú faktorovú analýzu, Man-Whitneyho U test, Kruskal-Wallisovu ANOVU.

Ako metódy zhromažďovania dát boli použité sebavýpoveďová Škála nadania dospelých (Silvermanová, 2012, v našej úprave a preklade), pôvodná semiprojektívna metóda subjektívneho vnímania nadania a aktivít na jeho rozvoj (Mesárošová, 2013), Verbálny subtest z testu Graduate and Managerial Assessment (Blinkhorn, 2006) v anglickej pôvodnej podobe. Škála nadania dospelých (skrátene ŠND; Giftedness in Adults, Silvermanová, 2012) obsahuje 38 položiek, s 5-bodovým formátom odpovedania (od 1 – vôbec po 5 – úplne). Keďže Silvermanová neuvádza výsledky overovania, vykonali sme exploračnú faktorovú analýzu metódou hlavnej osi, s rotáciou, ktorá viedla k šesťfaktorovému riešeniu so škálami: 1.kognitívne schopnosti nižšieho rádu (10 položiek), 2. kreativita (8 položiek), 3. sociálne schopnosti (4 položky), 4. kognitívne schopnosti vyššieho rádu (4 položky), 5. sila ega (4 položky), 6. emočná hypersenzitivita (4 položky). Z pôvodných položiek sme ponechali v slovenskej verzii škály 34. Pre celú škálu bola odhadnutá Cronbachova α = 0,85), ostatné hodnoty v tabuľke 1. Celkovo šesť faktorov vysvetlilo 66,77 % variability. Starostlivosť o rozvoj nadania (v skratke SORN; Mesárošová, 2013) je semiprojektívna metóda, ktorú sme vytvorili pre percepciu vlastného nadania a schopností a aktivít rozvíjajúcich nadanie. Ako pomôcka slúži kresba stromu s koreňmi a konármi (obrázok 1), do ktorej osoba vpisuje do koreňov tie schopnosti a nadanie (talenty), ktoré považuje u seba za najviac rozvinuté pri použití individuálnej normy hodnotenia. Do konárov uvádza aktivity na ich rozvoj, zodpovedajúce oblastiam schopností a nadania. Na zadnú stranu papiera píše svoje najviac cenené úspechy v daných oblastiach. Graduate and Managerial Assessment, Verbal test, Form A (Blinkhorn, 2006), skrátene GMA-V; bol použitý v pôvodnom anglickom znení. Umožňuje odhaliť verbálne chápanie a schopnosť kritického myslenia (Kollárik a kol., 1993). Subtest obsahuje 60 úloh.

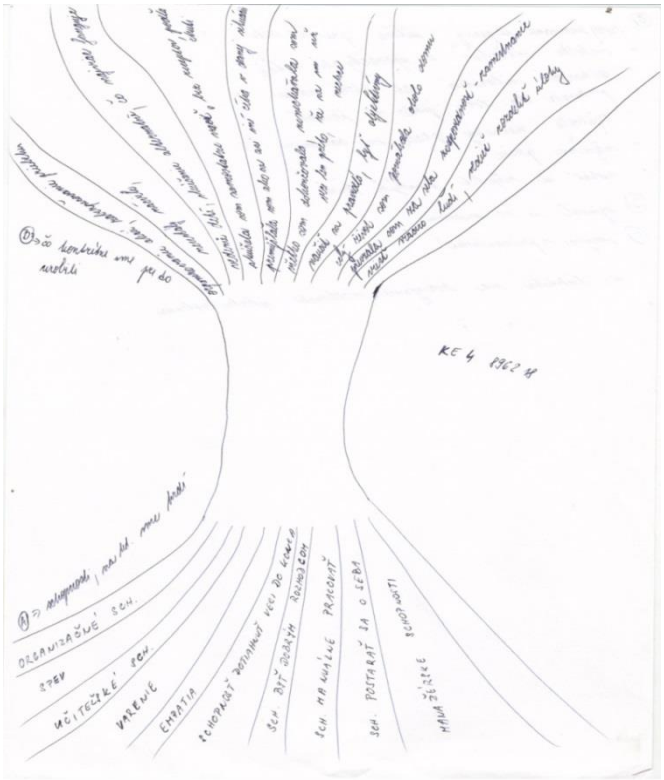

Obrázok 1. Ukážka techniky Starostlivosť o rozvoj nadania

Výsledky

Vnímanie vlastného nadania

S cieľom posúdiť svoje nadanie sa študentky posudzovali v ŠND a SORN. Väčšina hodnôt v ŚND na päťbodovom kontinuu sa pohybovala smerom k hodnoteniu 4, s priemermi a mediánmi nad 3,5 (tabuľka 1). V technike SORN boli uvedené ako najfrekventovanejšie: pohybové nadanie (športové a tanečné) – 74,4 %; sociálne schopnosti – 51,3 %; kognitívne nadanie – 34,1%; hudobné nadanie – 39,2 %; literárne a jazykové nadanie – 34,1 %; organizačné nadanie/schopnosti – 29,3 %; „sila ega" – 24,4 %, (pričom pod kategóriu sila ega sme zhrnuli osobnostné vlastnosti, ktoré študentky uviedli ako dôležité zložky svojho nadania, napríklad vytrvalosť, silu vôle). Sumárne uviedli 22 druhov nadania, ktoré sme pre združili do menšieho počtu kategórií.

Vzťah medzi subjektívne vnímanými kognitívnymi schopnosťami v ŠND a objektívne zistenými schopnosťami v teste GMA-V je relatívne slabý, ako ukazujú hodnoty Spearmanovho koeficientu v tabuľke 1. Štatisticky významne koreluje s výkonom v teste GMA-V iba celkové skóre sebahodnotenia svojho nadania v Škále nadania dospelých ($r = 0,32$; $p < 0,05$) a skóre v subškále kognitívne schopnosti vyššieho rádu ($r = 0,47$; $p < 0,05$). To naznačuje, že celkové nadanie, resp. kognitívne schopnosti vyššieho rádu, participantky výskumu vedia odhadnúť presnejšie ako špeciálne schopnosti.

Tabuľka 1.
Priemery, mediány , smerodajné odchýlky, korelácie a Cronbachova alfa základných premenných v Škále nadanie dospelých a Graduate and Managerial Assessment, Verbal Form

	Priemer	Medián	Sm. odch.	1	2	3	4	5	6	7
Cronbachova alfa				0,88	0,83	0,67	0,57	0,66	0,65	0,85
GMA-V	48,59	48,59	28,98	0,18	0,28	0,47*	0,22*	0,09	-0,08	0,32*
Kognitívne schopnosti I. (1)	3,63	3,59	0,67	-	0,49*	0,35*	0,61*	-0,07	-0,12	0,68*
Kreativita (2)	3,57	3,50	0,72		-	0,21	0,31*	0,27	0,07	0,64*
Kognitívne schopnosti II. (3)	3,18	3,25	0,52			-	0,26	0,14	-0,21	0,49*
Sociálne schopnosti (4)	3,78	3,67	0,54				-	0,23	0,14	0,71*
Emočná hyperexcitabilita (5)	3,65	3,50	0,43					-	0,41*	0,50*
Sila ega (6)	3,35	3,33	0,61						-	0,31*
Celkové skóre ŠND (7)	21,17	20,95	2,14							-

Vysvetlivky: * $p \leq 0,05$; ŠND – Škála nadania dospelých, GMA-V – Graduate and Managerial Assessment, Verbal Form

Druhy starostlivosti o rozvoj nadania

Participantky uvádzali ako najfrekventovanejšie druhy starostlivosti bez vzťahu k druhu nadania (obrázok 2) vlastné aktivity, tréning, sebarozvoj, učenie pod vedením iných, sebaregulované učenie, sebamotivovanie, experimentovanie, internet; pre zaujímavosť uvádzame aj genetiku – 34,1 % (čo študentky interpretovali ako nevyužívanie špeciálnej starostlivosti o rozvoj nadania).

Vzťahy subjektívne vnímaného nadania a starostlivosti o jeho rozvoj

V tejto štúdii sme sa zamerali na kognitívne, sociálne nadanie, kreativitu a silu ega, ktoré sa ukázali ako spoločné kategórie v SORN a ŠND. Kognitívne nadanie: Študentky, ktoré uviedli v SORN, že disponujú kognitívnym nadaním, uvádzali najčastejšie ako aktivity rozvíjania nadania sebaregulované

učenie, učenie pod vedením iných, sebarozvoj, tréning, vlastné aktivity (obrázok 3). Fisherov test u kognitívneho nadania neukázal štatisticky významné rozdiely vo využívaní aktivít (hodnoty $p > 0,05$) z hľadiska disponovania nadania. Pohľad na kognitívne nadanie v ŠND naznačil, že študentky vnímajúce svoje kognitívne schopnosti ako najvyššie rozvinuté najviac využívajú internet ($p = 0,02$) a tréning ($p = 0,04$).

Kreativita a sociálne schopnosti: Pre rozvíjanie kreativity a sociálnych schopností využívajú participantky najviac sebarozvoj, vlastnú aktivitu, sebaregulované učenie a experimentovanie, resp. aj tréning u sociálnych schopností (Obrázok 3). Študentky, ktoré sa nevnímajú ako kreatívne, nereferujú o experimentovaní (Fisherov test: $p = 0,03$) a vlastnej aktivite ($p = 0,02$); naopak kreatívne študentky ako rozvíjajúcu aktivitu nevyužívajú internet ($p = 0,02$). Fisherov test u sociálneho nadania neukázal významné rozdiely vo využívaní aktivít ($p > 0,05$).

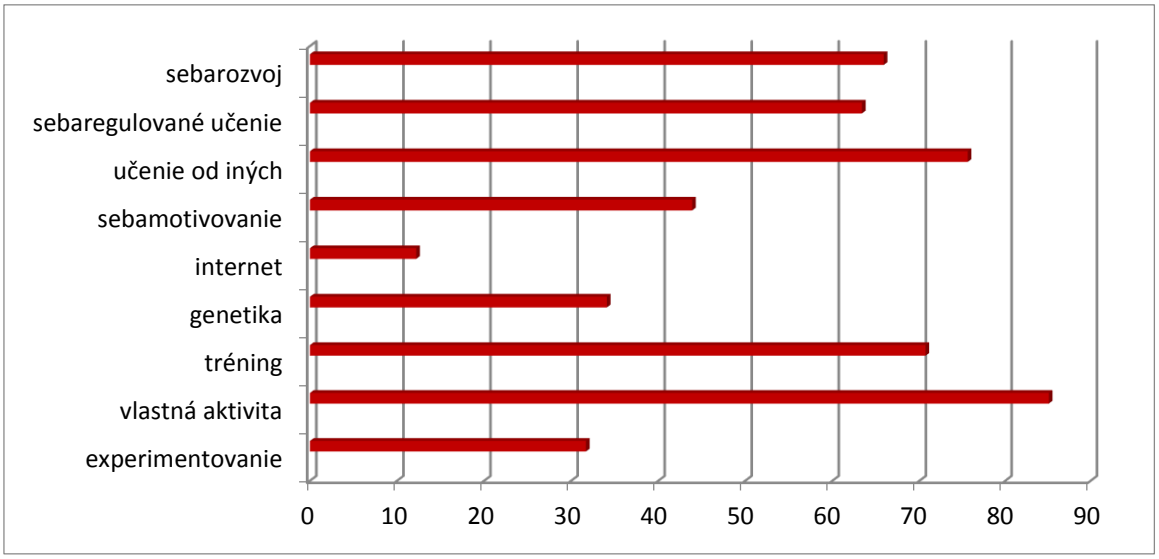

Obrázok 2. Frekvencia využívaných aktivít rozvíjajúcich nadanie

Sila ega: Subjektívne posúdenie vzťahu sily ega a aktivít v SORN naznačilo, že participantky uvádzajú ako najfrekventovanejšie vlastnú aktivitu, sebaregulované učenie a sebarozvoj, pričom neboli zaznamenané rozdiely v ich vyžívaní z hľadiska sily ega (Fisherov test: $p > 0,05$).

Študentky referujúce o najvyššom počte aktivít využívajú signifikantne viac sebarozvoj (Kruskal-Wallisova ANOVA $H = 6,71$; $p = 0,0096$), sebamotiváciu ($H = 7,37$; $p = 0,006$), tréning ($H = 4,84$; $p = 0,027$); tie, ktoré sa vnímajú ako kognitívne najviac nadané v ŠND, využívajú internet signifikantne viac ($H = 4,34$; $p = 0,037$). Experimentovanie je významne častejšie u tých, ktoré sa vnímajú ako viac emocionálne hypersenzitívne ($H = 4,95$; $p = 0,026$).

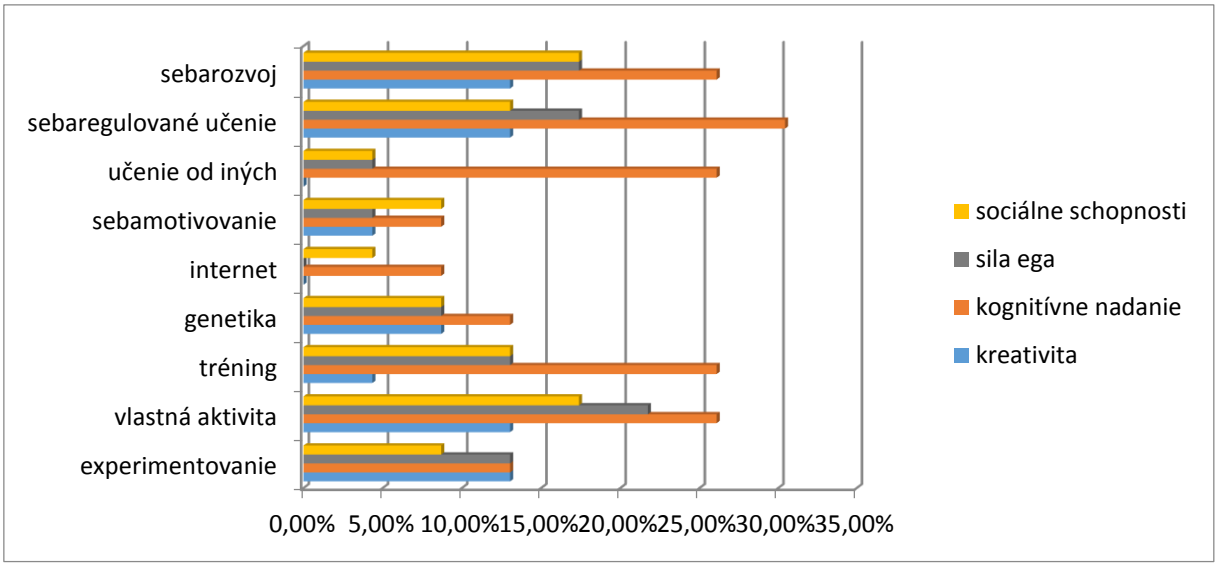

Obrázok 3. Druhy nadania a aktivity na rozvoj nadania v technike Starostlivosť o rozvoj nadania

Diskusia

Výsledky naznačili pozitívny vzťah starostlivosti a vnímania vlastného nadania, ako aj možnosti hodnotenia starostlivosti o rozvoj vlastného nadania. Využívanie techník na subjektívne vnímanie a sebaposudzovanie nadania nemá veľkú tradíciu pri jeho skúmaní, preto sa ako opodstatnená môže javiť otázka jeho validity. Viacerí autori, napríklad Koriat (1998), priniesli dôkazy, že sebaposúdenie kognitívnych schopností je často nadhodnotené. Zhodne s týmto zistením sú aj naše výsledky poukazujúce na to, že v ŠND sa subjektívne ohodnotilo relatívne veľa študentiek ako nadaných – kognitívne, kreatívne a sociálne nadaných v porovnaní s GMA-V. Aj výskyt jednotlivých druhov nadania v SORN naznačil podobnú tendenciu, študentky uviedli u seba sumárne relatívne vysoký počet schopností, druhov nadania. Vzťahy, ktoré sa ukázali ako významné medzi druhmi nadania a rozvíjajúcimi aktivitami, treba hodnotiť opatrne, najmä pre subjektivitu metód, ako aj pre malý počet osôb zúčastnených vo výskume, s obmedzením na ženy vysokoškoláčky.

Literatúra

Blinkhorn, S. (2006). Graduate and Managerial Assessment (GMA), National Foundation for Educational Research, nferNelson.

Gagné, F. (2004). Transforming Gifts into Talents: The DMGT as a Developmental Theory. High Ability Studies, 15, 2, 2004, 119-147.

Kollárik, T. et al. (1993). Hodnotenie managerských predpokladov. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Koriat, A. (1998). Illusions of knowing: The link between knowledge and metaknowledge. In V.Y. Yzerbyt, G. Lories, & B. Dardene (Eds.), Metacognition: Cognitive and Social Dimensions (s. 16-34). London: SAGE Publications.

Mesárošová, M. (2013). Starostlivosť o rozvoj nadania – semiprojektívna metóda. Košice, 2013. Nepublikovaný rukopis.

Olszewski-Kubilius, P. & Seon-Young, L. (2004). The Role of Participation in In-School and Outside-of-School Activities in the Talent Development of Gifted Students. Journal of Secondary Gifted Education, 15, 3, 107-123.

Orem, D. (2001). Self-care deficit nursing theory. Nursing concepts of practice (6. ed.). St. Louis, MO: Mosby

Rogers, C.R. (1969). Freedom to learn. Columbus, OH: Merrill.

Savage, D. M. (2002). John Dewey's Liberalism: Individual, Community, and Self-Development. Carbondale, IL, Southern Illinois University Press.

Silverman, L. K. (2012). Giftedness in Adults. Gifted Development Center,1997-2012, Westminster, http://www.gifteddevelopment.com/ADJ/scale.htm.

Zwell, M.(2000). Creating a Culture of Competence, New York, Wiley.

FAKTOROVÁ ŠTRUKTÚRA ŠKÁLY KVALITY ŽIVOTA PRE SCHIZOFRÉNIU A DOTAZNÍKA SUBJEKTÍVNE HODNOTENIE KVALITY ŽIVOTA U ĽUDÍ SO SCHIZOFRÉNIOU

Gabriela Mikulášková, Monika Kačmárová
Inštitút psychológie FF PU, Prešov
✉ mikulaskova@gmail.com, kacmarm0@unipo.sk

Factor structure of Quality of life Scale for Schizophrenia and Subjective Assessment of Quality of Life questionnaire in patients with schizophrenia

The study verifies the factor structure of the newer instruments for measuring quality of life in patients with schizophrenia. Two methodologies were used in the survey, viz. the Quality of life scale for schizophrenia (SQLS) and the Subjective assessment of quality of life questionnaire (SHKZ). The research sample is formed by 90 individuals diagnosed with schizophrenia aged 19-82 years with a mean age of 52.60 years. In SHKZ we assumed the existence of six areas (physical, psychological, social, cognitive, spiritual and environmental). The results of factor analysis of SQLS confirmed the existence of three factors (cognitive, spiritual-social, environmental area of quality of life). The results of factor SQLS analysis confirmed, in line with expectations, the existence of three factors (psychosocial, energy/motivation area and side effects). The conclusions of the study indicate the possibility of using SQLS and SHKZ in subjective assessment of quality of life of patients with schizophrenia.

Key words: subjective assessment of the quality of life, schizophrenia, factor structure

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0374-10.

Úvod

Dijkers (2005) uvádza, že kvalita života nie je jednotný pojem a je chápaná rôzne: ako subjektívna pohoda (subjective well-being), kvalita života ako úspech (achievement) a kvalita života ako úžitok (utility). Súhlasíme s úvahami Džuku (2013), ktorý považuje stotožňovanie kvality života a subjektívnej pohody z hľadiska ďalšieho výskumu za obmedzujúce. Autor navrhuje koncept kvality života ako úspechu (toho, čo osoba má, čo dosiahla a dosahuje) a zároveň navrhuje multidimenzionálny model významných oblastí kvality života. Posledné obdobie sa výskum kvality života sústreďuje na skupiny osôb, ktorých kvalita života môže byť potenciálne ohrozená, teda na pacientov s rôznym typom telesných či psychických porúch. Psychické poruchy zapríčiňujú zmeny v správaní, prežívaní jedinca a taktiež obmedzujú jeho pracovné schopnosti, sociálne fungovanie a v neposlednom rade majú negatívny dopad na jeho kvalitu života. Vo výskumoch najčastejšie nachádzame negatívny vplyv symptomatiky na kvalitu života pacientov (Motlová & Koukolík, 2004). Život po hospitalizácii ovplyvňujú negatívne príznaky dlhodobo, najviac súvisia so zníženou schopnosťou zapojiť sa do sociálnych aktivít a vo veľkej miere ovplyvňujú najviac objektívne faktory kvality života. Viaceré štúdie poukazujú na fakt, že psychofarmaká síce vo väčšine prípadov vedú k úspešnému odzneniu príznakov poruchy avšak prítomné nežiaduce účinky liekov môžu kvalitu života pacientov ovplyvniť negatívne (Ritsner et al.,2004). Napriek existencii množstva nástrojov hodnotenia kvality života, existuje veľmi málo nástrojov, ktoré sú určené pre populáciu schizofrenikov. Škála kvality života ľudí s diagnózou schizofrénie, The Schizophrenia Quality of Life Scale (ďalej v texte SQLS) (Wilkinson et al., 2000) je netypická práve tým, že sa jedná o samoposudzovaciu škálu.

Metóda

Výskumný cieľ

Cieľom štúdie bolo overiť multidimenzionálny model kvality života a overiť faktorovú štruktúru dotazníka Subjektívne hodnotená kvalita života SHKZ v oboch subškálach - kvalita a spokojnosť v skupine schizofrenikov. Predpokladali sme existenciu 6 oblastí kvality života a teda existenciu 6 faktorov v dotazníku SHKZ. Ďalším cieľom bolo overiť faktorovú štruktúru dotazníka Škála kvality

života pre schizofréniu SQLS, v súlade s validizačnými štúdiami sme predpokladali existenciu troch nezávislých faktorov.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorili ľudia s diagnózou schizofrénie umiestnení v domovoch sociálnych služieb. Respondenti boli v remisii, kontrolované boli dĺžka hospitalizácie, intelekt, diagnóza a liečba. Výskum sa uskutočnil na celkovej vzorke 90 osôb vo veku od 19 do 82 rokov s priemerným vekom 52,60 roka. Muži boli vo veku od 19 do 80 rokov s priemerným vekom 50,91 roka. Ženy boli vo veku od 31 do 82 rokov s priemerným vekom 55,03 roka.

Výskumné nástroje

Vo výskume boli použité: dotazník Subjektívne hodnotenie kvality života (SHKZ) (Džuka, 2013) a Škála kvality života pre schizofréniu (SQLS) (Wilkinson et al., 2000).

Dotazník SHKZ, ktorého autorom je Džuka (2013) meria simultánne: samotnú kvalitu života a spokojnosť respondenta s dosiahnutou kvalitou života. Dotazník má 36 položiek a zahŕňa 6 oblastí - fyzická, psychologická, environmentálna, sociálna, spirituálna, kognitívna. Pri každej položke respondent vyjadruje svoje hodnotenie z dvoch hľadísk, a to ako danú skutočnosť hodnotí, čiže aká je a ako je s danou skutočnosťou spokojný. Respondenti hodnotia kvalitu života na päťbodovej škále (1 znamená „veľmi zlé“ až po 5„veľmi dobré“). Spokojnosť je hodnotená tiež na päťbodovej (1 znamená „veľmi nespokojný/á“, až po 5 „veľmi spokojný/á“).

SQLS je 30-položková škála sebaposudzovacia škála, ktorá obsahuje 3 oblasti: psychosociálnu (15 položiek – napr. “som nahnevaný“, „obávam sa o svoju budúcnosť“, „cítim sa osamote“), oblasti motivácie a energie (7 položiek - napr. „chýba mi energia“, „nemôžem sa donútiť urobiť veci“, „mám rád plány do budúcnosti“) a oblasti symptómov a vedľajších účinkov (8 položiek – napr. „trápi ma sucho v ústach“, „môj spánok je prerušovaný“, „vidím rozmazane“). Každá položka je posudzovaná na päťbodovej škále: 1 = „nikdy“, 2 = „zriedkavo“, 3 = „niekedy“, 4 = „často“ a 5 = „stále“. Vyššie celkové skóre reprezentuje horšiu kvalitu života. Nástroj je možné administrovať po 7 dňoch. SQLS bola preložená do slovenského jazyka a bol zabezpečený spätný preklad.

Výsledky

H1: Predpokladáme prítomnosť šiestich faktorov v dotazníku Subjektívne hodnotená kvalita života v oboch subškálach: kvalita a spokojnosť.

Faktorová štruktúra nástroja v subškále kvalita SHKZ bola overovaná pomocou exploratívnej faktorovej analýzy (EFA) (hodnota KMO testu = 0,731; Bartlettov test sfericity signifikantný na $p < 0,000$) – viď tabuľka č.1.

Tabuľka 1.
Rotovaná matica faktorov dotazníka SHKZ - kvalita

č.pol.	oblasti QoL	Faktory			Komunalita
8	Kognitívna	.806			.658
34	Kognitívna	.779			.609
14	Kognitívna	.747			.606
5	Kognitívna	.697			.497
22	Kognitívna	.675			.473
28	Kognitívna	.544			.431
12	Spirituálna		.785		.631
27	Spirituálna		.753		.596
21	Spirituálna		.701		.568
23	Sociálna		.689		.519
35	Sociálna		.609		.419
25	Telesná			.808	.677
10	Environmentálna			.730	.611
24	Environmentálna			.659	.445
4	Environmentálna			.626	.471
30	Environmentálna			.622	.454
Percento variancie:	54%				

Výsledky faktorovej analýzy SHKZ v subškále kvalita sú prezentované v tabuľke č.1.Vo výslednom faktorovom riešení sa v subškále kvalita presadilo 16 položiek z pôvodných 36 položiek dotazníka. Namiesto očakávaných šiestich faktorov boli identifikované len tri faktory: kognitívna oblasť (α = .813), spirituálno-sociálna oblasť (α = .772) a environmentálna oblasť(α = .752), všetky 3 faktory vysvetlili 54% variancie QoL, ale najvyššie % vysvetlil 1. faktor (kognitívna oblasť), konkrétne 26% variancie.

Faktorová štruktúra nástroja v subškále spokojnosť SHKZ bola overovaná pomocou exploratívnej faktorovej analýzy (EFA) (hodnota KMO testu = .720; Bartlettov test sfericity signifikantný na $p < .001$) – viď tabuľka č. 2.

Tabuľka 2.
Rotovaná matica faktorov dotazníka SHKZ - spokojnosť

Č.pol.	Oblasti QoL	Faktory			Komunalita
8	Kognitívna	.766			.615
34	Kognitívna	.734			.556
22	Kognitívna	.697			.512
14	Kognitívna	.659			.462
5	Kognitívna	.573			.330
23	Sociálna		.768		.660
21	Spirituálna		.718		.529
27	Spirituálna		.649		.545
35	Sociálna		.641		.447
12	Spirituálna		.640		.426
25	Telesná			.824	.699
10	Environmentálna			.703	.543
24	Environmentálna			.620	.390
30	Environmentálna			.562	.355
4	Environmentálna			.554	.340
Percento variancie:	49%				

Výsledky faktorovej analýzy v subškále spokojnosť sú prezentované v tabuľke č.2. Vo výslednom faktorovom riešení sa v subškále spokojnosť presadilo 15 položiek z pôvodným 36 položiek dotazníka. Namiesto očakávaných šiestich faktorov sme rovnako ako v prípade škály kvalita identifikovali len tri faktory. Kognitívna oblasť (α = .727), spirituálno-sociálna oblasť (α = .734)

a environmentálna oblasť (α = .691), pričom všetky 3 faktory vysvetlili 49% variancie QoL, ale najvyššie % vysvetlil 1. faktor (kognitívna oblasť), konkrétne 22% variancie.

H2: Predpokladáme, že bude potvrdená trojfaktorová štruktúra Škály kvality života pre schizofréniu.

Faktorová štruktúra nástroja SQLS bola overovaná pomocou exploratívnej faktorovej analýzy (EFA) (hodnota KMO testu = .666; Bartlettov test sfericity signifikantný na p < .000) – viď tabuľka č.3.

Tabuľka 3.
Rotovaná matica faktorov dotazníka SQLS

č.pol.	oblasti QoL	Faktory			Komunalita
1	energia/motivácia	.725			.572
2	vedľajšie účinky	.630			.436
24	Psychosociálna	.619			.432
6	energia/motivácia	.601			.387
3	vedľajšie účinky	.567			.460
22	Psychosociálna	.543			.333
17	energia/motivácia	.527			.283
16	Psychosociálna	.526			.328
4	Psychosociálna	.515			.379
30	vedľajšie účinky	.491			.428
8	Psychosociálna		.880		.623
9	Psychosociálna		.745		.601
7	Psychosociálna		.609		.418
19	Psychosociálna		.551		.315
13	energia/motivácia		.517		.328
18	Psychosociálna		.493		.306
27	Psychosociálna		.431		.312
12	energia/motivácia			.738	.566
25	vedľajšie účinky			.678	.533
10	energia/motivácia			.561	.370
21	energia/motivácia			.504	.304
20	vedľajšie účinky			.475	.327
Percento variancie:	41%				

Výsledky faktorovej analýzy v dotazníku SQLS sú prezentované v tabuľke č.3. Vo výslednom faktorovom riešení sa v dotazníku SQLS presadilo 22 položiek z pôvodným 30 položiek dotazníka. Potvrdili sme 3-faktorovú štruktúru dotazníka Škála kvality života pre schizofréniu. Oblasť vedľajšie účinky (α = .789), psychosociálna oblasť (α = .729) a oblasť energia/motivácia (α = .60), pričom všetky 3 faktory vysvetlili 41% variancie QoL, ale najvyššie % vysvetlil 1. faktor (oblasť vedľajšie účinky), konkrétne 20.5% variancie.

Záver

Hlavným cieľom bolo overenie multidimenzionálneho modelu kvality života, ktorý navrhol Džuka (2013) v skupine pacientov so schizofréniou. Výsledky faktorovej analýzy dotazníka SHKZ, ktorý vychádza z multidimenzionálneho modelu poukazujú na existenciu iba troch faktorov namiesto očakávaných 6. Potvrdili sme v oboch subškálach (kvalita a spokojnosť) existenciu environmentálnej, kognitívnej a spirituálno-sociálnej oblasti. Z faktorového riešenia vypadla fyzická, psychologická oblasť a spirituálno-sociálna oblasť vytvorila jeden faktor. Výsledky potvrdzujú podobné faktorové riešenie ako v skupine VŠ študentov (Džuka, 2013), kde bola potvrdená podobná faktorová štruktúra - psychicko-sociálna oblasť, kognitívno-spirituálna oblasť a environmentálna oblasť s tým rozdielom, že v našom výskume sa spirituálna oblasť nečakane spojila so sociálnou oblasťou. Dôraz pacientov so schizofréniou na potrebu kvalitných sociálnych vzťahov a vhodného prostredia potvrdzujú aj výskum Bengtssona Hanssona (2001) a Smitha a Greenberga (2007), ktorý vo svojom výskume preukázali signifikantne vyššiu spokojnosť u pacientov s dobrým súrodeneckým a partnerským vzťahom.

Druhým cieľom štúdie bolo overiť faktorovú štruktúru Škály kvality života pre schizofréniu. V zhode s výskumom Luo a kol. (2008) sme potvrdili existenciu 3 faktorov - psychosociálna oblasť, oblasť vedľajšie príznaky a oblasť energia/motivácia, oproti pôvodnej štúdii sme na našej vzorke zistili preskupenie jednotlivých položiek do iných faktorov. Tento fakt je možné vysvetliť aj odlišnosťou chápania pojmov v rôznych jazykových subskupinách. Najhomogénnejšou oblasťou sa javí psychosociálna oblasť, kde sú v zhode štúdiou zaradené identické položky, výnimkou je položka č. 13, ktorú autori (Luo et al., 2008) zahrnuli do oblasti energia/motivácia.

Konštatujeme, že oba nástroje SHKZ a SQLS sú použiteľné na slovenskú populáciu pacientov so schizofréniou. Vzhľadom na to, že sa jedná o pilotnú štúdiu je potrebné overiť preformulované znenie položiek, aby tvorili dostatočne validný a reliabilný nástroj skúmania kvality života.

Literatúra

Bengtsson, A., & Hansson, L. (2001). Quantitative and Qualitative Aspects of The Social Network in Schizophrenic Patients Living in The Community. International Journal of Social Psychiatry, 47 (3), 67-77.

Dijkers, M.P.J.M. (2005). Quality of life of individuals with spinal cord injury: A review of conceptualization, measurement, and research findings. Journal of Rehabilitation Research and Development, 42 (3), 87-110.

Džuka, J. (2013, v tlači). Multidimenzionálny model významných oblastí subjektívne hodnotenej kvality života a jeho empirické overenie – výsledky predvýskumu. Československá psychologie.

Luo, N. et al. (2008). Psychometric evaluation of the Schizophrenia Quality of Life Scale (SQLS) in English- and Chinese-speaking Asians in Singapore. Quality of Life Research, 17 (1), 115-122.

Motlová, L., & Koukolík, F. (2004). Schizofrenie. Praha: Galén.

Ritsner, M. et al. (2004). Quality of life outcomes of risperidone, olanzapine, and typical antipsychotics among schizophrenia patients treated in routine clinical practice. A naturalistic comparative study. Journal of Clinical Psychopharmacology, 24, 582- 591.

Smith, M. J., & Greenberg, J. S. (2007). The Effect of the Quality of Relationships on the Life Satisfaction of Adults with Schizophrenia. Psychiatric Services, 58 (9), 1222-1237.

Wilkinson, G. et al. (2000). Self-report quality of life measure for people with schizophrenia: the SQLS. The British Journal of Psychiatry, 177, 42-46.

„VÍM, JAK SI ZÍSKAT A UDRŽET PŘÁTELE“ – SEBEREGULACE V SOCIÁLNÍCH VZTAZÍCH MLADÝCH LIDÍ

Katarína Millová, Pavla Dučáková, Kateřina Kratochvílová, Michaela Mňuková, Eva Nentvichová, Lenka Sakálošová, Iva Senohrábková, Michaela Šimanová

Psychologický ústav FF MU, Brno

✉ katarina@psu.cas.cz

"I know how to make friends and keep them" - self-regulation in the social relationships of young people.

Social relationships are one of the key aspects of the period of life, which is known as emerging adulthood. Making, maintaining or losing friends is related with the use of self-regulatory mechanisms in the social field. In our study (N = 110, 19-27 years, mean age 21.5 years, 82% of sample were students in social disciplines), we focused on domain specific - social - self-regulation among university students, based on a Baltes´ theoretical model SOC: elective selection (making friends), loss based selection (replacement of old friendship), optimization (improving the quality of the relationship) and compensation (maintaining the relationship). We used a Questionnaire of Social Selection, Optimization, and Compensation (SOC Social; Geldholf, Little, Hawley, 2012), Rosenberg's Self-Esteem Scale (RSES, Rosenberg, 1965) and the Generalized Self-Efficacy Scale (GSES; Křivohlavý, Schwarzer, Jerusalem, 1993). Only the elective selection revealed a significant relationship with self-esteem and self-efficacy, respondents' age was associated except elective selection also with optimization.

Key words: SOC model, self-regulation, social relationship, emerging adulthood

Úvod

Sociální vztahy jsou jedním z klíčových aspektů životního období, které označujeme jako vynořující se dospělost. V tomto období se mladý člověk zbavuje závislosti typické pro dospívající, ale ještě stále nepřebírá dlouhodobou odpovědnost. V současnosti se toto období jeví jako stále prodlužující se díky společenské tendenci prodlužování individuace jedince. Prodlužuje se doba studia, odkládá nástup do zaměstnání s plným úvazkem i vstup do manželství. Mladí lidé často kombinují částečný pracovní úvazek se studiem, žijí v dlouhodobém partnerském svazku, dokonce se i vracejí k bydlení u rodičů. Jde o jisté zvolnění „sociálních hodin“, kdy je toto chování v moderní společnosti přijímáno a tolerováno (Arnett, 2004).

Seberegulace je důležitou součástí sociálních vztahů. Ovlivňuje způsoby sociální interakce, navazování i udržování sociálních vztahů (Gestsdóttir et al., 2009). Model selekce, optimalizace a kompenzace (SOC; Baltes, 1997) popisuje tři základní seberegulační mechanismy: selekci, optimalizaci a kompenzaci (Baltes, Staudinger, Lindenberger, 1998): Selekce znamená výběr cíle, který chce člověk dosáhnout. Takový výběr (selekce) je přirozenou součástí běžného života. Každý si musí vybírat z možností, které mu okolí nabízí (zvolená selekce). Musí se rozhodnout, jakou školu bude studovat, jaké zaměstnání si zvolí nebo jestli bude do školy/práce dojíždět MHD nebo vlastním autem. Člověk si mnohokrát ani neuvědomuje, že udělal nějakou volbu. Nebo výběr konkrétní možnosti neudělá aktivně, záměrně. Takový výběr určité možnosti (nebo cíle) může být reakcí na nepředvídatelné nebo náhlé změny. Například kvůli nedostatečným financím nemůže dojíždět do školy/práce vlastním autem, ale může si zvolit typ MHD (autobus, vlak) nebo případně může docházet pěšky. Také může dělat výběr určitých možností už v předstihu, když očekává určité omezení v budoucnosti (například nedostatek peněz, času). Kromě zvolené selekce se v průběhu seberegulace může objevit ještě jeden typ - selekce založená na ztrátě. Ta souvisí s omezením možností člověka: ztráta fyzické síly, zhoršování paměti, ubývání sociálních vztahů. To nese s sebou ne možnost, ale nutnost vybrat si takový cíl, který je člověk schopen zvládnout i za aktuálních zhoršených podmínek. Nicméně objevuje se především u starších lidí.

Optimalizace nám pomáhá dosáhnout cílů, které jsme si vybrali při selekci. Děje se to především na základě rozšiřování vědomostí v konkrétní oblasti, cvičení schopností, získávání nových schopností atd. Například když člověk chce dosáhnout cíle studovat v zahraničí, musí si co nejlépe zdokonalit své jazykové schopnosti. Zapíše se tedy na nějaký jazykový kurz do jazykové školy, atd. Právě prostředí,

ve kterém se nacházíme, nám poskytuje možnosti takového „tréninku“, ale zároveň nás i omezuje (např. možnosti výběru jazykových kurzů, nabídka a dostupnost brigád).

Kompenzace je poslední složkou celého procesu. Jde vlastně o jakousi náhradu původních záměrů (cíle). Objevuje se až poté, co selhaly všechny jiné možnosti, jak chtěného cíle dosáhnout nebo člověku vstoupily do cesty nepřekonatelné překážky. Například u nového notebooku nebyla možnost takových brigád, které by umožnily vydělat dostatek peněz. Anebo se neočekávaně mohlo objevit něco důležitější, do čeho bylo potřeba vložit nabyté peníze (například zvýšení kolejného, zavedení zápisného na VŠ). Pomocí kompenzace může člověk dosáhnout původního cíle i alternativními způsoby (například odstane nový notebook jako dárek od rodičů).

V kontextu sociálních vztahů selekce souvisí se získáváním nových přátel (zvolená selekce), nahrazení starého přátelství (selekce založená na ztrátě), zlepšování kvality sociálního vztahu (optimalizace) a udržování vztahu (kompenzace) (Geldholf, Little, Hawley, 2012). Dynamika popsaných složek se mění v průběhu celého života. Větší potřeba selekce se objevuje až po období adolescence (cca po 17. – 18. roce), vyšší úroveň kompenzace je typická spíše pro starší lidi (i v souvislosti se snížením fyzické síly, zhoršováním paměti apod.). Vyšší úroveň využití těchto tří procesů souvisí se schopností soustředit se na zvolený cíl (nenechat se rozptylovat nedůležitými věcmi), zvelebovat své schopnosti, vědomosti a další zdroje, které pomáhají cíle dosáhnout, případně i využití alternativních cest, jak cíle dosáhnout (Baltes, Staudinger, Lindenberger, 1998). Právě mladá dospělost je kritickou životní etapou, kdy se procesy seberegulace významně rozvíjí a dále diferencují (Freund, Baltes, 2002). Výzkumy dlouhodobě zabývající se vývojem seberegulace od adolescence (např. Bowers et a., 2011; Gestsdóttir et al., 2009), se zaměřují na vývojové trajektorie a trendy v seberegulačních mechanismech a jejich vliv na pozitivní či negativní vývojové výsledky. Ve svých výzkumech identifikovali všechny tři složky SOC modelu objevující se odděleně již v dospívání a předložili důkazy o rozvoji selekce založené na ztrátě během střední adolescence. V procesu regulace sociálních vztahů se v průběhu vynořující dospělosti významně uplatňuje také vědomí vlastní účinnosti (Bandura et al., 2003) i úroveň vlastního sebehodnocení (Luyckx et al., 2013).

V návaznosti na předešlé výzkumy předpokládáme, že vědomí vlastní účinnosti a vyšší sebehodnocení je pozitivně propojeno se sociální regulací, a to zejména s jednodušším získáváním přátel (zvolená selekce).

Metoda

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 110 studentů vysoké školy (Masarykovy univerzity v Brně), z toho 90 žen (81,8%) a 20 mužů (18,2%). Respondenti byli ve věku od 19 do 27 let (průměrný věk 21,5 let). 90 studentů (81,8%) navštěvuje společenskovědní obor. Získaná data byl sbíraná online přes e-learningové prostředí MU (ELF).

Použité metody

Dotazník sociální selekce, optimalizace a kompenzace (Social SOC; Geldholf, Little, Hawley, 2012) navazuje na původní Baltesův model SOC a jeho dotazník. Na rozdíl od původní metody, která byla vytvořena na základě výzkumu lidí ve starší dospělosti, námi použitý dotazník byl vytvořen se zaměřením na mladší věkové skupiny. Obsahuje 28 položek týkajících se zvolené selekce (4 položky), selekce založené na ztrátě (5 položek), optimalizace (9 položek) a kompenzace (10 položek). Ve srovnání s původním Dotazníkem SOC (nucený výběr ze dvou možností), jsou v této metodě výroky hodnoceny na 7bodové škále (1 = vůbec nesouhlasím, 7 = úplně souhlasím).

Rosenbergova škála sebehodnocení (RSES; Rosenberg, 1965) měří globální sebehodnocení. Jde o 10položkový inventář, ve kterém se výroky hodnotí na 4bodové škále. Pět položek je definováno kladně a pět záporně, spolu tvoří dva faktory sebehodnocení (pozitivní a negativní).

Škála generalizovaného pocitu vlastní účinnosti (GSES; Křivohlavý, Schwarzer, Jerusalem, 1993) zjišťuje subjektivně hodnocené obecné schopnosti (účinnost) v různých oblastech života.

Generalizované pojetí umožňuje vysvětlení širší oblasti lidského fungování než úžeji, specificky vymezený konstrukt. Škála obsahuje 10 tvrzení hodnocených na stupnici od 1 do 4.

Výsledky

Pomocí Spearmanovy neparametrické korelace jsme zjišťovaly věkové souvislosti se seberegulačními strategiemi: selekcí, optimalizací a kompenzací. Významné výsledky jsme zjistily pouze u zvolené selekce: se stoupajícím věkem rostla její úroveň ($\rho = 0{,}23$; $p<0{,}01$). Zvolená selekce hrála významnou úlohu také u dalších oblastí, na které jsme se zaměřily v souvislosti s procesy seberegulace – sebehodnocením a pocitem vlastní účinnosti. Významné výsledky regresní analýzy jsou uvedeny v tabulkách 1 a 2.

Tabulka 1.
Regresní analýza se závislou proměnnou sebehodnocení

Závislá proměnná	R^2	Prediktory	β
Sebehodnocení	0,18	Selekce založená na ztrátě	0,25
		Zvolená selekce	**0,46****
		Optimalizace	-0,16
		Kompenzace	0,03

** p<0,01

Tabulka 2.
Regresní analýza se závislou proměnnou pocit vlastní účinnosti

Závislá proměnná	R^2	Prediktory	β
Pocit vlastní účinnosti	0,22	Selekce založená na ztrátě	0,07
		Zvolená selekce	**0,49****
		Optimalizace	-0,13
		Kompenzace	0,04

** p<0,01

Diskuse

Výsledky našeho výzkumu podporují náš předpoklad o tom, že nejvýraznější seberegulační strategií v sociálních vztazích v období vynořující se dospělosti je zvolená selekce. Tato strategie souvisí se způsobem, jakým mladí lidé získávají přátelé (Geldhof, Little, Hawley, 2012). Právě snadné navazování sociálních kontaktů je pro období vynořující se dospělosti charakteristické (např. Arnett, 2004). Sebevědomí a pocit jistoty ve výběru přátel je kladně spojen s dalšími dvěma zkoumanými charakteristikami: sebehodnocením a pocitem vlastní účinnosti. Ostatní složky sociální seberegulace se u sebehodnocení ani u pocitu vlastní účinnosti neprojevily statisticky významně. Jejich význam podle dosavadních výzkumů pravděpodobně i v sociální oblasti vzroste až v pozdějším období života (např. Freund, Baltes, 2002; Luyckx et al., 2013).

Zjištěné výsledky mohly být ovlivněny zejména složením výzkumného souboru. Uvědomujeme si, že nešlo o reprezentativní výběr univerzitních studentů, dokonce ani studentů Masarykovy univerzity. Většina respondentů studovala společenskovědné obory, což s sebou nese další omezení, které se projevilo i v našem souboru – malý podíl mužů, kterých bylo v našem výzkumu pouze 18 %.

Literatura

Arnett, J. (2004). Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties. New York: Oxford University Press.

Baltes, P. B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory. American Psychologist, 52, 366–380.

Baltes, P. B., Staudinger, U. M., & Lindenberger, U. (1998). Life-span theory in developmental psychology. In W. Damon (Series Ed.) & R. M. Lerner (Vol. Ed.), Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development (5th ed., pp. 1029–1143). New York: Wiley.

Bandura, A., Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Gerbino, M., & Pastorelli, C. (2003). Role of affective self-regulatory efficacy in diverse spheres of psychosocial functioning. Child Development, 74, 769-782.

Bowers, E. P, Gestsdóttir, S., Geldhof, G. J, Nikitin, J., von Eye, A., & Lerner, R. M. (2011). Developmental trajectories of intentional self regulation in adolescence: the role of parenting and implications for positive and problematic outcomes among diverse youth. Journal of Adolescence, 34, 1193-1206.

Freund, A. M., & Baltes, P. B. (2002). Life management strategies of selection, optimization, and compensation: Measurement by self-report and construct validity. Journal of Personality and Social Psychology, 82, 642–662.

Geldhof, J., Little, T. D., & Hawley, P. H. (2012). Two measures of self-regulation for young adults and late adolescents in the academic and social domains. International Journal of Behavioral Development, 36, 476–488.

Gestsdóttir, S., Lewin-Bizan, S., von Eye, A., Lerner, J., V., & Lerner, R. M. (2009). The structure and function of selection, optimization, and compensation in middle adolescence: Theoretical and applied implications. Journal of Applied Developmental Psychology, 30, 585–600.

Krivohlavy, J., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). General Self-Efficacy Scale (in Czech), http://userpage.fu-berlin.de/~health/czec.htm

Luyckx, K., Klimstra T. A., Duriez B., Petegem V. S., Beyers W., Teppers E., & Gossens L. (2013). Personal identity processes and self-esteem: Temporal sequences in high school and college students. Journal of Research in Personality, 47, 159-170.

Rosenberg, M. (1965). Society and the Adolescent Self-Image. Princeton, NJ: Princeton University Press.

OD VELKÉ EKONOMICKÉ KRIZE PO GLOBALIZACI: VÝHODY A ÚSKALÍ LONGITUDINÁLNÍCH VÝZKUMŮ SLEDUJÍCÍCH ČLOVĚKA V MĚNÍCÍCH SE SPOLEČNOSTECH

Katarína Millová
Psychologický ústav AV ČR, v.v.i. Brno
✉ katarina@psu.cas.cz

From the Great Depression to the Globalization: Benefits and pitfalls of longitudinal studies observing humans in a society in transition

Historical events, such as wars, changes in political systems or economic changes may take a relatively short time, but their impact can be very dramatic. The result is long-term changes not only in the transition society itself, but also on the individual level. A man's life is influenced by them variously, often according to age at which the change occurred. In addition to social aspects of one's life, psychological aspects are also affected (subjective well-being, values, aspirations, etc.). Most of the macro-social changes cannot be predicted sufficiently long time ahead. Thus, most of longitudinal studies examining changes in psychological characteristics before the transition and after it were more or less fortuitous. Therefore, only a few longitudinal studies had the opportunity to capture the dynamics of changes in psychological characteristics of ordinary people living in societies that have undergone some macro-social change.

Key words: society in transition, macro-social change, longitudinal research

Grantová podpora P 407/10/2410 GA ČR.

Život každého člověka je zakotven v prostředí – přírodním, historickém, společenském. Některé prostředí poskytuje široké možnosti a velkou osobní svobodu, jiné je více omezující. Proto, když chceme zkoumat stabilitu a změny v individuálním vývoji, nemůžeme prostředí, kontext opomenout (např. Elder, 1998). Přírodní ani sociální prostředí člověka není neměnné, ale z času na čas dochází k větším nebo menším změnám. Může se jednat o změnu ekonomického, vzdělávacího systému nebo také o významné přírodní události. Tyto změny označujeme jako makrosociální změny a jejich dopad na člověka závisí na věku, ve kterém se objeví (pro přehled Millová, 2012). Abychom mohli takové makrosociální změny co nejlépe zachytit, měli bychom srovnat více společenských (nebo historických) období (Macmillan, Baiocchi, 2010). Nejvhodnějším postupem je volba longitudinálního výzkumu. Měnící se společnost není jedinou příčinou změn v chování a prožívaní člověka, ani v jeho vývoji. Sám člověk a jeho aktivita, činnost a jednání jsou významnými zdroji změn, které se objevují v průběhu jeho života (Elder, 1998).

Jaká je měnící se společnost? Je to společnost, která prochází významnou makrosociální proměnou (např. ekonomickou, kulturní). Přítomna je mezigenerační instabilita, která se nejvýrazněji projevuje při srovnání generace rodičů a generace jejich dětí. Jde například o rozdíly v socioekonomickém postavení (Titma, Tuma, 2005). V sociálních charakteristikách, jako jsou věk u ekonomického osamostatnění se, zakládání rodiny a podobně, dochází k poměrně rychlým změnám. U psychologických charakteristik (hodnoty, aspirace atd.) nastupují změny mnohem pomaleji (Silbereisen, Tomasik, 2008).

Jakými způsoby můžeme zkoumat vliv makrosociální změny na individuální vývoj? Existují dvě možnosti: retrospektivní a průběžný výzkum. Výhody retrospektivního výzkumu spočívají v tom, že už víme, že významná změna nastala, mezi nevýhody patří zejména ztráta údajů a zkreslující vliv vzpomínek (Elder, 1974). Hlavní výhodou průběžného výzkumu jsou autentické údaje získávané v aktuálním průběhu změny nebo těsně po ní. Mezi jeho největší nevýhody patří nízká pravděpodobnost, že se významná makrosociální událost objeví. Kromě retrospektivního nebo průběžného designu výzkumu můžeme výzkum makrosociálních vlivů na individuální vývoj provádět srovnáváním různých zemí nebo srovnáváním uvnitř jedné země (např. Silbereisen, Pinquart, Tomasik, 2010). V rámci jedné země můžeme srovnávat jednu skupinu před změnou a po ní (např. Titma, Tuma, 2005) nebo různé generace (např. Chen, Chen, 2010).

Výzkumy sledující vývoj člověka v měnící se společnosti často teoreticky vychází ze dvou moderních teorií vývoje. Jde o bioekologickou teorii vývoje a o teorii životní dráhy (pro přehled

Millová, 2012). Bioekologická teorie je výjimečná tím, že řeší nejenom vztah mezi člověkem a jeho prostředím, ale i vzájemné vztahy mezi různými typy prostředí (Bronfenbrenner, Morris, 1998). Teorie životní dráhy je původně sociologicky orientovaná teorie, která vznikla v souvislosti s výzkumem dětí žijících v průběhu Velké ekonomické krize (Elder, 1974).

Čtyři zvolené studie dobře ilustrují minulost i současnost výzkumu vývoje jedince v měnící se společnosti. První studie – „děti Velké ekonomické krize“ (Elder, 1974) patří mezi dnes už klasický psychologický výzkum lidí v měnící se společnosti. Studie mladých lidí ve znovusjednoceném Německu je součástí širšího výzkumu, který už od konce 80. let probíhá na univerzitě v Jeně (Jena Longitudinal Study; Silbereisen, Pinquart, Tomasik, 2010). Třetí výzkum se zabývá sociálním a psychologickým vývojem v zemích bývalého SSSR (Titma, Tuma, 2005) a poslední studie se soustředila na dopad procesu globalizace v krajinách OECD (Hofäcker, Buchholz, Blossfeld, 2010).

Výzkum lidí, kteří prožili své dětství v průběhu Velké ekonomické krize v USA (30. léta 20. století; Elder, 1974), je založen na longitudinálním výzkumu narozených v letech 1920 – 1921 v oblasti San Francisca. Z hlediska historických událostí jde o velice specifickou kohortu. Tito lidé byli v době krize ještě velmi mladí na to, aby významněji přispěli k rodinné ekonomice, nicméně dostatečně staří na to, aby si uvědomovali proběhnuvší změny. Jak rozdílný vliv může mít stejná historická událost? To bylo základní otázkou, kterou si kladli výzkumníci. Sledovali vliv Velké ekonomické krize na další životní dráhu těchto lidí. Retrospektivně zjistili 2 hlavní zdroje změn: (1.) změnu v rozdělení práce rodiny (zaměstnání matky, zvyšování vzdělání matky) a (2.) změnu v rodinných vztazích (ztráta výsadného postavení mužů). Kromě toho zjistili obecně snížení životní spokojenosti, nižší sebehodnocení a hodnoty více zaměřeny na rodinu ve srovnání s krizí neovlivněnou skupinou. Výsledky výzkumu však jednoznačně nenaznačují pouze negativní vliv Velké ekonomické krize. U lidí pocházejících ze střední vrstvy došlo k zvýšení resilience (odolnost zejména vůči ekonomickým nesnázím), zatímco u lidí z nižší vrstvy se projevila zvýšená vulnerabilita (Elder, 1974). Autoři si uvědomovali velké omezení výzkumu, které bylo způsobeno retrospektivním designem (odstup více než 30 let) a pravděpodobně bylo příčinou mnoha neprůkazných výsledků (Elder, 1998).

Výzkum psychologických a sociálních charakteristik u mladých lidí těsně po sjednocení Německa (v letech 1991 a 1996). Sledovány byly dvě skupiny mladých lidí ve věku 13 – 19 a 20 – 29 let. V roce 1991 byly zjištěny významné rozdíly v oblastech, jako jsou věk při zakládání rodiny nebo ekonomické osamostatnění se od rodičů (Silbereisen, Tomasik, 2008). O pět let později, v roce 1996, se tyto rozdíly smazaly. Ve východní části Německa mezitím došlo pod vlivem změny vzdělávacího systému k mezigenerační diskrepanci ve vzdělání i zaměstnání. Také se objevilo zvýšení různorodosti životních drah: nárůst rozvodů, singles, atd. Mnohé ze sledovaných psychologických charakteristik se po makrosociální změně nezměnilo, jejich proměna se objevuje až po stabilizaci nového systému. Mnohé ze současných výzkumy vyvrací původní předpoklady, že změny na všech úrovních budou přijaté za méně než 10 let. Dokonce u hodnot ve společnosti to může trvat déle než jednu generaci) (Silbereisen, Pinquart, Tomasik, 2010).

Longitudinální dizajn má výzkum šesti zemí bývalého SSSR. Jde o Estonsko, Litvu, Rusko, Bělorusko, Ukrajinu a Tádžikistán. Do sledovaného souboru patřili lidé, kteří skončili střední školu v letech 1983/84. Původním cílem výzkumu bylo pochopení počátku pracovní kariéry mladých lidí v různých regionech SSSR. Následné vlny výzkumu proběhly v letech 1993/94 a 1997 až 1999. Po rozpadu SSSR se výzkum zaměřil na změny v životní dráze. Zvýšená nezaměstnanost, ztráta pracovní i rodinné jistoty a celkově zhoršená kvalita života se objevila také u obyvatelů zemí bývalého SSSR. Změna životních podmínek však nezasáhla všechny země stejně: nejvýrazněji se zhoršení života objevilo například v Tádžikistánu nebo Bělorusku. V jiných zemích však navzdory dočasnému snížení kvality života přinesla tato změna nové příležitosti (zejména v pobaltských krajinách; Titma, Tuma, 2005). Významným faktorem úspěšného vývoje v pracovní oblasti byl i věk člověka. Mladí lidé (na rozdíl od lidí starších 50 let) mohli díky novým společenským podmínkám výrazně zlepšit svůj život (Titma, Tuma, 2005). Na rozdíl od studií prováděných ve stabilních společnostech bylo v tomto výzkumu rodinné prostředí méně významné, než lidský činitel (vzdělání, aspirace, self-efficacy) (Titma, Tuma, 2005). V souvislosti s tímto výzkumem bývá někdy kritizována vlastní operacionalizace self-efficacy, která je poměrně úzce zaměřena na pracovní oblast (např. Silbereisen, Pinquart, Tomasik 2010).

Poslední výzkum se vztahuje k nejsoučasnějším událostem, které ovlivňují život člověka. Jde o projekt GLOBALIFE (Hofäcker, Buchholz, Blossfeld, 2010), který se zabýval otázkou, zdali povede v různých zemích ke stejným výsledkům. Výzkum byl prováděn v 17 zemích OECD v letech 1999 až 2006. Výsledky prokázaly různý dopad globalizačního procesu a s tím souvisejících makrosociálních změn v závislosti na zemi, ale i na věku člověka. Obecně byli nejméně zasaženi kvalifikovaní muži ve střední dospělosti. Naopak, nejohroženější skupinou byli mladí dospělí na počátku své kariéry. V každé ze sledovaných zemí došlo k nějaké změně. V zemích střední a jižní Evropy došlo k rozšíření možností k předčasnému odchodu do důchodu, státy v severní Evropě (Skandinávie) nabídly více mechanismů k udržení starších (kvalifikovaných) pracovníků a zvýšení jejich konkurenceschopnosti (např. prostřednictvím rekvalifikačních kurzů).

Jakým způsobem může jedinec vnímat makrosociální změnu? I když jsou makrosociální změny reflektovány na individuální úrovni, neznamená to, že nastane automatická a úplná změna chování. Makrosociální změna nemusí být vždy vnímána pouze pozitivně nebo pouze negativně. V závislosti na podmínkách mohou lidé nové požadavky společnosti vnímat jako výzvu nebo hrozbu (Silbereisen, Pinquart, Tomasik, 2010). Ztráta původních zdrojů (např. bytová, pracovní jistota) je pro subjektivní pohodu důležitější než zisk nových zdrojů (např. osobní svoboda) (Hobfoll, 2001).

Výzkum vývoje člověka v měnící se společnosti naráží na mnoho úskalí. Průběžných a navíc longitudinálních výzkumů zabývajících se vlivem makrosociální změny na vývoj člověka je stále poměrně málo. Kromě několika výjimek v současnosti převažují výzkumy v postkomunistických krajinách (např. Silbereisen, Tomasik, 2008; Titma, Tuma, 2005). Mnohé z těchto studií jsou navíc orientovány poměrně sociologicky. Nicméně i stávající výzkumy nám umožňují vhled do velmi zajímavé oblasti lidského vývoje. Tyto výzkumy bývají často označované jako „obrovské přirozené experimenty“ (pro přehled Silbereisen, Pinquart, Tomasik, 2010).

Literatura

Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (1998). The ecology of developmental process. In W. Damon & R.M. Lerner (Eds.), Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development (5th ed., pp. 993–1028). New York, Wiley.

Elder, G. H., Jr. (1974). Children of the Great Depression. Chicago: University of Chicago Press.

Elder, G. H., Jr. (1998). The life course as developmental theory. Child Development, 69, 1–12.

Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. Applied Psychology: An International Review, 50, 337–421.

Hofäcker, D., Buchholz, S., & Blossfeld, H.-P. (2010). Globalization, institutional filters and changing life course. Patterns in modern societies: A summary of the results from the GLOBALIFE-Project. In R. K. Silbereisen & X. Chen (Eds.), Social change and human development: Concept and results (pp. 101–124). London: Sage.

Chen, X., & Chen, H. (2010). Children´s socioemotional functioning and adjustment in the changing Chinese society. In R. K. Silbereisen & X. Chen (Eds.), Social change and human development: Concept and results (pp. 209–226). London: Sage.

Macmillan, R., & Baiocchi, A. (2010). Conceptualizing the dynamics of lives and historical times: Life course phenomena, institutional dynamics and sociohistorical change. In R. K. Silbereisen & X. Chen (Eds.), Social change and human development: Concept and results (pp. 73–98). London: Sage.

Millová, K. (2012). Psychologie celoživotního vývoje: Uvedení do moderních teorií. Brno: Host.

Silbereisen, R. K., & Chen, X. (Eds.) (2010). Social change and human development: Concept and results. London: Sage.

Silbereisen, R. K., Pinquart, M., & Tomasik, M. J. (2010). Demands of social change and psychosocial adjustment: Results from the Jena study. In R. K. Silbereisen & X. Chen (Eds.), Social change and human development: Concept and results (pp. 125–147). London: Sage.

Silbereisen, R. K., & Tomasik, M. J. (2008). Berlin – Warsaw – Jena: A journey with Glen H. Elder through sites of social change. Research in Human Development, 5, 244–258.

Titma, M., & Tuma, N. B. (2005). Human agency in the transition from communism: Perspectives on the life course and aging. In K. W. Schaie & G. Elder (Eds.), Historical influences on lives and aging (pp. 108–143). New York: Springer Publishing.

STRATEGIE SEBEREGULACE V DOSPĚLOSTI: SELEKCE, OPTIMALIZACE A KOMPENZACE VE VYNOŘUJÍCÍ SE A STŘEDNÍ DOSPĚLOSTI

Katarína Millová
Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.
✉ katarina@psu.cas.cz

Self-regulation strategies in adulthood: Selection, optimization, and compensation in emerging and middle adulthood

Self-regulation strategies are important especially during periods when a person goes through different life transitions. The extent to which they are used in life course is changing. This study (N = 185; 109 young adults, aged 20 to 25 years; 76 middle-aged adults, aged 47 to 50 years) was based on Baltes' theory of selective optimization with compensation (SOC). In both age groups we investigated the employment of three self-regulation mechanisms: selection, optimization, and compensation (i.e. life-management strategies). In general, young adults tended to use all of these strategies less than middle-aged adults. Their level of elective selection and compensation was below average. On the contrary, middle-aged adults were more likely to employ especially loss-based selection and optimization. Between-subject t test revealed significant differences between young adults and middle-aged adults in elective selection ($t = -1{,}93$; $p < 0{,}01$), loss-based selection ($t = -1{,}52$; $p < 0{,}01$), and optimization ($t = -2{,}22$; $p < 0{,}01$). No differences were found in compensation. In all detected significant differences, older group reached higher. Our results support previous findings of increased use of life-management strategies in middle-aged adults. They also bring some insight into the dynamics of these strategies over the life course.

Keywords: emerging adulthood, middle adulthood, selection, optimization, compensation

Grantová podpora GA ČR č. P407/10/2410.

Úvod

Seberegulace je multidimenzionální konstrukt, který zahrnuje téměř veškeré chování organismu, od fyziologických funkcí až po složité úmyslné myšlenkové procesy. Úmyslná seberegulace je základním aspektem lidského fungování zahrnující lidskou modulaci vlastních myšlenek, pozornosti, emocí a chování jako reakce na požadavky prostředí (Gestsdóttir, et al. 2009). Způsoby regulace chování, vývoje a adaptace se vyvíjí v průběhu celého života. Teorie selekce, optimalizace a kompenzace (SOC; Baltes, 1997, Baltes, Staudinger, Lindenberger, 1998) popisuje tři základní seberegulační mechanismy: 1. Selekce v sobě zahrnuje proces výběru cílů. Tento výběr může být dobrovolný (selekce je běžnou součástí našeho života, bez ní bychom byli přehlceni možnostmi) nebo může být výsledkem nějaké ztráty našich zdrojů (např. nedostatek času, síly, vědomostí nebo ztráty sociálních vazeb). Zvolená selekce se váže k dosažení stanovených cílů a stavů, selekce založená na ztrátě slouží k reorganizaci žebříčku žádaných cílů a výsledků (Freund, Baltes, 2002). 2. Optimalizace je procesem, ve kterém dochází k obohacení zdrojů a zvětšení rezerv člověka. V jejím průběhu využíváme takové metody, jako jsou cvičení (různých schopností), rozšiřování vědomostí a podobně. Optimalizace má anticipační charakter, protože umožňuje předcházet ztrátám nebo vzniku zátěžových situací vyplývajících z nedostatku zdrojů. Je významně ovlivněna prostředím, které stanovuje hranice jejího rozvoje (Baltes, Smith, 2004). 3. Kompenzace umožňuje dosažení cíle alternativním způsobem nebo úplnou změnu cíle. Objevuje se v situacích, v nichž jsou schopnosti člověka snížené až do takové míry, že neumožňují adekvátní fungování. Znamená, že musíme zvýšit naše úsilí, zapojit dosud nepoužívané schopnosti nebo využít vnějších pomůcek (např. naslouchátko, psaní poznámek; Freund, Baltes, 2002).

Tyto komponenty modelu SOC zároveň představují významné seberegulační mechanismy, jež se v průběhu života neustále dynamicky mění. Pokud se vyskytují ve vzájemné souhře, umožňují lidem zvládat stanovené cíle navzdory ztrátám, které s sebou nese rostoucí věk. Výsledky současných longitudinálních výzkumů u dospívajících ukazují (Gestsdóttir, Lerner, 2007, 2008), že v průběhu rané adolescence jsou strategie seberegulace ještě nestrukturované. V dospělosti se však jedná již o tři odlišné procesy – tedy selekci, optimalizaci a kompenzaci, které se diferencují postupně během vývoje v adolescenci a mladé dospělosti (Gestsdóttir et al., 2009, 2010). Zatímco selekce a optimalizace se ve větší míře začínají využívat v průběhu mladé dospělosti a vrcholu dosahují ve střední dospělosti,

kompenzace se v největší míře využívá především v pozdějších obdobích života (starší dospělost, stáří) (např. Freund, Baltes, 2002). Vynořující se dospělost je tedy kritickým obdobím pro stanovení životních cílů a rozvoj seberegulace (Tanner et al., 2008). Pro toto období je charakteristické experimentování v sociálních vztazích, pocit velké osobní svobody a odkládání trvalejších závazků jako jsou manželství nebo rodičovství. Je kulturně ovlivněno a objevuje se zejména u mladých lidí v rozvinutých krajinách (Arnett, 2004). Význam jednotlivých SOC komponent kolísá s ohledem na momentálně dostupné zdroje. S věkem související změny v dostupnosti zdrojů tak mohou vést k posunu v cílové orientaci na zisky nebo ztráty a zaměření na výsledek nebo samotný proces. Podle dosavadních výzkumů dosahují strategie seberegulace většinou nejvyšší úrovně ve střední a starší dospělosti. V tomto období je člověk na vrcholu v oblasti životních zkušeností a zároveň pokles ve fyzické nebo kognitivní oblasti není velmi výrazný (Freund, Baltes, 2002). V návaznosti na předešlé výzkumy očekáváme vyšší využití seberegulačních strategií právě ve střední dospělosti ve srovnání s mladší skupinou ve vynořující se dospělosti.

Metoda

Výzkumný soubor

Soubor byl tvořen 185 osobami. Skupinu lidí ve vynořující se dospělosti tvořilo 109 studentů a studentek studujících společenskovědné obory na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity ve věku od 19 do 25 let (průměrný věk souboru byl 20,98 let). Skupinu ve střední dospělosti tvořilo 76 lidí dlouhodobě účastnících se Brněnského výzkumu celoživotního vývoje člověka ve věku od 47 do 50 let (průměrný věk souboru byl 48,09 let).

Použité metody

Dotazník selekce, optimalizace a kompenzace (SOC, Baltes et al., 1999) zkoumá čtyři strategie seberegulace (jinak nazývané také strategie řízení života): zvolenou selekci („Koncentruji všechnu svou energii na několik málo věcí“), selekci založenou na ztrátě („Když nemohu udělat něco důležitého způsobem, jakým jsem to dělal/a kdysi, hledám nový cíl.“), optimalizaci („I když mě na něčem záleží, jen velmi obtížně se tomu úplně a beze zbytku věnuji“) a kompenzaci („Když věci nejdou tak, jako kdysi, neustále zkouším nové způsoby, dokud nedosáhnu stejného výsledku jako předtím“). Dotazník obsahuje 48 položek s nucenou volbou, ve které se musí respondent rozhodnout pro jednu z variant odpovědi s bodovou hodnotou 0 nebo 1 bod. Dotazník obsahuje 12 položek pro každou seberegulační strategii. Na každé škále může tedy respondent získat minimálně 0 a maximálně 12 bodů.

Metody analýzy

Pro statistickou analýzu dat byla použitá deskriptivní statistika a t-testy pro nezávislé skupiny. Data byly zpracované ve statistickém programu SPSS, verze 20.

Výsledky

Mladší sledovaná skupina využívala zvolenou selekci, selekci založenou na ztrátě, optimalizaci i kompenzaci méně než lidé ve střední dospělosti. Průměrné hodnoty u všech seberegulačních strategií byly nižší. Nejméně častou seberegulační strategií u mladší skupiny byla zvolená selekce (M = 5,28), nejčastější selekce založená na ztrátě (M = 7,71). U starší skupiny byla nejméně zastoupená strategie kompenzace (M = 6,72), nejčastější byla opět selekce založená na ztrátě (M = 9,22; tabulky 1 a 2).

Tabulka 1.
Deskriptivní statistika pro dimenze SOC u mladší skupiny (N = 109)

dimenze SOC	Min	Max	Průměr	Směr. odchylka
zvolená selekce	0	12	5,28	2,99
selekce založená na ztrátě	2	12	7,71	2,86
optimalizace	1	12	6,94	3,09
kompenzace	1	12	6,36	2,68

Tabulka 2.
Deskriptivní statistika pro dimenze SOC u a starší skupiny (N = 76)

dimenze SOC	Min	Max	Průměr	Směr. odchylka
zvolená selekce	1	12	7,21	2,72
selekce založená na ztrátě	1	12	9,22	2,26
optimalizace	2	12	9,16	2,34
kompenzace	1	11	6,72	2,05

Pomocí t-testů pro nezávislé skupiny jsme zjistili významné rozdíly u zvolené selekce ($t = -1{,}93$; $p < 0{,}01$), selekce založené na ztrátě ($t = -1{,}52$; $p < 0{,}01$) a u optimalizace ($t = -2{,}22$; $p < 0{,}01$). U kompenzace se statisticky významné rozdíly neprojevily.

Diskuse

Výsledky studie ukazují, že využití seberegulačních strategií bylo obecně vyšší u lidí ve střední dospělosti. To více méně odpovídá předpokladům Freundové a Baltese (2002). Nicméně jsme odhalili několik zajímavých výsledků: ačkoliv je vynořující se dospělost obdobím výběru životních cílů (Tanner et al., 2008), zvolená selekce dosahovala u mladší skupiny nízkých hodnot. Naopak, mladí lidé více využívali selekci založenou na ztrátě zdrojů, která by se podle dosavadních výzkumů (např. Freund, Baltes, 1998) měla vázat spíše na pozdější období života. Navzdory našim očekáváním se u kompenzace neobjevil významný rozdíl v prospěch starší věkové skupiny, ačkoliv je kompenzace ve zvýšené míře využívána především v pozdějších obdobích života (dosažení cíle alternativním způsobem).

Zjištěné výsledky mohly být ovlivněny složením souboru, a to především u mladší skupiny. Jednalo se o studenty a studentky společenskovědných oborů (především pedagogiky, psychologie a historie), kde výrazně převažují ženy, co se projevilo i u našeho souboru. Výsledky také mohly být ovlivněny použitou metodou, která je založená na nucené volbě, která neumožňuje odpověď „nevím“ nebo „neumím se rozhodnout“.

Literatura

Arnett, J. (2004). Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties. New York: Oxford University Press.

Baltes, P. B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory. American Psychologist, 52, 366–380.

Baltes, P.B., Baltes, M.M., Freund, A.M., & Lang, F. R. (1999). The measurement of selection, optimization, and compensation (SOC) by self-report (Materialien aus der Bildungsforschung, r. 66). Berlin: Max Planck Institut.

Baltes, P. B., & Smith, J. (2004). Lifespan psychology: From developmental contextualism to developmental biocultural co-constructivism. Research in Human Development, 1, 123-144.

Baltes, P. B., Staudinger, U. M., & Lindenberger, U. (1998). Life-span theory in developmental psychology. In W. Damon (Series Ed.) & R. M. Lerner (Vol. Ed.), Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development (5th ed., pp. 1029–1143). New York: Wiley.

Freund, A. M., & Baltes, P. B. (1998). Selection, optimization, and compensation as strategies of life management: Correlations with subjective indicators of successful aging. Psychology and Aging, 13, 531–543.

Freund, A. M., & Baltes, P. B. (2002). Life management strategies of selection, optimization, and compensation: Measurement by self-report and construct validity. Journal of Personality and Social Psychology, 82, 642–662.

Gestsdóttir S., Bowers E., von Eye A., Napolitano C. H., & Lerner M. R. (2010), Intentional Self Regulation in Middle Adolescence: The Emerging Role of Loss-based Selection in Positive Youth Development, Journal of Youth and Adolescence, 39, 764–782.

Gestsdóttir, S., Lewin-Bizan, S., von Eye, A., Lerner, J., V., & Lerner, R. M. (2009). The structure and function of selection, optimization, and compensation in middle adolescence: Theoretical and applied implications. Journal of Applied Developmental Psychology, 30, 585–600.

Gestsdóttir, S., & Lerner, R. M. (2008). Positive development in adolescence: The development and role of intentional self-regulation. Human Development, 51, 202–224.

Gestsdóttir S., & Lerner, R. M. (2007). Intentional self- regulation and positive youth development in early adolescence: Findings from the 4-H study of positive youth development, Developmental Psychology, 43, 508–521.

Tanner, J. F., Arnett, J. J., & Leis, J. A., (2008). Emerging adulthood: Learning and development during the first stage of adulthood. In M. C. Smith & N. DeFrates-Densch (Eds.), Handbook of research on adult learning and development (pp. 34–67). New York: Routledge.

PROSOCIÁLNÍ DIMENZE OSOBNOSTI U DOBROVOLNÍKŮ

Zdeněk Mlčák, Helena Záškodná
Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě,
✉ zdenek.mlcak@osu.cz, helena.zaskodna@osu.cz

Prosocial Personality Dimensions in Volunteers

The aim of this study is statistical comparison the level of three independent psychological constructs, i.e. the level of prosocial personality, the level of belief in just world and the level of self-efficasy between sample service women volunteers and the sample of helping women professionals.

Key words: prosocial personality, belief in just world, self-efficasy, empathy, volunteering

Příspěvek byl podpořen projektem GA ČR č. P407/11/0380 „Prosociální chování a jeho osobnostní aspekty v kontextu dobrovolnictví“.

Teoretická východiska

Česká psychologická literatura se dosud problematikou prosociálních charakteristik osobnosti dobrovolníků příliš nezabývala (viz Mlčák, 2010a, 2010b, 2012, Záškodná, Mlčák, 2009). Studie se věnuje vybraným výsledkům statistického srovnání úrovně tří prosociálních konstruktů, tj. úrovně prosociální osobnosti, úrovně víry ve spravedlivý svět a úrovně osobní zdatnosti mezi souborem dobrovolnic, které poskytují laickou pomoc a souborem současných či budoucích pomáhajících profesionálů.

Konstrukt *prosociální osobnosti* vymezil L. A. Penner s kolegy jako „soubor vlastností, které osobu predisponují k prospěšným prosociálním myšlenkám a činům“ (Schroeder, Penner et al., 1995, s. 171). Jejím základním atributem je trvalá tendence „myslet na blaho a práva druhých lidí, prožívat zájem a empatii k lidem a jednat způsobem, který jim přináší prospěch“ (Penner, Finkelstein, 1998, s. 526). Prosociální osobnost je v současné době nejvíce studována u dobrovolníků, tj. u populace, která vykazuje v čase relativně vysokou stabilitu i intenzitu prosociálního chování. Podle L. A. Pennera (Penner et al., 1995) ji tvoří dva základní faktory, tj. empatie orientovaná na druhé (other-oriented empathy) a ochota pomáhat (helpfulness). Empatie orientovaná na druhé zahrnuje emocionální a kognitivní prožitky spolu s pocity odpovědnosti, které se týkají prospěchu druhých lidí, zatímco ochota pomáhat se týká relativně trvalé sekvence pomáhajících aktů v průběhu života člověka. Existenci těchto faktorů prosociální osobnosti L. A. Penner také výzkumně doložil (Penner et al., 1995). Prokázal také, že jeho Baterie prosociální osobnosti (Prosocial Personality Battery) diferencuje nejen mezi dobrovolníky a nedobrovolníky ale i mezi krátkodobě a dlouhodobě působícími dobrovolníky (Penner, Friztsche, 1993).

H. W. Bierhoff (2006) ve svém pojetí prosociální osobnosti předpokládá tři komponenty, tj. prosociální motivaci, prosociální rysy a *víru ve spravedlivý svět*. K prosociálním rysům řadí sociální odpovědnost, vnitřní místo kontroly a empatii. Konstrukt víry ve spravedlivý svět vytvořil J. Lerner (1977, 1980) k popisu lidské potřeby vnímat svět jako stabilní a předvídatelný jev. Tento konstrukt je založen na subjektivních kauzálních a logických souvislostech odvozených ze základního principu, že člověk dostane vždy, co si zaslouží. J. Dalajka (2010) upozorňuje, že v rámci tohoto konstruktu, je možné diferencovat mezi osobní a obecnou vírou ve spravedlivý svět. Osobní víra ve spravedlivý svět se týká principů spravedlnosti, které jsou vztaženy k osobnímu osudu a obecná víra ve spravedlivý svět se váže k principům spravedlnosti, jež se vztahují ke světu. Tento konstrukt je možné chápat jako relativně stabilní osobní dispozici, výrazně ovlivňující poznávání a prožívání mnoha různých životních situací (Dalajka, 2010).

Konstrukt *osobní zdatnosti* (self-efficasy) zavedl do psychologie A. Bandura (1977, 1995, 1997. Nízká úroveň osobní účinnosti je podle výše uvedených autorů spojena s příznaky deprese, úzkosti, bezmoci a s nízkým sebepojetím. Pojí se také s pesimistickými myšlenkami ohledně osobního výkonu, s nižší schopností se efektivně rozhodovat i s bariérami v oblasti motivace. Osoby s nízkou úrovní této

charakteristiky mají tendenci přijímat spíše méně náročné úkoly, předjímat jejich neúspěšné splnění a poměrně snadno se vzdávají svého úsilí (viz Schwarzer, 1993, 1994).

Výzkumné cíle, soubory a metody

Na základě studia výše uvedených prosociálních konstruktů byl v rámci této studie stanoven jeden cíl, tj. zjistit, zda v úrovni zkoumaných proměnných existují statisticky významné diference mezi souborem dobrovolnic a ženami z kontrolního souboru.

Výzkumný soubor dobrovolnic tvořily profesionální pomáhající pracovnice a vysokoškolské studentky pomáhajících oborů, a to z jihočeského a moravskoslezského regionu. Ve výzkumném souboru mírně převládaly dobrovolnice (52,1%) nad ženami působícími v pomáhajících profesích a studijních pomáhajících oborech (47,9%). Podsoubor dobrovolnic (N = 331) zahrnoval především pracovnice, které svou činnost vykonávají v širokém spektru servisních organizací, v němž byly zastoupeny různé charitativní, humanitární, zdravotnické, sociální, církevní a další neziskové pomáhající organizace, spolky a sdružení. Kontrolní soubor (N = 304) tvořily profesionálky z řady pomáhající profesí (tj. dětské sestry, sociální pracovníci, vychovatelé, speciální pedagogové) a studentky pomáhajících oborů z Jihočeské a Ostravské univerzity (tj. všeobecné lékařství, ošetřovatelství, všeobecná sestra, porodní asistentka, sociální práce, prevence a rehabilitace sociální patologie, rehabilitační, psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory).

V této studii je přihlíženo k výsledkům čtyř psychodiagnostických metod, které byly u obou podsouborů administrovány standardním způsobem.

A) *Baterie prosociální osobnosti* (PSB – Prosocial Personality Battery; Penner, Fritzsche, Greiger, Freifeld, 1995) sestává z 30 výroků, které respondent hodnotí na 5–ti bodové škále Likertova typu. Popis této metody podala v české literatuře H. Záškodná (Záškodná, Mlčák, 2009, s. 193 – 194). Tato metoda umožňuje stanovit dva obecnější, relativně nezávislé faktory, a to faktor empatie (EMP) a faktor ochoty pomáhat (HELP), které se stanoví z výsledků primárních škál, kterých je celkem sedm: 1) Sociální odpovědnost – zjišťuje tendenci subjektu přebírat zodpovědnost za důsledky činů jiných osob; 2) Empatický zájem – měří tendenci jedince prožívat zájem, soucit či obavy o osoby, které se nacházejí v situaci nouze; 3) Přijímání perspektivy – diagnostikuje sklon probanda přijímat hlediska jiných osob; 4) Osobní distres – zjišťuje inklinaci subjektu prožívat pocity diskomfortu, strachu či úzkosti při konfrontaci s osobami, které se ocitly v nepříznivých životních situacích; 5) Na druhé orientované usuzování – měří tendenci pokusné osoby brát při morálních rozhodnutích ohled na prospěch a zájmy druhých; 6) Vzájemné morální usuzování – zjišťuje snahu jedince ohlížet se při svých morálních rozhodnutích na prospěch všech zúčastněných stran; 7) Altruismus uváděný subjektem – diagnostikuje sklon respondenta realizovat praktickou pomoc vůči druhých osobám.

B) *Škála obecné víry ve spravedlivý svět* (General Belief in a Just World Scale – GBJW; Dalbert, 2001) s pomocí sedmi položek zjišťuje, zda respondent vnímá svět jako spravedlivý prostor. *Škála osobní víry ve spravedlivý svět* (Personal Belief in a Just World Scale – PBJW; Dalbert 1999) prostřednictvím sedmi položek měří, zda respondent percipuje události svého života jako spravedlivé. Obě metody byly převzaty z práce J. Dalajky (2010) a u obou škál respondenti vyjadřovali míru svého souhlasu na šestibodové škále Likertova typu.

C) V rámci konstruktu osobní zdatnosti byla využita 10 položková unidimenzionální *Škála obecné zdatnosti* (General Self-Efficacy Scale), kterou vyvinuli M. Jerusalem a R. Schwarzer (1992). Její psychometrické vlastnosti byly ověřeny v rámci řady mezinárodních studií (Schwarzer, 1993).

Výsledky

V rámci statistické analýzy dat byly vypočteny t–testy mezi oběma zkoumanými soubory. Výsledky tohoto výpočtu spolu s deskriptivními statistickými ukazateli jsou uvedeny v tabulce č. 1.

Tabulka 1.
T testy mezi zkoumanými proměnnými

	Soubor dobrovolnic (D) N = 331		Kontrolní soubor (K) N = 304		
Proměnná	M	SD	M	SD	sig t
Věk	31,35	12,85	30,22	12,43	0,261
Sociální odpovědnost (SR)	23,26	3,04	22,18	2,80	*0,000*
Empatický zájem (EC)	19,95	2,66	19,85	2,25	0,608
Přijímání perspektivy (PT)	13,03	2,22	12,45	2,04	*0,001*
Osobní distres (PD)	6,60	1,80	7,33	1,61	*0,000*
Na druhé orientované usuzování (O)	10,49	2,47	10,41	1,82	0,653
Vzájemné morální usuzování (M)	10,96	1,83	11,01	1,63	0,722
Altruismus uváděný subjektem (SRA)	15,28	3,48	14,44	3,37	*0,002*
Empatie orientovaná na druhé (EMP)	77,69	7,33	75,90	6,57	*0,001*
Ochota pomáhat (HELP)	20,25	4,01	19,99	3,72	0,398
Obecná víra ve spravedlivý svět (G)	24,08	5,78	21,52	5,36	*0,000*
Osobní víra ve spravedlivý svět (P)	24,82	4,41	23,08	4,24	*0,000*
Osobní zdatnost (SES)	30,26	4,12	28,48	3,68	*0,000*

Legenda: M = aritmetický průměr, SD = směrodatná odchylka, sig. t = statistická významnost t- testu.

Výsledky uvedené v tab. č. 1 indikují, že soubor dobrovolnic v úrovni sociální odpovědnosti (SR), přijímání perspektivy (PT), altruismu uváděným subjektem (SRA), empatie orientované na druhé (EMP), obecné víry ve spravedlivý svět (G), osobní víry ve spravedlivý svět (P) i osobní zdatnosti (SES) skóruje statisticky výše než kontrolní soubor.

V úrovni osobního distresu (PD) soubor dobrovolnic v komparaci s kontrolním souborem skóruje naopak statisticky významně níže. V úrovni věku, empatického zájmu (EC), na druhé orientovaného usuzování (O), vzájemného morálního usuzování (M) a ochoty pomáhat (HELP) se oba zkoumané soubory vzájemně signifikantně neliší.

Závěr

Dosažené výsledky signalizují, že dobrovolnice se hodnotí z hlediska většiny zkoumaných prosociálních charakteristik statisticky signifikantně výše, než současné a budoucí pomáhající profesionálky. Pomáhání dobrovolnic je vzhledem k dosaženým výsledkům více podloženo jejich prosociálními osobnostními dimenzemi a zřejmě také více motivováno internalizovaným osobním závazkem. Tento fakt může vysvětlovat, proč mnozí klienti vnímají pomoc dobrovolnic ve srovnání s pomáháním profesionálních pracovnic jako více autentickou, osobnostně více angažovanou a potřebnou aktivitu. Získané výsledky jsou konzistentní nejen se zahraničními výzkumy (pro přehled viz Musick, Wilson, 2008; Penner, et al., 2005), ale i s výzkumy, které byly zatím provedeny v našich domácích podmínkách (viz Mlčák, 2010a, 2010b; 2011; Mlčák, Šamajová, 2012, 2013; Záškodná, Mlčák, 2009). Výsledky rovněž dokládají, že aplikovaná Baterie prosociální osobnosti (Prosocial Personality Battery) L. A. Pennera dokáže rovněž diferencovat i mezi pomáhajícími dobrovolníky a pomáhajícími profesionálními pracovníky.

Literatura

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. Psychological Review, 84, 191 – 215.

Bandura, A. (Ed.). (1995) Self-efficacy in changing societies. New York: Cambridge University Press.

Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: Freeman.

Bierhoff, H. W. (2006). Prosociální chování. In M. Hewstone & W. Stroebe, W. (Eds.), Sociální psychologie (pp. 331 – 362). Praha: Portál.

Dalajka, J. (2010). Spravedlnost u patnáctiletých: Víra ve spravedlivý svět, metoda a souvislosti. Nepublikovaná disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.

Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a Just world scale's validity. Social Justice Research, 12, 79 – 98.

Dalbert, C. (2001). The justice motive as a personal resource: Dealing with challenges and critical life events. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Jerusalem, M., & Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy as a resource factor in stress appraisal processes. In R. Schwarzer (Ed.), Self-efficacy: Thought control of action (pp 195 – 213) Washington: Hemisphere.

Lerner, M. J. (1977). The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms. Journal of Personality, 45, 1–52.

Lerner, M. J. (1980). The belief in a just world: A fundamental delusion. New York: Plenum Press.

Mlčák, Z. (2010a). Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta 2010.

Mlčák, Z. (2010b). Pětifaktorový model osobnosti, prosociální chování a empatie u studentů středních a vysokých škol. Psychologie a její kontexty, 1, 135 – 148.

Mlčák, Z.(2011). Prosociální aspekty osobnosti studentů středních a vysokých škol vzhledem k jejich pohlaví, studijní orientaci a dobrovolnické zkušenosti. In L. Lovaš & M.

Mesárošová (Eds.), Psychologické aspekty a kontexty sebaregulácie (pp. 172 – 182). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Mlčák, Z. (2012) Pojetí prosociální osobnosti v současné psychologii. In A. Heretik, & E. Rošková (Eds.), Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Psychologica XLI (pp. 635 – 644). Bratislava: Stimul FiF UK.

Mlčák, Z., & Šamajová, J. (2012). Prosociální osobnost v kontextu dobrovolnictví. In P. Halama, R. Hanák & R. Masaryk, R. (Eds.), Sociálne procesy a osobnosť 2012 (pp. 205 – 209). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Mlčák, Z., & Šamajová, J. (2013). Motivace, intenzita a trvání dobrovolnické aktivity. Psychologie a její kontexty, 4, 29 – 36.

Musick, M. A., & Wilson, J. (2008). Wolunteers – A social profile. Boloomington: Indiana University Press.

Penner, L. A., Dovidio, J. F., & Piliavin, J. A. (2005) Prosocial behavior: Multilevel perspectives. Annual Review of Psychology, 2005, 56, s. 365 – 292.

Penner, L. A., & Finkelstein, M. A. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. Journal of Personality and Social Psychology, 74, 525–537.

Schroeder, D. A., Penner, L. A., Dovidio, J. F., &, Piliavin, J. A. (1995). The psychology of helping and altruism: Problems and puzzles. New York: McGraw-Hill.

Schwarzer, R. (1993). Measurement of perceived self-efficacy. Psychometric scales for cross-cultural research. Berlin: Freie Universität Berlin, 1993.

Schwarzer, R. (1994) Optimism, vulnerability, and self-beliefs as health-related cognitions: A systematic overview. Psychology and Health: An International Journal, 9, 161 – 180.

Záškodná, H., & Mlčák, Z. (2009). Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie. Praha: TRITON 2009.

VPLYV NEUROTIZMU NA VARIABILITU SRDCOVEJ FREKVENCIE

Daniela Moskaľová, Igor Brezina, Anton Heretik Jr.
Katedra psychológie, FiF UK Bratislava
✉ moskalova3@uniba.sk

Relationship between neuroticism and heart rate variability

The ain of the present study was to investigate the relationship between Neuroticism and heart rate variability. Eighty-three participants performed vigilace task, and working memory task. Heart rate variability was determined from pulse-to-pulse intervals recorded during the tasks. The results showed that the high Neuroticism was associated with reduced HF power. There were no significant effects of N on LF power, LF/HF ratio or SDNN and rMSSD.

Key words: Heart Rate Variability, neuroticism, parasympathicus, cognitive performance

Prezentovaná práca bola podporená projektom Vega č. 1/1110/12 a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja č. APVV-0496-12.

Úvod

Z pohľadu psychofyziológie, je pre hľadanie biologických korelátov neurotizmu (N) kľúčový Eysenckovov predpoklad (Eysenck, 1967), že zdrojom N tendencií je hyperaktivácia sympatickej vetvy autonómneho nervového systému (SNS). Tá sa odráža o. i. v tonickej úrovni srdcovej frekvencie a vodivosti kože (Zuckerman, 2005). Obdobne významná bola aj Grayova teória o troch aktivačných systémoch (Gray, 2000). S neurotizmom podľa toho konceptu možno spojiť behaviorálny aktivačný systém – (BAS), s ktorým je N v negatívnom vzťahu, ale predovšetkým behaviorálny inhibičný systém – (BIS), s ktorým je napr. podľa Smitsa a Boecka (2006) vo vysoko pozitívnom vzťahu. Tento pozitívny vzťah je založený na spojení BIS ako aj N so zvýšenou senzitivitou k negatívnym emocionálnym podnetom. S neurotizmom BIS spájal aj Gray (2000), keď tvrdil, že práve jeho nízka aktivačná úroveň je typická pre N. Oba tieto predpoklady poskytujú vzhľadom k svojej biologickej orientácii široký potenciál pre uplatnenie v psychofyziologicky orientovanom výskume. Empirické dôkazy o hyperaktivácii SNS boli napriek intenzívnej snahe, pomerne dlhú dobu rozporuplné. Viaceré štúdie jedincov s vysokým N v minulosti nepotvrdili koreláciu medzi N a periférnym hodnotením ANS (Fahrenberg, 1987, Naveteur, Baque, 1987). Tento výsledok bol do značnej miery spôsobený výraznou orientáciou na elektrodermálnu aktivitu (EDA). Napriek tomu, že výskum pri ktorom sa uplatňuje EDA ani dnes nevykazuje v oblasti N celkom jednoznačné výsledky (Boucsein, 2012), relatívne nové možnosti analýzy kardiovaskulárnej aktivity, napríklad v podobe variability srdcového rytmu (HRV) priniesli podporu pre vyššie uvádzané teoretické predpoklady. Prostredníctvom analýzy HRV je možné získať informácie o špecifických regulačných vplyvoch sympatika a parasympatika a sprostredkovane tým odvodiť vzťah medzi psychologickými a fyziologickými procesmi. Ako naznačujú predošlé štúdie, HRV sa mení v závislosti od fyzickej záťaže a veku (Buch et al, 2002), od emocionality, neuroendokrinnej sekrécie (Huang et al., in press). Mení sa však aj v závislosti od špecifických psychologických faktorov, napr. osobnosti (Ode et al, 2010).

Zmeny HRV súvisiace s psychologickými faktory sa spravidla odvíjajú od zvýšenej aktivity sympatika a zníženej aktivity parasympatika (Allan, Scheidt, 1996). Spájajú sa o. i. s úzkosťou a úzkostlivosťou (Dishman *et al.* 2000, Miu et al, 2009) a depresiou (Rechlin et al. 1994, Yeragani *et al.* 2002), ale aj so správaním Typu A (Fioranelli et al 1999). Prevaha sympatika a pokles parasympatika sa pri kontrole kardiovaskulárneho systému prejavuje aj pri akútnom strese, navodenom napríklad kognitívnou záťažou (Delaney, Brodie, 2000).

Jednu z najúčinnejších metód analýzy HRV predstavuje spektrálna analýza (SAHRV). V rámci SAHRV možno rozlíšiť o. i. spektrum nízkych frekvencií (LF), ktoré odráža aktivitu sympatika (podľa niektorých štúdií aj parasympatika) a spektrum vysokých frekvencií (HF), ktoré sa spája s aktivitou parasympatika. Ich pomer (LF/HF ratio) možno interpretovať ako ukazovateľ rovnováhy medzi moduláciou sympatika a parasympatika.

Variabilita srdcového rytmu sa najčastejšie určuje zo snímania elektrickej aktivity srdca –ECG. Alternatívu k snímaniu ECG predstavuje v tomto smere snímanie pulzovej frekvencie (PF) a následná kalkulácia variability pulzovej frekvencie (PRV), ktorá napriek určitým výhradám (Carrasco et al. 1998) predstavuje pri uplatnení vhodnej analýzy relevantnú alternatívu k administratívne náročnejšiemu snímaniu ECG (Lucena et al. 2009, Gil et al. 2010).

Metóda

Štúdie sa zúčastnilo 97 probandov (ďalej Pb), vo veku 18 až 32 (AM = 22.10; SD = 4.1) rokov. Finálny výber tvorilo 83 Pb, v pomere 49 žien a 34 mužov. 14 Pb bolo vylúčených z dôvodu vysokého BMI indexu, diagnostikovaného ochorenia, nedávno prekonaného ochorenia, alebo vysokého počtu artefaktov vo fyziologických dátach. Úroveň N bola hodnotená NEO päťfaktorovým osobnostným inventárom (Ruisel, Halama, 2007). V rámci testovej situácie bola Pb administrovaná úloha zameraná na pracovnú pamäť (Running memory span task - RMST) a vigilančná úloha. RMST si od pb vyžaduje zapamätať si posledných „n“ položiek zo zoznamu „m+n“ položiek, t. j. aktualizáciu informácii v pracovnej pamäti. Vigilančná úloha bola konštruovaná podľa Mackworthovho „Clock Test“ experimentu v trvaní 40 minút čistého času. Pb boli testovaní individuálne, v sede pred monitorom. Pulzová frekvencia (PF) bola Pb snímaná kontinuálne, počas celého trvania testovej situácie. PF bola snímaná z distálneho článku prsta nedominantnej ruky. Vstupný signál bol po manuálnom odstránení artefaktov upravený Welchovou metódou s 3/4 prekrytom a FFT size 1024. PRV sme hodnotili v časove a frekvenčnej rovine. Hodnotili sme aj priemernú pulzovú frekvenciu PF (BPM). V časovej rovine sme hodnotili smerodajnú odchýlku intervalov P-P (SDNN) a rMSSD. Vo frekvenčnej oblasti sme hodnotili pásmo vysokých frekvencií HF, pásmo nízkych frekvencií, HF a LF v normalizovaných jednotkách (n.u.), a ratio LF/HF. Pri analýze vo frekvenčnej oblasti sme uplatnili „Rýchlu fourierovú transformáciu“. Pri štatistickej analýze sme uplatnili opakované merania ANOVA (testová situácia x skupina), Párový t-test, a T-test pre nezávisle výbery.

Cieľom našej práce bolo zistiť, akým spôsobom N vplýva na vybrané parametre PRV a či je tento vplyv závisí aj od konkrétneho typu úlohy resp. kognitívnej záťaže. Z tohto dôvodu sme v rámci dizajnu zvolili vyššie spomínané dve, svojou podstatou opozitné úlohy. Kým vigilančná úloha vedie k znižovaniu úrovne nabudenia a habituácií, RMST vedie vynúteným tempom, ako aj stupňujúcou sa záťažou k zvyšovaniu nabudenia.

Predpokladali sme, že:

1. N negatívne vplýva na PRV, resp. že N znižuje PRV.
2. tento vplyv je založený na spektrálnom výkone v oblasti HF a že sa prejaví aj v normalizovaných jednotkách HF.
3. vplyv N závislí od testovej situácie. V tejto súvislosti nás zaujímalo, ako významný bude vplyv úrovne N v závislosti od testovej situácie na spektrum nízkych frekvencií a rátio LF/HF.
4. N ovplyvní PRV v časovej rovine.
5. Pb s vyššou úrovňou N budú vykazovať kratšie P-P intervaly, prejavujúce sa v nižšom SDNN aj rMSSD.
6. Predpokladali sme interakčný efekt úrovne N a testovej situácie na zmeny časových parametrov PRV.

Výsledky

Výška N aj typ kognitívnej úlohy ovplyvnili zmeny HF. Vo výbere sa prejavil významný interakčný efekt skupiny (výšky N) a testovej situácie (typu úlohy) na zmenu spektrálneho výkonu HF ($F=4.17$, $p=.044$). Analýza získaných dát zároveň naznačuje, že efekt mala na daný výsledok skupina $F(83) = 9.17$, $p =.003$ aj testová situácia $F(83)= 4.93$, $p= .029$. Efekt skupiny bol významne ovplyvnený predovšetkým Pb s nižšou úrovňou N. Ty vykazovali v pásme HF významné intraskupinové rozdiely ($t= -2.469$, $p= .018$). V skupine s vyššou úrovňou N neboli intraskupinové rozdiely HF štatisticky významné ($t= -.167$, $p= .868$). Efekt testovej situácie významne ovplyvnila predovšetkým vigilančná úloha. Kým rozdiel HF medzi skupinami bol počas vigilančnej úlohy štatisticky významný ($t= 4.134$, $p=.016$), počas úlohy zameranej na pracovnú pamäť vykazovali obe skupiny porovnateľný výkon HF ($t=1.361$, $p = .099$). Pri použití normalizovaných jednotiek HF (n.u.)

sa žiaden interakčný efekt medzi skupinou a testovou situáciou neprejavil (F= .616, p= .435). Nízko a vysoko N Pb sa nelíšili v hodnotách (n.u.) HF (t=1.06, p=.726). Obdobné výsledky sme zaznamenali aj v oblasti LF (F(83)= .334, p=.565) a v normalizovaných jednotkách LF (F(83)= 2.40, p= .125). Interakčný efekt skupiny a testovej situácie sa nepreukázal ani pri zmene pomeru LF/HF (F= 3.497, p= .065). V oblasti časových parametrov sa interakčný efekt medzi skupinou a testovou situáciou neprejavil ani v jenom z parametrov. PF (F= .765, p= .384), SDNN (F= .307, p= .581), rMSSD (F= 2.598, p= .111).

Diskusia

Naše výsledky, konkrétne zníženie spektrálneho výkonu v oblasti vysokých frekvencií u Pb s vyššou úrovňou N podporujú predpoklad, že je N spojený s redukciou parasympatickej kontroly činnosti srdca. Ako je z výsledkov zrejmé, Pb s nižšou úrovňou N vykazovali významné rozdiely v oblasti HF v závislosti od riešenej úlohy. Spektrálny výkon HF u týchto Pb sa významne zvýšil v situácii riešenia vigilančnej úlohy, ktorá – ako už bolo vyššie spomínané svojim charakterom a požiadavkami vedie k znižovaniu úrovne nabudenia, v porovnaní s úlohou založenou na stupňujúcej sa záťaži, ktorá vedie k zvyšovaniu nabudenia. K takémuto stupňu adaptácie ANS, resp. k významnejšiemu nárastu spektrálneho výkonu HF v situácií, ktorá si nevyžadovala vysoký stupeň nabudenia, však nedošlo u Pb s vyššou úrovňou N. Tí vykazovali porovnateľné hodnoty HF pri oboch úlohách. Získané výsledky sú v zhode s výskumami v oblasti úzkostlivosti, kde bol obdobne pozorovaný negatívny vzťah k HF (napr. Dishman et al., 2000, Ode et al., 2010).

Literatúra

Allan, R., & Scheidt, S. (1996). Heart and mind: The practice of cardiac psychology.

Washington DC: American Psychological Association.

Boucsein, W. (2012). Electrodermal Activity, (2nd ed.), Springer.

Buch, A. N., Coote. J. H., & Towenend, J. N. (2002). Mortality, cardiac vagal control and physical training-what's the link? Experimental physiology. 87(4), 423-35.

Carrasco, S., Gonzalez, R., Jimenez J., Roman R., Medina V., & Azpiroz J. (1998).

Comparison of the heart rate variability parameters obtained from the electrocardiogram and the blood pressure wave. Journal of medical engineering & technology. 22(5), 195-205.

Delaney, J. P., & Brodie, D. A. (2000). Effects of short-term psychological stress on the time and frequency domains of heart-rate variability. Perceptual and Motor Skills, 91(2), 515-524.

Dishman, R. K., Nakamura, Y., Garcia, M. E., Thompson, R. V., Dunn, A. L., & Blair, S. N. (2000). Heart rate variability, trait anxiety, and perceived stress among physically fit men and women. International Journal of Psychophysiology, 37(2), 121-133.

Eysenck, H. J. (1967). The biological basis of personality. Springfield, IL: Thomas.

Fahrenberg, J. (1987). Concepts of activation and arousal in the theory of emotionality (neuroticism): A multivariate conception. In: J. Strelau & H. J. Eysenck (Eds.), Personality dimensions and arousal. New York, Plenum.

Fioranelli, M., Piccoli, M., Mileto, G. M., Sgreccia, F., Azzolini, P., Risa, M., P., et al. (1999). Analysis of heart rate variability five minutes before the onset of paroxysmal atrial fibrillation. In: Pacing and Clinical Electrophysiology, 22(5), 743-749.

Gil, E., Orini, M., Baolin, R., Vergara, M., Mainardi, l., & Laguna, P. (2010). Photo-plethysmography pulse rate variability as a surrogate measurement of heart rate variability during non-stationary conditions. Physiological Measurement 31(9), 1271-1290.

Gray, J. A., & McNaughton, N. (2000). The neuropsychology of anxiety: An enquiry into the functions of the septo-hippocampal system. Oxford: Oxford University Press.

Huang, L. H., Chang, L. R., Kuot, B. J., et al. (in press). Gender differences in personality and heart-rate variability. Psychiatry Research.

Lucena, F., Barros, A. K., Takeuchi, Y., & Ohnishi, N. (2009). Heart instantaneous frequency based estimation of HRV from blood pressure waveforms. IEICE Transactions in Information Systems, E92-D, 529-537.

Miu, A. C., Heilman, R. M., & Miclea, M. (2009). Reduced heart rate variability and vagal tone in anxiety: Trait versus state, and the effects of autogenic training. Autonomic Neuroscience: Basic and Clinical 145(1-2), 99-103.

Naveteur, J., & Freixa I Baque, E. (1987). Individual differences in electrodermal activity as a function of subject's anxiety. Personality and Individual Differences, 5, 615-626.

Ode, S., Hilmert, C. J., Zielke, D. J., & Robinson, M. D. (2010). Neuroticism's Importance in Understanding the Daily Life Correlates of Heart Rate Variability. Emotion, 10(4), 536-543.

Rechlin, T., Weis, M., Spitzer, A., & Kaschka, W. P. (1994). Are affective disorders associated with alterations of heart rate variability? J Affect Disord., 32(4), 271-275.

Ruisel, I., Halama, P. (2007). NEO päťfaktorový osobnostný inventár. Praha: Testcentrum-Hogrefe.

Yeragani, V. K., Roose, S., Mallavarapu, M., Radhakrishna, R.K. & Pesce, V. (2002). Major depression with ischaemic heart disease: effects of paroxetine and nortriptyline on measures of nonlinearity and chaos of heart rate. Neuropsychobiology, 46, 125-135.

Zuckerman, M. (2005). Psychobiology of Personality. Cambridge University Press.

Smits, D. J M., & De Boeck, P. (2006). From BIS/BAS to the big five. European Journal of Personality, 20(4), 255-270.

STUDENT LIFE COHORT IN EUROPE (SLiCE) – MEDZINÁRODNÁ LONGITUDINÁLNA ŠTÚDIA

Oľga Orosová[1], René Šebeňa[2], Jozef Benka[1], Beáta Gajdošová[1]

[1] Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

[2] Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

✉ olga.orosova@upjs.sk, rene.sebena@upjs.sk, jozef.benka@upjs.sk, beata.gajdosova1@upjs.sk

Student life cohort in Europe (SLiCE) – The international longitudinal study

This contribution is about the creation of a network of EU universities with the common interest of preparing and conducting of the study Student Life Cohort in Europe (SLiCE). This contribution also provides a summary of the most important published findings of the SLiCE study and presents how the findings were implemented within the drug prevention program for the university students. Finally, it provides information about the testing of a universal prevention program for schools called Unplugged which deals with the prevalence of drug use among adolescents in SK and constitutes the final aim of the research team of SLiCE.

Key words: SliCE, risk behaviour, university students

Príspevok je rozšírením podkladu, ktorý bol spracovaný pre Národné monitorovacie centrum pre drogy, Ministerstvo zdravotnícva SR, pre Výročnú správu o stave drogovej problematiky na Slovensku – edícia 2013 (údaje 2012).

Grantová podpora: Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

Úvod

V roku 2011 bola vytvorená sieť univerzít EU, ktorá realizuje štúdiu Student Life Cohort in Europe (SLiCE; www.slice-study.eu). Štúdia nadväzuje na Cross-National Student Health Survey (El Ansari et al, 2007) a reflektuje potrebu skúmania faktorov súvisiacich s rizikovým správaním špecifickej skupiny populácie, ku ktorej vysokoškoláci patria. UPJŠ je koordinujúcim pracoviskom štúdie. Súhlas etickej komisie s realizáciou štúdie, ako aj finančnú podporu realizácie štúdie na národnej úrovni zabezpečuje každá z participujúcich univerzít.

Vybrané výskumné výsledky publikované zo SliCE štúdie

- Predstavená bola možná aplikácia poznatkov o Päťfaktorovom modele osobnosti (osobnostných faktoroch, osobnostných podfaktoroch, osobnostných štýloch, osobnostných profiloch, osobnostných nadfaktoroch) a jeho vzťahu so správaním súvisiacim so zdravím prostredníctvom tzv.“The Five T”, targeting-zacieľovaní, tailoring-smerovaní, training-tréningoch, treatment-intervencii, transformácii-premene (Gajdošová, Orosová, Janovská, 2012 b)
- bolo zitené, že pre vysokoškolákov aj vysokoškoláčky vyššia úroveň osobnostného nadfaktora Plasticita (Extroverzia, Otvorenosť voči skúsenosti) asociovala s indexom rizikového správania (nárazové pitie, fajčenie tabakových cigariet, problematické užívanie internetu) (Gajdosova, Orosova, Janovska, Benka, 2013 a)
- bolo zistené, že nižšia úroveň sebaregulácie vysokoškolákov bola asociovaná s vyššou úrovňou užívania návykových látok, vyššia úroveň užívania alkoholu bola asociovaná s vyššou úrovňou užívania iných návykových látok, vzťah bol ekvivalentný pre vysokoškolákov aj vysokoškoláčky (Šebeňa, Orosová, 2012)
- neboli zistené rozdiely v asociácii medzi subškálmi sebaregulácie a konzumácie alkoholu v závislosti od rodu a krajiny (vysokoškoláci Slovenska, Litvy a Maďarska), nižšia úroveň

kontroly impulsivity bola zistená vo vzťahu k hazardnej konzumácii alkoholu a výskytu problémov súvisiacich s konzumáciou alkoholu (Šebeňa et al., 2012)

- bolo zistené, že muži skôr znížili konzumáciu alkoholu v porovnaní so ženami. Vyššia miera sebaregulácie bola asociovaná s redukciou celkového AUDIT skóre v priebehu 1 roka (Sebena, Orosova, Bavolar, Petkeviciene, Lukacs 2013)
- bol zistený pozitívny vzťah medzi depresívnymi symptómami a problematickým užívaním internetu, negatívny vzťah medzi sebaregulácíou a problematickým užívaním internetu (Sebena, Orosova, 2013)
- zistená bola pozitívna stredná úroveň vzťahu medzi normatívnymi presvedčeniami a užívaním alkoholu u vysokoškolákov (Brutovská, Orosová, Kalina, Šebeňa, 2012)
- bolo zistené, že zatiaľ-čo užívanie alkoholu za účelom zlepšenia nálady bolo najsilnejšie asociované s rizikovou konzumáciou alkoholu vysokoškolákov, autonómia bola protektívnym moderujúcim faktorom konzumácie alkoholu medzi vysokoškolákmi (Benka, Orosova, 2012)
- uspokojenie základných psychických potrieb (autonómie, vzťahov a kompetencie) bolo v negatívnom vzťahu s motiváciou užívania alkoholu a nedostatočné naplnenie potreby kompetencie preukázalo súvis s problematickým užívaním alkoholu medzi vysokoškolákmi (Benka, Orosova, 2013a)
- longitudinálne analýzy zamerané na predikciu well-beingu a užívania alkoholu medzi vysokoškolákmi poukázali na vzťah medzi úrovňou seba-determinácie a depresiou (Benka et al., 2013b)
- bolo zistené, že rod, romantický vzťah trvajúci 1-2 mesiace, romantický vzťah trvajúci viac ako 12 mesiacov, študijné výsledky počas stredoškolského štúdia, asociujú s indexom rizikového správania vysokoškolákov (problematické užívanie internetu, nárazové pitie alkoholu) (Gajdosova, Orosova, Janovska, Benka, 2013 b)
- zistený bol štatisticky významný hlavný efekt percipovaného stresu a sociálnej opory vo vzťahu k problematickému používaniu internetu (Orosová, Šebeňa, Gajdošová, Kopuničová, 2012)
- signifikantne vyššia úroveň kompulzívneho používania internetu, ako aj kognitívnej predpojatosti bola zistená medzi vysokoškoláčkami so silnou konzumáciou alkoholu (AUDIT-C) (Orosova, Sebena, Gajdosova, Kalina, 2012).

Implementácia výskumných výsledkov SLiCE štúdie a súvisiacich projektov do praxe

Výsledky SliCE štúdie sú implementované do prípravy a realizácie Programu prevencie drogových závislostí a AIDS medzi vysokoškolákmi. Pripojenie UPJŠ k projektu EU Drug Abuse Prevention EU-Dap Faculty, (http://www.eudap.net/Research_home.aspx) reflektuje rozvoj vedeckovýskumnej činnosti pracoviska v oblasti skúmania rizikových/protektívnych faktorov užívania drog medzi dospievajúcicmi a v oblasti skúmania efektívnosti programov prevencie užívania drog založených na výskumných dátach. The EU-DAP *Unplugged* program univerzálnej prevencie užívania drog, určený žiakom vo veku 12-14 rokov, bol adaptovaný na podmienky školskej praxe SR. Efektívnosť Unplugged programu v piatich vlnách zberu dát je skúmaná medzi 1 800 školákmi 60 škôl (900 žiakov experimentálnej skupiny a 900 žiakov kontrolnej skupiny).

Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, ktorá je koordinujúcim pracoviskom SLiCE štúdie, sa partnersky podieľala na riešení súvisiacich projektov Social Norms Interventions for the prevention of polydrug use (SNIPE) DPIP Project No: JUST/2009/DPIP/AG/0964, hlavným riešiteľom ktorého je Univerzita v Brémach, (Helmer et al., 2012, Pischke et al., 2012) a The Science for Prevention Academic Network (SPAN) 526773-LLP-1-2012-1-UK-ERASMUS-ENW, hlavným riešiteľom ktorého je Oxford Brookes University, UK (http://www.hlavnespravy.sk/).

Záver

V procese prípravy a doterajšej realizácie SliCE štúdie boli identifikované nasledujúce problémy: 1. nevyhnutnosť kompromisov vysokého počtu participujúcich univerzít a iterdisciplinárneho rozmeru výskumného tímu pri spoločnom zostavovaní dotazníka; 2. náročnosť zostavovania dotazníka vo

všetkých jazykoch zúčastnených univerzít; 3. neúspešnosť realizácie zberu dát v niektorých krajinách súvisela s odlišnými normami a možnosťami kontaktovania študentov s ponukou účasti na online forme zberu dát; 4. nedôvera výskumníkov k online zberu dát. Napriek uvedenému vstupuje SliCE štúdia do tretej etapy svojej realizácie a prináša pre prevenciu užívania drog, rizikového správania vysokoškolákov vzácne dáta.

Literatúra

Bacikova-Sleskova, M., & Orosova, O. (2012). Are resilience factors protective for self-rated health of adolescents with unemployed father? Psychology & Health, 27, Supp 1, 150-151.

Benka, J., & Orosova, O. (2012). Is autonomy holding us back when we crave a drink? A study among university students. Psychology & Health, 27, Supp 1, 157.

Benka, J., & Orosová, O. (2013a). Základné psychologické potreby vo vzťahu k motivácii a užívaniu alkoholu. In Book of Abstracts : 2nd International Conference on Positive Psychology in the Czech Republic : Brno, May 22-24, 2013. Brno: Masarykova univerzita.

Benka, J., Orosová, O., Lukacs, A., & Petkeviciene, J. (2013b). Self-determination and goal directed behavior in relation to alcohol use and well-being of university students: International study SLiCE. EHPS 2013 Abstracts, Psychology & Health, 28, Supp 1, 335.

Brutovská, M., Orosová, O., Šebeňa, R., & Kalina, O. (2012). Normatívne presvedčenia v prevencii konzumácie alkoholu medzi vysokoškolákmi (SLICE). In Prevence v pohybu... IX. Ročník mezinárodní konference Primárni prevence rizikového chování 2012, 3–4/12/2012. Sborník abstraktov (p. 23). Praha: Univerzita Karlova.

El Ansari, W., Maxwell, A. E., Mikolajczyk, R. T., Stock, C., Naydenova, V., & Kramer, A. (2007). Promoting public health: benefits and challenges of a Europeanwide research consortium on student health. Cent Eur J Public Health, 15, 58-65.

Gajdosova, B., Orosova, O., & Janovska, A. (2012a). Brief psycho-social training, personality factors and alcohol consumption among Slovak University Students. A study among university students. Psychology & Health, 27, Supp 1, 209-210.

Gajdošová, B., Orosová, O., & Janovská, A. (2012b). Osobnostne faktory rizikoveho spravania dospievajucich a prevencia. In Prevence v pohybu... IX. Ročník mezinárodní konference Primárni prevence rizikového chování 2012, 3–4/12/2012. Sborník abstraktov (p. 28). Praha: Univerzita Karlova.

Gajdosova, B., Orosova, O., Janovska, A., & Benka, J. (2013a). Intra/interpersonal factors of binge drinking, smoking tobacco cigarettes and problematic Internet use among Slovak university students. Psychology & Health, 28, Supp 1, 216-216.

Gajdosova, B., Orosova, O., Janovska, A., & Benka, J. (2013b). Intra/interpersonal factors of problematic internet use and binge drinking among Slovak university students. In C. Pracana & L. Silva (Eds.), InPACT 2013. International psychological applications conference and trends. Book of Proceedings (pp. 375-377). Lisbon, Portugal: W.I.A.R.S.

Helmer, S. M., Mikolajczyk, R., Pischke, C. R., Hal, V., Vriesacker, B., Dempsy, R., McAlaney, J., Bewick, B. M., Akvardar, Y., Guillen-Grima, F., Orosova, O., Salonna, F.,

Kalina, O., Stock, C., & Zeeb, H. (2012). Gender-specific differences in rates of licit and illicit substance use and associated negative consequences among German university students. European Journal of Public Health, 22, 190-190.

Kalina, O., Gajdosova, B., & Orosova, O. (2012). Family structure and distinct roles of mother's and father's parenting processes as a predictor of sexual risk behavior among young adolescents. European Journal of Public Health, 22, Supp .2, 187.

Orosova, O., Gajdosova, B., & Janovska, A. (2012). Brief psycho-social training and Self-competence, Social Self-efficacy, Sense of Coherence among Slovak University students. Psychology & Health, 27, Supp 1, 296-297.

Orosova, O., Sebena, R., Gajdosova, B., & Kalina, O. (2012). Alcohol drinking and problematic internet use among university students. European Journal of Public Health, 22, Suppl. 2, 203-204.

Orosová, O., Šebeňa, R., Gajdošová, B., & Kopuničová, V. (2012). Stres, sociálna opora a používanie internetu medzi vysokoškolákmi In P. Halama, R. Hanák & R. Masaryk (Eds.), Sociálne procesy a osobnosť 2012: zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie: 17.-19.9.2012, Nový Smokovec. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Pischke, C. R., Zeeb, H., van Hal, G., Vriesacker, B., McAlaney, J., Bewick, B. M., Akvardar, Y., Guillén-Grima, F., Orosova, O., Salonna, F., Kalina, O., Stock, C., Helmer, S. M., & Mikolajczyk, R. T. (2012). A feasibility trial to examine the social norms approach for the prevention and reduction of licit and illicit drug use in European University and college students. BMC Public Health, 12: 882. doi:10.1186/1471-2458-12-882.

Sebena, R., Mikolajczyk, R., Petkeviciene, J., Urban, R., & Orosova, O. (2012). Self-regulation skills and alcohol use among university students. A study of three European countries. Psychology & Health, 27, Supp 1, 322-323.

Šebeňa, R., & Orosová, O. (2012). Sebaregulácia, užívanie alkoholu a užívanie iných návykových látok u vysokoškolákov. In Prevence v pohybu... IX. Ročník mezinárodní konference Primárni prevence rizikového chování 2012, 3–4/12/2012. Sborník abstraktov (p. 39). Praha: Univerzita Karlova.

Sebena, R., Orosova, O., Bavolar, J., Petkeviciene, & Lukacs, A. (2013). Are self-regulation skills and depressive symptoms predicting reduce in alcohol use among university students? Psychology & Health, 28, Supp 1, 335.

Sebena, R., & Orosova, O. (2013). Self-Regulation Skills, Depressive Symptoms and Problematic Internet use among University Students. In C. Pracana & L. Silva (Eds.), InPACT 2013. International psychological applications conference and trends. Book of Proceedings (pp. 393-395). Lisbon, Portugal: W.I.A.R.S.

OSOBNOSTNÍ DIMENZE A PERCEPCE PRACOVNÍ ZÁTĚŽE U POMÁHAJÍCÍCH PROFESÍ

Karel Paulík, Michal Tichý
Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Katedra psychologie
✉ paulik@osu.cz, dr.tichy@centrum.cz

Personality Domains And Perception of Workload in Helping Professions

Research carried out on a group consisting of 511 workers of four helping professions (social workers, teachers, police officers, nurses, 189 men, 322 women, age 22-64 years, M 39.91, SD 9.29) was focused on the relationship between personality variables from the Big Five model of personality (NEO-PI-R inventory) and perception of workload (Meister's questionnaire). Results of the correlation and regression analysis showed that from personal factors the dominant influence on perception of workload could have Neuroticism. At a lower hierarchical level of personality it might be facets N1: Anxiety, N2: Angry-Hostility. Results also supported the assumption that the regression model at the facet level can more accurately reflect relationship between the predictors and perception of workload than the model at the level of the wider dimensions of personality. Perception of professional burden is apparently affected by personality factors only in limited extent. Percentage of variance explained by the valid regression models did not exceeded 17 % in any case.

Key words: Big Five, helping professions, stress, workload

Grantová podpora: 406/09/726 Psychologické aspekty zvládání zátěže mužů a žen

Úvod

Pracovníci působící v pomáhajících profesích, které je možno charakterizovat (viz např. Hartl, Hartlová, 2004, s. 185) zaměřením na „pomoc druhým, identifikaci a řešení jejich problémů a na získávání nových poznatků o člověku a jeho podmínkách k životu, tak aby pomoc mohla být účinnější", jsou ve své práci vystavováni více méně specifickým nárokům příznačným permanentním kontaktem s lidmi v obtížné situaci. Tato zátěž svými objektivními (množství úkolů, jejich časová distribuce aj.) i subjektivními (vycházejícími zejména ze subjektivního hodnocení a prožívání) parametry nabývá nezřídka povahy stresu (v pojetí, jež chápe stres jako zvláštní případ zátěže, přesahující běžnou adaptační kapacitu jedince, případně nedosahující optimální úrovně jeho stimulace – viz např. Paulík, 2010, 2012, 2013).

V tomto příspěvku věnujeme pozornost především subjektivně vnímané zátěži u vybraných pomáhajících profesí učitelů, sociálních pracovníků, policistů a zdravotních sester. Jejich protagonisté, jak ukazují některé výzkumy (např. Tichý, 2009; Paulík, 2012), mají často tendenci považovat svou pracovní zátěž za relativně vysokou. Přitom nás zajímalo, do jaké míry je subjektivní percepce pracovní zátěže ovlivňována osobnostními vlastnostmi. Tyto vlastnosti v daném kontextu chápeme v intencích pětifaktorového modelu (Hřebíčková, 2011; McCrae, John, 1992). Většina výzkumů v uvedené oblasti se dosud soustředila pouze na vztahy mezi osobnostními dimenzemi z modelu Big Five a percepcí profesní zátěže. V našem výzkumu věnujeme pozornost též facetám těchto osobnostních dimenzí (Costa, McCrae, 1995).

Metody

Osobnostní dimenze pětifaktorového modelu byly měřeny metodou NEO-PI-R autorů Costy a McCrae z roku 1992 (česká standardizovaná modifikace M. Hřebíčkové z roku 2004), forma S (sebeposouzení). NEO-PI-R obsahuje celkem 240 položek. Měří 5 obecných dimenzí osobnosti (*Neuroticismus*, *Extraverze*, *Otevřenost vůči zkušenosti*, *Přívětivost*, *Svědomitost*), z nichž každá je tvořena 6 subškálami (facetami) o 8 položkách (McCrae, John, 1992; Costa, McCrae, 1995; Hřebíčková, 2004, 2011).

Koeficienty reliability (Cronbachovo α) osobnostních dimenzí se pohybovaly v rozmezí od 0,86 (O, P) do 0,91 (N), u facet od 0,41 (O6) do 0,79 (N6, E2). U 11 facet byly koeficienty α < 0,7. Celkově se blížily hodnotám, jež uvádí Hřebíčková (2004, s. 79, CZ, USA), včetně facet s koeficienty α < 0,7 (CZ 9, USA 13 facet) a nejnižší hodnoty α (CZ 0,31 faceta O6).

K měření percepce profesní zátěže byl užit Meisterův dotazník z roku 1975 v upravené české verzi z roku 1987. Meisterův dotazník obsahuje celkem 10 položek. Měří faktory *Přetížení* (MP), *Monotonie* (MM), *Nespecifický faktor* (MNF) a *Profesní zátěž* (MPZ), což je hrubý skór celého dotazníku (Kožený, Procházková, 1991; Hladký et al. 1993; Hladký, Židková, 1999). Koeficienty reliability se pohybovaly od 0,69 (MP, MM) do 0,81 (MPZ). Celkově se blížily hodnotám, jež uvádí Hladký et al. (1993, s. 85).

Sběr dat byl realizován v letech 2009-2013. Výzkumný soubor, který zahrnoval celkem 511 pracovníků čtyř pomáhajících profesí, byl získán nenáhodným proporcionálním výběrem (dle pohlaví) na relevantních pracovištích v rámci Moravskoslezského kraje. Soubor sestával ze 150 sociálních pracovníků ze 45 pracovišť orgánů sociálně právní ochrany dětí, 150 učitelů z 24 státních gymnázií, 150 policistů z 27 útvarů Policie České republiky a 61 zdravotních sester z 11 zdravotnických pracovišť. Průměrný věk respondentů byl 39,91 let (SD 9,29) a průměrná délka praxe 15,04 let (SD 9,27). V souboru bylo 189 mužů a 322 žen ve věku od 22 do 64 let.

Výsledky

V tabulce 1 jsou uvedeny Spearmanovy korelace mezi proměnnými z inventáře NEO-PI-R a proměnnými z Meisterova dotazníku.

Vzhledem k vnitřní konzistenci škál a snaze o prevenci problémů s replikací faktorové struktury Meisterova dotazníku (Kožený, Procházková, 1991) bylo optimální hodnotit korelace mezi osobnostními dimenzemi N, E, O, P, S a proměnnou *Profesní zátěž* (MPZ). Statisticky signifikantní vztahy byly konstatovány u dimenzí N, E, O, S. Respondenti s vyšší úrovní *Neuroticismu* a *Otevřenosti vůči zkušenosti* a nižší úrovní *Extraverze* a *Svědomitosti* percipovali profesní zátěž jako spíše vyšší. Nejtěsnější zjištěný vztah proměnných N a MPZ naznačuje možný dominantní vliv *Neuroticismu* na percepci profesní zátěže.

Úlohu facet, jež představují nižší úroveň hierarchické struktury osobnosti (Costa, McCrae, 1995), lze velmi přibližně odhadovat podle souladných korelací. U *Neuroticismu* by se na uvedené relaci mohly podílet zejména facety N1-N4 a N6, u *Extraverze* zejména E2, E3, E6, u *Otevřenosti vůči zkušenosti* zejména O2, O3, u *Svědomitosti* zejména S1, S4-S6.

Tabulka 1.
Spearmanovy korelační koeficienty

Spearman's rho n = 511		Profesní zátěž (MPZ)	Přetížení (MP)	Monotonie (MM)	Nespecifický faktor (MNF)
Neuroticismus	N	,311**	,322**	,187**	,251**
N1: Úzkostnost	Úz	,201**	,235**	,111**,*	,153**
N2: Hněvivost-hostilita	Hn	,281**	,249**	,227**	,224**
N3: Depresivnost	De	,277**	,275**	,174**	,224**
N4: Rozpačitost	Rp	,201**	,235**	,111*	,153**
N5: Impulzivnost	Im	,107*	,103*	,086	,088*
N6: Zranitelnost	Zr	,258**	,223**	,175**	,232**
Extraverze	E	-,151**	-,108*	-,218**	-,095*
E1: Vřelost	Vř	-,082	,001	-,317**	-,006
E2: Družnost	Dr	-,136**	-,117**	-,125**	-,119**
E3: Asertivita	As	-,126**	-,109*	-,129**	-,085
E4: Aktivnost	Ak	-,029	,082	-,194**	-,017
E5: Vyhledávání vzrušení	VV	-,094*	-,168**	,061	-,072
E6: Pozitivní emoce	PE	-,145**	-,089*	-,228**	-,078
Otevřenost vůči zkušenosti	O	,106*	,111*	-,108*	,157**
O1: Fantazie	Fa	,093*	,028	,061	,133**
O2: Estetické prožívání	EP	,136**	,157**	-,049	,145**
O3: Prožívání	Pr	,120**	,177**	-,162**	,177**
O4: Novátorské činnosti	NČ	-,071	-,073	-,101*	-,037
O5: Ideje	Id	-,012	-,015	-,101*	,027
O6: Hodnoty	Ho	-,009	,029	-,144**	,016
Přívětivost	P	-,033	,055	-,243**	-,005
P1: Důvěra	Dů	-,084	-,028	-,209**	-,041
P2: Upřímnost	Up	-,032	,035	-,166**	-,022
P3: Altruismus	Al	-,012	,075	-,248**	,029
P4: Poddajnost	Pd	-,012	,016	-,120**	-,006
P5: Skromnost	Sk	,005	,039	-,056	,007
P6: Jemnocit	Je	,069	,115**	-,084	,061
Svědomitost	S	-,201**	-,101*	-,245**	-,179**
S1: Způsobilost	Zp	-,233**	-,162**	-,269**	-,181**
S2: Pořádkumilovnost	Po	-,087	-,034	-,107*	-,083
S3: Zodpovědnost	Zo	-,063	,048	-,206**	-,060
S4: Cílevědomost	Cv	-,127**	-,039	-,185**	-,125**
S5: Disciplinovanost	Di	-,205**	-,139**	-,170**	-,193**
S6: Rozvážnost	Rv	-,163**	-,090*	-,187**	-,152**

Legenda: Koeficienty neobsahují nuly před desetinnou čárkou; n – počet respondentů; hvězdičkami je označena statistická signifikance, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$ (2-tailed).

Komplexnější obraz relací osobnostních proměnných a proměnné MPZ poskytla regresní analýza (mnohonásobná lineární regrese, MLR). Prezentovány jsou regresní modely s nejvyšším procentem vysvětlené variance proměnné MPZ, jež vyhověly požadavkům na validitu (nezávislost, normalita distribuce a homoskedasticita reziduálních hodnot, vyloučení dokonalé multikolinearity, vyloučení nežádoucího ovlivnění modelu odlehlými hodnotami). Vzhledem k omezenému rozsahu příspěvku nejsou prezentovány tabulky se sumarizací finálních regresních modelů, testy prediktivní síly modelů, koeficienty modelů a jejich diagnostikou. V tabulkách 2-3 jsou shrnuty jen hodnoty *R Square* a *Standardized Beta* (dále jen „*beta*“) s označením statistické signifikance. Stanoveným podmínkám vyhovělo několik modelů MLR, jež reflektovaly souhrnný vliv tří až pěti osobnostních proměnných na percepci profesní zátěže (MPZ). Modely zahrnující proměnné MP, MM a MNF nesplnily požadavky na validitu.

Tabulka 2.
Regresní model mlr na úrovni osobnostních dimenzí

Profesní zátěž (MPZ), n 511	R	Dimenze	Neuroticismus	Extraverze	Otevřenost vůči
	,125	Standardized	,293***	-,115*	,128**

Legenda k tabulkám 2-3: Čísla neobsahují nuly před desetinnou čárkou; n – počet respondentů; R – mnohonásobná korelace mezi osobnostními proměnnými a proměnnou MPZ (v jednoduché lineární regresi odpovídá absolutní hodnotě Pearsonova korelačního koeficientu), jež je měřítkem, jak dokonale model predikuje pozorovaná data (při dokonalé predikci by hodnota byla rovna jedné); R Square – druhá mocnina R (lze interpretovat jako procento variance proměnné MPZ vysvětlované modelem); Standardized Beta – standardizovaná hodnota beta, jež umožňuje srovnávání výsledků v rámci různých modelů, kladné hodnoty beta odpovídají kladnému vztahu mezi prediktorem a proměnnou MPZ, záporné hodnoty odpovídají vztahu zápornému (v jednoduché lineární regresi se hodnota beta rovná Pearsonovu korelačnímu koeficientu); hvězdičkami je označena statistická signifikance, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Model na úrovni dimenzí (tabulka 2) zahrnoval vliv *Neuroticismu*, *Extraverze* a *Otevřenosti vůči zkušenosti* na percepci profesní zátěže. Byl souladný s předpokladem dominantního vlivu *Neuroticismu*, který naznačovaly již výsledky korelační analýzy. *Neuroticismus* měl jednak nejvyšší hodnotu *beta*, jednak by model po odebrání ostatních dimenzí ještě vysvětloval 10,9 % variance proměnné MPZ. Model byl souladný také s předpokladem nezanedbatelného vlivu *Extraverze* a *Otevřenosti vůči zkušenosti*. Na rozdíl od korelační analýzy v modelu není zahrnuta *Svědomitost*.

Tabulka 3.
Regresní modely mlr na úrovni facet

Profesní zátěž (MPZ), n = 511	R Sq.	Facety	N1: Úzkostnost	N2: Hněvivost-hos.	O2: Estetické prož.		
	,141	Stand. Beta	,216***	,194***	,102*		
	R Sq.	Facety	N1: Úzkostnost	N2: Hněvivost-hos.	O2: Estetické prož.	S4: Cílevědomost	
	,151	Stand. Beta	,209***	,186***	,115**	-,101*	
	R Sq.	Facety	N1: Úzkostnost	N2: Hněvivost-hos.	E2: Družnost	O2: Estetické prož.	S4: Cílevědomost
	,161	Stand. Beta	,191***	,182***	-,106*	,125**	-,095*

Dále byly vytvořeny tři modely MLR, jež zahrnovaly vliv tří až pěti facet na percepci profesní zátěže (tabulka 3). První model obsahoval facety dvou osobnostních dimenzí prezentovaných v tabulce 2. Při stejném počtu prediktorů vysvětloval vyšší procento variance proměnné MPZ (14,1 %), než model na úrovni dimenzí (12,5 %). Nejvyšší hodnoty *beta* měla faceta *N1: Úzkostnost*, jež po odebrání ostatních facet vysvětlovala ještě 10,4 % variance proměnné MPZ. Třetí model měl nejvyšší hodnotu R Square ze všech validních modelů (16,1 %). Přidávání dalších facet již příliš nezvyšovalo procento variance vysvětlované modelem s jedinou facetou N1.

Diskuse

Výsledky korelační a regresní analýzy podpořily předpoklad vyplývající z řady studií, že z osobnostních faktorů má dominantní vliv na percepci profesní zátěže především *Neuroticismus* (srv. Kokkinos, 2007; Tichý, 2009; Paulík et al., 2012; McManus, Keeling, Paice, 2004). Na nižší hierarchické úrovni osobnosti by se mohlo jednat zejména o facetu *N1: Úzkostnost*, případně *N2: Hněvivost-hostilita*.

Potvrdil se poznatek z vlastního výzkumu (Tichý, 2011), že model na úrovni užších facet může vysvětlovat vyšší procento variance predikantu, než model na úrovni dimenzí (při stejném počtu prediktorů). Porozumění širší dimenzi je založeno na facetách, jež ji definují. Nalezení facet s nejtěsnějším vztahem k predikantu může vést k lepšímu porozumění vlivu osobnosti na sledovanou proměnnou. K obdobným závěrům došli např. Paunonen a Ashton (2001).

Celkově regresní modely vysvětlovaly relativně nízké procento variance proměnné MPZ (maximálně 16,1 %). Percepce profesní zátěže je zřejmě osobnostními faktory ovlivňována relativně málo a signifikantní efekt mají jiné objektivní a subjektivní faktory.

Závěr

Přes limity generalizace (způsob výběru, určitá omezení spojená s výzkumnými metodami a metodami zpracování dat, design výzkumu aj.) lze učinit závěr, že percepce profesní zátěže je osobnostními faktory pravděpodobně ovlivňována pouze v omezené míře. Procento vysvětlované variance proměnné *Profesní zátěž* u žádného z validních modelů MLR nepřesáhlo 17 %. Výsledky MLR naznačují, že model na úrovni užších facet může precizněji reflektovat vztahy mezi prediktory a predikantem, než model na úrovni širších osobnostních dimenzí.

Souladný s citovanými výzkumy je korelační i regresní analýzou podpořený předpoklad, že z osobnostních faktorů má dominantní vliv na percepci profesní zátěže *Neuroticismus*. Na nižší hierarchické úrovni osobnosti by se mohlo jednat zejména o facety *N1: Úzkostnost* a *N2: Hněvivost-hostilita*.

Literatura

Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1995). Domains and facets: Hierarchical personality assessment using the Revised NEO Personality Inventory. Journal of Personality Assessment, 64, 21-50.

Hartl J., & Hartlová, H. (2004). Psychologický slovník. Praha: Portál.

Hladký, A. et al. (1993). Zdravotní aspekty zátěže a stresu. Praha: Karolinum.

Hladký, A., & Židková, Z. (1999). Metody hodnocení psychosociální pracovní zátěže. Metodická příručka. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Hřebíčková, M. (2004). NEO osobnostní inventář (podle NEO-PI-R P. T. Costy a R. R. McCrae). Příručka. Praha: Testcentrum.

Hřebíčková, M. (2011). Pětifaktorový model v psychologii osobnosti. Přístupy, diagnostika, uplatnění. Praha: Grada Publishing.

Kokkinos, C. M. (2007). Job stressors, personality and burnout in primary school teachers. British Journal of Educational Psychology, 77, 229-243.

Kožený, J., & Procházková, Z. (1991). Vnitřní struktura Meisterova dotazníku neuropsychické zátěže. Psychologie v ekonomické praxi, 26, 29-33.

McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the Five-Factor Model and its applications. Journal of Personality, 60, 175-215.

McManus, I. C., Keeling, A., & Paice, E. (2004). Stress, burnout and doctors' attitudes to work are determined by personality and learning style: A twelve year longitudinal study of UK medical graduates. BMC Medicine, 2:29.

Paulík, K. (2010). Psychologie lidské odolnosti. Praha: Grada.

Paulík, K. (2012). Occupational stress and job satisfaction among teachers. In A. Dabrowska, J. Podgórecki, & I. Wojaczek (Eds.) Almanac of Social Communication. International edition (pp. 187-198). Opole: Uniwersytet Opolski.

Paulík, K. (2013). Jak hodnotí pracovníci úřadů práce svou pracovní zátěž. Kontakt, 15, 165-172.

Paulík, K. et al. (2012). Psychologické aspekty zvládání zátěže muži a ženami. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.

Paunonen, S. V., & Ashton, M. C. (2001). Big Five Factors and Facets and the Prediction of Behavior. Journal of Personality and Social Psychology, 81, 524-539.

Tichý, M. (2009). Profesní zátěž u příslušníků specifické pomáhající profese a osobnostní proměnné. In Ľ. Čornák, M. Pohánka, & M. Popelková (Eds.) IV. medzinárodná konferencia doktorandov odborov psychológia a sociálna práca. Zborník z konferencie (pp. 504-513). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva.

Tichý, M. (2011). Osobnostní proměnné a zvládání zátěže u sociálních pracovníků a učitelů. Psychologie a její kontexty, 2, 87-97.

DVĚ DOTAZNÍKOVÉ METODY K MĚŘENÍ NARCISMU

Olga Pechová, Daniel Dostál
Katedra psychologie Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
✉ olga.pechova@upol.cz

Two Inventories for Measuring Narcissism

The article deals with comparison of two questionnaire methods for measuring Narcissism as a personality trait. For several decades a forty-item method of the Narcissistic Personality Inventory has been used internationally, respectively its abridged sixteen-item version. A new seventeen-item method of the Scale for Measuring Intensity of Non-clinical Narcissism coined by a Czech sociologist František Bartoš has occurred recently in the Czech context. Both methods show differences not only in their constructions, but also in measuring male and female Narcissism. Comparison of both methods was carried out in a sample of 191 respondents (140 women and 51 men) from university students of various fields of study. Study results include comparison of results of both methods as well as inner consistency analysis. We are also preoccupied with differences between a long and short version of the Narcissistic Personality Inventory.

Key words: narcissism, inventories, personality, gender

Zpracování publikace bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2013 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

Úvod

Narcismus je v posledních desetiletích předmětem zájmu nejen v různých oborech psychologie, ale také na poli sociologie. Různá pojetí narcismu však nejsou zcela kompatibilní a rovněž existuje diskuse o tom, jaké metody používat k jeho měření. V naší studii jsme se pokusili o porovnání dvou metod k měření neklinického narcismu, které chceme aplikovat v dalším výzkumu.

Narcistická porucha osobnosti a narcismus jako rys osobnosti

Pojem narcismus se objevil na konci devatenáctého století v díle britského sexuologa Havelocka Ellise. V dalších desetiletích se tento koncept rozvíjel zejména na půdě hlubinné psychologie. V sedmdesátých letech Heinz Kohut pojem rozšířil i mimo oblast hlubinné psychologie a mimo jiné díky jeho úsilí se rovněž tato diagnóza objevila v oficiální psychopatologické klasifikaci DSM III.

Ve výzkumech v psychologii osobnosti se rozšířilo dělení na grandiózní a zranitelný narcismus, přičemž se zaměřují zejména na takzvaný grandiózní čili velikášský narcismus. Méně často je v psychologii osobnosti zkoumán takzvaný vulnerabilní čili zranitelný narcismus. Osoby s rysy grandiózního narcismu často mají vysokou míru sebeúcty a obvykle nesplňují kritéria pro narcistickou poruchu osobnosti. Je tedy třeba rozlišovat mezi konceptem narcismu v klinické psychologii a v psychologii osobnosti (Rose, 2002; Sélešová, Bob, Kukla & Ptáček, 2013).

Metody užívané v psychologii osobnosti tedy rozhodně neslouží k identifikaci narcistické poruchy osobnosti. Ani vysoké hodnoty naměřeného narcismu ještě nemusí znamenat, že jsou splněna kritéria pro diagnózu narcistické poruchy osobnosti. Naopak dosažení nízkých či velmi nízkých hodnot není možné chápat jako pozitivní výsledek, neboť s narcismem se pracuje jako s rysem osobnosti, u kterého jsou krajní hodnoty v obou směrech problematické.

Metody

Narcissistic Personality Inventory. Tato sebeposuzující metoda k měření narcismu vznikla v roce 1979 (Raskin & Hall). V roce 1988 publikovali Raskin a Terry aktualizovanou čtyřicetipoložkovou verzi Narcissistic personality inventory (Inventář narcistické osobnosti, dále NPI), která byla později využita v řadě dalších výzkumů. Metoda využívá techniku nucené volby mezi dvěma alternativními položkami. Pozice narcistických a nenarcistických odpovědí se nepravidelně střídá. Vzhledem k délce metody bylo vytvořeno i několik zkrácených verzí, z nichž nejznámější je šestnáctipoložková verze

(Ames, Rose & Anderson, 2006). Autoři této verze ji testovali na různých souborech, avšak zjistili poměrně nízkou vnitřní reliabilitu, která se pohybuje jen o málo výše než 0,8.

Škála k měření intenzity neklinického narcismu. V českém prostředí se nedávno objevila nová, sedmnáctipoložková metoda Škála k měření intenzity neklinického narcismu, vytvořená českým sociologem Františkem Bartošem (2010). Jeho metoda vznikla za účelem sociologického výzkumu, konkrétně sledování vývoje míry narcismu v čase. Metoda využívá formu tvrzení, která jsou respondenty hodnocena na Likertově škále. Neobsahuje žádné reverzně skórované položky.

Výzkumný soubor

Dotazníky vyplnilo celkem 204 respondentů (149 žen a 55 mužů) z řad vysokoškolských studentů a studentek různých oborů a fakult. Museli jsme však vyřadit 13 dotazníků, ve kterých nebyly vyplněny dvě a více položek. Ke statistickému zpracování výsledků bylo tedy využito 191 dotazníků (140 žen a 51 mužů). Mezi respondenty bylo 74 studentů a studentek psychologie, 26 studentů a studentek dalších oborů na filozofické fakultě, 34 studentů a studentek na farmaceutické fakultě a 47 studentů a studentek matematiky a příbuzných oborů.

Výsledky výzkumu

Vnitřní reliabilita

Prvním cílem naší studie bylo otestovat vnitřní reliabilitu námi vytvořené české verze NPI, a zároveň jsme při této příležitosti změřili vnitřní reliabilitu šestnáctipoložkové verze téže metody. V případě plné verze metody je reliabilita české verze (0,84) velmi podobná jako u americké populace. V případě šestnáctipoložkové verze jsme však zjistili nepatrně vyšší míru vnitřní konzistence (0,75), než jakou uváděli její tvůrci (okolo 0,7). Naopak v případě Bartošovy Škály k měření intenzity neklinického narcismu jsme zjistili nižší vnitřní konzistenci (0,82), než uvádí autor této metody (0,926).

Kromě toho jsme analyzovali také korelaci jednotlivých položek se zbytkem škály. Ta je nejvíce kolísavá v případě plné verze NPI. V případě položky číslo 22 jsme dokonce zjistili negativní korelaci (-0,20) s ostatními položkami. Nejsilnější korelaci se zbytkem škály jsme pak zjistili u položky číslo 32 (0,577). U zkrácené verze byl rozptyl korelací mezi položkami a zbytkem škály nižší, avšak i tak byl rozdíl mezi nejslabší položkou (NPI 34, r = 0,022) a nejsilnější položkou (NPI 32, r = 0,528) značný. Je tedy evidentní, že by bylo možné vytvořit zkrácenou verzi NPI, která by měla vyšší míru vnitřní konzistence, než námi použitá šestnáctipoložková verze. Je ovšem diskutabilní, zda je smysluplné vytvářet zcela novou verzi NPI, neboť to pochopitelně negativně ovlivňuje srovnávání dosažených výsledků s předchozími výzkumy. Korelace jednotlivých položek u Bartošovy Škály pro měření intenzity neklinického narcismu je mnohem vyrovnanější než v případě obou verzí NPI. Síla korelace jednotlivých položek se zbytkem škály se pohybuje od 0,252 po 0,560. Tato mnohem slabší diference v síle jednotlivých položek je pochopitelná vzhledem k tomu, že metoda byla standardizována na české populaci, ale také s ohledem na způsob skórování.

Faktorová struktura

Faktorová struktura metody NPI byla od počátku jejího užívání předmětem diskusí. U původní verze metody byly popsány čtyři faktory. Čtyřicetipoložková verze, v současnosti nejvíce užívaná, by podle svých autorů měla mít sedmifaktorovou strukturu (Raskin & Terry, 1988). Další výzkumy za použití exploratorní faktorové analýzy však prokázaly, že nejvíce uspokojivé je jednofaktorové řešení, i když u některých studií se objevila i řešení dvoufaktorová (Baredels & Dijstrka, 2010). Jednofaktorová struktura byla potvrzena i v našem výzkumu. Obdobnou strukturu jsme zjistili také u šestnáctipoložkové verze metody, i když v tomto případě byl druhý faktor o něco silnější než u plné verze metody.

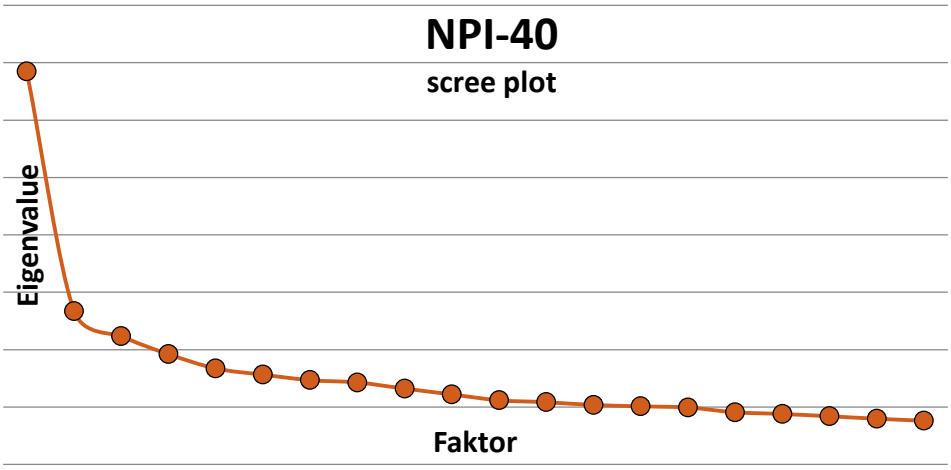

Graf 1. Síla nalezených faktorů u škály NPI-40

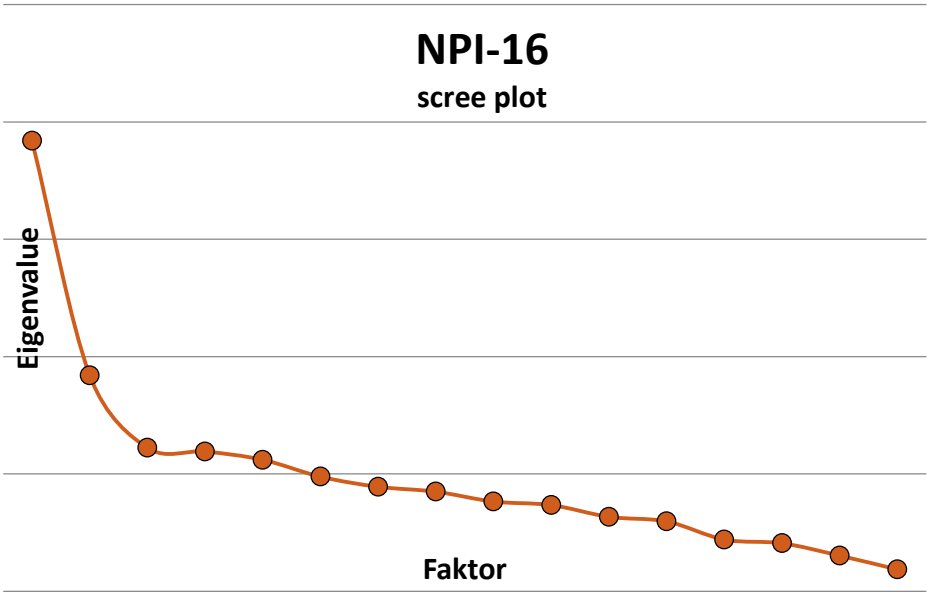

Graf 2. Síla nalezených faktorů u škály NPI-16

Bartošova Škála k měření intenzity neklinického narcismu byla od počátku konstruovaná jako jednofaktorová (Bartoš, 2010), i když autor metody vedle jednoho dominantního faktoru zjistil i jeden slabší faktor. Tato skutečnost byla potvrzena i naší statistickou analýzou.

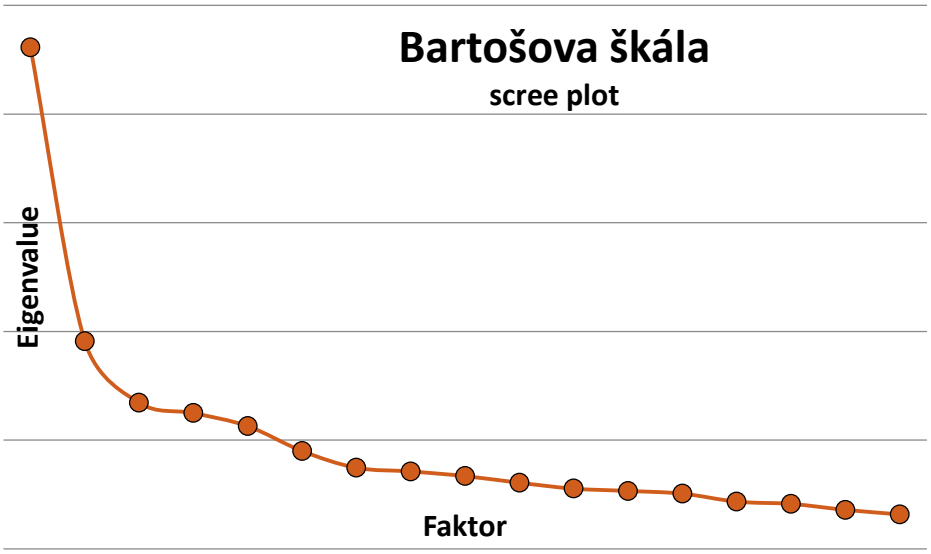

Graf 3. Síla nalezených faktorů u Škály k měření intenzity neklinického narcismu

Korelace mezi zkoumanými metodami

Mezi výsledky obou metod existuje středně silná korelace. Korelace mezi NPI-40 a Škálou pro měření neklinického narcismu je 0,54. Korelace mezi zkrácenou verzí (NPI-16) a Škálou pro měření neklinického narcismu činí 0,49. Obě metody jsou postaveny na poněkud odlišných přístupech k narcismu, a je tedy zřejmé, že neměří zcela stejný konstrukt. Korelace mezi dlouhou (NPI-40) a krátkou verzí (NPI-16) Narcissistic personality inventory činí 0,89.

Rozdíly na základě pohlaví

U výzkumů za použití NPI se konstantně objevuje vyšší míra narcismus u mužů než u žen. Bartoš (2010) ve svých výsledcích uvádí, že jeho metoda měří narcismus stejně u mužů jako u žen. To však naše studie nepotvrdila a dle našich výsledků obě metody měří statisticky významně vyšší míru narcismu u mužů než u žen, přičemž tento rozdíl je u obou metod přibližně stejně silný. Je otázkou, čím je tento jev způsoben. Je například možné, že se jedná o rozdíl vyskytující se pouze ve studentské populaci. To by měla prověřit další fáze našeho výzkumu.

Tabulka 1.
Rozdíly na základě pohlaví

Metoda	průměr (sm. odchylka)		t- test		Cohenovo d
	ženy	muži	t	p	(míra účinku)
NPI-40	11,63 (6,28)	14,61 (7,16)	-2,79	< 0,01	-0,46
NPI-16	4,07 (2,88)	6,06 (3,47)	-3,99	< 0,001	-0,65
Bartošova škála	87,73 (12,48)	80,88 (12,78)	3,33	< 0,01	0,55

Rovněž jsme analyzovali rozdíly ve skórování jednotlivých položek ženami a muži. U Škály k měření neklinického narcismu nejsilněji koreluje s ženským pohlavím položka číslo čtyři: „Když přijdu a ostatní si nevšimnou, že je na mně něco nového (oblečení, účes), mrzí mě to.“, zatímco s mužským pohlavím nejsilněji koreluje položka číslo dvanáct: „Často pociťuji lhostejnost k citům ostatních lidí.“. U této škály pouze u dvou položek skórují výše ženy než muži. Odpovědi na položky u metody NPI jsou z hlediska pohlaví vyrovnanější, nevyskytují se takové rozdíly mezi položkami a také počet položek, které pozitivně korelují s mužským a s ženským pohlavím, je vyrovnanější.

Diskuse

Námi prezentované výsledky jsou pouze součástí první fáze výzkumu, jejímž cílem je na populaci vysokoškolských studentů ověřit parametry dvou možných metod a jejich vztah k dalším dimenzím osobnosti. Teprve po realizaci celé této části výzkumu plánujeme zhodnotit použité metody a vybrat z nich jednu, kterou využijeme k výzkumu na dospělé populaci. V úvahu budeme ovšem brát i skutečnost, že výsledky NPI lze porovnávat s výsledky zahraničních výzkumů, zatímco Škála k měření neklinického narcismu je metoda výhradně česká.

Vnitřní konzistenci všech použitých metod lze považovat za dostačující k tomu, aby tyto metody mohly být výzkumně používány. Nejvyšší míry konzistence dosáhla plná verze NPI, avšak vzhledem k počtu položek nejuspokojivější vnitřní konzistence dosahuje Škála k měření intenzity neklinického narcismu. To lze považovat za pochopitelné vzhledem ke třem skutečnostem. Za prvé, metoda byla teprve nedávno vytvořena a standardizována na české populaci. Za druhé, tato metoda využívá formu tvrzení za použití Likertovy škály. Za třetí, tato metoda neobsahuje, na rozdíl od NPI, žádné reverzní položky.

Vyšší míra narcismu u mužů byla konstatována ve většině výzkumů za použití NPI. To je některými autory kritizováno. Bartošova Škála měření intenzity neklinického narcismu by podle svého autora měla vyrovnaně měřit mužský i ženský narcismus. To jsme ovšem v naší studii nepotvrdili. Je otázka, zda se jedná o nedostatek. Ve skutečnosti není žádný konkrétní důvod předpokládat, že mužský a ženský narcismus má stejnou úroveň.

Závěry

V našem výzkumu jsme zjistili, že nejen čtyřicetipoložková česká verze metody NPI (Narcissistic Personality Inventory), ale i její zkrácená šestnáctipoložková verze mají dostatečnou vnitřní reliabilitu, aby mohly být výzkumně používány. Rovněž jsme potvrdili, že ukazují statisticky významně vyšší míru narcismu u mužů. Tentýž jev jsme ovšem zjistili i u Škály intenzity neklinického narcismu, která podle jejího tvůrce měří stejně intenzitu narcismu u mužů i u žen.

Literatura

Ames, D., Rose, P., & Anderson, C. (2006). The NPI-16 as a short measure of narcissism. Journal of Research in Personality, 40, 440–450.

Baredels, P., & Dijstrka, P. (2010). Narcissistic Personality Inventory: Structure of the adapted Dutch version. Scandinavian Journal of Psychology, 51, 132–138.

Bartoš, F. (2010). Škála měřící intenzitu neklinického narcismu: konstrukce a zjištění. Sociologický časopis, Vol. 46, No. 1, 101-124.

Raskin, R., & Hall, C. (1979). A narcissistic personality inventory. Psychological Reports, 45, 590.

Raskin, R., & Terry, H. (1988). A principal components analyses of the narcissistic personality inventory and further evidence of its construct validity. Journal of Personality and Social Psychology, 54, 5, 890-902.

Rose, P. (2002). The happy and unhappy faces of narcissism. Personality and Individual Differences, 33, 379–391.

Sélešová, P., Bob, P., Kukla, L., & Ptáček, R. (2013). Historie konceptu narcismu z psychodynamické perspektivy. Československá psychologie, LVII, 1, 30-41.

POHLAVNÉ ROZDIELY VO VZŤAHOCH MEDZI OSOBNOSTNÝMI FAKTORMI A ROZHODOVACÍMI STRATÉGIAMI U SLOVENSKÝCH ZÁCHRANÁROV

Lukáš Pitel, Jitka Gurňáková
Ústav experimentálnej psychológie, Slovenská akadémia vied, Bratislava
✉ lukaspitel@gmail.com, jitka.gurnakova@savba.sk

Sex differences in the relationship between personality factors and decision-making strategies in Slovak paramedics

In human resources practice, selection of the most suitable persons for positions in psychologically demanding professions (including paramedics) is of particular importance. The aim of this study was to assess the relationship between personality factors (Big Five) and decision-making strategies (MDMQ questionnaire subscales) in Slovak paramedics as well as sex differences in this relationship. Data were collected between 2010 and 2013 (N=65; men: 55,4%; average age: 37,1 years). The relationship was assessed using a linear regression model adjusted for age within the whole sample, and also for men and women separately. Interactions of the Big Five personality factors and sex on decision-making strategies were also calculated. Within the whole sample, negative associations of extraversion with buck passing, extraversion with procrastination, and emotional stability with hypervigilance were found. Sex differences were found in negative association of extraversion and vigilance, and in positive association of agreeableness with vigilance. These two associations were found only among women. It seems that extraversion and agreeableness play a more important role in the decision-making process among women than among men.

Key words: Big Five, decision-making, sex differences, paramedics

Prispevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 2/0095/10 "Osobnostné aspekty efektívnej sebaregulácie a rozhodovania v situáciách emočnej záťaže".

Úvod

Pracovníci záchrannej služby sa pri výkone svojej profesie neraz ocitajú v situáciách, kedy od ich správneho a časného rozhodnutia závisia ľudské životy. V praxi rezonuje problém výberu vhodných osôb pre výkon tejto psychicky náročnej profesie. Preto je užitočné získať čo najviac relevantných poznatkov o pozadí efektívneho procesu rozhodovania záchranárov, ako aj o osobnostných premenných, ktoré s týmto procesom môžu súvisieť.

Nejasnosť situácie, jej náročnosť, vážnosť a časová tieseň sú faktory, ktoré spravidla mávajú u zasahujúcich profesionálov za následok zvýšený stres. Spôsob zvládania tohto stresu môže výrazne ovplyvniť proces rozhodovania profesionála. V prípade maladaptívneho spôsobu zvládania to napokon môže vyústiť v nekvalitné rozhodnutia, potenciálne až s fatálnymi následkami. Podľa modelu konfliktu (Janis a Mann, 1977 in Mann et al., 1997) medzi základné vzorce zvládania stresu patrí okrem iného:

- vigilancia – stav zvýšenej pozornosti pri miernej hladine percipovaného stresu, pričom rozhodovateľ dokáže vyhľadávať relevantné informácie, zvažovať všetky možnosti a na základe nich rozhodnúť. Podľa modelu konfliktu je vigilancia jediným spôsobom zvládania, ktorý umožňuje primerané a racionálne rozhodovanie;
- hypervigilancia v dôsledku emocionálneho vypätia, pereseverácie a zníženej pozornosti prejavujúca sa v impulzívnych, unáhlených rozhodnutiach;
- defenzívne vyhýbanie sa, prejavujúce sa v presúvaní zodpovednosti či prokrastinácii.

Na základe modelu konfliktu bol vypracovaný Melbournský dotazník rozhodovania (Melbourne Decision Making Questionanire - MDMQ, Mann et al., 1997), ktorý umožňuje vygenerovať skóre štyroch spôsobov rozhodovania sa ako následok rôznych spôsobov zvládania stresu v procese rozhodovania: vigilancie, hypervigilancie, presúvania zodpovednosti a prokrastinácie. Keďže proces rozhodovania prebieha v rámci interakcie emocionálnych i kognitívnych procesov, hovoríme o spomínaných štyroch štýloch rozhodovania tiež ako o *rozhodovacích stratégiách*.

Rozhodovanie ako proces a výsledok interakcie senzorických, emočných a poznávacích procesov sa samozrejme neodohráva vo vákuu, ale v rámci špecifickej štruktúry osobnosti (Gurňáková, 2013),

ktorá môže s rozhodovacími stratégiami úzko súvisieť. Tvorcovia dotazníka MDMQ Mann et al. (1997) predpokladajú, že individuálne rozdiely v preferencii maladaptívnych rozhodovacích stratégií sú asociované s toleranciou voči stresu, s osobnostnou črtou úzkostnosti, preferovaným copingovým štýlom, s individuálnou kapacitou na spracovanie informácií, so sklonom k optimizmu resp. pesimizmu, ako aj s citlivosťou na časový tlak. Podobne i v slovenskej populácií bol zistený pozitívny vzťah maladaptívnych spôsobov zvládania i rozhodovania s osobnostnou črtou neurotizmu a pozitívny vzťah svedomitosti s vigilanciou (Ficková, 2001; Pilárik a Sarmány-Schuller, 2005; Pilárik, 2006). Jurišová a Beňová (2010) uvádzajú súvislosť maladaptívnych rozhodovacích stratégií s introverziou, meranou dotazníkom MBTI, ktorý vychádza z Jungovej typológie osobnosti.

Nedávne výskumy sa zameriavajú tiež na súvislosť rôznych aspektov rozhodovania s piatimi hlavnými osobnostnými črtami podľa teórie Big-Five, ktorá je v globálnom psychologickom výskume i teórii osobnosti v súčasnosti najrozšírenejšou (Halama, 2013). Germeijsová a Verscheurenová (2011), skúmajúce stredoškolských študentov, uvádzajú ako najsilnejší korelát nerozhodnosti neurotizmus. Štatisticky významné boli tiež slabšie negatívne korelácie nerozhodnosti so svedomitosťou a extroverziou (tamže). Kamhalová (2013) zistila u zdravotníckych pracovníkov rôznych profesií pozitívnu asociáciu neurotizmu s maladaptívnymi rozhodovacími stratégiami (hypervigilancia, presúvanie zodpovednosti a prokrastinácia), pozitívnu asociáciu svedomitosti s vigilanciou a negatívnu asociáciu svedomitosti s presúvaním zodpovednosti a prokrastináciou.

Cieľom tejto štúdie je nadviazať na vyššie zmienený výskum, predovšetkým Kamhalovej (2013), zmeraním vzťahov medzi piatimi osobnostnými dimenziami Big Five podľa inventáru TIPI (Gosling et al., 2003) a rozhodovacími stratégiami podľa subškál dotazníka Melbourne Decision-Making Questionnaire (Mann et al., 1997) špecificky u slovenských záchranárov. Podľa výsledkov výskumu Halamu (2013) sa totiž jednotlivé zdravotnícke profesie vzájomne odlišujú tesnosťou, ba i smerom vzťahov osobnostných faktorov Big-Five s vnímanou efektivitou rozhodovania. Jestvuje teda odôvodnený predpoklad, že aj vzťahy dimenzií Big-Five s inými emocionálnymi či kognitívnymi aspektmi rozhodovania môžu u záchranárov ako samostatnej skupiny zdravotníkov vykazovať svoje osobitosti.

Ďalšou premennou, ktorá môže vo vzťahoch medzi osobnostnými črtami a prediktormi efektívneho rozhodovania tiež zohrávať úlohu moderátora, je pohlavie. Ako jeden z príkladov možno uviesť štúdiu Pilárika a Sarmány-Schullera (2011), podľa ktorej efektívne rozhodovanie (operacionalizované ako miera úspešnosti v hre Iowa Gambling Task) súviselo u mužov s najmä s emočnou stabilitou, zatiaľ čo u žien súviselo najmä s nízkym emočným uvedomením. Preto ďalším cieľom našej štúdie je odmerať vzťahy medzi dimenziami MDMQ a dimenziami TIPI aj osobitne u žien a u mužov a zistiť veľkosť pohlavných rozdielov v týchto vzťahoch.

(Poznámka k terminológii: sme si vedomí, že vo výskumoch podobného charakteru sú pri porovnávaní mužov a žien, v závislosti od konkrétnych výskumníkov, variabilne používané termíny „pohlavné rozdiely“, ako aj „rodové rozdiely“. Zatiaľ čo prvý uvedený termín kladie dôraz na biologickú podstatu prípadných rozdielov, druhý termín naznačuje skôr ich súvislosť so sociálnymi faktormi. Prierezový charakter našej štúdie nám poodhalenie kauzálnych súvislostí daných rozdielov žiaľ nedovoľuje. Vzhľadom na výskumy naznačujúce, že rozdiely medzi mužmi a ženami v osobnostných črtách Big-Five sú zrejme vo výraznej miere podmienené biologicky (Schmitt et al., 2008; Lippa et al., 2010) sa však v našej štúdii prikláňame skôr k termínu „pohlavné rozdiely“.)

Metódy

Vzorka a procedúra

Dáta boli zozbierané medzi rokmi 2010 a 2013 dotazníkovou metódou na staniciach záchranárskych posádok a na školiacich strediskách záchranárov po celom Slovensku. Dostatočne vyplnené dotazníky vrátilo 64 osôb (35 mužov, 29 žien) s priemerným vekom 37,1 roka (muži 36,6 roka; ženy 37,7 roka).

Nástroje merania

Päť osobnostných dimenzií Big Five bolo meraných krátkym osobnostným inventárom TIPI (Gosling et al., 2003), ktorý obsahuje 10 krátkych položiek, z ktorých každá obsahuje dvojicu podobných adjektív. Každá z piatich dimenzií Big Five (extroverzia, prívetivosť, svedomitosť, emocionálna stabilita – t.j. nízky neurotizmus, otvorenosť skúsenosti) bola meraná dvoma položkami, z ktorých jedna ponúka pár adjektív charakterizujúci jeden pól dimenzie, a druhá opačný pól dimenzie. Napríklad prívetivosť bola meraná položkou „kritický, hádajúci sa“ a položkou „súcitný, srdečný“. Inštrukcia pre respondentov znela: „Označte, prosím, na uvedenej škále mieru Vášho súhlasu/nesúhlasu s tým, nakoľko Vás uvedené kombinácie vlastností vystihujú, a to aj v prípade, ak sa nestotožňujete s oboma charakteristikami rovnako”. Respondenti si mohli vybrať so siedmych možností odpovede na Likertovej škále od 0 (“úplne nesúhlasím”) po 6 (“úplne súhlasím”). U položiek obsahujúcich adjektíva, ktoré boli opačné voči názvom dimenzií Big Five tak ako boli definované vyššie, bolo pridelené skóre obrátené. Výsledné hrubé skóre pre každú dimenziu tak bolo súčtom skóre dvoch položiek, z ktorých u jednej bolo skórovanie obrátené.

Rozhodovacie stratégie boli merané dotazníkom Melbourne Decision-Making Questionnaire (MDMQ) s 22 položkami. MMDQ meral mieru preferencie štyroch druhov rozhodovacích stratégií:

1. Vigiliancia (adaptívna stratégia): opatrné zvažovanie relevantných informácií pred urobením rozhodnutia – napr. „Snažím sa mať jasno v svojich cieľoch predtým, ako sa rozhodnem”;
2. Hypervigilancia (maladaptívna stratégia): rozhodovanie pod vysokým stresom – napr. „Možnosť, že zlyhá nejaká maličkosť, ma núti k prudkej zmene v mojich preferenciách”;
3. Presúvanie zodpovednosti (maladaptívna stratégia): delegovanie zodpovednosti na iných – napr. „Rozhodovanie radšej prenechávam iným”;
4. Prokrastinácia (maladaptívna stratégia): časové odďalovanie rozhodnutia – napr. „Premrhám veľa času nepodstatnými záležitosťami predtým, ako sa definitívne rozhodnem”.

Respondenti si mohli vybrať z troch možností odpovede s nasledujúcim skórovaním: 0 - neplatí pre mňa; 1 – niekedy platí; 2 - pre mňa platí. Výsledné hrubé skóre pre každú rozhodovaciu stratégiu bolo súčtom skóre položiek, ktoré sa danej stratégie týkali.

Štatistické analýzy

Bolo vypočítané priemerné hrubé skóre pre každú osobnostnú dimenziu Big Five a pre každú rozhodovaciu stratégiu, a to v rámci celej vzorky i zvlášť pre mužov a pre ženy. Osobitne u mužov a u žien bola testovaná normalita distribúcie hrubého skóre každej osobnostnej dimenzie a rozhodovacej stratégie testom Kolmogorova-Smirnova. Normálne rozloženie v oboch skupinách vykazovali jedine extroverzia a prívetivosť (dáta neprezentované). Následne bola testovaná štatistická významnosť pohlavných rozdielov v priemernom hrubom skóre jednotlivých osobnostných dimenzií a rozhodovacích stratégií - v prípade extroverzie a prívetivosti T-testom pre dva nezávislé výbery a v prípade ostatných premenných neparametrickým Mann-Whitney U-testom.

Vzťahy medzi osobnostnými dimenziami a rozhodovacími stratégiami boli analyzované metódou lineárnej regresie a zaznamenané v beta koeficientoch, znova v rámci celej vzorky aj zvlášť v skupine mužov a v skupine žien. Napokon boli metódou lineárnej regresie vypočítané interakcie pohlavia a osobnostných dimenzií vzhľadom na rozhodovacie stratégie. Všetky analýzy boli uskutočnené v programe SPSS 17.0.

Výsledky

V Tabuľke 1 sú prezentované priemerné hrubé skóre jednotlivých osobnostných dimenzií a rozhodovacích stratégií podľa pohlavia, ako aj miera štatistickej významnosti pohlavných rozdielov v týchto ukazovateľoch. Pohlavné rozdiely neboli štatisticky významné v hrubom skóre žiadnej zo skúmaných premenných, s výnimkou emocionálnej stability ($p>0.05$), ktorá bola vyššia u mužov (6,94) než u žien (5,66).

Tabuľka 1.
Hrubé skóre jednotlivých osobnostných dimenzií a rozhodovacích stratégií podľa pohlavia a miera štatistickej významnosti pohlavných rozdielov v týchto ukazovateľoch (extroverzia a prívetivosť – T-test pre dva nezávislé výbery; ostatné premenné – Mann-Whitney U-test)

	Celá vzorka	Muži	Ženy	p-hodnota
Big Five				
Extroverzia	6,10	6,06	6,15	n.s.
Prívetivosť	7,98	8,18	7,72	n.s.
Svedomitosť	7,21	6,70	7,79	n.s.
Emocionálna stabilita	6,34	6,94	5,66	*
Otvorenosť skúsenosti	6,19	6,09	6,31	n.s.
Rozhodovacie stratégie				
Vigilancia	9,44	9,33	9,56	n.s.
Hypervigilancia	4,33	3,94	4,81	n.s.
Presúvanie zodpovednosti	5,05	5,03	5,08	n.s.
Prokrastinácia	3,66	3,68	3,63	n.s.

* - $p<0.05$ (obojsmerná signifikancia); n.s. - rozdiely neboli štatisticky významné.

V Tabuľke 2 sú prezenzované beta koeficienty pre asociácie jednotlivých osobnostných dimenzií Big Five s rozhodovacími stratégiami podľa MDMQ v rámci celej vzorky aj pre každé pohlavie zvlášť, a tiež interakcie pohlavia a osobnostných dimenzií vzhľadom na rozhodovacie stratégie, vyjadrujúce veľkosť pohlavných rozdielov v asociáciách osobnostných dimenzií a rozhodovacích stratégií. V rámci celej vzorky boli štatisticky významné iba negatívne asociácie extroverzie s presúvaním zodpovednosti a s prokrastináciou, a emocionálnej stability s hypervigilanciou. U mužov bola zistená jedine negatívna asociácia svedomitosti a prokrastinácie. U žien boli štatisticky významné negatívne asociácie extroverzie s vigilanciou, hypervigilanciou a presúvaním zodpovednosti a pozitívna asociácia prívetivosti a vigilancie. Štatisticky významné pohlavné rozdiely boli zistené vo vzťahu extroverzie a vigilancie a vo vzťahu prívetivosti a vigilancie.

Tabuľka 2.
Asociácie jednotlivých osobnostných dimenzií Big Five s rozhodovacími stratégiami podľa MDMQ v rámci celej vzorky aj podľa pohlavia a interakcie pohlavia a osobnostných dimenzií vzhľadom na rozhodovacie stratégie, vyjadrené v beta koeficientoch.

	Celá vzorka	Muži	Ženy	Interakcia Big Five x pohlavie
Extroverzia vs.				
Vigilancia	-0,141	0,105	-0,471*	-1,327*
Hypervigilancia	-0,186	-0,078	-0,480*	-1,011
Presúvanie zodpovednosti	-0,288*	-0,164	-0,465*	-1,051
Prokrastinácia	-0,277*	-0,345	-0,186	0,153
Prívetivosť vs.				
Vigilancia	0,171	-0,204	0,532**	1,563**
Hypervigilancia	0,017	0,122	-0,042	-0,369
Presúvanie zodpovednosti	0,012	-0,309	0,222	1,202
Prokrastinácia	-0,135	-0,169	-0,109	0,185
Svedomitosť vs.				
Vigilancia	0,218	0,113	0,310	0,424
Hypervigilancia	-0,083	-0,253	-0,024	0,661
Presúvanie zodpovednosti	0,059	-0,128	0,196	0,855
Prokrastinácia	-0,199	-0,417*	-0,004	1,115
Emocionálna stabilita vs.				
Vigilancia	0,115	-0,017	0,277	0,519
Hypervigilancia	-0,311*	-0,341	-0,206	0,388
Presúvanie zodpovednosti	-0,062	-0,193	0,025	0,387
Prokrastinácia	-0,176	-0,318	-0,076	0,534

	Celá vzorka	Muži	Ženy	Interakcia Big Five x pohlavie
Otvorenosť skúsenosti vs.				
Vigilancia	0,208	0,238	0,166	-0,155
Hypervigilancia	-0,098	-0,173	-0,059	0,256
Presúvanie zodpovednosti	0,095	0,158	0,045	-0,164
Prokrastinácia	-0,172	-0,253	-0,081	0,357

* - p<0.05 (obojsmerná signifikancia); ** - p<0.01.

Záver

Cieľom tejto štúdie bolo odmerať vzťahy medzi osobnostnými dimenziami Big Five podľa inventáru TIPI a rozhodovacími stratégiami podľa subškál dotazníka Melbourne Decision-Making Questionnaire u slovenských záchranárov a zistiť veľkosť pohlavných rozdieloch v týchto vzťahoch. Výsledky nášho výskumu indikujú, že extrovertovanejší záchranári majú tendenciu vykazovať nižšie presúvanie zodpovednosti a nižšiu prokrastináciu. Zrejme to možno vysvetliť ich väčšou prirodzenou iniciatívnosťou v situáciách, ktoré vyžadujú rýchle rozhodnutie. Negatívna asociácia emocionálnej stability s hypervigilanciou naznačuje, že u emocionálne labilnejších jedincov má táto ich črta tendenciu negatívne ovplyvňovať okrem iného tiež ich proces rozhodovania. Pohlavné rozdiely vo vzťahu extroverzie a vigilancie a vo vzťahu prívetivosti a vigilancie naznačujú, že extroverzia a prívetivosť zohrávajú v procese efektívneho rozhodovania rozdielnu, resp. významnejšiu úlohu u žien než u mužov.

Táto naša štúdia je skôr pilotného charakteru a jej zistenia treba interpretovať s opatrnosťou. Na overenie, objasnenie a dôkladné porozumenie zisteným vzťahom sú potrebné ďalšie výskumy, ideálne s väčšou vzorkou a rozsiahlejším inventárom pre zistenie osobnostných dimenzií Big Five. Bolo by tiež zaujímavé uskutočniť na porovnanie výskum týchto vzťahov v bežnej populácii a u záchranárov v zahraničí, pracujúcich v inom kultúrnom kontexte.

Literatúra

Ficková, E. (2001). Personality determinants of coping behavior in adolescents. Studia Psychologica, 43, 4, 321-329.

Germeijs, V., Verschueren, K. (2011) Indecisiveness and Big Five personality factors: Relationship and specificity. Personality and Individual Differences, 50, 1023-1028.

Gosling, S. D., Rentfrow, P. J. & Swann, W. B. (2003). A very brief measure of the big-five personality domains. Journal of Research in Personality, 37, 504-528.

Gurňáková, J. (2013). Osobnostné aspekty efektívnej sebaregulácie a rozhodovania v situáciách emočnej záťaže. Teoretické východiská. In J. Gurňáková (Ed.), Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť (pp. 1-31). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Halama, P. (2013). Päť veľkých faktorov osobnosti ako prediktory vnímanej efektivity rozhodovania zdravotníckych profesionálov. In J. Gurňáková (Ed.), Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť (pp. 161-184). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Jurišová, E., Beňová, M. (2010). Jungove osobnostné typy a ich vzťah k štýlom rozhodovania. In I. Sarmány-Schuller, Ľ. Pilárik, E. Jurišová (Eds.), Rozhodovanie v kontexte kognície, osobnosti a emócií II (pp. 22-29). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva.

Kamhalová, I. (2013). Osobnostné aspekty rozhodovania v záťažových situáciách u zdravotníckych profesionálov. Bratislava: Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského. (Dizertačná práca)

Lippa, R.A. (2010). Sex differences in personality traits and gender-related occupational preferences across 53 nations: testing evolutionary and social-environmental theories. Archives of Sexual Behavior, 39, 619-636.

Mann, L., Burnett, P., Radford, M., Ford, S. (1997). The Melbourne decision making questionnaire: an instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict. Journal of Behavioral Decision Making, 10, 1-19.

Pilárik, Ľ. (2006). Osobnostné faktory maladaptívnych štýlov rozhodovania. In Ľ. Pilárik, M. Pohánka & M. Popelková (Eds.), Zborník príspevkov z Medzinárodnej konferencie doktorandov odborov Psychológia a Sociálna práca (pp. 48-57). Nitra: UKF Nitra.

Pilárik, Ľ., Sarmány-Schuller, I. (2005). Štýly rozhodovania z pohľadu osobnostných dimenzií J. Graya. In I. Sarmány-Schuller, M. Bratská (Eds.), Psychológia pre život alebo ako je potrebná metanoia (pp. 186-190). Psychologické dni, Zborník príspevkov. Bratislava: Pelikán/Stimul.

Pilárik, Ľ., Sarmány-Schuller, I. (2011). Personality predictors of decision-making of medical rescuers. Studia Psychologica, 53, 175-184.

Schmitt, D.P., Realo, A., Voracek, M., Allik, J. (2008). Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures. Journal of Personality and Social Psychology, 94, 168-182.

TVOŘIVOST VE VZTAHU KE SNĚNÍ A K PROPUSTNOSTI MENTÁLNÍCH HRANIC

Alena Plháková, Markéta Jurásková, Daniel Dostál
Katedra psychologie FF UP Olomouc
✉ alena.plhakova@upol.cz

Creativity in relation to dreaming and mental boundaries permeability

Dreams are considered to be a source of creative inspiration especially in arts based on visual imagination. Research results suggest that creative use of dreams is connected with frequency of their recall and thin boundaries in the mind. A permeability of the mental boundaries is relatively new personality construct proposed by E. Hartmann. The paper aimed at presenting a study of correlations between creativity and mental boundaries permeability. The research sample consisted of 226 participants aged 20-59 years who were administrated the Boundary personality questionnaire (BPQ), and the Creative achievement questionnaire (CAQ). It was shown that permeability of the mental boundaries correlates with creativity, measured by CAQ. This connection was especially apparent in persons dealing with visual arts. It was also found that women have significantly thinner mental boundaries than men.

Key words: creativity, dreaming, mental boundaries, art

Studie byla podpořena grantem č. CZ.1.0/2.3.00/30.004 POST UP, financovaným z ESF

Úvod

Sny jsou pokládány za zdroj tvůrčí inspirace v umění i ve vědě. V literatuře lze najít řadu příkladů toho, jak snění přispělo k vědeckým objevům a ke vzniku uměleckých děl. Snová inspirace je zřejmě nejvýraznější v uměních, založených na vizuální představivosti, tedy v malířství, sochařství a ve filmu. Programově se k ní hlásí surrealismus, který vznikl ve 2. dekádě minulého století pod vlivem Freudova výkladu snů. Známý je zejména malířský surrealismus (Dalí, Miró, Ernst aj.) (Blajer, Charous, 1971). Řada autorů upozornila na podobnost mezi sněním a sledováním filmů. O snové inspiraci hovořili mnozí slavní režiséři (Bergman, Saura, LeLouch či Fellini) (Schredl, Erlacher, 2007). Pagel, Kwiatkowski a Broyles (1999) zjistili, že filmoví herci, režiséři a scénáristé využívají sny při své práci významně častěji než kontrolní skupina z běžné populace.

Výzkum vztahů mezi tvořivostí a sněním se většinou opírá o hypotézu kontinuity, podle níž sny reflektují zážitky jedince v bdělém stavu a zpětně ovlivňují jeho mentální aktivitu po probuzení (Schredl, Hofmann, 2003). Ukazuje se, že kreativní využití snů podporují tenké vnitřní hranice a vizuální představivost (Schredl, Whittmann, 2005).

Koncept hranic v mysli (*boundaries in mind*) navrhl E. Hartmann na základě výzkumu 38 jedinců trpících nočními můrami, kteří se jevili jako zranitelní a náchylní k duševním poruchám schizofrenního okruhu. Téměř všichni měli předpoklady pro uměleckou tvorbu nebo se jí věnovali (Hartmann a kol., 1981). Podle Hartmanna se lidé se silnými mentálními hranicemi vyznačují tím, že si vybavují poměrně málo snů, daří se jim oddělovat myšlení a cítění, neprožívají přechodné stavy mezi bděním a spánkem a mají tendenci k černobílému vidění světa. Lidé se slabými hranicemi si vybavují více snů, neoddělují myšlení a cítění, prožívají přechodné stavy mezi bděním a spánkem a mají sklon k dennímu snění. Při myšlení a hodnocení zvažují alternativní hlediska. Podle Hartmanna (2011a) se u většiny lidí setkáváme se směsicí slabých a silných hranic, k jejichž měření navrhl Dotazník hranic (*Boundary Questionnaire*, BQ), který tvoří 138 položek rozdělených do 12 kategorií.

Zkoumání vztahu mezi propustností hranic a kreativitou vedlo k rozporným výsledkům. S. Beal ve své disertační práci, uveřejněné v roce 1988, zjistila, že studenti umění mají tenčí vnitřní hranice než výkonní umělci (in Hartmann, 1991). Ve výzkumech, kterých se zúčastnili umělci, se souvislost mezi tenkými vnitřními hranicemi a kreativitou většinou nepotvrdila (Nelson, Rawlings, 2008). Hartmann to vysvětluje tím, že umělci sice potřebují k tvorbě citlivost a uvolněnou imaginaci, ale také ukázněnost a vytrvalost, což jsou vlastnosti charakterizující spíše osoby se silnými hranicemi (Hartmann, 2011b).

Hartmann (1991) uvádí, že jedinci s hraniční a schizoidní poruchou osobnosti mají tenčí hranice než běžná populace, zatímco silné hranice se objevují u osob s obsedantně kompulzivní poruchou a

alexithymií. Skóre v Hartmannově dotazníku BQ také pozitivně koreluje s otevřeností vůči zkušenosti a neuroticismem NEO-PI-R a záporně se svědomitostí (McCrae, 1994; Schredl a kol., 2008).

Cílem našeho výzkumu bylo zjistit, zda existuje souvislost mezi kreativitou a propustností mentálních hranic. Ověřovali jsme také vnitřní konzistenci českých překladů dotazníků CAQ a BPQ. Vlastní empirické šetření realizovala M. Jurásková v rámci své diplomové práce pod vedením A. Plhákové (Jurásková, 2013).

Metoda

Soubor

Sběr dat probíhal prostřednictvím internetového portálu v prosinci roku 2012. Návratnost dotazníků daná poměrem zobrazení webové stránky s dotazníkem a jeho následným vyplněním byla 66,7 %. Výzkumu se zúčastnilo 226 osob ve věku 20 až 59 let (M = 27,86, SD = 6,27), z toho 181 žen (80,1 %) a 45 mužů (19,9 %). V souboru převládali vysokoškoláci (N = 105; 46,5 %) a středoškoláci (N = 112; 49,6 %). Pouze 9 účastníků (3,9 %) bylo vyučených.

Metody

Respondenti nejprve odpovídali na otázku, zda se ve svém životě aktivně věnují tvorbě. Poté vyplňovali Dotazník kreativního úspěchu (Creative Achievement Questionnaire, CAQ) S. Carsonové, který do češtiny přeložily M. Jurásková a A. Plháková. Inventář mapuje tvůrčí produkci v 10 oblastech, kterými jsou vizuální umění, hudba, tanec, architektura, tvůrčí psaní, humor, vynálezectví, divadlo a film, věda a kulinářské umění (Carson, Peterson, Higgins, 2005).

K měření propustnosti hranic jsme použili Dotazník hranic osobnosti (Boundary Personality Questionnaire, BPQ), který tvoří 20 položek. Jedná se o zkrácenou verzi Hartmannova BQ, kterou navrhl M. Schredl s cílem vytvořit metodu, jež by nekorelovala s neuroticismem. Výsledky ověřování Hartmannova BQ totiž vzbuzují pochybnosti, zda koncept hranic odpovídá osobnostnímu rysu nebo spíše reflektuje určitou psychopatologii (Schredl a kol., 2008). Dotazník hranic osobnosti přeložily do češtiny L. Kráčmarová a A. Plháková. Překlad byl uveřejněn v knize Spánek a snění (Plháková, 2013).

Metody analýzy

Ke zpracování dat jsme použili metody neparametrické statistiky (Spearmanův korelační koeficient a Mann-Whitneyův U test).

Výsledky

V CAQ respondenti nejvýše skórovali v oblasti výtvarného umění (M = 2,91; SD = 5,36), tvůrčího psaní (M = 1,43, SD = 3,88) a hudby (M = 1,01; SD = 2,47). Nejnižší hodnoty se objevily v doméně vědy (M = 0,60; SD = 1,99), vynálezectví (M = 0,31, SD = 1,17) a architektury (0,17, SD = 1,02). Výpočet Spearmanova koeficientu potvrdil, že skóry účastníků v Dotazníku hranic osobnosti signifikantně korelují se skóry v Dotazníku kreativního úspěchu (N = 226, rs = 0,377, p 0,001). S pomocí U testu jsme srovnali sílu vnitřních hranic osob, které sdělily, že se aktivně věnují tvorbě (N = 146; 64,6 %), nebo se jí naopak nevěnují (N = 80, 35,4 %). Výsledky uvádíme v Tabulce 1.

Tabulka 1.
Rozdíl v síle hranic mysli mezi osobami věnujícími se a nevěnujícími se tvorbě

	M	**SD**	**Σ pořadí**	**U**	**Z**	**p**
Věnují se tvorbě (N = 146)	48,52	8,67	18709,5			
				3701,5	4,55	< 0,001
Nevěnují se tvorbě (N = 80)	43,01	8,06	6941,5			

Ukázalo se, že osoby, které se věnují tvorbě, mají signifikantně slabší mentální hranice než osoby, které se tvorbě nevěnují.

Na základě dotazníku CAQ jsme zjistili, že ve zkoumaném vzorku existuje početná skupina osob, zabývajících se vizuálním uměním (N = 93; 41 %). S pomocí U testu jsme zjišťovali rozdíly v síle hranic mysli mezi touto skupinou a ostatními respondenty. Výsledky uvádíme v další tabulce.

Tabulka 2.
Rozdíl v síle hranic mezi osobami věnujícími se vizuálnímu umění a ostatními respondenty

	M	**SD**	**Σ pořadí**	**U**	**Z**	**p**
Vizuální umění (N = 93)	49,04	8,70	12219,0			
				4521,0	3,44	< 0,001
Ostatní (N = 133)	44,84	8,56	13432,0			

Z Tabulky 2 je zřejmé, že osoby, které se aktivně věnují vizuálnímu umění (malířství a sochařství), mají slabší mentální hranice než ostatní účastníci výzkumu.

Srovnali jsme také sílu hranic mužů a žen. Výsledky jsou prezentovány v Tabulce 3.

Tabulka 3.
Rozdíl v síle hranic mysli mezi muži a ženami

	M	**SD**	**Σ pořadí**	**U**	**Z**	**p**
Muži (N = 45)	43,91	8,11	4205,0			
				3170,0	2,299	< 0,05
Ženy (N = 181)	47,23	8,91	21446,0			

Ukázalo se, že ženy mají signifikantně tenčí mentální hranice než muži. Zjistili jsme, že u českého překladu BPQ nabývá Cronbachovo alfa hodnoty 0,75, což se téměř neliší od německé verze (0,74). U českého překladu CAQ je Cronbachovo alfa 0,74, tedy podstatně nižší než u anglicky psaného originálu (0,96).

Diskuze

Výsledky naší studie naznačují možnou souvislost mezi kreativitou a propustností mentálních hranic, která ve výzkumech, využívajících Hartmannův BQ, obvykle nebyla nalezena. Příčinou může být to, že jsme hranice měřili inventářem BPQ, z něhož byly vyřazeny položky korelující se škálou neuroticismu NEO-PI-R. Lze spekulovat o tom, že tvořivost koresponduje s propustností hranic především u psychicky stabilnějších osob.

Podle našich zjištění mají tenké vnitřní hranice zejména jedinci zabývající se vizuálním uměním. Ludwig (1988) rozdělil umělecké obory na formální (architektura), výkonové (zpěv, tanec, herectví) a expresivní, čerpající ze subjektivních zdrojů tvůrčí imaginace (vizuální a literární umění). Toto dělení vcelku koresponduje s dimenzemi kreativního úspěchu, které faktorová analýza odhalila v inventáři CAQ (expresivní, vědecký a výkonový) (Carson, Peterson, Higgins, 2005). Je možné, že nejtenčí mentální hranice mají představitelé expresivních umění, jejichž tvořivost by mohla podporovat schopnost využívat sny (Hartmann, 2011a).

Hartmann (2011a) konstatuje, že ženy získávají v Dotazníku hranic (BQ) vyšší skór (mají tenčí hranice) než muži, což potvrdily i výsledky naší studie, používající k měření hranic BPQ. Tento výsledek koresponduje s tím, že frekvence vybavování snů je u žen všech generací o něco vyšší než u mužů (Schredl, Reinhard, 2008). Psychoanalytička A. Alizade (2002) spekuluje o „tekutosti ženského univerza“, která souvisí s nestálými a proměnlivými tělesnými hranicemi dospělých žen. Podle Alizade jsou hlavními rysy ženského psychosomatického řádu nestálost a inkontinence, tedy propustné vnitřní hranice.

Cronbachovo alfa je u české verze BPQ stejné jako u německé, což pokládáme za uspokojivý výsledek. U českého překladu CAQ nabývá hodnoty 0,74. Je tedy podstatně nižší než u originální verze (0,96). Autoři testu přitom zahrnuli do výpočtů i neskórovaný „checklist“ v úvodu. Je

pozoruhodné, že i za těchto okolností docílili tak vysoké hodnoty Cronbachova koeficientu (Carson et al., 2005).

Limitace

Naše studie má řadu omezení, daných nereprezentativním souborem, nerovnoměrným zastoupením mužů a žen i osob různého věku. Sběr dat probíhal prostřednictvím webové aplikace, což mohlo vést k různým zkreslením, daným „samovýběrem“ účastníků. V dalších výzkumech by bylo vhodné rozšířit testovou baterii o inventář NEO-FFI nebo NEO-PI-R a o dotazník zaměřený na frekvenci vybavování snů.

Literatura

Alizade, M. A. (2002) The embodied female. London: Karnac.

Blajer, Z., & Charous, E. (1971). Přehledné dějiny literatury. SPN: Praha.

Carson, S., Peterson, J. B., & Higgins, D. M. (2005). Reliability, validity and factor structure of the creative achievement questionnaire. Creativity Research Journal, 17, 37-50.

Hartmann, E. (1991). Boundaries in the mind: A new psychology of personality. New York: Basic Books.

Hartmann, E. (2011a). Boundaries: A new way to look at the world. Summerland, CA: CIRCC EverPress.

Hartmann, E. (2011b). The nature and functions of dreaming. New York: Oxford University Press.

Hartmann, E., Russ, D., Van der Kolk, B., Falke, R., & Oldfield, M. (1981) A preliminary study of the personality of the nightmare sufferer: relationship to schizophrenia and creativity? American Journal of Psychiatry, 138, 794-797.

Jurásková, M. (2013). Hranice v mysli a kreativita. Nepublikovaná diplomová práce, UP Olomouc.

Ludwig, A. M. (1998). Method and madness in the arts and sciences. Creativity Research Journal, 11, 93-101.

Nelson, B., & Rawlings, D. (2010). Relating schizotypy and personality to the phenomenology of creativity. Schizophrenia Bulletin, 36, 388-399.

Pagel, J. F., Kwiatkowski, C., & Broyles, K. E. (1999). Dream use in film making. Dreaming, 9, 247-255.

Plháková, A. (2013). Spánek a snění. Praha: Portál.

Schredl, M., Bocklage, A., Engelhardt, J., & Mingebach, T. (2008). Psychological boundaries, dream recall, and nightmare frequency: A New Boundary Personality Questionnaire (BPQ). International Journal of Dream Research, 1, 12-19.

Schredl, M., & Hofmann, F. (2003) Continuity between waking activities and dream activities. Consciousness and Cognition, 12, 298-308.

Schredl, M., & Erlacher, D. (2007). Self-reported effects of dreams on waking-life creativity: an empirical study. Journal of Psychology, 141, 35-46.

Schredl, M., & Reinhard, I. (2008). Gender differences in dream recall: a meta-analysis. Journal of Sleep Research, 17, 125-131.

Schredl, M., & Wittmann, L. (2005). Dreaming: a psychological view. Schweitzer Archiv für Neurologie und Psychiatrie, 156, 484-492.

VNÍMANÁ VZŤAHOVÁ VÄZBA A JEJ VZŤAH K INTERPERSONÁLNEJ ORIENTÁCIÍ U ADOLESCENTOV

Marta Popelková, Veronika Malčeková
Katedra psychologických vied, FSVaZ UKF v Nitre
✉ mpopelkova@ukf.sk; veronika.malcekova@gmail.com

Perceived Attachment and its Relation to Interpersonal Orientation in Adolescents

The submitted article deals with the relationship between perceived attachment and interpersonal orientation – tendencies (dominance, conformity, altruism) and values (understanding, recognition, independence) that adolescents manifest, expect and require in their close interpersonal relationships. We administered The Questionnaire of Interpersonal Values – SIPO and shorten version of My Memories of Upbringing– s.E.M.B.U in the group of 100 adolescents (age ranging from18 to 19). The results indicate that perceived attachment could have an impact on close relationships models. From the perspective of tendencies and manifested, expected and required values, there are gender differences in importance of adolescents' relationships with parents.

Key words: attachment, interpersonal orientation, adolescence

Príspevok vznikol v rámci podpory grantovej úlohy VEGA 1/0903/13.

Úvod

Spôsob vnímania vzťahovej väzby závisí (okrem iného) od vytvorenej kvality vzťahu medzi rodičom a dieťaťom t.j. od raných skúseností dieťaťa s rodičom. Kvalita raných skúseností sa následne prenáša cez vnútorné pracovné modely do sociálnych vzťahov v podobe tzv. subjektívnej vzťahovej väzbovej skúsenosti – spôsobu, akým jednotlivec vníma a následne prezentuje svoj pohľad na vzťah s rodičom (Helus in: Grác, 1979; Hašto, 2005; Poliaková, Mojžišová, Hašto, 2007; Smetana, Campione – Barr, Metzger, 2006; Šulová, 2010). V rámci interpersonálnych vzťahov môže vzťahová väzba zohrávať úlohu aj z pohľadu interpersonálnych orientácií (tendencie – dominancia, konformita, altruizmus a hodnôt – uznanie, porozumenie, nezávislosť), ktoré podľa Mikšíka (2004) ponímame v zmysle sociálne zameraných osobnostných vlastností a čŕt, predstavujúcich súbor vrodených a vzájomných interakcií v sociálnych vzťahoch. Prejavy interpersonálnych interakcií sú zamerané na druhých ľudí aj na seba a ich realizácia môže prebiehať v každodennom spoločenskom kontakte.

Cieľom príspevku je analýza vzťahu medzi spôsobom vnímania vzťahovej väzby a interpersonálnymi orientáciami v období neskorej adolescencie, ktoré adolescenti vo vzťahoch prejavujú, očakávajú a vyžadujú.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku sme získali príležitostným výberom a tvorilo ju 100 študentov stredných škôl (gymnázium, stredná odborná škola obchodu a služieb, stredná zdravotnícka škola), 69 dievčat a 31 chlapcov vo veku 18 – 19 rokov (AM = 18,35; SD = 0,479).

Metódy

Spôsob vnímania vzťahovej väzby (subjektívnej vzťahovej životnej skúsenosti) sme zisťovali prostredníctvom Skráteného dotazníka zapamätaného rodičovského správania – s-E.M.B.U. - Egna Minnen Beträffande Uppfostran – Moje spomienkya ako ma vychovávali (Poliaková, Mojžišová, Hašto; 2007). Škálu tvoria tri subškály: Emočná vrelosť, Hyperprotektivita a Odmietanie. Subškály sa prejavili ako reliabilné a validné (Lehotská, Dobeš 2013).

Ďalej sme aplikovali Dotazník interpersonálnych hodnôt – SIPO (Mikšík, 2004). Cieľom dotazníka je zachytiť základné interpersonálne orientácie, tendencie a hodnoty vo vzťahu k druhým ľuďom, s ktorými má jednotlivec možnosť stretávať sa v rôznych životných súvislostiach vo vzájomných interaktívnych vzťahoch (Mikšík, 2007).

Výsledky

Medzi zapamätaným rodičovským správaním (emočná vrelosť, hyperprotektivita, odmietanie) a interpersonálnymi tendenciami (dominancia, konformita, altruizmus) prejavovanými v blízkych vzťahoch sme zistili v celom súbore negatívny vzťah medzi emočnou vrelosťou matky a prejavovaním konformity (r= -,255*) a negatívny vzťah medzi vnímaným odmietaním otcom a konformitou (r= -,233*). V celom súbore sme medzi zapamätaným rodičovským správaním (emočná vrelosť, hyperprotektivita, odmietanie) a interpersonálnymi hodnotami (porozumenie, uznanie, nezávislosť) očakávanými a vyžadovanými v blízkych vzťahoch zistili pozitívny vzťah medzi odmietaním matkou a porozumením (r = ,207*) a pozitívny vzťah medzi odmietaním otcom a porozumením (r= ,221*).

Následne sme sa detailnejšie zamerali na posúdenie sily zistených vzťahov. Testová štatistika F testujúca hypotézu o zbytočnosti prediktorov (EVm, EVo - emočná vrelosť matky, - otca), HPm, HPo - hyperprotektivita matky, - otca) a ODm, Odo - odmietanie matky, - otca) bola zamietnutá len v prípade interpersonálnej tendencie – konformita, a to na hladine významnosti $p < 0,01$. Faktory zapamätanej vzťahovej väzby dokázali vysvetliť 17,6% variability interpersonálnej tendencie – konformita. V prípade interpersonálnej tendencie – konformita hypotézu o nulovom regresnom koeficiente môžeme zamietnuť pri EVm na hladine významnosti 0,01 ($p = 0,002$) a EVo na hladine významnosti 0,01 ($p = 0,040$). Emočná vrelosť matky má v porovnaní s ostatnými faktormi (EVo, HPm, HPo, ODm, ODo) najsilnejší (negatívny) vplyv na konformitu (β=-,491). Signifikantný je pozitívny vplyv emočnej vrelosti otca na konformitu (β=,312).

V súbore adolescentných dievčat sme zistili medzi zapamätaným rodičovským správaním (emočná vrelosť, hyperprotektivita, odmietanie) a interpersonálnymi tendenciami (dominancia, konformita, altruizmus) prejavovanými v blízkych vzťahoch negatívny štatisticky významný vzťah medzi emočnou vrelosťou matky a konformitou a negatívny štatisticky významný vzťah medzi vnímaným odmietaním otcom a konformitou (Tab.1).

Tabuľka 1.
Korelácia vzťahovej väzby a interpersonálnych tendencií prejavovaných u adolescentných dievčat

IT	Zapamätané rodičovské správanie					
	EVm	EVo	HPm	HPo	ODm	ODo
DM	-,089	-,132	-,017	,003	-,024	-,018
KF	**-,273***	,048	-,118	-,113	-,082	**-,275***
AF	,127	,163	-,144	-,030	-,061	,001

Legenda: IT – interpersonálne tendencie, DM – dominancia, KF – konformita, AF – altruizmus, EVm – emočná vrelosť matky, EVo – emočná vrelosť otca, HPm – hyperprotektivita matky, HPo – hyperprotektivita otca, ODm – odmietanie matkou, ODo – odmietanie otcom

U adolescentných chlapcov sme zistili medzi zapamätaným rodičovským správaním (emočná vrelosť, hyperprotektivita, odmietanie) a interpersonálnymi tendenciami (dominancia, konformita, altruizmus) prejavovanými v blízkych vzťahoch pozitívny štatisticky významný vzťah medzi hyperprotektivitou otca a altruizmom (Tab.2).

Tabuľka 2.
Korelácia vzťahovej väzby a interpersonálnych tendencií prejavovaných u adolescentných chlapcov

IT	Zapamätané rodičovské správanie					
	EVm	EVo	HPm	HPo	ODm	ODo
DM	,245	,110	-,017	,078	-,262	-,126
KF	-,218	,026	-,168	-,117	,072	-,109
AF	-,291	-,351	,231	**,393***	,123	,137

V rovine očakávaných a vyžadovaných interpersonálnych vzťahov sme u dievčat zaznamenali medzi zapamätaným rodičovským správaním (emočná vrelosť, hyperprotektivita, odmietanie) a interpersonálnymi hodnotami (porozumenie, uznanie, nezávislosť) pozitívny štatisticky významný vzťah medzi hyperprotektivitou matky a nezávislosťou (Tab. 3).

Tabuľka 3.
Korelácia vzťahovej väzby a interpersonálnych hodnôt očakávaných a vyžadovaných u dievčat

IH	Zapamätané rodičovské správanie					
	EVm	EVo	HPm	HPo	ODm	Odo
PZ	,000	,008	-,024	,087	,127	,171
UN	,056	-,177	-,016	-,146	-,051	,028
NZ	,176	,127	**,253***	,168	,071	,029

Legenda: IH – interpersonálne hodnoty, PZ – porozumenie, UN – uznanie, NZ – nezávislosť, EVm – emočná vrelosť matky, EVo – emočná vrelosť otca, HPm – hyperprotektivita matky, HPo – hyperprotektivita otca, ODm – odmietanie matkou, ODo – odmietanie otcom

U adolescentných chlapcov sa prejavil medzi zapamätaným rodičovským správaním a interpersonálnymi hodnotami očakávanými a vyžadovanými v blízkych vzťahoch pozitívny významný vzťah medzi odmietaním matkou a porozumením a pozitívny významný vzťah medzi odmietaním otcom a porozumením (Tab.4).

Tabuľka 4.
Korelácia vzťahovej väzby a interpersonálnych hodnôt očakávaných a vyžadovaných u chlapcov

IH	Zapamätané rodičovské správanie					
	EVm	EVo	HPm	HPo	ODm	Odo
PZ	-,145	-,085	-,070	-,167	**,413***	**,405***
UN	,137	,078	-,106	-,207	-,151	-,179
NZ	,183	,179	,023	-,138	-,017	-,069

Diskusia

Výsledky naznačujú, že vnímaná vzťahová väzba môže modelovať interpersonálne vzťahy, ktoré sme sledovali z pohľadu interpersonálnych tendencií a hodnôt. Ukazuje sa, že vnímaná emočná vrelosť matky súvisí s tendenciou adolescentov prejavovať sa vo vzťahoch menej konformne a viac nezávisle, v zmysle nie vždy rešpektovať autority, nerobiť vždy len to, čo je všeobecne schvaľované a pod. (Mikšík, 2004; Mikšík, 2007, s. 90). Prejavy týchto foriem správania je možné v období adolescencie považovať za súčasť prirodzeného vývinu, v rámci ktorého dochádza k snahe o vymedzenie samého seba t.j. vlastnej identity. Vymedzenie samého seba sa môže spájať aj s odmietaním absolútneho prijatia hodnôt a noriem správania sa rodičov (Vágnerová, 2008). Nejde však o absolútne odmietanie, adolescenti sa len o dôležitosti hodnôt a noriem potrebujú presvedčiť na základe vlastnej skúsenosti (Vágnerová, 2008; Barni et al., 2011). Zistili sme, že vnímanie rodičov ako odmietavých súvisí s očakávaním a vyžadovaním porozumenia v blízkych interpersonálnych vzťahoch. Očakávanie porozumenia je možné interpretovať aj ako kompenzáciu nedostatku porozumenia vo vzťahu s rodičmi. Rodičia kladú na adolescentov v tomto vývinovom období viac povinností, na druhej strane im niekedy ťažšie priznávajú práva, ktoré s vekom mladí ľudia nadobúdajú (Vágnerová, 2008).

U adolescentných chlapcov sa ukazuje väčšia citlivosť na vnímanie odmietania zo strany rodičov a je tiež možné pozorovať súvislosť medzi vnímaním otca ako hyperprotektívneho a tendenciou správať sa viac altruisticky. Tento vzťah je možné považovať za dôsledok transgeneračného prenosu (Bowbly, 1973 in: Kulísek, 2000; Zimmerman, Grossman; Brisch, Fonagy, Adshead, Bluglass; in: Brisch, 2011), nakoľko hyperprotektivitu a altruizmus vnímame za podobné v prejavoch, akými sú napr. ochota pomáhať, ochota angažovať sa pre druhých a pod. (Mikšík, 2004; Mikšík, 2007, s. 90).

U adolescentných dievčat sa preukázal vzťah medzi vnímaním matky ako hyperprotektívnej a očakávaním a vyžadovaním nezávislosti vo vzťahoch. Hoci z pohľadu tzv. kultúrnych stereotypov vytvára matka s dcérou bližší vzťah, v období adolescencie prichádza z dôvodu emancipácie od rodiny k oslabeniu tohto vzťahu, čo sa matka môže snažiť zmeniť nadmerným záujmom vedúcim k hyperprotektívnemu vnímaniu matky dcérou (Vágnerová, 2008). Zistili sme tiež, že vnímané odmietanie otcom súvisí u dievčat s tendenciou prejavovať sa menej konformne. V prípade vnímania odmietania ako dôsledku úzkostne vytvorenej vzťahovej väzby sa ponúka interpretácia o neistom

základe pre rozvoj ženskej identity vo vzťahoch s opačným pohlavím, nakoľko otec vo vzťahu s dcérou pôsobí ako model mužskej roly (Hašto, 2005; Štefánková, 2011).

Záver

Výsledky výskumu korešpondujú so zisteniami viacerých autorov, napr. Diener, Russel, Behunin (2008), Main, Westen (in: Barrocas, 2006), podľa ktorých sa na špecifickom charaktere vzťahu k rodičovi môže podieľať aj pohlavie dieťaťa. Aj naše výsledky naznačujú, že jednotlivé dyády vzťahov medzi rodičmi (otec, matka) a dieťaťom (chlapec, dievča) a najmä skúsenosti z nich sa môžu podieľať na charaktere vzťahov, ktoré si v neskorších vývinových obdobiach (v našom prípade v období neskorej adolescencie) jednotlivec utvára s blízkymi ľuďmi a hodnotách, ktoré v charaktere týchto vzťahov majú dominantné postavenie a podstatne tak určujú špecifickosť vzťahu.

Adolescenti citlivo vnímajú prijatie, resp. odmietnutie rodičmi. Emočná vrelosť matky súvisí u adolescentných dievčat s prejavmi nonkonformity a jej hyperprotektivita s prejavy nezávislosti. Chlapci sú vnímavejší než dievčatá na odmietnutie obomi rodičmi, ktoré je vo vzťahu s očakávaním a vyžadovaním porozumenia v blízkych vzťahoch. Vnímaná hyperprotektivita otca podporuje u chlapcov prejavy altruizmu.

Literatúra

Barrocas, L. A. (2006). Adolescent Attachment To Parents And Peers. In The Emory Center for Myth and Ritual in American Life. 50, 1-29 [citované dňa 2013-02-23]. Dostupné na WWW: http://www.slideshare.net/gaz12000/adolescent-attachment-to-parents-and-peers-3013089.

Bowbly, J. (1969). Attachment and Loss: Volune I. Attachment. In Kulísek, P. 2000. Problémy teorie raného citového přilnutí (Attachment) Československá psychologie. 44, 5, 404- 423.

Brisch, H. K. (2011). Poruchy vztahové vazby.. Praha: Portál.

Cassidy, J., Shaver, R. J. (2008). Handbook of Aattachment Theory, Research ad Clinical Applocations. New York, London: The Guilford Press.

Diener, M.L., Russell, I.A., Behunin, M.G. (2008). Attachmet to mothers and Fathers during Middle Childhood: Associations with child Gender, Grade, And Competence In Social Develepoment. 17, 84-101 [citované dňa 2013-2-14]. Dostupné na WWW: http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=105&sid=1f4cdb5f-4dcc-4e48-83e4-beed686593ae%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=28327319.

Grác, J. (1979). Pohľady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Hašto, J. (2005). Vzťahová väzba: ku koreňom lásky a úzkosti. Trenčín: Vydavateľstvo F.

Lehotská, V., Dobeš, M. (2013). Škály na zisťovanie kvality vzťahu, miery záväzku a vzťahu s rodičmi u partnerov nežijúcich v manželstve. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied Človek a spoločnosť, 1/2013. [citované dňa 2013-6-10]. Dostupné na WWW: http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2013/1/6022/

Mikšík, O. (2004). Dotazník SIPO. Bratislava: Psychodiagnostika a.s.

Mikšík, O. (2007). Psychologická charakteristika osobnosti. Praha: Karolinum.

Poliaková, M., Mojžišová, V., Hašto, J. (2007). Skrátený dotazník zapamätaného rodičovského správania ako výskumný a klinický nástroj s-E.M.B.U. Psychiatria- psychoterapia – psychosomatika, 14, 2-3, 79-88.

Smetana, G. J., Campione – Barr, N., Metzger, A. (2006). Adolescent Development in Interpersonal and Societal Context. In Annual Reviews of Psychology. 57, 255-284 [citované dňa 2012-02-08]. Dostupné z WWW: http://www.colorado.edu/ibs/jessor/psych7536-805/readings/smetana_campione-barr_metzger-2006.pdf.

Šulová, L. (2010). Raný psychický vývoj dítěte. Praha: Karolinum.

Štefanková, Z. (2011). Citová väzba a sociální adaptace v rané adolescencii: Dizertačná práca. Brno: Masarykova Univerzita.

Vágnerová, M. (2008). Vývojová psychologie I. – Dětství a dospívání. Praha: Karolinum.

MOŽNOSTI IDENTIFIKÁCIE INTERINDIVIDUÁLNYCH ROZDIELOV V PROCESE OSVOJOVANIA HUDOBNÝCH ZRUČNOSTÍ

Zuzana Rojková
✉ rojkova.zuzana@gmail.com

Úvod

V praxi učiteľa hry na hudobný nástroj sa vyskytujú situácie, keď vyučovací proces, napriek primeranému hudobnému nadaniu žiaka, nepostupuje v dosahovaní výchovno-vzdelávacích cieľov podľa osnov. V aktuálej práci skúmame, aké interindividuálne rozdiely u žiakov v procese osvojovania hudobných zručností (HZ) dokážu učitelia identifikovať a ohodnotiť. V širšom výskumnom projekte skúmame, ako rozumové, percepčné schopnosti či osobnostné črty žiaka ovplyvňujú proces osvojovania HZ. Problém patrí do oblasti hudobnej psychológie, ktorá má v zahraničí históriu od publikácii Seashorea (1915, 1919, 1938), Curwena (1920) po súčasné Deutsch (2013) či Hallam (2009). Predmetom nášho výskumu je vyučovací proces, a to v prvom ročníku ZUŠ, kedy sa dá hovoriť ešter skôr o technickom ako umeleckom aspekte hudobnej činnosti. Základom pre ovládanie nástroja je na jednej strane ovládanie notového písma (symbolický systém, notopis) a na druhej strane tvorba jednotlivých tónov na konkétnom nástroji (prstoklad). Súhrou či syntézou týchto dvoch zručností je tzv. „hra z listu“ alebo „hra podľa nôt“, ktorá je základom pre interpretáciu hudobných diel, a tým pre ďalší rozvoj hudobnej činnosti človeka. V aktuálnom predvýskume je naším cieľom stanoviť elementárne HZ, a) v ktorých učitelia registrujú interindividuálne zvláštnosti, b) ktoré sú schopní parciálne hodnotiť, c) zvoliť pre učiteľov najvhodnejšý typ škály na hodnotenie HZ, d) identifikovať konkrétne problémy vyskytujúce sa v procese osvojovania, e) posúdiť reálny a učiteľmi odporúčaný vek žiaka pre zahájenie vyučovania hry na hudobnom nástroji.

Osvojovanie HZ - zámerná hudobná výchova je spojená s obdobím povinnej školskej dochádzky. V období 6-11 rokov zvyčajne začína zámerná hudobná príprava v základných umeleckých školách u detí, ktoré sa rozhodnú aktívne venovať hudbe. Základom pre hru na hudobný nástroj je osvojenie si poznatkov v oblasti hudobnej teórie, estetiky, dejín hudby a i. (Krbaťa a kol., 2008). Avšak základom pre hudobno-estetické ciele v ZUŠ je ovládanie hudobného nástroja, hlasu (spev) alebo pohybu (tanec). Z uvedených 3 druhov aktivít je pre človeka najprirodzenejší spev. Dieťa spontánne napodobňuje počuté melódie už v prvých rokoch života (v dvoch rokoch podľa Mooga, in Tafuri, 2008). Oproti spevu, je pri hre na hudobný nástroj nevyhnutné naučiť sa nástroj ovládať – vytvárať na ňom tóny. Iba výnimočne sa narodia osobnosti s nadpriemerným hudobným nadaním – talentom až genialitou („zázračné deti“, „hudobní géniovia“, Franěk, 2007). Avšak pre interpretáciu hudobných diel je potrebné ovládať notové písmo, techiku nástrojovej hry a syntetizovať tieto zručnosti, čo nie je možné bez učenia.

V našom výskumnom projekte skúmame osvojovanie elementárnych HZ potrebných pre nástrojovú hru. Ide o ovládanie notopisu – symbolického systému tónovej sústavy a prstokladu – určenie správneho miesta, polohy prstov na nástroji potrebné pre tvorbu tónu. V aktuálnom výskume sme sa pokúsili identifikovať čiastkové zručnosti v rámci uvedených dvoch a problémy pri ich syntéze – hranie podľa nôt. Vychádzali sme z poznatkov Sedláka a Váňovej (2013), ktorí uvádzajú klasifikáciu HZ a ozrejmujú proces ich utvárania. Zo psychologického hľadiska delenie vychádza z charakteru zručností a druhu učenia, ktoré sa podiela pri ich osvojovaní: a, percepčné b, motorické c, senzomotorické d, hudobno-intelektové e, sociálne. Formovanie HZ, najmä motorických, prebieha v 4 fázach: kognitívna, fixačná, automatizačná, kontrolná. Z uvedených hľadísk sú predmetom nášho výskumu prvých troch klasifikačných skupín v kognitívnej a fixačnej fáze ich formovania. Percepčné zručnosti súvisia s vnímaním symbolov, ktoré reprezentujú tónový systém – nôt, a zároveň s vnímaním výšky príslušného tónu. Žiak sa najskôr učí pomenovávať jednotlivé noty podľa ich umiestnenia na notovej osnove, rozlišovať ich tvary. Ide o symbolický systém, jazyk a žiak mu musí porozumieť (kognitívna fáza). Napriek tomu, že žiak si má osvojiť základy notopisu na hodine hudobnej náuky, učiteľ hry na nástroji je ten, ktorý uvádza tento „jazyk“ do praxe. Motorická zručnosť

súvisí s prstokladom, so schopnosťou technicky vytvoriť tón. Hra podľa nôt – hra z listu ako zručnosť, v ktorej prebieha súhra uvedených 2 zručností patrí do tretej skupiny – senzomotorickej. Osvojovanie zručnosti „hra podľa nôt“ prebieha u jednotlivých nástrojov rôzne, podľa metodík. Vo výskume sme sa zamerali na 3 druhy nástrojov: gitara, klavír, zobcová flauta. Pre každý z týchto nástrojov je špecifická príslušná technika tvorby tónu, preto sa domnievame, že aj možnosti identifikácie a hodnotenia čiastkových zručností, najmä v osvojovaní notopisu budú variovať.

Výskumné otázky

V akých čiastkových HZ pozorujú učitelia interindividuálne rozdiely u žiakov 1.ročníka ZUŠ v procese ich osvojovania?

Ktoré čiastkové HZ dokážu učitelia samostatne u žiaka ohodnotiť?

Akým spôsobom je možné hodnotiť proces osvojovania čiastových HZ učiteľmi (návrh škály)?

Je rozdiel v priemernom veku dieťaťa pri zahájení vyučovania hry na príslušný nástroj a učiteľmi odporúčanom veku?

Aké paciálne problémy v osvojovaní čiastkových HZ sa vyskytujú v učiteľskej praxi?

Metóda

Pre potreby výskumu sme vytvorili vlastnú dotazníkovú metódu. Keďže explorujeme danú oblasť za účelom identifikovať javy, ktoré budeme nasledovne skúmať, dotazníková metóda tu zastupuje štrukturovaný rozhovor, ktorým je doplnená. Na základe poznatkov sme predbežne predmetné javy – HZ zahrnuli do dotazníka s cieľom možnosti ich diferenciačného potenciálu (medzi žiakmi) a samostatného hodnotenia. Učiteľom boli ponúknuté na vyjadrenie sa nasledujúce čiastkové HZ:

a, čítanie nôt – prisudzovanie notám názov; b, pridelenie miesta konkrétnemu tónu na hmatníku, klaviatúre alebo rozloženie prstov; c, hranie podľa vizuálneho; d, hranie podľa akustického podnetu; e, horizontálna orientácia pri osvojovaní prstokladu; f, vertikálna orientácia pri osvojovaní prstokladu; g, hudobná pamäť..

A. Učitelia boli inštruovaní, aby označili zručnosti, v ktorých postrehujú interindividuálne rozdiely u žiakov a ktoré dokážu parciálne hodnotiť.

B. Učitelia ďalej boli vyzvaní, aby uviedli ďalšie čiastkové zručnosti, v ktorých sa ich žiaci líšia a ktoré dokážu identifikovať a hodnotiť a špecifické čiastkové zručnosti v osvojovaní prstokladu pre nástroj, ktorý vyučujú.

C. Učitelia mali zhodnotiť, či je možné proces osvojovania elementárnych hudobných zručností hodnotiť z aspektov kvalita – rýchlosť, alebo je možné hodnotiť proces komplexne (rýchlosť ako súčasť kvality). Tiež mali vybrať z predkladaných príkladov škál najvhodnejšiu na ohodnotenie procesu osvojovania čiastkových HZ.

E. Učiteľom bolo predložených niekoľko konkrétnych „problémov“ vyskytujúcich sa pri osvojovaní elementárnych HZ. Učitelia sa k nim mali vyjadriť a doplniť ďalšie, ktoré sa vyskytujú v ich praxi, osobitne pri výučbe ich hudobného nástroja.

Výskumný súbor

Kvalitatívne údaje sme získali od 18 učiteľov hudby, priemerného veku 44,3 (min. 23, max. 63) a priemernej dĺžky praxe 20,7 rokov (min. 3 , max. 37). Z celkového počtu 18 učiteľov bolo 11 učí hru na klavíri, 4 hru na gitare, 3 hru na flautu. Výsledky boli spracované kvalitatívne a vyjadrené relatívnymi početnosťami volieb či odpovedí.

Výsledky a diskusia

1. Učitelia v najväčšom počte (83%) pozorujú rozdiely medzi žiakmi v zručnosti čítanie nôt a hudobná pamäť. Nadpolovičná väčšina pozoruje rozdiely v hre podľa vizuálneho podnetu, ostatné zručnosti boli zastúpené viac ako štvrtinou a menej ako polovicou učiteľov. Najmenej učiteľov pozoruje interindividuálne rozdiely v horizontálnej a vertikálnej orientácii pri osvojovaní prstokladu

(Tab.1).. Z kvalitatívnych otvorených odpovedí sme odvodili ďalšie zručnosti, v ktorých učitelia identifikujú rozdiely medzi žiakmi. Ide o: *rozpoznanie tonálneho centra, predpokladanie melódie; tvorba tónu u gitaristov (pravá ruka); potreba vizuálnej kontroly prstokladu; dodržiavanie logického postupu pri prstoklade od palca.*

Na základe výsledkov výskumu bude potrebné rozdeliť zoznam zručností na všeobecné – týkajúce sa notopisu a konkrétne - prstokladové: je potrebné určiť položky pre hodnotenie špecificky pre 3 uvedené nástroje. Sám pojem PRSTOKLAD je v každom nástroji chápaný ináč. Pri gitare a klavíri vyplývajú špecifiká prstokladu z umiestnenia ruky vzhľadom k určitému bodu (pole), pri flaute tento jav nie je. Síce takmer všetci učitelia identifikujú interindividuálne rozdiely v hudobnej pamäti, avšak môžeme polemizovať, či ide o zručnosť alebo o schopnosť – môže však súvisieť s druhom a štýlom učenia (kognitívne, motorické), ktoré sa vekom mení či zdokonaľuje. Hudobná pamäť je potom chápaná skôr ako schopnosť pamätať si znenie hudobného diela.Možnosti parciálneho hodnotenia pripúšťa 83% učiteľov pri hudobnej pamäti. Viac ako polovica považuje za hodnotiteľnú hru podľa vizuálneho podnetu, čítanie nôt a pridelenie miesta tónu na hmatníku/ klaviatúre/rozloženie prstov. Viac ako štvrtina by dokázala parciálne hodnotiť hru podľa akustického podnetu a horizontálnu orientáciu pri osvojovaní prstokladu a menej ako štvrtina vertikálnu orientáciu pri osvojovaní prstokladu (hra a klavíri) (Tab.1). Znovu tu vystupuje hudobná pamäť ako hodnotiteľná (zručnosť?) pre najviac učiteľov – ako bolo uvedené vyššie, zručnosť preformulujeme (ako zručnosť hrať spamäti). Zo všetkých čiastkových zručností do ďalšieho výskumu zlúčime vertikálnu a horizontálnu orientáciu pri osvojovaní prstokladu. Podľa vyjadrení učiteľov je ich ťažko parciálne hodnotiť, skôr „tvorba, vystavanie, pochopenie“ prstokladu je komplexná zručnosť.

Tabuľka 1.
Relatívne početnosti (%) pozitívnych volieb pre čiastkové hud. zručnosti: identifikácia rozdielov a možnosti hodnotenia

	Interindividuálne rozdiely							Možnosti parciálneho hodnotenia						
	A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G
Všetci	**83.33**	**44.44**	**55.56**	**38.89**	**27.78**	**33.33**	**83.33**	**61.11**	**55.56**	**66.67**	**44.44**	**27.78**	**22.22**	**83.33**
Flauta	66.67	100.00	100.00	66.67	0.00	0.00	66.67	100.00	100.00	100.00	100.00	0.00	0.00	100.00
Gitara	75.00	0.00	0.00	50.00	0.00	0.00	100.00	25.00	50.00	50.00	25.00	25.00	0.00	75.00
Klavír	90.91	45.45	63.64	27.27	45.45	54.55	81.82	63.64	45.45	63.64	36.36	36.36	36.36	81.82

A - čítanie nôt
B - pridelenie miesta tónu na hmatníku/klaviatúre/rozloženie prstov
C - hra podľa vizuálneho podnetu
D - hra podľa akustického podnetu
E - horizontálna orientácia
F - vertikálna orientácia
G - hudobná pamäť

100%-75%
74%-50%
54%-25%
24%-0%

K hodnoteniu zručností: Tri štvrtiny učiteľov, ktorí zaujali stanovisko, by volilo skôr komplexné hodnotenie (rýchlosť ako súčasť kvality procesu) v porovnaní so samostatným hodnotením rýchlosti a kvality. Pri výbere najvhodnejšiej škály viac ako ¼ nepochopila zadanie (hodnotenie zamieňala s klasifikáciou, zdôvodňovala, že hodnotenie je individuálne, používa len 1 stupeň, pochvaly a pod.). Mimo neadekvátnych odpovedí škálu C zvolilo 46% učiteľov, nasledovala škála A (38%) – obe škály sú 5-stupňové likertove (Tab.2). Voľba päťstupňového spôsobu hodnotenia bola overená ďalšou položkou, kde viac ako ¾ adekvátnych odpovedí reprezentovalo voľbu 5-stupňovej škály (možnosti: 3-stupň., 4-stupň., 7-stupň.). Učitelia sú z praxe zvyknutí hodnotiť hru skôr komplexne (len známka 1 alebo žiadna), čiastkové zručnosti nie sú predmetom klasifikácie. Preto im bolo náročné sa vyjadrovať k možnostiam ich hodnotenia. Budeme citlivejšie pristupovať k inštrukcii s dôrazom na rozdiel medzi pojmami klasifikácia a hodnotenie. Napriek tomu, väčšina učiteľov dokáže aj parciálne hodnotiť čiastkové HZ, resp. proces ich osvojovania, avšak skôr vníma rýchlosť procesu ako súčasť jeho kvality než rýchlosť a kvalitu samostatne.

Tabuľka 2.
Relatívne početnosti (%) volby najvhodnejšiej škály na hodnotenie hud.zručností učiteľmi

	Všetci	Flauta	Gitara	Klavír
A bez problémov 1-2-3-4-5 so závažnými problémami	**27.78**	**66.67**	25.00	18.18
B bez problémov - s miernymi problémami - so závažnými problémami	**0.00**	0.00	0.00	0.00
C výborný 1-2-3-4-5 nedostatočný	**33.33**	0.00	25.00	45.45
D áno - skôr áno - skôr nie - nie	**5.56**	0.00	25.00	0.00
nepochopeie zadania	**27.78**	33.33	0.00	36.36
návrh inej škály	**5.56**	0.00	25.00	0.00

a, bez problémov 1-2-3-4-5 so závažnými problémami

Podľa našich zistení, priemerný vek žiaka pri nástupe do 1.roč. hry na hudobnom nástroji je 6-7 rokov a viac ako ½ učiteľov tento vek aj odporúča. Výnimkou sú gitaristi, ktorí začínajú s výučbou priemerne od 8-9 roku. Avšak takmer 40% učiteľov by pre 1.ročník odporučilo deti 8-9 ročné, toto percento sýti predovšetkým viac ako ½ učiteľov hry na klavíri a štvrtina učiteľov hry na gitare (Tab.3). Rozdiel v priemernom reálnom a odporúčanom veku pre zahájenie hry na hudobnom nástroji by sme na základe týchto údajov do ďalšieho skúmania nepredpokladali.

Tabuľka 3.
Relatívne početnosti (%) zastúpenia vekových kategórií žiakov v 1.roč. ZUŠ (A) a učiteľmi odporúčané vekové kategórie pre nástup do 1.roč. hry na hudobný nástroj (B)

	A všetci	B všetci	A flauta	B flauta	A gitara	B gitara	A klavír	B klavír
6-7 rokov	61.11	50.00	66.67	66.67	25.00	75.00	72.73	36.36
7-8 rokov	5.56	11.11	0.00	33.33	0.00	0.00	9.09	9.09
8-9 rokov	22.22	38.89	33.33	0.00	50.00	25.00	9.09	54.55
10 a viac	11.11	0.00	0.00	0.00	25.00	0.00	9.09	0.00

Na záver sa učitelia vyjadrovali k predkladaným problémom vyskytujúcim sa v procese osvojovania čiastkových hudobných zručností. Kvalitatívne údaje sme spracovali do niekoľkých bodov: Problémy často sa vyskytujúce, najmä v začiatkoch, neskôr u detí s poruchami učenia: a, Dieťa nedokáže pochopiť symbolický systém tónovej sústavy, pokiaľ je mu podávaný vizuálne. b, Dieťa si mýli noty v susedných medzerách notovej osnovy (c2 – e2; c2 – a1; a1 – f1; prípadne g2 – e2; f1- d1). c, Dieťa si mýli noty na susedných čiarach notovej osnovy (d2 – h1; h1 – g1; prípadne f2 – d2; g1 – e1).

Problémy vyskytujúce sa výnimočne: a, Dieťa nedokáže pochopiť symbolický systém tónovej sústavy, pokiaľ je mu podávaný akusticky. b, Dieťa nedokáže pochopiť symbolický systém tónovej sústavy, ani na základe vizuálneho ani sluchového podnetu. c, Dieťa si mýli tóny rovnakého názvu v rôznych oktávach (miesto c2 zahrá c1 a pod.) - u klaviristov závisí od správneho uloženia ruky a zač. skladby. U gitaristov výnimočne.

Problémy týkajúce sa osvojovania prstokladu: Gitara: prstoklad pravej ruky a kvalita tvorby tónu, prstoklad ľavej ruky, problém súladu Ľ a P ruky; čistota tónu – kvalita prstokladu ľavej ruky; neoddeľovať horizontálnu a vertikálnu rovinu; problémy s umiestnením tónov na strunách (ľavá ruka). Klavír: pravá/ľavá ruka, prvý prst v ľavej ruke; podkladanie nadkladanie, posunutie ruky (o tón vedľa), umiestnenie palca; prstoklad s ohľadom na fyzické dispozície žiaka. Flauta: problémy skôr motorického charakteru.Pozoruhodné boli postrehy učiteľov k problémom v oblasti osvojovania symbolického systému notovej sústavy. Učitelia spájali problémy buď s vekom alebo s poruchami učenia. Do ďalšieho výskumu zakomponujeme problémy, ktoré sa vyskytujú v osvojovaní hudobných zručností a budeme skúmať, aké sú ich rozumové, percepčné či osobnostné determinácie.

Literatúra

Curwen, J. S. (1920). Psychology Applied *to* Music Teaching. London: J.Curwen & Sons Ltd..

Deutsch, D. (Ed.) (2013). The Psychology of Music, 3rd Edition. San Diego: Elsevier

Franěk, M. (2007). Hudební psychologie. Praha: Karolinum.

Hallam, S., Cross, I., Thaut, M. (2009). The Oxford Handbook of Music Psychology. New York: Oxford University Press.

Krbaťa, P. a kol. (1997). Psychológia hudby nielen pre hudobníkov. Peter Krbaťa.

Sedlák, F., Váňová, H. (2013). Hudební psychologie pro učitele. Praha: Karolinum.

Tafuri, J.(2008). Infant Musicality. New Research for Educator and Parents. Farnham: Ashgate.

Seashore, C. E. (1915). The Measurement of Musical Talent. New York: G. Schirmer.

Seashore, C. E. (1919). The Psychology of Musical Talent. Boston: Burdett and Company.

Seashore, C. E. (1930). Psychology of Music. London: McGraw-Hill Book Company, Inc..

VLIV FENOMÉNU OHROŽENÍ STEREOTYPEM NA VÝKONY DÍVEK A CHLAPCŮ V MATEMATICE

Tomáš Rubín, Irena Smetáčková
Katedra psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze
✉ trubin21@gmail.com, Irena.smetackova@pedf.cuni.cz

Key words: stereotype threat, gender, school achievement, mathematics

Úvod: Fenomén ohrožení stereotypem

Fenomén ohrožení stereotypem (*stereotype threat*) je studován zhruba dvacet let. Poprvé jej popsali Steele a Aronson (1995), kteří zjistili, že v didaktických testech ověřujících akademické dovednosti získávají studenti afroamerického původu nižší výsledky, což dali do souvislosti s rozšířenou představou o nižších schopnostech této skupiny. Předpokládali tedy, že pod vlivem stereotypu o určité skupině může dojít k ovlivnění aktuálních výkonů osob, které se vnímají jako členové této skupiny. Ohrožení stereotypem nastává tehdy, když ve výkonově definované situaci pod vlivem vnímaného stereotypu dojde k momentálnímu ovlivnění činnosti člověka, jenž se považuje za člena skupiny, na níž se stereotyp vztahuje, a to tak, že jeho výsledky jsou pod či nad úrovní jeho možností (Steele & Aronson, 1995; Schmader, 2002 aj.).

Stereotyp představuje široce sdílené přesvědčení o podobnosti prvků, které náleží do stejné kategorie. Kategorie je asociována s určitým souborem atributů, jež jsou připisovány všem členům bez ohledu na jejich reálné charakteristiky, které mohou být výrazně rozmanité (Schneider, 2004). Stereotyp je tedy případem do krajnosti uvedené kategorizace. Kategorizace však naopak představuje přirozený princip organizace lidské zkušenosti, kdy pomocí třídění objektů do kategorií lidé získávají orientaci v sociální realitě.

Stereotypy mohou mít negativní či pozitivní valenci. V případě pozitivních stereotypů (např. asijské děti jsou nadané na matematiku) může dojít ke zvyšování výkonů, zatímco v případě negativních stereotypů (např. černošské děti nejsou zdatné v akademicky orientovaných úlohách) může nastat pokles výkonů. Tradičně je však studován druhý případ, kdy stereotypy způsobují zhoršení výkonnosti. Důvodem je větší význam pro sociální a zejména školní praxi, ale také skutečnost, že za pozitivním ovlivněním stojí pravděpodobně jiný mechanismus zpracování stereotypu (Schmader, 2008; Schneider, 2004). Koncept ohrožení stereotypem se tedy úžeji „týká rizika přijetí negativního stereotypu o skupině jako vlastní charakteristiky“ (Steele & Aronson, 1995, s. 797).

Stereotyp je příliš generalizovaným schématem skupiny. Každý člověk k určitým skupinám náleží a členství v nich je základem pro utváření sociální identity. Situace, kdy jedinec vnímá, že vůči jeho skupině je uplatňován určitý stereotyp, proto může být identitně a emočně náročná. Výsledkem bývá buď obava ze selhání a dokonce určitá rezignace, nebo naopak snaha ukázat neplatnost stereotypu (Steele, 1997). V obou případech je výkon negativně ovlivněn emočním rozrušením.

Podle nejkomplexnějšího modelu autorského týmu Schmader (2008) nastává zhoršení výkonu v důsledku tří aspektů. Jedinec vnímající negativní stereotyp o výkonech jeho skupiny v určitém typu úkolu zažívá při jeho plnění fyziologický stres (zvýšení krevního tlaku, pokles teploty aj.), který činí situaci náročnější. Silné soustředění na řešení úkolu vede k zúžení pozornosti a omezení kreativity, což může mimo jiné znamenat, že dojde k přehlédnutí dílčích informací nutných k úspěšnému zvládnutí úkolu. Protože expozice stereotypu vyvolává nepříjemné myšlenky a pocity, zejména obavu z vlastního selhání, je nutné aktivně usilovat o emoční regulaci, což odebírá energii. Má se tedy za to, že k poklesu výkonů dochází především v důsledku přetížení pracovní paměti (Osborne, 2007; Schmader et al., 2008).

Aby bylo možné hovořit o tom, že výkon člověka je zhoršen v důsledku ohrožení stereotypem, musí být splněny minimálně tři podmínky: a) osoba si je vědoma stereotypu, který je uplatňován; b) situace je výkonově definovaná a má dopady na další vzdělávací kariéru osoby; c) osoba se snaží

v situaci uspět, tj. záleží ji na dobrém výsledku (Keller, 2007; Schmader, 2002, Steele, 1997). Výskyt ohrožení stereotypem, které je situačním fenoménem a postihuje zejména vysoce motivované osoby, je tedy nutné odlišit od dlouhodobé disidentifikace s určitou doménou.

Pokud jedinec nemá o určitou doménu zájem a akceptuje, že pro ni jako člen určité skupiny nemůže mít vhodné schopnosti, pak jeho reálné znalosti a dovednosti jsou nižší než u osob s doménou identifikovaných. V takových případech však není příčinou nízkých výkonů situační oslabení, nýbrž dlouhodobě nedostatečná aktivita. Odlišení situačního ohrožení stereotypem a dlouhodobé disidentifikace, která může nastat v důsledku stereotypu, je možné provést teoreticky, ovšem v praktické rovině je velmi komplikované. To je jedním z důvodů, proč ohrožení stereotypem není jednoznačně prokázaným fenoménem. Řada studií naznačuje, že ohrožení stereotypem má omezený vliv nebo dokonce ani neexistuje (Stoet & Geary, 2007 aj.).

Výzkumné cíle

Jednou z oblastí, která je tradičně v souvislosti s ohrožením stereotypem studována, jsou výkony dívek a chlapců v matematice. Předpokládá se, že v euroamerické společnosti existuje stereotyp, podle něhož mají dívky nižší dispozice a tedy i menší znalosti a dovednosti v matematice. V konfrontaci s tímto stereotypním očekáváním pak dívky mohou ve školních testech podávat nižší výkony, než by odpovídaly jejich aktuálním schopnostem (Gallagher & Kaufman, 2004; Keller, 2007).

Provedená experimentální studie ověřuje platnost fenoménu ohrožení genderovým stereotypem v podmínkách výuky matematiky v osmých ročnících českých základních škol a tercií víceletých gymnáziích. Cílem výzkumu je zjistit, zda v českých podmínkách funguje fenomén ohrožení stereotypem a dochází v důsledku něho ke snižování výkonosti dívek v matematice. Výzkumná otázka zní: *Nastává v případě vyšší salience genderové příslušnosti u dívek identifikovaných s matematikou snížení výkonu v didaktickém testu*?

Metody sběru dat

Výzkum se skládal ze dvou fází, vzdálených od sebe několik týdnů. V první fázi jsme zadali dotazník, v druhé pak test z matematiky. Dotazník jsme použili ke zjištění míry identifikace s matematikou, a k tomuto účelu jsme přeložili původně americký nástroj *Math Identification Questionnaire* (MIQ) (Josephs, Lewman, Brown & Beer, 2003). Míra identifikace je v MIQ dána odpověďmi na pět tvrzení týkajících se vztahu jedince k matematickým schopnostem a dovednostem (např. *Matematické schopnosti jsou pro mě velmi důležité*), hodnocených na sedmibodové Likertově škále. Celková míra identifikace je pak tvořena součtem hodnot všech položek.

Protože tato metoda nebyla dříve v ČR použita, bylo nutné provést analýzu její vnitřní konzistence. Ta dosáhla přijatelné úrovně až po vyřazení jedné z položek, která byla zřejmě příliš komplikovaně formulována (n = 233; Cronbachova alfa = 0,636). Pro samotnou analýzu vlivu experimentální manipulace byli, podobně jako ve studii Josephs a kol. (2003) vybráni účastníci, kteří v MIQ skórovali nad střední hodnotou (14 bodů).

V druhé fázi výzkumu byl zadán test z matematiky, který se skládal z devíti úloh použitých v mezinárodním šetření *Trends in International Mathematics and Science Study 2011* (TIMSS). Jednotlivé položky testu jsme do dotazníku vybírali s ohledem na maximální variabilitu testovaných dovedností, na vyšší náročnost položek (30-50% úspěšnost dle výsledků TIMSS) a na nízké rozdíly v dívčích a chlapeckých výkonech (dle výsledků TIMSS).

Experimentální manipulaci jsme provedli v úvodním textu zadaného testu. Experimentální skupině byl účel výzkumu v tištěné formě představen s explicitně vyjádřeným cílem zachytit možné genderové rozdíly v matematických schopnostech. V textu bylo například zmíněno, že z výsledků, kterých účastníci dosáhnou, „*…budeme usuzovat na to, jaké matematické schopnosti mají dívky a chlapci*“. Následně bylo úkolem účastníků vyplnit pohlaví, což také mělo přispět ke zvýšení genderové salience. U kontrolní skupiny nebyl genderový kontext zmíněn vůbec a účastníci nedostali otázku, která by se týkala jejich pohlaví. Obě z těchto manipulací byly s úspěchem použity již v dřívějších výzkumech (Schmader, 2002).

Nezávislou proměnnou je tedy v tomto výzkumu salience genderu, jejíž míru jsme ovlivňovali experimentální manipulací zadání. Závislou proměnnou je pak dosažený výsledek v testu z matematiky, operacionalizovaný jako podíl správných odpovědí z celkového počtu úloh. Kontrolovanými proměnnými jsou gender účastníků, míra jejich identifikace s matematikou a známka z matematiky v pololetí školního roku.

Výzkumný soubor

Výzkumu se zúčastnilo celkem 360 dětí osmých ročníků základních škol a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií. Celkově po vyřazení neúplných dat tvořilo výzkumný soubor 358 účastníků. Obou fází výzkumu se pak zúčastnilo 233 (112 dívek a 121 chlapců)

Výsledky

Jak je uvedeno v Tabulce 1, mezi účastníky z gymnázií a základních škol byl zjištěn velký rozdíl v celkovém procentu správných odpovědí a také ve známkách z matematiky. Proto jsme se rozhodli pro další analýzy výzkumný soubor rozdělit podle typu školy a s každým pracovat zvlášť.

Tabulka 1.
T-test porovnání participantů ZŠ a gymnázií

	ZŠ		Gymnázia		rozdíl	p
	M	SD	M	SD		
MIQ	21,18	3,79	20,76	4,19	- 0,23	0,483
Test	0,42	0,25	0,83	0,15	0,42	< 0,001
Známka	2,5	2,15	2,15	0,85	- 0,36	0,023

Průměrné hodnoty se u kontrolovaných proměnných v žádné ze skupin nelišily ani v případě MIQ (všechna $p > 0{,}240$), ani u známky z matematiky (všechna $p > 0{,}443$).

Průměrné hodnoty pro výsledek v testu se u dívek na základních školách v experimentální ($n = 49$) a kontrolní ($n = 33$) skupině nelišily ($M_E = 0{,}43$; $M_C = 0{,}39$; $t(80) = 0{,}65$; $p = 0{,}516$; viz Graf 1).

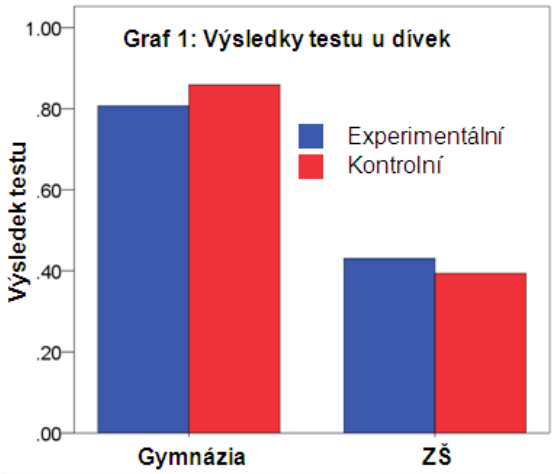

Graf 1. Výkon dívek v závislosti na experimentální manipulaci

Ani na gymnáziích se průměrné hodnoty pro výsledek v testu u dívek v experimentální (n = 15) a kontrolní (n = 15) skupině nelišily (M_E = 0,80; M_C = 0,56; t(28) = -0,98; p = 0,337; viz Graf 1).

Průměrné hodnoty pro výsledek v testu se u chlapců (viz Graf 2) na základních školách v experimentální (n = 50) a kontrolní (n =46) skupině nelišily (M_E = 0,44; M_C = 0,40; t(94) = 0,92; p =0,360).

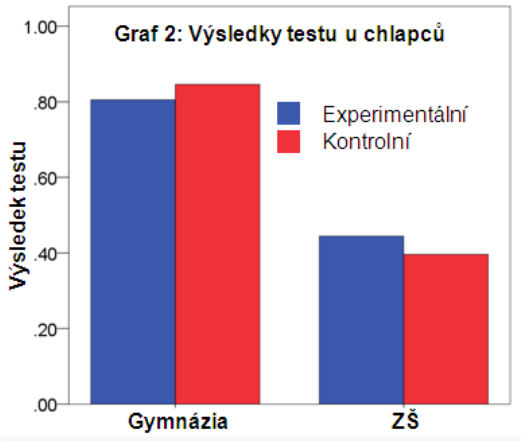

Graf 2. Výkon chlapců v závislosti na experimentální manipulaci

Ani na gymnáziích se u chlapců průměrné hodnoty výsledku v testu (viz Graf 2) v experimentální (n = 12) a kontrolní (n = 13) skupině **nelišily** (M_E =0,81; M_C = 0,84; t(23) = -0,60; p = 0,555).

Diskuze

Vliv ohrožení stereotypem na výkon v matematice se nám na základních školách ani na gymnáziích prokázat nepodařilo, a to ani u dívek ani u chlapců. Protože se skupiny nelišily v žádné z kontrolovaných proměnných, můžeme tvrdit, že buď k aktivaci ohrožení stereotypem nedošlo, nebo ohrožení nevedlo ke snížení výkonu. Stoet a Geary (2012) ve své přehledové studii argumentují, že ačkoliv je koncept ohrožení stereotypem obecně přijímán, důkazy pro něj nejsou zcela přesvědčivé. Poukazují na řadu metodologických chyb, kterých se výzkumníci v původním výzkumu i některých replikacích dopustili. Stricker a Ward (2004) se domnívají, že ohrožení stereotypem může být umělým artefaktem laboratorního výzkumu, který v reálném životě nemusí vůbec působit. Negativním důsledkem toho pak může být, že jsou výzkumné i intervenční síly vynakládány směrem, který nepřinese snížení existujících genderových rozdílů. Je samozřejmě také možné, že v českém prostředí má ohrožení stereotypem odlišný sociokulturní základ a působí tedy jiným mechanismem.

Závěr

Provedená experimentální studie neprokázala existenci fenoménu ohrožení stereotypem, v jehož důsledku by docházelo ke sníženému výkonu v situacích souvisejících s matematikou. Na základě toho však nelze tvrdit, že se v českém prostředí neprojevují s matematikou spojené genderové stereotypy. Další výzkumné snahy by proto měly lépe prozkoumat i jiné možné formy působení stereotypů na genderové rozdíly v matematických dovednostech, prospěchu z matematiky a vlivům spojených s rozdílnou mírou identifikace s matematikou.

Literatura

Gallagher, A. M. & Kaufman, J. C. (2004). Gender differences in mathematics. An integrative psychological approach. New York: Cambridge University Press.

Josephs, R. A., Newman, M. L., Brown, R. P. & Beer, J. M. (2003). Status, testosterone, and human intellectual performance: Stereotype threat as status concern. Psychological Science, 14(2), 158–163.

Keller, J. (2007). Stereotype threat in classroom settings: The interactive effect of domain identification, task difficulty and stereotype threat on female students' maths performance. British Journal of Educational Psychology, 77(2), 323–338.

Osborne, J. W. (2007). Linking stereotype threat and anxiety. Educational Psychology, 27(1), 135–154.

Sackett, P. R., Schmitt, N., Ellingson, J. E. & Kabin, M. B. (2001). High-stakes testing in employment, credentialing, and higher education: Prospects in a post-affirmativeaction world. American Psychologist, 56(4), 302–318.

Schmader, T. (2002). Gender identification moderates stereotype threat effects on women's math performance. Journal of Experimental Social Psychology, 38(2), 194–201.

Schmader, T., Johns, M. & Forbes, C. (2008). An integrated process model of stereotype threat effects on performance. Psychological Review, 115(2), 336–356.

Schneider, D. J. (2004). The psychology of stereotyping. New York: Guilford Press.

Steele, C. M. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. American Psychologist, 52(6), 613–629.

Steele, C. M. & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. Journal of Personality and Social Psychology, 69(5), 797–811.

Stoet, G. & Geary, D. C. (2012). Can stereotype threat explain the gender gap in mathematics performance and achievement? Review of General Psychology, 16(1), 93–102.

Stricker, L. J. & Ward, W. C. (2004). Stereotype threat, inquiring about test takers' ethnicity and gender, and standardized test performance. Journal of Applied Social Psychology, 34(4), 665–693.

HEALTH PSYCHOLOGY: THE PAST AND THE PRESENT

Iva Řezáčová
Psychologický ústav MU
✉ 215509@mail.muni.cz

Health psychology: the past and the present

The health psychology was established formally as a subdivision of psychology in the 1970s. However, the psyche and the soma had been sensed to be linked much earlier. The origins of health psychology can be found as far back as in antiquity. The presentation summarizes historical foundations of health psychology. The interdisciplinary conception of today´s health psychology is also discussed.

Key words: health psychology

Introduction

Health and illness have long been the object of interest for philosophers, physicians and psychologists. The opinions about how to maintain health and not become ill have changed during centuries, the same as the meditations whether body and mind function independently of each other or whether they are bound. Modern science has come to the conclusion that the separation between psychological on the one hand and somatic on the other is quite superficial and useless. Health psychology emerged at the end of 20th century thanks to these scientifical findings.

Historical Medical-Philosophical Foundation

In early philosophies, the body and the spirit were inseparably bound. Some current health beliefs are direct descendants of ancient Greek and Roman theories of medicine (Marks, 2013). Galen, the early Roman physician, followed Hippocratic tradition in believing that health occurs when a balance exists between the four humors: black bile, yellow bile, phlegm, and blood. Analogous concern with balance and harmony emerged in Eastern medicine, especially in Ayuervedic and Chinese medicine.

The philosophy of the Middle Ages moved away from the holistic health, it was concerned mainly with religion (Friedman, Adler, 2007). Shrines and saints were believed to heal illnesses through divine intervention. With the coming of Renaissance, the relations between soul and body were again of philophers' interest. René Descartes' answer to this question was the body-mind dualism, he believed that the body and the mind were completely separate (Ecks, 2009). By doing this, he helped establish the natural sciences and also the freedom of thought in philosophy, the humanities, and the social sciences.

Interdisciplinary scientific origins of health psychology

Before we present the modern conception of health psychology, it is important to mention the scientific disciplines that influenced it. Firstly, it is the progress in medicine in the latter part of the nineteenth century that had an important influence on later formation of health psychology. Minimal standards for medical education and medical practice were established. There were efforts to integrate psychology into medical training, which was quite a difficult task and still is (Kaplan, 2009). Although, certain cooperation between medicine and psychology existed back then, as many clinical psychologists did liaison psychology consultations for distressed patients.

Secondly, psychosomatics represents another important field for the establishment of health psychology. Psychosomatic medicine drew inspiration from psychoanalysis, from Freud's preoccupation with the relationship between body and mind (Bronstein, 2011). The pioneers of the psychosomatic field were Ferenczi, Deutsch, Flanders Dunbar, Franz Alexander and others. Franz Alexander, for example, supported the idea that various diseases are caused by specific unconscious emotional conflicts.

Thirdly, findings in medical sociology and anthropology revealed new aspect of health, the social one. Studies across cultures, ethnicities, social classes and social roles appeared (Friedman, Adler, 2007). Talcott Parsons (1902-1979) described how illness is a social phenomenon. Mark Zborowski (1952) and Irving Zola (1966) documented ethnic differences in the experience of pain and responses to it.

Next, Pasteur's germ theory meant a turnaround in public health. In 1859, Louis Pasteur proved the existence of germs and spores in the air (Dominiczak, 2011). Later, he developed vaccines based on weakened microorganisms. His work was an inspiration to Joseph Lister, who developed antiseptic surgical techniques. Their findings lead to decrease in the death rate from infectious diseases and to the recognition of the importance of daily health habits. As mortality from infectious diseases declined, cardiovascular disease became the leading cause of death. Slowly, the idea began to emerge that lifestyle might have considerable effects on serious diseases like heart disease (Křivohlavý, 2001).

Finally, let's mention the creation of the biopsychosocial model and its consequences for medicine. In 1977, George Engel proposed integrating psychological and social variables into prevailing models of disease (Novack et al., 2007). He believed that humans are at once biological, psychological, and social beings who behave in certain ways that can promote or harm their health. A disturbance in any sphere of human functioning affects all of them. Physicians could then intervene at a variety of levels, not only at a biological level, but also with cognitive, behavioural and emotional strategies as well.

Establishment of Health Psychology

In 1978, the American Psychological Association (APA) established Division 38 for health psychology (Snooks, 2005). A few years later APA's Division 38 began publishing the bimonthly journal Health Psychology. The first book titled „Health Psychology" was published in 1979 by George C. Stone, Frances Cohen and Nancy E. Adler. Matarazzo (Matarazzo 1980, 1982) gave us the definition of health psychology and thus he defined its four fields. Health psychology, according to Matarazzo, is „the aggregate of the specific educational, scientific, and professional contributions of the discipline of psychology

1. to the promotion and maintenance of health,
2. to the prevention and treatment of illness,
3. in the identification of etiologic and diagnostic correlates of health, illness, and related dysfunction,
4. and to the analysis and improvement of the health care system and health policy formation."

Health psychology and related disciplines

Health psychology is sometimes confused with a number of related disciplines (Kaptein, Weinman, 2004). Figure 1 summarizes the position of health psychology and other disciplines in a grid with 'psychology-medicine' and 'mental disorders-physical disorders'. The quadrant with 'psychology' and 'physical disorders' constitutes health psychology. In health psychology, psychological theories and methods are applied in order to examine how to ensure that people stay healthy or achieve better adaptation to or recovery from illness. Clinical psychology focuses on clients with mental health problems. Psychiatry also focuses on clients with mental health problems, but unlike clinical psychologists, psychiatrists mainly adopt a biomedical approach (applying medication and medical treatment). Behavioural medicine, liaison psychiatry and medical psychology all focus on physical disorders and diseases, although there are differences in their emphasis and theoretical background. Behavioural medicine is an interdisciplinary field concerned with integration of behavioural and biomedical knowledge. Liaison psychiatry is a subspeciality within psychiatry, focusing mainly on patients with physical health problems and who are experiencing psychological difficulties. Medical psychology was the disciplinary area for psychologists who worked in medical settings (they are now called health or clinical health psychologists).

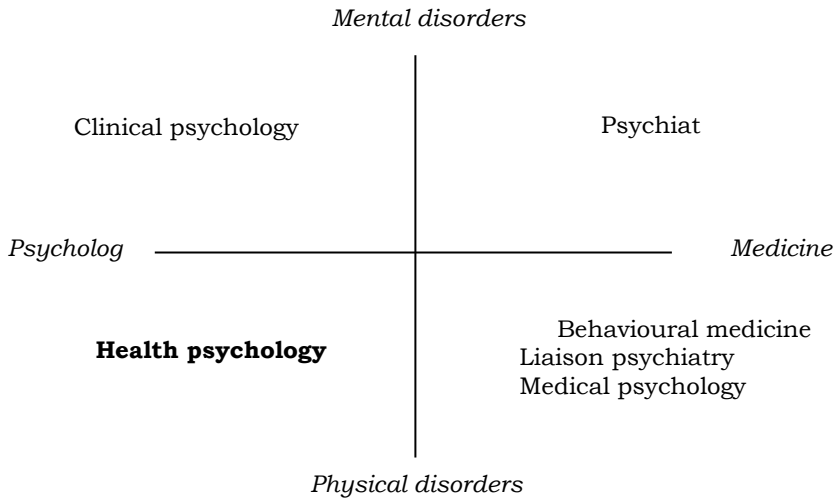

Figure 1. Health psychology and related disciplines

Conclusion

Health psychology is one of the fastest-growing subdisciplines in psychology. Although it appeared a full century after the beginnings of psychology, there are multiple journals that deal with matters of health and the topics of health psychology attract more and more researchers. This success arises from the fact that 'health' has attracted humans' interest ever since, as it was discussed earlier.

Health psychology builds on many disciplines, applying their theories and methods to matters of health. The field intersects with medicine, including psychiatry, psychosomatic medicine, epidemiology, and behavioral medicine. Health psychologists have been in increasing demand in health care and medical settings recently, they have been working in collaboration with multidisciplinary teams at different levels of the health care system. In summary, last four decades have been quite fruitful for health psychology and we can only hope for its thriving future.

Literature

Bronstein, C. (2011). On psychosomatics: The search for meaning [Electronic version]. The International Journal of Psychoanalysis, 92, 173-195.

Dominiczak, M. H. (2011). Louis Pasteur in his laboratory: Entry of chemistry into medicine [Electronic version]. Clinical Chemistry, 57, 356-358.

Ecks, S. (2009). Welcome home, Descartes! Rethinking the Anthropology of the Body [Electronic version]. Perspectives in Biology and Medicine, 53, 153-158.

Friedman, H. S., Adler, N. E. (2007). The History and Background of Health Psychology. In Friedman, H. S., Silver, R. C. (Eds.), Foundations of Health Psychology (pp. 3-18) [Electronic version]. New York: Oxford University Press.

Kaplan, R. M. (2009). Health Psychology: Where Are We And Where Do We Go From Here? [Electronic version]. Mens Sana Monographs, 7, 3-9.

Kaptein, A. A., Weinman, J. (2004). Health Psychology: Some Introductory Remarks. In Kaptein, A. A., Weinman, J. (Eds.), Health Psychology (pp. 3-18). Oxford: The British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd.

Křivohlavý, J. (2001). Psychologie zdraví. Praha: Portál.

Marks, D. F. (2013). Health Psychology: Overview. In Weiner, I. B., Nezu, A. M., Nezu, Ch. M., Geller, P. A. (Eds.), Handbook of Psychology, Health Psychology (pp. 3-26) [Electronic version] (2nd ed.). Hoboken, N. J.: John Wiley & Sons, Inc.

Matarazzo, J. D. (1980). Behavioral health and behavioral medicine: Frontiers for a new health psychology [Electronic version]. American Psychologist, 35, 807-817.

Matarazzo, J. D. (1982). Behavioral health's challenge to academic, scientific, and professional psychology [Electronic version]. American Psychologist, 37, 1-14.

Novack, D. H., Cameron, O., Epel, E., Ader, R., Waldstein, S. R., Levenstein, S., et al. (2007). Psychosomatic medicine: The scientific foundation of the biopsychosocial model [Electronic version]. Academic Psychiatry, 31, 388-401.

Snooks, M. K. (2005). Health Psychology [Electronic version]. Choice, 42, 1507-1521.

ANALÝZA ŠTRUKTÚRY A VALENCIE SOCIOEMOCIONÁLNYCH PREFERENCIÍ A KVALITY SOCIÁLNEJ OPORY VZHĽADOM NA PREVENCIU ŠIKANOVANIA V SKUPINE

Iveta Schusterová
Katedra psychológie FF TU, Trnava,
✉ ivaschuster@gmail.com

The analysis of the structure and valence of socio-emotional preferences and of the quality of social support with regards to bullying prevention in the class

From the viewpoint of the aggressive behaviour and bullying prevention in elementary schools it is important to pay attention not only to personality factors, but also to socio-psychological, i. e. except the basic screening and diagnosis of personal anamneses to identify behavioural strategies of sixth-graders, their socio-metric positions in the class and the level of the class cohesion. Another important factor is the social support modifying and influencing adverse impacts of experienced events. In our contribution we analyze the relationship between the quality of received social support and the quality of interpersonal relations and socio-emotional preferences of primary pupils. Our responders were pupils of two sixth grade classes ($n_1 = 19$, $n_2 = 21$). During the research we have used a questionnaire to map parental social support and the "Guess who" socio-metric method. The results of our research form a part of a larger project and point out the importance of the quality and intensity of social support in family relationships, as well as the specifics and valence of socio-metric bonds in the class.

Key words: Social Support. Bullying. Collective Efficacy. Prevention.

Príspevok vznikol v rámci vedecko – výskumného projektu 407/12/2325 Školní šikana jako proces – sociálno-kognitívní analýza třídní šikany.

Úvod

V posledných rokoch narastá záujem o problematiku sociálne-patologického správania v školskom prostredí. Neprijateľnosť a frekventovanosť tohto negatívneho javu podnecuje jeho riešenie v teórii i v praxi. Predchádzanie šikanovaniu patrí medzi dôležité úlohy školy súvisiace so zaistením bezpečného vzdelávaco-formatívneho prostredia. Vzhľadom na náročnosť pedagogického procesu sa ukazuje efektívne vybrať taký preventívny program, ktorý okrem univerzálneho zacielenia rešpektuje aj špecifiká danej školy resp. triedy. Pri výbere programu je dôležité venovať pozornosť faktorom ako sú sociometrické pozície, kolektívna sebaúčinnosť, stratégie správania ai., ktoré môžeme odvodiť zo samotnej definície šikanovania. Šikanovanie definujeme ako akékoľvek agresívne správanie, ktorého cieľom je druhého zraniť. Vyznačuje sa opakovanými útokmi, namierenými proti slabším jednotlivcom, ktorí sa môžu len ťažko brániť, alebo sa nedokážu brániť vôbec (porovnaj Smith et al.2002). Šikanovanie predstavuje obzvlášť závažnú poruchu v sociálnych vzťahoch skupiny, na pozadí ktorej možno identifikovať role (Salmivalli 1999) jednotlivých žiakov triedy: agresor, obeť, asistent, prihliadajúci sa, obhajca, outsider. Vzťahy v skupine, kde je prítomné šikanovanie majú v rámci vývinu osobitú vnútornú dynamiku. Poznanie a ovplyvňovanie vzťahov v triede zo strany učiteľa môže napomôcť správnemu načasovaniu aplikovania preventívnej stratégie „ šitej na mieru", či zvráteniu kritickej udalosti v školskej triede.

Medzi dôležité faktory moderujúce nepriaznivé vplyvy prežívaných udalostí patrí sociálna opora. Sociálnu oporu zaraďujeme medzi aktívne postupy, ktoré sú súčasťou posilňovania osobných zvládacích kompetencií. Sociálna sieť zohráva významnú úlohu pri výbere stratégie zvládania a napomáha zvládať náročnú životnú situáciu. (porovnaj Šolcová, Kebza,1999).

Výskumné otázky, výskumný súbor a metódy

V rámci projektu Školní šikana jako proces – sociálno-kognitívní analýza třídní šikany sme realizovali pilotnú sondu a formulovali nasledujúce otázky. (1) Aké sú špecifiká vzťahu medzi kvalitou prijímanej sociálnej opory, kvalitou interpersonálnych vzťahov a socioemocionálnymi preferenciami u skúmaných žiakov? (2) Aký je vzťah medzi sociálnou oporou a kolektívnou sebaúčinnosťou? (3) Aké sú stratégie správania v oboch skupinách výskumného výberu?

Výskumný súbor tvorilo 39 žiakov dvoch tried 6. ročníka ZŠ (n_1=19; n_2=20). Výskumný súbor tvorilo 16 chlapcov (41%) a 23 dievčat (59%). Z rodičov 59% matiek a 38, 5 % otcov malo ukončené stredoškolské až vysokoškolské vzdelanie, 12,8% bolo nezamestnaných a 59% detí bývalo s 3 až 4 členmi rodiny.

Dotazník sociálnej opory pre deti a dospievajúcich (CASSS, Malecky, Demaray, 1996) mapoval sociodemografické údaje žiakov a ich rodičov a sociálnu oporu od rodičov, učiteľov a spolužiakov. Dotazník kolektívnej sebaúčinnosti (Goddard, 2002) meral kvalitu interpersonálnych vzťahov cez mieru aktívnej spolupráce žiakov s učiteľom pri eliminovaní šikanovania v ich vlastnej triede. Dotazník o šikanovaní pre žiaka (Olweus, 2006), zisťoval výskyt šikanovania a stratégií správania. Pozície jednotlivých žiakov v triede sme identifikovali pomocou dotazníka Guess who.

Výsledky

Vzťahy medzi kvalitou sociálnej opory a kolektívnou sebaúčinnosťou

Na základe výsledkov môžeme konštatovať (tab.1), že existuje stredne silný vzťah medzi sociálnou oporou od rodiča a sociálnou oporou od učiteľa (r = 0,389, sig. 0,28) a slabý vzťah medzi kvalitou aktívnej spolupráce žiaka a učiteľom pri zastavení šikanovania a sociálnou oporou od učiteľa (r= 0.284, sig. 0,098). Možno teda povedať, že čím väčšia je anticipovaná sociálna pomoc od rodičov tým viac respondenti v našom súbore vnímajú sociálnu pomoc od učiteľov.

Tabuľka 1.
Interkorelácie medzi sociálnou oporou a kolektívnou sebaúčinnosťou(n=39)

		SO_R	SO_U	SO_Z	CE - Scale
Sociálna opora Rodičia	r		,389	-,017	,176
	Sig.		,028	,926	,320
Sociálna opora Učitelia	r			,162	,284
	Sig.			,376	,098
Sociálna opora Žiaci	r				-,015
	Sig.				,932
Kolektívna sebaúčinnosťCE-Scale	r				
	Sig.				

V súvislosti s overovaním vzťahov medzi kvalitou interpersonálnych vzťahov (sociálna opora, kolektívna sebaúčinnosť), vnímaním šikanovania a sociometrickou expanzivitou môžeme konštatovať, že existuje stredne silný vzťah (r = 0,435, sig.0,009) medzi obľúbenosťou školy a sociálnou oporou do učiteľov a kvalitou aktívnej spolupráce žiakov a učiteľov (r = 0,353, sig.0,028). Medzi položkou 6. (Ako často sa bojíš, že ťa budú iní žiaci v škole šikanovať?) v Dotazníku o šikanovaní (Olweus, 2006) a Sociálnou oporou od spolužiakov sme zistili stredne silnú zápornú koreláciu (r = - 0,399, sig.0,018), ktorá potvrdzuje význam sociálnej opory pre prevenciu šikanovania. Získaný výsledok poukazuje na fakt, že čím viac vníma žiak sociálnu oporu od svojich spolužiakov tým menej sa obáva, že sa stane obeťou šikanovania. Tento výsledok potvrdzuje aj ďalší stredne silný vzťah medzi snahou zastaviť šikanovanie a sociálnou oporou od spolužiakov (r = 0,337, sig.0,048), čo znamená, že čím vyššiu mieru sociálnej opory vníma jednotlivec od spolužiakov, tým sa vo väčšej miere pokúša zastaviť šikanovanie druhých.

Tabuľka 2.
Interkorelácie medzi kvalitou sociálnej opory, kolektívnou sebaúčinnosťou a vnímaním šikany v triede

Dotazník o šikanovaní		Sociálna opora			Kolektívna sebaúčinnosť
		Rodičia	Učitelia	Spolužiaci	
Obľúbenosť školy (Dotazník o šikanovaní 1. položka)	r		0,435		0,353
	Sig.		0,009		0,028
Počet kamarátov v triede (Dotazník o šikane 2.položka)	r			0,331	
	Sig.			0,052	
Strach z možnej šikany (obeť – 6.položka)	r			-0,399	
	Sig.			0,018	
Snaha aktívne zastaviť šikanu (ochranca - 8. položka)	r			0,337	
	Sig.			0,048	

Ako vidno z tabuľky 2 Sociálna opora od spolužiakov napomáha zvyšovať stratégiu správania sa ako ochranca a znižuje stratégiu správania sa ako obete. Uvedené stratégie správania pri šikanovaní (obeť, ochranca, agresor) sme sa ďalej snažili sledovať peer- nominačnom dotazníku Guess – Who.

V tabuľke 3 si možno všimnúť prítomnosť slabej korelácie, skôr tendencie (r = 0,297, sig. 0,070) medzi frekvenciou šikanovania vlastnej osoby a počtom volieb žiakov, ktorí ohovárajú druhých v triede. Tiež sme tu potvrdili stredne silné vzťahy medzi strachom zo šikanovania seba samého (r = 0,348, sig.0,030) a vyšším počtom volieb t.j. sociometrickou expanzivitou v položke obete (...ktorým ostatní v triede často ubližujú a on, alebo ona sa nevie brániť) a medzi aktívnou stratégiou správania – ochranca (r = 0,318, sig. 0,048) a sociometrickou expanzivitou t.j. väčším počtom volieb v položke 11 dotazníka Guess-Who („Kto druhým najviac a najhoršie nadáva“) t.j. čím viac je žiak v triede aktívny v snahe zastaviť šikanovanie, tým viac žiakov v triede vníma ako verbálne agresívnych.

Tabuľka 3.
Korelácie medzi individuálnou sociometrickou expanzivitou a jednotlivými škálami

Dotazník o šikanovaní		Počet socioemocionálnych preferencií(Guess – Who)		
		Agresor ktorý ohovára (p7)	*Agresor ktorý nadáva (p11)*	*Obeť ktorej sa ubližuje (p4)*
Frekvencia šikanovania vlastnej osoby(p3)	r	0,297		
	Sig.	0,070		
Strach z možného šikanovania seba (6)	r			0,348
	Sig.			0,030
Snaha aktívne zastaviť šikanovanie (p8) stratégia ochranca	r		0,318	
	Sig.		0,048	

Sociálna opora		Počet socioemocionálnych preferencií (Guess – Who)			
		Obranca obetí (p5)	*Podpora iných (p10)*	*Odmietanie osoby (p6)*	*Obľúbenosť iných (p8)*
Sociálna opora spolužiaci	r	0,307	0,311	-0,340	
	Sig.	0,073	0,073	0,046	
Sociálna opora učiteľ	r				0,372

Podobne sme pokračovali pri sledovaní vzťahov medzi sociálnou oporou a rovesníckymi nomináciami získanými prostredníctvom Dotazníka Guess – Who. Zistili sme stredne silný vzťah (r = 0,307, sig.0,073) medzi sociálnou oporou od spolužiakov a počtom socioemocionálnych preferencií v položke 5 („Kto sa vo vašej triede najčastejšie zastane toho, komu ubližujú“), ktorá naznačuje, že čím je vyššia vnímaná sociálna opora od triedy, tým je vyšší počet ľudí z triedy nominovaných ako takých, ktorí sa zastanú tých, ktorým sa ubližuje. Stredne silná korelácia(r = 0,311, sig.0,073) je medzi sociálnou oporou od spolužiakov a počtom socioemocionálnych preferencií tých jednotlivcov, ktorí vedia najlepšie podporiť, alebo povzbudiť tých, ktorí to potrebujú. Stredne silná záporná korelácia (r

= -0,340, sig. 0,046) medzi sociálnou oporou od spolužiakov a počtom socioemocionálnych preferencií v položke 6 („ vedľa koho by si v triede určite nechcel sedieť?) napovedá, že čím väčšia je miera sociálnej opory tým menej žiakov nominuje ako tých, s ktorými nechce sedieť resp. tým menej žiakov z triedy odmieta.

Preferované stratégie správania žiakov

Z dôvodu využitia získaných výskumných dát pre účely praktického použitia v škole z ktorej pochádzal náš výskumný výber sme pracovali ďalej s indexami skupinovej expanzivity obidvoch tried osobitne (pozri bližšie Janoušek, 1986). Z ilustračného grafu 1 môžeme konštatovať, že Trieda 1 je menej expanzívna čo sa týka počtu ochrancov (Trieda 1 = 7, 66) t.j. vyberá menej žiakov, ktorých nominuje do stratégie Ochranca ako Trieda 2 (Trieda 2 = 10, 4) a zároveň uvádza takmer o 50 % viac detí v stratégii Agresor (Trieda 1 = 13, 66) ako Trieda 2 (Trieda 2 = 6,8).

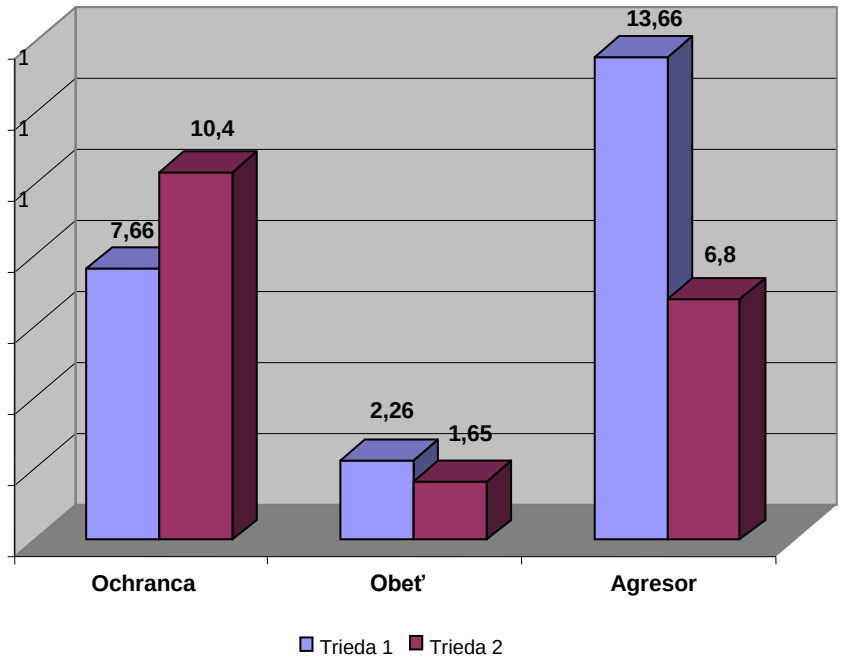

Graf 1. Indexy skupinovej expanzivity

Diskusia

Stredne silný vzťah medzi vnímanou sociálnou oporou od rodičov a vnímanou sociálnou oporou od učiteľov, potvrdzuje dôležitosť pozitívneho rodinného zázemia pre utvorenie priaznivej sociálnej klímy v triede, ktorá je sama o sebe prevenciou šikanovania ako závažného sociálnopatologického fenoménu v školskom prostredí. Podobne Říčan (1998) poukazuje na dôležitosť sociálnej opory poskytnutej rodičmi deťom obetiam šikanovania ako jednej z troch alternatív možného postupu rodičov pri zistení, že ich dieťa je šikanované, pričom ju uvádza na prvom mieste. Ukazuje sa, že vnímaná sociálna opora môže byť jedným z potencionálnych prediktorov určujúcich mieru rizika šikanovania v skupine.

Dôležitosť spolupráce medzi rodinou a školou pri prevencii a eliminácii šikanovania, ktorý popisuje aj Kolář (2001) sme potvrdili aj mi stredne silným vzťahom (r = 0,435, sig.0,009) medzi obľúbenosťou školy a sociálnou oporou do učiteľov a kvalitou aktívnej spolupráce žiakov a učiteľov na zastavení šikanovania (r = 0,353, sig.0,028). Pozitívna klíma v triede prejavujúca sa navonok v obľúbenosti školy upevňovaná percipovanou sociálnou oporou zo strany učiteľa je pozitívne spojená s obrannými stratégiami správania žiakov v prípade výskytu rovesníckeho šikanovania. Uplatňovanie obranných stratégií závisí od presvedčenia žiakov v triede, že sú schopní, t.j. dokážu obeť ochrániť. Správanie jednotlivca v skupine je aj podľa Banduru (1997) ovplyvnené nielen

individuálnou sebaúčinnosťou, ale aj subjektívnym vplyvom kolektívnej sebaúčinnosti (Goddard, Hoy,2000). Ukazuje sa, že pozitívny vzťah ku škole sa pretaví nielen do vzájomnej spolupráce žiakov a učiteľov pri vzdelávacom procese, ale aj do presvedčenia o efektivite takejto spolupráce pri zastavení šikanovania. Naše výsledky potvrdili dôležitosť osobnosti učiteľa pre pozitívnu klímu a atmosféru v triede o ktorej hovoria aj výsledky mnohých výskumov, napr. Kariková, Šimegová (2008), Šimegová (2009) zaoberajúcich sa šikanovaním.

Medzi významné vývinové úlohy obdobia raného dospievania patrí aj postupné uvoľnenie sa z prílišnej závislosti od rodičov a postupné nadväzovanie vzťahov k vrstovníkom. Skupina žiakov v triede poskytuje príležitosť ako pre obdržanie, tak aj pre poskytovanie sociálnej opory. V našej pilotnej sonde, stredne silný vzťah medzi snahou zastaviť šikanovanie a sociálnou oporou od spolužiakov, sme aj napriek malej vzorke zaznamenali dôležitý salutoprotektívny účinok anticipovanej sociálnej opory od spolužiakov v zmysle redukovania strachu pred šikanovaním a tiež posilnenia osobnej zdatnosti prejavujúcej sa v snahe zastaviť šikanovanie druhých.

Na základe skupinových indexov nami identifikovaných stratégií správania (obranca, obeť, agresor) v tejto pilotnej sonde možno zdôvodniť potrebu aplikovania rozdielne zameranej preventívnej stratégie v skupinách. V praxi by to znamenalo nevoliť cestu univerzálne postaveného programu prevencie pre obe triedy aj keď sa jedná o tú istú školu. Kým v jednej triede, je potrebné „ scitlivieť“ žiakov pre registrovanie každodenného diania v konkrétnej školskej triede a následne ich naučiť pracovať zodpovedne s emóciami, berúc do úvahy skupinou vnímanú nerovnováhu v stratégiách správania sa ako určitý varovný signál, v druhej triede, ktorá sa javí ako dostatočne “citlivá“ možno uprednostniť iné zameranie preventívnej stratégie podľa aktuálnej potreby konkrétnej skupiny žiakov.

Literatúra

Bandura, A.(1991). Social cognitive theory of moral thought and action. In J. Kurtines & W.Y. Gewirtz (Eds.), Handbook of moral behavior development: Theory (Vol.1, pp. 45-103). New York: Erlbaum.

Bandura, A. (1977). Selfefficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. Psychological Review, 84, 191–215.

Goddard, R. D., Hoy, W. K., & Woolfolk Hoy, A. (2000). Collective teacher efficacy:

Its meaning, measure, and effect on student achievement. American Education Research

Journal, 37, 479–507.

Janoušek, J. a kol. (1986). Metody sociální psychologie. Praha: SPN.

Kariková, S., & Šimegová Adamík, M. (2008). Šikanujúci žiak v prostredí stredných škôl. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB.

Kolář, M. (2001). Bolest šikanování. Cesta k zastavení epidemie šikanovaní na školách. Portál: Praha.

Olweus, D. (2006). Olweus Bullying Questionnaire: Standard School Report. Minesota: Hazelden Publishong, [on line],[citované 25. 6. 2013], dostupné na internete: <http://www.pdastats.com/PublicFiles/Olweus_Sample__Standard_Report.pdf>.

Říčan, P. (1998). Agresivita a šikanovanie medzi deťmi. Ako dať deťom v škole pocit bezpečia. Jan Farkaš: Educatio.

Salmivalli, Ch.(1999). Participant role approach to schol bullying:implications for interventions. Journal of Adolescence, 22, 453 – 459.

Smith, P.K., Cowie, H., Olafsson, R.F., & Liefooghe, A.P.D. (2002). Definitions of bullying: a comparison of terms used, and age and gender differences, in a fourteen-country international comparison. Child Development, 73, 1119-1133.

Šimegová Adamík, M. (2009). Aktuálny pohľad na šikanovanie v prostredí slovenskej základnej školy. In L. Philipová & P. Janošová (Eds.), Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém. (s.71 – 78). Brno: Tribun EU.

Šolcová, I., & Kebza, V. (1999). Sociální opora jako významný protektívní faktor. Československá psychologie, 43, 19 – 38.

KOGNITIVNÍ FUNKCE U PACIENTŮ V AKUTNÍ FÁZI BIPOLÁRNÍ AFEKTIVNÍ PORUCHY

Monika Sisrová[1,2], Iva Stehnová[2,3], Dagmar Beránková[3]

[1] Oddělení psychiatrie, Krajská nemocnice Liberec

[2] Psychiatrická klinika, Fakultní nemocnice Brno

[3] 1. Neurologická klinika, Fakultní nemocnice u sv. Anny

✉ mona.sis@seznam.cz

Cognitive Functions in Patients With Acute Phase of Bipolar Disorder

Considerable attention in the field of neuropsychological studies has been focused on cognitive impairment in patients with a bipolar disorder. The aim of this pilot study is to determine the profile of cognitive functions in patients with this diagnosis. Cognitive deficit is closely related to psychosocial functioning and has a significant impact on the patients´ overall quality of life. An accurate profile of cognitive impairment provides useful information for effective treatment and cognitive remediation in these patients. The research group of the study consists of 23 patients with a diagnosis of bipolar disorder hospitalized in the Department of Psychiatry of the Faculty Hospital Brno and the Department of Psychiatry of the Regional Hospital in Liberec. The research involved patients aged 25-60 years who were examined in the acute phase of the disease. Patients were administered a comprehensive neuropsychological battery of tests: Letter Fluency Test, Auditory Verbal Learning Test, Trail Making Test, Rey-Osterrieth Complex Figure, Wisconsin Card Sorting Test, Tower of London, WAIS Information, WAIS Digit Span, WAIS Digit Symbol and WAIS Letter-Number Sequencing. Results of a comprehensive neuropsychological examination were compared with the standard population norm. The results showed disruption of cognitive performance in patients with bipolar disorder in the acute phase of the disease.

Key words: cognitive performance, cognitive deficit, bipolar disorder

Úvod

Kognitivní deficit u bipolární afektivní poruchy (BAP) je méně závažný, ale také daleko méně prostudovaný než u schizofrenie. Výzkumy se zaměřují na výkon kognitivních domén jako je pozornost, exekutivní funkce, paměť, psychomotorické tempo a některé studie se snaží postihnout i sociální kognici. Kognitivní deficit může být přítomen v kterékoli fázi bipolární poruchy, ale více zjevný je během akutních fází tohoto onemocnění (Martinez-Arán, 2004). Především verbální učení a paměť, exekutivní funkce, ale i pracovní paměť, trvalá pozornost a rychlost zpracování jsou podstatné kognitivní funkce u bipolární poruchy (Atagün, 2010). S tím jsou ve shodě i někteří další autoři, kdy například dle Torres (2012) patří pozornost, exekutivní funkce a verbální paměť mezi hlavní kognitivní domény vykazující deficit. Mahli (2007) udává, že mnestický deficit bývá nejkonzistněji udávaným kognitivním deficitem u BAP, kdy tito pacienti mívají horší výkon v oblasti krátkodobé verbální paměti a hypomaničtí a depresivní pacienti mají také poškozenou rekognici. Výsledky studií naznačují, že verbální učení a paměť jsou u BAP poškozeny nezávisle na epizodě (Martinez-Aran et al., 2004). Podle Goldberga (2009) se kognitivní deficit týká pozornosti, exekutivních funkcí a verbální paměti a to ve všech fázích bipolární poruchy s relativním zachováním funkcí jako jsou vizuospaciální schopnosti, verbální fluence a slovní zásoba. Kromě afektivních symptomů patří mezi významné moderující faktory kognitivního výkonu přítomnost psychózy v anamnéze, dále věk nástupu onemocnění, průběh nemoci, historie suicidálního pokusu, počet depresivních epizod. Poškození kognitivního výkonu je úzce svázáno s funkčním poškozením u těchto pacientů. Kognitivní deficit je zásadní ve svém vlivu na život pacienta, kdy vede k psychosociálním dysfunkcím, snižuje spolupráci pacienta při léčbě a celkově ovlivňuje kvalitu jeho života. Znalost kognitivního výkonu pacienta nám může napomoct k predikci ohledně jeho budoucí adaptace a fungování a v neposlední řadě je to znalost potřebná ke kognitivní rehabilitaci.

Metoda

Do studie bylo zařazeno 23 pacientů v akutní fázi bipolární afektivní poruchy. Jedná se o pacienty hospitalizované na PK FNB a PO KNL, průměrný věk 41,4 (12,36). V souboru jsou zastoupeni muži i ženy v hypomanické (HM) či manické (M) a depresivní (D) fázi, taktéž ve fázi deprese či mánie s psychotickými příznaky (PP). K zjištění úrovně kognitivního výkonu v akutní fázi bipolární poruchy

byla celému souboru administrována komplexní neuropsychologická baterie. Jednotlivé testy mají multifunkční charakter, kdy každý z testů měří současně výkon více kognitivních funkcí. Neuropsychologická baterie zahrnuje mezinárodně používané psychodiagnostické metody: Paměťový test učení (AVLT), Test verbální fluence (FAS), Trail Making Test (TMT A, TMT B), Rey Osteriethova figura (TKF), Londýnská věž (TOL), subtesty Opakování čísel (OPA), Uspořádávání písmen a čísel (USP), Symboly (SY) a Informace (INF) z Wechslerových inteligenčních škál. Využíváme zde kompozitní skór jako ukazatel celkového kognitivního výkonu. Získaná data byla srovnávána s normami běžné populace. Za oslabení kognitivních schopností považujeme výkon, který je od populační normy snížen o 0,5 až 1 standardní skór. Při narušení kognitivního výkonu je snížení o více jak 1 standardní skór a u kognitivního deficitu o více jak 2 standardní skóry.

Výsledky

V akutní fázi BAP je profil průměrného kognitivního výkonu celého souboru celkově snížen oproti normám běžné populace do deficitního pásma v oblasti zaměřené pozornosti a psychomotorického tempa. V pásmu narušení je kognitivní výkon v rámci kapacity krátkodobé verbální paměti a u vybavení z krátkodobé paměti po interferenci. Narušení bylo taktéž prokázáno u pracovní paměti, krátkodobé vizuální paměti a v oblasti exekutivních funkcí. Kognitivní oslabení vykazuje u našeho výzkumného souboru oddálené vybavení z verbální paměti a rovněž auditivní pracovní paměť. V rámci výsledků naší studie lze za intaktní kognitivní funkce považovat schopnost verbální fluence, schopnost iniciace v rámci exekutivních funkcí, dále výkon v subtestu Informace, který využíváme k orientačnímu odhadu premorbidní úrovně.

Dle statistického zpracování dat došlo k alteraci kognitivního výkonu ve smyslu kognitivního narušení až kognitivního deficitu u více než poloviny osob výzkumného souboru v oblasti krátkodobé verbální paměti (AVLT SUM), psychomotorického tempa a pozornosti (SY). Dále se prokázalo u více než poloviny souboru kognitivní narušení a deficit v rámci krátkodobé vizuální paměti (TKF RE), v oblasti zaměřené pozornosti a výkonového psychomotorického tempa (TMT A) a oddáleném vybavení z krátkodobé paměti (AVLT 30). V rámci celkového kognitivního výkonu (KOMPOZIT) pouze 22% osob dosahuje kognitivního narušení a 13% osob kognitivního deficitu.

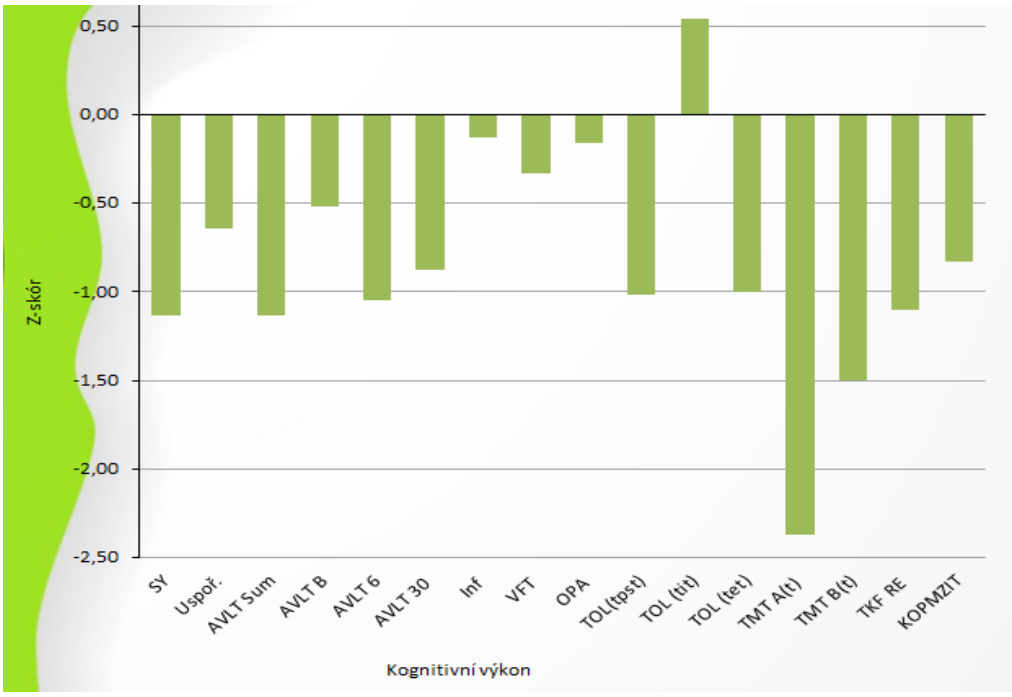

Graf 1. Kognitivní výkon v neuropsychologických testech

Tabulka 1.
Kognitivní deficit, narušení

Neuropsych. test	Kog.narušení Počet osob	%	Kog. deficit Počet osob	%
KOMPOZIT	5	22	3	13
SY	11	48	3	13
USP	4	17	5	22
TMT A	2	9	10	43
TMT B	4	17	6	26
OPA	2	9	2	9
AVLT Sum	6	26	8	35
AVLT B	7	30	3	13
AVLT VI	5	22	6	26
AVLT 30	8	35	4	17
INF	4	17	2	9
VFT	4	17	3	13
TOL(tpst)	2	9	6	26
TOL(tit)	0	0	0	0
TOL(tet)	3	13	6	26
TKF RE	5	22	7	30

Shrnutí a limity výzkumu

Dle výsledných zjištění naší studie pacienti v akutní fázi bipolární afektivní poruchy vykazují parciální kognitivní deficit oproti populační normě. Jedná se o kognitivní deficit především v oblasti zaměřené pozornosti a psychomotorického tempa. Kognitivní narušení vykazuje krátkodobá verbální paměť, což je ve shodě se studií Martinez-Aran (2004), kde je verbální učení a paměť poškozena nezávisle na epizodě BAP. Ve shodě s Burdickem (2011) nacházíme kognitivní narušení v oblasti pozornosti, verbálního učení a exekutivních funkcí, kdy Torres (2012) přidává ještě poškození funkce pracovní paměti, což se prokázalo i u našeho souboru. Stejně jako u řady zahraničních studií byla v naší práci prokázána intaktní úroveň verbální fluence. Zjištěná přítomnost kognitivního narušení u vizuální paměti je v rozporu se studií Goldberga (2009), který vizuální paměť řadí k funkcím, které jsou bez alterace.

Jistým omezením této pilotní studie je velikost výzkumného souboru. Uvědomujeme si, že je nutné rozšířit tento soubor o další participanty, zvláště když se jedná, o tak heterogenní onemocnění jako je bipolární afektivní porucha. I když je v našem vzorku rovnoměrné zastoupení pacientů v jednotlivých fázích onemocnění, nelze takto malý soubor považovat za dostatečně reprezentativní a tedy umožňující generalizaci našich zjištění. Ve větším výzkumném souboru by bylo vhodné zohlednit další proměnné, zejména přítomnost psychózy v anamnéze pacientů či přítomnost plně vyjádřené epizody mánie a rozdělit tak výzkumný soubor na pacienty s bipolární poruchou typu I a typu II.

Literatura

Atagün, M. I. (2010). Clinical determinants of cognitive dysfunctions and cognitive endophenotypes in bipolar disorder. The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences, 23, 265-274.

Bora, E., Yücel, M., Pantelis, C., Berk, M. (2011). Meta-analytic review of neurocognition in bipolar II disorder. Acta Psychiatr Scand, 123, 165-174.

Goldberg, J. F., Chengappa, K. N. (2009). Identifying and treating cognitive impairment in bipolar disorder. Bipolar Disorders, 11, 123-137.

Hellvin, T. (2012). Neurocognitive functioning in patients recently diagnosed with bipolar disorder. Bipolar Disorders, 14, 227-238.

Hsiao, Y. L., Wu, Y. S., Wu, J. Y., Hsu, M. H., Chen, H. C. (2009). Neuropsychological funcions in patiens with bipolar I and bipolar II disorder. Bipolar Disordes, 11, 547-554.

Mahli, G. S., Ivanovski, B., Hadzi-Pavlovic, D., Mitchell, P. B., Vieta, E., Sachdev, P. (2007). Neuropsychological deficits and functional impairment in bipolar depression, hypomania and euthymia. Bipolar Disorders, 9, 114-125.

Martínez-Arán, A., Vieta, E., Reinares, M. (2004). Cognitive function across manic or hypomanic, depressed, and euthymic states in bipolar disorder. American Journal of Psychiatry, 161, 262-270.

Robinson, L. J., Ferrier, I. N. (2006). Evolution of cognitive impairment in bipolar disorder: a systematic review of cross-sectional evidence. Bipolar Disordes, 8, 103-116.

Torres, I., Solé, B., Vieta, E., Martínez-Aran, A. (2012). Neurocognitive impairment in the bipolar spektrum. Neuropsychiatry, 2, 43-55.

POHOTOVOST KE KLADENÍ OTÁZEK U DĚTÍ V KONTEXTU NADÁNÍ A TVOŘIVOSTI

Veronika Smetanová[1], Iva Burešová[2], Jana M. Havigerová[1]
[1] Ústav primární a preprimární edukace, Univerzita Hradec Králové
[2] Psychologický ústav, Masarykova Univerzita v Brně
✉ jana.havigerova@uhk.cz

Readiness to ask questions of children in the context of talent and creativity

The primary aim of the study was to examine the relationship between children's intellectual giftedness and their readiness to ask questions, in order to make a contribution to the present theory of giftedness and information behaviour by pointing at potential associations between the number and types of questions asked by children and the children's level of giftedness, creative thought, and creativity in general. The research combined quantitative and qualitative design to address the relationship between readiness to ask questions and children's intelligence and creativity. The sample included both exceptionally gifted and intellectually average children attending early grades of school. Age and gender differences were also explored in the study.

Keywords: information behaviour; questions; giftedness; creativity; children.

Vázáno k: GAČR Ready to ask? Informační chování nadaných dětí v pregramotném věku P 407/11/0426.

Úvod

Pohotovost ke kladení otázek je koncept, jímž bychom rádi obohatili teorii informačního chování. Pojem vyjadřuje schopnost jedince aktivně se dotazovat na informace (kvantitativní aspekt) a zahrnujeme pod něj také adekvátnost a různorodost kladených otázek (kvalitativní aspekt). Studie vycházela z kognitivního přístupu ke studiu nadání, respektive ze Sternbergovy triarchické teorie inteligence (Hříbková, 2009), která zahrnuje tři stránky, představující jednotlivě vztah k niternému světu, ke zkušenosti a k zevnímu světu nositele inteligence (Sternberg, 2002). Pro náš výzkumný záměr byla stěžejní první stránka inteligence, která se zabývá zpracováním informací. Konkrétně jde o složku komponent získávání znalostí, která podporuje proces učení a řešení problémů a je využívána ve chvíli, kdy se jedinec seznamuje s novými tématy. Jelikož mezi složky tvořivosti patří fluence a flexibilita, které vyjadřují počet různých nápadů a jejich kategorií (Lokšová & Lokša, 2003), zahrnuli jsme do výzkumu i sledování úrovně tvořivosti a její vztah k výše uvedené specifické formě informačního chování.

Metoda

Výzkumný design předkládaného výzkumu tvořila korelační studie kombinující kvantitativní a kvalitativní přístup ke sběru a vyhodnocení výzkumných dat získaných na základě příležitostného výběru. Do výzkumu byly zapojeny děti ze tříd pro nadané i z běžných tříd, sběr dat probíhal ve školních letech 2011/2012 a 2012/2013, testováni byli žáci prvních a pátých tříd. Výzkumný soubor tvořilo 66 dětí, z nichž 44 navštěvovalo první třídy (34 chlapců a 10 dívek) a 22 žáků bylo z pátých tříd (14 chlapců a 8 dívek). Věk účastníků se v době testování pohyboval v rozmezí od 5,2 do 11,8 let (průměrný věk = 7,7 let, sd = 2,02).

Cíle výzkumu

Hlavním cílem studie bylo ověření vztahu mezi úrovní rozumového nadání (vyjádřenou hodnotou IQ) a pohotovostí ke kladení otázek (vyjádřenou počtem a typy spontánně vyprodukovaných otázek). Další cíl výzkumu se vztahoval ke zmapování možných souvislostí mezi úrovní tvořivosti (vyjádřenou stupněm tvořivosti) a pohotovostí ke kladení otázek. Zjišťovali jsme rovněž, zda se pohotovost ke kladení otázek liší u mladších a starších dětí, případně zda v této souvislosti existují genderové rozdíly. Naším výzkumným záměrem bylo zmapovat i případné rozdíly mezi informačním chováním mimořádně nadaných a průměrně rozumově nadaných dětí v období mladšího školního věku.

Použité metody

Wechslerova inteligenční škála pro děti (WISC-III, česká verze: D. Krejčířová, P. Boschek, J. Dan, 2002); Urbanův figurální test tvořivého myšlení (TSD – Z, česká verze: Kováč, 2003), Metoda zaměřená na informační chování dětí (Havigerová, 2011)

Výzkumná procedura

Prostřednictvím vyhodnocení výkonů ve *Wechslerově inteligenční škále pro děti* (dále WISC-III) byly vybrány vhodné zkoumané osoby, které byly následně rozděleny do dvou kategorií na běžně rozumově nadané (do hodnoty IQ 130) a mimořádně rozumově nadané (nad hodnotu IQ 130). Posléze byl zákonným zástupcům takto vybraných dětí předložen dotazník mapující informační chování jejich dětí, kterým pak byla následně administrována metoda, která obsahuje část, v níž administrátor předloží dítěti indiferentní podnět, který má vyvolat informační potřebu. Děti dostávaly na výběr ze tří obrázků neznámého objektu, poté, co si jeden z obrázků vybraly, byly vyzvány k tomu, aby spontánně generovaly otázky, které je v souvislosti s tímto indiferentním podnětem napadaly. V poslední fázi výzkumu byl s těmito dětmi proveden strukturovaný rozhovor, zaměřený na jejich informační chování a administrována screeningová metoda *Urbanův figurální test tvořivého myšlení* (dále TSD –).

Metoda zpracování dat

Zpracování dat proběhlo na základě kombinace postupů kvantitativní a kvalitativní metodologie. Vyhodnocením WISC-III a TSD – Z jsme získali skóry udávající hodnotu IQ (CIQ - celkový inteligenční kvocient, VIQ - verbální inteligenční kvocient a PIQ - performační inteligenční kvocient) a stupeň tvořivosti. Z dotazníku „Ready to ask“ byla vyhodnocena část „spontánní generování“ tak, že byl u každého dítěte sečten celkový počet vyprodukovaných otázek, který byl dále rozdělen na počet otázek otevřených a uzavřených a dále na počet otázek tvořených slovesem a počet otázek tvořených zájmenem, nebo příslovcem. Na závěr jsme využitím kvalitativního postupu konstantní komparace vytvořili typologii obsahující 8 kategorií, do nichž jsme všechny otázky, které děti vyprodukovaly, zařadili, a u každého dítěte jsme zjistili počet otázek, které vyprodukovalo pro každou kategorii. Při statistickém zpracování ostatních výzkumných dat byla využita korelační analýza a Mann-Whitneyův U-test pro nezávislé výběry.

Výsledky

Pro vytvoření typologie otázek získaných z dotazníku „Ready to ask“ byla použita metoda konstantní komparace, která identifikovala následující stěžejní témata: Místo výskytu – otázky zaměřené na získání informací o místě nebo prostředí, v němž můžeme zvíře z obrázku nalézt, Identita – dotazy, kterými se děti ptaly na základní údaje, které by jim pomohly zvíře identifikovat, Vzhled – otázky zjišťující povahu vnějších, ale i vnitřních znaků zvířete, Vlastnosti – dotazy zaměřené na vše, „co je zvířeti vlastní“, ale na rozdíl od předchozí kategorie to nemá žádnou konkrétní podobu, Aktivita – kategorie obsahující všechny otázky, kterými se děti ptaly na aktivní činnosti, které by podnět na obrázku mohl provozovat, Vztahy – otázky zjišťující vztahy a postoje k ostatním zvířatům (vnitrodruhově i mezidruhově) a lidem, Stopa – dotazy zaměřené ne přímo na zvíře, ale spíše na obrázek, symbolizující nález jeho stopy a Jiné – kam byly zařazeny všechny ostatní otázky tvořící pestrou směsici, kterou nelze zařadit do žádné z předchozích kategorií, protože se nevztahují přímo k obrázku. Nejčastěji děti vytvářely otázky týkající se vzhledu a nejméně kladly otázky, které se vztahovaly k něčemu jinému, než k obrázku. V průměru vygenerovalo při administraci metody jedno dítě 5,58 otázek, přičemž o něco častěji byly kladeny otázky uzavřené, které tvořily 52,33 % všech otázek a počet otevřených otázek byl téměř shodný jako počet otázek tvořených zájmenem. Počet uzavřených otázek se pak shodoval s počtem otázek vytvořených pomocí slovesa.

Následně jsme ověřovali výzkumný předpoklad o existenci vztahu mezi mírou rozumového nadání vyjádřenou hodnotou IQ a pohotovostí ke kladení otázek. Zjistili jsme, že vyšší hodnota celkového IQ pozitivně koreluje s počtem spontánně vyprodukovaných otázek, avšak pokud bylo celkové IQ rozděleno na verbální a performační složku, byl vztah potvrzen pouze pro verbální IQ, což může signalizovat mj. souvislost s verbální fluencí. Vzhledem k nenormálnímu rozložení proměnné počet

spontánních otázek (ověřováno pomocí Shapiro-Wilkova testu) jsme ke zjištění vztahu mezi IQ a počtem otázek použili Spearmanův koeficient korelace. Z něj vyplynulo, že mezi proměnnými CIQ a počet spontánních otázek existuje na hladině $p < 0,05$ statisticky významný pozitivní vztah, který však nebyl nepříliš těsný ($r = 0,284$). Prokázali jsme i statisticky významný, nepříliš těsný pozitivní vztah ($r = 0,356$) na hladině významnosti $p < 0,01$ mezi proměnnou VIQ a počet spontánních otázek. Mezi proměnnými PIQ a počet spontánních otázek nebyl statisticky významný vztah prokázán. V této souvislosti se jeví jako zajímavé zjištění, že děti s vyšší hodnotou IQ vyprodukovaly ve třech kategoriích typologie statisticky významně více otázek, než děti s nižším IQ. Jednalo se o kategorie Identita ($r = 0,388$, $p < 0,01$), Vzhled ($r = 0,264$, $p < 0,05$) a Vlastnosti ($r = 0,267$, $p < 0,05$), přičemž však uvedené vztahy identifikované za využití Spearmanova koeficientu korelace opět nebyly příliš těsné.

Kromě existence vztahu mezi IQ a pohotovostí ke kladení otázek nás dále zajímalo ověření výzkumného předpokladu o existenci vztahu mezi pohotovostí ke kladení otázek a tvořivostí a vztahu mezi hodnotou IQ a stupněm tvořivosti, přičemž jsme předpokládali, že tento vztah nebude potvrzen (vycházeli jsme z teoretických východisek práce, podle nichž tvořivost souvisí více s divergentním myšlením, zatímco inteligence (tak, jak je nejčastěji měřena) se vztahuje spíše k myšlení konvergentnímu (Langmeier & Krejčířová, 2006) a ze skutečnosti, že inteligence je sice nezbytnou, ale ne jedinou podmínkou tvořivosti, která je ovlivňována i osobnostními rysy a dalšími proměnnými (Dacey & Lennon, 2000). V souladu s teorií nebyl vztah mezi úrovní IQ a stupněm tvořivosti prokázán, přičemž nebyl prokázán ani vztah mezi stupněm tvořivosti a počtem generovaných otázek, či otázek otevřených. Jediný nepříliš těsný statisticky významný vztah byl prokázán pouze mezi stupněm tvořivosti a počtem otázek vztahujících se k Identitě ($r = 0,247$, $p < 0,05$). V této souvislosti nebyly odhaleny rovněž žádné genderové rozdíly v počtu spontánně vyprodukovaných otázek, ani v dalších sledovaných proměnných. Statisticky významný rozdíl v počtu spontánně vyprodukovaných otázek existoval pouze mezi žáky prvních a pátých ročníků ($p < 0,05$, Mann-Whitney U-test), přičemž stejná souvislost byla nalezena i v počtech uzavřených otázek, otázek týkajících se Vzhledu a otázek zaměřených na Vztahy.

Diskuse

Studie potvrdila vztah mezi úrovní IQ a počtem otevřených otázek, přičemž pro celkové IQ byl tento vztah těsnější, než pro jeho jednotlivé složky. Dospěli jsme tedy ke stejným zjištěním jako Martin (1970), v jehož výzkumu nadané děti častěji kladly otázky uvozené tázacími zájmeny, tedy otázky otevřené. Tuto skutečnost lze vysvětlit na základě poznatků Dixonové (2006) tím, že nadané děti zpracovávají informace na vyšší úrovni. Pokud vyjdeme z předpokladu, že nadaným dětem je vlastní přirozená potřeba učit se a získávat nové poznatky, vyžadují exaktní odpovědi a nespokojí se jen s přibližnými údaji (Jurášková, 2006), pak je v tomto kontextu možné předpokládat, že nadané děti kladou více otevřených otázek proto, aby se jim dostalo složitější a obsáhlejší odpovědi, kterou by dále mohly zpracovávat a díky níž by byl jejich intelekt dostatečně stimulován. Z bližšího rozboru kladených otázek rovněž vyplynulo, že děti s vyšším IQ dokázaly přesněji vystihnout podstatu úkolu a snažily se o jeho co nejpřesnější splnění.

Mezi dětmi z prvních a pátých ročníků se prokázaly rozdíly v typech kladených otázek, přičemž děti navštěvující pátou třídu častěji kladly otázky spadající do kategorií Vztahů a Vzhledu. Na tento rozdíl můžeme pohlížet v rámci etapy dospívání, do které se děti z pátých tříd postupně dostávají, které se projevuje mj. i stále většími projevy konformity s vrstevnickou skupinou, což často ústí v pečlivé dbání o vlastní zevnějšek. Rostoucí je i zájem o druhé pohlaví a tudíž i o vlastní vzhled (Vágnerová, 2005). Otázky vztahů a vzhledu se tedy v období dospívání postupně dostávají do popředí, což nepřímo dokládají i výsledky naší studie. Děti z pátých tříd také kladly celkově více otázek, než děti z prvních ročníků. Tento rozdíl může být připsán řadě různých faktorů, jako např. širší znalosti, díky kterým se pro starší děti otevírá větší repertoár možných otázek, školní výuka obecně, jíž už jsou starší děti více přivyklé, a která od nich kladení otázek často očekává.

Starší děti také statisticky významně častěji kladly otázky uzavřené, což je velmi zajímavý údaj, který lze vysvětlit např. zjištěními Šeďové a kol. (2005), že učitelé při výuce používají až o 50 % více otázek zaměřených na nižší kognitivní procesy, tedy otázek uzavřených, než otevřených. Cottonová

(1988) referuje dokonce o 60 % uzavřených otázek, směřujících ve výuce od učitelů k žákům. Vliv způsobu školní výuky se tak může promítat i do způsobu kladení otázek u dětí, což by nepřímo podporovaly i výsledky naší studie. Zde se otevírá možnost dalšího zkoumání zaměřeného na vliv způsobu kladení otázek u učitelů na kladení otázek u dětí. Bylo by zajímavé prozkoumat, jak typy a množství učitelských otázek ovlivňují typy a počty otázek kladených dětmi.

Kromě existence vztahu mezi IQ a pohotovostí ke kladení otázek nás dále zajímala i otázka existence vztahu mezi pohotovostí ke kladení otázek a tvořivostí. Jako nástroj na měření tvořivosti jsme zvolili TSD - Z, který ve svém výsledku zahrnuje mimo jiné otevřenost vnímání údajů a kontextu, plynulost nápadů a myšlenek a flexibilitu při měnění dimenzí. To vše jsou schopnosti, které se váží i k námi použitému způsobu testování pohotovosti ke kladení otázek. Přesto ale vztah mezi proměnnými pohotovost ke kladení otázek a tvořivost nebyl prokázán. Jediné, mezi čím byl nalezen statisticky významný vztah, byl stupeň tvořivosti a počet otázek vztahujících se k Identitě. Šlo však o korelaci poměrně nízkou ($r = 0{,}247$, $p = 0{,}045$) a pro určení důvodu, proč spolu tyto dvě proměnné korelují, by byla vhodná hlubší kvalitativní analýza otázek. Je možné, že bychom zjistili, že tyto otázky mají s tvořivostí společné i další dimenze (např. originalitu). Důvodem nenalezení vztahu mezi ostatními složkami pohotovosti ke kladení otázek a tvořivostí může být i použitá metoda testování tvořivosti. Urbanův test figurální tvořivosti je kresebnou zkouškou divergentního myšlení, zatímco pohotovost ke kladení otázek tak, jak ji zkoumáme, je v podstatě kombinací zkoušky zrakové představivosti a verbální zkoušky tvořivého myšlení (Fisher, 1997). My jsme však v našem výzkumu neprokázali ani tak nízkou korelaci mezi proměnnými jako Contiová a její kolegyně (Conti et al., 1996), které ve svém výzkumu došly ke vztahu tří testů zjišťujících úroveň verbální tvořivosti se třemi testy zaměřenými na zjišťování úrovně tvořivosti umělecké $r = 0, 25$. Protože ale ve své komplexitě je TSD – Z testem zjišťujícím úroveň tvořivosti ve smyslu osobnostní dimenze (Kováč, 2003), cítíme se oprávněni prohlásit, že pohotovost ke kladení otázek nemá vztah k úrovni tvořivosti u jedince.

Závěrem diskuse lze shrnout, že v námi realizované studii byl prokázán vztah mezi mírou rozumového nadání a pohotovostí ke kladení otázek, zatímco vztah mezi tvořivostí a pohotovostí ke kladení otázek prokázán nebyl. Výzkumný soubor však byl příliš malý na to, abychom si mohli klást nároky na zobecnění těchto závěrů. Pro ověření zjištění by bylo třeba otestovat hypotézy na větším souboru (o což v současné době usilujeme). I přes toto omezení jsou získané výsledky zajímavou sondou do konceptu pohotovosti ke kladení otázek, kterou považujeme za nedílnou složku informačního chování dětí.

Limity

Předkládaná studie vykazuje, zejména pro náročnost sběru výzkumných dat, řadu omezení. V souboru zkoumaných osob bylo dosaženo průměrného inteligenčního kvocientu 116, což je o víc jak jednu směrodatnou odchylku více, než průměrný IQ v populaci. IQ nižší než 85 mělo pouze jedno dítě (které tak tvoří cca 1,5 % vzorku, zatímco v populaci by takových jedinců mělo být více než 15 %), zatímco hodnoty IQ vyšší než 130 dosáhlo 13 jedinců (cca 20 % ze vzorku; v populaci je takových jedinců méně, než 3 %), vzorek pak vzhledem k počtu dětí nebyl vyrovnán ani z hlediska pohlaví. Další limit lze spatřovat v někdy až více než několikaměsíčním rozestupu v testování dětí jednotlivými metodami a skutečnosti, že zjišťování stupně tvořivosti bylo realizováno pomocí kresebné zkoušky, zatímco pohotovost ke kladení otázek byla zkoumána na základě kombinace zkoušky zrakové představivosti a verbální zkoušky tvořivého myšlení. Do výsledků se mohly promítnout rovněž podmínky testování a způsob vytvoření typologie otázek.

Závěr

Analýza získaných dat přinesla zajímavé výsledky, které podpořily naše úvahy o pravděpodobném vztahu úrovně IQ a pohotovosti ke kladení otázek. U dětí s vyšším IQ bylo prokázáno větší množství spontánně kladených otázek, stejně jako větší množství otázek otevřených a takových typů otázek, za nimiž je znát umění dokázat vystihnout podstatu úkolu a nespokojení se s jednoduchým řešením. V souladu s očekáváním bylo prokázáno, že děti z vyšších ročníků nejen, že kladou více otázek, ale také se pravděpodobně pod vlivem školní docházky projevuje jejich větší tendence ke kladení otázek

uzavřených. Podle typů otázek, které starší děti kladly, lze také usuzovat na posun v jejich vývoji směrem k fázi dospívání.

Na základě těchto výsledků můžeme konstatovat, že dotazník „Ready to ask“, zjišťující pohotovost ke kladení otázek, může být vhodnou metodou sloužící jako vodítko k odhalení nadání. Tento předpoklad je však třeba nadále ověřovat na větším vzorku dětí. Protože pohotovost ke kladení otázek považujeme za složku informačního chování, bylo by do budoucna také vhodné prozkoumat vztah těchto dvou teoretických konceptů.

Literatura

Case, D. O. (2002). Looking for information: A survey of research on information seeking, needs, and behavior (3rd ed.). Bingley: Emerald group publishing.

Cooper, L. Z. (2002). A case study of information-seeking behavior in 7-year-old children in a semistructured situation. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 53(11), 904-922.

Dixon, F. A. (2009). Critical thinking. In Encyclopedia of giftedness, creativity, and talent (Vol. 1, s. 224 – 226). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Gardner, H. (1999a). Intelligence Reframed: Multiple intelligences for the 21st century. New York, NY: Basic Books.

Gross, M. (2004). Children‘s information seeking at school: Findings from a qualitative study. In M. K. Chelton, & C. Cool (Eds.), Youth information-seeking behavior: Theories, models, and issues (s. 211 – 240). Lanham, MD: Scarecrow Press.

Hříbková, L. (2009). Nadání a nadaní. Praha, Grada.

Jaušovec, N. (2000). Differences in cognitive processes between gifted, intelligent, creative, and average individuals while solving complex problems: An EEG study. Intelligence, 28(3), 213 – 237.

Mansor, Y. (2002). Research in children`s information seeking behavior. International Association of School Librarianship, 99-110.

Manzo, A. V., & Legenza, A. (1975). Inquiry training for kindergarten children. Educational Leadership, 32(7), 479 – 483.

Průcha, J. (2011). Dětská řeč a komunikace. Poznatky vývojové psycholingvistiky. Praha: Grada Publishing, a.s.

Renzulli, J. S. (2005). The three-ring conception of giftedness: A developmental model for promoting creative productivity. In R. J. Sternberg, & J. E. Davidson (Eds.), Conceptions of giftedness (2nd ed.), (s. 246 – 279). Cambridge: Cambridge University Press.

Runco, M. A. (2006). Creativity: Theories and themes: Research, development, and practice. Burlington, MA: Elsevier Academic Press.

Talja, S., Keso, H., & Pietilainen, T. (1999). The production of ‘context’ in information seeking research: A metatheoretical view. Information Processing and Management, 35(6), 751-763.

BIOMARKERY A PSYCHICKÁ ODOLNOSŤ SOMATIZÁCIE PRI AKÚTNOM STRESE

Petra Soláriková[1], Igor Brezina[1], Barbora Mesárošová[1], Nataša Hlaváčová[2]

[1] FiF Univerzita Komenského, Katedra psychológie

[2] Ústav experimentálnej endokrinológie, SAV

✉ petra.solarikova@gmail.com, brezina@fphil.uniba.sk, mesarosova@fphil.uniba.sk, Natasa.Hlavacova@savba.sk

Biomarkers and hardiness of somatization in acute stress

This study is focused on the analysis of biomarkers (EDA, alpha-amylase) and hardiness in somatic symptoms captured by subscales of SCL-90 questionnaire, when exposed to psychosocial stress test. Somatization may be an important indicator of dysfunction autonomic nervous system (ANS), which acts as a risk factor for development of various psycho/somatic disorders, while hardiness seems to be protective factor for these diseases. Physiological indicators such as the EDA and salivary alpha-amylase reflect the activity of the sympathetic system; therefore they are the relevant correlates for measuring acute stress responses, and diagnosis of ANS dysregulation. The findings demonstrate the importance of the objectification for diagnosis of somatic symptoms by measuring physiological parameters and identifying protective psychological resources.

Key words: somatization, EDA, alpha-amylase, hardiness

Táto práca bola podporovaná projektom Vega č. 1/1110/12 a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0496-12.

Úvod

Vzhľadom k tomu, že stresová reakcia je mnohostranný fenomén, vyžaduje si aj viacdimenzionálne prístupy merania. V dôsledku toho sa javí na jeho skúmanie ako vhodná kombinácia psychologických parametrov v spojení s psychobiologickými. Jedným z biomarkerov, ktorý odráža v tele zmeny počas stresu je enzým salivárnej alfa-amylázy (sAA) (Rohleder, Nater, 2009, Granger et al, 2007), ktorý je vyvolaný aktiváciou autonómneho nervového systému (ANS), ktorý ovláda slinné žľazy. Výsledky opakovane ukázali zmeny v reakcii sAA na psychosociálny stres (Nater, et al., 2005, Het, Wolf, 2007, Schoofs et al., 2008).

Autonómna aktivita nervového systému korešponduje s fyziologickými prejavmi organizmu v strese, ako je zvýšenie srdcovej frekvencie, vyššia činnosť elektrodermálnej aktivity (EDA) a i. (Sequeira et al., 2009). Pôsobením stresu dochádza k zvýšenej aktivácii sympatikového systému (SNS), ktorý je spojený s imunosupresiou, čo naznačuje, že znížená funkcia imunitnej funkcie následne vedie k zvýšeniu citlivosti na negatívne zdravotné následky (Granger et al.,2007). Ako uvádza Baumgartner (2001) dlhodobé pôsobenie stresu postupne vyčerpáva zásoby adaptačnej energie jednotlivca a tie spôsobujú patologické, fyziologické i anatomické zmeny, ktoré sa prejavujú ako telesné ochorenia. Tento predpoklad somatického ochorenia podmieneného stresom organizmu, je činiteľom pretrvávajúcej pozornosti mnohých výskumov zaoberajúcich sa stresom a jeho vplyvom na organizmus. Somatizácia je cesta, ktorou organizmus reaguje na stres. Ak nie sme schopní rozoznať, pochopiť a vyjadriť procesy nášho tela, máme obmedzený predpoklad pre zvládnutie stresových podmienok (Abolghasemi et al., 2012).

Neurotizmus, negatívna afektivita a myslenie, úzkostné črty, zvýšená senzitivita k vnútorným stavom sa v literatúre najčastejšie popisujú vo vzťahu ku somatizácii (Shaw et al.,2010). Väčšina uvádzaných faktorov osobnosti je spätá so silnými psychofyziologickými odozvami (s rôznou mierou ich uvedomovania), ktoré sa bez adekvátneho spracovania môžu stať patogénnymi.

Narastajúci objem dôkazov z výskumných štúdií poukazuje na skutočnosť, že osobnostná črta hardiness utvára tlmivý účinok voči stresu a chráni mentálne i fyzické zdravie (Green et al. 2007, Bonanno, 2004). Odolní jednotlivci konajú tak, že potencionálne stresujúce situácie je možné hodnotiť ako menej hrozivé, vďaka čomu sa u nich minimalizuje skúsenosť s distresom, vypovedajú o menšom výskyte ochorení, sú tiež viac sebaistí, schopnejší vysporiadať sa s distresom (Kobasa et al., 1982).

Model hardiness predpokladá, že adaptívne kognície odolných osôb vyústia do nižšej úrovne fyziologického nabudenia pri konfrontácii s potenciálnym stresorom.

Metódy

Inštrumentálne zariadenia na evidovanie elektrodermálnej reakcie (SCL) PowerLab so softvérom LabChart a zariadenie na analýzu salivárnej alfa-amylázy.

SCL-90-Sebaposudzovacia škála Symptom Checklist-90 (SCL-90) je rozšírene využívaný dotazník, ktorý zachytáva širokú škálu psychických porúch.

Bolelоucky (Bieščard, Szeliga, 2006) ho odporúča pre diagnostiku psychosomatických pacientov. Pre účely nášho výskumu sme využili subškálu somatizácie, ktorá obsahuje položky, ktoré reflektujú telesný distres. Položky sa týkajú gastrointestinálneho, kardiovaskulárneho, respiračného a iných systémov riadených autonómnym nervovým systémom.

PSST-Psychosociálny stresový test, ktorý psychogénnymi a sociálnymi vplyvmi spoľahlivo vyvoláva zmeny na úrovni SNS systému aj hypotalamo-hypofýzo-adrenokortikálnej (HPA) osi. Test trvá približne 70 minút a v tomto rozmedzí je proband vyzvaný na verejné vystúpenie na vopred zadanú tému (spoločenské dilemy), odpovedá na vedomostné otázky a rieši aritmetické úlohy. Dizajn: 1. Prípravná fáza (10 min.), 2. Verejné vystúpenie (15 min.), 3. Relax (45 min.)

STAI X-2- dotazník na zisťovanie miery úzkostlivosti. V súčasnosti radí medzi najpoužívanejšie dotazníky pri zisťovaní úzkostlivosti.

PVS (Personal Views Survey) dotazník zisťuje úroveň odolnosti voči stresu. Pojem hardiness označuje osobnostné charakteristiky, ktoré chránia pred negatívnymi následkami stresu.

Experiment sa uskutočnil v laboratóriu psychofyziológie Katedry psychológie FiF UK, 24 Pbi vo veku 18 až 35 rokov, 11 nesomatikov/ nulové skóre v položke somatizácia (6 M, 5 Ž), 13 somatikov/ vysoké skóre- klinicky významné v položke somatizácia (9 M, 4 Ž). Všetci probandi v interview uviedli, že netrpia žiadnymi akútnymi, či chronickými ochoreniami.

Výsledky a diskusia

Zistili sme, že úroveň SCL (p= ,001) aj alfa-amyláza (p= ,003) sa signifikantne zvýšili počas verejného vystúpenia v PSST. Oba biomarkery sa osvedčili ako vhodné indikátory aktivity sympatika. Tieto zistenia sú v inetcii predchádzajúcich štúdií (Nater, et al., 2005, Het, Wolf, 2007, Schoofs et al., 2008).

Nezaznamenali sa štatisticky významné rozdiely v reakcii SCL počas verejného vystúpenia v PSST medzi somatikmi a nesomatikmi (obr.1). Predpoklad hyperreaktivity SNS systému u somatikov sa nepotvrdil. Naopak, vo fáze relaxu sa vyskytol opačný trend (na hranici štatisticky významnosti) oproti štandardným očakávaniam, kde SCL u somatikov výraznejšie klesal na rozdiel od nesomatikov, ktorí boli ešte v podstatne väčšom nabudení. Naše zistenia sú v rozpore s teoretickým konceptom, kde by malo platiť, že celkový pokles kožnej vodivosti by mal byť pomalší pri emočne labilnejších osobností, zatiaľ čo rýchlejšia habituácia by mala nastať u emočne stabilnejších osobností. (Lukavský, 2003) Paradoxné výsledky môžu súvisieť s inými premennými (osobnostné, menštruačný cyklus, tzv.“represori“ a i.) Podľa Strelau (2002) neexistuje konzistentnosť výsledkov vo vzťahu úzkostlivosti (ktorá je v pozitívnom vzťahu so somatizmom) a EDA.

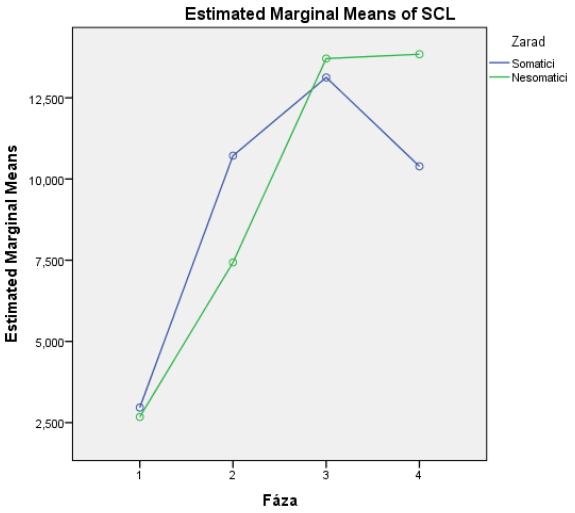

Obrázok 1. Aktivita SCL počas PSST u ne/somatikov (fázy: 1. adaptačná, 2. prípravná, 3. vystúpenie, 4. relax)

Zaznamenali sme trend k štatistickej významnosti v reakcii alfa-amylázy počas verejného vystúpenia v PSST medzi somatikmi a nesomatikmi (obr.2). Však v tejto fáze pozorujeme inšpiratívne až provokačné zistenie (na hranici štatisticky významnosti), kedy somatici na stres reagujú hypoaktívne, čo je v rozpore so štandardnými zisteniami, kde u zdravej populácií i rôznych psychických ochorení bol naopak pri dysregulácii SNS systému popísaný hyperarousal sAA pri strese i bazálnej úrovni sAA (Schumacher et al., 2013). Avšak Wolf et al. (2008) nám ponúkajú pozoruhodné zistenie, kde zaznamenali zníženú úroveň bazálnej úrovne sAA u astmatikov. Astmu zaraďujeme k psychosomatickým ochoreniam, ktoré môžu hypoteticky vykazovať isté biologické špecifiká stresovej reakcie.

Jednou z hypotéz môže byť aj to, že dysfunkcia ANS sa vyvíja a z hyperreaktivity a môže sa dostať do hyporeaktivity rovnako ako je to u popísané pri kortizole (Fries et al., 2005).

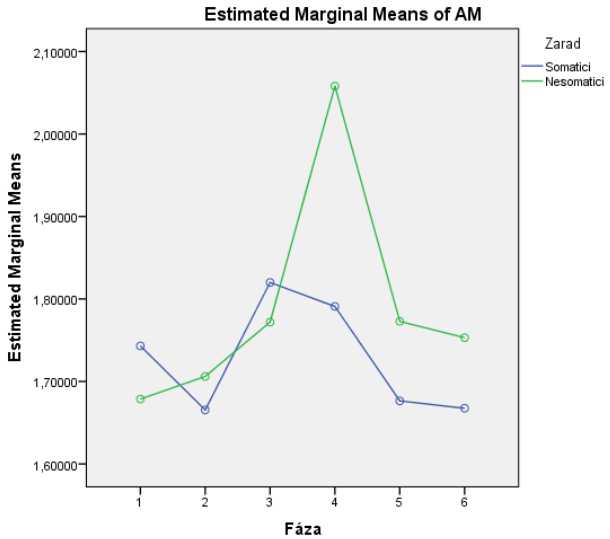

Obrázok 2. Aktivita alfa-amylázy počas PSST u ne/somatikov (fázy: 1., 2. adaptačná, 3. prípravná, 4. vystúpenie, 5., 6. relax)

Potvrdil sa významný negatívny vzťah medzi somatizmom a hardinessom (p= ,002) (obr.3). Hardiness osvedčil svoju protektívnu úlohu pri výskyte somatických ochorení (Kobasa et al., 1982).

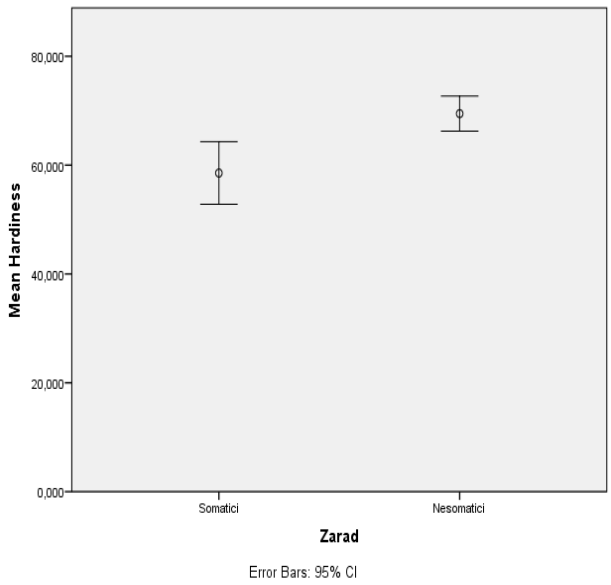

Obrázok 3. Vzťah medzi ne/somatizmom a hardinessom

Potvrdil sa významný pozitívny vzťah medzi somatizmom a úzkostlivosťou (p= ,001) (obr.4). Vysoká hodnota úzkostlivosti sa môže prejaviť aj ako somatizácia na tele (Derogatis, 1994), z čoho môžeme usudzovať, že v prípade vyššej úzkostlivosti je väčšia pravdepodobnosť výskytu somatického ochorenia. Môže tak pôsobiť ako jeden z faktorov, podieľajúcich sa na vzniku či pretrvávaní ochorenia.

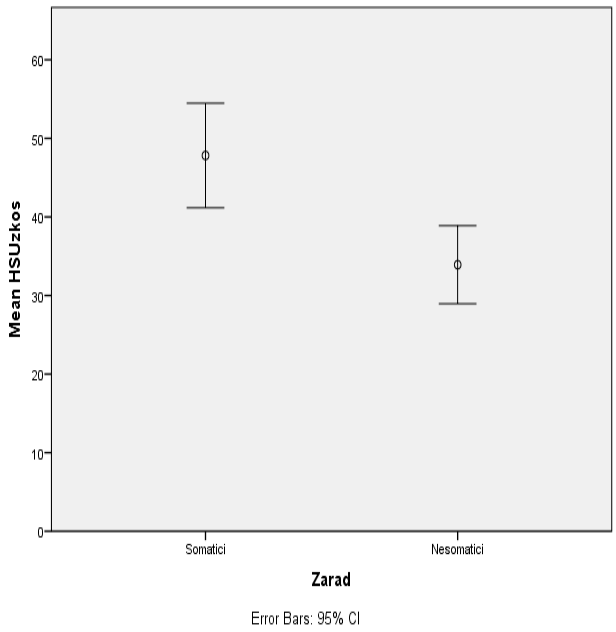

Obrázok 4. Vzťah medzi ne/somatizmom a úzkostlivosťou

Záver

PSST potvrdil svoju spoľahlivosť pre overovanie funkcie SNS systému. Hardiness bol v negatívnom vzťahu so somatizáciou, čo potvrdzuje vyššiu vulnerabilitu týchto somatických jedincov na stresové faktory. Somatici dosiahli vyššie skóre úzkostlivosti na rozdiel od nesomatikov, čo môže súvisieť s prelínaním niektorých spoločných symptómov. Medzi somatikmi a nesomatikmi sa nezaznamenal významný rozdiel v úrovni SCL, ani alfa-amylázy počas PSST testu, avšak viaceré zistenia nie sú dostatočne konzistentné a zasluhujú si väčšiu pozornosť na ďalšie skúmanie. Štúdia má charakter pilotného projektu- do budúcnosti plánujeme dlhodobé meranie SNS systému a rovnako aj HPA osi.

Literatúra

Abolghasemi, A., et al. (2012). The relation of alexithymia and cognitive /behavioral coping strategies with psychological vulnerability of women with somatization disorder. Zahedan J Res Med Sci., 14(10), 17-22.

Baumgartner, F. (2001). Zvládanie stresu- coping. In J. Výrost & J. Slaměník (Eds.), Aplikovaná sociální psychologie 2. (pp. 191-206)1.vyd. Praha: Grada Publishing.

Bieščad, M.,& Szeliga,P. (2006). Skúsenosti s použitím sebaposudzovacej škály SCL-90 na výberoch slovenských psychiatrických pacientov a bežnej populácie. Psychiatria, 1-2, 25-31.

Bonanno, G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience. American Psychologist, 59, 20-28.

Derogatis, L. (1994). Symptom Checklist-90 (SCL90-R) Administration, Scoring and procedures. Washington, DC: American Psychiatric Association.

Fries, E., et al. (2005), A new view on hypocortisolism. Psychoneuroendocrinology. 30(10), 1010-1016.

Granger, D. A., et al. (2007). Salivary a-Amylase in Biobehavioral Research. Ann. N.Y. Acad. Sci. 1098, 122–144.

Green, S, et al. (2007). Evidence-based life coaching for senior high school students: Building hardinessand hope. International Coaching Psychology Review, 1, 24-32.

Het, S.,& Wolf, O. T. (2007). Mood changes in response to psychosocial stress in healthy young women: effects of pretreatment with cortisol. Behav. Neurosci. 121, 11-20.

Kobasa, S. C., et al. (1982). Hardiness and health: A prospective study. Journal of Personality and Social Psychology, 42, 168-177.

Lukavský, J. (2003). Vliv temperamentových vlastností na elektrodermální aktivitu pri asociačním experimentu. Československá psychologie, 47(6), 503-512.

Nater, U. M., et al. (2005). Human salivary alpha-amylase reactivity in a psychosocial stress paradigm. Int.J. Psychophysiol., 55, 333-342.

Rohleder, N., & Nater, U. M. (2009). Salivary alpha-amylase in humans- Determinants and methodological considerations. Psychoneuroendocrinology, 34, 469–485.

Sequeira, H., et al. (2009). Electrical autonomic correlates of emotion. Inter. J. of Psychophysiol., 71, 50–56.

Shaw, R. J., et al. (2010). Somatoform disorders. In D. R. Demaso & R. J. Shaw (Eds.), Textbook of pediatric psychosomatic medicine (pp. 121-141). Arlington: American Psychiatric Publishing.

Schoofs, D. et al. (2007). Neuroendocrine stress responses to an oral academic examination: no strong influence of sex, repeated participation and personality traits. Stress. 1, 52-61.

Schumacher, S., et al. (2013). Is salivary alpha-amylase an indicator of autonomic nervous system dysregulations in mental disorders? Psychoneuroendocrinology, 38, 729-743

Strelau, J. (2002). Temperament. The Psychological Perspective. New York: Kluwer Academic Publishers.

Wolf, J. M., et al. (2008). Chronic stress, salivary cortisol, and alpha-amylase in children with asthma and healthy children. Biol. Psychol., 78, 20-28.

SUBJEKTIVNÍ VNÍMÁNÍ KVALITY ŽIVOTA PACIENTŮ BĚHEM PRVNÍ EPIZODY SCHIZOFRENIE

Iva Stehnová[1,2], Monika Sisrová[1,3], Dagmar Beránková[2,4]
[1] Psychiatrická klinika LF MU a FN Brno
[2] 1. Neurologická klinika FNUSA v Brně
[3] Psychiatrické oddělení Krajské nemocnice Liberec
[4] Neurologická klinika FN Ostrava
✉ stehnova.iva@fnusa.cz

Keywords: quality of life, schizophrenia, first-epizode schizophrenia

Východiska studie

Schizofrenie je závažné duševní onemocnění, které zásadním způsobem ovlivňuje pacientovo běžné denní fungování. Mapování kvality života těchto pacientů by tedy mělo být nedílnou součástí jejich léčby. Většina studií zaměřující se na zjišťování kvality života u pacientů se schizofrenií využívá specifické nástroje, konstruované právě pro psychotické pacienty (Awad, 2012). Tyto nástroje povětšinou zahrnují objektivní i subjektivní posouzení kvality života (Melle, 2005). Koncept kvality života je nejčastěji popisován jako multidimenzionální (Chee, 2010; Galuppi, 2010). Definice kvality života je poněkud různorodé, Světová Zdravotnická Organizace WHO ji člení na oblast fyzickou, psychologickou, sociální a oblast prostředí. Testa (2006) doplňuje, že tyto domény jsou nejčastěji ovlivněny zkušenostmi, přáními, očekáváním a vnímáním pacientů.

Výsledky studií týkající se kvality života pacientů se schizofrenií jsou poměrně nejednoznačné a nabízející nekonzistentní závěry, což je způsobeno především heterogenitou konceptu kvality života a využívání různorodých nástrojů při jejím zkoumání (Renwick, 2012; Gallupi, 2010). Mezinárodní studie poukazují, že pacienti s první epizodou schizofrenie vykazují statisticky významně nižší kvalitu života než zdravé kontroly (Law, 2005). Renwick (2012) potvrdil ve své studii, že kvalita života pacientů s první epizodou schizofrenie je nižší v oblasti sociální a wellbeeing. Galuppi (2010) pak doplňuje, že pacienti se schizofrenní mají nižší úroveň sociálního uspokojení a psychologického fungování, zatímco oblast fyzická a oblast prostředí a zdraví zůstává intaktní. S fyzickým zdravím však negativně koreluje věk. Nejvíce neuspokojeni jsou tito pacienti v sexuálním a pracovním životě (Galuppi, 2010). Studie využívající se náš koncept kvality života SQUALA jsme nenalezli.

Metodologie

Data k prezentované studii byla snímána v letech 2010-2013 na Psychiatrické klinice FN Brno. Výzkumný soubor tvoří 37 prvohospitalizovaných mužských pacientů z Psychiatrické kliniky FN Brno, jimž byla na základě hospitalizace stanovena diagnóza F. 20.0 Paranoidní schizofrenie. SQUALA byla pacientům předložena po zaléčení akutního psychotického procesu, nejčastěji 5-7. týden hospitalizace. Demografické charakteristiky pacientů v čase stanovení diagnózy jsou uvedeny v tabulce 1.

V rámci anonymního dotazníkového šetření bylo k souboru pacientů vybráno metodou párování 74 zdravých dobrovolníků. Zdravé kontroly byly k pacientům vypárovány na základě těchto kritérií: věk, vzdělání, typ vzdělání, socioekonomický status, velikost místa bydliště, rodičovství.

Pro zpracování výsledků byly využity t-testy a popisné statistiky.

Tabulka 1.
Sociodemografické údaje pacientů

Sociodemografické údaje pacientů			
věk (M, SD)		24,3	5
věkové kategorie (N,%)	14-19	7	19
	19-24	14	38
	24-29	10	27
	29-34	5	14
	35-39	1	2
úroveň vzdělání (N,%)	ZŠ	8	22
	SOU	7	19
	SŠ	15	40
	VŠ	7	19
typ vzdělání (N, %)	základní	7	19
	technické	22	60
	gymnázium	3	8
	ostatní	5	13
socioekonomický status (N, %)	student	13	35
	zaměstnaný	16	43
	nezaměstnaný	8	22
rodičovství (N,%)	bezdětný	36	97
rodinný stav (N,%)	svobodný	36	97
	ženatý	1	3
partnerství (N,%)	má patrnerku	3	8
	nemá	34	92
bydlení (N,%)	s rodiči	27	75
	v pronájmu	8	22
	vlastní	1	3
velikost místa bysliště (N,%)	vesnice (do 500 obyvatel)	4	11
	malé město (do 10 000)	12	32
	středně velké město (do 50 000)	4	11
	velké město (nad 50 000)	17	46

SQUALA

Subjective Quality of Life Analysis (SQUALA) od Zannotiho publikovaná v r. 1992 upravila do českého prostředí v r. 1997 Dragomirecká. Tento univerzální dotazník mapující kvalitu života pojímá měření kvality života jako zjišťování rozdílu mezi přáním a očekáváním jedince a jeho skutečnou současnou situací. Dotazník zahrnuje 21 oblastí (původně 23 oblastí – oblast politika a víra byly v nejnovější verzi z r. 2006 vyřazeny) života, které jedinec hodnotí na pětibodové škále subjektivnídůležitost a spokojenost s jednotlivými oblastmi. Výsledky jsou dále vyjádřeny pomocí parciálních skórů a celkového skóru kvality života. Parciální skór je dán součinem hodnoty důležitosti a spokojenosti v dané oblasti. Další možností zpracování výsledků je sledování 5 dimenzí kvality života: abstraktní hodnoty, zdraví, blízké vztahy, volný čas a základní potřeby.

Výsledky

Graf 5 potvrzuje, že pacienti s první epizodou schizofrenie mají nižší kvalitu života než zdraví dobrovolníci. Toto zjištění bylo prokázáno na hladině významnosti $p<0,01$. Jak dokládá graf 1, zdraví dobrovolníci přikládají větší důležitost zdraví, dobré psychické kondici, sexuálnímu životu, koníčkům, práci a vlastní svobodě než pacienti se schizofrenií. Tito pacienti jsou zároveň méně spokojeni oproti zdravým kontrolám s vlastním zdravím, fyzickým a psychickým stavem, sociálními vztahy, sexuálním životem a v otázkách vlastního bezpečí, v oblasti zaměstnání a pravdy (graf 2). V grafu 3 lze nalézt, že tito pacienti pociťují subjektivně nižší kvalitu života v oblasti zdraví, fyzické a psychické kondice, v péči o sebe sama. Hůře taktéž hodnotí otázku vlastní bezpečnosti, zaměstnání, spravedlnosti, svobody a jídla. V obecných dimenzích kvality života (graf 4) pacienti níže skórují v oblasti abstraktních hodnot, zdraví, blízkých sociálních vztahů a volného času.

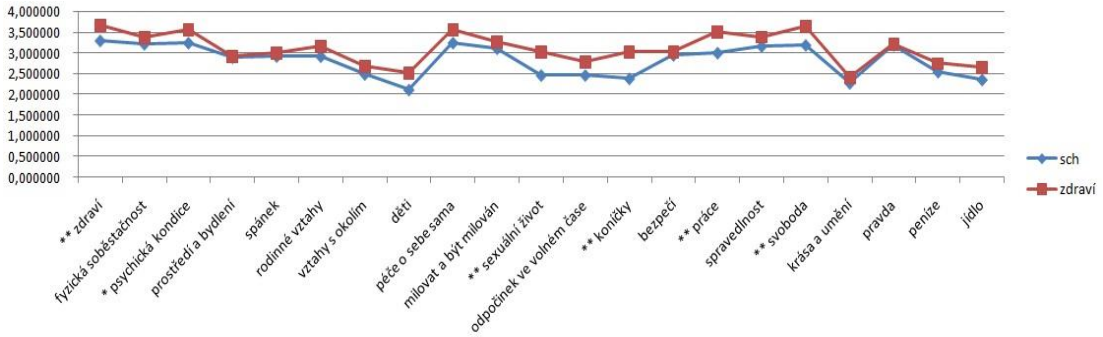

p <0,01 **, p<0,05 *

Graf 1. Důležitost

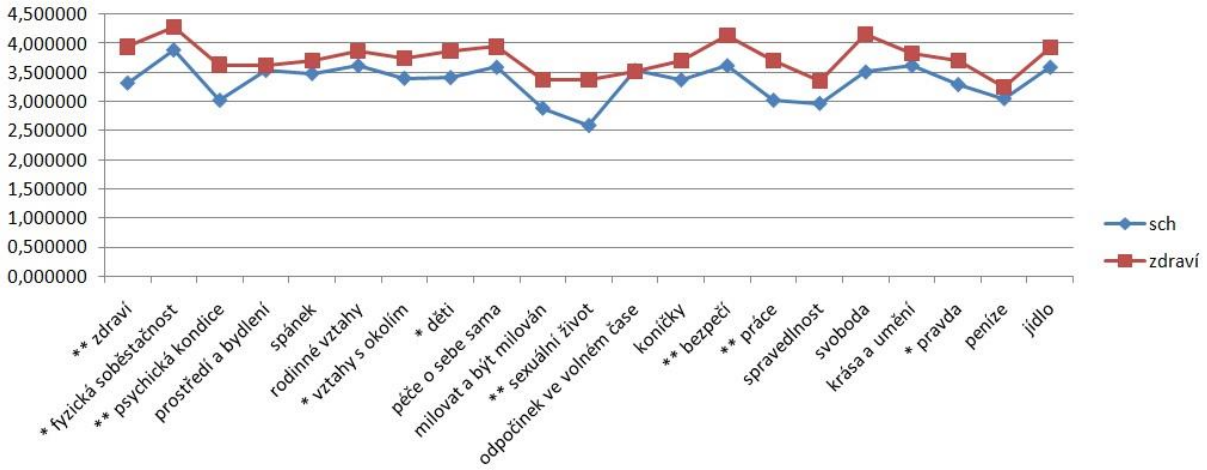

p <0,01 **, p<0,05 *

Graf 2. Spokojenost

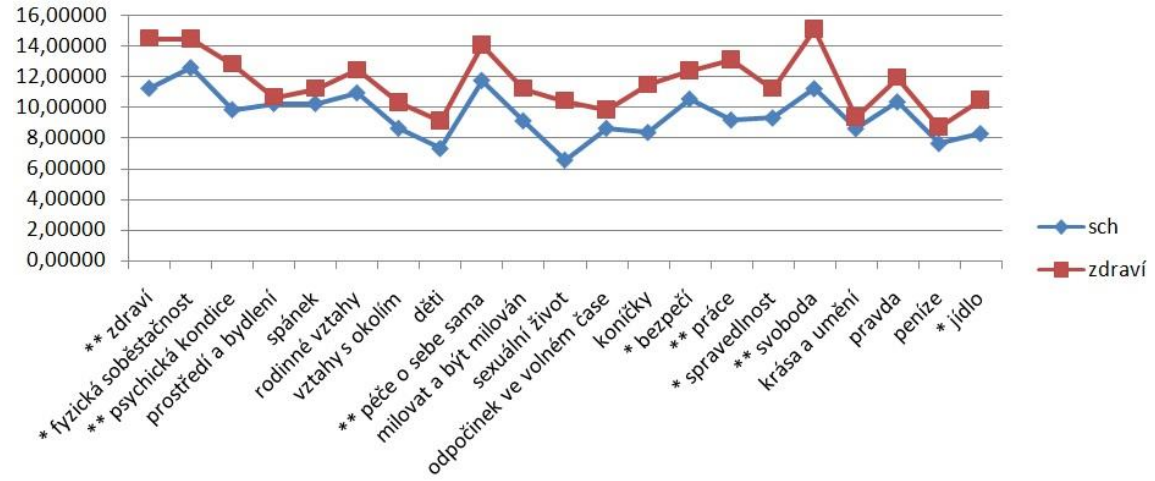

p <0,01 **, p<0,05 *

Graf 3. Kvalita života

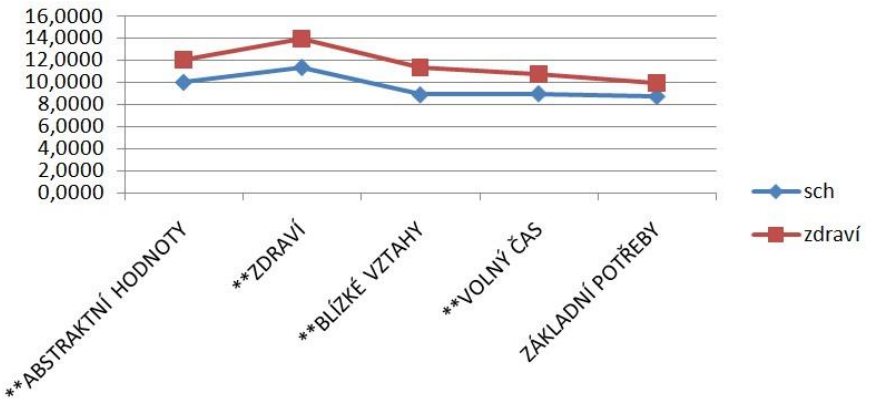

p <0,01 **

Graf 4. Dimenze kvality života

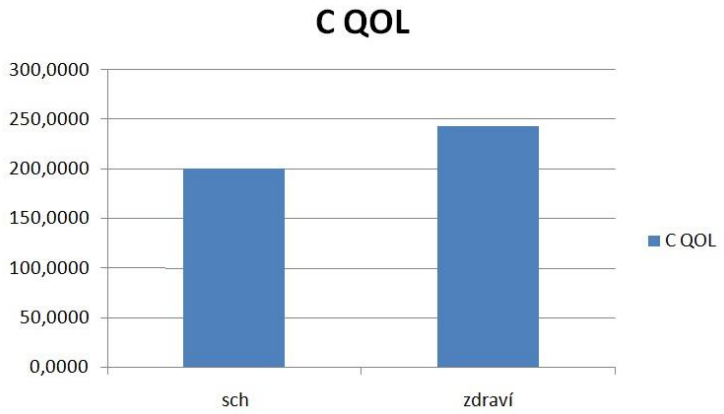

p <0,01

Graf 5. Celkový skór kvality života

Diskuze

V souladu s mezinárodními studiemi naše výsledky prokazují přítomnost nižší úrovně kvality života u pacientů s první epizodou schizofrenie. Ve shodě s Galuppim (2010) náš zkoumaný soubor dosahuje nižší spokojenosti v sociální, sexuální a pracovní oblasti. Psychická stabilita je v rámci hodnocení spokojenosti a její kvality taktéž prokazatelně nižší. Zároveň však v rozporu s předkládanými studiemi pacienti se schizofrenií v našem vzorku vykazují nižší kvalitu života v oblasti zdraví a fyzické kondice. Vzhledem k odlišnosti využitých metod však nelze závěry jednoznačně porovnat. Základní potřeby jako jsou bydlení, peníze a jídlo zůstávají v rámci schizofrenního onemocnění intaktní.

Nižší úroveň kvality života u pacientů se schizofrenií v oblastech zdraví, psychické kondice lze očekávat již z podstaty tohoto onemocnění. Percepce nižší kvality svobody, péče o sebe sama a jídla lze vysvětlit vlivem hospitalizace na uzavřeném oddělení. Co se týče oblasti bezpečí, očekáváme vliv psychopatologie (bludné produkce) doznívající psychózy na tuto dimenzi. Nižší hodnotu kvality života v oblasti spravedlnosti si vysvětlujeme v rámci kontextu psychologického zpracovávání onemocnění a bilancování nad jeho vznikem. Hodnocení spokojenosti v jednotlivých oblastech kopíruje percepci kvality života. Nižší spokojenost v oblasti zdraví, sexuální aktivity, psychické kondice, zaměstnání, vztahů s okolím vychází z předpokladu o charakteru tohoto onemocnění a kontextu pozitivních a negativních příznaků schizofrenie. Nižší spokojenost s pravdou dle našeho předpokladu opět souvisí

s bilancováním o vlastním onemocnění, hledání vysvětlení o příčinách vzniku a hospitalizací samotnou. Domníváme se, že přikládání nižší důležitosti sexuální oblasti, oblasti práce a koníčků je důsledkem negativních příznaků onemocnění a farmakoterapie. Nižší důraz na zdraví, osobní svobody a psychickou kondici je velmi podnětným zjištěním, jehož význam není úplně jednoznačný.

Literatura

Award, A.G., Voruganti, L.N.P. (2012). Measuring Quality of life in Patients with Schizophrenia An Update. Pharmacoeconomist, 30:3, 183-195.

Galuppi, A., Turola, M.C., Nanni, M.G., Mazzoni, P., Grassi, L. (2010). Schizophrenia and quality of life: how important are symptoms and functioning? International Journal of Mental Health System, 4, 31.

Chee, K.Y. (2010). Determinants of subjective quality of life in fistr-episode schizophrenia: perspective fromMalaysia. Early Intervention in Psychiatry, 4, 111-118.

Law, C.W., Chen, E.Y., Cheung, E., F., et al. (2005). Impact of untreated psychosis on quality of life in patients with first-epizode schizophrenia. QualLife Res,14 (8), 1803-11.

Melle, I., Friis, S., Haahr, U., Johannesen, J.O., Larsen, T.K., Opjordsmoen, S., Roessberg, J.I., Rund, B.R., Simonsen, E., Vaglum, P., McGlashan, T. (2005). Measuring quality of life in first-episode psychosis. European Psychiatry, 20, 474-483.

Renwick, L., Jackson, D., Foley, S., Owens, E., Ramperti, N., Behan, C., Anwar, M., Kinsella, A., Turner, N., Clarke, M., O´Callaghan., E. (2012). Depression and quality of life in first-episode psychosis. Comprehensive Psychiatry, 53, 451-455.

Testa, M.A., Simonson, D.C. (1996). Assessment of quality of life outcomes. The New England Journal of Medicine, 334, 835-840.

ŽIVOTNÉ SITUÁCIE AKO FAKTORY SEBAPOŠKODZOVANIA U SOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÝCH ADOLESCENTOV

Zita Kitty Širilová, Jana Rozborilová
Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, Slovenská republika
✉ sirilova.zita@gmail.com

Abstract

Self-harm is perceived as maladaptive behavior, which is used to deal with unpleasant life situations and negative emotions. Our research investigated the presence of 8 forms of self-harm behaviours (hitting, self-tattoo,…) and 14 life situations (entering school, the witness of violence,...), which could lead to self-harming. There were 40 respondents, 13 from the orphanage (DD) and 27 from the re-education center (RC) in aged 12-18, mean age 15,92. For the purpose of research, Questionnaire of behaviors and life situations was created. Respondents from DD and RC demonstrated significant differences in skin piercing, self-tattooing and scratching until blood, which also were the most common behaviors. The least common behavior was burning the skin, pulling hairs and interference into wounds. The implementation of self-harming resulted mainly in hassles of parents, belonging to Emo/Ghotic group, get in the DD/RC, fear of mother/father, death of a parent/sibling/loved one, hitting from parent/guardian, however differences between groups were not found.

Key words: self-harm, life situations, risk factors, adolescents

Príspevok bol podporený projektom VEGA 1/1258/12 „Psychologické kontexty starostlivosti o seba“

Úvod

Sebapoškodzovanie sa za posledných 20 rokov rozrástlo v takej miere, že predstavuje jeden z najčastejších spôsobov správania mladej generácie. Podľa Eberlyovej a Understana sebapoškodzovaním môže byť „každé spoločensky neakceptovateľné správanie, ktorého obsahom je okamžité, priame a väčšinou opakujúce fyzikálne poškodenie vlastného tela, ktoré vedie k ľahkej až stredne závažnej ujme na zdraví, ktoré je bez suicidálneho zámeru a bez organickej psychiatrickej príčiny“ (Platznerova 2009, s. 17). K najčastejším formám sa radia rezania sa, udierania, vytrhávanie si vlasov, pálenia a prepichovania si kože (Favazza, 1999; Kocourková, 2007; Kriegelová, 2008), pričom niektorí autori sem zaraďujú aj tzv. rizikové formy správania ako konzumovanie alkoholu, fajčenie, promiskuita (Claes, Vandereycken, 2007; Sutton, 1999), poruchy príjmu potravy, zneužívanie návykových látok a prerušenie užívania liekov (Sutton, 1999; Walsh, 2008).

Podľa najnovších definície sa sebapoškodzovanie vníma ako nutkanie alebo impulz ku fyzickému poraneniu vlastného tela, ktoré je motivované potrebou vyrovnať sa s neznesiteľným psychickým distresom alebo získaním emocionálnej rovnováhy (Felton, Mchale, 2010, Skegg, 2005). V takomto zmysle sebapoškodzovanie vystupuje ako maladaptívna reakcia človeka na nepríjemné životné situácie, o ktorých vypovedá viacero výskumov. Hawtonová a kol. (2002) zistili, že zlé socioekonomické podmienky, rozvod, osamelosť, celkový nedostatok sociálnej opory a interpersonálne problémy môžu zvyšovať úzkosť, frustráciu, a tak nepriamo ovplyvňovať výskyt sebapoškodzovania. K podobným výsledkom sa dopracoval aj Fergusson a kol. (2000), ktorí spozorovali, že deti vyrastajúce v socioekonomicky znevýhodnených rodinách majú častejšie duševné a zdravotné poruchy a stretávajú sa s viacerými stresujúcimi udalosťami ako deti z ekonomicky prospešnejších rodín. Najvyššie riziko zámerného sebapoškodzovania sa preukázalo u detí vychovávaných v neúplných rodinách, prevažne s matkou bez sociálnej opory, ktorá bola veľmi mladá a mala nízke vzdelanie. Taktiež sa potvrdilo, že disharmonický vzťah medzi rodičmi negatívne vplýva na psychický vývin detí a že existuje vzťah medzi rodinným prostredím a zámerným sebapoškodzovaním počas detstva, adolescencie a mladšej dospelosti (Santos, Saraiva, De Sousa, 2009). Rissanen, Kylmä, a Laukkanen (2008) pri skúmaní faktorov sebapoškdozovania odhalili, že sebapoškodzovanie sa môže spájať s exogénnymi /vonkajšími/ faktormi ako napr. informovanosť o možnostiach sebapoškodzovania, konflikty v rodine, zneužívanie drog, liekov i s endogénnym /vonkajšími, experimentálnymi/ faktormi ako napr. samota, nízka sebaúcta a negatívne emócie /hnev/. Nakoniec Hawton a Harrisová (2008) poukázali nato, že sebapoškodzujúci musia najčastejšie čeliť problematickým vzťahom v rodine (77,3%), konfliktom s priateľmi (38,9%) a stresujúcim situáciám

v škole (37,9%) ako hádkam so spolužiakmi a šikanovaniu, ktoré predchádzali momentom sebapoškodzovania.

Cieľom nášho výskumu bolo zmapovať výskyt sebapoškodzujúcich foriem správania u sociálne znevýhodnených adolescentov, u ktorých je sebapoškodzovanie vysoko pravdepodobné a taktiež odhaliť životné situácie, ktoré najčastejšie prispievajú k zahájeniu sebapoškodzujúceho správania, čo by mohlo byť prínosné najmä pre preventívnu a terapeutickú oblasť.

Metóda

Na získanie údajov bol vytvorený Dotazník foriem správania a životných situácií, ktorý pozostával okrem osobných údajov (vek, rod a umiestnenie /detský domov, reedukačné centrum/), z dvoch hlavných častí. Prvá časť mapovala výskyt 8 foriem správania (rezanie sa, pálenie si kože, sebatetovanie,...) na 6-bodovej škále (1-nikdy 2-raz za život, 3-raz za rok, 4-raz za mesiac, 5-raz za týždeň, 6-denne) a druhá časť prítomnosť 14 životných situácií (zomrel mi jeden z rodičov, bol/a som svedkom násilia,...). Cronbachova alfa celého dotazníka mala hodnotu 0,851.

Do výskumu sa zapojilo 40 sebapoškodzujúcich, 13 z detského domova (5 chlapcov a 8 dievčatá) a 27 z reedukačného centra (23 chlapcov a 4 dievčat), vo veku 12-18 rokov, s priemerným vekom 15,92.

Výsledky

V prvej časti výskumu nás zaujímalo, aký je výskyt sebapoškodzovania u sociálne znevýhodnených respondentov. Z analýzy výsledkov sme zistili, že najčastejšími formami sebapoškodzovania sú prepichovanie si kože (73,8%), sebatetovanie (70,1%), škrabanie sa do krvi (60,3%) a najmenej sa vyskytuje pálenie si kože (44,3%), zasahovanie si do rán (52,5%), vytrhávanie si vlasov (55,7%) (Graf 1).

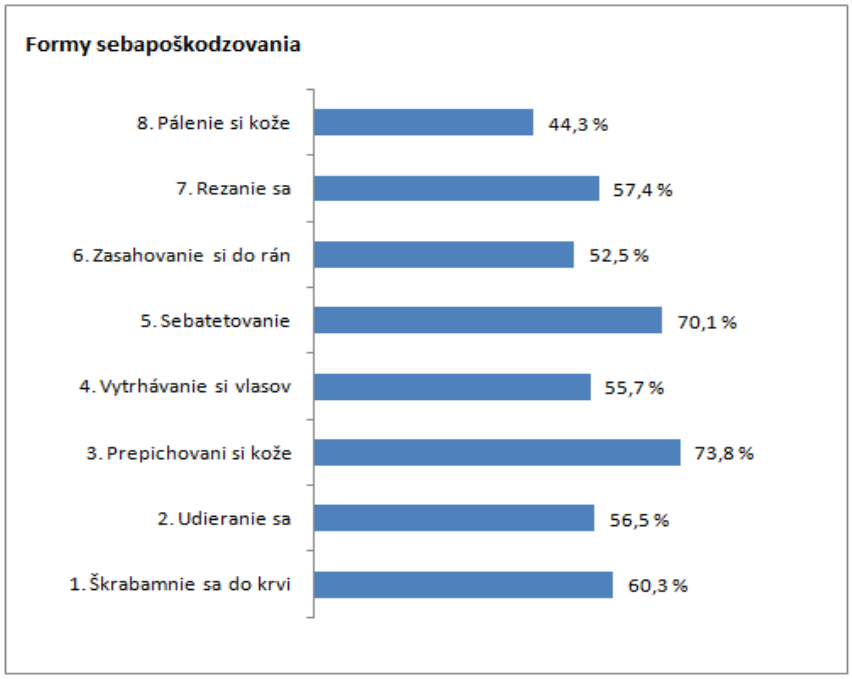

Graf 1. Percentuálny výskyt jednotlivých foriem sebapoškodzovania

V rámci respondentov z detského domova a reedukačného centra sa v celkovom sebapoškodzovaní štatisticky významné rozdiely nezaznamenali ($U=115,5$; $\alpha=0,251$), ale preukázali sa v konkrétnych formách správania, ktorými boli prepichovanie si kože ($U=109,0$; $p= 0,045$; $p<0,05$), sebatetovanie ($U=79,5$; $p=0,003$; $p<0,05$) a škrabanie sa do krvi ($U=110,0$; $p=0,048$; $p<0,05$). Vychádzajúc z

percentuálneho zastúpenia odpovedí na dané položky (Tabuľka 1) sa ukázalo, že kožu si častejšie prepichujú respondenti z reedukačného centra ako z detského domova. Kým 3,7% respondentov z reedukačného centra si prepichuje kožu denne, v detskom domove až 53,8% respondentov s tým nemajú žiadnu skúsenosť alebo takmer žiadnu skúsenosť (30,8%raz za život, 15,4%raz za rok). Čo sa týka sebatetovania, častejšie sa sebatetujú respondenti z reedukačného centra (3,7% denne; 7,4% raz za mesiac) ako z detského domova (69,2% nikdy; 30,8% raz za život). Napokon len v škrabaní sa do krvi sa preukázala prevaha respondentov z detského domova (7,7% denne, 7,7% raz za týždeň, 15,4% raz za mesiac) nad respondentmi z reedukačného centra (3,7% denne, 7,4% raz za rok, 18,5% raz za život).

Tabuľka 1.
Percentuálne odpovede respondentov z detského domova (DD) a reedukačného centra (RC) u štatisticky významných foriem sebapoškodzovania

Formy sebapoškodzovania	Odpoveď	Percentuálne (%) zastúpenie respondentov	
		Detský domov (DD)	Reedukačné centrum (RC)
Prepichovanie si kože	Nikdy	53,8	29,6
	raz za život	30,8	25,9
	raz za rok	15,4	18,5
	raz za mesiac	0,0	14,8
	raz za týždeň	0,0	7,4
	Denne	0,0	3,7
Sebatetovanie	Nikdy	69,2	29,6
	raz za život	30,8	33,3
	raz za rok	0,0	25,9
	raz za mesiac	0,0	7,4
	raz za týždeň	0,0	0,0
	Denne	0,0	3,7
Škrabanie sa do krvi	Nikdy	46,2	70,4
	raz za život	0,0	18,5
	raz za rok	23,1	7,4
	raz za mesiac	15,4	0,0
	raz za týždeň	7,7	0,0
	Denne	7,7	3,7

V druhej časti výskumu sme sa zamerali na životné situácie vedúce k vykonávaniu sebapoškodzovania. Vychádzajúc z percentuálneho zastúpenia jednotlivých situácií sa celkovo ako najčastejšie preukázali hádky rodičov (26,2%), príslušnosť k Emo skupine (26,2%), nastúp do detského domova/reedukačného centra (24,6%), strach z rodiča/opatrovníka (23,0%), smrť rodiča/súrodenca/blízkej osoby (21,3%), bitka od rodiča/opatrovníka (21,3%) a ako namenej časté byť svedkom bitky/násilia (9,8%), ťažká choroba rodiča (11,5%), donútenie k vykonaniu niečoho zlého (13,1%) (Graf 2). Z hľadiska percentuálneho zastúpenia situácií v rámci jednotlivých skupín respondentov, respondentov z detského domova najčastejšie viedlo k sebapoškodzovaniu nástup do detského domova (53,8%), smrť jedného z rodičov/súrodencov/blízkej osoby (38,5%), hádka rodičov (38,5%) a vôbec nie príslušnosť k Emo/Gothic skupine (0,0%) až najmenej ignorácia od spolužiakov (7,7%) a konflikt s učitelkou (7,7%). U respondentov z reedukačného centra najčastejšie sebapoškodzovaniu predchádzalo smrť jedného z rodičov/súrodencov/blízkej osoby (37,0%) a nástup do školy (37,0%) a najmenej rozvod rodičov/opatrovníkov (14,8%) a ťažká choroba rodiča (18,5%) (Graf 3). Štatisticky významné rozdiely v rámci skupín sa nezaznamenali.

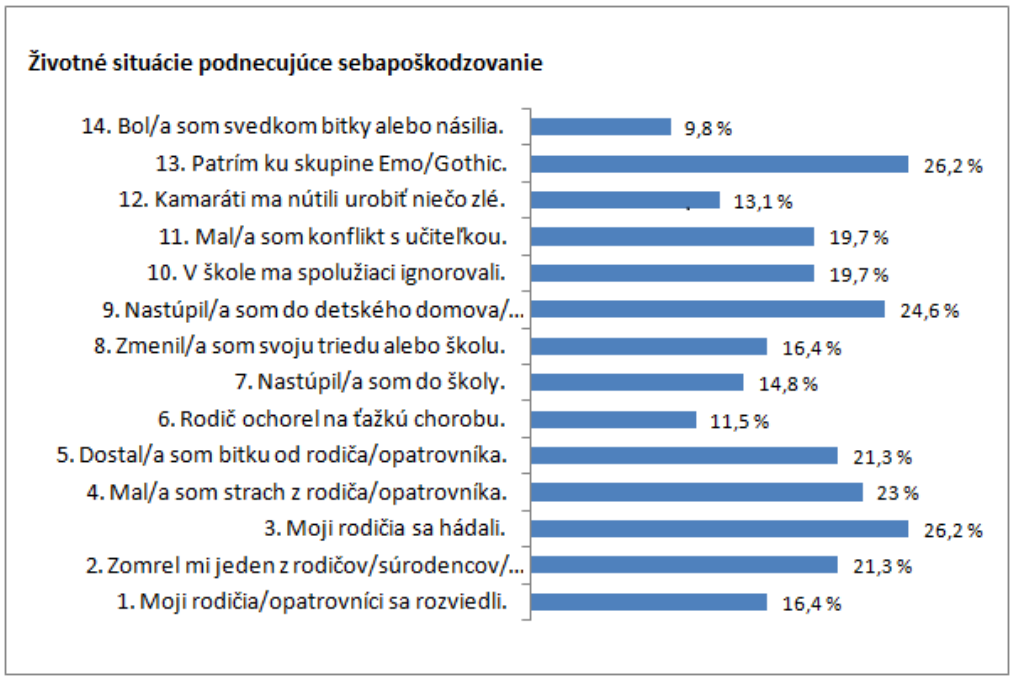

Graf 2. Percentuálne zastúpenie životných situácií podnecujúcich k sebapoškodzovaniu

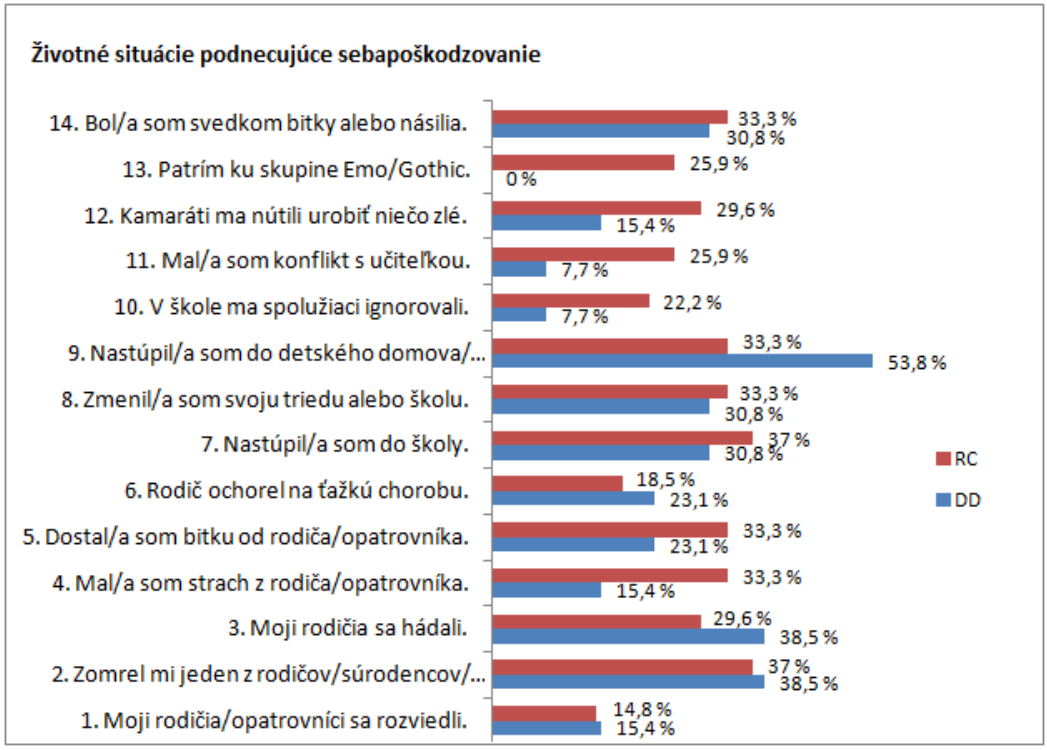

Graf 3. Percentuálne zastúpenie životných situácií podnecujúcich k sebapoškodzovaniu u respondentov z detského domova (DD) a reedukačného centra (RC)

Diskusia

V rámci výskytu sebapoškodzovania u sociálne znevýhodnených sme vychádzali najmä z výskumov, ktoré odkazovali na vyššie riziko sebapoškodzovania u detí vyrastajúcich v neúplných rodinách a v sociálne znevýhodnených podmienkach (Fergusson a kol., 2000; Hawtonová a kol., 2002; Hawton, Harrisová, 2008). Našim výskumom sme odhalili, že až 73,8% adolescentov si prepichuje

kožu, 70,1% sa sebatetuje, 60,3% sa škrabe do krvi, 57,4% sa reže, 56,5 % sa udiera, 55,7% si vytrháva vlasy, 52,5% si zasahuje do rán a 44,3% si páli kožu. V rámci znevýhodnených skupín, adolescenti z detských domovov sa výrazne častejšie sebatetovali a prepichovali si kožu ako adolescenti z detského domova, ktorí sa naopak častejšie škrabali do krvi.

Pri skúmaní životných situáciách spúšťajúcich sebapoškodzujúce správanie sme vychádzali z výskumov vypovedajúcich o rôznych faktorov sebapoškodzovania (Hawton, Harrisová, 2008; Kriegelová, 2008; Rissaneová a kol., 2008). Podľa nášho výskumu k sebapoškodzovaniu najčastejšie prispievajú hádky rodičov (26,2%), príslušnosť k Emo skupine (26,2%), nastúp do detského domova/reedukačného centra (24,6%), strach z rodiča/opatrovníka (23,0%), smrť rodiča/súrodenca/blízkej osoby (21,3%) a bitka od rodiča/opatrovníka (21,3%). Z hľadiska znevýhodnených skupín, adolescentov z detského domova najčastejšie viedlo k sebapoškodzovaniu nástup do detského domova (53,8%), smrť jedného z rodičov/súrodencov/blízkej osoby (38,5%), hádka rodičov (38,5%) a najmenej ignorácia od spolužiakov (7,7%) a konflikt s učitelkou (7,7%), pričom príslušnosť k Emo/Gothic skupine sa úplne vylúčila (0,0%). U adolescentov z reedukačního centra bola najčastejším spúšťačom sebapoškodzovania smrť rodiča/súrodencov/blízkej osoby (37,0%) a nástup do školy (37,0%), pričom k sebapoškodzovaniu najmenej prispieval rozvod rodičov / opatrovníkov (14,8%) a ťažká choroba rodiča (18,5%).

Limity nášho výskumu vidíme v pomerne malom zastúpení vzorky a v chýbajúcich rodových a rodinných analýz, ktoré by mohli byť podnetom pre ďalší výskum.

Literatúra

Claes, L., & Vandereycken, W. (2007). Self- injurious bahavior: Differential diagnosis and functional differentiation. *Comprehensive Psychiatry*, *48*, 137- 144.

Favazza, A. R. (1999). Self- mutilation. In Jacobs, D. G. (Ed.), *The Harvard Medical School Guide to Suicide Asssessment and Intervention* (pp. 125–145). San Francisco: Jossey- Bass.

Felton, A., & Mchale, J. J. (2010). Self-harm: what's the problem? A literature review of the factors affecting attitudes towards self-harm. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, *17(8)*, 732-740.

Fergusson, T. J., Stegge, H., Eyre, H. L., Vollmer, R., & Ashbaker, M. (2000). Context effects and the (mal) adaptive nature of guilt and shame in children. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, *126 (3)*, 319- 345.

Hawton, K., & Harris, L. (2008). Deliberate self - harm by under 15 years -olds: Characteristics, trends and outcome. *Journal of child Psychology a Psychiatry*, *49 (4),* 441 – 448.

Hawton, K., Rodham, K., Evans, E., & Weatherall, R. (2002). Deliberate self- harm in adolescents: self report survey in schools in England. *British Medical Journal*, *325 (7374),* 1207- 1211.

Kocourková, J. (2007). Sebepoškodzování v adolescenci. In Koutek, J., & Kocourková, J. (Eds.), *Sebevražedné chování* (73- 79 s.). Praha: Portál.

Kriegelová, M. (2008). *Zámerné sebepoškodzování v detství a adolescenci*. Praha: Grada.

Platznerová, A. (2009). *Sebapoškodzovanie. Aktuálny prehľad diagnostiky, prevencie a liečby*. Praha: Galén.

Rissanen, M. L., Kylmä, J., & Laukkanen, E. (2008). Descriptions of self-mutilation among finnish adolescents: A qualitative descriptive inquiry. *Issues in mental health nursing, 29,* 145- 163.

Santos, J. C., Saraiva, C. B, & De Sousa, L. (2009). The role of expressed emotion, self- concept, coping and depression in parasuicidal behavior a follow – up study. *Archive sof suicide research, 13(4),* 358 – 367.

Skegg, K. (2005). Self- harm. *The Lancet, 366,* 1471–1483.

Sutton, J. (1999). *Healing The Hurt Within: Understand and relieve the suffering behind self-destructive behaviour*. Oxford: How to Books.

Walsh, B. W. (2008). Tr*eating Self-Injury: A Practical Guide.* New York: Guilford Press.

SEBAÚCTA ADOLESCENTOV: POROVNANIE JEDNOTLIVCOV A DVOJČIAT

Jana Šuchová
Fakulta psychológie, PEVŠ
✉ suchova.jana@gmail.com

Adolescent self-esteem: a comparison of singles and twins

The contribution deals with the characterization of self-esteem with an emphasis on twin self-esteem during the period of adolescence. These subjects were a part of research carried out through two different kinds of questionnaires. The sample included 75 sets of twins. This study interprets the results of twin self-esteem which were compared to the self-esteem of individuals.

Key words: twin self-esteem, adolescent twins, comparison

Úvod

Dvojčatá ako samostatný fenomén sa v súčasnej populácii vyskytujú čoraz častejšie a preto sa stávajú zaujímavými nielen všeobecne v spoločnosti, ale aj pre výskum. Existuje množstvo výskumov, ktoré sa zaoberajú dvojčatami, pričom veľká časť z nich sa aj v súčasnosti sústreďuje najmä na skúmanie podielu vplyvu dedičnosti, resp. prostredia (napr. Anokhin, 2007; Huang, Collier, Tao, 2008; Kandler, Reinmann, Kämpfe, 2009; Hansson a kol. 2008; Veselka a kol. 2009). Pri výskumoch dvojčiat sa stretávame s odlišnými postojmi výskumníkov k tejto problematike. Na jednej strane sú výskumníci, podľa ktorých je mať dvojča nevýhoda pre osobnostný vývin jedinca (napr. Engel, 1975; Lassers and Nordan, 1978 podľa Pearlman E.M. 1990; Zazzo, 1976). Oproti nim stoja štúdie, v ktorých sa nepreukázal rozdiel medzi jednotlivcami a dvojčatami pri vývine osobnosti (Pearlman, 1990; Hirt 1981, podľa Pearlman, 1990). Okrem štúdie Pearlmana (1990) sme výskumy sebaúcty u dvojčiat v porovnaní s jednotlivcami nezaregistrovali.

Miera sebaúcty ovplyvňuje človeka v mnohých oblastiach. V období adolescencie má sebaúcta všeobecne klesajúcu tendenciu a dospievajúci jedinec potrebuje mať pri sebe podporu zo strany rodiny aj rovesníkov**.** Dvojčatá majú tú výhodu, že majú vedľa seba takmer neustále rovesníka, ktorý je zároveň ich rodinou. Výskumníci, ktorí sa zaoberajú dvojčatami, sa zaujímali o zdroje, ktoré vplývajú na sebaúctu človeka, pričom v niekoľkých štúdiách sa ukázala evidencia genetického vplyvu na sebaúctu (napr. McGuire et al., 1994; Neise et al. 2006, podľa Segal, 2008). Genetické faktory zohrávajú podstatnú úlohu pre sebaúctu mužov, zatiaľ čo spoločné faktory prostredia zohrávajú významnú úlohu pre sebaúctu u žien (Segal, 2008). Od druhého roku si dvojča začína uvedomovať svoju výnimočnosť, to že je jednotlivcom a zároveň súčasťou páru (Pons, Frydman, 1994). Pocit výnimočnosti, sa neskôr ešte zosilní. Identické alebo veľmi podobné dvojčatá si každý hneď všimne. Je preto pre ne jednoduchšie aj nadviazať kontakt s inými ľuďmi. Dvojčatá, ktoré sa nepodobajú, majú v novej spoločnosti silu v tom, že majú vedľa seba niekoho koho poznajú. Umožňuje im to byť odvážnejšími pri nadväzovaní nových kontaktov. Môže to pozitívne vplývať na ich sebavedomie, čím sa môže rovnako zvyšovať aj sebaúcta. Ako uvádza Siemon (1980) psychologické prostredie dvojčiat je veľmi odlišné od prostredia jednotlivcov. Zaujímalo nás, či je pre dvojčatá to, že sú z dvojčiat, v tomto období výhodou pre ich pocit k sebe samým, alebo to negatívne ovplyvňuje ich sebaúctu.

Výskum je orientovaný predovšetkým na sebaúctu adolescentných dvojčiat, pričom nás zaujímalo aj porovnanie miery sebaúcty u dvojčiat a jednotlivcov v období adolescencie. Položili sme si otázku či je medzi výberom jednovaječných a výberom dvojvaječných dvojčiat závažný rozdiel v úrovni ich sebaúcty. Našou snahou je prispieť k rozšíreniu poznatkov a informácií o problematike sebaúcty, konkrétne u výberu dvojčiat a overiť aj výsledky doterajších vyššie spomenutých výskumov sebaúcty.

Výskumný súbor

Výskumná vzorka pozostávala zo 75 respondentov pochádzajúcich z dvojčiat. Chlapcov bolo 26 a dievčat 49.

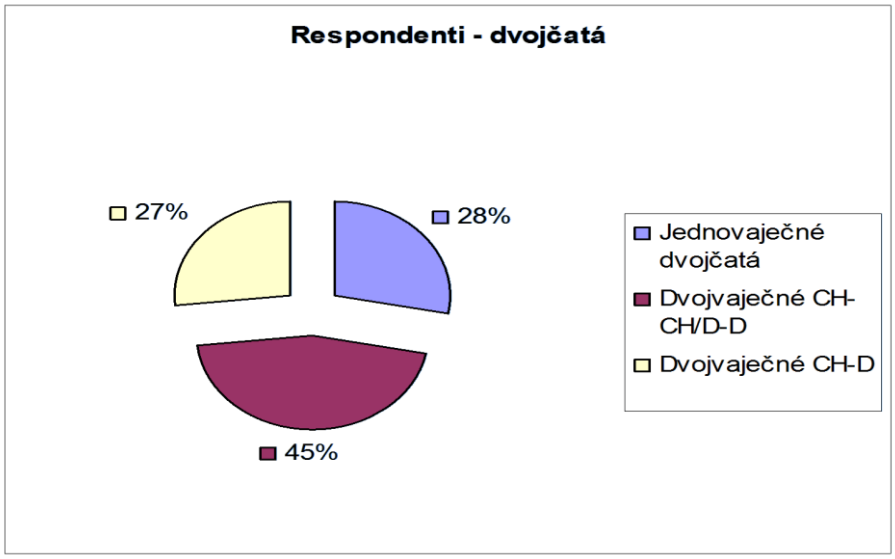

Obrázok 1.

Čo sa týka veku respondentov:

- 13 až 16 rokov: 7 respondentov
- 17 až 20 rokov: 24 respondentov
- 21 a viac rokov: 44 respondentov

Jednotlivcov tvorilo 146 adolescentov – 81 dievčat a 65 chlapcov vo veku 16 až 20 rokov.

Vekové rozhranie bolo pomerne široké najmä z toho dôvodu, aby sa nám podarilo získať čo najväčšiu vzorku respondentov – dvojčiat. Dvojčatá sú špecifická skupina a bolo pomerne náročné nájsť respondentov. Pri výbere vzorky sme použili príležitostný výber, ktorý sa zakladá na dostupnosti osôb a na ich ochote sa na výskume podieľať.

Použité metódy

Pri výskume boli použité dotazníkové metódy. Respondentom bol predložený:

- Coopersmithov dotazník sebaúcty (SEI), ktorý obsahuje 41 položiek. Na všetky je možných 5 odpovedí 1= áno, 2= skôr áno, 3= niekedy, 4= skôr nie a 5= nie. Fínska autorka E. Korpinenová (2000) použila túto metódu pri skúmaní rozdielu sebaúcty u estónskych a fínskych adolescentov. Považujeme za potrebné upozorniť, že v našom výskume stúpa sebaúcta so znižujúcim sa počtom bodov respondentov.

Na záver mali respondenti odpovedať na 4 nasledovné otvorené otázky, ktoré mali za úlohu bližšie porozumenie vzájomného vzťahu medzi dvojčatami:

1. Si spokojný/á ako jeden (jedna) z páru dvojčiat? Prečo áno /nie?
2. Stáva sa ti niekedy, že si ťa ostatní mýlia s tvojim dvojčaťom (v škole, doma, kamaráti)? Ak áno, prekáža ti to niekedy, alebo ti to nevadí?
3. Je vo vašom vzťahu niekto dominantný? Ak áno, ktorý/á z vás?
4. Pristupujú k tebe učitelia v škole ako k jednotlivcovi alebo ťa neustále porovnávajú s tvojim dvojčaťom?

Pri analýze dát bola použitá deskriptívna a korelačná analýza a tiež analýza rozptylu – ANOVA (ANalysis Of Variance), ktorá skúma vzťah medzi závislou intervalovou premennou a jednou alebo viacerými nominálnymi premennými. Výpočty boli uskutočnené pomocou programu SPSS.

Výsledky

V skupine jednovaječných dvojčiat sa nachádza 21 respondentov, dvojvaječných dvojčiat – 34 respondentov a dvojvaječných dvojčiat rozdielneho pohlavia – 20 respondentov. Kolmogorov-

Smirnov test normality preukázal normálnu distribúciu pri všetkých výberoch. Výsledky analýzy – ANOVA ukázali o niečo vyššiu sebaúctu v skupine jednovaječných dvojčiat na rozdiel od dvojvaječných, avšak tento rozdiel medzi skupinami nebol štatisticky významný (Sig.= 0,091). Medzi skupinami dvojvaječných dvojčiat môžeme pozorovať menší rozdiel v miere sebaúcty v prospech dvojčiat rozdielneho pohlavia. Avšak ani tento rozdiel nie je signifikantný (Sig.= 0,260). Výsledky neukázali závažný rozdiel v úrovni sebaúcty medzi skupinami jednovaječných a dvojvaječných dvojčiat.

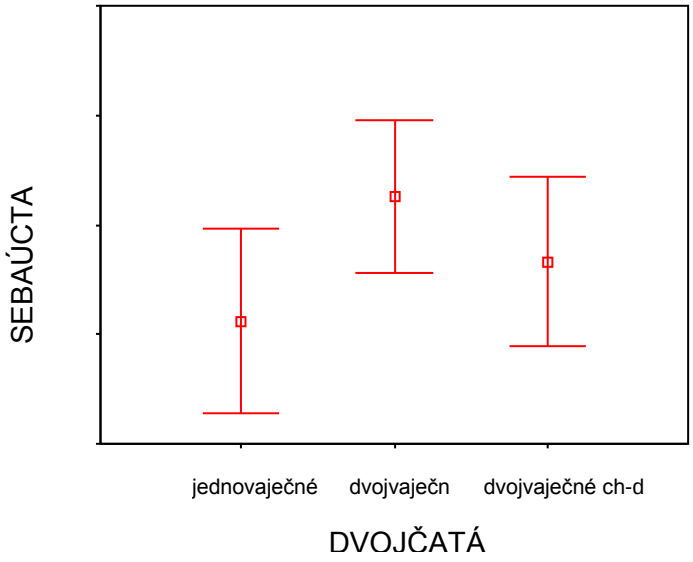

Obrázok 2. Graf ukazuje sebaúctu jednotlivých skupín dvojčiat

Zaujímal nás rozdiel v sebaúcte medzi skupinou respondentov pochádzajúcich z dvojčiat (75 resp.) a jednotlivcami (146 resp.). Podmienka normality bola splnená iba pre výber dvojčiat. Ďalej sme preto použili Mann – Whitneyho U-test. Neparametrický test neukázal významný rozdiel v sebaúcte v závislosti od toho, či respondent je alebo nie je z dvojčiat (U = 4772; Sig.= 0,118). Na grafe (Obr. 2) môžeme pozorovať menší rozdiel medzi týmito skupinami v prospech dvojčiat. Tieto rozdiely však nie sú štatisticky významné. Na základe uvedených výsledkov je možné konštatovať, že medzi skupinou dvojčiat a jednotlivcov sa neukázal výrazný rozdiel v úrovni sebaúcty.

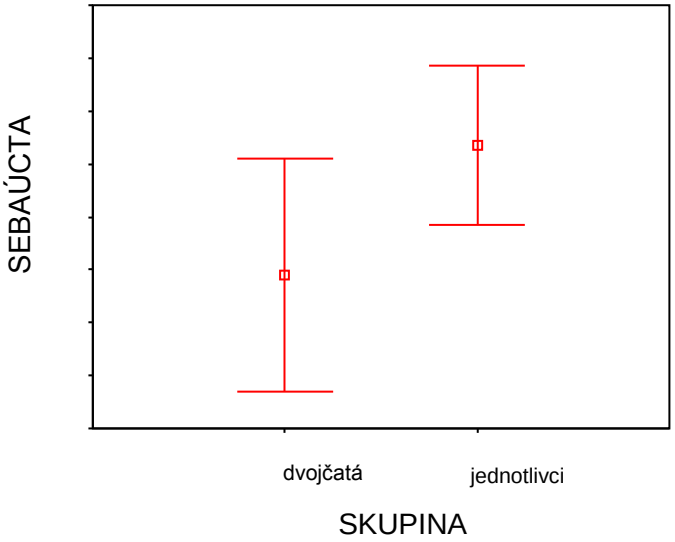

Obrázok 2. Graf ukazuje sebaúctu dvojčiat a jednotlivcov

Diskusia

Výsledky ukázali o niečo vyššiu sebaúctu u jednovaječných dvojčiat v porovnaní s dvojvaječnými dvojčatami. Taktiež k vyššej sebaúcte inklinovali dvojvaječné dvojčatá rozdielneho pohlavia na rozdiel od druhej skupiny dvojvaječných dvojčiat. Dôležité však je, že ani jeden z týchto rozdielov nebol štatisticky významný. Dôvodom môže tiež byť, že tieto skupiny sa medzi sebou až tak vzájomne nelíšia, aj keď každá má mierne iné charakteristiky. Mnohí ľudia si pri slove „dvojčatá" predstavia práve identické dvojčatá. Avšak ako uvádza aj Rulíková (2002) dvojvaječné dvojčatá, hoci nie sú identické, sú na seba zvyknuté viac ako ostatní súrodenci. Podľa autorky sú dvojčatá rozdielneho pohlavia lepšie pripravené na partnerský a neskôr manželský vzťah. Od malička si zvykajú na prítomnosť osoby opačného pohlavia a učia sa spolu vychádzať. Preto fakt, že sú dvojčatá identické a majú veľmi podobné záujmy, ako je to u jednovaječných dvojčiat, ešte neznamená, že ich vzťah sa natoľko líši od ostatných dvoch.

Štatisticky významný rozdiel v úrovni sebaúcty sa neukázal ani medzi skupinou jednotlivcov a dvojčiat. Výsledok je v rozpore s výsledkami niekoľkých starších štúdií (napríklad Engel, 1975; Lassers and Nordan, 1978 podľa Pearlman, 1990; Zazzo, 1976). Zhoduje sa však s výsledkami Pearlmana (1990), ktorý sa vo svojom výskume, okrem iného, zameral aj na rozdiel v sebaúcte dvojčiat v porovnaní s jednotlivcami. Rovnako ani v uvedenom výskume sa neukázali signifikantné rozdiely v sebaúcte medzi danými skupinami. Autor vo svojej štúdii však uvádza, že skupina dvojčiat mala tendenciu sa približovať k vyššej sebaúcte, čo môžeme rovnako pozorovať aj vo vyššie prezentovaných výsledkoch (obr.2). Absencia signifikancie mohla byť spôsobená najmä tým, že tieto dve skupiny neboli rovnomerné. V skupine jednotlivcov sa nachádza 146 respondentov zatiaľ čo v skupine dvojčiat iba 75. Súhlasíme s názorom Pearlmana (1990), že pri väčšej výskumnej vzorke dvojčiat by sa štatisticky významný rozdiel v úrovni sebaúcty dvojčiat a jednotlivcov mohol preukázať. Ako uvádza Carlocková (1999) na mieru sebaúcty vplýva či sa človek cíti výnimočný, chcený a začlenený. Dvojčatá sú výnimočné, čo si uvedomujú už od útleho detstva. Všade kam prídu im to pripomína aj sociálne okolie. Všetko spomínané môže pozitívne vplývať na ich sebaúctu. Môže to byť jedna z príčin toho, že u dvojčiat sa črtá tendencia k vyššej sebaúcte ako u jednotlivcov. Je dôležité spomenúť aj na tomto mieste, že väčšina zo zúčastnených respondentov – dvojčiat, má viac ako dvadsať rokov. Respondenti jednotlivci majú priemerný vek necelých 20 rokov. Sebaúcta má vplyvom rozličných zmien počas adolescencie klesajúcu tendenciu. Jedným z možných vysvetlení môže byť teda aj fakt, že u dvojčiat prevažovali starší adolescenti, na prahu dospelosti, a preto mala u nich sebaúcta tendenciu stúpať.

Záver

Výsledky neukázali závažný rozdiel v sebaúcte medzi jednovaječnými a dvojvaječnými dvojčatami a rovnako ani medzi dvojčatami a jednotlivcami. Dvojčatá však inklinovali k mierne vyššej sebaúcte ako jednotlivci, avšak tento vzťah sa neukázal ako štatisticky významný. Zároveň si uvedomujeme limity nášho výskumu. Jedným z nich je pomerne malá vzorka respondentov v skupine dvojčiat v porovnaní s jednotlivcami. Ďalším limitom je tiež pomerne vyšší počet respondentov, ktorí mali viac ako dvadsať rokov, kedy už nemožno v plnej miere pozorovať zmeny typické pre obdobie adolescencie.

Literatúra

Anokhin, A. P., Golosheykin, S., Grant, J., Heath, A. C. (2007). Heretability of Risk-Taking in Adolescence: A Longitudinal Twin Study. Twin Research and Human Genetic [online], 12(4), 366–371. [cit. 2009-12-08]. Dostupné na: http://search.ebscohost.com/, Databáza Academic Search Complete.

Carlock, J. C. (1999). Enhancing self-esteem. USA: Accelerated Development.

Hansson, K. J., Cederblad, M., Lichtenstein, P., Reiss, D., Pedersen, N., Belderhiser, J., et al. (2008). Individual Resiliency Factors from a Genetic Perspective: Results from a Twin Study. Family Process, 47(4), 537–551.

Huang, Y., Collier, D., & Tao, L. (2008). A Prospective Twin Registry in Southwestern China (TRiSC): Exploring the Effects of Genetic and Environmental Factors on Cognitive and Behavioral Development and Mental Health Wellbeing in Children and Adolescents. Twin Research and Human Genetics [online]. 12(3), 312–319. [cit. 2009-12-09] Dostupné na: http://search.ebscohost.com/, Databáza MEDLINE with Full Text.

Kandler, C., Reimann, R., & Kämpfe (2009). Genetic and Environmental Mediation Between Measures of Personality and Family Environment in Twins Reared together. Behavioral Genetics, 39(1), 24–35.

Korpinen, E. (2000). Finish and estonian Adolescent`s self-concept and self-esteem at the end of comprehensive schol. Scandiavian journalof educational search [online], 4(1), 21–27. [cit. 2010-02-08]. Dostupné na: http://search.ebscohost.com/. Databáza MEDLINE with Full Text.

McGuire, S., Neiderhiser, J. M., Reiss, D., Hetherington, E. M., & Plomin, R. (1994). Genetic and Environmental Influences on Perceptions of Self-Worth and Competecńce in Adolescence: A Study of Twins, Full Siblings, and Step-Siblings. Child Development [online], 65(2), 785-799. [cit. 2010-03-11]. Dostupné na: http://search.ebscohost.com/, Databáza Academic Search Complete.

Pearlman, E. M. (1990). Separation-Individuation, Self-Concept, and Object Realtions in Fraternal Twins, Identical Twins, and Singletons. International Journal of Psychology [online], 124(6), 619-628. [cit. 2010-03-24]. Dostupné na: http://search.ebscohost.com/, Databáza Academic Search Complete.

Pons, J-C., & Frydman, R. (1994). Dvojčatá. Bratislava: Sofa.

Rulíková, K. (2002). Dvojčatá: jejich vývoj a výchova. Praha: Portál.

Segal, N. L. (2008). Elizabeth M. Bryan: Tributes From Home and Abroad; Research Reviews: Twin Study of Self-Esteem. Twin Research and Human Genetics [online], 11(3), 357–361. [cit. 2010-02-13]. Dostupné na: http://search.ebscohost.com/, Databáza MEDLINE with Full Text.

Siemon, R. N. (1980). The Separartion-Individuation Process in Adult Twins. American Journal of Psychoterapy. [online], 34(3), 387–400. [cit. 2010-02-13]. Dostupné na: http://search.ebscohost.com/, Databáza MEDLINE with Full Text.

Veselka, L., Schermer, J. A., Petrides, K. V., Vernon, P. A. (2009). Evidence for a Heritable General Factor of Personality in Two Studies. Twin Research and Human Genetics [online], 12(3), 254–260. [cit. 2010-03-02]. Dostupné na: http://search.ebscohost.com/, Databáza MEDLINE with Full Text.

Zazzo, R. (1976). Les Jumeaux, le couple et la personne. Paris : PUF.

VPLYV KONKRÉTNEHO VS. ABSTRAKTNÉHO FEEDBACKU NA ROZHODOVANIE DETÍ VO VEKU 6 AŽ 13 ROKOV

Mária Túnyiová, Ivan Sarmány-Schuller
Dúbravská cesta 9, 84104 Bratislava
✉ maria.tunyiova@savba.sk, expssarm@savba.sk

The effect of concrete vs. abstract feedback on decision-making in children aged 6-13 years

We assumed that due to cognitive development (by Piaget´s theory), especially younger children understand abstract phenomena in a simple way and therefore may opt for a risky choice. If the situation is characterized by concrete phenomena, they understand the situation "better" and will opt for an advantageous choice. Children in the preoperative stage (PS), stage of concrete operations (SCO) and the stage of formal operations (SFO) played a modified Iowa Gambling Task (ICGT). The 1st group games for fictitious money and the 2nd group games for physical objects. In the more difficult part of game (where it was necessary to take into account several factors) children in the 1st group in PS and SCO preferred a risky choice and the children in SFO preferred advantageous choice. Children in the 2nd group, in PS and SCO, achieved higher score in ICGT than children in the same stages in the 1st group. By children in SFO, between the two groups, was not a significant difference in achieved score.

Key words: modified Iowa Gambling Task, Piaget stages of cognitive development, feedback

Úvod

Ak je text, ktorý dieťa číta doplnený obrázkami súvisiacimi s textom, lepšie porozumie čítanému textu (Pike, Barnes, Barron, 2010). V našom výskume sme sa pokúsili poukázať na to že ak sa dieťa nachádza v istej situácii, v ktorej je nútené spraviť rozhodnutie, jeho skúsenosti z minulej podobnej situácie, predovšetkým dôsledky rozhodnutia, môžu ovplyvniť to, ako bude v danej situácii konať. Kľúčové je či boli dôsledky minulých rozhodnutí reprezentované v abstraktnej alebo konkrétnej forme – podobne či dieťa číta „holý“ text alebo je text doplnený konkrétnymi obrázkami.

Pri rozhodovaní často vyžívame intuíciu. Intuícia je pocit správnosti alebo nesprávnosti zamýšľanej reakcie, ktorý odráža naše skúsenosti z podobných situácií. Tento pocit je reprezentovaný v somatických markeroch. Somatické markery sú fyziologické zmeny v tele. Ide o naučenú reakciu organizmu, keď sa telo „naučilo“, že istá udalosť viedla k priaznivým alebo nepriaznivým dôsledkom (pozitívnym alebo negatívnym emóciám) (Damasio, 1996).

Túnyiová (2013) zistila, že v prípade, že sa deti intuitívne rozhodnú pre riskantnú voľbu, nemusí sa tak diať preto, lebo by u nich absentovali somatické markery (chýbal by intuitívny pocit) ale preto, lebo daná situácia obsahuje viacero faktorov a deti nevedia pri rozhodovaní všetky zohľadniť. Rozhodovali by sa pre voľbu, ktorá bola pre nich subjektívne vnímaná ako výhodná. Aj v prípade riešenia úloh, kde je vyžadovaná intuícia je dôležitý istý stupeň schopnosti logicky myslieť, ktorý nám umožní identifikovať kritické relevantné javy (Demaree, Burns, DeDonno, 2009).

Piaget vo svojej teórii kognitívneho vývinu hovorí o spôsobe, ako deti myslia a rozumejú svetu, ktorý ich obklopuje. Od narodenia prechádza dieťa prvým štádiom, ktoré Piaget nazval senzomotorické štádium, nasleduje predoperačné štádium a štádium konkrétnych operácií, nakoniec štádium formálnych operácií (Piaget, Inhelder, 1958; Piaget, 1965). Podľa Piageta deti až kým nedosiahnú štádium formálnych operácií dokážu v mysli narábať len s predstavami konkrétnych predmetov alebo situácií. Schopnosť porozumieť abstraktným javom a abstraktne myslieť prichádza až v štádiu formálnych operácií. V predchádzajúcom výskume sme zistili, že len deti v štádiu formálnych operácií úspešne riešili upravenú IGT (Túnyiová, 2013). Spätná väzba, na základe ktorej sa deti intuitívne učili ktorá voľba je viac riskantná a ktorá menej, bola pomerne abstraktná. Zaujímalo nás preto, či by boli deti v upravenej IGT úspešnejšie v prípade, že by dostávali konkrétnu spätnú väzbu.

Ak sa dieťa opakovane nachádza v situáciách, ktoré sú veľmi podobné a je nútené rozhodovať sa pre voľbu A alebo B, zároveň voľba má isté priaznivé alebo nepriaznivé dôsledky, na základe spätnej väzby (feedbacku) k svojmu konaniu sa postupne učí odlišovať medzi voľbou A a B. To, ako je spätná väzba pochopená ovplyvňuje aj budúce rozhodovanie. V našom výskume sme predpokladali, že ak

deti v predoperačnom štádiu a v štádiu formálnych operácií dostanú konkrétny feedback po rozhodnutí, budú sa v budúcnosti viac rozhodovať pre výhodnú voľbu ako deti, ktoré dostanú abstraktný feedback. U detí v štádiu formálnych operácií sme predpokladali menší rozdiel vo výhodnej vs. riskantnej voľbe na základe feedbacku.

Metódy

Sledovali sme 107 detí vo veku 6 až 13 rokov. Deti boli rozdelené do troch skupín Piagetových štádií kognitívneho vývinu a kritériom pre zaradenie do skupiny bolo správne alebo nesprávne riešenie Piagetových experimentov zisťujúcich centráciu na jednu charakteristiku predmetu (experiment s prelievaním vody a experiment s gombíkmi) a schopnosť abstraktne myslieť a pri riešení úlohy zohľadniť viacero faktorov (experiment s kyvadlom). Počty detí v jednotlivých skupinách sú v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Počty detí v jednotlivých skupinách.

	Abstraktný feedback		Konkrétny feedback	
	chlapci	dievčatá	chlapci	dievčatá
Predoperačné št.	9	11	6	4
Št. konkrétnych op.	17	20	5	5
Št. formálnych op.	4	16	6	4

Intuitívne rozhodovanie detí sme sledovali pomocou upravenej hracej úlohy IGT. Pôvodná verzia úlohy bola v Inštitúte kognitívnej neurológie v Buenos Aires (INECO) modifikovaná (ďalej len ICGT). V ICGT boli zmenšené sumy výhier, prehier a základného kreditu (Obrázok 1). Výhry na kartách boli v sume 2 alebo 4, možné prehry v rozmedzí 1 až 60, základný kredit bol 150.

	„zlé“ kôpky		„dobré“ kôpky	
	A	B	C	D
zisk / karta	4	4	2	2
strata / 10 kariet	50	50	10	10
skóre / 10 kariet	**-10**	**-10**	**10**	**10**
prehrávajúce karty / 10 kariet	5	1	5	1

Obrázok 1. Charakteristika kôpok A, B, C, D v ICGT

Pôvodná verzia IGT bola rozdelená na dve časti. V prvej mali deti na výber karty z kôpok A a D, v druhej z kôpok C a B. Suma prehier je v 1. časti ICGT v oboch kôpkach rovnaká, preto 1. časť obsahuje len dve dimenzie charakrerizujúce karty – suma výhry a frekvencia prehry (Jansen, vanDuijvenvoorde, Huizenga, 2012). V 2. časti ICGT výhodná kôpka obsahuje vysokú frekvenciu prehier s malou sumou a nevýhodná kôpka obsahuje síce malú frekvenciu prehier ale s veľkou sumou. Pre úspešnosť v 2. časti ICGT je nevyhnutné zohľadniť tri dimenzie – suma výhry, frekvencia prehry a suma prehry (Jansen, vanDuijvenvoorde, Huizenga, 2012).

Inštrukcie boli podané v rovnakom znení ako v IGT (Bechara, 2007). Deti riešili počítačovú verziu ICGT a v oboch častiach si vyberali 100 kariet. Dosiahnuté celkové skóre sme získali podľa vzorca (počet ťahov z výhodnej kôpky) – (počet ťahov z nevýhodnej kôpky) (Bechara, 2007). Sledovali sme tiež progres v riešení ICGT tak, že sme 100 ťahov kariet rozdelili na 5 po sebe nasledujúcich blokov

(každý blok obsahoval 20 ťahov). Skóre každého bloku bolo vyhodnotené podľa rovnakého vzorca ako celkové skóre.

Pre deti v „skupine s abstraktným feedbackom“ boli predmetom hry fiktívne eurá alebo body a spätnou väzbou bola karta s vyhranou prípadne prehranou sumou a zelený horizontálny panel so stupnicou v hornej časti obrazovky na princípe teplomeru, ktorý ukazoval aktuálny stav konta.

Deti v „skupine s konkrétnym feedbackom“ dostávali konkrétnu spätnú väzbu. Popri sumách na karte a paneli boli v zornom poli pri počítači rozložené fazuľky. Každá fazuľka predstavovala jeden bod a pre lepšiu manipuláciu ale aj predstavu boli fazuľky v kôpkach po 10 kusov. Po výbere karty experimentátor doložil pripadne ubral fazuľky podľa výslednej sumy na karte.

Výsledky

Niektorí autori (napr. Bollaet el., 2004) zistili, že muži sú úspešnejší v pôvodnej IGT ako ženy. Preto sme ešte na začiatku porovnali dosiahnuté skóre chlapcov a dievčat v jednotlivých skupinách. Predmetom porovnania bolo dosiahnuté celkové skóre v 1. a v 2. časti ICGT. V prípade skupiny detí predoperačného štádia, ktoré dostávali konkrétny feedback, len v prípade 2. časti ICGT sme zistili rozdiel v dosiahnutom skóre a to v prospech dievčat, ktoré boli v hre úspešnejšie ($Z=2.739$, $p<0.05$). Ostatné skupiny boli pomerne vyrovnané.

Na porovnanie skupín detí, ktoré počas hry dostávali konkrétnu spätnú väzbu a abstraktnú spätnú väzbu v jednotlivých štádiách kognitívneho vývinu sme použili Mann-Whitneyho U-test. Rozdiel v dosiahnutom skóre bol významný predovšetkým v 2. časti ICGT a to v prípade všetkých skupín detí charakterizovaných jednotlivými štádiami kognitívneho vývinu (predoperačné štádium $Z=4.193$, $p<0.001$; štádium konkrétnych operácií $Z=2.359$, $p<0.05$; štádium formálnych operácií $Z=2.316$, $p<0.05$). Rozdiel v dosiahnutom skóre medzi deťmi, ktoré dostávali abstraktný a konkrétny feedback v 1. časti ICGT sa ukázal významný len v skupine detí štádia konkrétnych operácií ($Z=2.083$, $p<0.05$). Výsledky porovnania je možné vidieť v Tabuľke 2.

Tabuľka 2.
Komparácia skupín detí jednotlivých štádií kognitívneho vývinu, ktoré počas hry 1. a 2. časti ICGT dostávali abstraktný feedback a konkrétny feedback.

	1. časť ICGT (abstraktný vs. konkrétny FB)		2. časť ICGT (abstraktný vs. konkrétny FB)	
	Z	Sig.	Z	Sig.
Predoperačné št.	1.462	.144	4.193	.000***
Št. konkrétnych operácií	2.083	.037*	2.359	.018*
Št. formálnych operácií	1.812	.070	2.316	.021*

V Grafe 1 je možné vizuálne porovnať dosiahnuté skóre v jednotlivých blokoch 1. a 2. časti ICGT (každý blok predstavuje 20 ťahov karty).

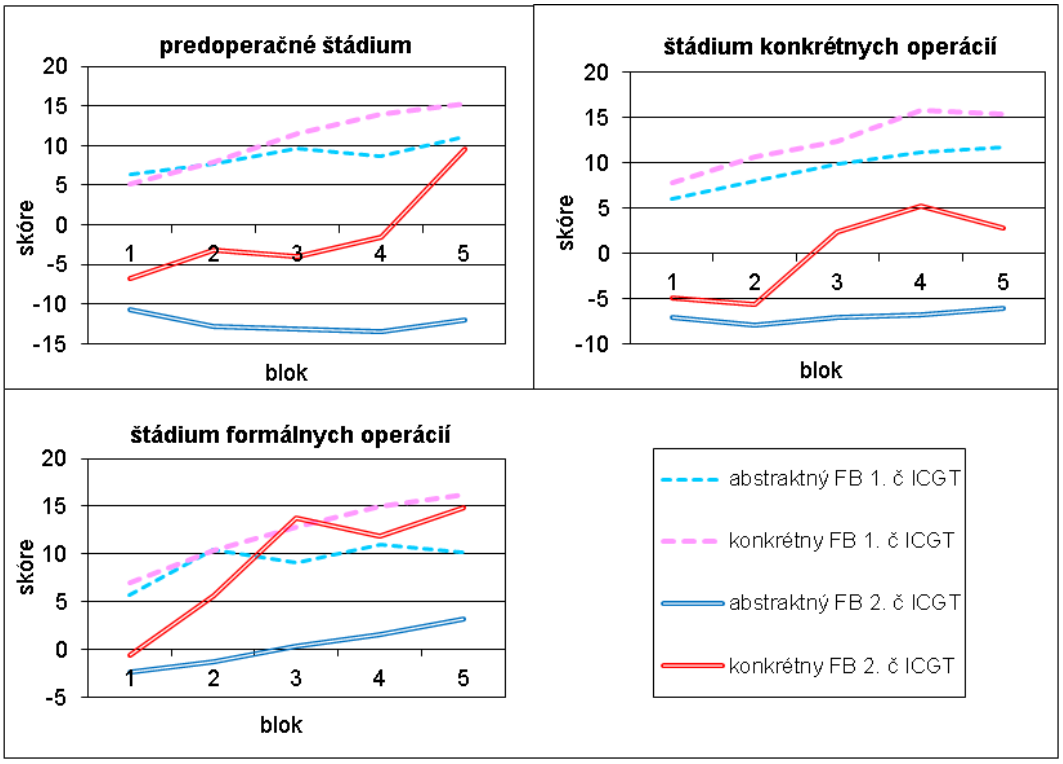

Graf 1. Porovnanie dosiahnutého skóre v jednotlivých blokoch 1. a 2. časti ICGT.

Diskusia

Predstavovaný experiment je možné, vzhľadom na počet probantov, považovať za pilotnú štúdiu. V predchádzajúcom výskume sme zistili, že aj keď sa deti v predoperačnom štádiu a v štádiu konkrétnych operácií rozhodujú pre riskantnú voľbu, robia tak intuitívne a vyberajú si voľbu, ktorú subjektívne vnímajú ako výhodnú (Túnyiová, 2013). Chceli sme zistiť, či by sa deti rozhodovali pre objektívne výhodnú voľbu, ak by skúsenosti z predchádzajúceho rozhodovania boli viac konkrétne. Výsledky experimentu ukazujú, že ak deti dostávali konkrétnu spätnú väzbu, rozhodovali sa v hracej úlohe častejšie pre výhodnú voľbu (resp. sa vyhýbali riskantnej voľbe), ako deti, ktoré dostávali abstraktnú spätnú väzbu. Tento rozdiel bol v prípade všetkých detí bez ohľadu na to, v ktorom štádiu kognitívneho vývinu sa nachádzajú.

1. časť ICGT vyžadovala integrovať dve dimenzie charakterizujúce kôpky (Jansen, vanDuijvenvoorde, Huizenga, 2012). Aj pre deti s abstraktným feedbackom bolo pomerne jednoduché riešiť túto úlohu, čo dokazuje kladné skóre vo všetkých blokoch u všetkých detí všetkých sledovaných štádií kognitívneho vývinu. Rozdiel v dosiahnutom celkovom skóre medzi deťmi, ktoré dostávali abstraktný a konkrétny feedback bol významný len u detí v štádiu konkrétnych operácií. Keďže úloha nebola náročná (riskantné karty neobsahovali zavádzajúce zriedkavé prehry s veľkými sumami), deti s abstraktným feedbackom dobre porozumeli situácii a riešili túto úlohu úspešne. Konkrétna forma feedbacku už významne neprispela k lepšiemu porozumeniu.

Pre úspešnosť v 2. časti ICGT bolo nevyhnutné zohľadniť tri dimenzie (Jansen, vanDuijvenvoorde, Huizenga, 2012). V prípade abstraktného feedbacku, len deti v štádiu formálnych operácií dokázali integrovať tri dimenzie, preto boli v 2. časti ICGT úspešnejšie ako deti predchádzajúcich štádií. Avšak v prípade, že feedback bol konkrétny, deti všetkých štádií porozumeli dôsledkom svojho rozhodnutia „presnejšie“ (rozpoznali objektívne riskantnú voľbu) a rozhodovali sa pre výhodnú voľbu častejšie ako deti, ktoré dostávali abstraktný feedback.

Ak dieťa dostáva konkrétnu spätnú väzbu, presnejšie porozumie situácii v ktorej sa nachádza a dôsledkom svojho rozhodnutia. Presnejšie porozumenie dôsledkom rozhodnutia vyvolá adekvátne emócie (napríklad strach pred skutočne riskantnou voľbou). V tom prípade sa dieťa v budúcnosti v

podobnej situácii s väčšou pravdepodobnosťou intuitívne vyhne objektívne riskantnej voľbe a bude voliť výhodnú možnosť.

Literatúra

Bechara, A. (2007). Iowa GamblingTask, Professional Manual. Psychological Assessment Resources.

Bolla, K. I., Eldreth, D. A., Matochik, J. A. &Cadet, J. L. (2004). Sex-related Differences in a Gambling Task and Its Neurological Correlates. Cerebral Cortex, 14, 1226-1232.

Damasio, A. R.(1996). The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex. The Royal Society, 351, 1413-1420.

Demaree, H. A., Burns, K. J. & DeDonno, M. A. (2009). Intelligence, but not emotional intelligence, predicts Iowa GamblingTask performance. Intelligence, 38, 249-254.

Jansen, B. R. J., vanDuijvenvoorde, A. C. K. & Huizenga, H. M. (2012). Development of decision making: Sequential versus integrative rules. Journal of Experimental Child Psychology, 111, 87-100.

Piaget, J. (1965). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.

Piaget, J. & Inhelder, B. (1958). The Growth of Logical Thinking, from Childhood to Adolescence. New York: Basic Books, Inc..

Pike, M.M., Barnes, M.A. & Barron, R.W. (2010). The role of illustrations in children's inferential comprehension. Journal of Experimental Child Psychology, 105, 243-255.

Túnyiová, M. (2013). Somatické markery v procese rozhodovania vzhľadom na kognitívny vývin dieťaťa. Dizertačná práca, Bratislava: Univerzita Komenského.

TRÉNING ROZPOZNÁVANIA EMÓCIÍ V PREGRADUÁLNEJ PRÍPRAVE V POMÁHAJÚCICH PROFESIÁCH

Jana Turzáková[1], Gabriela Vörösová[2], Martina Romanová[1]

[1] Ústav aplikovanej psychológie

[2] Katedra ošetrovateľstva, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, UKF v Nitre

✉ janaturzak@gmail.com

Emotion Recognition Training in Undergraduate Education in Helping Professions

Emotion recognition ability is considered to be crucial for human relationships and according to growing body of research it can be improved by training. The primary aim of this study was to determine whether instruction in the use of focused observation of facial expressions and in written and verbal reflection of this process would enhance the development of emotion recognition ability and confidence. Students of psychology (n=96) and nursing (n=90) were administered computerized 30 standardized manifestations of basic emotions and neutral expressions (Warsaw Set of Emotional Facial Expression Pictures, Olszanowski et al., 2008) and 36 items of revised "Reading the mind in the eyes test" (Baron-Cohen et al., 2001). Then they were asked to estimate the number of correctly judged stimuli and their confidence at taking test. Finally, they were asked to complete two observation sheets within the next two weeks. Prior to posttest half of the sample attended a group discussion on observation. Results suggest that improved score is not clearly related to experimental or control condition. According to previous findings it can be concluded that for performance improvement experience with the task is sufficient. Another evidence supporting our preliminary findings may form a basis for effective strategy for the training of practical skills in the helping professions.

Key words: emotion recognition ability, reflection, observation, nursing

Acknowledgments: This study was supported by the grant APVV-0532-10 Psychometric analysis and synthesis of existing anxiety and coping diagnostic methods in nursing.

Úvod

Pred viac než 140 rokmi Charles Darwin (1872) navrhol tézu o univerzálnosti tvárových výrazov emócií naprieč kultúrami a upozornil na rolu schopnosti rozpoznávať emócie pre adaptáciu a prežitie. Dnes je táto schopnosť akceptovaná ako jeden zo základných aspektov emočnej inteligencie (Mayer, Salovey, 1997) a predpoklad úspešného fungovania v medziľudských vzťahoch. Podľa Ekmana (1999), autora klasických štúdií v tejto oblasti, je schopnosť rozpoznávať emócie kľúčová pre vytváranie a rozvíjanie vzťahov už od narodenia, kedy je komunikácia založená primárne na neverbálnych signáloch.

Súčasný výskum prešiel od otázky univerzálnosti tvárových výrazov emócií k možnostiam zlepšovania schopnosti rozpoznávať emócie. Presnosť vo vnímaní emócií sa môže zlepšiť tréningom s použitím spätnej väzby o správnej odpovedi v normálnej populácii (Elfenbein, 2006) aj u pacientov so schizofréniou (Silver et al., 2004). Staršie zistenia (Costanzo, 1992; Grinspan, Hemphill, Nowicki, 2003) naznačujú, že k zlepšeniu dochádza už na základe riešenia úloh na rozpoznávanie, bez informácie o správnej odpovedi. Tieto poznatky ponúkajú možnosti pre zvyšovanie kompetentnosti v pomáhajúcich profesiách, predovšetkým v procese diagnostikovania prežívania pacienta a overovania efektívnosti intervencie, ktoré sú základnými zložkami klinického úsudku.

Dôraz na kritické myslenie, resp. klinický úsudok je dôležitým aspektom vzdelávania a praxe v ošetrovateľstve. Spoločným princípom inovatívnych metód a teórií v súčasnom vzdelávaní v ošetrovateľstve je reflexia ako nástroj na zvyšovanie kompetentnosti sestier a zmierňovanie rozporu medzi teóriou a praxou (Mann et al., 2009). Reflexia sa vníma ako proces spätného pohľadu na skúsenosť, zhodnotenie, do akej miery zodpovedá svojmu súčasnému významu, vytváranie nového významu a začleňovanie novej skúsenosti do existujúcich štruktúr (Murphy, 2004). Reflektovanie situácií a činností uľahčuje učenie sa zo skúsenosti, pomáha rozšíriť klinické poznatky, zlepšuje klinický úsudok a rozhodovanie v komplexných situáciách a prispieva k pocitu sebadôvery a vlastnej kompetentnosti (Tanner, 2006).

Cieľom štúdie je overiť, či inštrukcia zameraná na pozorovanie prejavov emócií, ich písomné zaznamenanie a reflexia tohto procesu zlepšia schopnosť rozpoznávať emócie a pocit sebaistoty u študentov psychológie a ošetrovateľstva.

Metóda

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorili študenti študijných programov Psychológia a Ošetrovateľstvo (n=186) vo veku od 18 do 46 rokov (AM=20,48, SD=2,81), prevažne ženy (96,2 %). V priebehu experimentu sa počet participantov zredukoval o 34,4% na 122.

Meracie nástroje a procedúra

Pretest aj posttest sa uskutočnili pomocou počítačovo administrovaných metodík. Schopnosť rozpoznávať tvárové výrazy emócií bola hodnotená dvomi testami. Prvým bol súbor postupne administrovaných 30 fotografií znázorňujúcich základné emócie a neutrálny výraz tváre s výberom z možností. Pri výbere fotografií sme zohľadnili predpokladanú vnútroskupinovú výhodu a zvolili sme databázu poľských autorov, geograficky a kultúrne najbližšiu slovenským participantom – Warsaw Set of Emotional Facial Expression Pictures (Olszanowski et al., 2008). Druhým testom bol Test očí (Eyes test, Baron-Cohen et al., 2001), ktorý vychádza z autorovho modelu teórie mysle. Inštrukcia „Čo si osoba na obrázku myslí alebo cíti?“ má vyvolať schopnosť vcítiť sa do duševného stavu iného, čo autori považujú za rýchly, automatický a nevedomý proces. Výsledok je ukazovateľom jedného z aspektov sociálnej inteligencie a nemá vzťah k IQ (Baron-Cohen et al., 2001). Test obsahuje 36 podnetových fotografií a testovaná osoba sa rozhoduje medzi štyrmi možnosťami. Na záver participanti odhadovali svoju úspešnosť ako pomer správne odhadnutých obrázkov z celkového počtu a hodnotili mieru sebaistoty pri posudzovaní emócií na obrázkoch so 6-bodovou odpoveďovou škálou.

Po ukončení práce bola participantom ponúknutá možnosť prerušiť účasť na výskume a boli oboznámení s ďalším postupom. V priebehu nasledujúcich dvoch týždňov mali za úlohu pozorovať a zaznamenať do pripravených formulárov emócie ľudí vo svojom okolí, ich spúšťacie okolnosti, ovplyvňujúce faktory, prejavy, dôsledky a svoju vlastnú reakciu na emóciu. Otázky boli inšpirované Gibbsovým (1988) modelom reflexívneho kruhu, ktorý sa využíva na reflexiu skúsenosti v ošetrovateľskej praxi. Po uplynutí dvoch týždňov participanti odovzdali vyplnené formuláre (55,4%) a zúčastnili sa druhého merania, ktoré sa uskutočňovalo samostatne v 32 štvorčlenných skupinách. Každej štvorici bola náhodne priradená experimentálna alebo kontrolná podmienka. Participanti v polovici skupín absolvovali pred meraním krátku diskusiu s výskumníčkou zameranú na reflexiu skúsenosti s pozorovaním. Posttest pozostával z rovnakých testov ako pretest, s použitím nového súboru 30 fotografií WSEFEP, rovnocenných obsahom aj náročnosťou prvému meraniu, a s hodnotením úspešnosti a sebaistoty.

Výsledky

Vzhľadom na nerovnomernú distribúciu počtov participantov v skupinách sme uplatnili neparametrický Wilcoxonov znamienkový test. Ani v jednej skupine sme nezaznamenali zlepšenie skóre v Teste očí, avšak v troch v teste WSEFEP. V tabuľkách uvádzame hodnoty skupinového mediánu.

Tabuľka 1.
Rozdiel v skóre WSEFEP a Testu očí medzi pretestom a posttestom

Skupina		Pretest	Posttest	Z	p
pozorovanie a diskusia (n=46)	WSEFEP	21,41	23,15	-3,911	< ,001
	EYES TEST	24,79	25,40	-1,714	,087
pozorovanie bez diskusie (n=34)	WSEFEP	20,23	22,55	-3,410	,001
	EYES TEST	24,50	25,50	-,907	,364
diskusia bez pozorovania (n=16)	WSEFEP	21,43	22,00	-,762	,446
	EYES TEST	24,25	25,50	-1,776	,076
bez diskusie a bez pozorovania (n=26)	WSEFEP	20,40	22,67	-2,984	,003
	EYES TEST	23,43	24,25	-1,195	,232

Ďalej sme overovali zlepšenie číselného odhadu vlastnej úspešnosti v úlohe a pocitu sebaistoty pri riešení úlohy. Zlepšenie v sebaistote sa ukázalo v prvej skupine pre oba testy a v poslednej skupine pre Test očí (premenná Sebaistota je skórovaná opačne).

Tabuľka 2.
Rozdiel v odhade úspešnosti a pocite sebaistoty medzi pretestom a posttestom

Skupina		Pretest	Post-test	Z	p
pozorovanie a diskusia (n=46)	odhad WSEFEP	19,69	20,00	-1,832	,067
	sebaistota WSEFEP	2,81	2,59	-2,086	,037
	odhad EYES TEST	19,08	19,64	-1,081	,280
	sebaistota EYES TEST	3,76	3,33	-3,731	< ,001
pozorovanie bez diskusie (n=34)	odhad WSEFEP	20,83	20,00	-,529	,596
	sebaistota WSEFEP	2,82	2,64	-1,057	,290
	odhad EYES TEST	19,67	19,86	-,229	,819
	sebaistota EYES TEST	3,42	3,36	-,166	,868
diskusia bez pozorovania (n=16)	odhad WSEFEP	19,00	18,00	-,159	,874
	sebaistota WSEFEP	3,46	3,15	-1,897	,058
	odhad EYES TEST	18,40	20,00	-,070	,944
	sebaistota EYES TEST	3,67	3,46	-1,387	,166
bez diskusie a bez pozorovania (n=26)	odhad WSEFEP	20,64	20,29	-,364	,716
	sebaistota WSEFEP	2,74	2,81	-,225	,822
	odhad EYES TEST	18,00	20,50	-1,071	,284
	sebaistota EYES TEST	3,94	3,48	-1,977	,048

Diskusia

Zlepšenie v schopnosti rozpoznávať emócie na základe výrazu tváre sme zaznamenali u troch zo štyroch skupín. Skupina, v ktorej nedošlo k zlepšeniu ani v jednom skóre, je skupina študentov, ktorí neuskutočnili úlohu na pozorovanie, no absolvovali diskusiu. Podľa predchádzajúcich výskumných zistení už skúsenosť participanta s riešením úlohy na rozpoznávanie emócií, bez poskytnutia spätnej väzby o výsledku, vedie k zlepšeniu jeho výkonu (napr. Grinspan, Hemphill, Nowicki, 2003). Zlepšenie sme zaznamenali aj u študentov, ktorí neriešili úlohu na pozorovanie definovanú ako podmienku pre pokračovanie. Žiadne zlepšenie v skóre Testu očí môže súvisieť s tým, že podľa autorov testu (Baron-Cohen et al., 2001) by malo byť skóre ukazovateľom skôr stabilnej črty ako ovplyvniteľnej schopnosti. Na jeho riešení sa podieľajú nevedomé, automatické, implicitné procesy na rozdiel od WSEFEP, ktorého podnety sú jasnejšie, štrukturovanejšie a poskytujú viac oporných bodov pre kontrolované, explicitné rozhodovanie, ovplyvniteľné učením a skúsenosťou (Frith a Frith, 2008). WSEFEP je zameraný na rozpoznávanie emócií zreteľných z výrazu tváre, kým Test očí je zameraný na atribúciu komplexných stavov, napr. zámerov a prianí. Oba testy sa dajú vnímať ako testy dvoch úrovní sociálneho poznávania – implicitného a explicitného, ktoré by mali byť navzájom nezávislé (Frith a Frith, 2008).

Zvolené testy súčasne nie sú jednoznačným ukazovateľom výkonu v reálnej situácii. Posudzovanie vizuálnych podnetov a emócií skutočných pacientov alebo klientov sa líši. Reálna situácia je

komplexná, premenlivá a náročnejšia na pozornosť, súčasne však obsahuje viac kľúčov. Hodnotenie stabilného vizuálneho podnetu je neohraničené časom, avšak chýbajú mu informácie o kontexte.

Napokon sme overovali, ako sa zmení sebaistota študentov v riešení úloh. Hoci študenti nedostali spätnú väzbu o správnosti svojho riešenia, v postteste hodnotila skupina, ktorá riešila úlohu a absolvovala diskusiu, svoju sebaistotu ako vyššiu. Zlepšenie sebaistoty v Teste očí udávala aj skupina, ktorá sa nezapojila do úlohy ani do diskusie. Je možné, že pre vyšší pocit kompetentnosti stačí ponúknuť študentom možnosť trénovať bez hodnotenia výkonu. Po ďalšom výskumnom overení by táto hypotéza mohla prispieť ku zmene niektorých výučbových aktivít, v zmysle podpory výberu voliteľných aktivít na dobrovoľnej báze, bez nutnosti hodnotiť výkon. Je známe, že nehodnotiaci kontext facilituje nielen osobnostný rast človek, ale aj priebeh učenia sa (Rogers, Freiberg, 1998).

Komplexná situácia, v ktorej prebiehalo učenie našich participantov, zahŕňajúca pozorovanie a písomnú reflexiu skúsenosti, skupinovú verbálnu reflexiu skúsenosti a nehodnotiaci kontext, viedla k zlepšeniu ich schopnosti rozpoznávať výrazy emócií, a to v skupinách s odlišnými podmienkami. Aby bolo možné určiť, ktorý z parametrov situácie najviac prispel k zlepšeniu, je nutné čiastočné prehodnotenie hypotéz a účinnejšia kontrola vedľajších premenných (napr. variácie v podmienke poskytovania spätnej väzby). Podporenie našich zistení môže prispieť k efektívnym stratégiám vo vzdelávaní nielen v pomáhajúcich profesiách.

Literatúra

Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J., Raste, Y., & Plumb, I. (2001). The "Reading the Mind in the Eyes'' test revised version: a study with normal adults, and adults with Asperger syndrome or high-functioning autism. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 42 (2), 241–251.

Costanzo, M. (1992). Training students to decode verbal and nonverbal cues: Effects on confidence and performance. Journal of Educational Psychology, 84(3), 308-313.

Darwin, C. (1872). The expression of emotion in man and animals. New York: Oxford University Press.

Ekman, P. (1999). Basic Emotions. In Dalgleish, T., & Power, M. (eds.), Handbook of cognition and emotion, 45-60. New York: John Wiley & Sons Ltd.

Elfenbein, H. A. (2006). Learning in emotion judgments: Training and the cross-cultural understanding of facial expressions. Journal of Nonverbal Behavior, 30(1), 21-36.

Frith, Ch.D. & Frith, U. (2008). Implicit and Explicit Processes in Social Cognition. Neuron, 60 (3), 503-510.

Gibbs, G. 1988. Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods. Oxford: Further Educational Unit, Oxford Polytechnic.

Grinspan, D., Hemphill, A., & Nowicki, S. Jr. (2003). Improving the ability of elementary school-age children to identify emotion in facial expression. Journal of genetic psychology 164 (1), 88-100.

Mann, K., Gordon, J., & Macleod, A. (2009). Reflection and reflective practice in health professions education: a systematic review. Advances in Health Sciences Education: Theory and practice, 14 (4), 595–621.

Mayer, J.D. & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey and D. J. Sluyter (eds.) Emotional development and emotional intelligence. New York: Basic Books.

Murphy, J.I. (2004). Using focused reflection and articulation to promote clinical reasonig: an evidence-based teaching strategy. Nursing Education Perspectives, 25 (5), 226-231.

Olszanowski, M., Pochwatko, G., Kukliński, K., Ścibor-Rylski, M., & Ohme, R. (2008). Warsaw Set of Emotional Facial Expression Pictures – validation study. Paper presented at 15th General Meeting of the European Association for Experimental Social Psychology (EAESP) Opatija, Croatia, June 10 – 14, 2008.

Rogers, C. R. & Freiberg, H.J. (1998). Sloboda učiť sa. Modra: Persona.

Silver, H., Goodman, C., Knoll, G., & Isakov, V. (2004). Brief emotion training improves recognition of facial emotions in chronic schizophrenia. Psychiatry Research, 128 (2), 147-154.

Tanner, CH.A. (2006). Thinking like a nurse: a research-based model of clinical judgment in nursing. Journal of Nursing Education, 45 (6), 204-211.

STAROSTLIVOSŤ O SEBA A AGRESIA U PRÍSLUŠNÍKOV POLICAJNÉHO ZBORU

Katarína Vasková, Barbora Zichová
Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach
✉ katarina.vaskova@gmail.com

Self-Care and Aggression Among Police Officers

Police profession belongs to the most risky professions, where self-care is an inseparable part of everyday life. Nowadays, the term self-care belongs more to health care area and it is not very frequent on the field of psychology. The main goal of submitted study is not only identification of the most frequently occurring forms of (physical and psychical) self-care among police officers, but also conceptualizing of the term and its psychological background. Self-Care Questionnaire by Vavricová and Lovaš (in press) focusing on 4 areas (personal growth, health lifestyle, emotional control, control of health) for data collection was used. Findings in comparison to direct aggression of police officers (measured by Richardson Conflict Response Questionnaire; Richardson, Green, 2006) are discussed.

Key words: self-care, aggression, police officers

Príspevok bol podporený projektom VEGA 1/1258/12

Teoretické východiská

Starostlivosť o seba je v súčasnosti pomerne známym pojmom, avšak spájaným primárne s udržiavaním zdravia, resp. procesom uzdravovania pri ochoreniach rôzneho druhu (diabetes, kardiovaskulárne ochorenia a pod.; pozri napr. Seto a kol., 2011; Sigurðardóttir, 2005 a iní). Starostlivosťou o seba sa pritom zaoberajú v zmysle výpočtu aktivít, ktoré ju charakterizujú a intervenciám vedúcim k ich zlepšeniu (pozri napr. Jones, 2006; Maltzman, 2011). Definovaná je najmä ako *„miera s akou človek nadobúda alebo udržiava svoje zdravie prostredníctvom fyzického cvičenia, osobnej hygieny, dodržiavania diét, či iných zdravie podporujúcich aktivít“* (Brucato, Neimeyer, 2009, s. 271).

Pohľad na starostlivosť o seba len cez optiku udržiavania fyzického zdravia je do veľkej miery zúžený. Existuje preto niekoľko autorov, ktorí zohľadňujú aj starostlivosť o tzv. psychické zdravie jednotlivca. Sem môžeme zaradiť napríklad koncepciu Oremovej, ktorá pod starostlivosť o seba zahŕňa aj aktivity smerujúce k udržaniu subjektívnej pohody a života, nielen zdravia (Orem, Vardiman, 1995; Rehwaldt, a kol. 2009). Starostlivosť o seba tak nadobúda zvýšenú dôležitosť, nakoľko sa výrazne podieľa aj na celkovom psychickom stave jednotlivca.

Pri koncipovaní predkladaného príspevku sa naša pozornosť zamerala smerom k príslušníkom policajného zboru a špecifikám ich práce. V tejto súvislosti môžeme jednoznačne povedať, že policajná profesia je svojou povahou riziková. Podľa niektorých autorov je dokonca jedným z najriskantnejších povolaní (pozri napr. Louw, Viviers, 2010). Policajti sú totiž viac ako iní pracujúci vystavení násiliu, fyzickému, či psychickému nebezpečenstvu a traumatizujúcim udalostiam (tamtiež), pričom prítomnosť chýb a omylov tu nie je tolerovaná a nesie so sebou závažné dôsledky (Šamajová, 2006).

Nakoľko probandmi predkladaného výskumu boli policajti, ktorí pracujú v základných útvaroch Policajného zboru (Pohotovostná motorizovaná jednotka, Dopravná polícia) a príslušníci Mestskej polície, môžeme povedať, že šlo o profesionálov, ktorých nevyhnutnou súčasťou práce je aj styk s verejnosťou. Títo policajti sa teda dennodenne stretávajú s občanmi, riešia spory medzi nimi a udržiavajú poriadok na cestách alebo v mestách. Súčasťou riešenia týchto sporov bývajú mnohokrát situácie, ktoré kladú vysoké nároky na ich zvládanie a môžu vyústiť do agresie. Existuje mnoho prípadov, kedy iniciátormi agresie boli občania - používanie ostrých nadávok, fyzické napadnutia policajtov a podobne. Na Slovensku tvorili napadnutia verejných činiteľov do roku 2012 cca. 20% všetkých trestných činov (MINV, 2012). No čoraz častejšie sa ale dozvedáme o situáciách, v ktorých ako iniciátori agresie figurujú samotní policajti. V tejto súvislosti sa ukazuje úloha starostlivosti o seba a najmä o vlastné psychické zdravie ako nevyhnutná súčasť života každého príslušníka policajného zboru.

Na základe dostupných zdrojov môžeme upozorniť na fakt, že problematike širšie chápanej starostlivosti o seba doteraz nebola venovaná dostatočná pozornosť. Poväčšine sa môžeme stretnúť s tvorbou rôznych koncepcií a návrhov podôb programov, ktoré by mali napomôcť lepšiemu psychickému a duševnému zdraviu policajtov (Chapin a kol. 2008), či vo všeobecnosti ľudí pracujúcich v rizikových profesiách (Maltzman, 2011). Z nášho pohľadu je však nevyhnutné najskôr identifikovať stratégie starostlivosti o seba, ktoré aktuálne príslušníci policajného zboru realizujú a týmto spôsobom položiť základ jednotlivých intervenčných programov. Druhým cieľom predkladaného príspevku bola snaha o identifikáciu vzájomného vzťahu medzi mierou agresie policajtov a ich starostlivosťou o seba. V tomto ohľade sme predpokladali, že keďže starostlivosť o seba je súčasťou zvládacích mechanizmov (Brucato, Neimeyer, 2009), bude prispievať rovnako k zníženiu agresívnych reakcií policajtov.

Metóda

Výskumná vzorka

Výber vzorky bol uskutočnený príležitostným spôsobom na niekoľkých oddeleniach Štátnej a Mestskej polície na Slovensku. Tvorili ju príslušníci základných útvarov Policajného zboru a príslušníci Mestskej polície. Vzorka zahŕňala dohromady 61 respondentov. Z toho 85% (52) respondentov boli muži a 14,8 % (9) tvorili ženy. Vek respondentov bol v rozpätí 22 až 55 rokov, (priemer bol 37,02 rokov, št. odchýlka 9,4). Počet rokov v službe sa pohyboval v rozpätí 2 až 29 rokov (priemer bol 13, št. odchýlka 7,5).

Metodika

Dotazník starostlivosti o seba. Autormi tohto dotazníka sú Vavricová a Lovaš (in press). Pozostáva celkovo zo 40 položiek, z ktorých 36 je vnútorne diferencovaných do štyroch subškál - osobný rast („Snažím sa rozvíjať svoj potenciál“), zdravý životný štýl („Snažím sa dodržiavať zdravú životosprávu“), emocionálna kontrola („Snažím sa potláčať zlú náladu, pesimizmus“) a kontrola zdravia („Vyhýbam sa rizikovým situáciám“). Respondenti mali k dispozícii päť bodovú odpoveďovú škálu, pričom týmto spôsobom vyjadrovali nakoľko je pre nich určité vyjadrenie typické (1 – vôbec nie, 5 – veľmi). Hodnota Cronbachovej alfy pre celý dotazník bola 0,93 a pre jednotlivé subškály sa pohybovala v rozmedzí od 0,69 po 0,89.

Richardson Conflict Response Questionnaire. Autorkami sú Richardsonová a Greenová (2006). Tento dotazník mal pôvodne 20 položiek a slúžil na zisťovanie priamej a nepriamej agresie. Pre potreby nášho výskumu bolo využitých len tých 10, ktoré sa týkali priamej agresie. Respondenti boli inštruovaní k tomu, aby si spomenuli na akúkoľvek situáciu, počas ktorej niekto povedal alebo urobil niečo čo ich nahnevalo. Následne mali na škále od 1 do 5 označiť ako často reagovali na danú situáciu spôsobom, na ktorý sme sa v dotazníku pýtali, pričom číslo1 predstavovalo nikdy a 5 veľmi často. Hodnota Cronbachovho koeficientu bola rovnako ako v predchádzajúcom dotazníku dostatočná (0,95).

Procedúra

Prvým krokom výskumu bola distribúcia dotazníka, a to buď v tlačenej, alebo elektronickej verzii. Na jeho vyplnenie mali probandi neobmedzený čas. Dáta boli vyhodnotené pomocou SPSS 20.

Výsledky

Z hľadiska primárneho cieľa, ktorým bola identifikácia stratégií starostlivosti o seba u príslušníkov policajného zboru najskôr popíšeme jej najčastejšie realizované formy. Ako uvádzame vyššie, použitý dotazník pozostával zo štyroch vnútorných subškál. Výsledky ukázali, že najčastejšie bola realizovaná snaha o osobný rast (priemer odpovedí bol 4,1288), následne to bola kontrola emócií (3,9754), fyzická starostlivosť o seba (3,7916) a kontrola zdravia (3,6029).

V súvislosti so subškálou osobného rastu môžeme spomenúť snahu využívať svoje schopnosti a dať vlastnému životu zmysel (tab. 1).

Tabuľka 1.
Najčastejšie formy starostlivosti o seba v súvislosti s osobným rastom

Položky	Priemer odpovedí
17. Snažím sa využívať svoje schopnosti	4,4262
21. Snažím sa o to, aby som bol so sebou spokojný	4,3934
7. Snažím sa o to, aby môj život mal zmysel	4,3443
23. Snažím sa o to, aby som sám rozhodoval o svojom živote	4,3115
16. Snažím sa ísť za svojimi cieľmi	4,2295
5. Snažím sa spoliehať sa v prvom rade na seba	4,1311

S ohľadom na fyzickú starostlivosť boli najčastejšie odpovede vyjadrujúce snahu o vlastné zdravie, kondíciu, či zdravú životosprávu (tab.2).

Tabuľka 2.
Najčastejšie formy starostlivosti o seba v súvislosti s fyzickou starostlivosťou

Položky	Priemer odpovedí
1. Snažím sa starať o svoje zdravie	4,0656
28. Starám sa o svoju kondíciu	3,7705
33. Snažím sa žiť zdravo	3,6885
40. Starám sa o to, aby som mal dobrú postavu	3,6721
38. Snažím sa pravidelne cvičiť, športovať	3,6557
37. Snažím sa dodržiavať zdravú životosprávu	3,5410

Z hľadiska emocionálnej kontroly sa jednalo najmä o udržiavanie pozitívnej nálady a vzťahov s inými (tab.3).

Tabuľka 3.
Najčastejšie formy starostlivosti o seba v súvislosti s emocionálnou kontrolou

Položky	Priemer odpovedí
18. Snažím sa mať dobrú náladu	4,2131
4. Snažím sa o to, aby som mal dobré vzťahy s inými ľuďmi	4,1967
9. Snažím sa byť pozitívne naladený	4,1639
27. Snažím sa potláčať čierne myšlienky	3,9016
39. Snažím sa potláčať zlú náladu, pesimizmus	3,8689
12. Snažím sa hľadať pozitíva aj v mojich neúspechoch	3,5082

A napokon v súvislosti s kontrolou zdravia šlo o snahu vyhnúť sa zraneniam, ochoreniam a tiež venovanie pozornosti vlastnému dojmu a vystupovaniu (tab. 4).

Tabuľka 4.
Najčastejšie formy starostlivosti o seba v súvislosti s kontrolou zdravia

Položky	Priemer odpovedí
2. Dávam si pozor, aby som sa nezranil	4,0328
36. Dbám na svoje vystupovanie	3,9508
10. Dávam si pozor, aby som neochorel	3,8033
34. Snažím sa, aby som dobre vyzeral	3,6721
11. Dbám o to, aby som sa dobre vyspal	3,6393
35. Vyhýbam sa rizikovým situáciám	3,3443

Druhým cieľom prezentovanej štúdie bola snaha o identifikáciu vzájomných súvislostí medzi mierou vlastnej agresie u policajtov a ich starostlivosťou o seba, ktorá mala podľa našich predpokladov slúžiť ako protektívny faktor. V tomto ohľade sa potvrdil štatisticky významný vzťah len medzi agresiou a fyzickou starostlivosťou o seba (r_{xy}=0,397, p<0,002). Zaujímavosťou je, že šlo

o silnú pozitívnu väzbu, čo naznačuje, že čím intenzívnejšie človek dbal o vlastnú kondíciu a zdravie, tým bol agresívnejší (v tejto súvislosti sa potvrdil silnejší vzťah s fyzickou agresiou (r_{xy}=0,413, p<0,001) než s jej verbálnou podobou (r_{xy}=0,317, p<0,013)). V ostatných prípadoch sa hodnoty korelačných koeficientov pohybovali na nevýznamných hladinách v rozmedzí od 0,04 po 0,20.

Diskusia a záver

Prezentovaná štúdia približuje snahu o identifikáciu základných, a tiež najčastejších podôb starostlivosti o seba u príslušníkov policajného zboru. V tejto súvislosti môžeme povedať, že výsledky potvrdzujú druhoradé postavenie starostlivosti o vlastné fyzické zdravie a kondíciu (s ohľadom na charakter profesie, kde je istá fyzická zdatnosť nevyhnutná), pričom do popredia sa dostáva snaha o udržanie a navodenie psychickej pohody prostredníctvom túžby ísť za vlastnými cieľmi, dať zmysel svojmu životu a snahe využiť svoje schopnosti tak, aby bol človek so sebou spokojný. Týmto spôsobom dochádza k potvrdeniu dôležitosti intervencií práve v tejto sfére, nielen z hľadiska zlepšovania zvládacích mechanizmov potrebných pre výkon policajnej práce (Chapin a kol. 2008; Maltzman, 2011).

Okrem toho sme sa usilovali o potvrdenie vzájomnej súvislosti medzi starostlivosťou o seba a agresiou policajtov, pričom sme starostlivosť o seba považovali za protektívny faktor, prispievajúci k lepšiemu zvládaniu záťažových situácií (Brucato, Neimeyer, 2009). V tejto súvislosti sa potvrdili významné vzťahy s fyzickou starostlivosťou o seba, avšak v opačnom smere, než bolo predpokladané. Tu môžeme len odporučiť potrebu ďalších štúdií, ktoré by osvetlili naše zistenia, nakoľko predpokladáme, že výsledky je možné pripísať pôsobeniu inej vmedzerenej premennej. Zároveň medzi limity práce môžeme zaradiť pomerne nízky počet respondentov vo výskumnom súbore, a tiež nepomerné zastúpenie mužov a žien v nej. Rovnako zaujímavé zistenia by mohlo priniesť rozšírenie problematiky aj na iné typy rizikových profesií, aby sa tak odhalili špecifiká práce policajtov. Na druhej strane predkladaný príspevok svojim dielom prispel k priblíženiu charakteru realizovanej starostlivosti o seba u príslušníkov policajného zboru a do budúcna môže slúžiť ako inšpirácia a základ pre tvorbu intervenčných programov.

Literatúra

Brucato, B., & Neimeyer, G. (2009). Epistemology as a predictor of psychotherapists' self-care and coping. Journal of Constructivist Psychology, 22, 269-282.

Chapin, M., Brannen, S.J., Singer, M.I., & Walker, M. (2008). Training Police Leadership to recognize and address operational stress. Police Quarterly, 11, 338-352.

Jones, S.H. (2006). Self-care in caregiving. Journal of Human Behavior in the Social Environment, 14, 95-115.

Louw, G.,J., & Viviers, A. (2010). An evaluation of a psychosocial stress and coping model in the police work context. Journal of Industrial Psychology, 1, 1-11.

Maltzman, S. (2011). An organizational self-care model: practical suggestions for development and implementation. The Counseling Psychologist, 39, 303–319.

MINV (2011). Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Správa o trestnej činnosti príslušníkov policajného zboru za rok 2011. Retrieved February 4, 2013, from http://www.minv.sk.

Orem, D.E., & Vardiman, E.M. (1995). Orem´s nursing theory and positive mental health: practical considerations. Nursing Science Quarterly, 8, 165-173.

Rehwaldt, M., Wickham, R., Purl, S., Tariman, J., Blendowski, C., Shott, S., & Lappe M. (2009) Self-care strategies to cope with taste changes after chemotherapy. Oncology Nursing Forum, 36, 47-56.

Seto, E., Leonard, K.J., Cafazzo, J.A., Masino, C., Barnsley, J., & Ross, H. (2011). Self-care and quality of life of heart failure patients at multidisciplinary heart function clinic. Journal of Cardiovascular Nursing, 26, 377-385.

Sigurðardóttir, A. (2005). Self-care in diabetes: model of factors affecting self-care. Journal of Clinical Nursing, 14, 301–314.

Šamajová, G. (2006). Burnout ako výsledok chronického stresu v práci príslušníka ZVJS. In: M. Frankovský, & M. Kentoš (Eds.) Psychológie práce a organizácie 2006 (pp. 90-94) Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Vavricová, M., & Lovaš, L. (in press). Self-regulation in the sphere of self-care. Motivation in Social Context.

VZŤAH MEDZI DOMÁCIMI ZDROJMI PRE VZDELÁVANIE, VZDELANOSTNÝMI AŠPIRÁCIAMI A ŠKOLSKÝMI VÝSLEDKAMI ŽIAKOV: KVALITATÍVNA SONDA O PRENOSE KULTÚRNEHO KAPITÁLU

Jana Zemková, Andrej Mentel
Ústav sociálnej antropológie FSEV UK, Bratislava
✉ zemkova.jana@gmail.com; andrej.mentel@gmail.com

A Relationship between Home Resources for Education, Educational Aspirations and School Outcomes of Pupils: A Qualitative Probe on the Cultural Capital Transmission

The study deals with the relation of home resources for education (according to the methodology of IEA PIRLS) and student outcomes. Our study examines the influence of the availability of home resources for education on pupil's attainment regarding tested and untested subjects, on the parental educational aspirations and on the teacher's behaviour towards the pupil. The work points out that every child in the process of education brings a different habitus of the family that affects the results of the student and produces a different approach of teachers toward students. The ethnographic fieldwork revealed the home background as the main factor influencing the child's relation to education. The teacher's attitudes and forms of behaviour towards the pupil are also strongly influenced by the reputation of the pupil's family.

Key words: Primary school, identity, cultural capital, educational outcomes, educational aspirations

Úvod

V sociologických výskumoch sa škola často javí ako inštitúcia, ktorá sa priamo podieľa na reprodukcii sociálnej nerovnosti, a to v rozpore s ideológiou rozdeľovania šancí podľa schopností a výkonu. Podľa Bourdieuho a Passerona (1990) sa to deje na základe selekcie: požiadavkám učiteľov, ktoré kladú na žiakov, lepšie vyhovujú tí žiaci, ktorých rodičia intenzívne spolupracujú so školou. Spolupráca so školou sa však začína ešte pred nástupom na povinnú školskú dochádzku. Týka sa detí, ktorých rodičia už v predškolskom veku systematicky viedli k takým návykom, ako je napr. udržiavanie pozornosti, telesná disciplína (napr. výdrž sedieť na mieste), ale aj zručnosť v narábaní s ceruzkou a inými písacími potrebami. Takíto žiaci sú považovaní za „talentovaných" a zväčša ich učitelia favorizujú. Počas školského vzdelávania sa ich pozícia ďalej zlepšuje. Tie deti, ktoré túto „základnú výbavu" nedostali v takejto miere, počas školskej dochádzky postupne zaostávajú, učiteľmi sú považované za „menej schopné", menej disciplinované a napokon sú aj horšie hodnotené.

Je pritom silný vzťah medzi dosiahnutým vzdelaním rodičov a ich „pedagogickými úkonmi". Rodičia, ktorých vzdelanie je vyššie, pôsobia svojimi pedagogickými úkonmi na dieťa smerom konformným s pôsobením školy. Naopak, rodičia z robotníckej alebo roľníckej vrstvy často uplatňujú vplyv, ktorý ide priamo oproti pôsobeniu školy (Bourdieu & Passeron, 1990).

K podobným záverom došli aj iní autori, napr. Bernstein (1975), Heath (1983) a ďalší. Nové výskumy zo Slovenska (Kanovský & Struková, 2013) pritom ukazujú, že v procese selekcie sa viac prejavuje práve znevýhodňovanie detí z prostredia s horšou reputáciou. Ak sú nezávislou premennou domáce zdroje pre vzdelávanie (v zmysle porovnávacej štúdie gramotnosti IEA PIRLS), pravidelne sa objavuje rovnaký vzor:

- Žiaci s bohatším rodinným zázemím prospievajú lepšie, a to aj vo výkonových testoch čitateľského výkonu, aj v hodnotení učiteľmi
- Títo žiaci a ich rodičia majú spravidla vyššie vzdelanostné ašpirácie. Preto sa usilujú podať vysoký výkon vo všetkých predmetoch, nielen v tých, ktoré sú predmetom národného testovania (Testovanie 9)
- Sú často učiteľmi favorizovaní; toleruje sa im aj správanie, ktoré by sa u iných netolerovalo.

V našom výskume sme sa pokúsili tieto hypotézy overiť pomocou etnografického výskumu na základnej škole.

Výskumná vzorka

Vzorku tvorila jedna trieda 8. ročníka základnej školy v okresnom meste na západnom Slovensku. Mesto nekonkretizujeme kvôli zachovaniu dôvernosti. Ôsmy ročník sme zvolili pre očakávanú prípravu na národné testovanie deviatakov, ktoré žiakov čakalo v nasledujúcom školskom roku. Očakávali sme, že budeme môcť porovnať prácu žiakov na predmetoch podliehajúcich testovaniu (slovenský jazyk a matematika) oproti ostatným predmetom.

Do triedy chodilo 24 žiakov (9 dievčat a 15 chlapcov). Spomedzi všetkých žiakov sme vybrali 6, u ktorých boli vykonané aj hĺbkové rozhovory s rodičmi a etnografický výskum v rodinách. Títo boli vyberaní tak, aby zakaždým dvaja žiaci zodpovedali jednej z troch úrovní dostupnosti domácich zdrojov pre vzdelávanie (nízka, stredná a vysoká dostupnosť). Ako je zrejmé z Tab. 1, rodičia žiakov z triedy preukazujú vysokú mieru vzdelanostnej homogamie. Rozdiel vo vzdelaní rodičov len raz presahuje jeden stupeň (otec – ZŠ, matka – SŠ s maturitou).

Tabuľka 1.
Vzdelanostná homogamia rodičov

		Vzdelanie - otec				Spolu
		ZŠ	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ	
Vzdelanie - matka	SŠ bez maturity	0	6	2	0	8
	SŠ s maturitou	1	4	8	1	14
	VŠ	0	0	1	1	2
Spolu		1	10	11	2	24

Metódy

Základom štúdie je etnografický terénny výskum vo zvolenej škole. Rozhovory s rodičmi prebiehali spravidla v ich domácnostiach. Výskum trval 46 dní začiatkom leta 2012. Jeho základom bolo zúčastnené pozorovanie v triede, pri ktorom si autorka všímala priebeh vyučovacích hodín a v rámci neho aktivitu žiakov na hodine, prípadné (ne-)vyhovenie príkazom a iným zásahom učiteľov apod., disciplinačné zásahy učiteľov voči žiakom (odmeny, tresty, pochvaly, pokarhania) a komentáre žiakov a učiteľov na adresu iných žiakov.

Pozorovania a rozhovory v rodinách sa zameriavali na štruktúru domácnosti a jej vybavenie a na vzdelanostné ašpirácie rodičov. Pri dostupnosti domácich zdrojov pre vzdelávanie sme sa inšpirovali metodikou PIRLS (Mullis, Martin, Foy, & Drucker, 2012), nesnažili sme sa však o kvantifikáciu (výpočet indexu), ale len o porovnanie žiakov navzájom.

Indikátorom vzdelávacích výsledkov boli koncoročné známky na vysvedčení. Keďže boli navzájom silno korelované s jedným dominantným komponentom vysvetľujúcim takmer 54% celkového rozptylu, pri spracovaní dát sme ich pomocou PCA redukovali na Bartlettovo skóre – odhad študijnej úspešnosti individuálneho žiaka.

Výsledky

Tu sa budeme venovať predovšetkým šiestim žiakom, ktorí tvorili jadro etnografického výskumu nielen v rámci školy, ale aj v domácnosti. Z tabuľky (Tab. 2) je zrejmý trend klesania prospechu, vzdelanostných ašpirácií aj aktivity v škole v súvislosti s klesajúcou dostupnosťou zdrojov pre vzdelávanie. Chceme však upozorniť na niekoľko zaujímavých kontrastov ilustrujúcich systém.

Tabuľka 2.
Domáce zdroje pre vzdelávanie a školské výstupy u šiestich žiakov skúmaných etnograficky

Kód žiaka	Vzdel. otca	Vzdel. matky	Zam. otca	Zam. matky	Zdroje pre vzdelávanie	Ašpirácie rodičov	Prospech – testované predmety	Prospech – netestované predmety	Aktivita
Ch_01	VŠ	VŠ	Obchodný manažér	Zástupkyňa na SŠ	Bohaté	Vysoké – „lekár“	1	1	Vysoká
D_01	–	GYM	Podnikateľ	Administratívna pracovníčka	Bohaté	Vysoké	1	1	Vysoká
Ch_02	SŠ	SŠ	Vedúci technik	Účtovníčka	Stredné	Stredné	3	2,5	Stredná až nižšia
Ch_03	VŠ	GYM	Strojár	Zástupkyňa na ZŠ	Stredné	Stredné až nižšie	3	3,5	Stredná až vyššia
D_02	SPŠ	VŠ	Konštruktér	Psychologička	Nižšie	Stredné až vyššie	2,5	2,5	Stredná až nižšia
Ch_04	–	SŠ	–	Predavačka	Nízke	Nízke	4	4	Nízka

Chlapec Ch_01 je považovaný za premianta triedy; málokedy dostane horšiu známku než jednotku. Domácej príprave podľa tvrdení rodičov venuje denne pol hodiny až hodinu, spolieha sa teda skôr na to, že si zapamätá učivo zo školy. Rodičia (obaja vysokoškolsky vzdelaní) pravidelne kontrolujú jeho prospech a javia vysoké vzdelanostné ašpirácie (chcú, aby sa syn stal lekárom). V meste má rodina vysokú prestíž, čo chlapec prenáša do svojho mierne nadradeného správania.

Na vyučovacích hodinách je aktívny a učitelia na to reagujú vyvolávaním a pochvalami. Ako žiakovi považovanému za veľmi nadaného mu učitelia tolerovali veľa prehreškov. Aj keď bol súčasťou konfliktu, často obišiel bez trestu. Veľakrát sa zapájal a vykríkol správnu odpoveď aj bez vyvolania. S jedným spolužiakom si často navzájom konkurovali v tom, komu sa podarí viac rozčúliť vyučujúcich alebo niektorého zo spolužiakov. Vždy sa však snažil zvaliť vinu na niekoho iného, v čom bol často úspešný.

Iný obraz máme u dievčaťa D_01, ktorej zázemie by sme mohli charakterizovať ako „dobrá malomestská rodina“. Bohatá domáca knižnica, záľuba v čítaní a hra na klavíri sa spájajú s výborným prospechom, s takmer úplným prispôsobením sa moci školy (dodržiavanie pravidiel a príkazov učiteľov, disciplína) a s vysokými vzdelanostnými ašpiráciami. D_01 je žiačkou, ktorú učitelia počas výskumu chválili najviac spomedzi všetkých.

Na opačnom konci pomyselnej škály je chlapec Ch_04. Vychováva ho len matka, ktorá pracuje ako predavačka a má stredoškolské vzdelanie. Kvôli vyťaženiu v práci aj doma však nestíha venovať toľko pozornosti výchove svojich dvoch synov, koľko by si želala. Aj ostatné domáce zdroje pre vzdelávanie sú zastúpené v porovnaní s inými žiakmi slabo (veľmi málo kníh, starý počítač v spoločnej izbe s bratom). Chlapec sa chce stať automechanikom, čomu zodpovedá aj jeho hobby (opravy motoriek). Príprava do školy je veľmi nepravidelná. Učiteľmi je hodnotený ako „drzý a nevychovaný“. Má veľmi slabý prospech a spomedzi žiakov je najčastejšie karhaný. Jeho meno sa veľmi často skloňuje vždy, keď sa rieši nejaký problém. Často však dopláca na svoju povesť, keď ho karhajú hoci aj neprávom. V škole mu stačí, len aby prešiel do ďalšieho ročníka a neprepadol. Keď však potrebuje, vie sa aj naučiť. V správaní sa často prispôsobuje skupine kamarátov, hlavne jednému spolužiakovi, s ktorým tvoria „tandem“.

Pozorovania žiakov, ktorých by sme mohli priradiť k stredu škály, sa príliš nelíšia od premiantov. Zvýhodnenie premiantov je teda síce viditeľné, ale nie tak výrazné, ako je evidentný kontrast na opačnom konci škály.

Najvýraznejší rozdiel je práve medzi žiakmi pochádzajúcimi z najnižších vrstiev a tými, ktorí sú na škále len o trochu vyššie. Tento vzťah sa dá aj kvantifikovať pri zohľadnení dát z celej triedy, a to na vzťahu medzi vzdelaním matky a skóre školskej úspešnosti (Tab. 3). Najvýraznejší (a jediný signifikantný) rozdiel je medzi školskou úspešnosťou žiakov, ktorých matky majú učňovské vzdelanie oproti deťom matiek s maturitou.

Tabuľka 3.
Post hoc analýzy – vplyv rôznych úrovní vzdelania matky na študijnú úspešnosť

(I) Vzdelanie - matka	(J) Vzdelanie - matka	Rozdiel priemerov (I-J)	Štd. chyba	Sig.	95% interval spoľahlivosti	
					Dolná hranica	Horná hranica
Učňovské	Stredoškolské s maturitou	1,057*	,379	,033	,071	2,042
	Vysokoškolské	1,711	,676	,058	-,047	3,468
Stredoškolské s maturitou	Učňovské	-1,057*	,379	,033	-2,042	-,071
	Vysokoškolské	,654	,646	,969	-1,027	2,335
Vysokoškolské	Učňovské	-1,711	,676	,058	-3,468	,047
	Stredoškolské s maturitou	-,654	,646	,969	-2,335	1,027

Záver

Etnografický výskum potvrdil zistenia z iných krajín. Nikoho neprekvapí, že školská úspešnosť teda súvisí s akceptovaním moci školy nad žiakom (Kaščák, 2006). Potvrdilo sa tiež, že rodičia detí s bohatými zdrojmi pre vzdelávanie kládli oveľa vyšší dôraz na vzdelanie a dosiahnutie vyšších cieľov v živote oproti ostatným. Naopak, žiaci z rodín s najmenej dostupnými zdrojmi pre vzdelávanie vnímajú školu skôr ako povinnosť; voči škole majú aj ich rodičia vybudovaný voľnejší vzťah ako deti z predchádzajúcich rodín, čo podporuje závery Katrňáka (2004) o vzdelanostnej reprodukcii u robotníkov.

Z analýzy dát ďalej vyplýva, že učiteľky robili pozorovateľné rozdiely medzi deťmi v závislosti od dosiahnutého vzdelania rodičov, alebo skôr na základe ich prestíže v komunite, ktorá súvisela aj s dosiahnutým vzdelaním. Najčastejšie boli vyvolávaní žiaci z rodín považovaným za prestížnejšie a so vzdelanejšími rodičmi. Naopak, u žiakov, ktorých rodičia mali najnižšie vzdelanie, dochádzalo k menej častému udeľovaniu slova, a to aj napriek ich vlastnej aktivite. Odôvodnenie znelo, že *títo žiaci by to aj tak nevedeli*. Tieto príklady sú v súlade so zisteniami Kanovského a Strukovej (tento zborník), že najväčšiu časť rozdielov v hodnotení aj v disciplinačných zásahoch medzi žiakmi robia práve žiaci z rodín s najnižším statusom. Spomedzi skúmaných domácich zdrojov pre vzdelávanie sa ako najvýraznejšie prejavilo dosiahnuté vzdelanie matky. To sa prejavilo zreteľným vzťahom nielen k študijnej úspešnosti, ale aj k tomu, ako učitelia reagujú na žiaka.

Literatúra

Bernstein, B. (1975). Class, codes and control: Volume 3, Towards a theory of educational transmissions. London: Routledge & Kegan Paul.

Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1990). Reproduction in education, society, and culture. London: SAGE.

Heath, S. B. (1983). Ways with words: Language, life and work in communities and classrooms. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Kanovský, M., & Struková, I. (2013). Vplyv sociálnej reputácie rodiny na správanie učiteľov voči deťom 1. stupňa ZŠ. In P. Květon, & V. Sobotková a kol. (Eds.). Sociální procesy a osobnost 2013: sborník příspevků. Brno: Psychologický ústav AV ČR.

Kaščák, O. (2006). Moc školy. O formatívnej sile organizácie. Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.

Katrňák, T. (2004). Odsouzeni k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Drucker, K.T. (2012). PIRLS 2011 international results in reading. Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.

SEBAISTOTA A AŠPIRAČNÁ ÚROVEŇ V RÁMCI DYNAMIKY A AUTOREGULÁCIE OSOBNOSTI

Ľubica Zibrínová
Fakulta manažmentu PU v Prešove
✉ lubica.zibrinova@unipo.sk

Self-confidence and aspiration level within the dynamics of personality and its autoregulation

The research monitors self-confidence and aspiration level of managers. This work points to connection of self-esteem and aspiration levels as well as differences in gender, age and place of residence. The research sample consisted of 60 managers working in middle management positions. Questionnaire SPARO was applied to the respondents and it is oriented to detect subjective level, the structure and dynamics of basal psychic self-regulationand integrity of the personality. The data was evaluated by using Pearson correlation coefficient and Mann-Whitney U test.

Key words: aspiration level, self-confidence, personality

VEGA 1/0637/12

Úvod

Pojem ašpirácie charakterizuje Dembová už v roku 1931 ako smerovanie k istým hodnotám vytýčeným v cieľoch a plánoch. Náročnosť a hodnota týchto cieľov a plánov určujú ašpiračnú úroveň. Osobitý význam v psychológii majú životné ciele, ku ktorým smeruje celé naše konanie a ich systém nazývame životnými plánmi. Teória VIA predpokladá, že ľudia majú tendenciu byť motivovaní úlohami, u ktorých cítia istotu, že môžu uspieť. Stanovenie cieľov na druhej strane naznačuje, že ľudia sú najviac motivovaní obtiažnými úlohami, kde je úspech neistý (Mento, 1992 in Arnold, 2005). Autori v skutočnosti ukázali, že podľa väčšiny ľudí prináša úsilie o dosiahnutie cieľov skôr výhody ako je pocit úspechu, rozvoj zručností a materiálne odmeny. So stanovovaním cieľov možno spojiť ďalšie teórie v snahe ďalej vysvetliť, ako ľudia vyberajú, menia a realizujú stratégie pre dosiahnutie a kontrolu cieľov (Kanfer, 1992). Sociálne učenie a sociálne kognitívne teórie sebaregulácie naznačujú na určité procesy, ktorých prostredníctvom sa tieto veci uskutočňujú. Ašpirácie zaraďujeme medzi takzvané osobnostné aktivizačné činitele jedinca, pretože sú najužšie spojené s vlastným ja a snahou sebauplatnenia, sebarealizácii či sebapresadenia. Predstavujú to, v čo jedinec dúfa, že na koniec dokáže urobiť. Chápu sa aj ako stupeň nárokov, ktoré si kladie na seba alebo svoj výkon a sebauplatnenie v živote a spoločnosti (Boroš, 2001).

Alexy a kol. (2004) odvodzujú motivačnú úroveň ašpirácií:

- *z túžby po úspechu,* vyberá sa vyšší alebo vrcholný cieľ s nádejou, že sa jeho splnením dosiahne väčší úspech,
- *zo snahy vyhnúť sa neúspechu,* tu sa volí ľahko dosiahnuteľný cieľ, ktorého zámerom je vyhnúť sa neúspechu, alebo stredne ťažký cieľ, kde sa dosiahnutie prežíva ako nie ťažké ale ani ľahké, ale možné.

Výskumami je zistené, že na určenie nízkych ašpirácií pôsobí strach z neúspechu, očakávanie neúspechu alebo úspechu (ak je pred ním ťažšia úloha, očakáva už dopredu neúspech a pretože sa bojí neúspechu radšej sa vyhne tejto úlohe) a vlastné hodnotenie úspechu, ktoré je významným faktorom pri určovaní reálnej ašpiračnej úrovne. K lepším výkonom, tým aj k lepším ekonomickým výsledkom a aj k vyššej kvalite života vedie priemerná až trochu vyššia ašpiračná úroveň, ktorá je výhodná pre zamestnanca, organizáciu, firmu, spoločnosť (Alexy a kol., 2004). Pozoruhodné je Heckhausenovo zhrnutie záverov mnohých výskumov orientovaných na faktory osobného pocitu úspechu:

1. Najvýraznejšie je prežívaný úspech u subjektívne obtiažnych úloh, ale naopak neúspech je najintenzívnejšie prežívaný pri subjektívne ľahkých úlohách.
2. V strednom pásme obtiažnosti je úspech i neúspech prežívaný rovnocenne.
3. Čo sa neskúsenému zdá ťažké, to môže byť v skutočnosti relatívne ľahké a naopak.

4. Miera odhadu „rizika neúspechu“ sa ukazuje byť vo svojej „primeranosti“ (či už nad alebo podcenením oproti reálnym výsledkom) individuálnym a stabilným znakom.
5. Mieru ašpirácie ovplyvňuje aj subjektívne hodnotenie dôležitosti úlohy, miera jej reálnosti, časový horizont dosiahnutia cieľa a bežný prístup k problematike.

Cieľom výskumu je popísať sebaistotu a ašpiračnú úroveň manažérov . Poukázať na vzťah ako aj na rozdiely v rámci rodu, veku a miesta bydliska.

Metoda

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 24 mužov a 36 žien pracujúcich na pozícii stredného manažmentu. Z toho 36 respondentov sme zaradili do vekovej kategórie 25-37, 8 respondenti boli zaradení do kategórie 37-47 a 16 do kategórie 47-57 rokov. 36 respondentov bývalo v meste a 24 na dedine. 21 respondentov bolo slobodných, 24 bolo v stave ženatý/vydatá a 15 respondentov bolo rozvedených. 23 manažérov pôsobilo vo výrobe, 30 manažérov v administratíve a 7 manažérov v službách.

Instrument a statistické zpracovanie dat

Keďže sme sa v našom výskume sústredili na mapovanie ašpirácií u stredných manažérov, pre zber údajov sme použili dotazník SPARO, ktorý vypracoval Mikšík (2004). V dotazníku sme použili spolu 39 otázok, z toho 19 otázok bolo zameraných na ašpiráciu a ďalších 20 otázok na úroveň sebaistoty. Dotazník obsahoval 3 identifikačných demografických otázok. Na základe odpovedí sme vyhodnotili údaje a spracovali štatistickým programom SPSS . Na zistenie rozdielov medzi skupinami sme použili Mann-Whitneyho U test. Pre zistenie vzťahu medzi ašpiračnou úrovňou a sebaistotou sme použili Pearsonov korelačný koeficient.

Úroveň ašpirácií (AS). Úroveň ašpirácie poukazujúca na subjektívne príznačnú mieru potreby či motivácie dosiahnutia a ovplyvňujúce rozhodovacie procesy a úroveň presadzujúceho vzťahu medzi voľbou aktivít a schopnosti subjektu zvolenej aktivity úspešne realizovať.

Úroveň sebaistoty (US). Potlačená verzus vysoká sebaistota (resp. hladina sebadôvery, sebavedomia), v zmysle dôvery vo svoje sily a schopnosti, spojené s tendenciou nespoliehať na druhých, s pocitmi sebestačnosti, schopnosti orientovať sa v situáciách, zvládať ťažkosti s ktorými sa v živote stretáva, adekvátne konať v rozmanitých životných situáciách, nepripúšťať si možnosť vlastnej nepostačiteľnosti či situačného a životného zlyhania.

Výsledky

Mikšík (2004) poukazuje na to, že povaha väzieb je u mužov a u žien veľmi podobná. Vzájomné korelácie medzi nálezmi sú u niektorých škál relatívne nízke. Potvrdzujú východiskový predpoklad sfunkčnenia tejto dimenzie do štruktúry sýtiacich rysov: tendencia riskovať (spojená s motiváciou maximalizácie zisku alebo minimalizácie možnej straty) nie je jednoliatou dimenziou, ale je do značnej miery modifikovaná podmienkami, motivačnými zdrojmi a očakávaným výsledným efektom voľby riskantných či opatrníckych aktivít. Preto je nevyhnutné nielen postihnúť všeobecnejší trend tendencie k riziku, ale preniknúť aj do bazálnych zdrojov a súvislostí.

Tabuľka 1.
Štatistiká významnosť rodových rozdielov v oblasti sebaistoty a ašpiračnej úrovne

Rod	U	W	Z	AM	Sign.
AS	368	668	-0,973	27,8	0,33
				32,2	
US	341	1007	-1,387	34,29	0,165
				27,97	

U- Mann-Whitney U; W- Wilcoxon; AM- aritmetický priemer; AS- ašpiračná úroveň; US- sebaistota

Tabuľka 1 poukazuje na hodnoty štatistickej významnosti rozdielov medzi skupinami mužov a žien. Tak v oblasti sebaistoty ako aj v oblasti ašpiračnej úrovne nedochádza k štatisticky významným rozdielom medzi sledovanými skupinami. Znamená to, že muži manažéri rovnako aj ženy manažérky majú približne rovnaké nastavenie dôvery vo svoje sily a schopnosti, spojené s tendenciou nespoliehať na druhých, s pocitmi sebestačnosti, schopnosti orientovať sa v situáciách, zvládať ťažkosti s ktorými sa v živote stretávajú, v úrovni adekvátneho konania v rozmanitých životných situáciách v úrovni vlastnej nepostačiteľnosti či situačného a životného zlyhania. Rovnako sa u sledovaných skupín potvrdzuje približne rovnaká úroveň ašpirácie poukazujúca na subjektívne príznačnú mieru potreby či motivácie dosiahnutia v kombinácii s ovplyvňovaním rozhodovacích procesov a úrovňou presadzujúceho vzťahu medzi voľbou aktivít a schopnosťou zvolené aktivity úspešne realizovať.

Mikšík (2004) uvádza, že u dvoch samostatne posudzovaných súborov mužov (n = 1917, 2131) a dvoch súborov žien (n = 876 a 757) boli zisťované vzťahy medzi dosiahnutým skóre v jednotlivých škálach psychickej integrovanosti osobnosti a ich vekom. Na základe uvedených zistení možno vyvodiť nasledujúce závery: 1) V súbore mužov i žien vystupuje obdobná lineárna regresia vo vzťahoch medzi vekom a skóre na uvedených škálach; 2) Preukazná lineárna regresia sa presadzuje pri dvoch bazálnych škál (u psychickej vzrušivosti r = od -0,210 do -0,294; u hybnosti r = v rozmedzí -0,158 až -0,260). Znamená to, že vekom postupne klesá vnútorná spontánnosť i situačná vzrušivosť a narastajú autoregulačné zábrany, sebakontrola, vyhľadávanie podnetového aj akčného pokoja; 3) Zo základných komponentov psychickej variabilnosti osobnosti vykazuje relatívne najvyššiu súvislosť s ukazovateľom veku variabilnosť regulačná a ďalej variabilnosť kognitívna.

Tabuľka 2 poukazuje na hodnoty štatistickej významnosti rozdielov medzi skupinami dvoch vekových kategórii a to medzi 25-47 ročnými a 47-57 ročnými. Tak v oblasti sebaistoty ako aj v oblasti ašpiračnej úrovne nedochádza k štatisticky významným rozdielom medzi sledovanými skupinami. Znamená to, že mladší manažéri rovnako ako s starší majú približne rovnaké nastavenie dôvery vo svoje sily a schopnosti ako aj úrovne ašpirácie poukazujúcej na subjektívne príznačnú mieru potreby či motivácie dosiahnutia cieľa.

Tabuľka 2.
Štatistická významnosť vekových rozdielov v oblasti sebaistoty a ašpiračnej úrovne

Vek	U	W	Z	AM	Sign.
AS	399	699	-0,502	31,42	0,616
				29,13	
US	419	719	-1,91	30,85	0,849
				29,98	

U- Mann-Whitney U; W- Wilcoxon; AM- aritmetický priemer; AS- ašpiračná úroveň; US- sebaistota

Aktuálne existuje rad programov na podporu zamestnanosti vidieka na Slovensku. Programy na podporu vidieka majú za cieľ zrovnoprávniť pracovné možnosti, príležitosti ale aj zručnosti pracujúcich ľudí. Nás zaujímalo, či existujú rozdiely v sledovaných skupinách manažérov z vidieka a z mesta v oblastiach ašpiračnej úrovne a sebaistoty.

Tabuľka 3 poukazuje na hodnoty štatistickej významnosti rozdielov medzi skupinami respondentov z vidieka a z mesta. Tak v oblasti sebaistoty ako aj v oblasti ašpiračnej úrovne podobne ako v predchádzajúcich sledovaných skupinách nedochádza k štatisticky významným rozdielom. Znamená to, že manažéri z vidieka rovnako aj manažéri z mesta majú približne rovnaké nastavenie dôvery vo svoje sily a schopnosti a podobne sa prejavuje aj úroveň ašpirácie poukazujúca na subjektívne príznačnú mieru potreby či motivácie dosiahnutia cieľa.

Tabuľka 3.
Štatistická významnosť rozdielov medzi respondentmi z mesta a vidieka v oblastiach sebaistoty a ašpiračnej úrovne

Bydlisko	U	W	Z	AM	Sign.
AS	372	672	-0,913	32,17	0,361
				28	
US	391	691	-0,625	31,64	0,532
				28,79	

U- Mann-Whitney U; W- Wilcoxon; AM- aritmetický priemer;AS- ašpiračná úroveň US- sebaistota

Ašpirácia je procesom mobilizácie určitej úrovne úsilia k dosiahnutiu takého úspešného výsledku, ktorý jedincovi prinesie uspokojenie (Smékal, 2009). Na základe tejto teórie nás zaujímalo, či sa v našej vzorke preukáže prepojenie ašpiračnej úrovne a sebaistoty, ktorá je súčasťou sebaobrazu a podľa mnohých autorov súvisí so sebahodnotením.

Tabuľka 4.
Štatistická významnosť vzťahu medzi ašpiračnou úrovňou a sebaistotou v celej skupine manažérov

	N	**r**
AS	60	0,243
US	60	

Tabuľka 4 poukazuje na hodnoty vzťahu medzi ašpiračnou úrovňou a sebaistotou v celej sledovanej skupine manažérov. Nízka hodnota r 0,243 významný vzťah nepotvrdzuje.

Záver

Veríme, že je dôležité skúmať kontext, v ktorom psychológia práce pôsobí. Za posledných 20 rokov došlo k mnohým zmenám, čo znamená, že mnoho pracovných organizácii je pod väčším tlakom v porovnaní s minulosťou. Štruktúry sú limitované a podmienky sa značne líšia. Zmena pomerov ľudí na trhu práce z hľadiska pohlavia, etnického začlenenia, postihnutia, vyznania, veku, sexuálnej orientácie a ďalších faktorov prináša do psychológie práce ďalšie možnosti a príležitosti. Rovnako aj i rastúce povedomie o našej rozdielnosti, a to aj bez ohľadu na meniacu sa podstatu pracovných síl.

Výsledky nášho výskumu nepotvrdzujú významnú štatistickú rozdielnosť ašpiračnej úrovne a sebaistoty medzi mužmi manažérmi a ženami manažérkami, medzi mladšou a staršou generáciou manažérov a nakoniec ani miesto bydliska manažérov nepreukázalo rozdielnosti medzi sledovanými skupinami. Zároveň v sledovanej skupine sa nepotvrdil vzťah medzi ašpiračnou úrovňou a sebaistotou. Za pomoci štúdii rozdielnosti môžu využiť rôzne pracovné organizácie to, čo trh práce aktuálne ponúka.

Literatúra

Alexy, J. a kol. (2004). Manažment ľudských zdrojov a organizačné správanie. Bratislava: Iris.

Arnold, J. (2005). Work Psychology: Understanding Human Behaviour in the Workplace, Pearson Education.

Boroš, J. (2001). Základy sociálnej psychológie : pre študujúcich humánne, sociálne a ekonomické vedy - 1. vyd. – Bratislava: Iris.

Kanfer, R. (1992). Work motivation: New directions in theory and research. In C. L. Cooper & I. T. Robertson (Eds.), International Review of Industrial and Organizational Psychology 7, (pp.1-53). London: John Wiley & Sons, Ltd.

Mikšík, O. (2004). Dotazník SPARO. Príručka. Psychodiagnostika a.s. Bratislava.

Smékal, V. (2009). Pozvání do psychologie osobnosti. Brno: Barrister & Principal, 523.